AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diren ÇAKILCI

19. YÜZYILIN İLK YARISINDA SELANİK ŞEHRİ

Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diren ÇAKILCI

19. YÜZYILIN İLK YARISINDA SELANİK ŞEHRİ

Danışman
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK

Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2021

Akdeniz Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Diren ÇAKILCI'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	(İmza)
Üye (Danışmanı)	: Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK	(İmza)
Üye	: Prof. Dr. Arzu TERZİ	(İmza)
Üye	: Prof. Dr. Salih TUNÇ	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. Güven DİNÇ	(İmza)

Tez Başlığı: 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Şehri

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 30/12/2020

Mezuniyet Tarihi : 21../01../20..21

(İmza)

Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK

Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Şehri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımca yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Diren ÇAKILCI

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	**Diren ÇAKILCI**
Öğrenci Numarası	**20155207002**
Enstitü Ana Bilim Dalı	**Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Programı	**Tarih Ana Bilim Dalı**
Programın Türü	**( ) Tezli Yüksek Lisans (X) Doktora ( ) Tezsiz Yüksek Lisans**
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	**Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK**
Tez Başlığı	**19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Şehri**
Turnitin Ödev Numarası	**1483259663**

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 388 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 05/01/2021 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 3

alıntılar dahil % 4'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

05/01/2021

(imzası)
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR LİSTESİ……..…...V
GÖRSELLER LİSTESİ…….…... Vİİ
KISALTMALAR LİSTESİ……..…. İX
ÖZET……..…...X
SUMMARY……..……...Xİ
ÖNSÖZ……...Xİİ
GİRİŞ……1

BİRİNCİ BÖLÜM
SELANİK KALESİ VE ASKERLERİ

1.1. Kale Birimleri…….…….... 12
1.1.1. Kadim Surlar ve Şehir Kapıları……...……...12
1.1.2. Kale, Kule ve Tabyalar……...18
1.1.2.1. Yukarı Kale (Kala-i Bâlâ)…… 18
1.1.2.2. Vardar Kalesi…….……...21
1.1.2.3. İskele Tabyası/Tophane Kulesi…… 25
1.1.2.4. Kelemeriye Kalesi…… 25
1.1.2.5. Ahmed Paşa Tabyası/Kuşaklı Kule……..28
1.2. Şehrin Askerleri……...……... 30
1.2.1. Yeniçeriler……...……...30
1.2.2. Dergâh-ı Âli Topçu ve Arabacı Ortaları……...…… 40
1.2.3. Tımarlı Kale Mustahfızları……45
1.2.4. Yerli Topçu Birlikleri……...……..51
1.3. Evlâd-ı Fâtihân Taifesi ve Asâkir-i Mansûre Taburları……...……...60
1.3.1. Evlâd-ı Fâtihân Grupları……61
1.3.2. Asâkir-i Mansûre Birlikleri……...……64
1.4. Selanik'te Kışla-i Hümâyun…….. 68
1.5. Kale Mühimmatı ve Baruthane……..79

İKİNCİ BÖLÜM
ŞEHİR VE YAŞAM

2.1. Şehrin Topografyası Üzerine……..…….. 94
2.2. Merkezi Otoritenin Temsili……..…….... 103
2.2.1. Şehrin Yöneticileri……..…. 104
2.2.1.1. III. Selim ve II. Mahmud İktidarında Selanik Yöneticileri……106
2.2.1.2. Sultan Abdülmecid Döneminde Selanik Yöneticileri…… 112
2.2.2. İktidarın Temsili: Paşakapısı veya Vüzerâ Konağı…..……..…. 116
2.2.3. Kadı Konağı……..……..…..... 131
2.3. Sivil Yaşamın Merkezleri……..….. 135
2.3.1. Semt ve Mahalleler……...135
2.3.1.1. Müslüman Mahalleleri……... 140
2.3.1.2. Yahudi Mahalleleri……..…147
2.3.1.3 Hristiyan Mahalleleri…….. 154
2.3.1.4. Frenk Mahallesi……..158
2.3.2. Sur Dışında Hayat……...…… 162
2.3.2.1. Mezarlıklar……. 163
2.3.2.2. Bağ, Bostan, Köy ve Çiftlikler……...163
2.3.2.3. Kamu Binaları ve Sahilhaneler…….. 167
2.3.2.4. Selanik Mevlevîhânesi……... 169
2.3.3. İbadethaneler……...……170
2.3.3.1. Cami ve Mescitler…….. 171
2.3.3.2. Tekke, Zaviye ve Türbeler……. 181
2.3.3.3. Kiliseler…….. 183
2.3.3.4. Havralar……..186
2.3.4. Hamamlar……187

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ŞEHİR NÜFUSUNUN DİNAMİKLERİ

3.1. Şehir Nüfusunun Tespitine Dair Problemler……....191
3.2. Şehrin Toplam Nüfusu……....200
3.3. Şehir Nüfusunun Bileşenleri……....206
3.3.1. Osmanlılar…… 207
3.3.1.1. Yahudiler……207

3.3.1.2. Müslümanlar…….. 209
3.3.1.3. Rumlar……216
3.3.2 Yabancılar……..…….. 219
3.3.2.1. Frenkler…….. 219
3.3.2.2. Müstemenler……...223
3.3.3. Görünmeyen Gruplar……232
3.3.3.1. Dönmeler (Muhtedî/Avdetî Taifesi)…….. 233
3.3.3.2. Bulgarlar, Ulahlar, Arnavutlar……... 236
3.4. Nüfusun Nüfuzu……..……238

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞEHİR VE EKONOMİ

4.1. Şehrin Ticaret Merkezleri……...…… 246
4.1.1. Ekonominin Kalbi: İştira……...…...246
4.1.2. Çarşı ve Hanlar……...……..256
4.2. Çarşıda Teftiş, Nizam ve Çeşitlilik……...…...265
4.2.1. Selanik İhtisabı……...…..266
4.2.2. Çarşı Esnafı ve Meslek Sahipleri……...….. 281
4.2.3. Çarşıda Lojistik ve Yabancı İş Gücü……293
4.2.4. Çarşı'da Hayır ve Dayanışma: Para Vakıfları……...…...297
4.3. Gümrük ve Ticaret……..…… 300
4.3.1. Gümrük Yerleri……...…. 301
4.3.2. Gümrüklerin İşletilmesi……303
4.3.2.1. Emtia Gümrüğü ve Tevabiatı……303
4.3.2.2. Duhan Gümrüğü……309
4.3.3. Selanik Gümrüklerinde Ticarî Faaliyetler……....312

BEŞİNCİ BÖLÜM

ŞEHİRDE GÜVENLİK VE BELEDÎ HİZMETLER

5.1. Güvenlik ve Asayiş……..…. 326
5.1.1. Şehir Kapılarında Güvenlik……..326
5.1.2. Şehir ve Taşrasında Kolluk Kuvveti……...…. 328
5.1.3. Selanik Mapusaneleri……... 341

5.2. Yangınlarla Mücadele……..……345
5.2.1. Şehrin Yangın Kronolojisi…….... 346
5.2.2. Yangınların Sebepleri ve Şehrin Önlemleri……...….. 350
5.2.3. Yangına Müdahale……...…… 358
5.2.4. Yangından Sonra……...…...359
5.3. Çevre, Temizlik ve Hıfzıssıhha……...….362
5.3.1. Sokakta Düzen ve Temizlik……...….. 363
5.3.2. Salgın Hastalıklar ve Karantina……371
SONUÇ……...382
KAYNAKÇA……388
EKLER……...406
ÖZGEÇMİŞ……...420

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. 18. Yüzyıl Ortasında Selanik'teki Yeniçeri Cemaat ve Bölükleri İle Bunlara Mensup Kişi Sayıları 31
Tablo 1.2. Selanik Yeniçeri Cemaatlerinden Toplanan Orta Malları 37
Tablo 1.3. Yeniçeri Cemaat Ortalarının Dağıttığı Borçlar 38
Tablo 1.4. Çuka Kârhânesi ve Mahzeninde El Konulan Mallar 39
Tablo 1.5. 1827 Yılı Başında Selanik'te Görevli Dergâh-ı Âli Topçu ve Arabacı Cemaati Yoklaması 41
Tablo 1.6. 1814 Tarihli Selanik Kalesi Tımarlı Mustahfız Yoklama Defteri 47
Tablo 1.7. Selanik Kalesi Birimlerinde Görevli Tımarlı Kale Mustahfızları Sayısı 50
Tablo 1.8. 1830 Yılında Oluşturulan Yerli Topçu Birliği Listesi 52
Tablo 1.9. 1830 Nüfus Sayımına Göre Selanik Müslüman Mahallerinde Sakin Topçu Sayıları 55
Tablo 1.10. Ocak 1841 Tarihli Yerli Topçu Birliği Listesi 56
Tablo 1.11. Aralık 1841'e Ait Bir Aylık Topçu Birliği Tayinâtı. 59
Tablo 1.12. 19. Yüzyılın İlk Çeyreğine Ait Selanik Kalesi Mühimmat Yoklama Listesi 83
Tablo 1.13. Mart 1826'da Selanik Sancağı Sınırlarında Bulunan Toplar 84
Tablo 1.14. 1830 Yılı Listesinde Yer Alan Top Çeşitleri ve Sayıları Listesi 85
Tablo 1.15. 1830 Yılı Yoklama Listesine Göre Selanik'teki Mühimmat 87
Tablo 1.16. 1837-1839 Arasında Selanik Kalesi'nden Harcanan Mühimmat Listesi ve Gerekçeleri 91
Tablo 2.1. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik'te Görev Yapan İdareciler. 105
Tablo 2.2. Aralık 1807 Ayına Ait Paşakapısı Görevlileri ve Yevmiyeleri Listesi 121
Tablo 2.3. Aralık 1807 Ayına Ait Paşakapısı Mutfak Masrafları ve Mutfak Görevlileri Listesi 122
Tablo 2.4. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Müslüman Mahalleleri 142
Tablo 2.5. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Yahudi Mahalleleri 148
Tablo 2.6. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Hristiyan Mahalleleri 155
Tablo 2.7. 1835 Yılında Selanik Cami ve Mescitleri 174
Tablo 3.1. Nüfus Defterlerine Göre 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Erkek Nüfusu. 202
Tablo 3.2. 1836 Tarihli Deftere Göre Selanik Livası Nüfusu 205
Tablo 3.3. 1830 Nüfus Sayımına Göre Yahudi Nüfusunun Özellikleri 208

Tablo 3.4. 1830 Nüfus Sayımına Göre Müslüman Nüfusunun Özellikleri 211
Tablo 3.5. 1832 Nüfus Yoklamasına Göre Rumiyan Nüfusunun Özellikleri..... 218
Tablo 3.6. 4 Ağustos 1811 Tarihli, Selanik'te Yabancı Devlet Himayesi İddiasında Bulunan Şahıslar Listesi..... 220
Tablo 3.7. 1834 tarihli Selanik Müstemenleri Nüfus Sayımı Sonuçları 225
Tablo 3.8. 19. Yüzyıl Ortasında Selanik'te Müstemen Yahudi Aileleri..... 229
Tablo 3.9. Selanik'teki Cemaatlerin 1840 ve 1845 Tarihine Ait Yıllık Gelirleri. 241
Tablo 3.10. Selanik'te 1840 ve 1844 Yıllarına Ait Vergi-i Mahsusa Miktarları..... 244
Tablo 4.1. Sultan Bayezid Han Vakfının Selanik Çarşılarında Yer Alan Mülkleri..... 263
Tablo 4.2. 1827 Yılı Selanik İhtisab İdaresi Yevmiye-i Dekakin Listesi..... 271
Tablo 4.3. Hicri 1243 (1827/1828) Yılı Selanik İhtisab İdaresi Gelirleri..... 274
Tablo 4.4. 1839 Yılında Selanik İhtisab İdaresi Memurları ve Aylık Maaşları 277
Tablo 4.5. Haziran 1842 Yılı Selanik İhtisab, Damga ve Kantar İdaresi Memurları ve Aylık Maaşları 279
Tablo 4.6. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik'te Meslekler. 282
Tablo 4.7. Selanik'e Şehir Dışından Gelen Müslüman Hamalların Sayısı ve Görev Yerleri 294
Tablo 4.8. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik'e Gelen Mevsimlik Esnaf Grupları ve Sayıları 296
Tablo 4.9. 1833/1834 (Hicri 1249) Yılı Debbağ Esnafı Para Vakfı Muhasebesi 299
Tablo 4.10. 1839'da Selanik Emtia Gümrüğü ve Tevabiatı Memur/Hademe/Masraf Listesi 308
Tablo 4.11. 1839 Nisan Ayında Deniz Yoluyla ve Belgrad Yoluyla Selanik'e Gelen Malların Gümrük Kaydı 314
Tablo 4.12. Eylül 1839'ta Selanik Gümrüğü'nde Mal Hareketliliği 318
Tablo 5.1. Ocak 1841 Tarihli Muvazzaf Selanik Zaptiye Birliği ve Maaşları 333
Tablo 5.2. Mart 1842'de Göreve Başlayan Selanik Kazası Zaptiye Birliği Sayı ve Maaşları 336
Tablo 5.3. 1839-1857 Döneminde Selanik'te Meydana Gelen Yangınlar..... 348
Tablo 5.4. 1849 Yılında Tamir Edilen Yolların Güzergah ve Uzunlukları 369
Tablo 5.5. Kasım/Aralık 1841 (Teşrinisani 1257) Selanik Karantinası Kayıt Defteri 375

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 1.1. 1800 Yılına Tarihlenen Selanik Kalesi Çizimi 13
Görsel 1.2. Macaristan Ulusal Arşivi'nde Bulunan Selanik Deniz Surlarına Ait Fotoğraf..... 14
Görsel 1.3. Vardar Kalesi Planı 24
Görsel 1.4. Selanik Kalesi Çiziminde Vardar Kalesi'ne Ait Kesit 24
Görsel 1.5. Kelemeriye Kalesi Planı ve Temsili Çizimi 28
Görsel 1.6. 1916 Yılında Ahmed Paşa Tabyası, Doğu Surları ve Kule Kapısı'nı Gösteren Fotoğraf 30
Görsel 1.7. Yamaklar Hanı Yerinde Planlanan Kışla Binasının Kuzey ve Güney Cephesine Ait Çizimleri 72
Görsel 1.8. Selanik Kışla-i Hümâyunu 75
Görsel 1.9. II. Abdülhamid Döneminde İnşa Edilen Yeni Kışla 78
Görsel 2.1. 19. Yüzyılda Vardar-Kelemeriye Caddesi ve Galerius Kemeri 97
Görsel 2.2. 19. Yüzyılda Yeni Kapı Caddesi ve Cadde Üzerinde, Bulunduğu Mahalleye İsmini De Veren Yılan Mermeri Sütunu 99
Görsel 2.3. Selanik'te Ana Caddeler ve Bazı Ara Yollar 100
Görsel 2.4. Şehrin Kuzeybatısında Bulunan Mu'id Alaaddin (Çınar) Mahallesi Meydanı ve Çeşme Önünde Kesişen Ara Yollar 101
Görsel 2.5. Selanik Şeriyye Sicillerinde Yer Alan Bâb-ı Âli Kavramı Kullanımı Örneği 118
Görsel 2.6. 1848 Yılında Tamamlanan Paşakapısı'nın İlk İnşaat Planı 125
Görsel 2.7. Selanik Paşakapısı'nın Son Halini Gösterir Fotoğraf 128
Görsel 2.8. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik'te Semtler 138
Görsel 2.9. Selanik Mahallelerinin Cemaatlere Göre Dağılımı 139
Görsel 2.10. Muhtemel Bir Yahudi Avlusu Planı 152
Görsel 2.11. Soğuk Su Camii (On İki Havari Kilisesi) 172
Görsel 2.12. 1913 Yılında Çekilen ve Ayasofya Kubbesinde Korunmuş Olan Tasvirleri Gösteren Fotoğraf 173
Görsel 2.13. Hortacı Camii (Sinan Paşa Camii) 178
Görsel 2.14. Eskinin Soğuk Su Camii, Günümüzün On İki Havari Kilisesi ve Varlığını Sürdüren Duvar Resimleri 185
Görsel 2.15. Günümüzde Paşa Hamamı 190
Görsel 4.1. 1855 Tarihli İştira Bölgesi Planı 248

Görsel 4.2. İştira'nın Merkezi Olan Yalı Kapısı İle Büyük İskele Arasına Ait Ayrıntılı Plan..250
Görsel 4.3 Selanik Büyük Çarşı Planı 258
Görsel 4.4. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Emtia Gümrüğü ve Tevabiatından Olan İskeleler 304
Görsel 5.1. Tanzimat Öncesinde Selanik Dışında Bulunan Tabyalar.....330
Görsel 5.2. 1842 Yılından Sonra Selanik Taşrasında Bulunan Zaptiye Görev Merkezleri...338
Görsel 5.3. Selanik Eski Zindanı (Solda) ve Çuka Anbarı Yerine İnşa Edilecek Mapusane (Sağda) Planı 344
Görsel 5.4. 1839-1857 Döneminde Selanik'te Meydana Gelen Yangınların Başlangıç Mevkileri 349
Görsel 5.5. Selanik'te 1849 Yılında Tamir Edilen Döşenmiş Yollar 370
Görsel 5.6. Selanik Karantinahanesi (İştira Sahilinde).....380

KISALTMALAR LİSTESİ

age.	Adı geçen eser
Arş. Gör.	Araştırma Görevlisi
b.	Bin
Bkz.	Bakınız
BOA	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
Böl.	Bölük
c.	Cilt
çev.	Çeviren, çevirmen
der.	Derleyen
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Dr.	Doktor
DTCF	Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi
ed.	Editör
ede.	Edebiyat
Ens.	Enstitü
Fak.	Fakülte
Ftğ.	Fotoğraf
gr	Gram
H.	Hicri
haz.	Hazırlayan
IAM	Istorikó Archeío Makedonías
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
krş.	Kuruş
Ktp.	Kütüphane
M.	Miladi
mad.	Madde
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Mikt.	Miktar
N	Nefer
num.	Numara
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi
R	Rütbeli
s.	Sayfa
S.	Sayı
Sek.	Sekban
Sn.	Sayın
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
Tar.	Tarih
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
v.	Veled
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
yay.	Yayınlayan

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Rumeli bölgesinde önemli bir ticari ve kültürel merkez olan Selanik şehri, 19. yüzyılın ilk yarısında tam bir Osmanlı şehri görünümündeydi. Bu görünümü somut hale getirerek okuyucunun zihninde canlandırma gayesi güttüğümüz bu çalışmada, askerî, idarî, sosyal, ekonomik ve kültürel hayata tuttuğumuz farklı projeksiyonlarla şehrin dinamikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Selanik'in bir Osmanlı şehri olması sebebiyle farklı arşivlerde muhafaza edilen Osmanlı evrakı ana kaynak olarak kullanılmıştır. Döneme ait şehir şeriyye sicillerinden de önemli ölçüde istifade edilmiştir. Ana kaynaklardan elde edilen bilgiler, gezgin notları, yerli ve yabancı literatürdeki araştırma eserleriyle birlikte değerlendirilmiştir.

Şehrin askerî statüsüne dair ilk bölümde askeri birimlerin mekânsal tarifleri ve kalede muvazzaf askerlerden kullanılan mühimmata kadar ayrıntılı değerlendirmeler yapılmıştır. Devamında, şehirdeki sosyal hayatın dinamikleri ve mekân tanımları üzerinde durulmuş, şehrin tarihi topografyası, günümüz Selanik'ine yapılan atıflarla anlamlandırılmıştır. Şehrin sakinleri olan Yahudi, Müslüman ve Rum cemaatlerinin nüfus yapılarının değerlendirmesi, bilhassa sahip oldukları nüfusun şehir hayatındaki nüfuzu üzerinde tespitler yapılmış, bu büyük gruplar haricinde şehrin Frenklerinden müstemenlerine, Bulgar, Ulah, Arnavut azınlıklarından ünlü Dönmelerine kadar toplumsal yapı içerisinde yer sahibi olan tüm unsurların varlığına işaret edilmiştir. Tarih boyunca ticari potansiyeliyle ön plana çıkan Selanik'in hem yerel hem de uluslararası ticaretteki rolü, şehir ekonomisinin üretim, pazar ve tüketim ilişkileri çerçevesinde şekillenen çok kültürlü dokusu "şehir ve ekonomi" başlığı altında incelenmiştir. Ekonomik hayatın kontrol mekanizmaları ve çok renkli manzarası ortaya konmaya çalışılmıştır. Son olarak, Tanzimat öncesinde ve sonrasında, şehirdeki değişim-reform çabaları ile şehir idaresi ve sakinlerinin şehrin farklı problemleri üzerinde kurmaya çalıştıkları hakimiyet değerlendirilmiştir. Şehir sakinlerinin "Selaniklilik" bilinci çerçevesinde ortaya koyduğu kamusal irade örneklerine yer verilmiştir. Şehrin sorunlarına karşı literatürde yer alan tek taraflı anlatımlara Osmanlı evrakı sayesinde eleştirel bir bakış da geliştirilmeye çalışılmıştır.

Kullanılan kaynakların özgünlüğü sayesinde, Selanik'in tarihi için yeni bir anlatım ortaya konmuş, şehrin Osmanlı kimliğine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selanik, Rumeli, Osmanlı Devleti, Yahudiler, Şehir Tarihi.

SUMMARY

CITY OF SALONICA IN THE FIRST HALF OF THE 19th CENTURY

The city of Salonica, which was a significant commercial and cultural center in the Rumelia region of the Ottoman State, was an Ottoman city in full measure in the first half of the 19th century. In this study, which aims to visualize in the mind of the reader by making this view perceptible, it is tried to reveal the dynamics of the city with different projections hold on to military, administrative, social, economic and cultural life.

Since Salonica was an Ottoman city, Ottoman documents preserved in different archives were used as the main source. City *şeriyye sicil*s of the period were benefited significantly. Information obtained from main sources were evaluated together with traveler notes and research works in local and foreign literature.

In the first chapter, which deals with the military status of the city, spatial descriptions of the military units and detailed evaluations from the active soldiers in the castle to the ammunition used are made. Subsequently, the dynamics of the social life in the city and the spatial definitions are emphasized, and the historical topography of the city is explained with references to Salonica today. The population structure of the Jewish, Muslim and Greek communities, who were the inhabitants of the city, and especially the impact of their population on city life were determined. Apart from these large groups, the existence of all the elements that have a place in the social structure of the city, from the Franks to the *müstemen*s, from the Bulgarian, Vlach, Albanian minorities to the famous *Dönme*s are pointed out. The role of Salonica, which stands out with its commercial potential throughout history, in both local and international trade and the multicultural texture of the urban economy shaped within the framework of production, market and consumption relations are examined under the title of "city and economy". The control mechanisms and multicolored landscape of economic life are presented. Finally, before and after the *Tanzimat*, change-reform efforts in the city, the dominance of the city administration and its residents on different problems of the city are evaluated. The examples of public will put forward by the city residents within the framework of the consciousness of "being a Salonica citizen" are included. Thanks to the Ottoman documents, a critical perspective is also tried to be developed for the one-sided statements in the literature regarding the problems of the city.

Thanks to the originality of the sources used, a new narrative for the history of Salonica is put forward and attention was drawn to the Ottoman identity of the city.

Keywords: Salonica, Rumelia, Ottoman State, Jews, Urban History.

ÖNSÖZ

Selanik şehrinin tarihini araştırma konusu yapmak, ilk başta pek de sıcak bakmadığım bir durumdu. Nitekim üzerine çok şey yazılmış çok söz söylenmişti. Ancak bir Osmanlı şehri olan Selanik'e ait birçok çalışmada Osmanlı evrakından istifade edilmediğini tespit ettiğim anda, bu konunun ele alınıp çok farklı sonuçlar ortaya konabileceğine inandım. Öyle ki Osmanlı arşiv evrakının mahiyeti tarifsiz bir güce sahiptir.

Ön okumalar sonucunda tespit ettiğim en büyük problem, şehrin Osmanlı kimliğinin nasıl üstünün örtüldüğünü anlamak oldu. Yaklaşık üç yıl süren arşiv taraması ve elde edilen evrakın okunması sonrasında, Selanik'te bir alan araştırması yapmak gerekti. Bu çerçevede Nisan 2019'da Selanik'e yaptığım ziyarette hem şehrin arşivini yakından inceleme hem de sokaklarında dolaşarak Osmanlı'nın izlerini arama ve şehri tanıma şansı yakaladım. Bu gezi sırasında, Evliya Çelebi'nin şehrin surlarını baştan sona yürüyüp tur attığı gibi, yaya olarak, döneme ait haritaları rehber alıp sanki 19. yüzyıl Selanik'in de dolaşıyormuş gibi düşünmeyi tercih ettim. Nitekim bu gezinin sonuçları çalışmanın yönünü belirledi ve önemli katkıları beraberinde getirdi.

Çalışmanın temel kaynağı arşiv evrakı olmuştur. Bu nedenle de Türkiye ve Yunanistan'da bulunan bazı arşivlerde uzun soluklu araştırmalar yapmak gerekmiştir. Bu süre zarfında desteklerini sunan T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın Ankara'da bulunan araştırma salonunda görevli yardım sever memurlarına, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ve İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi çalışanlarına, son olarak, Selanik Makedonya Tarihi Arşivi'nde karşılaştığım tüm engelleri aşarak faydalı bir araştırma yapmamı mümkün kılan arşiv memuru Aikaterini YANNOUKAKOU'ya teşekkürlerimi sunarım.

Doktora eğitimim sırasında birçok şahıs ve kurumun desteği her zaman hayatımı kolaylaştıran bir katkı sunmuştur. Bir takım yazışmaların yapılması, evrak ve prosedüre dair işlemlerin yürütülmesi çerçevesinde her zaman desteğini gördüğüm başta Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi personeline, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün güler yüzlü çalışanlarına ve sadece doktora sürecinde değil, 2007 yılından beri devam eden lisansüstü eğitimimin tamamında, her an yardım talep edebildiğim Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğrenim ve Dış İlişkiler Dairesi müfettişlerine teşekkür borçluyum. Gerek rutin iş yükünün paylaşılması gerekse tez çalışmasının farklı aşamalarında fikir ve

eleştirilerini sunarak destek veren mesai arkadaşlarım Arş. Gör. Abdullah ZARARSIZ ve Arş. Gör. Ömer TATAR'ın da hakkını ödeyemem.

Tez çalışmasının tamamlanması ciddi anlamda zaman ve efor ile birlikte bir takım maddi desteği de gerektirmiştir. Bu anlamda doktora eğitimim sırasında desteğini gördüğüm Akdeniz Üniversitesi Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı (ÖYP) Kurum Koordinatörlüğü'ne, Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinasyon Birimi (Proje Numarası: SDK-2018-3632)'ne ve genç bilim insanlarını teşvik eden TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı-2015/2)'na teşekkürlerimi sunarım.

Doktora tezi hazırlamak oldukça zordur ve araştırmacının ömründe belki de en stresli dönemlerden birisidir. Ancak bu dönemin sadece kolaylaşmasına değil, başarılı bir şekilde üstesinden gelinmesinde en önemli faktör şüphesiz bir rehbere sahip olmaktır. Bu süreçte bana rehber olan, destek ve iyi niyetini her zaman hissettiren tez danışmanım ve aynı zamanda bölüm başkanım Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK'a minnettarım. Bir başlığın kesinleşmesi, dört yüzü aşkın sayfa içerisinde tek bir kavramın kullanılıp kullanılmamasına kadar her türlü meselede enine boyuna düşünen ve tartışan, bu anlamda çalışmaya emeğini katan hocamın tecrübelerinden istifade ettim, bu borcu ödeyemem.

Lisans eğitimime başladığım ilk günden beri örnek aldığım, sohbetine, dersine iştirak etmekten mutlu olduğum, uzun bir süre tezin izleme komitesinde görev alarak katkı sağlayan ve çalışmanın tamamlanmasında destek sunan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü emekli öğretim üyesi, hocam Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN'a teşekkürlerimi arz ederim. Nezaket ve tecrübesiyle her zaman örnek aldığım, metodolojik ve teorik bilgiler yanında, ilim insanlığına dair nasihatleri aklıma kazınan, hem tezin izlenmesi hem de savunulmasında eleştiri ve katkılarıyla emek sarf eden, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi, kıymetli hocam Prof. Dr. Arzu TERZİ'ye şükranlarımı sunarım. Tezin hazırlanmasında komite üyesi olarak katkı koyan Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi, hocam Doç. Dr. Güven DİNÇ'e ve aynı bölümde Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, hocam Prof. Dr. Salih TUNÇ'a katkı ve desteklerinden ötürü teşekkür ederim.

Son olarak, eğitim hayatım boyunca varlıklarıyla güç katan aileme teşekkür ederim. Her zaman yanımda olan annem Filiz CİBO'ya minnettarım. Hayatıma anlam katan iki isme ise özellikle teşekkür etmek ve bu çalışmayı onlara ithaf etmek isterim; eşim Deniz ve kızım Derin'e. Derin bu sürecin bir kısmını annesinin karnında, bir kısmını ise yanıbaşımızda geçirdi,

varlığı tarifi imkansız bir umut ve motivasyon kaynağı oldu. Deniz tüm zorluklara rağmen hep bana inandı, güvendi, güç verdi. İyi ki varsınız.

Diren ÇAKILCI

Aralık 2020/Antalya

GİRİŞ

Ülkemizde şehir tarihi araştırmalarının geçmişi eskiye dayanmakla birlikte, farklı amaçlara hizmet için yaratıldığı muhakkak olan "İslami Kent" teorisi çerçevesinde gelişmeye başlamıştır. Gerek eski Osmanlı coğrafyasından gerekse Avrupa ve Amerika'dan doğan farklı çalışmalar ise bu teorinin hatalarını, ortaya koydukları bulgu ve yorumlarla çürütmüşlerdir.[1] Bilhassa Osmanlı Devleti gibi geniş topraklara sahip bir ülkede farklı geçmişler ve çoklu etkenlerle gelişim/değişimleri ayrı rotalarda devam eden onlarca şehrin aynı teorinin çerçevesi içerisine sokulması birçok hatayı beraberinde getirmektedir. Osmanlı şehrini merkezin kontrolünde kurulan ve gelişen bir kalıba sokan bu anlayış, şehirleri tek-tipleştirmektedir.[2] Her şeyden önemlisi ise bu şehirlerin kendilerine özgün dinamiklerini örterek Osmanlı şehirlerini karakterize eden çeşitliliğin silinmesine sebep olmaktadır.[3] Osmanlı şehirlerine ortak bir tarih yaratmaktan çok, şehirlerin farklılıklarına ve gelişim dinamiklerine odaklanacak araştırmalar yeni tespitleri mümkün kılarken, bu büyük ülkenin zengin kültürünün unsurlarını da ayrıntılarıyla yansıtacak bir fayda sağlayacaktır. Kendinden önce aynı coğrafya ve şehirlerde yer edinen medeniyetler üzerine renkli bir medeniyet inşa eden Osmanlı Devleti, yüzyıllar süren bu inşa sürecinin nihayetinde idarî, askerî, kültürel ve sosyo-ekonomik alanlarda tekâmüle erişen şehirler yaratmıştır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren küresel ekonomik hareketlerin tesirinde başkalaşmaya başlayan, diğer manada ise yeniden inşa sürecine giren Osmanlı şehirleri sosyal ve ekonomik ihtiyaçlara cevap verebilmek telaşıyla büyümeye odaklanmıştır. Bunun yanında hazırlıkları ve ön uygulamaları II. Mahmud devrine tarihlenen pek çok yenilik hareketi şehirlerin eksik ve aksayan yönlerini tadil etmeye çalışırken yerleşik sisteme yeni bir nizam sunan Tanzimat-ı Hayriye'yi beraberinde getirmiştir. Bu anlamda eskiyi temsil etse de aslında tekâmülün tezahürü olan şehir kurumları, mekânları ve kuralları, henüz 19. yüzyılın ilk yarısı tamamlanmadan değişmeye başlasa da eskiyle yeninin ahengi bozulmamaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda maksadımız artık yeterince eleştirildiği genel kabul gören "İslami Kent" teorisine daha fazla karşıt tezler üretmek değildir. Amaç, modern tarihçilerin başarıyla tamamladıkları görevlerinin ötesinde, değişen dünyada biz tarihçilerin yetiştiği kültür çevresi ve yaşadığı şehir dokusunun etkisiyle şehirleri mikro ölçekte, mekan, coğrafya, alt gruplar,

---

[1] İslami Kent teorisine karşı üretilen eleştirel fikirleri topluca okuyabilmek için bkz. Gülay Yılmaz, "Küreselleşme Öncesi ve Sonrası Osmanlı Kent Tarihçiliği", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, c. 26, 2 Nisan 2017, s. 107-113.

[2] İbrahim Özcoşar, "Şehir ve Eşraf: Osmanlı Diyarbekir'inde Eşraf", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/53, 2015, s. 128-129.

[3] Edhem Eldem vd., *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir, İstanbul,* çev. Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 256-260.

ekoloji, etkileşim gibi yeni düzlemlerde ele almaktır.[4] Nitekim günümüzde yaşanan sorunların ve gelecek için taşıdığımız kaygıların örnek ve temellerini Osmanlı kent tarihinde okuyabilmek farklı perspektiflerden bakışları motive ettiği kadar, popüler de kılmaktadır. Söz konusu yeni düzlemlerde yoğunlaşan araştırmalar şehirlerin farklılıklarını da daha kolay ve ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda şehirlerin tarihinin müstakil olarak, geniş kaynaklar ve ayrıntılar ışığında yazılmasının, ileride şehir tarihi konusunda yapılacak teorik sınıflandırmalar için de önemli ve gerekli olduğu aşikardır.[5]

Bu düşüncelerle, araştırma alanı olarak Selanik'in tercih edilmesi tesadüf değildir. "*Selanik, Osmanlı tarihinde yer etmiş şehirler arasında belki en enteresanı, en girifti, en alaca bulacalısı, en renklisi*."[6]dir. Barındırdığı farklı toplumsal ve ekonomik dinamiklerle adeta Osmanlı Devleti'nin Rumeli bölgesindeki başkenti statüsünde bulunan bu şehrin Osmanlı şehir tarihçiliğine katkı sağlayacak potansiyeli haiz olduğu açıktır. Ayrıca, Selanik'in, yeni bakış açılarıyla arşiv kaynakları ışığında değerlendirmeye muhtaç oluşu araştırmaya konu edilmesinde belirleyici olmuştur. Son olarak, 19. yüzyılın ilk yarısında değişmeye başlasa da eskiyi ihtiva eden bir kent dokusunu hala muhafaza eden Osmanlı şehirlerini, Rumeli'deki en büyük örnek olan Selanik üzerinden okumak da mümkündür.

1. Amaç ve Kapsam

15. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti tarafından fethedilen tarihî Balkan kenti Selanik, nüfus değişimleri ve gelişen ticaretine bağlı olarak oluşan sosyo-ekonomik yapısıyla 19. yüzyıla gelindiğinde güçlü ve büyük bir Osmanlı şehri olarak karşımıza çıkar. Osmanlı Devleti'nin resmî tabirlerine göre *"Rumeli'nin iskelesi", "Rumeli'nin caddesi"* ve *"Bahren serhad-i hudud"* olan *"Kıla'-i Hakaniyeden"* Selanik, 15. yüzyılın ilk yarısından 19. yüzyılın ilk yarısına taşıdığı dört asırlık mirasla, üç kıtada hâkim olan Osmanlıların göz bebeği şehirleri arasındaydı. 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle meydana gelen yangınlar, bölgesel ve ülkesel değişimler ile 1859'da Sultan Abdülmecid'in şehri ziyareti gibi tarihî dönüm noktaları, aynı yüzyılda farklı bir Selanik'in ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Benzer bir dönüşümü yüzyılın sonunda da yaşayan şehir, 20. yüzyılda ise artık geri dönülmez bir farklılaşmaya sahne olmuştur. Tarihçilerin merakı bu zamana kadar hep bu değişim ve farklılaşma çerçevesinde

[4] Yeni düzlemlerde konu edilen Osmanlı şehirlerinin farklı örneklerini görmek için bkz. Yılmaz, "Küreselleşme Öncesi ve Sonrası Osmanlı Kent Tarihçiliği", s. 113-122. Söz konusu çalışma Selanik özelinde sorduğumuz soruların ve aradığımız cevapların gerekli kıldığı araştırma rotasının, farklı çalışmalarda farklı Osmanlı kentleri için de uygulandığını göstererek teşvik edici olmuştur.

[5] Yunus Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 3/6, 2005, s. 24.

[6] Haluk Dursun, *Osmanlı Coğrafyasında Yolculuk*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 18.

olmuş, şehre dair monografi[7] veya benzer nitelikteki şehirlerle mukayese yöntemini seçen[8], Türkçe, İngilizce, Fransızca, Yunanca, Almanca ve diğer dillerde birçok eser kaleme alınmıştır. Literatürdeki bu zenginliğe rağmen Selanik'le ilgili yeni bir çalışma yapmadaki gayemizin temelinde ise farklı kaynaklarla yorumlanmaya muhtaç olduğunu düşündüğümüz Selanik şehir tarihinin yeni ifadelerle yazılabileceğine olan inanç vardır.

Selanik tarihi ile aktif olarak ilgilenen araştırmacılar ve meraklılar yakın tarihlerde Macaristan Ulusal Arşivi'nde tespit edilen bir fotoğrafı tartışmaktadır.[9] Kelemeriye Kulesi (Beyaz Kule) üzerinden çekilen ve 1868 yılında yıkılan deniz surlarını ihtiva eden bu fotoğrafın şehrin en eski fotoğrafı olduğu düşünülmektedir. Meşhur Osmanlı fotoğrafçıları Abdullah Fréres'e ait bir katalogda yer alan ve Avusturya'da tespit edilen bu fotoğrafın Sultan Abdülmecid'in şehri ziyaret ettiği 1859 yılı[10] veya 1860'lı yıllarda çekilmiş olduğu tahmin edilebilir. Yeni bulunan iki fotoğraf ise bu tartışmayı alevlendirmiştir. İngiltere Kraliçesi Viktorya'nın mahdumu Prens Alfred'e ait koleksiyonda bulunan ve Selanik'teki Ayasofya Camii'ni farklı cephelerden görüntüleyen bu fotoğrafların ise, Sultan Abdülmecit'in ziyaretinden yaklaşık üç ay sonra, Ekim 1859'da şehre gelen Prens Alfred tarafından çektirildiği kesin gibidir.[11] Söz konusu bu üç fotoğraf, Selanik'in bilinen en eski gerçek görüntüleri olup, bu konuda yoğunlaşan ilgi şehre ait görsel malzemeye duyulan ihtiyaca işaret etmektedir. 19. yüzyılda, Akdeniz'in en önemli ticaret merkezlerinden ve etnik yapısının zenginliği ile kozmopolit şehirlerinden olan Selanik'e dair Osmanlı Devleti'nin arşivcilik kültürü sayesinde günümüze ulaşan çeşitli ve muhteviyatı zengin binlerce tarihî evrak vardır. Ana kaynak statüsünde olan bu belgeler, fotoğrafın henüz icat edilmemiş olduğu dünyada, Selanik'in somut varlığını ihtiva etmektedir. Ayrıntılar incelendiğinde ve özensiz okumaların üzerine gidildiğinde Selanik şehrine ait o kadar çok malzeme görülmektedir ki işte burada amacımız bu ayrıntıları bütünleştirerek 19. yüzyılın ilk yarısında şehrin çeşitli açılardan fotoğraflarını çekmek ve ilim dünyasının nazarına sunmak olmuştur. Ayrıntıların sağladığı zenginlik ile mekânsal olarak tasvir edilebilecek bir şehrin tüm yönlerinin daha iyi anlaşılacağı

---

[7] Monografi tarzındaki eserler ilerleyen dipnotlarda aktarılacaktır.

[8] Selanik tarih boyunca, karşı sahilinde yer alan İzmir ile rekabet etmiş, bu nedenle de tarih araştırmalarında İzmir ile mukayeseye tabi tutulmuştur. Bu türden çalışmalardan birkaçı için bkz. Neslihan Ünal, *İki Osmanlı Liman Kenti: İzmir ve Selanik*, İmge Kitabevi Yayınları, 2015; Ceylan İrem Gençer, *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik'teki Kentsel ve Mimari Değişim*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul 2012.

[9] Macaristan Ulusal Arşivi'nde yer alan fotoğrafa ulaşmak için bkz. https://mnl.gov.hu/sites/default/files/schmidt_7.jpg?fbclid=IwAR25OXd9zk9LQYa3zWnJikCqz2Uw7n5U-AJTYmKLAIsPoWITBaMgdAwUZgk (Erişim Tar. 09.12.2020)

[10] Sultan Abdülmecid'in Selanik'i ziyareti hakkındaki ayrıntılar için bkz. Diren Çakılcı, "Unutulmuş Bir Seyâhat-i Hümâyûn: Sultan Abdülmecid'in Selanik Ziyareti", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 65 (2017/1), s. 63-98.

[11] Prens Alfred 27 Ekim 1859'da şehre ayak basmış ve tarih/arkeoloji alanındaki merakı doğrultusunda şehirde bir dizi tur gerçekleştirmiştir. BOA., İ.HR., 172/9361.

açıktır. Nitekim yazılı bile olsa, görme duyumuza hitap edecek metinlerin eksik oluşu, şehre dair okumaların soyut hafızamızda anlam bulamamasına ve yitirilmesine neden olmaktadır.

Selanik şehrini konu edinen araştırmacıların kaynak seçiminde bazı öncelikleri olmuştur. Araştırmacılar, her şeyden önce hâkim oldukları dildeki kaynaklara öncelik vermiş ardından ulaşabildikleri kaynakları listelerine eklemiştir. Üçüncü adım ise, önceden inandıkları veya ispat etmek için çaba sarf ettikleri ideolojik tezlere hizmet edecek kaynakları ön plana çıkarmak olmuştur. Bu durumda Osmanlı şehirlerinin tarihine ilişkin en geniş ve ayrıntılı bilgilerin yer aldığı Osmanlı arşivine ait kaynaklar genellikle tercih edilmemiştir. Osmanlı arşiv belgelerinin okunma güçlüğü ve uzun soluklu bir araştırma gerektirmesi pek çok araştırmacıyı bu kaynaklardan bîhaber davranmaya zorlamıştır. Buna rağmen, söz konusu yazarlar şehre ait kaynak bulmakta zorluk çekmemiştir. Şehrin ticaret merkezi olması ve Akdeniz'den İstanbul'a seyahat eden hemen herkesin durakları arasında yer alması, başta konsoloslar olmak üzere[12], birçok gezginin notlarında Selanik'e dair bilgilerin birikmesini sağlamıştır.[13] Bu bilgilerin yer aldığı konsolos raporları veya hatırat, seyahatname türünden eserlerin bolluğu yabancı dile hâkim fakat Osmanlı arşivinde çalışmanın zorluğundan imtina eden araştırmacılara Selanik'e dair araştırma eserleri üretmekte imkân sunmuştur. Fakat Osmanlı arşivinin göz ardı edilerek daha çok güvenilirliği tartışmalı hatırat türünden kaynağın ön plana çıkartıldığı tarih araştırmalarında, şehrin tarihine ilişkin büyük boşluklar kapatılamamıştır. Her şeyden önce mekânların ve olayların sadece görülmek istenen yönleri bu rapor, hatırat ve gezi notlarında yer almış, yer bulamayan birçok bilgi ise şehrin tarihinde kayıp pasajlara dönüşmüştür. Bilhassa, şehirde birçok düzenleme ve yenileme çalışmaları yapılan Sultan II. Mahmut ve Sultan Abdülmecit dönemlerine tekabül eden aralıkta, eleştirel ve çoğu zaman objektif olmadığını düşündüğümüz anlatımlar, bu eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Burada söz konusu kaynaklara literatürde verilen önemi eleştirmekten çok ana kaynak statüsündeki arşiv evrakının görmezden

---

[12] Özellikle, 19. yüzyılın ilk yarısında İngiliz Konsolosu olarak Selanik'te bulunan Charles Blunt, İstanbul elçiliğiyle yapmış olduğu yazışmalarda Selanik şehrine dair pek çok ayrıntıya yer vermiştir. Bu nedenle Blunt'a ait yazışmalar birçok eserin temel kaynakları arasına girmiştir. Blunt'un görev dönemi ile ilgili bir doktora tezinin de hazırlanmış olduğunu bu vesileyle belirtelim. Gülay Tulasoğlu, *"His Majesty's Consul" in Saloniki: Charles Blunt (1800-1864)*, Klaus Schwarz Verlag, 2015. Aynı dönemlerde Selanik'te Fransız konsolosu olarak uzun yıllar bulunan Cousinéry'nin kendi tarafından kaleme alınan hatırat türünden bir eseri de bu anlamda üzerinde durulması gereken başka bir kaynaktır. Bkz. E. M. Cousinéry, *Voyage dans La Macédoine*, I, 1831.

[13] 19. yüzyılın ilk yarısında gerek Balkan Yarımadası'na, gerekse İstanbul ve Anadolu'ya seyahatler gerçekleştiren birçok gezgin Selanik'e uğramıştır. Seyahatleri sonrasında kaleme aldıkları eserlerde şehrin farklı özelliklerine dair ayrıntılara yer vermişlerdir. Bkz. Edward D. Clarke, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, 2 (3), London 1816, s. 345-374; Henry Holland, *Travels in The Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia during the years 1812-1813*, II, 1819, s. 41-71; Cousinéry, *Voyage dans La Macédoine*, I, 1831, s. 23-56; Adolphus Slade, *Records of Travels in Turkey, Greece & c.*, II, 1833, s. 450-454; William Martin Leake, *Travels in Northern Greece*, III, 1835, s. 228-257; David Urquhart, *The Spirit of the East, Illustrated in a Journal of Travels Through Roumeli During an Eventful Period*, II, 1838, s. 52 vd., 112 v.d.; George F. Bowen, *Mount Athos, Thessaly and Epirus: Diary of a Journey from Constantinople to Corfu*, 1852, s. 27-40; Edward Lear, *Journals of a Landscape Painter Albania*, 1852, s. 12 v.d.

gelinmesine dikkat çekilmek istenmiştir. Nitekim her kaynağın eksik veya subjektif yönleri olabileceği gibi, hatırat türünden bu eserlerde de objektif anlatımlar; bilhassa farklı nazardan değerlendirmeye muhtaç bazı hadiselerin yorumlanmasına sundukları zenginlik unutulmamalıdır. Nitekim Osmanlı arşiv evrakını inceleyip, şehrin tarihine ilişkin anlatılarda konsolos ve gezgin notlarına atıflar yapan çalışmaların az olduğu kadar, kıymetli oldukları da görülmektedir.[14] Bu düşüncelerle, ana bacağı Osmanlı arşiv evrakına yaslanan bir Selanik şehir tarihi yazmayı hedeflediğimiz bu çalışmada, konsolos raporları ve gezgin notlarını ön plana çıkarmayı tercih eden ve aslında Selanik şehir tarihi yazımının ilk temellerini atan araştırmaların tezlerine reddiye yazmak gibi bir kaygımızın olmadığını özellikle belirtmekte fayda vardır.

Kullanılan kaynaklar ile alakalı olarak literatürde sıkça gözlenen ve çoğu kez haksız yargıları beraberinde getiren bir diğer husus, gerek Osmanlı Devleti'nin merkezî otoritelerinin gerekse Selanik'teki yerel otoritelerin şehrin nizâm, imâr ve sükûnetine ilişkin uygulamalarının yetersizliğine yapılan vurgudur. Çoğu hadisede, bizzat söz konusu otoritelerin kaleminden çıkmış olan arşiv evrakını dikkate almadan yapılan eleştirilerin gerçekliğini araştırmak ve *"…Selanik'te de Osmanlı yetkilileri tarafından alınan önlemler değişime yol açmamış, yalnızca değişime eşlik etmiştir"*[15] tezini tartışmaya açmak bu çalışmanın temel hedefleri arasında yer alır.

Çalışmamızın konu edindiği bir diğer mesele, Selanik şehir nüfusunun dinamiklerini tüm yönleriyle ortaya koymaktır. Çünkü bu zamana kadar şehirde yaşayan Yahudilere bazı çevrelerin köklü bir tarih yazma kaygıları ve Rum-Bulgar etnik çatışmasının şehri sahiplenme rekabeti içerisinde araştırmacılar tarafından objektif olmayan değerlendirmeler yapılmıştır. Mesela, bu hususta güvenebileceğimiz en önemli kaynaklar olan Osmanlı arşivindeki defter tasnifleri söz konusu kaygıların hizmetine sunularak rakamsal mukayeselere tabi tutulmuştur. Şehirde, Yahudilerin nüfus çoğunluğuna sahip olması ise 19. yüzyıl itibariyle yazılan eserlerde şehrin "Yahudi Selanik" olarak adlandırılmasına fırsat vermiş ve bu anlamda uluslararası boyutta birçok tez ortaya konarak geniş bir algı yaratılmıştır. Tam da burada, çalışmamızın ekseninin şehirdeki cemaatlerin nüfus oranları değil de sosyal, ekonomik ve idari sahadaki

---

[14] Tanzimat dönemi reformlarının bir neticesi olan yerel meclislerin çalışmasına ilişkin Osmanlı arşivinin perakende evrakının zenginliğinden istifade eden bir çalışma için bkz. Anna Vakali, *Tanzimat in the Province: Nationalist Sedition (Fesat), Banditry (Eşkıya) and Local Councils in the Ottoman Southern Balkans (1840s to 1860s)*, (yayımlanmamış doktora tezi), University of Basel, 2017. Reform döneminde Selanik şehrinin değişimi ve buna karşı gelişen tepkileri değerlendiren bir diğer çalışmada ise konsolos raporları ön plana çıkartılmıştır. Bülent Özdemir, *Ottoman Reforms and Social Life, Reflections from Salonica 1830-1850,* The ISIS Press, 2003.

[15] Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, çev. I. Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 81.

nüfuzları olduğunu belirtmeliyiz. Diğer yandan, bu nüfuzun şehrin günlük hayatına ve özellikle idaresine yansıyan etkisi iyi anlaşılmalıdır.

Askerî, idarî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda ele alınması gereken onlarca konu Selanik özelinde halen yazılmış değildir. Bahse konu sahalardaki, genellikle de değişimi ve reformu örnekleyen konuların ayrı ayrı ele alındığı çalışmaların bir bütün oluşturmadığı hakikattir. Burada, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı şehir hayatı ve şehir dokusunun tüm özelliklerini barındıran Selanik'in bütüncül bir bakışla ele alınması hem şehrin kendi tarihine ışık tutacak hem de o çağda benzer yönlere sahip Osmanlı şehirlerinin ortak tarihine katkı sağlayacaktır. Önemli bir ticaret merkezi olması nedeniyle Avrupa'nın Osmanlı'ya giriş kapısı olduğu kadar Osmanlı Devleti'nin de Avrupa'ya açılan kapısı statüsünde bulunan Selanik'in sadece ekonomik ve sosyal yönü değil, askerî teçhizat ve askerî birliklerle donatılmış bir Osmanlı kalesi olması hasebiyle idarî-askerî boyutu da tüm ayrıntılarıyla ortaya konacaktır.

Detaylı arşiv araştırmasının yapılmaması nedeniyle elde edilen ayrıntıların azlığı, tarih araştırmalarında konu sınırlandırmalarına etki etmektedir. Nitekim şehrin mekânları, olayları, şahısları ve dinamikleri hususunda yeterince bilgi sahibi olunmadığı zaman araştırma konusunun kronolojik sınırlaması olabildiğince geniş tutulmaktadır. Bu noktada, kuruluşundan 20. yüzyıla uzanan şehrin tüm dönemleri veya yaklaşık beş asırlık bir zamanı ihtiva eden "Osmanlı Devleti Hakimiyetinde Selanik" temalı çalışmalar yapılmışken[16], aslında araştırma konusu Selanik olduğunda yüzyıllık zaman dilimini konu edinen çalışmalar bile şehrin tüm yönlerini ele almakta muktedir olamaz. Dolayısıyla kesin tarihler belirlemeksizin, 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'i ele almak istediğimiz bu çalışmada mümkün mertebe ayrıntılı bir anlatıma başvurulacaktır. Nitekim olayların ve kurumların öncesi ile sonrasına dair bilgilerin önem kazandığı hususlarda, zaman zaman bu 50 yıllık dilimin dışına çıkılmak zorunda kalınmıştır.

Selanik müstakil bir kale şehri olması sebebiyle *"Nefs-i Selanik"* tabiriyle anılır. Nitekim sur dışında yerleşim birimleri olmadığından, kale duvarları içerisinde kalan şehri tanımlayan bu tabir dikkate alınmazsa, Selanik dendiği zaman dört nahiyesi ile bir kaza merkezi

[16] Selanik tarihinde uzun dönemleri ele alan kıymetli eserler bulunsa da Selanik'te bulunan Makedonya Tarihi Arşivi'nde müdürlük yapan Vasilis Dimitriadis'in Selanik sicil ve vakıf defterleri ışığında ortaya koyduğu detaylı çalışma ön plana çıkmaktadır. Bu eser ihtiva ettiği bilgiler ve çizimler sayesinde Selanik şehir tarihi araştırmacıları için rehber niteliğindedir. Bkz. Vasilis Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis kata tin epochi tis Tourkokratias 1430-1912,* Makedonya Araştırmaları Derneği, 2008. Söz konusu arşivde yer alan Osmanlı dönemi defterlerinin tasnif ve kataloglanmasına yapmış olduğu katkı nedeniyle teşekkürle yâd ettiğimiz Dimitriadis'den sonra sayılabilecek bazı eserler şunlardır: Apostolos E. Vacalopoulos, *History of Thessaloniki*, çev. T. F. Carney, Institute of Balkan Studies, 1972; P. Risal, *La Ville Convoitée Salonique*, ISIS, 2001; Mark Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri (Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950),* çev. G. Ç. Güven, Alfa Yayınları, 2013; Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, Çev. I. Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010; *Selânik 1850-1918*, der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, 2014.

veya birçok kazaya sahip eyalet/vilayet sınırları akla gelecektir. Sur duvarlarının ötesine çıkıldığında gerek sosyal gerekse ekonomik anlamda farklılaşan bir dokuya sahip olan bölgede, bilhassa büyük çiftliklerin yer aldığı ve tarım-hayvancılık faaliyetleri ile ön plana çıkan büyüklü küçüklü köy ve kasabalarla karşılaşılmaktadır. Bu nedenle kapsamlı bir araştırmanın konusu olabilecek öneme haiz olan Selanik kırsalı, farklı dinamiklere sahip şehir merkeziyle birlikte değerlendirilmemelidir. Bu çalışmanın mekân sınırlarını idarî ve askerî teşkilatları, iskele ve çarşılarının ticarî yoğunluğu, dinî ve sivil kurumlarıyla sırtını dağlık bir araziye yaslayıp körfeze bakan Selanik şehri oluşturmaktadır. Söz konusu kapsam, sadece şehrin duvarlarıyla sınırlı değildir. Şehrin ortasından geçen tarihî Egnatia yolunun sur kapıları dışında Vardar ve Kelemeriye bölgelerinde devam eden bağlantıları ile şehrin denize açılan Yalı Kapısı dışında bulunan ticaret merkezi ve iskeleye bağlantısı bulunan yakın merkezlerin şehirle ilişkisi de burada konu edilecektir. Nitekim etrafıyla ilişkisi anlamlandırılmayan ve 19. yüzyılın ilk çeyreği itibariyle hemen sur dışındaki arazilerde yeni mekânlarını inşa eden Selanik'in çevresini tanımlamadan şehrin tarihi yazılamaz.

Selanik denildiği zaman akla gelen birkaç cazip konu farklı eserlerde uzun uzadıya ele alınsa da şehrin tarihinin Yahudiler ve Dönmeler/Avdetîler[17] ile ticari potansiyeli yüksek limandan ibaret olmadığı açıktır.[18] Bu nedenle çalışmamız sadece temel birkaç konuya hasredilmemiştir. Mekân ve kronoloji sınırlaması mümkün olduğu kadar daraltılan bu çalışmanın, konu sınırları kesin olarak somutlaştırılmayarak, şehrin tüm yönlerine odaklanılmıştır. Şehirde bulunan tüm vakıfları birararada değerlendirmek başlı başına bir çalışmayı gerektirdiğinden, Selanik vakıfları çalışma konumuz dahilinde gerekli yerlerde ele alınmıştır.[19] Bu vesileyle burada, söz konusu Dönmeler yanında diğer etnik ve dini cemaatlerin birlikte yaşamayı başardıkları; çarşılarında altıdan fazla farklı dille alışveriş yapılabilen; şehrin idarî amirleri yanında valilerin de ikamet ettiği; konsoloslar, müstemenler ve ecnebi ailelerin günlük hayatta görünür olduğu; onlarca askerî grubun sokaklarında dolaştığı; gece ve gündüzün yangınlarla mücadeleye adandığı; şehri çevreleyen kule ve tabyalar arasında onlarca minarenin gökyüzünü yardığı büyük bir şehrin genetik dokusu tanımlanacaktır.

---

[17] Selanik Yahudileri ve Dönme Cemaati üzerine yazılan müstakil eserler önem arz etmektedir. Bkz. Rena Molho, *Selanik Yahudileri 1856-1919*, Bağlam Yayınları, 2015; Marc David Baer, *Selanikli Dönmeler*, çev. S. Bayır, Doğan Kitap, 2016; Cengiz Şişman, *Suskunluğun Yükü (Sabetay Sevi ve Osmanlı-Türk Dönmelerinin Evrimi)*, çev. A. Demirhan, Doğan Kitap, 2016; Devin E. Naar, *Jewish Salonica (Between The Ottoman Empire and Modern Greece)*, Stanford University Press, 2016. Dilek Akyalçın Kaya'nın Osmanlı arşiv evrakını da dâhil ederek Dönmeler üzerine hazırlamış olduğu tez çalışması dikkat çekicidir. Dilek Akyalçın Kaya, *Les Sabbatéens Saloniciens (1845-1912): Des Individus Pluriels,* (yayımlanmamış doktora tezi), Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 2013.

[18] Selanik'te 1869 yılı itibariyle başlayan liman inşaatı projesiyle farklılaşan ticareti ele alan bir çalışma için bkz. Selahattin Bayram, *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı 1869-1912*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

[19] Rumeli'de bulunan bazı şehirlerle birlikte Selanik vakıfları da Arş. Gör. Mehmet Tuğrul tarafından doktora tezi olarak hazırlanmaktadır.

2. Kaynak İncelemesi

Gerekçeleri yukarıda belirtilen bu çalışmanın meydana gelmesi için yoğun bir ön çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Şüphesiz bu ön çalışmanın büyük bir bölümü arşiv taramaları ve tespit edilen evrakın değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Ortaya konacak özgün ve yeni ayrıntılarla, literatürde yer alan tez ve anlatımların sınanmasında her şeyden önce devletin resmî kayıtlarına müracaat edilmiştir.[20] Bu kayıtlar bugün başta Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Bununla beraber Türkiye'de bulunan Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden de istifade edilebilmiştir. Arşiv araştırmasının en önemli ikinci ayağı ise Selanik'te bulunan Makedonya Tarihi Arşivi (Istorikó Archeío Makedonías) olmuştur.

Çalışmanın 19. yüzyılın ilk yarısına odaklanması, Osmanlı arşiv evrakı üzerine yapılan çalışmaları güçleştirmiştir. Çünkü bilhassa Tanzimat Dönemi'nde oluşturulan bürokratik kalemlerin çokluğu ve yazışmaların artması, yüzyılın ilk yarısındansa ikinci yarısında perakende evrak bolluğu ve çeşitliliğini beraberinde getirmiştir. Bu nedenle de Tanzimat Dönemi öncesine ait tarihlerde yapılacak araştırmaların daha çok defter tasnifleri üzerinden gerçekleştirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Buna bağlı olarak, Selanik şehrinin idarî-askerî ve sosyal-ekonomik tarihine ilişkin birçok bilgiyi satır aralarında ihtiva eden defter tasniflerinin okunmasına büyük önem atfedilmiştir. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanlığı'na bağlı Osmanlı Arşivi'nde (BOA.) her şeyden önce Nüfus Defterleri (NFS.) ve Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.d.) çalışmamız için ilk sırada istifade edilen kaynakları oluşturmuştur. Devamında Maliye Masraf Defterleri (ML.MSF.d.) ve Varidat Defterleri (ML.VRD.d.) ile Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.) fonunda yer alan evraktan da istifade edilmiştir. Bunun yanında, Maliye Nezareti Defterleri (ML.d.), Bab-ı Defteri (D.), Kamil Kepeci (KK.) ve Defterhane-i Amire (DEF.) fonlarındaki defter serileri de işimize yaramıştır. Genel kabulde iktisadî kayıtlar olarak bilinen bu fonlar üzerinde detaylı araştırma yapmanın bazı nedenleri olduğu gibi olumlu sonuçları da doğmuştur. Nitekim yapılan ayrıntılı okumalarda devletin iktisadî kaygılar ve özellikle gelir-gider hesaplarına hâkim olma çabasıyla tuttuğu bu defterlerin şehir dokusu ve şehirde yaşayanlar ile ilgili zengin ayrıntılara sahip olduğu görülmüştür. Küçük bir örnek vermek gerekirse: Muhassıllık idaresinin ay ay yapmış olduğu maaş masraflarını içeren Maliye Masraf Defterleri sayesinde şehir yönetiminin tüm ayrıntılarına ulaşılabildiği gibi, "*masârıf-ı sâire*" başlığı altında derlenen kalemlerde şehir kurumlarına, binalarına, yoksullarına, şehirdeki askerî personele ve daha pek çok başlıklarda bilgiye ulaşmak

[20] Nitekim Osmanlı evrakı olmadan Doğu Avrupa'nın tarihini yazmak mümkün değildir. Mustafa Öztürk, "Doğu Avrupa Tarihinde Osmanlı Arşivlerinin Yeri", *Üçüncü Uluslararası Doğu Avrupa Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı (CIEES-2019)*, ed. Serkan Yazıcı vd., Sakarya 2019, s. 12.

mümkündür. Yine aynı fondan verilebilecek bir örnekte, ML.MSF.d. Koduyla arşivde yer alan birçok defterin sadece idarî masraf kayıtlarına ilişkin olmadığı ve askerî birliklere ait maaş defterleri gibi evrakta personelin çeşitleri, sayıları, şehir dokusundaki konumları görülebilmiştir. Bu nedenlerle yazılma ve arşivlenme gerekçeleri ile yetinmeyip ihtiva edebilecekleri bilgilerin zenginliği görüldüğünde söz konusu tüm malî kayıtların şehir tarihi araştırması için büyük önem arz ettiği unutulmamalıdır.

Mali konulardaki defterleri diğer fonlarda yer alan arşiv defterleri izlemektedir. Bunların başında Cevdet (C.) fonu gelmektedir. Birikmiş arşiv evrakının özenle taranarak birçok konu başlığı altında tasnif edildiği bu fonda perakende evrak yanında defter niteliğini haiz ve hacimli birçok evrak da yer almaktadır. Bu defterler ve söz konusu fonun Askeriye, Belediye, Maliye, Zaptiye, Hariciye başta olmak üzere birçok tasnifinde yer alan perakende evraktan da çalışmamızda istifade edilmiştir. Cevdet fonunda, bilhassa Sultan II. Mahmut dönemine ait belgeler yer alırken, aynı döneme ait kayıtların takip edildiği diğer fonlar Hatt-ı Hümayun (HAT.) ve Ali Emiri (AE.) fonları olmuştur. Sultan II. Mahmut döneminin sonları ve özellikle Sultan Abdülmecit dönemine tekabül eden tarihlere ait evrak ise Sadaret (A.}), İrade (İ.), Evkaf (EV.), Meclis-i Vala (MVL.), Şura-yı Devlet (ŞD.) ve Hariciye (HR.) fonlarından toplanmıştır. Rumeli bölgesine ait jurnal ve ayniyat (BEOAYN.d.) defteri serilerinden de gerekli yerlerde istifade edilmiştir. Tüm bunlar yanında arşivin Harita (HRT.) ve Plan, Proje ve Kroki (PLN.) fonlarındaki görsel malzemeden de istifade edilmiştir.

Kullanılan arşiv kaynaklarının ikinci basamağını Selanik'ten temin edilen şehrin Şeriyye Sicilleri ve Vakıf Defterleri oluşturmuştur. Makedonya Tarihi Arşivi (Istorikó Archeío Makedonías) (IAM), Selanik'in şeriyye sicillerini günümüze kadar muhafaza ettiği gibi şehrin sosyo-ekonomik tarihine ilişkin bazı vakıf kayıtlarını da bünyesinde bulundurmaktadır. Arşivde 1955-1984 yılları arasında müdürlük görevi yapan Vasili Dimitriadis'in hazırladığı kataloglar sayesinde defterler üzerinde kolayca araştırma yapmak mümkündür.[21] Bilhassa şehrin mülkî ve adlî amirlerinden olan kadı/naib tarafından birçok işlemin kaydedildiği siciller, adlî davalar yanında şehrin günlük hayatına ışık tutan ve sosyo-ekonomik yapının incelenmesini kolaylaştıran bilgileri haizdir. Bu çalışmada sicillerde yer alan adlî meseleler haricindeki sosyal ve ekonomik kayıtlar dikkate alınarak Osmanlı Arşivi'nde bulunmayan eksikler tamamlanmaya çalışılmıştır. Vakıf defterleri üzerinde yapılan okumaların da temel amacı bu olmuştur.

[21] Dimitriadis'in hazırladığı Yunanca katalog yakın zamanda Türkçeye tercüme edilmiş ve bu arşivde tarama yapmak daha da kolaylaşmıştır. Levent Kayapınar-Arslan Kılıç, "Selanik Şeriyye Sicilleri Kataloğu", *ABAD*, 1(1), 2018, s. 137-193; Levent Kayapınar-Arslan Kılıç, "Selanik Şeriyye Sicilleri Kataloğu-2", *ABAD*, 1(2), 2018, s. 175-239.

Döneme ait resmi ve güvenilirliği yüksek arşiv evrakından sonra çalışmanın diğer kaynaklarını, yukarıda da bahsedildiği üzere gezgin notları ve literatürde yer alan temel eserler oluşturmaktadır. Holland, Clarke, Cousinéry, Slade, Leake, Urquhart, Bowen ve Lear'in 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'e ilişkin notlarıyla metin zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Bu eserlerden sonra Selanik tarihine ilişkin birçok makale, tebliğ, araştırma kitabı olmasına rağmen bizim odaklandığımız zaman aralığına temas eden maalesef az sayıdaki çalışmadan da istifade edilmiştir. Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısını konu edinen eserlerin de bu araştırmanın kaynakları arasında olduğunu belirtmekte fayda vardır. Tam künyeleri yukarıdaki dipnotlarda belirtilse de, bu çalışmanın başlamasında ve yön bulmasında rehber olan eserlerin sahipleri Vasili Dimitriadis, Meropi Anastassiadou, Mark Mazower, Dilek Akyalçın Kaya ve Nora Lafi'yi bilhassa vurgulamak gerekmektedir. Bu nedenle adı geçenlere Selanik tarihinin yazılmasına yaptıkları katkı vesilesiyle de teşekkür etmek isteriz.

BİRİNCİ BÖLÜM
SELANİK KALESİ VE ASKERLERİ

Selanik, 19. yüzyılda şehre gelenlerin ruhuna hitap eden mimari manzarasıyla, kendi adını taşıyan körfezin içerisinde "Ege'nin İncisi" idi. Antik dönemden kalan şehir surlarının çevrelediği ve sırtındaki dağa adım adım yükselen bu şehir, denizden gelenlere körfezin ucuna inşa edilmiş bir amfi-tiyatro izlenimi veriyordu.[22] Şehir sakinleri içinse hayatlarına dair yüzlerce piyesin her gün tekrar edildiği bir tiyatro sahnesinden farksızdı. Surlar üzerinde konumlanan kule ve kaleleri, sur dâhilinde gökyüzüne yükselen minareleri, etkileyici Roma dönemi yapılarının yarattığı kendine özgü estetik duruşuyla şehre dışardan gelen yabancıların gözünde Selanik en güzel pitoresk manzaralar arasına girmiştir.[23] Sakinlerinin gözünden okunmaya çalışıldığında ise, şehir farklı yönleriyle dikkat çekmektedir.

Sosyal ve ekonomik hayatın ötesinde, Osmanlı hükümdarının ve şehri yönetenlerin otoritelerinin vücut bulmuş hali olan asker grupları, bunların görev yaptığı, hatta ikamet ettiği merkezler ve tümünden öte, Selanik'i *kal'a-i hâkanîye* yapan en büyük savunma sistemi olan şehir surlarının bütüncül bir bakışla ele alınması, Selanik'in unutulan yüzü olan askerî bir kale olma özelliğini ortaya çıkaracaktır. Nitekim konu edindiğimiz 19. yüzyılın ilk yarısında, Rumeli'de özellikle de Mora'da cereyan eden askerî hadiseler doğrudan Selanik şehrini etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki en önemli kalesi olan Selanik, askerî birliklerin konakladığı, mühimmat depolama ve sevkinin yapıldığı, gerektiğinde donanmanın sığındığı önemli bir üsdü. Bu çerçevede 18. yüzyılın mirası olan Tepedelenli isyanı sırasında meydana gelen olaylarla, 1821'de başlayıp uzun yıllar devam eden Rum İsyanı ve bununla paralel devam eden Osmanlı-Rus savaşları sırasında Selanik'te daimi bir askerî hareketlilik söz konusu olmuştur. Bu hareketlilik şüphesiz şehirde çok yönlü tesirler de yaratmıştır. Bu bölümde 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik Kalesi'nin tüm yönleri bahse konu hadiseler de dikkate alınarak ortaya konmaya çalışılacaktır.

---

[22] A. Goff Fawcett ve H. Alderson Fawcett, *Macedonia, A Plea for the Primitive*, London 1921, s. 128.
[23] Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 262.

1.1. Kale Birimleri

1.1.1. Kadim Surlar ve Şehir Kapıları

Selanik şehrini çevreleyen ve toplamda 7 kilometreyi[24] aşan bir uzunluğa sahip olan surlar, 4. yüzyıl sonunda Bizans İmparatoru Theodosios'un emriyle inşa edilmiştir.[25] 15. yüzyıl itibariyle Osmanlı Devleti kontrolünde olan şehirde en önemli savunma birimi olan bu antik duvarlar birçok kez tamir edilmiş, çeşitli eklemeler yapılmış ve zamanın verdiği tahribata rağmen 19. yüzyıla güçlü bir şekilde ulaşmıştır.[26] Bilhassa 18. yüzyıl boyunca devam eden Venedik donanmasının muhtemel tehditleri karşısında şehir savunması güçlü tutulmaya çalışılmıştır.[27] Kesin tarihi bilinmese de Sultan III. Selim'in 1800 yılında emrettiği büyük tamir girişimine ait olduğunu tahmin ettiğimiz elimizdeki Selanik Kalesi çizimi, 19. yüzyılın başında şehrin yapılarını ve bilhassa sur duvarlarını tüm ayrıntıları ile bize göstermektedir.[28] 1800 yılında Selanik Mutasarrıfı Osman Paşa'ya verilen talimat ile Selanik kalesinin tüm sur duvarlarının muayene edilmesi ve gerekli görülen tüm tamir işlerinin hayata geçirilerek yıllardan beri ihmal edilmiş olan kaleye müstahkem bir vasıf kazandırılması, özellikle denizden gelecek saldırılara karşı önlemler alınması istenmiştir.[29] Hızla yerine getirilen bu talimat neticesinde Selanik kalesinin güçlü bir savunma sistemiyle 19. yüzyıla girmesi mümkün olmuştur. Yapılan bu büyük tamiratta emeği geçenler bir araya toplanarak Sultan'ın fermanıyla taltif edilmiştir. İşte bu döneme ait olduğunu düşündüğümüz çizimde yer alan unsurlar takip eden yıllara ait perakende evrakta bulunan bilgilerle de tasdik edilebilmektedir.

---

[24] Bazı kaynaklarda surların uzunluğu 3 mil yani 5 kilometreye yakın gösterilmektedir. Vacalopoulos, *History of Thessaloniki*, s. 81. Ancak Tafrali'nin de belirttiği gibi deniz surları da dahil edildiğinde bu rakam 7 kilometreyi aşmaktadır. O. Tafrali, *Topographie de Thessalonique*, Paris 1913, s. 67.

[25] Michael Kiel, "Selânik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVI, s. 352.

[26] Selanik surları güçlü ve dayanıklı olmaları ile İstanbul surlarına benzetilmektedir. Slade, *Records of Travels in Turkey*, s. 452.

[27] Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique, Tomes VI et VII,* Thessalonique 1978, s. 20.

[28] BOA., PLK.p., 1339. (Bkz. Görsel 1.1)

[29] BOA., AE.SSLM.III., 105/6384.

Görsel 1.1. 1800 Yılına Tarihlenen Selanik Kalesi Çizimi. (BOA., PLK.p., 1339.)

Selanik Kalesi'nin en önemli savunma hattı şüphesiz deniz kıyısında bulunan sur duvarlarıydı. 1869'da şehre nefes aldırmak ve yeni rıhtımın inşasına başlamak için yıkılan bu duvar[30], doğu surlarının deniz surlarıyla buluştuğu Kelemeriye Kalesi ile şehrin batı ucunda bulunan liman bölgesini korumakla vazifeli İskele Tabyası (Tophane Kulesi) arasındaki mesafeyi kapsıyordu. Hemen ardından başlayan ev ve iş merkezlerinin deniz cephesinden görülemeyecek kadar yüksek olan bu duvar, şehrin aşağısı ve özellikle Yahudi mahalleleri ile ticaret merkezlerinin bulunduğu bölgeyi havasız ve rutubetli bir hale mahkûm ediyordu.

[30] Deniz surlarının yıkılması ile ilgili tartışma ve kararlar için bkz. BOA., İ.MMS., 37/1554; BOA., İ.DH., 611/42571. Surların yıkımına başlandığı merasim ile ilgili bkz. Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 133.

Görsel 1.2. Macaristan Ulusal Arşivi'nde Bulunan Selanik Deniz Surlarına Ait Fotoğraf (https://mnl.gov.hu/sites/default/files/schmidt_7.jpg?fbclid=IwAR25OXd9zk9LQYa3zWnJikCqz2Uw7n5U-AJTYmKLAIsPoWITBaMgdAwUZgk (Erişim Tar. 09.12.2020))

Kelemeriye Kalesi'nden batıya doğru devam eden deniz surları doğrudan dalgaları göğüslerken, İskele Tabyası'na ulaşmadan başlayan kıyı şeridi bu bölgede surlar önünde denizle irtibatı mümkün kılıyordu. Nitekim İskele Tabyası'ndan batı surlarının sonlandığı Vardar Kalesi'ne kadar giderek genişleyen bu kıyı şeridinin sunduğu imkân sayesinde, şehir surlarının dışında İştira isimli ticaret mahali meydana gelmişti. Kale duvarı olarak değil de şehir hisarı olarak adlandırılan bu bölümdeki duvar İskele Tabyası'ndan itibaren şehir içine doğru ilerlemekte, 100 metre kadar sonra deniz surlarına paralel olarak batıya yönelmekteydi.[31] Hemen burada sur içinin iskele mahali İştira'ya bağlandığı Yalı Kapısı (İskele Kapısı)[32] bulunmaktaydı. Bu kapı şehrin doğu ve batıdaki kapılarıyla aynı önemi haiz olup, güvenlik ve gümrük uygulamalarının da icra edildiği bir yerdi. Çünkü İştira bölgesi, gerek limana gelen gemilere doğrudan açık bir saha olması, gerekse batı yakasında şehir dışındaki Vardar Ovası ile arasında bir duvar engeli bulunmaması nedeniyle sur dışı olarak kabul edilmekteydi. Vardar

[31] İştira bölgesinin uzunluk ölçüleriyle gösterildiği bir plan için bkz. BOA., İ.HR., 127/6414.
[32] Yüzyıl başına ait çizimde İskele Kapısı olarak isimlendirilen bu yer ilerleyen tarihli plan ve çizimlerle bazı arşiv kayıtlarında Yalı Kapısı olarak isimlendirilmektedir.

Kalesi'nden kıyıya kadar uzanan alana tekabül eden yaklaşık 120 metrelik bu bölümde sur duvarlarına alternatif bir engel kurulmuştu. Demir veya ahşaptan olması muhtemel parmaklıklarla kapatılan 120 metrelik bu mesafe[33], Vardar tarafından gelenlerin her ne kadar sur dışı sayılsa da doğrudan İştira'ya ulaşmasını engellemekteydi. Zira buradan geçirilecek ticari mallar hiçbir gümrük memuruna rastlamadan doğrudan iskeledeki gemilere yüklenebilirdi. İşte bu nedenle deniz içerisinden Vardar Kalesi duvarlarına kadar uzatılan bu parmaklıklarda güvenlik ve gümrük kontrolünün yapıldığı bir kapı kurulmuştu. Parmak Kapısı olarak adlandırılan bu kapının diğer ismi ise Bâb-ı Engişt'di.[34] Kömür anlamına gelen engişt sözcüğünden hareketle, İştira'daki işletmelerin ve limandaki gemilerin kömür ihtiyaçlarının bu kapı vasıtasıyla sağlandığı akla gelmektedir. Zira İştira'da yer alan büyük debbağhane ve keresteciler çarşısının şehir periferisinden gelen mallarının sur içinden nakledilmesi lojistik açıdan sıkıntılı olacaktı. Bu çerçevede ihtiyaçlara cevap vermek gayesiyle şehir surlarında ve kapılarında gerekli çözümlerin üretildiği ve bu hususta yapılan her girişimin bir anlam taşıdığı görülmektedir.

Şehrin diğer kapıları gibi Yalı Kapısı da geceleyin kapalı tutulmakta ve şehre giriş çıkış izni verilmemekteydi. 1812 yılında Selanik'e gelen Holland'ın da aktardığı üzere geceleyin veya sabaha karşı limana gelen yolcular şehre girmek için Yalı Kapısı'nın gün doğumundaki açılışını beklemek zorundaydı.[35] Yalı Kapısı'ndan Vardar Kalesi'ne kadar (kıvrılmalar hesap edilmezse) 320 metre daha devam eden şehir hisarı, 12-13 metre (17 zira) yüksekliğinde ve 3 metre (4 zira) genişliğinde sağlam bir duvardı.[36] Bugün deniz surları gibi şehir hisarının da ayakta olmadığı Selanik'te, tarif edilen bu bölgeyi şehir içinden ayırt etmek oldukça zordur.

Vardar Kalesi'nden itibaren Yukarı Kale'ye kadar kıyıya dik uzanan surlar Selanik'in batı surlarını oluşturmaktadır. Bu bölümde Vardar Kalesi'nin hemen ilerisinde şehrin ana giriş kapılarından olan Vardar Kapısı bulunmaktaydı. Biraz daha ilerdeyse doğu kapılarından ikinci ve sonuncusu olan Yeni Kapı (Bâb-ı Cedid) yer almaktaydı. Gerek güvenlik gerekse ticari/ekonomik kontrolün sağlanması için Yukarı Kale'ye tırmanan surlar üzerinden başka bir kapı açılmamıştı. Nitekim Yeni Kapı'dan sonra oldukça dik bir yamaçta inşa edilen bu sur bloğunda açılacak yeni bir kapının kullanışsız olması muhtemeldi. Bugün büyük bir kısmı hala ayakta olan bu sur duvarları tarihi şehir dokusunun korunmasına da fırsat sunmaktadır.

---

[33] BOA., İ.HR., 127/6414.
[34] 1800 yılına tarihlenen çizimde söz konusu parmaklıklar ve üzerindeki Bâb-ı Engişt gösterilmiştir. BOA., PLK.p., 1339.
[35] Holland'ın, şehir kapısının açılışını bekledikleri iskele yakınındaki kahvehaneye dair anlatısı için bkz. Holland, *Travels in The Ionian Isles*, s. 41.
[36] IAM., 252, sayfa 4.

Doğuda sahilde yer alan Kelemeriye Kalesi'nden Yukarı Kale'nin hemen altında bulunan Ahmed Paşa Tabyası (Kuşaklı Kule)'na kadar yer alan surlar şehrin doğu surlarıdır. Bu bölümde Kelemeriye Kalesi'nin ilerisinde, Vardar Caddesi'nin (Egnatia yolu) diğer ucundaki Vardar Kapısı'na karşılık gelen Kelemeriye Kapısı yer almaktaydı. Biraz daha kuzeyde yer alan Telli Kapı ise 19. yüzyılın sonlarına doğru açılmıştı.[37] Nitekim yüzyılın ilk yarısına ait kayıtlarda böyle bir kapıdan bahsedilmez. Ahmet Paşa Tabyası ile Yukarı Kale'ye ait duvarlar arasındaki kısa mesafede ise 1800 yılına ait olduğunu düşündüğümüz çizimde de gösterildiği üzere Kule Kapısı yer almaktaydı. Bu kapı şehre yukarıdan gelenlerin kullanabileceği tek kapıydı. Bu kapı haricinde şehre girilmek istenirse sahile yakın konumlanan Kelemeriye Kapısı veya şehrin batı yakasındaki bahsi geçen diğer kapılar kullanılmalıydı.

Yukarı Kale ile şehir içini ayıran duvarlar ise diğerlerinden farklı olarak dışarıdan gelecek tehditlere karşı değil, Osmanlı hakimiyeti öncesinden beri şehrin idarî ve askerî merkezi olan iç kaleyi şehirden ayırma maksadına hizmet ediyordu. Tarihi Çavuş Manastırı (Vlatadon Manastırı) karşısında kuzeybatı-güneydoğu ekseninde uzanan bu duvarda eski tarihlerde birden fazla kapı olduğu bilinse de 19. yüzyılın ilk yarısında şehirden Yukarı Kale'ye geçişi sağlayan tek bir kapı mevcuttu. Ahmed Paşa Tabyası'nın hemen kuzeyinde yer alan Kule Kapısı'nın sol çaprazında yer alan bu kapı elimizdeki çizimde işaret edildiğine göre Yalı Kapısı olarak isimlendirilmişti. Sahile açılan kapı anlamına gelen Yalı isminin hem İştira hem de Yukarı Kale'deki kapılara verilmesi tesadüf değildi. Bu kapılar güneye yani deniz yönüne açılmaktaydı. Bununla beraber şehrin yukarısında bulunan Yalı Kapısı'nın (Yukarı) Kale Kapısı veya Yedi Kule Kapısı olarak da tarif edildiği görülmektedir.

16. yüzyılın sonunda şehre dair bilgiler veren Âşık Mehmed'in Menâzirü'l-Avâlim adlı eserinde de, yukarıda zikredilenlere uygun olarak, şehir dışına açılan beş kapıya (Vardar, Yeni Kapı, Kelemeriye, İskele ve Kule) yer verilmiştir.[38] Anastasiadou, eserinde bahse konu kapılar haricinde bazı başka kapılardan ve özellikle Yukarı Kale ile şehir arasında birden fazla kapıdan bahsetmektedir.[39] O. Tafrali'nin 20. yüzyıl başında Selanik topografyası üzerine yaptığı araştırmalar ve yayımladığı eserinde belirtilen pek çok kapı Roma Dönemi'ne kadar dayansa da bunların birçoğunun Osmanlı yönetimince doldurularak kapatıldığı ve 19. yüzyılın ilk yarısında aktif olmadığı açıktır.[40] Söz konusu çizimde yer alan ve yukarıda detaylandırılan kapılar haricinde 19. yüzyılın ilk yarısında başka kapı bulunmamaktadır. Nitekim şehir dışından giriş yapıldığı için gümrük takibi yapılması gereken bu kapılarda görevli gümrük kolcuları

[37] Tafrali, *Topographie de Thessalonique*, s. 97.
[38] Âşık Mehmed, *Menâzirül-Avâlim*, haz. Mahmut Ak, c. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 985.
[39] Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 42-43.
[40] Tafrali, *Topographie de Thessalonique*, s. 95-114.

listesinde de Vardar, Yeni Kapı, Kelemeriye, Kule, Yalı ve Parmak Kapı yer alır.[41] Aynı durum insanların şehre giriş-çıkışlarını kontrol eden 1842 tarihli mürur tezkiresi memurlarının görev yaptığı kapılar listesinde de geçerlidir.[42] Zaten, bu dönem için aktif edilecek her bir kapı idarî, askerî, ekonomik boyutlarla şehir idaresini zorlaştıran etkiler taşıyacağından idareciler nazarında tercih edilir bir durum değildi.

Sur duvarları üzerinde yer alan şehir kapıları yanında ikinci önemli yapı grubu burçlardı. Belirli aralıklarla konumlandırılan bu burçlar hem doğu hem de batı surları üzerinde mevcuttu. Dışarıdan gelen saldırılara karşı müstahkem birimler olan bu burçlar farklı boyutlara sahip olabilmekteydi. Örneğin Yeni Kapı'nın hemen yanında sur dışındaki Mevlevîhâne binası karşısında bulunan burç 11,5 metre yüksekliğinde ve 23,5 metre uzunluğunda olup sur duvarına bitevi inşa edilmişti.[43]

1800 yılındaki büyük tamir girişiminden sonra Selanik surlarının tamir ve korunması süreci sonraki yıllarda da devam etmiştir. Çünkü, geçen zamanın yarattığı tahribat yanında farklı tarihlerde yaşanan depremler de sur duvarlarına hasar vermiştir. Genel itibariyle Selanik'te topçu birliklerinin başında bulunan amir yani topçu miralayının sorumluluğunda olan duvar ve burçlar gerekli görülen hallerde, alınan izinlerle desteklenmiştir. 1829 yılında yaşanan büyük deprem daha çok Selanik kırsalındaki köylerde etkili olsa da tarihi sur duvarlarında hasar meydana getirmişti. Deprem sırasında özellikle Kelemeriye Kalesi ve İskele Tabyası arasında bulunan deniz surlarında bazı yıkımlar yaşanmış, duvarın bazı bölümlerinde ise temellerde yaşanan sorun nedeniyle devrilmeler meydana gelmişti. Batı surlarında ise Yeni Kapı'ya kadar uzanan duvarlarda daha küçük çaplı hasarlar oluşmuştu. Mutasarrıf Hacı Mustafa Paşa'nın İstanbul'dan aldığı izinle hemen tamiri planlanan bu duvarların maliyeti daha önceleri olduğu gibi ahaliden toplanan yıllık tevziata dâhil edilmek istenmiştir.[44] Ancak yıkıntının büyüklüğü sebebiyle tüm tamir için 35.000 kuruşa yakın masrafı beraberinde getirmiş, Selanik halkına tevzi edilerek toplanabilecek bir meblağ olmadığından buraya bağlı kazalara da paylaştırılarak tüm sancaktan toplanmaya çalışılmıştı.[45] Zira kilometrelerce mesafede şehri saran sur duvarlarının daimi masrafları şehir halkı tarafından üstlenilebilse de deprem sonrası yaşanan büyük yıkıntılarda halkın ekonomik gücü yetersiz kalmaktaydı.

---

[41] Örnek için bkz. Haziran 1258/1842 ayına ait Selanik Muhassıllığı Masraf Defteri, BOA., ML.MSF.d., 4059, sayfa 2.
[42] Aynı kapıların listelendiği bir başka örnek için bkz. Nisan 1258/1842 ayına ait Selanik Muhassıllığı Masraf Defteri, BOA., ML.d., 266, sayfa 2.
[43] Söz konusu burcun 1849 yılına ait tamir kaydı için bkz. IAM., 253, sayfa 176.
[44] BOA., HAT., 595/29217.
[45] Alınan karara göre Selanik şehir sakinlerinden 20.000, Avrethisar'dan 4.350, Karaferiye'den 4.350, Vodina'dan 2.592 ve Yenice'den 3.600 kuruş toplanarak tamir masrafları karşılanmıştı. Burada hissenin büyüğü yine şehir halkı tarafından ödenmişti. IAM., 223, sayfa 5-6.

Tanzimat sonrası kurulan muhassıllık idaresinde de eski usule uygun olarak bazı sur duvarı tamir masraflarının tevziat defterlerinin muadili olan masraf defterlerine kaydedildiği ve aynı şekilde yerel gelirlerden karşılandığı görülmektedir.[46]

1847 yılına gelindiğinde şehir surlarında bir tamir seferberliği daha başlamıştır. Zamanla tahrip olan duvarlarda bazı gedikler açılmış olması, buraların mal ve şahıs giriş çıkışına imkân sağlaması nedeniyle şehir idaresi acil çözümler almak zorunda kalmıştı. Her şeyden önce tamire başlanıp bitirilinceye kadar söz konusu gedikler önlerine geçici karakollar kurulmuş ve memurlar yerleştirilerek güvenlik sağlanmıştı. Söz konusu tarihte tüm şehir kalelerinin Tophâne-i Âmire Müşiriyeti'ne bağlı olması sebebiyle Tophane Müşirinden alınan onay sonrası gerekli tamir işlemleri böylelikle yerine getirilmişti.[47]

Tüm bunlar ışığında 19. yüzyılın ilk yarısında şehir surlarının ve kapılarının Selanik için önemini koruduğu belirtilmelidir. Nitekim sadece güvenlik değil idarî ve ekonomik etkileriyle sur duvarlarının güçlü bir şekilde ayakta durması ve kapılarda sıkı bir denetim uygulanması hem merkezî yönetim hem de şehir otoritelerinin iktidarına destek sunuyordu. Yüzyılın ikinci yarısında ise giderek şehir dışına yayılacak olan iskân ve yatırım faaliyetleri neticesinde söz konusu kale surları ve kapıları mahiyetini yitirmeye başlayacaktır.

1.1.2. Kale, Kule ve Tabyalar

Şehir surlarının çevrelediği Nefs-i Selanik, savunma hattı ve askerî teşkilatlarıyla başlı başına bir kale olsa da, şehrin güney ve kuzeyinde bulunan bazı birimler, kendi başına bir kale vazifesi görmekteydi. Başta Kala-i Bâlâ (Yukarı Kale) olmak üzere, Vardar ve Kelemeriye kaleleri ayrı dizdarların yönetiminde, belirli bir askerî grup ve mühimmatı ihtiva eden kalelerdi. Bunlar yanında zaman zaman kale olarak nitelendirilse de aslında birer kule/tabya olarak şehrin savunma sisteminde görev üstlenen daha küçük yapılar da söz konusuydu. 19. yüzyılın ilk yarısı için bu kule/tabyalara İskele Tabyası -ki Tophane Kulesi olarak da isimlendirilmektedir- ve Ahmed Paşa Tabyası dâhildir.

1.1.2.1. Yukarı Kale (Kala-i Bâlâ)

Şehrin zirvesinde bulunması nedeniyle Yukarı Kale ismini alan büyük saha Selanikliler tarafından "Küçük Selanik" olarak tanımlanmaktaydı.[48] İçerisinde dört küçük mahalle bulunduğundan, burası diğer kalelerden de farklı bir statüye sahipti. Giriş-çıkışı Kala-i Bâlâ

[46] Kala-i Bâlâ'nın doğu tarafındaki sur duvarlarının, Vardar Kapısı üzerindeki duvarın ve Ahmed Paşa Tabyası yakınındaki hisarların 1843 yılındaki tamir masrafları için bkz. BOA., ML.MSF.d., 4436, sayfa 5.
[47] BOA., İ.MVL., 96/2035.
[48] Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 211.

dizdarı nezaretindeki bevvâb (kapıcı) kontrolünde olan ve kapısında bir karakol bulunan bu alanda sivil yaşam da söz konusuydu. Yüzyılın başında Abdülkerim oğlu Ahmed'in Yukarı Kale dizdarı olduğunu biliyoruz. Ancak hilâf-ı şer hareketlerinden dolayı dizdarlığı elinden alınan Ahmed yerine Mehmed isimli bir dizdar tayin edilmiş, onun ölümü üzerine Hüseyin isimli bir dizdar göreve başlamıştı.[49] 1813'te "ben vefat eden Mehmed'in oğluyum" diye ortaya çıkan Abdülkerim isimli şahıs babası sebebiyle hak iddia ettiği dizdarlığa tayin edilmişti.[50] Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere hem burada hem de şehirdeki diğer kale dizdarlıklarında babadan oğula geçen bir veraset sistemi olduğu açıktır. Dizdarların görevlerini yerine getirmediği durumlarda ise İstanbul'un izniyle azledildikleri görülmektedir.

1828 tarihinde söz konusu dizdarlıkta Abdurrahman isimli bir zat görev yapmaktaydı.[51] Aynı kişi 1830 nüfus sayımında altmış yaşında ve dizdar unvanıyla Kala-i Bâlâ Divan Mahallesi'nde gösterilmişti.[52] Muhassıllık idaresinin kurulduğu 1840 yılında sadaretten alınan izne bağlı olarak tayin edilen Kala-i Bâlâ memuru unvanına sahip bir görevli dikkat çekmektedir. Yeni yönetim sisteminde kale dizdarı yerine tayin edildiği anlaşılan bu memur, her hizmetin maaşa bağlanması ilkesine tabi olarak yıllık 400 kuruş ödeme almaktaydı.[53] Muhassıllığın ilk yılında görevde Mehmed Ağa isimli bir memur bulunsa da sonraki yıllara ait herhangi bir kayıt olmaması bu vazifenin geçiş dönemine mahsus olabileceğini akla getirmektedir.

Yukarı Kale dizdarları tımarlı mustahfızlar sınıfında yer aldığından hizmetlerine mukabil tımar gelirleri mevcuttu. Örneğin 1813'te görevli olan Dizdar Hüseyin'in Avrethisar Kazası'na bağlı Gördes tımarı icmaline kayıtlı 12.237 akçe yıllık geliri vardı.[54] Dizdarın yenilenmesi halinde söz konusu tımar geliri yeni dizdara devredilirdi.

Yukarı Kale hakkında burada zikredilmesi gereken bir diğer görevli, bevvâb-ı Kala-i Bâlâ'dır. Tımarlı mustahfız cemaatinden olan bevvâb, Yalı Kapısı/Kale Kapısı'nın kontrolünden sorumluydu. Kayıtlara göre Selanik nahiyesine bağlı Moravita tımarı gelirlerinden yıllık 2.100 akçe geliri olan bevvâblık görevinde 1802'den 1813 yılına kadar Halil oğlu Ali bulunmaktaydı. Ancak 1813'teki yoklamada görevini hakkıyla ifa etmediği

[49] 1805 tarihinde Kala-i Bâlâ dizdarı olarak Hüseyin kayıtlıdır. BOA., C.AS., 410/16942.
[50] BOA., C.AS.,91/4191. Tayinin gerçekleşmesi için ahalinin önde gelenleri ve Selanik Mutasarrıfı Bekir Paşa mevcut dizdarı ikna ederek görevden çekilmeyi kabul ettirmişlerdir. BOA., HAT., 952/40904. Buna göre tayin edilen bir dizdarın şahsı dışında haklı gerekçeler olsa dahi görevden alınamadığı görülmektedir.
[51] BOA., C.AS., 707/29661.
[52] BOA., NFS.d., 4956, sayfa 47.
[53] Kala-i Bâlâ memuru Mehmed Ağa'ya 1256 yılı sonunda yapılan toplu ödemeye ilişkin bkz. BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 21.
[54] Bkz. Selanik kalesi tımarlı mustahfızan yoklama defteri. BOA., DFE.RZ.d., 1874, sayfa 2.

gerekçesiyle beratı ve söz konusu geliri Süleyman oğlu Ahmed üzerine devredilmişti.[55] 1830 nüfus sayımında Kala-i Bâlâ bevvâbı olarak biri Orta Mescid ve diğeri Cami-i Atik mahallesinde sakin Yusuf ve Tahir isimli kişiler kaydedilmiştir.[56] Tanzimat'ın ilanından sonra Kala-i Bâlâ bevvâblığı gelirinin hala Moravita tımarı olduğu görülür. Muhassıllık teşkilatı kurulduktan sonra, sayıları oldukça azalan, tımar geliriyle yapılan ödemeler kaleminden olan Kala-i Bâlâ bevvâblığında 1841 yılında Tahir[57] isimli bir zat kayıtlıdır. Öyle ki muhassıllık idaresinin ikinci yılı olan Rumi 1257 (1841-1842)'de bevvâb Tahir'e iki taksit halinde yıllık tımar geliri ödemesi yapılmıştır.[58] Fakat sonraki yıllara ait defterlerde böyle bir kayıt bulunmamaktadır.

Doğu ve batı surlarının kuzeye devam etmesi ve zirvedeki Yedikule'ye ulaşması ile çevrilen Yukarı Kale'nin ortasında daha önce belirtildiği üzere mahalle yerleşimleri bulunmaktaydı. Buraya kale statüsü kazandıran en önemli yapı ise zirvedeki Yedikule'ydi. Selanik'in birinci fethinden[59] sonra ilk kez inşa edildiği düşünülen bu yapı, II. Murad tarafından yeniden inşa edilmişti.[60] Bunun en güzel temsili bugün Yedikule giriş kapısı üzerinde bulunan II. Murad tuğralı ve 1431 tarihli kitabedir. Öncesinde burada bazı Roma/Bizans dönemi yapıları olduğu bugün hala duvar içlerinde görülen kitabe, sütun gibi toplama malzemelerden anlaşılmaktadır. Kuzeyde dört ve güneyde yer alan üç kulenin duvarlarla birbirine bağlanmasından meydana gelen yüksek güvenlikli bu yapı klasik kale sistemleri içerisinde iç kale statüsüne sahipti ve buranın girişinde bir kapıcı görevliydi.[61] Zaman zaman hapishane olarak kullanılsa da genellikle şehir askerî birliklerinin ikameti ve mühimmatının saklanması için kullanılırdı.[62] Bunun yanında Yukarı Kale duvarları içerisinde topçu birliklerinin ikametine

---

[55] BOA., DFE.RZ.d., 1874, sayfa 5. Defterde "*taaddidinden*" ibaresiyle kaydedilen bu tür görev değişiklikleri, memurun haddini aşması, zulüm kullanması, örf adet ve anlaşmaya uymamak olarak açıklanabilir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2006, s. 414.

[56] BOA., NFS.d., 4956, sayfa 47.

[57] Bu isim 1830 sayımında bevvâb olarak kaydedilen Tahir ile aynı kişi olmalıdır. Nitekim sayım sırasında 22 yaşında olan Tahir'in on yıl sonra hala aynı görevde olması normaldir.

[58] Eylül 1841'de yapılan tımar geliri ödemesi için bkz. BOA., ML.MSF.d., 3100. Şubat 1842'de yapılan ödeme için bkz. BOA., ML.MSF.d., 3688.

[59] Sultan I. Murad ile II. Murad'ın saltanatı arasında Osmanlı Devleti'nin Selanik şehrini ele geçirmesi, elden çıkması ve yaşanan diğer askerî/siyasi hadiseler hakkında bilgi için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Selânik", *İslâm Ansiklopedisi (MEB),* c. X, s. 339-341.

[60] Machiel Kiel, Yedi Kule'nin Bizans döneminde inşa edildiği fikrine karşı çıkmakta ve Murad Hüdavendigar dönemini işaret etmektedir. Kiel, "Selânik", c. XXXVI, s. 353. Nitekim İslam'da yedi sayısının önemine binaen buranın yedi kuleli olarak inşa edildiği de iddia edilmektedir. Bowen, *Mount Athos, Thessaly and Epirus,* s. 28.

[61] 1830'da Kazzaz Hacı Musa Mallesi sakinlerinden Osman, Yedikule kapıcısı olarak gösterilmiştir. BOA., NFS.d., 4956, sayfa 31.

[62] 1807 yılında Akdeniz'de yakalanan bazı izbandut taifesi İstanbul'a sevk edilmeden önce burada hapsedilmişti. IAM., 188, sayfa 82. Yedi Kule 20. yüzyılda da bu tarihi misyonunu sürdürmüş ve Yunanistan yönetimindeki Selanik'te uzun yıllar hapishane olarak kullanılmıştı. Bugün burası söz konusu hapishaneye dair bir müzeye de ev sahipliği yapmaktadır.

tahsis edilen bir koğuş[63] ile hemen bitişiğinde mühimmat deposu olarak kullanılan bir cebehâne bulunmaktaydı.[64] Zamanla tamir kaldırmaz hale gelen asker koğuşları 1861 yılında kale kapısı olan Yalı Kapısı'nın sol tarafına taşınmıştı.[65] Yalı Kapısı'nın hemen yanında giriş-çıkışların kontrolüne nezaret eden topçu askerlerinin ikamet ettiği bir de karakol vardı.[66] Bu sayede şehir içerisinden talep eden herkesin Yukarı Kale'ye giremediği ve her ne kadar sivil yerleşime açıksa da askerî bir güvenlik kontrolüne tabi tutulduğu görülmektedir. Nitekim gayrimüslimlerin bu alana girmeye cesaret edemedikleri ve imtina ettikleri de bilinmektedir.[67]

Kale içindeki Bubara, Divan, Orta Mescid ve Eski Cami mahalleleri otlak ve tarlalarla çevriliydi.[68] Bu otlaklar kale duvarlarının dışında da bulunmaktaydı. İç kalenin özel statüsü sebebiyle bu otlakların kullanımı söz konusu mahalle sakinlerinin kontrolündeydi. Otlakların kiraya verilmesi ile elde edilen gelir kale içindeki cami ve mescitlerin masrafları ile fukaraya yapılacak yiyecek yardımlarına harcanmaktaydı. Geriye kalan meblağ ise Kala-i Bâlâ dizdarına teslim edilir ve askeri masraflar için sarf edilirdi.[69]

Yedikule ismi bugün Selanik'te hala kullanılsa da hemen önünde olması muhtemel mezarlıklardan eser yoktur. Söz konusu mezarlıkların izleri bugün Yedikule içerisine ve dışarısına yan yana serilmiş Osmanlı mezar taşlarından okunabilmektedir. Taşların stilleri dikkatle incelendiğinde, kalenin o dönemki misyonuna uygun olarak, 19. yüzyılda bu bölgede askeri görevlilerin sıkça defnedildiği bir mezarlık olması muhtemeldi.

1.1.2.2. Vardar Kalesi

Yukarı Kale'den sonra şehrin en önemli ve en büyük ikinci kalesi şüphesiz Vardar Kalesi'ydi. Batı surlarının aşağısında konumlanan bu kale gözetleme kuleleri ve tabyalarla çevrili olup şehir surlarından dışarıya uzanan bir kulak görünümündeydi. Kanuni Sultan Süleyman döneminde inşa edilerek denize nazır önemli bir istihkâm haline getirilen Vardar Kalesi[70], içerisinde oldukça fazla top barındırması ve top döküm/tamir işlemlerinin yapılması

---

[63] IAM., 253, sayfa 277; BOA., İ.MVL., 256/9502.
[64] Yukarı Kale'de askerî lojmanlar ve kumandanlara mahsus evlerin yer aldığı Cousinery tarafından da anlatılmaktadır. Cousinery, *Voyage dans La Macédoine*, s. 44.
[65] BOA., MVL., 947/58.
[66] BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 21, 23.
[67] Michel Chatzi İoannu, 1880 yılına gelindiğinde bu durumu "*Akropol'e girmeye asla cesaret edemediğimizi belirtmek istiyoruz*" şeklinde ifade etmiştir. Aktaran: N. C. Moutsopoulos, "İki Yüzyıl Arasında Kalan Bir Kent", *Selânik 1850-1918*, der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, 2014, s. 34
[68] Holland burayı, düzensiz binalar tarafından işgal edilen ve büyük kısmı boş bir alan olarak betimler. Holland, *Travels in The Ionian Isles*, s. 51.
[69] IAM., 233, sayfa 4, 7; BOA., C.EV., 333/16924.
[70] Kiel, "Selânik", c. XXXVI, s. 354. Evliyâ Çelebi, kalenin Sultan Süleyman döneminde inşa edildiğine delalet eden bir kitabesini de kaydetmiştir: "*Süleymân-ı zamân sâhib-sa'âdet, şehinşâh-ı zemîn merğûb-ı âdet, Zamânında olup bu kal'a bünyâd, Ulû'l-ebsâr idi olan şehâdet, Felek tahtında yer yüzünde şimdi, Buna târîh burc-ı der-*

nedeniyle Tophane olarak da bilinmekteydi.[71] İştira bölgesindeki şehir hisarı ile batı surları arasına inşa edilen yaklaşık 70 metre uzunlukta ve 7 metre yüksekliğindeki ince bir muhafaza duvarı ile şehir içinden ayrılan Vardar Kalesi[72], bu duvar üzerinde şehre bakan bir top tabyasına da sahipti. 1855 yılına ait İştira bölgesi planında Vardar Kalesi de tüm ayrıntıları ile görülebilmektedir.[73] Aynı duvarda yer alan kapıdan kaleye girildiğinde kaldırım döşeli geniş bir avlu yer almaktaydı. Kapının sağ tarafında, batı surlarına bitişik vaziyette bir ahır, çamaşırhane, matbah ve bir de kiler bulunmaktaydı. Kapının solunda, muhafaza duvarına dayanan bina ise zabitan ikametine tahsis edilmişti. Avluyu çevreleyen kale duvarlarının altında askerler için bir koğuş, mühimmat ambarı, talim toplarının muhafaza edildiği bir yer ve avlunun karşısında cebehâne[74] konumlanmaktaydı.[75] Büyüklüğü ve içerisindeki faaliyetlerin yoğunluğu nedeniyle birçok yerinde çeşmeler olması muhtemel Vardar Kalesi için şehir içindeki su hattından bir suyolu bağlanmış ve kale içine doğrudan su cereyanı mümkün kılınmıştı.[76]

Kalenin güneye/denize ve batıya/Vardar ovasına bakan duvarları topların yerleştirildiği savunma duvarlarıydı.[77] Bugün önemli bir kısmı ayakta olan bu duvarlar üzerinde dört adet top bataryası/tabyası hala ayaktadır. Nitekim bu bataryaların birinin üzerinde *"Dördüncü Patari, Ca 1255"* yazılı kitabe de günümüze ulaşmıştır. 258 numaralı Selanik sicilinde yer alan bir kayıt bu tabyaların hicri 1255/miladi 1839 tarihinde inşa edildiğini doğrulamaktadır. Kayda göre, denize nazır top kapılarından top atışı mümkün olmadığından bu kapıların gerisine boydan boya tabyalar inşa etmek gereği duyulmuştur.[78] Genellikle topçu birliklerine ait birimlerin yer aldığı Vardar Kalesi'nde Asâkir-i Mansûre askerlerine hizmet eden sekiz odalı bir hastane de mevcuttu.[79] Kalenin büyüklüğüne delalet eden bir diğer husus ise Sultan Murad Han vakfına bağlı olan bir caminin de burada yer almasıydı.[80] Sultan Abdülmecid döneminde inşa edilen top tabyaları akabinde 1841 yılında da Vardar Kalesi'nin tamamı büyük bir tadilat ve tamirata tabi tutulmuştu. O dönemde Selanik'te ikamet eden şair Meşhûrî Ahmed Efendi bu

---

sa'âdet. (H.952) Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VIII. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankof, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 63

[71] Bugün Selanik'te bu bölge Tophane olarak isimlendirilmektedir.

[72] IAM., 252, sayfa 4.

[73] BOA., İ.HR., 127/6414. (Bkz. Görsel 1.3)

[74] 1844'e ait bir tamir kaydında kale içinde iki adet cebehâne olduğu kayıtlıdır. IAM., 244, sayfa 47. 1853'te ise iki adet mühimmat ambarından bahsedilmektedir. IAM., 258, sayfa 27. İsim kullanımının farklılık arz edebileceğini gösteren bu bilgiler kale planında yer aldığı üzere bir ambar ve bir cebehânenin varlığını tasdik eder.

[75] 1849'da söz konusu birimler tamir edilmiş, yeni dolaplar bulunan bir tüfenkhane yaptırılmıştır. IAM., 253, sayfa 180.

[76] Kalenin suyolu tamirleri ile ilgili bkz. BOA., ML.MSF.d., 4216, sayfa 19; BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 15.

[77] BOA., İ.HR., 127/6414.

[78] Denizden gelecek tehlikelere karşı inşa edildiği açık olan bu tabyalar için 34.412 kuruş harcanmıştı. IAM., 236, sayfa 56-57.

[79] IAM., 258, sayfa 24.

[80] Söz konusu cami 1848'de tamir edilmiştir. IAM., 252, sayfa 9.

büyük tamir işi için bir tarih düşürmüş ve özellikle Topçu Miralayı Musa Bey'i de zikrederek 19. yüzyılın ilk yarısında şehre büyük hizmetleri bulunan Musa Bey'in hakkını teslim etmiştir.

"Hudâ tevfîkin ihsân eylemiş şâh-ı cihân-bana
Cihânda bir niçe hısnın edip i'mârını takdir

Biri ez-cümle işte ol husûn-ı âlem-ârâdan
Bu vâlâ kal'adır kim kimse mislin etmemiş tanzir

İrâde eyleyince ser-be-ser ta'mîrine böyle
Nukûd-ı himmetin sarf etmeği ol şâh-ı âlem-gîr

Hemân mîr-alây Mûsâ Beye emr eyledi tâ kim
Husûlünde bu emr-i mu'tenânın olmaya taksir

Cevâhirle müzeyyen söyledim Meşhûriyâ târîh
Bu Vardar kal'asın Abdülmecîd Han eyledi ta'mîr" (1841)[81]

Tamir ve düzenleme işleri her ne kadar topçu miralayının nezaretinde yapılsa da diğer kalelerde olduğu gibi Vardar Kalesi'nin de idare ve güvenliği bir dizdar tarafından yürütülmekteydi. Kayıtlara göre 19. yüzyılın başlarında Dizdar Hasan[82] isimli bir zabitin idaresinde olan bu kale, 1827 yılında Dizdar Mustafa tarafından idare edilmektedir.[83] Bu dönemde, idarî ve askerî işlerden sorumlu olan dizdarların daha mühim bir sorumluluğu ise hapishanenin ve mahkûmların kontrolüdür. Zira, Vardar Kalesi'nde de bir hapishane mevcuttu.[84] Genellikle asker mahkûmların bulunduğu Vardar Kalesi'nde suçlular prangabend olarak cezalarını tamamlamaktaydı.[85]

[81] Selanikli Meşhurî Ahmed Efendi, *Meşhurî Dîvânı*, haz. Yaşar Aydemir, Halil Çeltik, Ankara 2017, s. 77.
[82] 1807 yılına ait kayıt için bkz. BOA., C.AS., 410/16942. 1809 yılına ait diğer bir kayıt için bkz. BOA., C.AS., 764/32287.
[83] BOA., C.AS., 567/23850.
[84] BOA., ML.MSF.d., 3489.
[85] Vardar Kalesi'nde prangaya vurulan mahkumlara yapılan masraflar için bkz. BOA., ML.MSF.d., 3389; BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 3, 5, 7.

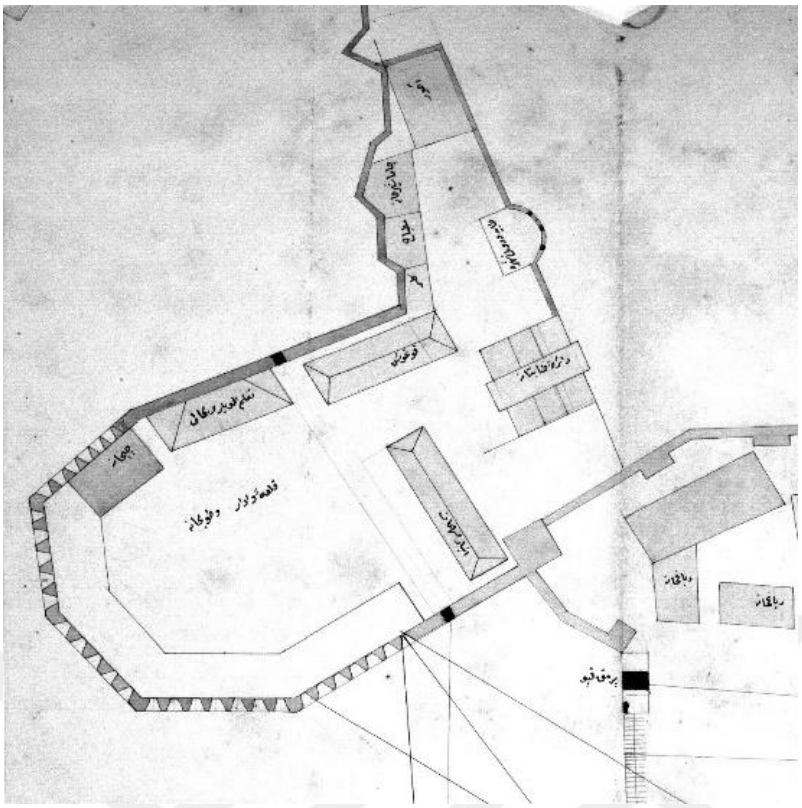

Görsel 1.3. Vardar Kalesi Planı (BOA., İ.HR., 127/6414.)

Görsel 1.4. Selanik Kalesi Çiziminde Vardar Kalesi'ne Ait Kesit (BOA., PLK.p., 1339.)

Vardar kalesindeki tabyaların en önemli vazifesi, Selanik limanı önlerinin korunmasıydı. Bölge ile ilgili birçok ayrıntı sunan 1855 tarihli planda bu tabyaların menzilleri de gösterilmişti. Buna göre Vardar Kalesi'nden atılacak bir topun ulaşabileceği son nokta limandaki büyük iskelenin önüydü. İşte tam bu hizadan deniz surlarının önlerine kadar olan mesafenin korunması İskele Tabyasının göreviydi.

1.1.2.3. İskele Tabyası/Tophane Kulesi

Tophane Kulesi[86] olarak da isimlendirilen bu tabya kale statüsüne haiz olmayıp liman ve açık denizin güvenliğinden sorumlu bir topçu tabyasıydı. Cousinery'nin Ortaçağ'a tarihlendirdiği bu kule[87], Mazower'in aktardığı üzere diğer kulelerle aynı zamanda, muhtemel Venedik saldırılarına önlem olarak Kanuni döneminde inşa edilmişti.[88] Elimizdeki planlara göre denize bakan yüzü daire ve diğer cepheleri kare şeklinde olan kule, deniz surları ve şehir hisarının kesiştiği noktada yükselmekte,[89] doğrudan İştira sahilindeki meydana ve büyük iskeleye bakmaktaydı.[90] 19. yüzyıl başına ait olan resimde diğer kuleler gibi üzerinde bir külahla resmedilmiş ve birçok topun konumlanması için açılan mazgal delikleri görülmektedir.[91] Çok katlı bir özelliğe sahip olan bu kulede ismine uygun olarak sadece şehirdeki topçu birlikleri ikame ettirilmiş ve sair askerî birlikler burada görevlendirilmemiştir.[92] Bu maksatla kule içerisinde topçu koğuşları inşa edilmiştir. Asâkir-i nizâmiye ordusunun kurulmasıyla buradaki bazı odaların söz konusu ordu mensuplarının tedavisine tahsis edildiği görülmektedir. Çünkü hemen iskele önünde bulunan bu kulede kurulacak bir hastane ile limana gelen gemilerdeki yaralı/hasta askerler hızlıca tedavi edilebilmekteydi. 1855'te iki odadan ibaret olan bu yer yıkılarak 4 odalı bir hastaneye dönüştürülmüştür.[93] Kule, yüzyılın başlarında önemli bir tamir görmüştür.[94] Hemen gerisindeki Yahudi mahallelerinde sıkça zuhur eden yangınlardan dolayı tahribata uğrasa da[95], kule deniz surlarının yıkıldığı 1869 yılında hala ayaktaydı. Yüzyılın başında Dizdar elhac Yunus idaresinde olan bu kulenin sonraki yıllarda görev yapan dizdarlarına dair bir kayıt bulunamamıştır.[96]

1.1.2.4. Kelemeriye Kalesi

Selanik'in bugünkü simgesi Beyaz Kuledir. 1535-1536'da Kanuni Sultan Süleyman tarafından inşa edilen bu kule, Arslanlı Kule, Kanlı Kule veya Yeniçeri Kulesi olarak da

---

[86] Anastassiadou, İskele Tabyasını tarif ederek buranın Baruthane kulesi ismini taşıdığını söyler. Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik,* s. 42. Ancak ilerleyen sayfalarda bahsedileceği üzere Selanik Baruthanesi burada değil, şehir dışındadır.
[87] Cosinery, *Voyage dans La Macédoine*, s. 45.
[88] Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 135-136.
[89] BOA., İ.HR., 127/6414.
[90] BOA., MVL., 315/42.
[91] BOA., PLK.p., 1339
[92] 1805 yılına ait Selanik askerî görevliler yoklamasında, diğer kale ve kulelerden farklı olarak sadece topçu askerleri kayıt edilmiştir. BOA., C.AS., 410/16942.
[93] Limana gelen gemiler yanında Rumeli'nin farklı yerlerinden kara yoluyla da hasta askerlerin buraya nakledildiği görülmektedir. IAM., 264, sayfa 92.
[94] 1806'da yapılan büyük tamir için Selanik dışında bulunan Gülge Karyesi reayasından hizmet satın alınmıştır. IAM., 188, sayfa 86.
[95] 1844'te Kule dibinde Yahudi hanelerinde yaşanan yangın için bkz. BOA., C.AS., 1165/51853. 1855'de aynı bölgede çıkan yangınlar sebebiyle kule içerisindeki topçu koğuşları tamamen yanmıştır. IAM., 264, sayfa 93.
[96] BOA., C.AS., 410/16942.

bilinmekte olup Kelemeriye Kalesi içerisinde yer alır.[97] Kalenin bugün yerinde olmayan kitabesi de bu bilgileri doğrulamaktadır:

"Şîr-i merdân Sultân Süleymân zamân
Emri ile yapılub burcu'l-esed oldu tamâm
Şîr-i peyker ejderha toplar ki etrafındadır
Yaraşur bu kal'aya burc-ı esed[98] *denilse nâm*
Oldu tarihi dokuz yüz kırk iki bu kal'anın
Hicret-i peygâmber âhir zamândan ve's-selâm"[99]
(H.942- M. 1535/1536)

1800 yılına ait resimde "*Kanlı Kule ki Kelemeriye tesmiye olunur*"[100] ibaresi ile işaret edilen bu yapı Yukarı Kale ve Vardar Kalesi'nden sonra şehrin üçüncü büyük kalesidir. Osmanlı resmî kayıtlarında diğer isimlerine nazaran Kelemeriye Kalesi olarak adlandırılır. Nitekim Selanik'in doğu surlarının hemen dışında Kelemeriye bölgesi/nahiyesi başlamaktadır. Aynı isimlendirme yöntemi Vardar için de geçerlidir. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla şehirdeki birçok yeniçerinin burada katledildiği ve kulenin kanlı kule olarak adlandırıldığı literatürde ve halk arasında yaygın bir bilgidir.[101] Fakat elimizdeki 19. yüzyıl başına ait resimde Kanlı Kule isminin kullanılması bu ismin kökeninin daha eskiye dayandığını ispat etmektedir. Hem 19. yüzyılın ilk yarısı hem de daha eski tarihlerde burada bir hapishane bulunduğu bilinmektedir. Şehirdeki diğer tüm kaleler gibi başta askerî suçlular olmak üzere hapis cezası alanların mahkûm edildiği kulede infazlar da gerçekleştirildiği düşünülürse kulenin kanlı sıfatının kaynağı tahmin edilebilir.[102]

1828 tarihli bir fermanda Kelemeriye Kalesi dizdarının görev ve sorumlulukları yazmaktadır.[103] Buna göre, Selanik Kadısının nezaretinde görev yapan dizdar kalenin muhafaza ve muharasası başta olmak üzere, kale içinde bulunan mühimmatın saklanması ve kaledeki askerlerin görevlerini hakkıyla yerine getirmelerinden sorumluydu. Kadının tensibi sonucu, iktidar sahibi olduğu beldenin önde gelenleri şahitliğinde onaylanan ve doğrudan padişah

[97] Kulenin Venedik hakimiyeti döneminde Osmanlılardan önce inşa edildiğine dair tezler artık kesin olarak çürütülmüştür. Kiel, "Selânik", c. XXXVI, s. 354.
[98] Arslan Burcu.
[99] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 63; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk, IV*, 2. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2000, s. 285. Semavi Eyice, söz konusu kitabenin metnini küçük farklılıklarla aktarmıştır. Semavi Eyice, "Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selanik", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s. 469.
[100] BOA., PLK.p., 1339.
[101] Yeniçeri ocağının kaldırılması sırasında toplumsal ve tarihi hafızaya yerleşecek büyüklükte kanlı olaylar yaşanmadığı ilerleyen sayfalarda tartışılacaktır.
[102] Cousinery, kulenin bir hapishane olduğunu ve infazlar gerçekleştirildiğini yazmaktadır. Cousinery, *Voyage dans La Macédoine*, s. 46.
[103] IAM., 220, sayfa 74.

fermanıyla göreve tayin edilen dizdar, kale mensuplarının maaşlarının dağıtılması ve mühimmatın sayım/yoklama işinde de görev almaktaydı. Kayıtlara göre 19. yüzyıl başlarından 1811 tarihine kadar Abdurrahman isimli bir zat Kelemeriye dizdarıdır.[104] Onun ardından dizdar Ömer görevdedir.[105] Kesin tarihi bilinmemekle birlikte Ömer'den sonra Hüseyin isimli bir dizdarın görevde olduğu ve onun ölümü üzerine 1828'de yine Hüseyin isimli diğer bir dizdarın Kelemeriye Kalesi'ne tayin edildiği kayıtlarda yer almaktadır.[106] Şehrin nüfus defterlerinden tespit edilen bir ayrıntı ise Kelemeriye Kalesi'nde Yahudi tebaanında bazı görevler üstlenebildiğini göstemektedir. Buna göre 1830 yılında Leviye Mahallesi sakinlerinden Yako oğlu Salomon "Kelemeriye Kalesi çilingiri" olarak görev yapmaktadır.[107] Kale kapısının bir Yahudi'ye emanet edilmiş olması şehirde yöneticiler ile cemaatler arasındaki ilişkiye de örnek teşkil edecek niteliktedir.

Eski formunu koruduğu 1871 yılına ait bir planda mimari ayrıntılarına ulaşabildiğimiz Kelemeriye Kalesi, deniz surları ile doğu surlarının birleştiği noktaya bitişik vaziyette sahilde kurulmuştu.[108] Şehir içerisine açılan kapıdan girildiğinde muhtemelen askeri birimlerin yer aldığı küçük bir avlu bulunmaktaydı. Bu avlu ile kulenin yer aldığı diğer büyük avlu yaklaşık 6,5 metre yüksekliğinde ve 1 metre kalınlığında bir cidar[109] hisarı ile birbirinden ayrılmıştı. Kulenin yer aldığı avlu, kereste ve taşların kireç harcı kullanılarak örüldüğü daire şeklinde bir sur duvarıyla çevriliydi.[110] Sur duvarı arkasında ise top tabyaları bulunmaktaydı.[111] İçeride yer alan merdivenler vasıtası ile üzerine çıkılabilen bu duvarda belirli aralıklarla konumlandırılmış güneye, güneydoğuya ve güneybatıya bakan üç gözcü kulesi yer almaktaydı. Bu avlunun merkezinde yükselen büyük kulenin, henüz akademik bir çalışma ile detaylandırılmasa da, İstanbul Rumeli Hisarı'ndaki Zağanos Paşa Kulesi planına uygun olarak inşa edildiği tartışılmaktadır. Gerçekten de söz konusu kule ile büyük benzerlikler taşıyan Kelemeriye kulesi şehrin en yüksek irtifaya sahip güvenlik birimiydi. Bodrum katı haricinde yedi kattan oluşan bu kulede, her bir katta yer alan orta salondan dışa doğru açılan küçük hücreler bulunmaktadır. Söz konusu hücrelerin bazılarında top mazgalları bazılarında ise gözetleme pencereleri bulunmaktadır.[112] Kulenin etrafını çevreleyen bu pencereler ve özellikle çatıda yer alan teras bölümü, yüksek katlı yapılaşmaya rağmen bugün bile şehrin hemen her noktasını seyir imkânı

[104] BOA., C.AS., 12/520.
[105] BOA., C.AS., 13/521.
[106] IAM., 220, sayfa 74.
[107] BOA., D.CRD.d., 39924, sayfa 53.
[108] BOA., PLK.p., 797.
[109] İki bölümü birbirinden ayıran ince duvar.
[110] Cidar hisarı ve kale duvarının tamirine ilişkin notlar için bkz. IAM., 257, sayfa 26.
[111] IAM., 252, sayfa 4.
[112] Kulenin ilk üç katında yer alan pencere ve kapılar 1852 yılında yenilenmiştir. IAM., 258, sayfa 78.

sunmaktadır. Bu özellikleri ile şehrin savunmasında büyük önem taşıyan kule, körfez içine uzayan Büyük Karaburun[113]'dan zirvedeki Yedikule ardındaki sırtlara kadar geniş bir hakimiyet sağlamaktadır.

Görsel 1.5. Kelemeriye Kalesi Planı ve Temsili Çizimi (BOA., PLK.p., 797.)

Kelemeriye Kalesi'nde duvarlar dışından dahi görünen tek yapı, büyük avluda doğu cephesinde yer alan camidir. Üzerinde âlem yer alan bir kubbe ile örtülü olan bu caminin ön kısmı saçaklarla örtülmüştü.[114] Vardar Kalesi'nde olduğu gibi burada da kalede ikamet eden askerlerin kullanımına açık olan cami dışında konaklayacakları koğuşlar da bulunmaktadır. 1847'de bilhassa topçu asâkir-i nizâmiye zabit ve erlerinin ikameti için kale içerisinde daha büyük bir koğuş inşa edilmiştir.[115] 1871 yılına ait rıhtım inşaat planında *"Mahbes ittihaz olunan Kanlı Kule"* olarak işaretlenen kale[116], deniz surlarının yıkımından sonra askerî statüsünü kaybetmiş ve hapisane olarak kullanılmaya başlanmıştır.

1.1.2.5. Ahmed Paşa Tabyası/Kuşaklı Kule

19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'te hala ayakta olan ve içerisinde askerî birlik ve mühimmat bulunan son birim Ahmed Paşa Tabyasıdır. Semavi Eyice, kulenin tam anlamıyla Türk kale inşaatı karakterine sahip olduğunu belirtmiştir.[117] Etrafını çevreleyen kabartma şeritler nedeniyle Selanikliler tarafından Kuşaklı Kule olarak da anılmıştır. Kiel'e göre

[113] Şehirden körfeze bakıldığında önce Küçük Karaburun ve ardında Büyük Karaburun deniz içine doğru uzanır. Selanik'e gelen gemilerin şehri görmeye başladığı ilk yer Büyük Karaburun önleridir. Nitekim şehrin savunma ve gözetleme birimlerinin de denizden gelecek tehditleri görebileceği en uzak yer Büyük Karaburun'dur.
[114] IAM., 257, sayfa 26.
[115] Söz konusu inşaat 19.700 kuruş olarak öngörülse de yakın tarihli yangından dolayı kereste fiyatları artış göstermiş ve maliyet artmıştı. BOA., C.AS., 521/21765; BOA., İ.MVL., 103/2278
[116] BOA., PLK.p., 797.
[117] Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", s. 172.

Kelemeriye Kulesinden iki yıl önce 1533/1534'de inşa edilen kule[118], doğu surlarının Yukarı Kale'ye ulaştığı en üst noktada Kule Kapısı'nın yanında bulunmaktadır. Yamaç üzerinde konumlanan kule kale statüsü kazanacak kadar büyük olmasa da bazı kayıtlarda bu sıfatla anılmıştır.[119] İçerisinde bir cebehâne odası[120] ve bir asker koğuşu[121] bulunduğundan burada daimi surette asker bulunduğu anlaşılmaktadır. 1800 yılında, tabyada görevli muhafızların maaşların ödenmesi için bir mutemet tayin etmesi muhtemelen bir dizdarlarının olmamasından kaynaklanmıştı.[122] Ancak, kronolojik sürekliliği tespit edilemese de, 1809 yılında Mustafa isimli bir zatın burada dizdar olarak görev aldığı görülmektedir.[123] 1830 nüfus kayıtlarında ise Ali oğlu Yusuf Ahmed Paşa Tabyası Ağası olarak gösterilmiştir.[124] Bu durum kale vasfına sahip olmayan kulede daimi olarak dizdar tayini yapılmadığına işaret olabilir. Şehre yukarıdan girilen tek kapı olan Kule Kapısı yanında bulunması tesadüf olmayan bu tabya, duvarlarında kat kat yükselen mazgallar sayesinde dışarıdan gelecek herhangi bir tehdide anında karşılık verebilecek konumdaydı. Mayıs 1840'ta sancak direkleri yenilenen Ahmed Paşa Tabyası[125], Vardar Kalesi ile eş zamanlı olarak 1841 sonunda da önemli bir tamir görmüş[126] ve bugün hala ayaktadır.

[118] Kiel, "Selânik", c. XXXVI, s. 354.
[119] Örnek için bkz. 1812 tarihli kale mustahfızları yoklama listesi. BOA., C.AS., 374/15465.
[120] IAM., 244, sayfa 47.
[121] IAM., 256, sayfa 154-155.
[122] BOA., AE.SSLM.III., 256/14815.
[123] BOA., C.AS., 756/31847.
[124] Yukarı Kale'nin Divan mahallesinde sakin olan Yusuf Ağa aynı zamanda mahalle imamıdır. BOA., NFS.d., 4956, sayfa 47.
[125] BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 5.
[126] BOA., ML.MSF.d., 3197.

Görsel 1.6. 1916 Yılında Ahmed Paşa Tabyası, Doğu Surları ve Kule Kapısı'nı Gösteren Fotoğraf

1.2. Şehrin Askerleri

19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'te birçok askerî grup bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı başkent İstanbul'dan tayin edilen ve görev sürelerince Selanik'te bulunan gruplarken önemli bir kısmı ise şehirli askerlerden oluşmaktaydı. Merkezî ordu teşkilatına bağlı olan başta yeniçeriler olmak üzere, dergâh-ı âli topçu ve arabacı ortalarına bağlı gruplar şehirde önemli askerî vazifelere sahipti. Selanik'te görevli tımarlı kale mustahfızları ve yerli topçular ise şehir sakinleri içerisinden seçilen askerler olarak ön plana çıkmaktaydı. Selanik etrafında geniş bir sahada ikamet eden ve teşkilatlanmaları 16. yüzyıla kadar uzanan Evlâd-ı Fâtihân gruplarından müteşekkil askerî birlikler ise şehir tarihinde ayrı bir öneme sahipti. Burada bahse konu tüm grupların şehirdeki varlıkları konu edilerek, şehirde bulunan askerî mekanlar ile şehir savunması için kullanılan askerî mühimmat ve techizat hakkında ayrıntılı bilgiler sunulacaktır. Bu sayede ekonomik ve kültürel zenginliği ile ön plana çıkan Selanik şehrinin bilinmeyen bir yüzü, askerî tarihi ele alınacaktır.

1.2.1. Yeniçeriler

Osmanlı Devleti kapıkulu teşkilatı içerisinde yer alan Yeniçeri Ocağı, bilhassa başkent İstanbul'da görevli olan bir askerî teşkilattı. Ancak İstanbul yanında, taşradaki önemli kalelerde de yeniçeri grupları bulunur ve bulundukları bölgenin asayişinden sorumlu olurlardı. 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'te bulunan yeniçeri grupları hakkında ayrıntılı bilgilerin mevcut

olmaması, bu grup hakkındaki araştırmaların derinleştirilmesini gerektirmiştir. Bu nedenle bilhassa şehirdeki yeniçerilerin toplam sayısı, nerelerde görev yaptıkları ve hangi birimlerde etkilerinin görüldüğü cevaplanması gereken önemli sorulardır. Bunun yanında 1826'da ocağın ilgası ile Selanik'teki yeniçerilerin akıbetinin ne olduğu hakkında ortaya konulacak bilgiler, hem söz konusu ocağın hem de şehrin tarih yazımına katkı koyabilecek niteliktedir.

18. yüzyıla ait bazı arşiv defterleri Selanik'teki yeniçeri sayısına dair bilgiler içermektedir. 1745 rakamlarını içeren bir icmalde Selanik'teki yeniçeri sayısı 1.250 olarak gösterilmiştir.[127] 1750 tarihli birçok kaleye ait maaş, elbise ve zahire masraflarına ilişkin deftere göre ise Selanik'te 1.289 yeniçeri bulunmaktadır.[128] 1757/1758 tarihine ait Dergâh-ı Âli Yeniçeri Ocağı mensupları yoklamasına göre Selanik şehrindeki yeniçeri sayısı ise toplam 1.158 kişidir. Buna göre 101 cemaat ortası ve 61 bölükten müteşekkil olduğu bilinen Yeniçeri Ocağı'nın[129], hemen hemen her cemaat ve bölüğünden asker Selanik'te bulunmaktadır. Özellikle 2. cemaat, 36. cemaat ve 72. cemaate mensup yeniçerilerin sayısı dikkat çekicidir. Bunun haricindeki cemaat, bölük ve sekban bölüklerinden az sayıda kişi şehirde kayıtlıdır. Deftere göre şehirdeki cemaat mensuplarının sayıları aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir:

Tablo 1.1. 18. Yüzyıl Ortasında Selanik'teki Yeniçeri Cemaat ve Bölükleri İle Bunlara Mensup Kişi Sayıları[130]

Cemaat Numarası	Yeniçeri Sayısı	Cemaat Numarası	Yeniçeri Sayısı	Cemaat Numarası	Yeniçeri Sayısı	Cemaat Numarası	Yeniçeri Sayısı
2.Cemaat	388	29.Cemaat	3	60.Cemaat	3	82.Cemaat	1
5.Cemaat	1	31.Cemaat	3	61.Cemaat	2	83.Cemaat	2
6.Cemaat	1	34.Cemaat	1	62.Cemaat	1	84.Cemaat	1
8.Cemaat	1	35.Cemaat	1	63.Cemaat	3	85.Cemaat	20
9.Cemaat	3	36.Cemaat	106	64.Cemaat	8	86.Cemaat	1
11.Cemaat	2	37.Cemaat	28	67.Cemaat	1	87.Cemaat	5
13.Cemaat	1	46.Cemaat	2	68.Cemaat	5	88.Cemaat	1
14.Cemaat	1	48.Cemaat	2	69.Cemaat	1	94.Cemaat	1
18.Cemaat	1	50.Cemaat	1	72.Cemaat	308	97.Cemaat	1
19.Cemaat	2	51.Cemaat	1	73.Cemaat	2	98.Cemaat	2
20.Cemaat	1	55.Cemaat	9	76.Cemaat	7	99.Cemaat	2
22.Cemaat	4	56.Cemaat	2	77.Cemaat	3	100.Cemaat	1
25.Cemaat	3	58.Cemaat	2	78.Cemaat	1	101.Cemaat	1
27.Cemaat	10	59.Cemaat	1	79.Cemaat	3	**Toplam**	**968**
Bölük Numarası	**Yeniçeri Sayısı**	**Bölük Numarası**	**Yeniçeri Sayısı**	**Bölük Numarası**	**Yeniçeri Sayısı**	**Sekban Bölüğü Numarası**	**Yeniçeri Sayısı**
1.Bölük	10	25.Bölük	4	44.Bölük	5	21.Sek.Böl.	1
2.Bölük	8	27.Bölük	9	46.Bölük	2	22.Sek.Böl.	1
4.Bölük	4	28.Bölük	3	48.Bölük	2	25.Sek.Böl.	4

[127] BOA., D.YNÇ.d., 34234, sayfa 5. Joseph Nehama, bu sayıları 1723 yılında 582, 1750'de ise 1.258 kişi olarak verir. Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique, Tomes VI et VII*, s. 344. Bu rakamlar arşiv evrakıyla yakınlık göstermektedir.

[128] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 329-330.

[129] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*, s. 294-305.

[130] BOA., D.YNÇ.d., 34377.

5.Bölük	20	29.Bölük	2	49.Bölük	2	34.Sek.Böl.	1
6.Bölük	2	31.Bölük	6	50.Bölük	1		
7.Bölük	3	32.Bölük	6	51.Bölük	4		
9.Bölük	4	33.Bölük	1	52.Bölük	2		
11.Bölük	3	34.Bölük	3	54.Bölük	2		
12.Bölük	1	35.Bölük	1	55.Bölük	1	**Toplam**	
13.Bölük	13	36.Bölük	2	56.Bölük	6		
14.Bölük	5	37.Bölük	5	57.Bölük	1	**190**	
15.Bölük	1	38.Bölük	1	58.Bölük	1		
16.Bölük	1	39.Bölük	2	59.Bölük	2		
17.Bölük	23	41.Bölük	1	60.Bölük	3		
20.Bölük	1	42.Bölük	2	61.Bölük	2		

Yeniçerilerin Selanik'teki uygunsuz hareketlerini örneklendiren Mazower, 18. yüzyıl boyunca bu cemaatlerin çoğu zaman birbirleriyle dalaştıklarını, ortak hareket etmediklerini anlatır ve elimizdeki defterde de ön plana çıkan 2. ve 72. cemaatin daha görünür olduğundan bahseder.[131] Tarih vermeden yaptığı bir tespitte ise şehirdeki yeniçeri sayısının 1.200-2.000 arasında olduğunu fakat bunlar haricinde pek çok yeniçerinin de esnaf olarak veya farklı bir pozisyonda sosyal hayat içerisine dağıldığını vurgular.[132] 1.168 rakamına ulaştığımız yoklama defterinde yeniçeri isimleri üzerine düşülen notlar bunların esnaflık ile ilişkileri bulunduğunu veya bazı isimlere tabi olarak hizmet verdiklerini göstermektedir.[133] Dolayısıyla Mazower'in de bahsettiği, sosyal hayat içerisinde görünmez olan yeniçerilerin söz konusu toplam rakamlara dâhil olduğu söylenebilir. 18. yüzyılın son çeyreğine ait bilgiler veren Felix Beaujour ise yeniçerileri 7.000 kişi olarak gösterse de şehirdeki tüm Türklerin yeniçeri olduğunu iddia etmesi bu bilgiyi değersiz kılmaktadır.[134] 19. yüzyılda şehirdeki Yeniçeri sayısını tespit etmek için önem arz eden 18. yüzyıl verileri, bu yüzyıldaki rakamın ortalama 1.200 civarında olabileceğini göstermiştir.

19. yüzyılda şehirdeki yeniçeri sayısını gösteren herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Selanik yeniçeri zabiti üzerinden doğrudan Dergâh-ı Âli Yeniçeri Ağası'na tabi olduklarından maaş, yoklama gibi verileri sicillere de yansımamıştır. 1826 yılında ocağın kaldırılmasıyla geçmişe dair birçok yeniçeri defterinin yakılmış olması arşiv defterleri arasındaki boşluğu da açıklamaktadır.[135] Tüm bunlara rağmen hicri 1215/miladi 1800-1801 yılına ait bir arşiv kaydı yapılacak kaba hesapla şehirdeki yeniçeri mevcuduna dair bilgilere ulaşma şansı sunmaktadır.

---

[131] Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 142-143.
[132] Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 141.
[133] 1812 yılında Selanik'teki İngiliz konsolosu Mr. Charnauld'un hizmetinde de bir yeniçeri bulunmaktadır. Holland, *Travels in The Ionian Isles*, s. 48.
[134] Felix-Beaujour, *Tableau du Commerce de la Gréce, Formé d'aprés une annéee moyenne, depuis 1787 jusqu'en 1797*, I, Paris 1800, s. 52. Felix-Beaujour'un şehirdeki tüm Türkleri yeniçeri kabul ederek vermiş olduğu 7.000 sayısı ve buna bağlı olarak aileleri ile birlikte yeniçerilerin 28.000-30.000 kişiye ulaştığı bilgisi bazı kaynaklarda aynen nakledilerek doğru kabul edilmiştir. Bkz. Neslihan Ünal, *İki Osmanlı Liman Kenti, İzmir ve Selanik*, İmge Kitabevi, Ankara 2015, s. 187.
[135] Mehmet Mert Sunar, "Ulûfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXXII, s. 125

Selanik kalesi muhafazasında bulunan yeniçeri ocağı mensuplarının hicri 1215 yılı mevâciblerinin ödenmesini talep eden bu belgede söz konusu yıllık mevâcibin 10.000 kuruş olduğu kaydedilmiştir.[136] 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında bir yeniçeri yevmiyesinin en az 7-8 akçe olduğu[137], yıllık mevâcibin de üçer aylık olarak dört dönemde ödendiği[138] dikkate alınarak yapılabilecek kaba hesap şu şekilde olabilir: 19. yüzyıl başında 1 kuruşun 120 akçeye karşılık gelmesi nedeniyle söz konusu 10.000 kuruşluk yıllık mevacib 1.200.000 akçe tutar.[139] Bu miktar toplam maaş dönemi olan 4'e ve akabinde üç aylık maaşın ortalama gün sayısı olan 88'e bölünmesi ile yeniçerilerin bir günlük yevmiye toplamının 3.409 akçe olduğu görülür. Bu rakam en düşük yeniçeri yevmiyesi olan 7 akçeye dahi bölünse, elimizdeki verilere göre şehirdeki yeniçeri sayısı en fazla 487 olur. Kesin sayının 487 olduğunu iddia edemesek de elli yıllık bir zaman zarfında Selanik'teki yeniçeri sayısının %50 oranında azalmış olacağı tartışmaya değerdir. Zira aşağıda bahsedileceği üzere ocağın lağvedildiği 1826 yılının olaysız geçtiğine dair kayıtlar şehirdeki yeniçeri sayısının azlığı ile de açıklanabilir.[140]

Selanik denildiğinde ilk akla gelen konulardan biri Yeniçeri Ocağı için burada çalışan çuka dokuma sanayisidir.[141] Selanik Yahudi cemaatinin vergi karşılığı üreterek devlete teslim ettiği çuka kumaşlar Yahudi cemaatinin olduğu kadar şehirdeki yeniçeri zabitlerinin de gündemini meşgul eden en önemli konulardandı. 19. yüzyıla gelindiğinde birçok faktörün etkisiyle zayıflamış[142] olsa da çuka sanayinin işletmesi ile ilgili birçok sorumluluk şehirdeki yeniçerilerin kontrolündeydi. Nitekim Selanik Yeniçeri zabiti yanında doğrudan çuka işine nezaret eden bir de çuka çavuşu görevliydi. Bu iki yetkili merkezle çuka üretimi gerçekleştiren reaya arasında doğrudan iletişimi sağlıyor ve üretimin sorunsuz devam etmesini mümkün kılıyordu. 1817 tarihine ait bir yazışma bu iletişime örnektir. Selanik dışında bulunan ve çuka battaniyesi imaliyle vazifeli olan üç köy reayası beratlarına aykırı olarak kendilerinden vergi

---

[136] BOA., C.AS., 293/12152.

[137] Ocağa yeni giren bir yeniçerinin en düşük yevmiyesi olan bu miktarın kıdemli yeniçerilerin alacağı daha yüksek miktardaki yevmiyeleri kapsamadığı unutulmamalıdır. Sunar, "Ulûfe", c. XXXXII, s. 125.

[138] Afyoncu, hicri 1018 yılına dair verdiği örnek bir hesaplamada, 91.189 yeniçerinin yevmiye toplamlarının 870.325 akçe tuttuğunu ve bunun üç aylık karşılığının 76.043.653 akçeye ulaştığını belirtir. Buna göre üç aylık maaşta ortalama 87-89 gün bulunması gerekirken, bir yeniçeri yevmiyesinin de ortalama 9,5 akçe olduğu görülür. Erhan Afyoncu, "Mevâcib", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIX, s. 420.

[139] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*, s. 476

[140] Fakat Nehama'nın kaynak göstermeden verdiği, 1826 yılında şehirdeki yeniçerilerin 15.000'den az olamayacağı iddiası, güncel araştırmalara da sirayet eden hatalı bir bilgi olarak karşımızda durmaktadır. Nitekim şehirdeki toplam Müslüman nüfusuna erişen bu rakam, kadın ve çocuk herkesin Yeniçeri sayılmasını gerektirmektedir. Anlaşılan, Felix-Beajour'un "tüm Türkler Yeniçeridir" yanılgısının bir başka örneği Nehama'nın eserinde ortaya çıkmaktadır. Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique, Tomes VI et VII*, s. 344.

[141] Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Özgür Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

[142] Bu konuda üretim rakamları için bkz. Gilles Veinstein, "Seküler Bir Paradoks", *Selânik 1850-1918*, der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları., 2014, s. 66-68, 72.

talep edilmesi konusundaki şikayetlerini Selanik yeniçeri zabiti Mehmed Ağa ve çuka çavuşu Ahmed Ağa'ya iletmiş, bu husus zabit ve çavuşun ortak arzı sonucunda İstanbul'da çözülmüştü.[143] 1825 yılında ise cemaatler arasındaki vergi hisselerine dair tartışmada Selanik şehrinde sakin Yahudiler ile ilgili Yeniçeri Ağası'ndan bilgi talep edilmiştir. Ağa'nın cevabında kalede oturan Yahudilerin büyük çoğunluğunun çuka dokuma hizmetinde olduğu ve vergi muafiyetlerinin korunması gerektiği bildirilmiştir. Bu durum ocak yöneticileri ile çuka hizmetindeki Yahudi cemaati ve bazı Rum köylerinin sıkı bir iletişim içinde olduklarını da göstermektedir.[144]

Yeniçerilerin Selanik'te bulundukları mevkiler kaleler olmalıdır. Nitekim Kelemeriye Kulesi'nin Yeniçeri Kulesi olarak da isimlendirilmesi bundan kaynaklanır. Şehir yöneticileri için kiralanan yerler listesinde bulunan 96. cemaat kışlası ise bir istisna olarak okunabilir.[145] Bunun yanında bilhassa Yukarı Kale'de yeniçeri birliklerinin bulunması muhtemeldir. Yukarı Kale'de bulunan az sayıdaki camiden biri olan Orta Camii, İstanbul Fatih'teki yeniçeri ortaları arasında kurulan Orta Camii'nden[146] hareketle Selanik'teki yeniçerilerle ilişkilendirilebilir. Taşradaki en önemli vazifesi kalelerin muhafazası olan yeniçeri cemaatlerinin buradaki kalelerde ikametleri gerekir. Bir diğer vazifeleri şehrin asayişi olsa da esnaflık ve sair işlerle meşgul olan yeniçerilerin belli başlı kahvehanelerde toplandıkları görülür. Bunlar haricinde Selanik'teki çuka üretimine bağlı olarak en önemli merkezlerinden birisi Çuka Ambarıdır. Yeniçeri zabiti ve çuka çavuşu kontrolünde olan bu ambar vali konağının –ki bugüne ulaşan hükümet konağı da aynı yerdedir- karşısında bulunan kare yapılı bir binadır. Burası ocağın ilgasından sonra hazineye devredilmiş ve metruk kalmıştır.[147] Yine ocak kontrolünde olan ve masrafları ocak tarafından karşılanan Zemestânî çuka kârhânesinin ise yeri kesin olarak bilinmemektedir. Genellikle Yahudi hanelerinde perakende olarak gerçekleştirilen çuka üretiminin 1664'te Ayasofya Camii yakınında kurulan bir imalathaneye toplandığı bilinse de[148], söz konusu yerin 1814'te büyük bir tamir gören Zemestânî çuka kârhânesi ile aynı yer olup olmadığı kesin değildir.[149]

---

[143] BOA., C.AS., 893/38439.
[144] BOA., C.ML., 136/5826.
[145] Ocağın kaldırıldığı 1826 yazından hemen önceye ait kiralanan konak, han ve haneler listesinde "*doksan altı cemaati kışlağı*" olarak gösterilen yer şehir içerisinde bir han olmalıdır. IAM., 216, sayfa 27.
[146] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*, s. 251-253; Tuğba Erzincan, "Orta Cami", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXIII, s. 399-400.
[147] Söz konusu bina yerinde ilerleyen tarihlerde hapishane inşa edilecektir. Binanın planı için bkz. BOA., MVL., 253/78.
[148] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*, s. 276.
[149] BOA., C.AS., 165/7257.

Birçok şehirde olduğu gibi Yeniçerilerin uygunsuz halleri ve asayişi tehdit eden hareketleri Selanik'te de yaşanmıştır. Bu nedenledir ki yeni göreve başlayan Mutasarrıf Bekir Paşa 1813 yılında ilk iş olarak şehirdeki ocak liderlerini toplayarak bundan böyle yeniçeri taifesinden kimsenin emirlere karşı gelmemesi, ahaliye baskı ve müdahalelerde bulunulmaması hususunda taahhüt almıştır. Aykırı hareket edenlerin ise zabitleri tarafından yakalanarak cezalandırılmak üzere mutasarrıfa teslim edilmeleri emredilmiştir.[150] Ocak liderlerinin üzerindeki sorumluluğu artıran bu girişim sorunlar için kesin çözüm değildi. Nitekim başta yeniçeri zabiti olmak üzere zaman zaman şehirdeki askeri yöneticilerin de usulsüz uygulamaları söz konusu olmuştu. Bu bağlamda, 1821 yılında başlayan Rum isyanı devam ederken yakalanıp Yukarı Kale'ye hapsedilen eşkıyaların kale dizdarı Hüseyin ve yeniçeri zabiti tarafından Kasım 1821'de serbest bırakılması son raddedir. Yapılan tahkikatta zabit ve dizdarın ittifak halinde olarak eşkıyadan yüklü miktarda rüşvet aldığı ve gemileriyle beraber kaçmalarına müsaade edildiği ortaya çıkmıştır. Sonuçta, Mutasarrıfın talebi ve II. Mahmud'un emriyle her ikisi de memleket dışına sürülmüştür.[151]

Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla Selanik'teki yeniçerilerin bir gecede katledildiğine dair II. Mahmud'un hiddet ve zulmüne işaret eden anlatımlar Selanik'e dair birçok çalışmada yer alır. Nitekim Mazower de bu hadiseyi bir askerî kuvvetin bir gecede bertaraf edilmesi olarak betimler.[152] II. Mahmud'un Selanik yeniçerileriyle olan münasebeti sanıldığı kadar olumsuz değildir. 1813/1814'te çuka dokunması ve vergi ilişkisine dair bir rapor üzerine düştüğü "*yeniçeri ağası söz anlar adamdır*" notu buna işaret eder.[153] Bununla beraber ocağın kaldırılması ve Selanik'teki yeniçeri izlerinin silinmesi akabinde Temmuz 1826'da şehrin son yeniçeri zabiti Abdullah Ağa'nın İstanbul'a giderek padişahtan kapıcıbaşılık talebinde bulunabilmesi ilişkilerin olumlu seyrine delalet eder. Nitekim işsizliğinden ve geçinememekten şikayet eden ihtiyar bir adam olan Abdullah Ağa'nın Sadrazam, Serasker ve Selanik Valisi Ömer Paşa'dan da referans sunabilmesi, şehir yönetimi ve merkezî idare ile bir problem yaşamadığına örnektir.[154] Bu bilgiler ışığında yeniçeri ocağının ilgasının Selanik'teki yansımaları yeniden değerlendirilmeye muhtaçtır.

Haziran 1826'da İstanbul'da cereyan eden olaylar neticesinde Osmanlı Devleti'nin en köklü askerî teşkilatlarından olan Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilme kararı alınmış ve 17 Haziran 1826'da ilan edilmişti.[155] İstanbul'un akabinde taşra kalelerinde bulunan yeniçerilerin de

[150] BOA., HAT., 952/40904.
[151] BOA., HAT., 515/25165.
[152] Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 185.
[153] BOA., HAT., 341/19514.
[154] BOA., HAT., 892/39383-A, B.
[155] Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 88.

dağıtılması, cemaat ortalarının lağvedilmesi ve mallarına el konulması hakkında fermanlar her tarafa dağıtılmıştı. Bu mahiyetteki fermanı Mübaşir Abdullah Ağa Selanik'e ulaştırmış ve Vali Ömer Paşa'ya tebliğ etmişti. Fermanda, tarihteki hakları teslim edilen ve yapılan onca fütuhatta katkıları sıralanan yeniçerilerin yaklaşık yüz yıldır ocaklarına fesat bulaştığı, dinden uzaklaşarak türlü türlü yalanlarla itaatsizlik gösterdikleri ve özellikle gittikleri seferlerde bahaneler üreterek orduya zarar verdiklerinden bahsedilmiştir. Bu halin birçok kalenin kâfir eline geçmesine sebep olduğu ve devletin dört bir yanının düşman tarafından sarıldığı belirtilerek bu büyük sorumluluk ocağa yüklenmiştir. Gerekli izahattan sonra artık dini esaslara uygun hareket etmek gerektiği vurgulanarak ocağın kaldırıldığı ve tüm yeniçerilik izlerinin silinmesi emri verilmiştir. Emre uymayıp din ve devlete küfretmeye devam edenlerin ise cezalandırılması yetkisi valiye verilmiştir.[156]

Bir ay sonra 15 Temmuz 1826 tarihiyle, Selanik Mutasarrıfı Ömer Paşa'nın sunduğu ayrıntılı raporda şehirdeki ocağın kaldırılmasına dair işlemler, Sultan II. Mahmud'a bildirilmişti. Selanik önde gelenleri, eşrafı, ulema ve şeyhleri, vazifeliler ve ocak mensuplarını toplayarak ilgili fermanı okutan Ömer Paşa'ya göre, bu olay dinleyenlerin gönlüne dokunmuş, hoşlarına gitmişti. Zira orada bulunan yeniçeriler tam bir itaatle çaprazlarını çıkartıp Paşa'ya teslim etmiş ve ocaklarının kaldırılmasına razı gelmişlerdi. Fermanın tebliğ ettiği diğer bir emir olan orta mallarına el konulması işini de bizzat ocak mensupları yerine getirmişti. Kışlalarından ve diğer mahallerden topladıkları başta ocağın sembolü olan kazanlar olmak üzere tüm orta mallarını getirip Ömer Paşa'ya teslim etmişlerdi. Kadı nezaretinde sayım ve kayıt işlemleri yapılan bu eşyaların defterleri tutulmuş ve bazıları İstanbul'a gönderilmiş, kalanlar ise Selanik cebehânesine kaldırılmıştı.[157] Yeniçerilerin, tüm emirlere uyacaklarını, nişanlarını kırıp atacaklarını, yeniçerilik ismini ağza almayacaklarını belirterek tam itaat gösteren "*fermânber"* kullar olduklarını bildirdiklerini ifade eden Ömer Paşa'nın bu mektubu dikkat çekicidir. Çünkü sözlü tarihte ve bazı kaynaklarda yer alan Selanik'teki kanlı olaylar bu mektupta hiç yer almamıştır. Süreci başarılı bir şekilde yürüttüğü anlaşılan Ömer Paşa'nın mülga ocak mensuplarının yaşatmış olduğu olumsuz hadiseleri padişaha özellikle arz etmemiş olması düşük bir ihtimaldir. Dolayısıyla ocağın lağvedildiği haberinden sonra Selanik'te büyük bir hadise yaşanmamış olduğu, en azından ocak zabitleri ve önde gelenlerinin fermana itaat ettiği anlaşılmaktadır. Bunun dışında yeniçeri neferlerinin yarattığı münferit hadiseler ihtimal dahilindeyken bunlar ses getirmemiştir. Bu düşünceye katkı koyan unsurlardan biri yukarıda izah edildiği üzere 18. yüzyıla göre bu tarihte şehirdeki yeniçeri sayısının dramatik bir azalma

[156] BOA., HAT., 292/17412.
[157] BOA., HAT., 292/17412.

göstermiş olduğudur. Ömer Paşa'nın son yeniçeri zabiti Abdullah Ağa hakkında "sadakatli, maiyetimde çalıştığı sürece hiçbir uygunsuzluğunu görmedim"[158] ifadelerini padişaha sunması da bu dönemde Selanik'te kanlı olayların yaşanmadığına dair fikirleri güçlendirmektedir.

Orta mallarına el konulması hadisesi tüm ayrıntıları ile o dönemin sicilinde yer almıştır.[159] Buna göre, 1826'da Selanik'te mensubu bulunan ve orta malına el konulan cemaatler, 2, 36, 72 ve 96. cemaatlerdi. 1757/1758 defterinde şehirdeki en kalabalık cemaatler arasında olan 2, 36 ve 72. cemaatler 1826'da hala güçlüydü. Bu cemaatlere ait mekânlardan toplanan eşya listesi aşağıdaki gibidir:

Tablo 1.2. Selanik Yeniçeri Cemaatlerinden Toplanan Orta Malları[160]

36. Cemaat Ortasına Ait Eşya ve Miktarları							
Eşya	**Adet**	**Eşya**	**Adet**	**Eşya**	**Adet**	**Eşya**	**Adet**
Sim Usta Bıçağı	1	Mangal	1	Demir Sandık	1	Ocak Demiri	2
Sim Çapraz	1	Tabe (tava)	1	Demir Mangal	1	Köhne Matbah Çadırı	1
Sim Usta Hançeri	1	Sahan	36	Köhne Pirinç Çapraz	11	Beylik Döşeme Yastık	3
Sim Dizgi?	1	Karavana	19	Kalkan Astarı	5	Oda Kebcesi	1
Sim Kabereli Usta Kisvesi	1	Tencere	9	Teber	2	Minder	4
Sim Önlüklü Usta Keçesi	1	Kapak	2	Sade Usta Bıçağı	1	Beledi[161] Yastık	10
Kazgan-Kebir	2	Köhne Kapak	10	Köhne Kisve	1	Saka Kamçısı	1
Kazgan-Vusta	2	Tas	2	Fenar	4	Seyishane Takımı	2
Kazgan-Sagir	2	Saplı Tas	2	Köhne Çalar Saat	1	Köhne Hurç	2
Tepsi	1	Kefçe	3	Orta Şamudanı	4	Saka Takımı Köhne	1
Sini	1	Kahve İbriği	1	Demir Bukağı?	4	Bir Mikdar Hırdavat	-
Abdest Leğeni	2	Kefkir Kefçe	3	Sandık	4		
Su Maşrapası	15	Çeşme Tası	1	Kebir Sehpa	2		
96. Cemaat Ortasına Ait Eşya ve Miktarları							
Eşya	**Adet**	**Eşya**	**Adet**	**Eşya**	**Adet**	**Eşya**	**Adet**
Sim Çapraz	1	Abdest Leğeni	1	Çapraz	9Çift	Sandık	2
Kazgan-Kebir	1	Güğüm	1	Direk Babaları	6	Sehpa	2
Kazgan-ı Alay	1	Leğen İbrik	1	Teber	1	Bukağı?	5
Kefçe	1	Büyük Tepsi	1	Meydan Meşini	1	Mathara	1
Kefkir	2	Küçük Tepsi	1	Keçe	2	Şamdan	1
Karavana	4	Sahan	4	Saka Kisvesi	1	Fenar	1
Şorba Tası	1	Süzgü	1	Kamçık	2	Seyishane Başlığı	1
Mangal	1	Yağ Tabesi	1	Kilim	3		

[158] Ocağın ilgasından sonra İstanbul'da padişahtan iş talebinde bulunan Abdullah Ağa hakkında Ömer Paşa da referans olmuştu. BOA., HAT., 892/39383-A, B.
[159] IAM., 216, sayfa 79-81.
[160] IAM., 216, sayfa 79-81.
[161] Bir kumaş türü.

2. Cemaat Ortasına Ait Eşya ve Miktarları							
Eşya	**Adet**	**Eşya**	**Adet**	**Eşya**	**Adet**	**Eşya**	**Adet**
Sim usta bıçağı	1	Nühas (bakır) karavana	49	Saka zili	1	Bıçak sade namlı	1
Sim kabereli çuka önlük	1	Kefçe	2	Pirinç köhne çapraz	2		
Simli usta kisvesi	1	Maşrapa	1	Fenar	1		
Usta keçesinden sim önlük	1	Leğen	2	Seyishane örtüsü	26		

Tabloda görüldüğü üzere bilhassa 36. cemaatin eşyaları diğerlerine göre fazladır. 72. cemaatin ise herhangi bir eşyası olmadığı sicilde kayıtlıdır. Toplanan eşyalar arasında gümüş (sim) ve bakır (nühas) gibi değerli madenden imal edilmiş olanlar ayrıca hesap edilerek İstanbul'a gönderilmişti. Örneğin 36. cemaatten toplanan mutfak eşyalarının bakır olanları ayrılmış ve 448,5 kıyye bakıra eşit olduğu özellikle belirtilmişti. 2. cemaat eşyaları arasında yer alan bir usta kisvesinden (elbise) ise 503,5 dirhem gümüş sökülmüş ve diğer gümüş eşyalarla birlikte İstanbul'a gönderilmişti. Eşya listeleri dikkatlice okunduğunda Selanik yeniçeri ortalarının silah türünden eşyalarının oldukça az olduğu ve özellikle mutfak eşyalarının ön plana çıktığı görülür. Nitekim sayılan mutfak eşyaları da binlerce kişiye hizmet verebilecek miktarda değil oldukça sınırlıdır. Bu husus şehirdeki yeniçeri sayısının azlığına da delalet eden unsurlar arasına konabilir.

Yeniçerilerin el konulan malları arasında en dikkat çekici olanlar şüphesiz ki ortalara ait nakdî mallardı. 2, 36 ve 72. cemaat ortalarına ait olan nakdî malların daha önce temessük senetleri ile borç olarak dağıtıldığı, yani faiz karşılığında işletildiği görülmektedir. Yeniçeri ortalarının farklı bir yönüne işaret eden bu husus, borçlandırılan kimselerin kimler olduğu okunduğunda daha da dikkat çekici hale gelmektedir.[162]

Tablo 1.3. Yeniçeri Cemaat Ortalarının Dağıttığı Borçlar[163]

Yeniçeri Cemaati	Borçlanan	Borç Miktarı
36.Cemaat Ortası	Kireçköy Ahalisi	1.000
	Sabık Yahudiyan Vekili	100
	Basmacı Nikola	300
	Petrici Salto Yahudi	150
	Yahudiyan Vekilleri	12.000
	Balıkçı 12 Nefer Yahudi	100
	Sarraf Yudaci Yahudi	1.000
	Hasan Ağa	100
	Hakkı Efendi	600
	Tüccardan Salih, Receb ve Mehmed	150
	Battancı Karyeleri Reayası	3.000

[162] Bkz. Tablo 1.3.
[163] IAM., 216, sayfa 79-80.

	Battancı Karyelerinden Zenbat Karyesi	180
	Beş Kıta Temessükat ve Bazı Battan Karyesi	6.752
	Toplam	25.432
2.Cemaat Ortası	Yahudiyan Vekilleri (2 kıta temessük ile)	2.737
72.Cemaat Ortası	Yahudiyan-ı Selanik (1 kıta temessük ile)	11.387
Yeniçeri Cemaatlerinin El Konulan Borç Temessükleri Toplamı		63.089

Şehirde askerî ve idarî otoritesi bulunan yeniçeri cemaatlerinin belirli grupları ve şahısları borçlandırarak ekonomik ilişki kurması, yetki ve sorumluluklarını ne derece aştıklarına güzel bir örnektir. Başta Yahudi cemaatinin idaresinden sorumlu vekiller olmak üzere şehirdeki Rum ve Müslüman bazı esnaf/tüccarın bu ortalardan borç aldıkları görülmektedir. Ayrıca çuka üretimi sebebiyle iletişim halinde oldukları bazı battancı köyleri de yeniçerilerle borç ilişkisi kurmuştur.

Cemaat eşyaları ve nakdî mallar haricinde yeniçerilerin el konulan son varlıkları çuka üretimi ile ilişkiliydi. Nitekim ocağın ilgasının ilanından sonra Yanık Manastır mevkiinde[164] bulunan bir çuka kârhânesi ile bir mahzene el konulmuş, çuka çavuşu ve çuka vekili kontrolündeki mallar sicile kaydedilmişti. Bunlar haricinde henüz çuka haline getirilmemiş ve işlem görmeyi bekleyen mallara dahi el konulmuştu.[165]

Tablo 1.4. Çuka Kârhânesi ve Mahzeninde El Konulan Mallar[166]

Çukanın Özellikleri	**Mamul Çuka Miktarı**
Mahzende battanlanmış hazır çuka	14.402 zira
Mahzende mengeneye vurulmuş çuka	150 zira
Mahzende diğer çuka	28 zira
Battana gönderilmiş çuka	4 zira
Battana giden ham çuka	5 zira
Tezgâhta olup tamamlanmamış çuka	2 zira
Toplam	14.593 zira
El Konulan Çuka Üretim Malzemeleri[167]	
Eşya	**Miktar**
Maviye boyanmış yapağı[168]	843 kıyye
Boyanmak için temizlenen beyaz yapağı	3.824 kıyye
Ham siyah yapağı	510 kıyye
İşlenilmez beyaz kaba yapağı	89 kıyye
İşe yaramaz bıçak yapağı	201 kıyye
İşlenilmiş ipek	185 kıyye
Hazırlanmış çivit boyası	5 kıyye
Müstemel yapağı izarı (peştamal)	152 kıyye
Çivit izar	17 kıyye
Pirinç direk babaları	2 adet
Büyük kantar	4 adet

[164] Söz konusu mevki, yukarıda da bahsedilen Çuka Ambarı ile aynı yerdir.
[165] Bkz. Tablo 1.4.
[166] IAM., 216, sayfa 81.
[167] Listelenen üretim malzemelerine biçilen kıymet 10.189 kuruştu. IAM., 216, Sayfa 81.
[168] Çuka dokumanın hammaddesi olan yapağı koyun veya kuzudan kırkılan tüydür.

Görüldüğü üzere 1826 yılında ocağın kaldırıldığı güne kadar Selanik'teki tezgâhlarda çuka üretimi hala devam etmekteydi. Ocağın kaldırılması ile elde kalan çukaların İstanbul'a gönderilmesi emredilmiş ve diğer üretim malzemeleri satılmıştı. Ancak, yapılan incelemede elde kalan hazır çukaların kaba ve taşraya uygun olduğu, İstanbul'da kullanılamayacağı belirtilerek II. Mahmud'un emriyle yerinde satışına onay verilmişti.[169] Bu şekilde yüzyıllardır Selanik'te süre gelen *beylik çuka*[170] imalatı da son bulmuştur.

1.2.2. Dergâh-ı Âli Topçu ve Arabacı Ortaları

19. yüzyılın ilk yarısında, yeniçeri ocağı haricinde, Selanik'te görev yapan merkezî ordu birlikleri arasında topçu ve arabacı cemaati de bulunmaktaydı. Kapıkulu teşkilatının yaya birlikleri arasında bulunan söz konusu iki cemaate ait bazı ortalar, Selanik Kalesi'nde bulunan topların tamir, bakım, nakil ve sair tüm işlemlerinde görev alan profesyonel birliklerdi.[171] Zira Selanik Müslümanlarından müteşekkil olup "yerlü" topçu taifesi olarak nitelendirilen bir daimi topçu birliği de şehirde görevliydi.

Topçu ve arabacı ortalarının Selanik'teki görevleri burada görev yapan mutasarrıfların maiyetine tayin edilmeleriyle başlıyordu. Cemaatlere mahsus talimatnameler ışığında mevâcib ve tayinâtları belirlenen bu askerlerin idaresi, başlarında bulunan ocak mensubu üst rütbeli bir asker tarafından mutasarrıf nezaretinde sağlanıyordu. Zaman zaman şehrin tabyalarında bulunan topların tamiri veya kundak imali gibi gerekçelerle Tophâne-i Âmire'den hassaten usta ve topçu neferleri de çağrılmaktaydı. Örneğin, 1821 yılında kundaksız toplara kundak imal etmek amacıyla bir usta öncülüğünde 20 topçunun gerekli eşya ve malzeme ile beraber gönderilmesi merkezden istenmişti.[172]

1823-1824 yıllarında şehirde bulunan askerî taifesine yapılan tayinât harcamaları arasında topçu ve arabacı neferlerinin de ismi geçmektedir.[173] Bu bilgiler söz konusu birliğin mevcuduna dair ipuçları barındırmaktadır. Bu tarihlerde, toplam 246 gün için 15.523 kıyye ekmek (nân-ı âziz) ve 7.911 kıyye et (gûşt) dağıtılan bu birliklerin yaklaşık 126-128 kişi olduğu hesaplanmaktadır.[174]

Yeniçeri ocağının kaldırılması topçu ve arabacı cemaatlerini de etkilemiştir. Çünkü, yeni kurulan Asâkir-i Mansûre ordusu için oluşturulan kurallar eskiden beri istihdam edilen

---

[169] BOA., HAT., 292/17412.
[170] Yeniçeri ocağına üretilen çukalar için kullanılmaktadır.
[171] Topçu ve top arabacıları ocağı hakkında detaylı bilgi için bkz. Salim Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 118-125.
[172] 1821 yılında kundaksız toplara kundak imal etmek amacıyla bir usta öncülüğünde 20 topçunun gerekli eşya ve malzeme ile beraber gönderilmesi istenmişti. BOA., C.AS., 356/14753.
[173] BOA., D.BŞM.d., 8990.
[174] Her bir asker için günlük 0,5 kıyye ekmek ve 100 dirhem et dağıtılmaktadır. IAM., 217, sayfa 105.

diğer birlikler için de geçerli kılınmıştır. Mart 1827'de Selanik Mutasarrıfı Ömer Paşa'ya yazılan fermanla yeni nizama uygun olarak topçu ve arabacı ortaları hakkında yürütülecek prosedür açıklanmış ve bu karar Selanik'te de yürürlüğe girmiştir. Buna göre, her şeyden önce askerin zorluk çekmemesi ve geçimini planlayabilmesi amacıyla mevâcib usulü kaldırılmış ve Şubat 1827 itibariyle aylık maaş uygulamasına geçilmişti. Artık, icmal kayıtlarına göre merkezden gönderilecek maaşlar mutasarrıf huzuruna çağrılacak topçu ve arabacı neferlerine dağıtılacak, firar ve eksikler tespit edilerek bunlara maaş ödenmeyecekti. Fazla kalan para ise İstanbul'a iade edilecekti.[175] Eski usulde toplam mevâcib miktarının gönderilmesi akabinde ne şekilde, kime ve kaç kişiye dağıtıldığı takip edilememekteydi. Yeni yöntemle hazinenin menfaatleri korunmaya çalışılmıştır. Nitekim ilk fermandan iki gün sonra Selanik'e ulaşan bir diğer fermanda topçu ve arabacı ortalarının Asâkir-i Mansûre usulüne dâhil edilerek her ay yoklanması, orta mensuplarından kimseye ne sebeple olursa olsun memleketlerine veya başka bir yere gitme izni verilmemesi, adlarına mürûr tezkiresi yazılmaması emredilmişti. Buna ek olarak firar edenlerin nasıl ve ne zaman, nereye gittiklerinin araştırılması, gerekirse memleketlerine haber gönderilerek bulunmaları ve cezalandırılmak üzere İstanbul'a gönderilmeleri isteniyordu.[176] II. Mahmud'un söz konusu sıkı tedbirleri askerî teşkilatlara düzen getirmek, başıbozukluğu önlemek, şehir ve kalelerin tam güvenliğini sağlamak amacındaydı. Hazineden çıkan her bir kuruşu takip ederek israfı önlemek te bilhassa arzu edilen sonuçtu.

Yukarıda bahsedilen fermanlar ışığında Selanik'te yapılan ilk iş topçu ve arabacı cemaatlerinin mevcudunu tespit etmek ve firar, ölüm gibi eksikleri izah eden defterleri hazırlamak olmuştu. Kayıtlara göre Selanik'te "nısf orta", yani bir orta mevcudunun yarısı kadar topçu ve "rub orta", yani bir orta mevcudunun ¼'ü kadar arabacı neferi görevliydi. 1827 yılı başında Selanik'teki yoklama sonuçları bu bilgiyi sayısal olarak ifade etmektedir.[177]

Tablo 1.5. 1827 Yılı Başında Selanik'te Görevli Dergâh-ı Âli Topçu ve Arabacı Cemaati Yoklaması[178]

Topçu Cemaatinden Mevcut Olanlar **Toplam 42 Kişi**	**İsmi**	**Memleketi**	**İsmi**	**Memleketi**
	Mülâzım İbrahim b. Feyzullah	Fındıklı	Salih b. Mehmed	Ahısha
	Sancakdâr Abdi b. Mustafa	Selanik	Ahmed b. Ali	Selanik
	5. Top Ustası Hasan b. Memiş	Vidin	Salih b. Hüseyin	Selanik
	Emin b. İsmail	Selanik	Mehmed b. Ömer	Selanik
	6.Top Ustası Veleddin b.Mehmed	Selanik	Diğer Mehmed b. Ömer	Selanik
	Hüseyin b. Mehmed	Selanik	Musa b. Halil	Selanik
	Abdi b. Ahmed	Selanik	İbrahim b. Osman	Selanik

[175] IAM., 217, sayfa 63-64.
[176] IAM., 217, sayfa 65.
[177] Bkz. Tablo 1.5.
[178] IAM., 217, sayfa 74-77.

	Mustafa b. Hasan	Karadağ	Ahmed b. Abdi	Selanik
	Salih b. Ali	Karadağ	10.Top Ustası Osman b. Hüseyin	Yenipazar
	Süleyman b. Mehmed	Selanik	Hüseyin b. Receb	Ahısha
	Veleddin b. Mustafa	Selanik	Mehmed b. Hüseyin	Erzurum
	7. Top Ustası Mustafa b. Ömer	Kasımpaşa	Ali b. Hüseyin	Selanik
	Mustafa b. Hüseyin	Tosya	Hüseyin b. Salih	Selanik
	Mehmed b. Hüseyin	Siroz	Hasan b. Ahmed	Siroz
	Süleyman b. Abdurrahman	Selanik	Hüseyin b. Hasan	Selanik
	Ahmed b. Salih	Selanik	Musa b Mehmed	Tosya
	Abdi b. Hüseyin	Siroz	Veleddin b. Ahmed	Selanik
	İbrahim b. Ahmed	Selanik	Ahmed b. Ali	Selanik
	Mustafa b. İbrahim	Selanik	Cebehâneden Ali b. Ahmed	?
	8.Top Ustası Ahmed b. Mustafa	Sandık	Cebehâneden Mustafa b. Abdurrahman	Selanik
	Ahmed b. Ali	Selanik	Osman b. Mustafa	Selanik
Arabacı Cemaatinden Mevcut Olanlar **Toplam 32 Kişi**	**İsmi**	**Memleketi**	**İsmi**	**Memleketi**
	Mülâzım Salih b. Süleyman	Kavak	Ahmed b. Hasan	Edirne
	4. Halife Ahmed b. Ahmed	Yanbolu	Hasan b. İbiş	Vidin
	Hasan b. Hüseyin	Amasya	12. Halife Süleyman b. Mehmed	Giresun
	İbrahim b. Süleyman	Erzincan	Osman b. Ahmed	Safranbolu
	Ali b. Mahmud	Selanik	Hüseyin b. Hasan	İslimye
	Hüseyin b. Mehmed	Siroz	Ahmed b. Ebubekir	Tosya
	6. Halife Mehmed b. Ahmed	Plevne	Hasan b. Ali	Siroz
	Mehmed b. Mehmed	Ünye	Memiş b. Ali	Siroz
	Mehmed b. Hüseyin	?	14. Halife Süleyman b. Ebubekir	Ankara
	Ömer b. Ahmed	Niğde	Mehmed b. Süleyman	Manisa
	Mehmed b. İslam	Selanik	Abdüllatif b. Mustafa	?
	Ali b. Ahmed	Siroz	Halil b. Ali	Selanik
	10. Halife Mehmed b. Hüseyin	Niğde	Ali b. Halil	Selanik
	Osman b. Mehmed	?	Receb b. Ali	Selanik
	Halil b. Mehmed	Konya	Aşcı Yamağı Ahmed b. Mustafa	Cuma

Topçu Cemaatinden Mevcut Olmayanlar **Toplam 46 Kişi**	**İsmi**	**Memleketi**	**Yoklama Sonucu**
	5. Top Neferatından Ömer b. Resul	Kayseri	Firar
	Abdurrahman b. Mehmed	Tiblis	Firar
	Osman b. Yusuf	Tiblis	Firar
	Diğer Abdurrahman b. Mehmed	Tosya	Firar
	Hasan b. Mehmed	Karahisar	Firar
	6. Top Neferatından Şaban b. Abdurrahman	Ahısha	Firar
	Memiş b. İbiş	Ahısha	Firar
	İbrahim b. Mehmed	Ahısha	Firar
	Osman b. Osman	Boyabad	Firar
	Mehmed b. Ali	Erzurum	Firar
	7. Top Neferatından Ömer b. Osman	Selanik	Firar
	Mustafa b. Mustafa	Kayseri	Firar
	Hasan b. Abdullah	Erzurum	Firar
	İsmail b. Abdullah	Kütahya	Firar
	Kadri b. Abdullah	Pazarcık	Firar
	Mustafa b. İbrahim	Selanik	Firar
	Mehmed b. İbrahim	Ahısha	Firar
	8. Top Neferatından Musa b. Mehmed	Ahısha	Firar
	Ömer b. Mehmed	Tirebolu	Firar
	Halil b. Mustafa	Tosya	Firar

	Salih b. Ali	Karasu	Firar
	Osman b. Receb	Ahısha	Firar
	10. Top Neferatından Mehmed b. İbrahim	Ahısha	Firar
	Diğer Mehmed b. İbrahim	Ahısha	Firar
	İbrahim b. Mehmed	Siroz	Firar
	Salih b. Halil	Selanik	Firar
	Ahmed b. Maksud	Siroz	Firar
	Ali b. Hasan	Ahısha	Firar
	Cebehâne Neferatından Mehmed b. Ali	Ünye	Firar
	Hüseyin b. Mustafa	Kastamonu	Firar
	Ahmed b. Abdurrahman	Selanik	Asâkir-i Mansûreye kayıt
	Yusuf b. Halil	Selanik	Asâkir-i Mansûreye kayıt
	Ali b. Osman	Selanik	Asâkir-i Mansûreye kayıt
	Salih b. Ahmed	Selanik	Asâkir-i Mansûreye kayıt
	Hüseyin b. Ahmed	Selanik	Asâkir-i Mansûreye kayıt
	Orta Vekiliharcı Mahmud b. Hüseyin	Tiblis	Vefat
	Emin b. İsmail	Selanik	Vefat
	Sadullah b. Süleyman	Erzurum	Vefat
	Mustafa b. Abdullah	Ahısha	Vefat
	Mehemd b. Abdullah	Erzurum	Vefat
	Mehmed b. İbrahim	İnebolu	Vefat
	İbrahim b. Abdullah	Kayseri	Vefat
	İsmail b. Abdullah	Kütahya	Vefat
	İbrahim b. Mehemd	İnebolu	Vefat
	Salih b. Ali	Ahısha	Vefat
Arabacı Cemaatinden Mevcut Olmayanlar **Toplam 9 Kişi**	**İsmi**	**Memleketi**	**Yoklama Sonucu**
	4. Halife Neferatından Mehmed b. Ahmed	Kasımpaşa	Âsitane'ye Gitmiş
	Ömer b. Osman	Ayaş	Firar
	6. Halife Neferatından İbrahim b. Hasan	Plevne	Firar
	Ömer b. Hasan	Kasımpaşa	Firar
	10. Halife Neferatından Mehmed b. Mustafa	Silistre	Vefat
	12. Halife Neferatından Hasan b. Hüseyin	-	Silistre'ye Gitmiş
	İbrahim b. Ali	Silistre	Deraliyye'ye Gitmiş
	14. Halife Neferatından Mustafa b. Mustafa	Canik	Vefat
	Ali b. Ali	İstanbul	Âsitane'ye Gitmiş

Tiflis'den Vidin'e kadar geniş Osmanlı coğrafyasının birçok bölgesinden gelen topçu ve arabacıların oluşturduğu cemaatlerin Selanik'teki örnekleri de aynı çeşitliliğe sahipti. Yapılan yoklamaya göre 88 topçu neferinden sadece 42'si görevdeyken, 46 neferin ise mevcut olmadığı tespit edilmişti. Vefat edenler dışında, 30 kişinin de çeşitli zamanlarda firar ettiğine bakılırsa söz konusu cemaat mensuplarının taşrada bulunmaktan pek de memnun olmadıkları görülmekteydi. Firar edenlerin özellikle Doğu Anadolu ve Kafkasya bölgesinden olması coğrafi uzaklık ve memleket hasretinin bu hususta etkili olduğunu göstermektedir. Mevcut olmayanların 5'i ise aslen Selanikli olmaları sebebiyle şehirde toplanan Asâkir-i Mansûre ordusuna kaydolmayı tercih etmişlerdi.[179] Arabacıların 41 olması gereken mevcudları ise 9 kişinin vefat veya firar sebebiyle görevinde bulunmaması sebebiyle 32 kişi olarak defterde yer

[179] IAM., 217, sayfa 75-77.

almıştı.[180] Bu bilgilere göre 129 olması gereken topçu ve arabacı cemaati toplamı yukarıda 1823-1824 yılı mevcudu için yapılan hesabı teyit etmiştir.

Yapılan yoklamada bilhassa topçu cemaati mevcudunun yarı yarıya azaldığı görülmüştü. Yoklama defterlerinin merkeze bildirilmesi akabinde "*hayli vakitten beri Selanik'te memur*" oldukları göz önüne alınarak topçu ve arabacı cemaatine ait askerlerin İstanbul'a dönüş emri çıkartılmıştı. Verilen yol emrinde Selanik'ten Küçükçekmece'ye kadar olan her sancakta tayinât ve ihtiyaçlarının karşılanması emredilmiş ve söz konusu askerlerin bir an önce İstanbul'a dönmesi istenmişti.[181] Ancak Selanik'in ihtiyacına mukabil geri dönen cemaat neferleri yerine vakit kaybetmeden yenileri tayin edilmişti. Bu hususta Ömer Paşa'ya gönderilen emirde, nısf orta topçu ve rub orta arabacı cemaatinin Selanik'e gönderilmiş olduğu, ulaştıkları tarih itibariyle başbuğlarına günlük 4 çift ekmek ve 1 kıyye et, neferlerin her birine ise yarım kıyye ekmek ile 100 dirhem et verilmesi, bunun dışındaki zorunlu ihtiyaçlarının ve özellikle arabacı cemaatinde bulunan topkeşân ve saka hayvanlarının saman/arpa gibi tayinâtının düzenli olarak dağıtılması emredilmişti.[182] Tayinâtın nakdî olarak cemaat başbuğlarına ödenmesi daha önce sorunlar yarattığından II. Mahmud'un emriyle bu usul de yasaklanmış, tüm tayinâtın aynî olarak dağıtılması emredilmişti.[183] Hatta taşradaki cemaat mensuplarının merkezdekilerden farklı görülmeyerek, İstanbul'daki topçu ve arabacı cemaatlerinde olduğu gibi Selanik'te de söz konusu cemaat mutfaklarında her gün çorba ve yahni, haftada bir gün ise pilav pişirilerek dağıtılması tenbih edilmişti.[184]

Yeni talimatlar çerçevesinde Mutasarrıf Ömer Paşa'nın yaptığı tayinâtlar cemaat başbuğlarından alınan senetlerle kayıt altına alınmış, Paşa'nın görev süresi sonuna kadar ödenen masraflar topluca merkeze bildirilmişti.[185] Ömer Paşa'nın halefi olan Mutasarrıf Mustafa Paşa da 1829 yılına kadar dağıtmış olduğu tayinâtı topçu yüzbaşı Derviş Mustafa ve arabacıyan mülazımı Ahmed'den aldığı senetlerle merkeze bildirerek senetlerin karşılığını hazineden talep etmişti. Mustafa Paşa'nın tayinât işlemlerine göre 1829'da Selanik'te 105 topçu (4'ü zabit, 101'i nefer) ve 63 arabacı (2'si zabit, 61'i nefer) bulunmaktaydı. Dağıtılan tayinâtta ekmek ve et ana kalemleri teşkil ederken, belirli miktarlarda pirinç, revgân-ı sade (sade yağ), nohut, tuz, soğan, bulgur gibi gıda ürünleri ile sabun, mum, şirugan (susam yağı), odun gibi temizlik, aydınlatma ve ısınma malzemeleri yer almıştı. Cemaatlerin nizamnamelerinde yer

[180] IAM., 217, sayfa 74-75.
[181] Arabacı cemaatinin yol emri için bkz. IAM., 217, sayfa 89. Topçu cemaatinin yol emri için bkz. IAM., 217, sayfa 90.
[182] IAM., 217, sayfa 105.
[183] IAM., 217, sayfa 65.
[184] IAM., 217, sayfa 105.
[185] Mutasarrıf Ömer Paşa'nın topçu ve arabacı neferlerine ve hayvanlarına dağıttığı tayinât için bkz. IAM., 217, sayfa 205-206.

aldığı üzere kış ayları için ayrıca 3.314 kıyye kömür verilmişti. Bunlar yanında arabacı cemaatinin hayvanları için saman, arpa, mıh, nal gibi malzemeler listeye eklenmişti. Masraf kalemleri arasında dikkat çeken son kalem ise Sultan II. Mahmud'un emriyle Selanik muytab esnafına yaptırılarak dağıtılan birer çift ayakkabıydı. Tüm bu masraflara ait senetler İstanbul'da satır satır incelenmiş ve toplam meblağda 194 kuruş fazla tespit edilmişti. Söz konusu fazlanın düşülmesiyle dağıtılan tayinâtın tüm karşılığı Mustafa Paşa'ya ödenmişti. Görüldüğü üzere takip ve tasarruf tedbirleri sadece maaş ödemelerinde değil tayinât dağıtımında da uygulanmıştı.[186] Söz konusu titizlik Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilen malî denetimin ilk safhalarının II. Mahmud dönemine dayandığına işaret etmektedir.

1.2.3. Tımarlı Kale Mustahfızları

Selanik Kalesi'nin korunması ve kale birimlerindeki askerî işlerin yürütülmesinde görev alan birliklerden biri de tımarlı kale mustahfızlarıydı. Hizmetleri karşılığında tahsis edilen bir miktar tımar gelirine sahip olmaları nedeniyle "tımarlı" ismini alan bu askerler başta Yukarı Kale olmak üzere Kelemeriye Kalesi, Vardar Kalesi ve Ahmed Paşa Tabyası'nda görevlendirilmişti. Söz konusu kalelerin dizdarları da genellikle tımarlı mustahfızlar içerisinden tayin edilmekteydi.

Gece ve gündüz kalelerde bulunarak muhafazayı temin etmekle sorumlu olan tımarlı kale mustahfızları askerî ehliyete sahip olmak ve bilhassa kale içinde ikamet ediyor olmak şartıyla doğrudan padişah beratıyla tayin edilirdi. Kayd-ı hayat şartıyla tayin edildikleri bilinen bu askerlerin vefat, firar gibi sebeplerle yerlerinin boşalması halinde yine aynı şartlara bağlı olarak yeni tayinler yapılırdı. 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde söz konusu kaidelere uyulmadığı ve boşalan mustahfızlık hizmetlerine kale dizdarları tarafından usulsüz atamalar yapıldığı, görev yerinde bulunmayanlara ödeme gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu sebeple III. Selim'in emriyle 1793 tarihinde Selanik Kalesi'nde genel bir yoklama gerçekleştirilmiş ve tespit edilen ihmallere karşı tedbirler alınmıştı. 1793 yılı yoklamasına göre Selanik'te görevli 268 mustahfız ve topçunun (yarısından fazlasının mustahfız olduğu düşünülebilir[187]) 50'si görev başında değildi. Fakat bu askerlerin bir kısmı 1792 yılı ödemelerini alamadığı halde dizdarlarının gayretiyle görevlerine devam etmekteydi. Ekonomik sıkıntıların had safhada olduğu 18. yüzyıl sonunda askerî kaidelerdeki bozulmayı anlamak zor olmasa da tek sebebin bu olmadığı

[186] BOA., C.AS., 508/21235; BOA., C.AS., 531/22214.

[187] Kaledeki topçu ve mustahfızların toplam sayılarının birlikte verildiği hallerde iki grubun mevcudunu ayırt etmek zordur. 1812 tarihli yoklama sonuçlarında 204 olarak yine ortak verilen topçu ve mustahfız sayısı toplamının 127'sinin mustahfız olduğundan hareketle, bu grubun toplam sayının yarısından biraz fazlayı teşkil ettiği söylenebilir. BOA., C.AS., 374/15465.

görülmektedir. Nitekim İstanbul'dan gönderilen mübaşir, Selanik kadısı ve müteselliminin nezaretinde yapılan bu yoklama neticesinde bozulmanın önüne geçmek için belirli aralıklarla kale yoklamalarının tekrar edilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca, bundan böyle beratı olmayan, berattaki isimle kendi ismi uyuşmayan ve dizdarların keyfi kararlarıyla tayin edilen mustahfızlara ödeme yapılmayacağı açıklanmıştır.[188] Alınan önlemlerin etki etmeye başladığı, 1803 yılında tekrar edilen yoklamada görülmektedir. Nitekim görevde olması beklenen 234 askerden sadece 25'inin eksik olduğu[189] tespit edilmiş ve 1797'ye göre görev ihmalinde %50 oranında azalma gerçekleşmişti.

1812 yılında İstanbul'dan gönderilen yoklama memuruna verilen talimatta yoklama işinin başka işlere benzemeyip ciddiye alınması gerektiği ve özellikle "*leb-i deryâda nazârgâh bir kal'a*" olan Selanik'in muhafazası için bu işin bir kat daha önemli hale geldiği vurgulanmıştı.[190] Kadı ve mütesellimin yoklama işini ciddiye almaları hususunda etkili olan bu talimat kale yönetiminin konuya gösterdiği hassasiyeti de pekiştirmişti. Yoklamaların etkili bir şekilde icra edilmesi hususundaki arzunun en büyük engeli, değişen yöneticiler nedeniyle görevli mustahfızların sayı ve kimliklerinden emin olunamamasıydı. Ekim 1813'de İstanbul'a sunduğu raporunda bu hususa da yer veren Mutasarrıf Bekir Paşa, yoklamaların sağlıklı ve kolay yapılabilmesi için daha önce başkente gönderilen yoklama defterlerinin Selanik'e yollanmasını ve bunlar üzerinden mukayese yöntemi ile yoklamanın gerçekleştirilmesini istemişti.[191] Talebin onaylanması sonucunda İstanbul'dan gelen defterler ışığında gerçekleştirilen 1814 yılı yoklamasında eski kayıtlarla karşılaştırma yapmak suretiyle ayrıntılı bir yoklama listesi ortaya çıkmıştır.[192] Bu usul ilerleyen tarihlerde de uygulanmaya devam etmiş, 1823 yılı sonunda yapılan yoklamada Defterhâne-i Âmire'den getirtilen cebelü defterleri esas alınmıştır.[193]

Yukarıda bahsedilen 1814 yılına ait ayrıntılı yoklama sonuçları tımarlı kale mustahfızlarına dair ekonomik ve idarî bilgiler sunmaktadır.[194] Selanik'te görevli mustahfızların maaşlarını aldıkları tımar yerlerine göre sınıflandırıldığı defterde isim, berat başlangıç tarihi ve yıllık maaşları belirtilmiş, yapılan yoklama sonucu gerçekleştirilen görev değişiklikleri kaydedilmiştir. Deftere göre on sekiz farklı tımardan toplanan yıllık 255.300 akçe karşılığında 163 tımarlı mustahfız Selanik kalesinde görevliydi. Bunlar haricinde eski

[188] BOA., C.AS., 870/37294.
[189] BOA., C.AS., 128/5708.
[190] BOA., C.AS., 195/8387.
[191] BOA., HAT., 952/40904.
[192] BOA., DFE.RZ.d., 1874.
[193] BOA., C.AS., 23/1036.
[194] Bkz. Tablo 1.6.

defterlerde kayıtları bulunsa da 1814'te tespiti yapılamayan 21 mustahfız kaydı daha vardı.[195] Selanik civarını kapsayan Selanik nahiyesi ve Avrethisar kazası sınırlarında yer alan bu tımarlar işletilmek için kale dizdarlarınca şahıslara devrediliyor ve toplanan yıllık gelirler mustahfızlara dağıtılıyordu. Ancak dizdarların seçimleri bazı zamanlar tımar gelirlerine zarar veriyordu. Tımar işletme usulsüzlüklerini çözmek için 1808 yılında bir karar alınmış, dizdarların yapacağı devirlerde ehil kimselerin seçilebilmesi amacıyla mütesellim ve kadıdan görüş alınması zorunlu hale getirilmişti.[196]

1814 yılı yoklaması Selanik mustahfızlarının neredeyse yarısının yenilenmesini ve boşta olan tüm görevlerin doldurulmasını sağlamıştı. 163 kişinin kayıtlı olduğu defterde 87 kişinin beratına uygun olarak görevinde olduğu tespit edilmişti. Bunun haricinde 31 berat kaydının boş olduğu görülmüştü. Ayrıca 21 kişinin vefat, 18 kişinin görev ihmali ve 6 kişinin de terk-i hizmet etmesi sebebiyle toplam 76 kayıtta değişikliğe gidilmiş, yeni tayinler yapılmıştı. Gerçekleştirilen yeni tayinlerde öncelikle berat sahibinin oğlu olup olmadığına bakılmış, varisi olmayanların yerine hak sahibi diğer Selanikliler tayin edilmişti.[197] Yeni tayin işlemleri yoklama haricindeki münferit hadiselerde de benzer şekilde yürütülmüş, yapılan görev değişimleri sonrası padişah beratı talep edilmiş ve her bir tayin için merkezden onay alınmıştı.[198]

1814 yılında yoklama için esas alınan kayıtlar arasında 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyılın muhtelif dönemlerine ait beratlar da yer almaktadır.[199] Bir asrı aşkın süreyi kapsayan bu beratların varlığı 18. yüzyılda kale mustahfızlarının etkin şekilde denetime tabi tutulmadığına işaret eder. 1814 yılında yapılan yoklama "*mahlul*" olarak tespit edilen tüm eski beratların yenilenmesine, dolayısıyla usulsüzlüklerin önlenmesi ve muhafaza hizmetindeki birliklerin güçlendirilmesine vesile olmuştur.

Tablo 1.6. 1814 Tarihli Selanik Kalesi Tımarlı Mustahfız Yoklama Defteri[200]

Tımar	İsim	Berat Yılı (Hicri)	Maaş (Akçe)	Yoklama Sonucu
Kaza-i Avrethisar İcmâl-i Gördes 30.900 akçe	**Dizdâr-ı Kala-i Bâlâ Hüseyin**	-	12.237	Mevcud
	Mustafa b Ahmed	1225	1.400	Mevcud
	Mehmed b. Osman	1228	1.400	Mevcud
	Abdurrahman v. Mehmed	1214	1.400	Mevcud
	Ahmed b. Mustafa	1226	1.400	Mevcud
	Hüseyin b. İbrahim	1228	1.400	Mevcud
	İbrahim b. Mehmed	1224	1.400	Mevcud

[195] BOA., DFE.RZ.d., 1874.
[196] BOA., C.AS., 385/15926.
[197] BOA., DFE.RZ.d., 1874.
[198] Kendi isteğiyle görevini terk eden mustahfız yerine 1827 yılında yapılan yeni berat tevcihi örneği için bkz. BOA., C.AS., 567/23850. Mevcut mustahfızın ölümü sebebiyle 1828'de yapılan yeni berat tevcihi örneği için bkz. BOA., C.AS., 707/29661.
[199] 1814'te hala tımar geliri mevcut olanlar içindeki en eski berat hicri 1107/miladi 1695-1696 tarihli olup Ahmed veled-i Osman adınadır. Bkz. BOA., DFE.RZ.d., 1874, sayfa 7.
[200] BOA., DFE.RZ.d., 1874.

	Ahmed v. Abdullah	1221	1.400	Taaddi. Yusuf'a tevcih.
	İbrahim v. Ali	1223	1.400	Fevt. Oğlu Ali v. İbrahim'e tevcih.
	Mahmud b. Ahmed	1213	1.400	Mevcud
	Hasan b. Ali	1218	1.400	Mevcud
	Abdülbaki v. Mehmed	1206	1.400	Taaddi. Mustafa b. Ali'ye tevcih.
	Halife-i imâm Ahmed b. Abdülkadir	1187	2.200	Mahlul. Ahmed b. Mehmed'e tevcih.
	Mehmed b. Abdullah	1207	1.400	Mevcud
	Elhac Mehmed v. Abdullah	1218	1.400	Fevt. Oğlu Mehmed b. Mehmed'e tevcih.
	Hasan v. Ahmed	1221	1.400	Mevcud
	Mehmed b. Hasan	1210	1.400	Mahlul. Mehmed b. Ömer'e tevcih.
	Ahmed v. Mehmed	1225	1.400	Mahlul. Abbas v. Osman'a tevcih.
	Mehmed v. Ali	1228	1.400	Terk-i hizmet. Hüseyin b. Ahmed'e tevcih.
	Ali b. Hüseyin	1224	1.400	Mevcud
Nâhiye-i Selânik İcmâl-i Evrose Yörük 22.000 akçe	**Kethüdalık Mustafa b. Hasan**	1219	3.700	Mevcud
	Mustafa v. Mehmed	1226	1.400	Mevcud
	Hasan v. Hüseyin	1221	1.400	Mevcud
	Ahmed v. Mehmed	1207	1.400	Mevcud
	Ali v. Osman	1225	1.400	Mevcud
	Osman v. Halil	1218	1.400	Mevcud
	Ahmed v. Mahmud	1206	1.400	Mevcud
	Ahmed v. Ömer	1218	1.400	Fevt. Oğlu Ömer v. Ahmed'e tevcih.
	Ali b. Abdullah	1206	1.400	Mevcud
	Mustafa v. Veleddin	1206	1.400	Mevcud
	İbrahim b. Cafer	1228	1.400	Terk-i hizmet. Hasan b. Mehmed'e tevcih.
	İbrahim v. Ali	1225	1.400	Mahlul. Abdullah b. Halil'e tevcih.
	Mustafa b. Osman	1215	1.400	Mevcud
	Mehmed b. Süleyman	1212	1.400	Mevcud
Nâhiye-i Selânik İcmâl-i Miravine 24.500 akçe	Hasan v. Abdurrahman	1226	1.400	Mevcud
	İsmail b. Ali	1207	1.400	Fevt. Oğlu Mustafa b. İsmail'e tevcih.
	Ahmed v. Hüseyin	1221	1.400	Mevcud
	İbrahim b. Hasan	1224	1.400	Mevcud
	Halil v. Ahmed	1221	1.400	Mevcud
	Mehmed v. Daver	1226	1.400	Mevcud
	Mustafa v. Yusuf	1225	1.400	Taaddi. Mustafa b. Hüseyin'e tevcih.
	Musli b. Hasan	1188	1.400	Mahlul. Mehmed b.Ali'ye tevcih.
	Hasan b. İbrahim	1207	1.400	Taaddi. İbrahim b. Hasan'a tevcih.
	Salih b. Bayram	1113	1.400	Mahlul. Musa b. Mehmed'e tevcih.
	Bevvâb-ı Kala-i Bâlâ Ali b. Halil	1217	2.100	Taaddi. Ahmed b. Süleyman'a tevcih.
	Tahir v. İbrahim	1224	1.400	Mahlul. Halil b. İsmail'e tevcih.
	Hasan b. İbrahim	1207	1.400	Mevcud
	Süleyman b. Abdullah	1226	1.400	Mevcud
	Süleyman b. Ömer	1204	1.400	Fevt. Oğlu Hasan b. Süleyman'a tevcih.
	Mustafa v. Ahmed	1224	1.400	Mevcud
	Abdurrahman b. İsmail	1218	1.400	Mahlul. Osman v. Ali'ye tevcih.
Kaza-i Avrethisar İcmâl-i Malukca 13.000 akçe	Durmuş v. Ömer	1218	1.400	Mahlul. Ömer v. Musa'ya tevcih.
	Ali b. İbrahim	1216	1.400	Mahlul. Mustafa v. Eyüb'e tevcih.
	Hüseyin b. Ramazan	1127	1.400	Mahlul. Nureddin b. İbrahim'e tevcih.
	Ahmed v. Osman	1107	1.400	Mahlul. Ali v. Kaya?'ya tevcih.
	İmâm-ı cami-i Giridzade? Mustafa v. Süleyman	1218	1.600	Taaddi. İbrahim b. Mehmed'e tevcih.
	Ali b. Mustafa	1224	1.500	Mahlul. Mustafa b. Ahmed'e tevcih.
	Ahmed v. Osman	1188	1.400	Mahlul. Ali b. Mümin'e tevcih.
	Mehmed b. Halil	1207	1.400	Mahlul. Halil b. Ahmed'e tevcih.
	Hüseyin b. Mehmed	1196	1.400	Mahlul. Osman b. Mustafa'ya tevcih.
	Cafer b. Durak	1127	1.500	Mahlul. Mehmed b. Yusuf'a tevcih.
Nâhiye-i Selânik İcmâl-i Vişnek 10.100 akçe	Mustafa v. Mehmed	1228	1.400	Mevcud
	Mehmed Emin v. Yusuf	1227	1.400	Mevcud
	Mehmed b. Abdülkerim	1224	1.400	Taaddidinden ahmed v. Bekir üzerine
	Hasan v. Yusuf	1207	1.500	Mevcud
	Ali v. Mahmud	1224	1.500	Mevcud
	İsmail v. Mehmed	1214	1.400	Mevcud
	Osman	1210	1.400	Fevt. Oğlu Mehmed b. Osman'a tevcih.
Nâhiye-i Selânik İcmâl-i Toşluk 25.200 akçe	Murad b. Abdurrahman	1226	1.400	Mevcud
	Ali v. İbrahim	1218	1.400	Mahlul. Ömer b. Hasan'a tevcih.
	Hasan b. Yusuf	1217	1.400	Taaddi. İbrahim b. Tahir'e tevcih.
	Hasan b. İbrahim	1219	1.400	Mahlul. Ali b. Ahmed'e tevcih.
	Abdullah b. Mehmed	1220	1.400	Mevcud
	Mehmed b. Ahmed	1171	1.400	Mahlul. Hasan b. Memiş'e tevcih.
	Osman b. Ahmed	1207	1.400	Mahlul. Osman b. Mehmed'e tevcih.
	Mehmed b. Ali	1225	1.500	Mevcud

	Ali v. İbrahim	1206	1.400	Fevt. Oğlu İbrahim v. Ali'ye tevcih.
	Abdülbaki b. Ahmed	1204	1.400	Mahlul. Feyzullah b. Ahmed'e tevcih.
	Mehmed b. Osman	1217	1.400	Terk-i hizmet. Durmuş b. Süleyman'a tevcih.
	Mehmed b. Mustafa	1204	2.000	Terk-i hizmet. Halil b. Mustafa'ya tevcih.
	Yusuf b. Yunus	1217	1.400	Fevt. Oğlu Ömer v. Yusuf'a tevcih.
	Receb b. Hasan	1196	1.400	Mahlul. Mehmed v. Ahmed'e tevcih.
	Ahmed b. Mehmed	1207	1.400	Fevt. Oğlu Mehmed b. Ahmed'e tevcih.
	Mehmed b. Osman	1207	1.400	Mahlul. Yusuf b. Ahmed'e tevcih.
	Mahmud b. Ahmed	1218	1.500	Taaddi. Ahmed b. Ali'ye tevcih.
Nâhiye-i Selânik İcmâl-i Ağasık 12.600 akçe	Receb v. Osman	1226	1.400	Mevcud
	Mustafa v. Abdullah	1216	1.400	Mevcud
	Derviş v. Baki	1226	1.400	Mevcud
	Ömer v. Ali	1226	1.500	Mevcud
	İbrahim v. Abdullah	1208	1.400	Fevt. Oğlu Ahmed b. İbrahim'e tevcih.
	Halil b. Ahmed	1225	1.400	Mevcud
	Mustafa v. Hasan	1207	1.400	Fevt. Oğlu İbrahim b. Mustafa'ya tevcih.
	Mehemd b. Ahmed	1228	1.400	Mevcud
	Osman b. Hasan	1113	1.400	Mahlul. Mustafa b. Veli'ye tevcih.
	Ahmed v. Halil	1225	1.400	Mevcud
Nâhiye-i Selânik İcmâl-i Gomeniç 17.000 akçe	Ahmed b. Ömer	1228	1.400	Mevcud
	İslam b. Elhac mehmed	1223	1.400	Mevcud
	Osman b. Mehmed	1225	1.400	Mevcud
	Mehmed b. Ali	1225	1.400	Mevcud
	Ali b. Musli	1217	1.400	Mevcud
	Tahir b. Osman	1228	1.400	Mevcud
	Mehmed b. Mahmud	1215	1.400	Mevcud
	Abdurrahman b. Abdullah	1207	1.400	Fevt. Oğlu Zeynel v. Abdurrahman'a tevcih.
	Mehmed v. Osman	1204	1.400	Mevcud
	Elhac Mustafa v. İbrahim	1223	1.400	Mevcud
	Mustafa v. Ramazan	1224	1.400	Taaddi. Murad b. Ebubekir'e tevcih.
	Mehmed v. Numan	1212	1.400	Mevcud
Nâhiye-i Selânik İcmâl-i Harnık 19.500 akçe	Abdullah b. Ahmed	1218	1.400	Fevt. Oğlu Yusuf b. Abdullah'a tevcih.
	Osman v. Ali Mehmed	1220	1.400	Fevt. Oğlu Mustafa v. Osman'a tevcih.
	Ali v. Yakub	1227	1.400	Mevcud
	Yahya v. Osman	1217	1.400	Mevcud
	Yusuf b. Ahmed	1224	1.400	Taaddidinden, osman b. Ahmede tevcih.
	Abdurrahman b. Mehmed	1224	1.400	Fevt. Oğlu Ahmed v. Abdurrahman'a tevcih.
	Ali v. İbrahim	1223	1.500	Taaddi. Mahmud b. Süleyman'a tevcih.
	Musa b. Halil	1204	1.400	Mevcud
	Bektaş v. Ömer	1214	1.400	Mevcud
	Mehmed b.Hasan	1119	1.400	Mahlul. Ömer b. Mustafa'ya tevcih.
Kaza-i Avrethisarı İcmâl-i İsmokça 15.400 akçe	İsmail b. Hasan	1223	1.400	Mevcud
	Mehmed b. Murad	1214	1.400	Mevcud
	Hasan b. Halil	1217	1.400	Mevcud
	Ömer v. Mustafa	1217	1.400	Taaddi. Mustafa b. Abdüllatif'e tevcih.
	Abdullah b. Halil	1220	1.400	Taaddi. Mehmed b. Mustafa'ya tevcih.
	Kethüdalık Mustafa v. Abdullah	1215	3.000	Mevcud
Nâhiye-i Selânik İcmâl-i Meslenet 17.200 akçe	Abdurrahman v. Salih	1226	1.400	Mevcud
	Hasan v. Ali	1221	1.400	Mevcud
	Hasan v. Hüseyin	1225	1.400	Mevcud
	Musa v. Halil	1226	1.400	Mevcud
	Abdi b. Ahmed	1220	1.400	Mevcud
	İsmail b. Mehmed	1208	1.400	Fevt. Oğlu Mehmed b. ? tevcih.
	Osman v. Mehmed	1228	1.400	Mevcud
	Hasan v. Mehmed	1226	1.400	Mevcud
	Süleyman v. Hasan	1226	1.400	Fevt. Oğlu Halil v. Süleyman'a tevcih.
	Seyyid Ali	1225	1.400	Mevcud
Nâhiye-i Selânik İcmâl-i Epikli 8.400 akçe	Mehmed v. Mahmud	1210	1.500	Mevcud
	Eyüb v. Süleyman	1207	1.400	Beratı gaib. Yeniden berat tevcih.
	Abdurrahman v. Ahmed	1207	1.400	Taaddi. Mehmed b. Osman'a tevcih.
	Feyzullah b. Ahmed	1219	1.500	Mahlul. Hasan b. Feyzullah'a tevcih.
	Mehmed b. Mustafa	1178	1.400	Mahlul. Mehmed b. Hasan'a tevcih.
Nâhiye-i Selânik İcmâl-i Sidre	Mehmed b. Hasan	1109	1.400	Mahlul. Mehmed v. Ali'ye tevcih.
	Osman v. Salih	1226	1.400	Mevcud
	Ali b. Mehmed	1207	1.400	Mevcud
	İbrahim v. Mustafa	1225	1.400	Mevcud
	Osman v. Murad	1224	1.400	Taaddi. Ali b. Osman'a tevcih.

16.700 akçe	Said b. Ömer	1217	1.400	Terk-i hizmet. Ahmed b. Yakub'a tevcih.
	Mehmed b. Ali	1218	1.400	Terk-i hizmet. Ahmed b. İbrahim'e tevcih.
	Mustafa b. Mahmud	1223	1.400	Mahlul. Halil b. Musa'ya tevcih.
	Mehmed b. Mustafa	1207	1.400	Fevt. Oğlu Yusuf b. Mehmed'e tevcih.
	İbrahim b. Nami	1207	1.400	Mahlul. Mehmed b. Ahmed'e tevcih.
	Bekir b. Mustafa	1223	1.400	Taaddi. İbrahim b. Mustafa'ya tevcih.
	Abdurrahman b. Mustafa	1227	1.400	Beratı zayi. Yeniden berat tevcih.
Nâhiye-i Selânik İcmâl-i Nevsil 4.900 akçe	**Halife-i imâm Hafız Mustafa v. Mehmed**	1214	2.000	Mevcud
	Mehmed Emin v. Mustafa	1225	1.400	Fevt. Oğlu Mustafa v. Mehmed Emin'e tevcih.
	Abdülkadir b. Lütfullah	1228	1.500	Mevcud
Nâhiye-i Selânik İcmâl-i Dosani 8.000 akçe	Mustafa b. Abdurrahman	1208	1.400	Fevt. Oğlu Hasan b. Mustafa'ya tevcih.
	Katib Abdullah b. Selim	1224	1.600	Mevcud
	İmâm-ı Kala-i Bâlâ Mustafa b. Abdullah	1215	2.000	Mevcud
	İmâm Ahmed v. Hasan	1198	2.000	Fevt. Oğlu Seyyid Hasan b. Ahmed'e tevcih.
Nâhiye-i Selânik İcmâl-i Mera-i Daver 4.300 akçe	Ali b. Halil	1228	1.400	Mevcud
	İsmail v. Hasan	1227	1.400	Mevcud
	Musa v. Bekir	1227	1.500	Mevcud
Nâhiye-i Selânik İcmâl-i Çiftlik-i Cedid-i Damlı 2.300 akçe	Abdurrahman v. Ahmed	1216	1.500	Mevcud
	Mehmed b. Abdullah	1214	1.400	Mevcud
	Mehmed b. Abdullah	1227	1.400	Mevcud
Nâhiye-i Selânik 3.300 akçe	**Kethüda-i ? Mehmed b. Abdülkerim**	1207	1.800	Mevcud
	Hasan v. Süleyman	1220	1.500	Taaddi. Rüstem b. Halil'e tevcih.

19. yüzyılın ilk yarısında şehirdeki tımarlı mustahfız sayıları ve görev yerleri değişiklik göstermiştir. Arşiv evrakı arasında yer alan mevâcib ödeme emirlerine ilişkin kayıtlara göre 5 akçe yevmiye ile hizmet veren mustahfızların en kalabalık olduğu yer Vardar ve Kelemeriye kaleleriydi. Bunun haricinde Yukarı Kale ve Ahmed Paşa Tabyası'nda da tımarlı mustahfızlar bulunmaktaydı.[201]

Tablo 1.7. Selanik Kalesi Birimlerinde Görevli Tımarlı Kale Mustahfızları Sayısı

Tarih	Vardar Kalesi	Kelemeriye Kalesi	Yukarı Kale	Ahmed Paşa Tabyası	Toplam
1805/1806[202]	55	51	12[203]	15[204]	133
1809/1810[205]	54	51[206]	12	10	127
1812[207]	54	51	12	10	127
1830[208]	-	-	-	-	54

Farklı evrak ve defterlerden derlenerek oluşturulan yukarıdaki tabloya göre 19. yüzyılın ilk çeyreğinde rakamlar birbirine yakındır. Bazı kayıtlar Selanik'teki sayının civarda bulunan diğer kalelerle mukayese edilmesine de fırsat sunmaktadır. 1812'de Selanik'te 127 olan

[201] Bkz. Tablo 1.6.
[202] BOA., C.AS., 410/16942.
[203] Yukarı Kale'de 27 mustahfız görevliyken 1805/1806'da sayıları 12'ye düşmüştür. BOA., C.AS., 410/16942.
[204] BOA., AE.SSLM.III., 256/14815.
[205] BOA., C.AS., 756/31847; BOA., C.AS., 764/32287.
[206] Kelemeriye Kalesi'ne ait 1809/1810 tarihli veri olmadığından bir önceki kayıt verilmiştir. Zira diğer kalelerde de bir önceki kayıtla yeni kayıtlar tutarlıdır.
[207] BOA., C.AS., 374/15465; BOA., C.AS., 12/520; BOA., C.AS., 13/521.
[208] 1830 yılına ait toplam sayı 4956 numaralı Selanik Müslüman mahalleleri nüfus defterindeki münferit kayıtlardan derlenmiştir.

mustahfız sayısı, aynı yıl Kavala Kalesi'nde 151, Eğriboz'da 97, İnebahtı'da 93, Golos'ta 84 ve Kızılhisar'da 30'dur.[209] Ancak tımarlı kale mustahfızları ile ilgili bilgi alabildiğimiz en yakın tarihli kayıtlar olan 1830 nüfus sayımlarında önceki tarihlere göre yarıdan fazla bir azalma söz konusudur. Kayıtlara göre başta Kala-i Bâlâ içerisinde yer alan mahalleler olmak üzere daha çok şehrin yukarı kesiminde ikamet etmeyi tercih ettiği görülen mustahfızların 21 ayrı mahallede isimlerine rastlanmıştır.[210] Nüfus kayıtları üzerine düşülen notlardan derlenen 54 sayısının şehirdeki tüm mustahfızları yansıtmayacağı ihtimali unutulmamakla birlikte, yüzyılın ortasına doğru tımar geliri karşılığında asker tayinin son bulmaya başladığı söylenebilir. Nitekim II. Mahmud'un askerî reformlarına hız kattığı 1826 yılı sonrasında şehirde yeni askeri birlikler görülmeye başlanırken özellikle topçu birliklerinin güçlendirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

1.2.4. Yerli Topçu Birlikleri

Tımarlı kale mustahfızları gibi Selanik şehri sakinlerinden müteşekkil önemli bir birlik de yerli topçulardı. Nefs-i Selanik'te ikamet eden Müslümanlar arasından seçilen bu topçular, aldıkları eğitim sonucu Selanik'teki kale birimlerinde topların yönetimi ve kullanımından sorumluydu. Yerli topçular hakkında 19. yüzyılın hemen öncesine, 1793'e ait bir kayıt, onları kale mustahfızları ile birlikte toplam 268 kişi olarak göstermektedir.[211] Yukarıda da belirtildiği üzere mustahfızlara kıyasla sayılarının biraz daha az olması beklenen bu topçuların 100-150 kişi aralığında değişiklik gösterdiği ifade edilebilir. Mevâcib ödemesi karşılığında hizmet veren bu birlik için söz konusu tarihlerde *topçuyân-ı cedîd* ve *topçuyân-ı atîk* nitelemesinin kullanılması 19. yüzyıl öncesinde söz konusu yerli topçuların bir reforma tabi tutulmuş olabileceğini düşündürmektedir.

19. yüzyıl başlarında Selanik memlâhası gelirlerinin bir kısmı topçu birliklerine ocaklık olarak tahsis edilmişti. 1801/1802 yılına ait maaşlarının söz konusu gelirden ödenmesini talep eden Topçubaşı Elhac Yusuf Ağa, bu tarihte mevâcib alan topçuyân-ı cedîd ve atîk neferi mevcudunu 120 kişi olarak ifade etmekteydi.[212] Kalede tayin edilen ve görev başında olması gereken topçu sayısı olan 120'nin aksine yaklaşık bir yıl sonra yapılan yoklama sonuçlarına göre eksikler söz konusuydu. Sultan III. Selim'in düzenli ve sıkı yoklama kararlarına yerli topçuların da dâhil edildiğini gösteren bu kayıtlar, görevi başında olmayanlara kesinlikle

[209] BOA., C.AS., 374/15465.
[210] BOA., NFS.d., 4956.
[211] BOA., C.AS., 870/37294.
[212] BOA., AE.SSLM.III., 149/8941.

mevâcib ödenmemesini içerse de bunun nasıl kontrol edileceği belirtilmemişti.[213] 1809 yılında yerli topçu birliklerinin başında bulunan Topçubaşı Ahmed Ağa da kalede görevli askerlerini 107 kişi olarak belirtmiş ve 5,5 akçe olan yevmiyelerinin toplamı olan mevâciblerinin ödenmesini talep etmişti.[214] II. Mahmud'un askerî reformlarından önceye ait ulaşabildiğimiz son veri 1812 yılına ait olsa da yerli topçuların sayısı bu tarihte de hala 107'ydi.[215]

Yeniçeri ocağının kaldırılması, Asâkir-i Mansûre ordusunun kurulması ve yayımlanan yeni askerî nizâmnâmeler sonucunda İstanbul'da olduğu gibi taşranın önemli merkezlerinden olan Selanik'te de değişiklikler yaşanmıştı. Bu değişimlerin en büyüğü şüphesiz yerli topçu birliği uygulamasında olmuştu. Öyle ki 1830 yılına ait bir defter[216], Selanik'te yeni baştan bir topçu birliğinin kurulduğunu göstermektedir. Gerek sayı gerekse çalışma şartları ile söz konusu birlikte tam anlamıyla bir reform gerçekleştiğini gösteren kayıtlar, merkezî topçu ve arabacı cemaatlerinin de bu tarih itibariyle Selanik'te görev almadığını ve yerlerinin sayıları artırılan yerli topçularla doldurulduğunu göstermektedir.

Tablo 1.8. 1830 Yılında Oluşturulan Yerli Topçu Birliği Listesi[217]

Birim	Rütbesi	İsmi	Mem-leketi	Takım Neferlerinin Mesleği
Zabit	Yüzbaşı	Osman Ağa	-	-
	Mülâzım	Hüseyin Ali	-	-
	Mülâzım	Musa Ali	-	-
	Mülâzım	Seyyid Mehmed Abdurrahman	-	-
1. Takım	Çavuş	İbrahim Süleyman	Selanik	-
	Onbaşı	Abdurrahman Ali	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Muytab, Kalaycı, Nalband, Lüleci
2. Takım	Çavuş	Abdullah Ali	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Nalband, Kalaycı, Kahveci, Debbağ, Üzümcü, Dikici
3. Takım	Çavuş	Hasan	Selanik	-
	Onbaşı	Hasan Süleyman	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Debbağ, Canbaz, Helvacı, Tüfenkci, Muytab
4. Takım	Çavuş	İdris Osman	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Balıkcı, Helvacı, Debbağ, Nalband, Hamamcı, Berber
5. Takım	Çavuş	Seyyid Hasan	Selanik	-
	Onbaşı	Ömer Hüseyin	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	1'i Arnabud	Nalband, Debbağ, Semerci, Arabacı, Kalaycı, Helvacı
6. Takım	Çavuş	Hüseyin Hasan	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Debbağ, Peştemalci, Nalband, Kalaycı
7. Takım	Çavuş	Hacı Hüseyin	Selanik	-
	Onbaşı	Ahmed Mehmed	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Helvacı, Saraç, Debbağ, Kalaycı, Yemişci
	Çavuş	Beyruş Ali	Selanik	-

[213] BOA., C.AS., 128/5708.
[214] BOA., C.AS., 760/32096.
[215] BOA., C.AS., 374/15465.
[216] *"Selanik Kal'ası için müceddeden tahrîr olunan topçu zâbitân ve neferâtının isim ve şöhret ve memleketlerini mübeyyen defteri"*. BOA., D.KKL.d., 33100. Bkz. Tablo 1.7.
[217] BOA., D.KKL.d., 33100.

8. Takım	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Fenarcı, Yemenici, Debbağ, Berber, Nalband
9. Takım	Çavuş	Ahmed Ali	Selanik	-
	Onbaşı	Mehmed Hasan	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Debbağ, Leblebici, Peştemalci,
10. Takım	Çavuş	Hüseyin Ali	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Nalband, Oturakcı, Berber, Debbağ
11. Takım	Çavuş	Mustafa Ali	Selanik	-
	Onbaşı	Murtaza Süleymn	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Debbağ, Peştemalci, Yasakcı
12. Takım	Çavuş	Salih Hüseyin	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Berber, Oturakcı, Dikici, Dellal, Debbağ, Saraç
13. Takım	Çavuş	Abdüllatif Halil	Selanik	-
	Onbaşı	Mustafa Hüseyin	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Debbağ, Nalband, Mermerci, Keresteci
14. Takım	Çavuş	Mustafa Mustafa	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Saraç, Boyacı, Debbağ, Kalaycı, Helvacı, Beledici
15. Takım	Çavuş	Hasanibrahim	Selanik	-
	Onbaşı	Ahmed Osman	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Debbağ
16. Takım	Çavuş	Mehmed Ali Efendi	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Oturakcı, Tüccar, Berber, Dellal, Telci, Nalband, Mestci, Saraç, Debbağ
17. Takım	Çavuş	İbrahim Yusuf	Selanik	-
	Onbaşı	Hüseyin Hasan	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Debbağ, Dikici, Dellal, Leblebici, Çubukcu
18. Takım	Çavuş	Mehmed Mustafa	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Nalband, Debbağ, Leblebici, Oturakcı, Helvacı, Dikici,
19. Takım	Çavuş	Timur Osman	Selanik	-
	Onbaşı	Mustafa Rüstem	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Debbağ, Hallac
20. Takım	Çavuş	Mutoş Hacı Güllü	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Peştemalci, Oturakcı, Dikici
21. Takım	Çavuş	Ali Hacı Kadri	Selanik	-
	Onbaşı	Mustafa Osman	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Debbağ, Keresteci, Leblebici
22. Takım	Çavuş	Hüseyin Ali	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Nalband, Oturakcı, Katırcı, Hallac, Leblebici, Berber,
23. Takım	Çavuş	Hasan Yusuf	Selanik	-
	Onbaşı	Osman Mehmed	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Kalaycı, Debbağ, Beledici, Dikici,
24. Takım	Çavuş	Şaban Eyüb	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Nalband, Kalaycı, Beledici,
25. Takım	Çavuş	Abdülkerim Ali	Selanik	-
	Onbaşı	Mehmed Mustafa	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Oturakcı, Debbağ, Kirişci
26. Takım	Çavuş	Mustafa Emin	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Arabacı, Debbağ, Berber, Çubukcu,
27. Takım	Çavuş	İbrahim Hüseyin	Selanik	-
	Onbaşı	Hasan Veli	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Nalband, Berber, Dikici
28. Takım	Çavuş	Mehmed Hüseyin	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Debbağ, Peştemalci
29. Takım	Çavuş	Yusuf Ali	Selanik	-
	Onbaşı	Hüseyin Feyzulah	Selanik	-
	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Çizmeci, Sarrac, Dellal, Berber, Debbağ, Dikici

30.	Çavuş	Hasan Hüseyin	Selanik	-
Takım	Nefer	10 Topçu Neferi	Selanik	Nalband, Debbağ, Helvacı, Beledici, Eskici

1830 yılında yeni yazılan Selaniklilerden oluşturulan yerli topçu birliği, her takımda 10'ar nefer olmak üzere 30 takımdan müteşekkildi. Toplamda 300 topçu neferinin başında ise her takımda bir çavuş ve iki takıma bir onbaşı olarak 30 çavuş, 15 onbaşı yazılmıştı. Birliğin başında ise 3 mülazım ve 1 yüzbaşı bulunmaktaydı. Bu şekilde birliğin toplam mevcudu 349 kişiye ulaşmıştı. Bu rakam yüzyılın ilk çeyreğinde şehirde görevli olan yerli topçular ve merkezden Selanik'e gelen topçu ve arabacı cemaatleri sayılarının toplamından fazladır. Dolayısıyla eski birlikler yerine kalenin güvenlik ve savunmasında artık söz konusu bu kalabalık birliğin görev üstlendiği açıktır. Selanik'te esnaf olan veya bazı diğer işlerle meşgul kişiler arasından seçilen bu topçuların mesleklerine ek olarak yerli topçu birliğinde görevlendirildikleri görülmektedir. Nitekim tamamının Nefs-i Selanik'ten seçilmesinin sebebi de budur. Tümünden farklı olarak 5. takım neferleri arasında yer alan Mehmed'in memleketine *"Arnabud"* yazılmıştır.[218] Bu husus söz konusu topçunun Arnavut asıllı olup Selanik'te ikamet ettiğini düşündürmektedir. Topçu olarak yazılanların meslekleri yakından incelendiğinde başta debbağlar olmak üzere nalbant, sarraç, kalaycı, keresteci, boyacı, semerci, arabacı gibi top ve top arabası imal, bakım ve idaresine yatkın olabilecek kimselerin tercih edildiği görülmektedir. Bunun yanında ikinci sırayı muytab, beledici, çizmeci, dikici, peştemalci, yemenici gibi dokuma ve terzilikle alakalı esnafların aldığı ve bu seçimlerinde topçu birliği işlerinin idamesinde gerekli görüldüğü düşünülmektedir.

Selanik yerli topçu birliğinin izi 1830 nüfus defterlerinden de takip edilebilmektedir. Sakin oldukları mahallelerde kaydedilen yerli topçular bir araya getirildiğinde 290 sayısına ulaşılsa da nüfus defterlerinin geneli kapsamadığı veya her şahsın mesleğini belirtmemiş olma ihtimaline karşı bu rakam güvenilir değildir. Ancak nüfus kayıtları yerli topçu neferleri veya zabitlerinin nerelerde ikamet ettiğine dair gerçekçi ayrıntılar sunmaktadır. Buna göre 1830'da 49 Müslüman mahallesinin 44'ünde yerli topçu neferi veya zabiti yaşamaktaydı.[219] Kısacası yerli topçu birliği sadece ismen değil fiili olarak da Selanik yerlilerinin bütününü temsil etmekteydi. Bu husus, geri kalan Müslüman nüfus ile topçu birliğinin güçlü iletişim kanallarının varlığına işaret ettiği gibi, şehrin güvenliğinin sağlanmasında da söz konusu birliğin etkinliğini artırması beklenen bir unsurdu.

[218] BOA., D.KKL.d., 33100, sayfa 5.
[219] BOA., NFS.d., 4956. Bkz. Tablo 1.8.

Tablo 1.9. 1830 Nüfus Sayımına Göre Selanik Müslüman Mahallerinde Sakin Topçu Sayıları[220]

Mahalleler	Topçu		Mahalleler	Topçu	
	Nefer	Rütbeli		Nefer	Rütbeli
Haraccı Kemal	-	-	Kazzaz Hacı Musa	13	-
Tarakçı	3	-	Yahya Bali	6	-
Astarcı	3	-	Sarı Hatib	3	-
Kazzaz Hacı Mustafa	7	-	Gülmezoğlu	13	1
Yakub Paşa	9	2	Burmalı Cami	4	-
Hayreddincik	1	1	Ahmed Subaşı	21	-
Kasımiye	11	1	Mes'ud Hasan	3	-
Hoca Burhan	2	-	İki Şerefeli	11	-
İshak Paşa	4	1	Suluca	4	1
Cami-i Atik	2	1	Sinan Paşa	-	-
Pinti Hasan	12	1	Porta Kapu	5	-
Ali Paşa	3	-	Musa Baba	8	-
Ayasofya	-	-	İshakiye	-	-
Akçe Mescid	25	2	Koca Kasım Paşa	5	-
Timurtaş	5	-	Muid Alaaddin	11	-
Debbağ Hayreddin	8	-	Hacı Memi	1	-
Hacı Hasan	1	-	Divan/Kale	1	-
Hacı İsmail	8	-	Orta Mescid/Kale	2	-
Saray-ı Atik	9	-	Eski Cami/Kale	2	-
Balad	6	1	Bubara/Kale	1	-
Sinancık	6	1	Yılan Mermeri	-	-
Abdullah Gazi	6	-	Şehabeddin	2	-
Kara Hacı	5	-	Kara Hacıoğlu	2	1
Katib Muslihiddin	2	-	Hamza Bey	2	-
Sulu Paşa	3	-	**Toplam**	275	15
Cezeri Kasım Paşa	14	1		290	

1830 yılında teşkil edilen topçu birliği, zaman içinde üç bölük olarak teşkilatlandırılmış ve zabit sayıları artırılarak yeni takımlar kurulmuştur. 1832 yılında ilk teşkilatlanmada yüzbaşı olarak bulunan Osman Ağa'nın ölümü nedeniyle, onu takip eden üç mülâzımın yüzbaşı yapıldığı, takım onbaşılarından da çavuşlar tayin edildiği görülmektedir.[221] Şubat 1832-1837 yılları arasındaki 5 yıllık süre zarfında 349 olan toplam mevcutları nadiren değişse de Şubat 1832 itibariyle yerli topçu birliğinin üç bölüğe ayrıldığı, her bölükte 1 yüzbaşı, 1 mülâzım, 2 çavuş bulunduğu görülmektedir. Bölük yönetimleri altında ise, birinci bölükte 7 takım ve ikinci, üçüncü bölüklerde 6'şar takım bulunmaktaydı. Her takımda 1 onbaşı ile beraber 17'şer topçu neferi görevlendirilmişti. Yerli topçuların maaşları Mansûre Hazinesi'nden ödendiğinden merkezle taşra arasındaki gecikmeler nedeniyle bazen düzensiz bazen de düzenli ödenmişti. Örneğin Şubat 1832-Nisan 1834 arasındaki 28 aylık maaşları Kasım 1834'te ödenirken,[222] Mayıs 1834-Haziran 1835 arasındaki maaşlar 15 aylık olarak topluca ödenmişti. 1837 yılına kadar devam eden sürede ise 6 veya 3 aylık periyodlarla maaşları verilmişti.[223]

[220] BOA., NFS.d., 4956.
[221] Bkz. *"Selanik Kal'ası topçularının mâhiyeleri tevzi defteridir. Gurre-i Receb 1250".* BOA., D.KKL.d., 33103.
[222] BOA., D.KKL.d., 33103.
[223] BOA., D.PYM.d., 35943.

Daha önce bahsedildiği üzere, 1827 yılında yürürlüğe konan maaş ödeme usulü yerli topçu birliklerine de uygulanıyordu.[224] Mansûre Hazinesi'nden bir yoklama müfettişi ile gönderilen maaşlar[225], Selanik'te mutasarrıf, kadı ve sair idareciler huzurunda düzenlenen sergi ile askerlere tek tek dağıtılıyor, mevcut olmayanlara ödeme yapılmıyordu. Bu anlamda hem bir maaş ödemesi hem de bir yoklama mahiyeti taşıyan sergiden arta kalan miktar hazineye geri gönderiliyor, eksik askerler yerine yenileri yazılıyordu.[226] Örneğin 1834'te ölüm, firar veya ihtiyarlık nedeniyle 84 yeni topçu eskilerinin yerine yazılmıştı. Topçu birliğinin talepleri üzerine 1 cerrâh ve 1 de kâtip, birliğe eklenmişti.[227] 1832-1837 yılları arasındaki değişimi gösteren kayıtlara göre, 1830 yılına göre beş yılda 137 yeni isim topçular arasına girmiş ve birliğin yaklaşık %40'ı yenilenmişti. Bu yenilenmenin sebepleri ölüm veya terfi nedeniyle boşalan yerlerin doldurulması olduğu gibi, sakatlık, itaatsizlik gibi nedenlerle %10 oranında da ihraçtan kaynaklanmaktaydı. Topçu birliğinde en kıdemli bölük şüphesiz birinci bölüktü, nitekim bu bölükteki eksilmeler ikinci ve üçüncü bölükten yapılan terfi veya kaydırmalarla doldurulmaktaydı. Yeni yazılan topçu neferleri ise genellikle üçüncü bölükteki takımlara kayıt olunurdu.[228]

Tablo 1.10. Ocak 1841 Tarihli Yerli Topçu Birliği Listesi[229]

Selanik Topçu Miralayı Musa Bey (Maaşı 1.200 Kuruş)						
Birim	**Birinci Bölük**		**İkinci Bölük**		**Üçüncü Bölük**	
	İsim	**Maaş Krş.**	**İsim**	**Maaş Krş.**	**İsim**	**Maaş Krş.**
Bölük Yöneti-mi	Kâtib Hasan Efendi	200	-	-	-	-
	Yüzbaşı Hüseyin Ağa	100	Yüzbaşı Seyyid Mehmed Ağa	100	Yüzbaşı Mehmed Ağa	Topha nede
	Mülâzım Abdullah Ağa	50	Mülâzım Mehmed Ağa	50	Mülâzım Mustafa Ağa	50
	Çavuş-ı Evvel Salih	25	Çavuş-ı Evvel Hasan	25	Çavuş-ı Evvel Ahmed Mehmed	25
	Çavuş-ı Sani Hüseyin	25	Çavuş-ı Sani Hüseyin Halil	25	Çavuş-ı Sani Hasan Veleddin	25
1.Takım	Onbaşı Hüseyin Salih	15	Onbaşı Mustafa Abdullah	15	Onbaşı Hasan Ali	15
	17 Topçu Neferi	10'ar	16 Topçu Neferi	10'ar	17 Topçu Neferi	10'ar
2.Takım	Onbaşı Hasan Ali	15	Onbaşı Said Şaban	15	Onbaşı Mustafa Ahmed	15
	16 Topçu Neferi	10'ar	16 Topçu Neferi	10'ar	15 Topçu Neferi	10'ar
3.Takım	Onbaşı Ahmed Hasan	15	Onbaşı Mustafa Mustafa	15	Onbaşı Ali Ömer	15

[224] IAM., 217, sayfa 63-64.
[225] BOA., HAT., 533/26248.
[226] Ocak 1835 yılında yapılan bir sergi ve ayrıntıları için bkz. BOA., C.AS., 408/16859.
[227] BOA., C.AS., 408/16859.
[228] BOA., D.PYM.d., 35943.
[229] BOA., ML.MSF.d., 2244.

	17 Topçu Neferi	10'ar	15 Topçu Neferi	10'ar	14 Topçu Neferi	10'ar
4.Takım	Onbaşı Mustafa Ahmed	15	Onbaşı Ali Abdullah	15	Onbaşı Hasan Elhac Vehbi	15
	17 Topçu Neferi	10'ar	16 Topçu Neferi	10'ar	15 Topçu Neferi	10'ar
5.Takım	Onbaşı Halil Osman	15	Onbaşı Abduş Hasan	15	Onbaşı Abdurrahman	15
	17 Topçu Neferi	10'ar	14 Topçu Neferi	10'ar	14 Topçu Neferi	10'ar
6.Takım	Onbaşı Ömer Hasan	15	Onbaşı Mehmed Hasan	15	Onbaşı Hasan Hüseyin	15
	14 Topçu Neferi	10'ar	14 Topçu Neferi	10'ar	15 Topçu Neferi	10'ar
7.Takım	Onbaşı Hüseyin Hamza	15	-	-	-	-
	11 Topçu Neferi	10'ar	-	-	-	-

Toplam			**Tabur Mevcudu**	**Maaş Toplamı**
Rütbe	**Sayı**	**Maaş Toplamı**		
Miralay	1	1.200		
Kâtib	1	200		
Yüzbaşı	3	300		
Mülâzım	3	150	320 Kişi	5.155 Kuruş
Çavuş	6	100		
Onbaşı	19	285		
Nefer	287	2.870		

Yerli topçu birliklerinin üç bölük altında toplanması ve her bölüğe bir yüzbaşı tayin edilmesi akabinde bir üst rütbeye ihtiyaç doğmuştu. Bu nedenle birliğin başına, takip edebildiğimiz kadarıyla, 1836 itibariyle bir binbaşı tayin edilmiştir. 1830 yılına ait listede[230] ikinci mülâzım olarak görülen Musa Bey'in önce yüzbaşı[231], daha sonra da binbaşılığa terfi etmesi sonucunda Selanik'teki kale birimleri, sur duvarları, askerî birlikler ve mühimmatın idaresi onun sorumluluğunda toplanmıştı.[232] Nitekim topçu birliği veya kale ile alakalı her türlü meselede Musa Bey'in görüş ve onayı alınmaktaydı. Muhassıllık idaresinin başladığı 1840 yılında eski maaşlar üzerinde bir inceleme yapılmış, Musa Bey'in binbaşılığa tayini hususunda bir emir bulunamamıştı. Tanzimat Dönemi'nin, ferman veyahut beratı olmadan kimseye maaş ödenmemesi ilkesine aykırı olan bu durum, binbaşılık makamına olan ihtiyaç nedeniyle görmezden gelinmiş ve Musa Bey'in unvanı korunmuştu.[233] 1841 yılında ise Musa Bey "miralay"[234] olarak tayin edilmiş, topçu birliği başındaki ve şehirdeki askeri statüsü bir kat daha artmıştı.[235]

Ekim 1841'de taşra kalelerine gönderilen emirle, eskiden beri yerel idarecilerin başına buyruk hareketlerinden dolayı yaşanan sorunları önlemek için kalelerin idaresi ve topçu

[230] BOA., D.KKL.d., 33100.
[231] BOA., D.KKL.d., 33103.
[232] Topçu birliği başında bir binbaşının (Musa Bey) gösterildiği 1836, 1838 ve 1839 tarihli listeler için bkz. BOA., D.PYM.d., 36023; BOA., ML.MSF.d., 122; BOA., ML.MSF.d., 847; BOA., ML.MSF.d., 875; BOA., ML.MSF.d., 1134.
[233] BOA., ML.MSF.d., 466.
[234] Bugünkü albay rütbesine karşılık gelir.
[235] Ocak 1841 tarihli topçu birliği maaş defterinde Musa Bey miralay olarak gösterilmiştir. BOA., ML.MSF.d., 2244.

birliklerinin her türlü işlemlerinde Tophâne-i Âmire Nâzırı en yetkili isim kılınmıştı. Tophâne-i Âmire idaresine bağlanan tüm kale ve tabyaların yönetimi, mühimmatın idaresi, topçu birliklerinin devamlılığı, talim ve eğitimleri hakkında ilk danışma ve onay mercii artık Tophâne-i Âmire olmuştu.[236] İdarî ve malî meselelerde olduğu gibi yeni topçu yazımında da Tophane'den izin alınmaya başlanmıştı. Selanik Müşiri Ömer Paşa 1841 yılı sonunda Tophane'ye gönderdiği talepte mevcut topçu bölüklerine ek olarak bir bölük daha kurmak için izin istemişti.[237] Gerekli onaylar alınsa da yeni bir bölüğün kurulduğuna ilişkin kanıt tespit edilememiştir. Zira 1842 yılına ait topçu birliği listesi daha önceki yıllarla[238] benzer şekilde topçu mevcudunu hala 346 kişi ve üç bölük olarak göstermektedir.[239]

Yerli topçuların çalışma ve eğitim konusundaki şartları Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte değişikliğe uğramıştır. *"Yerli topçu asâkir-i muntazamâsı"*[240] ismiyle anılmaya başlayan bu birliklerde artık kale içerisinde ikamet etme zorunluluğu yoktu. Nitekim nöbetleşe olarak görevde bulunan topçular, nöbetlerini tamamladıkları zaman köylerine veya işlerinin başına dönebilmekteydiler. Tanzimat Dönemi'nde kaldırılan vergilendirmede muaf/gayr-ı muaf olma usulü neticesinde topçu olmak yanında herhangi bir gelire veya emlaka sahip olanlardan da vergi alınmaya başlanmıştı. *"Kadimden beri vergiden muafız"* söylemiyle topçu birliğinin itirazına sebep olan bu değişiklik, Tophâne-i Âmire meclisinin de gündemine gelmiş, fakat yeni çalışma şartlarında ek bir işle uğraşanların eşitlik ilkesi gereği vergilendirilmesinin zaruri olduğu belirtilerek reddedilmişti. Konuyla ilgili yazışmalarda yer alan örneklere göre söz konusu yeni çalışma düzeninde kalede muvazzaf olarak bulunan topçuların sadece 1/3'ü nöbette bulunup haftalık veya aylık periyodlarla nöbet değişimi yapılmaktaydı.[241] Dolayısıyla birliğin büyük bir kısmı kısa aralıklarla işlerinin başında durabilmekteydi. Birlik mensuplarına daha serbest bir çalışma disiplini sunan yeni sisteme göre, sadece şehir içinden değil, Selanik kırsalından da topçu askeri yazılabilmekteydi. Nitekim Aralık 1842 masraf kayıtları arasında, topçu neferi toplamak için iki topçu zabitinin Selanik'e bağlı kazalara gönderildiği de kayıtlıdır.[242]

Daha önce Mansûre Hazinesi'nden ödenen topçu maaşları, diğer tüm askerî görevlilerin maaşlarıyla beraber 1840 yılından hemen önce Selanik ihtisap gelirlerinden karşılanmaktaydı.

---

[236] IAM., 240, sayfa 13.
[237] IAM., 242, sayfa 72.
[238] Önceki yıllara ilişkin topçu mevcudu sayısı 316-344 arasında değişiklik göstermektedir. Bkz. BOA., ML.MSF.d., 2244; BOA., ML.MSF.d., 2730; BOA., ML.MSF.d., 3421; BOA., ML.MSF.d., 3473; BOA., ML.MSF.d., 3586.
[239] BOA., ML.MSF.d., 3892.
[240] Düzenli yerli topçu askerleri.
[241] IAM., 240, sayfa 60.
[242] BOA., ML.MSF.d., 4216, sayfa 54.

Selanik Muhassıllığı döneminde yerel gelirlerden ödenmeye başlanan söz konusu maaşlar Muhassıllık yönetiminin giderler kalemine eklenmişti. Maaşlar yanında Miralay Musa Bey marifetiyle dağıtılan tayinâtlar da yine Muhassıllığın genel giderleri içerisinde gösterilmekteydi.[243] Harcama yapılacak aydan önce Miralay Musa Bey'e verilen ödenekle gerçekleştirilen tayinât dağıtımı, ürünlerin miktarı ve Selanik kadısının her ürün için belirlediği fiyat üzerinden hesap edilerek toplam meblağ Muhassıllık Meclisi'nin onayına sunuluyordu. Bunun yanında dikkat çeken bir tayinât ödemesi de Vardar Kalesi'nde daimi olarak ikamet eden 3 topçu neferi için katık pahası ve ekmek dağıtımı olarak karşımıza çıkmaktadır.[244] Vardar kalesinden hiç ayrılmayan bu topçular başka gelirleri olmadığı için diğerlerinden farklı olarak bir de gece tayinâtı alırlardı. 1807 tarihine ait bir sicil kaydı, bu daimi bekçilerin eski bir geleneğin devamı olduğunu göstermiştir. Nitekim 19. yüzyılın başında da Vardar ve Kelemeriye kalelerinde daimi gece bekçileri bulunmakta ve onlar için özel gece tayinâtları verilmekteydi.[245]

Tablo 1.11. Aralık 1841'e Ait Bir Aylık Topçu Birliği Tayinâtı[246]

Tayinat	Dağıtılan Miktar	Birim Fiyatı	Toplam Fiyatı
Nân-ı aziz (Ekmek)	360 kıyye	30 para	270 kuruş
Guşt (Et)	96 kıyye	74 para	177 kuruş 24 para
Öz (Kaymak)	40 kıyye 352 dirhem	72 para	73 kuruş 23 para
Sade (Yağ)	7 kıyye 368 dirhem	240 para	48 kuruş 24 para
Bulgur	12 kıyye 320 dirhem	50 para	16 kuruş
Nohud	8 kıyye 160 dirhem	40 para	8 kuruş 16 para
Soğan	7 kıyye 320 dirhem	8 para	1 kuruş 22 para
Tuz	7 kıyye 320 dirhem	12 para	2 kuruş 13 para
Zeytin	1 kıyye 80 dirhem	260 para	7 kuruş 27 para
Mum	1 kıyye 80 dirhem	220 para	6 kuruş 20 para
Sabun	1 kıyye 80 kuruş	220 para	6 kuruş 20 para
Hattab (Odun)	263 kıyye 160 dirhem	1,5 para	9 kuruş 35 para
Şair (Arpa)	480 kıyye	22 para	264 kuruş
Saman	480 kıyye	8 para	96 kuruş
Toplam		**987 kuruş 4 para**	

1847 yılında yerli topçu birliklerinde yeni bir düzenlemeye daha gidilmiş ve daha köklü değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Sultan Abdülmecid'in fermanıyla Selanik'e bildirildiğine göre, *topçu asâkir-i nizâmiyesi* ismi verilen bu uygulama da eskiden olduğu gibi tüm topçular kale içerisinden seçilecekti. Böylece mevcut muvazzaf topçular haricinde, barış zamanı işinde

[243] Yerli topçu birliklerinin maaş ve tayinâtlarının Muhassıllık gelirlerinden ödendiğini gösteren sırasıyla 1840, 1841, 1842, 1843, 1844 yılı kayıtları için bkz. BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 1; BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 21; BOA., ML.MSF.d., 4422; BOA., ML.MSF.d., 5254; BOA., ML.MSF.d., 5492.
[244] BOA., ML.MSF.d., 3473. Bkz. Tablo 1.9.
[245] IAM., 188, sayfa 82.
[246] BOA., ML.MSF.d., 3473.

gücünde ve ailesinin yanında, savaş zamanı ise top başında görevde olabilecek bir redif birliği kurulacaktı. Redif topçu neferleri 18-35 yaş arasında güçlü ve genç kimselerden seçilecek, redif yazıldıkları için zorunlu askerlikten muaf tutulacaklardı. İmam, müezzin, müderris, hatip gibi görevliler redif topçusu olarak yazılmayacaktı. Redif topçu neferleri 35 yaşına kadar her ay dört sefer talim görecekler, 35 yaşından sonra talime katılmasalar da 10 yıl daha ihtiyat defterlerine kayıtlı olacaklardı. 45 yaşını dolduranlar ise redif sisteminden çıkartılacaktı. Daimi olarak görevde bulunacak muvazzaf topçular ise aile ve işlerinin başında olabilecek, önemli işleri için de izin alabilecekti. Bunun haricinde ise sürekli olarak top başında bulunacaklardı. Selanik kalesinin büyüklüğü nedeniyle redif topçuların sadece şehir içinden yazılamayacağı öngörüldüğünden ilgili fermanda, gerekli görülürse Kelemeriye ve Bazargah gibi yakın nahiyelerden de topçu yazılmasına özellikle izin verilmiş ve sistemin kurulabilmesi kolaylaştırılmıştı.[247]

Temmuz 1847 tarihli topçu asâkir-i nizâmiyesi usulü hakkındaki fermanda eski muvazzaf topçulardan şartları sağlamayanların görevden çıkartılması ve maaşlarının kesilmesi de yer alıyordu. Ancak, yeni birliklerin toplanmasına kadar kalelerin boş ve savunmasız kalması anlamı taşıyan bu emir, yapılan görüşmeler neticesinde geri çekilmiş ve yeni birlikler göreve başlayana kadar eski muvazzaf topçulara maaş ödenmeye devam edilmişti.[248]

Bu suretle 19. yüzyılın ortasına gelindiğinde Selanik'in en güçlü ve en etkin yerel kuvveti topçu birliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki 1853 yılında başlayan Kırım Savaşı sırasında Selanik'te bazı önlemler alınmak istendiğinde verilen emirler topçu birliğiyle alakalı olmuştur. Alınan tedbirlerle toplam mevcudu 263 olan muvazzaf topçuların yarıya bölünerek birer hafta talim yapmaları ve bu şekilde her türlü tehlikeye karşı hazır olmaları istenmişti.[249] Daha önceki tarihlerde de ara ara zabit ve neferleri İstanbul'a Tophâne-i Âmire'ye gönderilen topçu birliğinin top kullanımı ve sair konularda eğitilmesi sağlanmıştı[250] Benzer eğitimleri Selanik'teki görev yerlerinde de icra eden topçuların en önemli talim meydanı ise Vardar Kapısı dışında bulunan Beşçınar isimli bahçeydi.[251]

1.3. Evlâd-ı Fâtihân Taifesi ve Asâkir-i Mansûre Taburları

Doğrudan Selanik şehriyle ilgili olmasa da Selanik kırsalında geniş bir sahada yer alan Evlâd-ı Fâtihân grupları ve 1827 yılında bu gruplardan teşkil edilen Asâkir-i Mansûre taburları

[247] BOA., C.AS., 300/12419.
[248] BOA., A.MKT., 91/63.
[249] BOA., İ.DH., 298/18819.
[250] Örneğin, Mart 1842 tarihli maaş listesinde 9 topçu zabiti "*talîm ve tahsîl için Tophâne-i Âmire'de*"dir ifadesiyle gösterilmiştir. BOA., ML.MSF.d., 3892.
[251] BOA., İ.HR., 127/6414.

şehre çok yönlü tesirler yapmıştır. Bu nedenle tüm detayları ile başka bir çalışmanın konusu olabilecek olan bu başlıkta Selanik Kalesi muhafazasında görevli Evlâd-ı Fâtihân bölükleri ve Asâkir-i Mansûre ordusunun Selanik'teki ilk teşkilatlanması ele alınacaktır. Burada maksat şehrin sakini olmayan fakat görev sahaları Selanik şehri olan bu birliklerin şehirdeki konum ve etkilerini ortaya koymaktır.

1.3.1. Evlâd-ı Fâtihân Grupları

Rumeli'nin fethinden sonra bölgeye yerleştirilen yörükler arasında sayıca önemli bir yer tutan grup Selanik Yörükleriydi.[252] Tertip edilen seferlerde asker olarak görev alan bu yörük gruplarının 17. yüzyılda dağılmaya ve yerlerini terk etmeye başladıkları, özellikle bir kısmının yerleşik hayata geçtiği görülmektedir. Ordunun asker ihtiyacının karşılanması ve yörük gruplarının sıkı bir disiplin altına alınması gayesiyle 1691'de yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre Rumeli'deki tüm yörük grupları sağ, sol ve orta kol olmak üzere üç sınıfa ayrılmış ve bunlara, bölgenin fethinde rol oynayan ilk yörüklerin oğulları manasına gelen "*Evlâd-ı Fâtihân*" ismi verilmiştir.[253] Tayyib Gökbilgin'in aktardığına göre konuya dair bir kanunnamede bu grup şu şekilde tanımlanmıştır:

> *"Evlâd-ı Fâtihân taifesi ötedenberi Devlet-i Aliyye'nin güzide ve cengâver, itaatli, ferman dinleyen askerlerinden olup eski seferlerde küffar ile yapılan harplerden kendilerinden nice yararlık ve yüz aklıkları zuhur etmiş ve bu sebeple bu taifeye Evlâd-ı Fâtihân tesmiye ve ıtlak olunmuştur…"*[254]

1691'de Evlâd-ı Fâtihân grupları için yapılan tahrir çalışmalarında bir kısmı eşkinci yani sefere gitmekle vazifeli olarak kaydedilmiş, bir kısmı ise piyade olarak kaydedilerek ihtiyaç duyulduğunda eşkinci olarak çağrılmak için hazır bekletilmişti. Bu vazifeleri sebebi ile vergilerden muaf kılınan Evlâd-ı Fâtihân grupları, sadece askerlik vazifesi yapmadıkları ve kale muhafazasında görevlendirilmedikleri dönemde bazı vergiler ödemiştir.[255] 18. yüzyılda geniş bir sahada ikamet ettikleri görülen Evlâd-ı Fâtihân grupları başta Selanik olmak üzere Rumeli Eyaleti kazalarında dağınık olarak bulunmaktaydı.[256]

---

[252] M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1957, s. 74-75. Osmanlılardan önceki dönemde çeşitli Türk gruplarının bölgeye yerleştiği ve bunlara Konyarlar dendiği bilinmektedir. 1835 yılında bölgeyi gezen Leake, bölgedeki Rumların bu grupları hala, Konya şehrine atfen, *Κονιαρηδες* (Koniarides) olarak tanımladığını ifade etmiştir. Leake, *Travels in Northern Greece*, s. 174. Yörük gruplarının bölgedeki ilk iskânları hakkında detaylı bilgi için bkz. Gökbilgin, 1957: 9-18; Levent Kayapınar, "Makedonya'da Osmanlı Dönemi Evlâd-ı Fâtihân Teşkilatı", *Yitik Hafızanın Peşinde, Üsküp Konuşmaları*, Pruva Yayınları, Ankara 2019, s. 18-23.

[253] Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler,* s. 255.

[254] Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler*, s. 255.

[255] Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler*,s. 256.

[256] 18. yüzyılın ilk yarısında Evlâd-ı Fâtihân'ın yaşadığı kaza, nahiye ve köyler için bkz. Levent Kayapınar, "Selanik Vilayeti ve Evlad-ı Fatihan", *Mübadil Kentler: Yunanistan*, ed. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 56-68.

Evlâd-ı Fâtihân'ın sol kol olarak sınıflandırılan bölümü Selanik sancağının nahiyesi olan Langaza ve Kelemeriye başta olmak üzere bölgenin periferisinde bulunan Avrethisarı, Karadağ, Boğdan, Yenice-i Vardar, Vodina, Doyran ve Usturumca gibi yakın bölgelerde yaşamaktaydı.[257] Nitekim bu gruplar 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'te ikamet eden başbuğları (Evlâd-ı Fâtihân zabiti) aracılığıyla çeşitli görevlere çağrılmışlardı. 1818 yılında Belgrad Kalesi'nin muhafazası için 500 Evlâd-ı Fâtihân neferi Selanik etrafından toplanmış[258], daha fazla sayıdaki nefer ise Selanik Kalesi'nin muhafazasında vilayet sekbanı olarak görevlendirilmişti. 1810 yılında vilayet sekbanı olarak 25 bölükbaşı liderliğinde bulunan toplam 500 sekban Evlâd-ı Fâtihân'dan seçilmiş olmalıydı.[259] 1822/1823 yılında ise Selanik Kalesi muhafazasında her bölükte 50 nefer olmak üzere 20 Evlâd-ı Fâtihân bölüğü görevlendirilmişti. Toplamda 1.000 kişiye ulaşan bu birlikte her nefere 15 kuruş ulufe ve 12 kuruş bahşiş verilirdi. Maaş ödemelerinde yaşanan gecikmeler sebebiyle askerlerini görev de tutmakta zorlanan çeribaşıların talebiyle Selanik Kalesi muhafazasında görevli 1.000 neferin sayısı 1822/1823'te 500'e düşürülmüştü. Görevden çıkarılacakların ulufe ve bahşiş talep etmeyeceklerini belirtmesi ise merkezî yönetimin söz konusu azaltmaya onay vermesini teşvik etmişti.[260] 19. yüzyılın ilk çeyreğinde sayıları 500-1.000 civarında değişen bu sekbanlar hakkında ayrıntılı kayıtlar bulunamamıştır. Bu da söz konusu Evlâd-ı Fâtihân bölüklerinin nerede ikamet ettiği, görev ve sorumluluklarının tam anlamıyla neler olduğu sorularını cevapsız bırakmaktadır. Kalenin muhafazası için ya şehir yakınlarında ya da sur içinde ikamet etmesi beklenen bu askerlerin, dağıtılan mühimmat listelerinde yer alan çadırlarda[261] geçici olarak ikamet ettiği veya şehir içerisinde tahsis edilen hanlarda konaklamış olmaları ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla bu kalabalık grubun şehrin sosyal ve ekonomik hayatına çok yönlü tesirler bıraktığı muhakkaktır.

Evlâd-ı Fâtihân gruplarının başbuğları nazır veya zabit sıfatına sahip olup genellikle Selanik'te ikamet ederlerdi. Bu liderler, ya Selanik'e mutasarrıf, vali tayin edilenler arasından ya da önde gelen ailelerin mensupları arasından seçilirdi. 19. yüzyıldan hemen önce Evlâd-ı Fâtihân zabiti Selanik'in önde gelen isimlerinden Evrenoszâde Sırrı Selim Bey olup 1798'de

[257] 1691 yılında tutulan ilk Evlâd-ı Fâtihân tahrir defterinde bahse konu bölgeler işaret edilmektedir. Gökbilgin, 1957: 262-270. Benzer yerlerde 1835 yılında hala yörük olarak adlandırılan ve seferlere asker olarak giden grupların varlığı Leake tarafından da aktarılmıştır. Leake, *Travels in Northern Greece,* s. 174-175.
[258] 500 neferin toplanması emri geldiğinde Evlâd-ı Fâtihân çeribaşıları, söz sahipleri ve içlerindeki ihtiyarlardan yardım talep edilmiş, 500 askerin toplanması taahhüdü alınmıştı. BOA., C.AS., 3/77.
[259] IAM., 192, sayfa 133.
[260] BOA., C.AS., 361/14946.
[261] 1822/1823 yılında söz konusu birliğe dağıtılan mühimmat arasında 20 adet çadır bulunmaktadır. BOA., C.AS., 361/14946.

dergâh-ı âli kapucubaşılığı unvanına da haiz olmuştu.[262] 1812 yılında zabitlik görevi devam eden Selim Bey aynı zamanda Selanik mütesellimi olmuştu.[263] Evlâd-ı Fâtihân gruplarına liderlik etmek üzere belirlenen isimlerin özellikle Evrenoszâdelerden seçilmesi bu aile için tarihi bir misyon olduğu kadar aynı zamanda bir itibar vesilesiydi. Nitekim 1818 yılında yine Evrenoszâdelerden Yusuf Bey'in Evlâd-ı Fâtihân nazırı olduğu görülmektedir.[264] 1826-1830 yılları arasında aynı aileden Ahmed Tevfik Bey (Sırrı Selim Paşa'nın kardeşidir)[265] Evlâd-ı Fâtihân zabitliği yaparken[266], onun ardından 1830 yılı sonunda zabit olarak ismi geçen Arif Bey'in aynı aileye mensup olup olmadığı tespit edilememiştir.[267] Evrenos ailesi ve bilhassa zabitlik görevi yapmış aile büyükleri görevleri tamamlanmış olsa bile itibar görmeye devam etmişti. Buna verilebilecek en iyi örnek Evlâd-ı Fâtihân taburlarının nöbet değişim mevsimlerinde yapılan törenlerdir. 1830'da yapılan bir nöbet değişim töreninde Selanik mutasarrıfı ve Evlâd-ı Fâtihân zabiti Ahmed Tevfik Bey bulunduğu gibi eski zabitler olan Sırrı Selim Bey ve Yusuf Bey'in de törene davet edilerek taltîf edildiği görülmektedir.[268] Nitekim vezaret rütbesi alınarak çiftliğinde ikamete memur edilen Sırrı Selim Bey'in törende bulunması bu taltîfâtı daha da anlamlı kılmaktadır.[269] Daha sonraları, 1832 yılında vali Vecihi Paşa'nın[270], 1840 yılında ise Müşir Ömer Paşa'nın Evlâd-ı Fâtihân zabitliği yaptığına bakılırsa[271], Asâkir-i Mansûre'ye dahil edilmeye başlanan Evlâd-ı Fâtihân gruplarının idaresinde devletin otoritesini artırma ihtiyacı duyduğu düşünülebilir. Nitekim 1840 yılında kurulan Selanik Muhassıllık idaresinde de doğrudan muhassıl maiyetinde çalışan "fâtihân katibi"[272] isimli bir memuriyet açıldığı ve Evlâd-ı Fâtihân işlerinin buradan yürütüldüğü görülmektedir.

Selanik merkezli yönetimleri, söz konusu zabit/nazırlarla sağlanan Evlâd-ı Fâtihân gruplarının kazalardaki sorumlularına da çeribaşı denirdi. Selanik'teki otoritelere karşı sorumlu olan ve çeribaşılar yönetimindeki Evlâd-ı Fâtihân bölgelerinin denetimi ise kendi içlerinden seçilen bölükbaşılar marifetiyle sağlanırdı. 1827 yılında düzenlenen kanunnameye göre bölükbaşılık kaldırılmış kazalardaki en önemli yetkili, çeribaşılar yapılmıştı.[273] Tanzimat

---

[262] BOA., C.DH., 37/1825.
[263] BOA., C.AS., 638/26890.
[264] BOA., C.AS., 3/77.
[265] Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, 2-3, ed. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 650.
[266] BOA., C.AS., 780/33003.
[267] BOA., C.AS., 375/15507.
[268] BOA., HAT., 659/32168.
[269] BOA., HAT., 719/34261.
[270] BOA., D.ASM.d., 38016.
[271] BOA., ML.d., 201.
[272] Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran 1840 aylarında tayin edilen fâtihân katibi aylık 750 kuruş maaşla görev yapmaktaydı. BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 1, 3, 9, 7. Haziran 1840'dan sonra bu memuriyet muhassılık listelerinde bulunmadığından kısa süre sonra kaldırılmış olmalıdır.
[273] Gökbilgin, *Rumelide Yürükler*, s. 338.

Fermanı'ndan sonra da devam eden çeribaşılık uygulaması Selanik taşrasında geniş bir sahaya yayılmakta, Yenice, Siroz, Avrethisarı, Vodina ve Usturumca, Langaza, Kelemeriye ve Bazargah, Drama, Manastır ve mülhakatı, Karadağ, Doyran bölgelerinde görevli on çeribaşı bulunmaktaydı. Bu dönemde her bir çeribaşı Selanik Müşiri ve aynı zamanda Evlâd-ı Fâtihân nazırı olan Ömer Paşa'dan aylık 750'şer kuruş maaş almaktaydı.[274] 1845 yılında alınan kat'i kararla Evlâd-ı Fâtihân teşkilatı tamamen kaldırılmış ve imtiyaz, hak ve sorumlulukları ilga edilen Evlâd-ı Fâtihân mensupları vergiye bağlanarak sair ahaliyle aynı statüye sahip olmuştu.[275]

1.3.2. Asâkir-i Mansûre Birlikleri

Temmuz 1826'da Selanik'teki yeniçeri ocağının kapatılmasını takiben yaklaşık bir ay sonra şehre gelen emirde İstanbul'da kurulan yeni Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu nizamının taşrada da uygulanması[276] ve Selanik etrafından toplanacak askerlerle bir tabur kurulması emredilmişti.[277] Mutasarrıf Ömer Paşa'ya tebliğ edilen bu görevde, kurulacak tabur için asker toplama işleminin Evlâd-ı Fâtihân kazaları haricinden yapılması vurgulanmıştı. Bu ayrıntı söz konusu tarihte Selanik'in muhafazasında görevli Evlâd-ı Fâtihân bölüklerinin hala aktif olduğunu düşündürmektedir.

Kuruluş emriyle beraber gönderilen Asâkir-i Mansûre nizâmnâmesinde yeni ordunun kurulması, görev ve sorumlulukları, maaş ödemeleri ve hatta kıyafet esasları dahi bildirilmiş ve İstanbul'daki düzenli orduya benzer bir teşkilatlanmaya gidilmesi istenmişti.[278]

Ağustos 1826 tarihli emir Selanik'e ulaşır ulaşmaz Mutasarrıf Ömer Paşa asker yazma işlemlerini başlatmış, kurulacak Selanik taburunun ilk askerleri olan 35 kişi 28 Ağustos 1826'da orduya kaydedilmişti. Binbaşı başta olmak üzere İstanbul'dan gelen Asâkir-i Mansûre zabitleri de tabura dâhil olmaya başlamıştı. Takip eden altı gün sonunda bu sayı 70'e ulaşmış, 1826 yılı sonunda Selanik taburunun mevcudu 510'a yükselmiş ve tayinât ödemeleri, malzeme ve eşya alımları başlamıştı. Aralık 1826'da ilk görev yerleri olan Kesendire'ye giden Asâkir-i Mansûre askerleri bir ay süren vazifeden sonra geri dönmüştü.[279] Asâkir-i Mansûre ordusunun

---

[274] Maaş ödeme makbuzları için bkz. BOA., ML.d., 201

[275] Teşkilatın kaldırılması ile ilgili ayrıntılar için bkz. Ali Bodur, *XIX. Yüzyıl Başlarından Kaldırılışına Kadar Evlâd-ı Fâtihân Teşkilatı*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2016, s. 73-76.

[276] Yeni ordunun kurulacağı yerler Rumeli'de dört, Anadolu'da ise beş olarak belirlenmişti. Rumeli bölgesinde Edirne, Silistre ve Vidin ile beraber Selanik de yer almaktaydı. Ahmet Yaramış, *II. Mahmut Döneminde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye (1826-1839)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, s. 86.

[277] IAM., 216, sayfa 112-113.

[278] IAM., 216, sayfa 114-119.

[279] BOA., C.AS., 733/30726.

Selanik'teki ilk yıl kayıtları bundan ibaret olup 1826 yılı evrakları içerisinde bu orduda Evlâd-ı Fâtihân mensuplarının varlığını gösteren bir iz yoktur.

1827 yılı başlarında Evlâd-ı Fâtihân nazırı Ahmed Tevfik Bey'e ait bir raporda Asâkir-i Mansûre taburları için Evlâd-ı Fâtihân neferi toplanmaya başlandığı belirtilmektedir. Nitekim fâtihân köylerinden birer ikişer genç ve güçlü neferleri özenle seçip 550 kişilik bir grup oluşturduğunu belirten Ahmed Tevfik Bey, bunlara silah eğitimi verilmesini de organize etmişti. Selanik yakınlarındaki Harmanköy'e –ki Sırrı Selim Paşa'nın çiftliği olup Evlâd-ı Fâtihân dâhilindedir[280]- toplanan yeni neferlere İstanbul'dan gelen muallimler vasıtasıyla atış talimleri yaptırılmış kazandıkları mahareti köylerine döndükleri zaman diğer erkeklere de öğretmeleri istenmişti.[281]

Maaş defterlerine göre 1827 yılında tam teşekküllü iki tabur Selanik'te hazır bulunmaktaydı.[282] Ancak İstanbul'dan gelen emirler doğrultusunda iki tabur yetersiz görülmüş ve sayının dörde çıkartılması istenmişti. İşte bu dönemde Evlâd-ı Fâtihân kanûnnâmesinde yapılan düzenlemeler ile Selanik'teki Asâkir-i Mansûre taburları yeni baştan dizayn edilmişti. 1827 yılında alınan karara göre Haziran 1828[283] itibariyle Evlâd-ı Fâtihân'a dâhil olan pek çok çiftlik ve köy Mukataat Hazine'sine devredilmiş, askerlik hizmeti karşılığında vergiden muaf olma haline son verilmişti. Bundan böyle Evlâd-ı Fâtihân neferlerinden kurulan Asâkir-i Mansûre taburlarının tüm maaş ve tayinât ödemeleri Mukataat Hazinesi'nden yapılacaktı. Dolayısıyla söz konusu masraflara karşılık olmak için yıllık 2.400 kese akçenin Evlâd-ı Fâtihân hanelerine adaletle tevzi olunup buralardan toplanması ve hazineye aktarılması uygun bulunmuştu. Bunun karşılığında Ahmed Tevfik Bey her taburda zabitlerle beraber 814 nefer olacak şekilde 3.256 nefere ulaşan dört tabur kuracaktı.[284] Bu suretle geçmişten beri gelen askerlik hizmetleri Asâkir-i Mansûre nizamı içine dâhil edilen Evlâd-ı Fâtihân'ın ekonomik şartları da değişmişti.

1827 yılında İstanbul'dan gönderilen Mehmed Salih Bey Evlâd-ı Fâtihân mansûre taburlarının her türlü işinin yürütülmesi için "*memûr-ı idâre-i Asâkir-i Mansûre-i Selânik*" unvanıyla tayin edilmişti. Göreve başlar başlamaz yeni yazılan askerlerin, ayakkabı, üniforma gibi ihtiyaçlarının karşılanması, hastalar için gerekli tedavinin verileceği imkânların ve doktorların tahsis edilmesi gibi işlerle uğraşmıştı. Bu çerçevede Kala-i Bâlâ içerisinde de bir hastane kurulmuştu. Mehmed Salih Bey, sair mansûre taburlarından farksız olmak kaydıyla

---

[280] BOA., HAT., 719/34261.
[281] BOA., C.AS., 780/33003.
[282] Birinci tabura ait defter için bkz. BOA., D.ASM.d., 37428. İkinci tabura ait defter için bkz. . BOA., D.ASM.d., 37429.
[283] Bu tarih, hicri 1244 yılı başı olan Muharrem ayına denk gelmektedir.
[284] Söz konusu kararlar için bkz. Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler*, s. 336-338.

Evlâd-ı Fâtihân birliklerinde mızıka birlikleri kurmuş ve her türlü teçhizat ihtiyaçlarını da temin etmişti.[285] Bu sayede bir asrı aşkın geleneğin devamı olan Evlâd-ı Fâtihân birlikleri modern ve merkezî ordu disipliniyle tanışmış, tam teşekkülü taburlara dönüşmüştü.

Maddi ve manevi gayretlerle kusursuz olarak tamamlanmaya çalışılan Evlâd-ı Fâtihân mansûre taburları ilk zorlu görevlerini 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda üstlenmişti. Bu zorlu sınav için Silistre ve Varna taraflarına gönderilen taburlar Ahmed Tevfik Bey'in aktardığına göre perişan olmuşlar, başta çeribaşıları ve zabitler olmak üzere birçok şehit vererek dağılmışlardı. Zabitler haricinde neferlerden haber alamadıklarını da belirten Evlâd-ı Fâtihân zabiti, zaman zaman tek tük gencin yaralı veya perişan halde köylerine döndüklerinden de bahsetmiştir.[286] Bu durum karşısında 1830 yılında yeniden 4 taburlu (her taburda 814 kişi) bir Evlâd-ı Fâtihân mansûre birliği kurma çabasına girişilmiş ve yıl bitmeden bu mümkün olmuştu.[287] Aynı yıl II. Mahmud'un verdiği emirle bu dört taburdan müteşekkil bir Evlâd-ı Fâtihân alayı kurulmuş, genel ordu teşkilatlanması içerisinde söz konusu yeni alaya 13. Piyade Alayı ismi verilmişti. 8. Alay Kaymakamı Ahmed Bey bu yeni alaya miralay rütbesiyle tayin edilmişti.[288] Yeni uygulama sonrası diğer mansûre alayları gibi yüksek rütbeli zabitlerce yönetilmeleri kararı verilmiş, maaş ve nöbet sistemleri düzenlenerek Evlâd-ı Fâtihân alayına yeni bir çehre kazandırılmıştı. Nitekim daha önceleri genellikle kendi elbiselerini kendileri temin ettiklerinden uyumlu bir fiziki görünüşe sahip olmayan taburlarda, maaş ve sair işlemlerde de boşluklar söz konusuydu. Elbise probleminin çözülmesi için Selanik şehrinin genlerinde saklı askerî dokuma tecrübesine müracaat edilmiş şehir kethüdası marifetiyle 70 bin top aba kumaşın imalatı şehir içine sipariş edilmişti.[289] Yeni sisteme göre seferde ve Selanik muhafazası için nöbette bulundukları sırada tam maaş ve tayinât ödenen Evlâd-ı Fâtihân neferlerinden nöbeti tamamlanıp köyüne dönenlere maaşının 1/3'ü ödenecekti.[290] Bu şekilde kurulan 4 taburlu alayın bir taburunun daimi olarak Selanik'te nöbette bulunması diğer üçünün memleketlerine gönderilmesi, talim için yaz aylarında dört taburun da şehre dönmesi planlanmıştı.[291] Ancak askerî ve idarî hadiseler sebebiyle nöbette bekleyen tabur haricindeki taburlar bazen İstanbul'a bazen de görev gereği Yanya[292], İşkodra[293] gibi bölgelere

[285] BOA., C.AS., 380/15728.
[286] BOA., HAT., 308/18234-A. Ahmed Tevfik Bey'in aktardığı bilgiler Mutasarrıf Mustafa Paşa tarafından da tasdik edilmişti. BOA., HAT., 308/18234-B
[287] BOA., HAT., 301/17916-C; BOA., HAT., 1583/38.
[288] BOA., HAT., 308/18234-D.
[289] BOA., HAT., 659/32168.
[290] BOA., HAT., 302/17947.
[291] BOA., HAT., 316/18557.
[292] 1838 yazında 13. Alayın 4. Taburu Yanya'da görev yapmıştır. BOA., C.AS., 330/13664.
[293] İşkodra olaylarının bastırılmasında görev alan 13. Alayın 1. Taburu, 1834 yılında iftihar nişanlarıyla taltif edilmişti. BOA., HAT., 1266/49033.

gönderilmişti. Örneğin 1832 yazında 13. Alayın 3. Taburu Selanik'te nöbette iken 1. ve 4. taburları irade-i seniyye icabı İstanbul'da bulunmaktaydı.[294]

Selanik'te nöbette bulunan bir mansûre taburunun tüm personeliyle yaklaşık 1.000 kişiyi ihtiva ettiği düşünüldüğünde bu kalabalık grubun şehirdeki varlığı Selaniklilerin yaşamında yer edinmiş olmalıdır. Kale muhafazası için 19. yüzyıl öncesinden beri yaklaşık 1.000 kişilik fâtihân grubunun nerede ikamet ettiği bilinmezken, mansûre ordusunun kurulmasıyla askerî disiplin tahtına alınan birliklerin detayları da netlik kazanmıştı. Selanik şehrinde büyük çapta bir kışla bulunmaması ve kale birimlerinde mevcut olan asker koğuşlarının topçu birliklerine ait olması sebebiyle yeni teşkil edilen taburların nerede barınacağı gündeme gelmişti. Buna çözüm olarak ise bazı han veya hanelerin kiralanarak mansûre taburlarına tahsis edilmesi tercih edilmişti. 1826 yılında Evlâd-ı Fâtihân haricinde kurulan ve sayıca az olan birliklerin Selanik şehrindeki bazı hanlarda ikamet ettiği kesindir. 500'ü aşkın bir sayıya sahip olan bu ilk birliğin Mitoş Ağa, Mustafa Ağa, Hasan Ağa ve Hacı Mahmud isimli dört ayrı handa ikamet ettikleri ve han kiralarının şehir masraflarına dâhil edildiği görülmektedir.[295] 1827 yılı itibariyle Evlâd-ı Fâtihân gruplarının da dâhil edilmesiyle şehirdeki sayıları hızlıca artan mansûre taburları için daha geniş bir ikamet sahası ihtiyacı doğmuştu. 1827 yılında birlikler için kiralanan hanların sayısı dörtten on üçe çıkmış, hasta askerler için de bir konak kiralanmıştı.[296] Söz konusu artış kira masrafının da katlanmasını beraberinde getirmişti. Bu nedenle kısa süre zarfında hastane, toplanma veya talim sahası gibi yerlerin haricinde küçük grupların ikamet edeceği haneler tahsis edilmişti. 1830 yılına ait şehir masraf kayıtlarında mansûre taburları için on dört hanenin kiralandığı yer almaktadır. Söz konusu on dört hanenin toplam kirasının (580 kuruş/aylık) 1826'da kiralanan dört hana ödenen kiraya (525 kuruş/aylık) yakın olması, kira bedelleri yüksek olan hanlara nazaran artık hanelerin tercih edildiğini ve asker sayıları artsa da kira masraflarının artışının önlendiğini göstermektedir. Bu haneler içerisinde biri hariç tümünün Rum tebaaya ait olması mansûre askerlerinin Hristiyan mahalleleri içerisine dağıldığını ortaya koymaktadır. On iki tanesinde neferlerin ikamet ettiği görülen bu evlerden biri Miralay Bey'e ve diğeri de Kaymakam Bey'e tahsis edilmişti.[297] Kalabalık bir askerî birliğin bu şekilde dağınık bir vaziyette ikamet etmesi yönetimde zorluklar yaratmış olmalıdır. Nitekim 1829 yılı sonlarından itibaren Selanik için

---

[294] BOA., D.ASM.d., 38016.
[295] IAM., 217, sayfa 145.
[296] Kiralanan hanlar şu şekildedir: Hacı Mahmud Hanı, Motoş Ağa Hanı, Mustafa Ağa Hanı, Kasab Hüseyin Ağa Hanı, Canbaz Hanı, Hacı Hasan Hanı, Boşnak Hanı, Recebağazâde Mustafa Hanı, Duhanî Hüseyin Ağa Hanı, Çukur Hanı, Mela Hasan Hanı, Duhanî Hüseyin Ağa'nın Diğer Hanı, Hacı Ahmed Hanı ve hastalar için Ata Bey Konağı. IAM., 217, sayfa 226.
[297] Miralay'a tahsis edilen ev Marko, Kaymakam'a tahsis edilen ev ise Papas hanesi olarak kaydedilmiştir. IAM., 223, sayfa 125.

büyük bir kışla inşa edilmesi tartışılmaya başlanmış ve söz konusu ordunun şehir içerisinden çıkartılması için aynı yıl bazı kararlar alınmıştır.

1.4. Selanik'te Kışla-i Hümâyun

Evlâd-ı Fâtihân neferlerinden müteşekkil Asâkir-i Mansûre taburlarının Selanik'te ikamete başlaması, kalabalık bir grubun şehir içinde yaşamasını beraberinde getirirken fizikî ve sosyal problemler de ortaya çıkmıştı. Nitekim sosyal düzeni asırların birikimi üzerine inşa edilen şehir dokusunda kalabalık bir grubun varlığı, iaşe ve su ihtiyacından, sokaklarındaki kalabalıklığa kadar çok yönlü etkiler yapmış olmalıdır. 1827 yılında yeni belirlenen usule göre yaklaşık 1.000 kişiden meydana gelen bir taburun Selanik muhafazasında görevlendirilmesiyle, askerlerin şehirde daimi ikametleri de zorunlu olmuştu. Bunun yanında, yukarıda izah edildiği üzere, yaz aylarında eğitim için dört taburun şehirde buluşması söz konusu etkileri artırmaktaydı.

İstanbul'da inşa edildiği gibi, 1829 yılında taşranın önemli merkezlerinde de Asâkir-i Mansûre taburlarına tahsis edilecek kışlalar inşasına karar verilmişti. Rumeli bölgesi için alınan karara göre biri Selanik biri de Vidin'de olmak üzere dörder taburluk iki büyük kışla inşası için çalışmalar başlamıştı. Kışla inşaatlarının, ihale usulündense devlet eliyle gerçekleştirilmesini prensip kararı olarak ortaya koyan İstanbul yönetimi, daha sonra aldığı kararlarda da bu çerçeve içerisinde çözümler üretmişti. Doğrudan devlet hazinesinden çıkacak bir bütçeyle inşa edilecek bu kışlalar için her şeyden önce inşaatı ve bütçeyi yönetecek güvenilir isimler aranmıştı. Bu hususta Selanik'e gönderilen emir sonucunda Selanik önde gelenlerine konu izah edilmiş, ancak yapılacak işin büyüklüğü ve sorumluluğu sebebiyle hiç kimse bina eminliğine talip olmamıştı.[298] Vidin'de de aynı problemle karşılaşıldığından İstanbul'da yapılan araştırmalar neticesinde her iki kışla için de civar bölgelerden bina eminleri belirlenmişti. Buna göre Vidin kışlasının inşaatı için Plevne Kaymakamı görevlendirilirken Selanik için Nevrekop ayanının babası olan aynı zamanda dergâh-ı âli kapucubaşılık payesini de haiz Abdüllatif Ağa bina emini olarak tayin edilmişti.[299] Planları İstanbul'da çizilerek taşraya gönderilen kışlaların gerek maliyet hesaplarını yapmak gerekse bina eminleri yanında mühendislik vazifesini gerçekleştirmek için iki de memur tayin edilmişti. Bu çerçevede hacegandan Mustafa Efendi Vidin'e, yine hacegandan Seyyid Mehmed Raşit Bey de Selanik'e gönderilmişti.[300] 1830 yılı başlarında yapılan bu tayinlere rağmen Selanik'te kışla inşaatının başlaması aynı yılın Ekim ayına sarkmıştı. Çünkü Abdüllatif Ağa, henüz görevine başlamadan vefat etmişti. Yeni bina

[298] BOA., HAT., 592/29035.
[299] BOA., C.AS., 453/188879.
[300] BOA., C.AS., 453/188879.

emini arayışları ise yine Selanik dışından birinin tayinini zorunlu kılmış, İskeçe ayanı Topuzluzâde Mehmed Emin Bey yeni bina emini tayin edilmişti. İstanbul'dan gönderilen görev beratı akabinde Ekim 1830'da Selanik'e gelen Mehmed Emin Bey marifetiyle Selanik kadısının nezaretinde kışla inşaatı başlamıştı.[301] Bina eminin en önemli yardımcısı ise İstanbul'dan aldığı emirler doğrultusunda inşaat için gerekli eşya ve amele hazırlığını gerçekleştiren Selanik Mutasarrıfı Ahmed Bey'di.[302]

Sultan II. Mahmud'un kışla inşaatlarında hassaten üzerinde durulmasını emrettiği hususlardan birisi amele meselesiydi. Reayanın, meccanen yani ücretsiz olarak hatta bazen zorla amele olarak kullanılması geleneğinin terkedilmesi gerektiğini düşünen Padişah, bu hususta bir çalışma yapılması emrini vermişti. Sadrazam ve serasker arasında yapılan müzakereler neticesinde II. Mahmud'un emrine uygun olarak ücretsiz ve zorla amele çalıştırılması yasaklanmıştı. Selanik civarında bulunan reayaya baskı ve zulmün önlenmesini beraberinde getiren bu karar sonrasında amele seçiminde, seçilecek kişilerin güçlü-kuvvetli, inşaat işi için vakit ayırabilecek kimseler olması gibi kıstaslar getirilerek görevlendirilecek ameleye yevmiye usulüyle ücret ödenmesi de emredilmişti. Henüz inşaatlar başlamadan söz konusu kararlar hem Selanik mutasarrıfına bildirilmiş hem de İstanbul'dan gönderilen mühendis Mehmed Raşid'in beratına kaydedilmişti.[303] Tamamlanan inşaatta yapılan keşfe ait defterde amelelere ödenecek yevmiye rayiçleri de yer almıştır.[304] Ücretsiz amele çalıştırılmasına son veren bu karar, Sultan II. Mahmud'un adalet anlayışına ve devlet işleri için reayanın rencide edilmesini önlemeye verdiği önemi göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. İnşaatın profesyonel iş gücü yine reaya taifesinden karşılanmış, bu iş için Manastır Kazası'ndan 20 Tırnovalı dülger ile Görice Kazası'ndan 29 dülger görevlendirilmişti.[305]

Selanik'te inşa edilecek kışlanın yeri meselesi diğer hususlar gibi tartışma konusu olmuştu. Şehir içine inşa edilecek bir kışladansa sur dışının tercih edilmesiyle neticelenen bu tartışmalar Selanik şehir tarihi için de önemli bir dönemeçtir. Nitekim 18. yüzyılda teknik gereklilikler nedeniyle Vardar Nahiyesine inşa edilen Baruthane kompleksi sayılmazsa, sur dışında ilk inşa edilen en önemli kamu binası kışla-i hümâyundur. 19. yüzyılın sonuna ulaşamamış olması sebebiyle Selanik tarihinde neredeyse unutulan bir yapı olarak karşımıza çıkan kışla-i hümâyun, yüzyılın ortasından itibaren sur dışında gelişen Kelemeriye semtinin ilk önemli binası olmuştur. Şehir dışında inşa edilmesi nedeniyle ne şehir planlarında ne de sonraki

[301] BOA., HAT., 301/17916-D.
[302] BOA., HAT., 301/17916-B.
[303] BOA., HAT., 596/29287.
[304] IAM., 233, sayfa 187.
[305] 1830 nüfus sayımında söz konusu reaya dülgerler kışlak-i hümâyunda vazifede olarak kaydedilmiştir. BOA., NFS.d., 4960, sayfa 64-65.

tarihlere ait çizim veya fotoğraflarda göremediğimiz bu binanın yerini tespit etmek zordur. Ancak arşiv evrakında "*Kelemeriye Kalesi dışında şehre bir çeyrek mesafede*" olarak tarif edilen kışla yeri konuyla ilgisi olmayan bir diğer evrakın satır aralarından net bir şekilde tespit edilebilmektedir. Şöyle ki, 1853 yılında sur dışında bir kahvehane inşa etmeye başlayan Selanik meclisi azasından Hacı Tayyib Bey'in bu girişiminin kale nizamına aykırı bulunması gerekçesiyle durdurulması sonucunda bir soruşturma başlatılmıştı. Bu soruşturmada, kale duvarlarına 2.500 zira uzaklığa kadar bina inşasının yasak olması nedeniyle inşa edilen kahvehanenin tam yeri saptanmaya çalışılmıştı. İşte bu noktada kahvehanenin Kelemeriye Kalesi'ne yaklaşık 790 metre (1.043 zira) ve hemen ilerisindeki kışla-i hümâyuna 277 metre (365 zira) mesafede bulunduğunun hesaplanması kışlanın kaleye uzaklığının 1 km'den biraz fazla (1.410 zira) olduğunu ortaya koymaktadır.[306] İnşaat keşif defterlerinde yer alan, kışlanın sahilde inşa edildiği bilgisiyle beraber düşünüldüğünde, 19. yüzyıl ortalarında bugünkü Kral Yorgo caddesinin başladığı noktada büyük bir kışla-i hümâyun bulunduğu söylenebilir.

Bina emini maiyetinde kışlanın mühendisi olarak vazifelendirilen Mehmed Raşid Bey, ilk iş olarak beraberinde getirdiği kışla planının inşaat keşfini hazırlamış ve muhtemel masrafları listeleyerek İstanbul'a sunmuştu. Kasım 1830'e ait ilk keşif defterine göre dört tarafı bina ile çevrili bir meydandan oluşan kışlanın, ortasında üstü açık bir talimhane planlanmıştı. Binanın alt yapısında toplamda 850 metreyi aşkın lağım yolları tasarlanmıştı. Temelleri kârgir, bölme duvarları tuğla ve harçlı olarak inşa edilecek olan binanın büyük bir bölümünde ise ahşap malzemeler kullanılacaktı. Binanın sağlamlığını artırmak için özellikle Limyos (Limni) ve Tikveş meşesi kullanılacaktı.[307]

İstanbul'da mimar ağa tarafından çizilen kışla planı, Sultan II. Mahmud'un sadece onayını değil beğenisini de kazanmıştı. İçerisinde bulunan yapı gruplarının benzerliği (kışla camii, mektep v.s.) ve kışlanın şekilsel özellikleri (bina köşelerinde kuleler olması, ortasında talim avlusu bulunması v.b.g.) itibariyle, 1827-1828'de İstanbul'da inşa edilen Davutpaşa ve Râmi kışlalarının benzeri olan Selanik kışlasının, aynı mimarlar heyeti elinden çıktığı tahmin edilebilir.[308] Selanik için çizilen planı gören Padişah, kışlayı kullanışlı ve sade olarak nitelendirmiş, İstanbul'da inşa edilen kışlaların (muhtemelen Davutpaşa ve Râmi Kışlaları) bu şekilde yapılmamış olması ve fazla masraf gerektirmesine hayıflanmıştı.[309] Planlara göre hazırlanan masraf listesinde Selanik kışlasının 5.028 keseye[310] mal olacağı hesaplanmıştı.

[306] BOA., İ.MVL., 264/10000.
[307] Kışlanın ön keşif defterinin detayları için bkz. IAM., 223, sayfa 108-116.
[308] Abdülkadir Özcan, "Davûd Paşa Kışlası", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. IX, s. 40-42; Yüksel Çelik, "II. Mahmud Devrinde İdari-Askeri Bir Üs: Rami Kışlası", *Osmanlı Araştırmaları*, LII, 2018, s. 244.
[309] BOA., HAT., 595/29175.
[310] Bir kese 500 kuruş olduğundan bu miktar 2.514.000 kuruş demektir.

Ödemelerin bina eminine yapılabilmesi için İstanbul'a sunulan bu hesaplar mimar ağanın denetimi ve akabinde defterdarın onayına sunulmuştu. [311] Planın İstanbul'da çizilmiş olması tüm detaylara orada karar verildiği anlamına gelmemekteydi. Nitekim planlanan çizime uygun olarak binanın inşa edileceği yer, Selanik'teki söz sahiplerinin bina içeriğine dair talep ve önerileri, inşaat malzemelerinin uygunluğu gibi unsurlar bina planını büyük ölçüde etkilemişti. Bu nedenle, mimar ağanın yapmış olduğu denetimde bazı fuzuli masraflar tespit edilmiş, binanın planı ile ilgili bazı hususlar hakkında serasker ile mütalaa yapılmıştı. Buna göre kışlanın inşa edileceği yerde denize bakan cephenin diğer cephelerle hizalanabilmesi için güney (deniz) cephenin üç kat, kuzey cephenin ise iki kat inşasına karar verilmişti. Üç kat olan güney cephenin zemin katı ahır, kömürlük ve odun ambarı olarak planlanmıştı. Mimar ağanın yaptığı hesaplara göre güney cephe iki ve kuzey cephe tek kat inşa edildiği takdirde 2.000 keseye yakın masraf azalmış olacak ve bu durumda sadece ahır ve kömürlüğe sahip olunamayacaktı. Fakat taburlar için yeterli bir kışla inşa edilecekti. Sağlam temeller üzerine inşası planlanan kışla için ileride istenirse bir kat daha çıkılabilecek ve ahır kömürlük gibi mahaller avlu veya bina etrafına kurulabilecekti. İnşaat masrafını büyük ölçüde azaltan bu tespit II. Mahmud'a sunulduğunda Padişahın verdiği cevap dikkat çekici olmuştu. Merkez ve taşra arasındaki empati yoksunluğunu izah eden hatt-ı hümâyunda, Padişah, "*Bu makule nizam askerini ikad edecek mahallerin inşası için her ne mikdar akçe gitse bakmam, ancak bu makule hususa memur olanların adem-i dikkat ve ihtimamsızlıklarından lüzumundan ziyade bir takım mugallata göstererek ve işi çoğaltarak beyhude külliyetli masarıf ile karaltı göstermelerine Allah biliyor işte burasına sıkılırum...*"[312] diyerek tepkisini belirtmişti. Bu yorum, aşağıda, kışla inşaatının akıbetiyle birlikte değerlendirildiğinde Padişahın haklılığı ortaya çıkacaktır.

İstanbul'daki karar mercilerinin gereksiz bulduğu bir katın iptaliyle revize edilen kışla planının yeni haliyle uygulamaya konması için onay verilmişti.[313]1830 yılında başlayan kışla inşaatının 1834 yılına gelindiğinde hala tamamlanmadığı görülmektedir. Yapılması gereken inşaat masrafı ödemelerinin aksaması ve bina eminlerinin gerekli hassasiyeti göstermemesinden kaynaklanması muhtemel olan bu gecikme, İstanbul tarafından da takip edilmiştir. 1834 yılında verilen emirle büyük kısmı tamamlanan kışlanın bir resminin, inşaat masraflarına ait detayları içeren bir defterle İstanbul'a gönderilmesi istenmişti. Aynı emirde Selanik şehir suyundan bir kolun kışlaya bağlanması ve kışla binasına suyun ulaştırılması da istenmişti.[314] Bu tarihten sonra kışla bina eminliğine yeni bir ismin getirildiği görülmektedir.

[311] BOA., HAT., 597/2300.
[312] BOA., HAT., 597/29326.
[313] BOA., HAT., 597/29326.
[314] BOA., HAT., 593/29087.

Kışla inşaatının hızla tamamlanması gayesiyle Selanik önde gelenlerinden itimad edilen önemli bir isim, Evlâd-ı Fâtihân zabiti Ahmed Tevfik Bey bu göreve tayin edilmiştir.

Eylül 1834 tarihinde İstanbul'da bulunduğu sırada, sebep olduğu masrafın fazlalığı nedeniyle kışlanın yıkılmasını ve alternatif olarak sunduğu bir planı hayata geçirmeyi teklif eden Ahmed Tevfik Bey, inşası devam eden bina hakkında bazı şikayetlerini de dile getirmişti. Ona göre, kışlanın bulunduğu yerin havası uygun değildi. Ayrıca şehirde işi olan asker için şehir dışında bir kışla olması büyük bir zorluktu. Bu nedenle inşaat halindeki bina yıkılmalı, enkazından elde edilecek malzeme ile şehir içerisinde, daha az masrafla, ikişer tabur sığabilecek iki kışla inşa edilmeliydi. Bu kışlaların birisinin Kala-i Bâlâ'da olmasını öneren Ahmed Tevfik Bey, ikincisi için de Hâremeyn evkafına ait olan Yamaklar Hanı'nı işaret etmişti. Vardar Caddesi üzerinde bulunan, şehrin kalbindeki Hamza Bey Camii'nin hemen kuzeyindeki Yamaklar Hanı'nın tamir edilerek yapılacak eklemeler ile iki tabur sığacak bir kışlaya dönüştürülebileceği[315] ve bu şekilde şehir dışındaki kışlaya yapılan masrafların çok daha azıyla bir kışlaya sahip olunabileceği öngörülmüştü.[316]

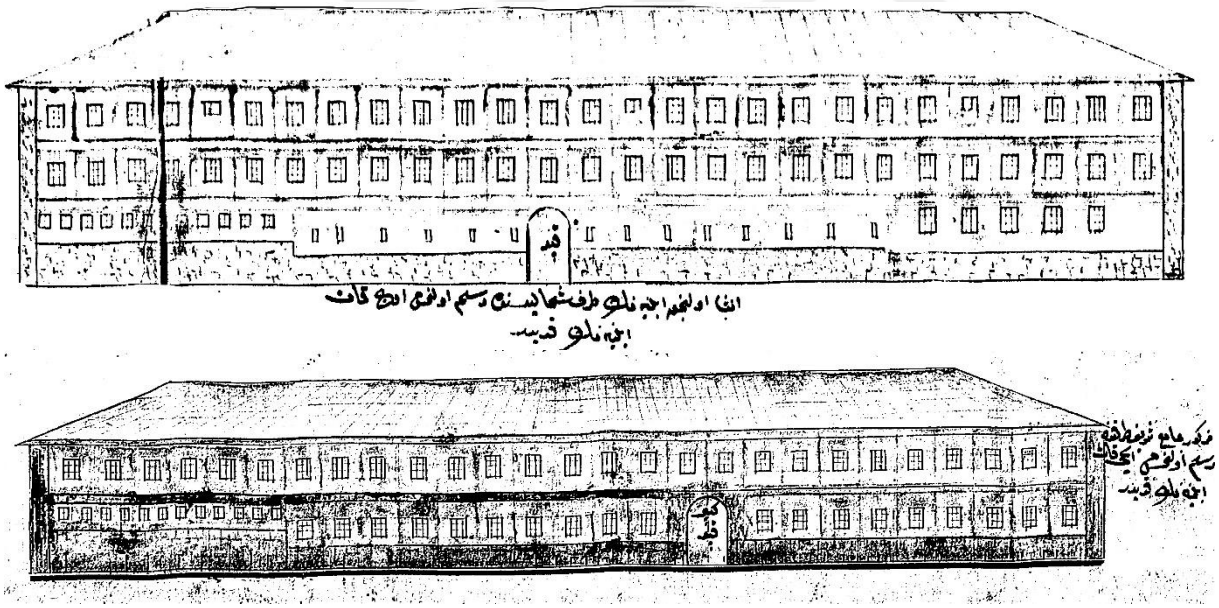

Görsel 1.7. Yamaklar Hanı Yerinde Planlanan Kışla Binasının Kuzey ve Güney Cephesine Ait Çizimleri (BOA., HAT., 1269/49177-E)

İlk etapta çok cazip görünen bu öneri maddi zorluklar nedeniyle inşası devam edemeyen kışla binasına önemli bir alternatif oluşturmuştu. Ancak kesin karardan önce Selanik Muhassılı olan Vezir İbrahim Paşa'nın görüşüne başvurulmuş ve Paşa'nın cevabı olumsuz olmuştu. İnşa

[315] Bu öneri için hazırlanan çizimlere göre kuzey cephesi üç, güney cephesi ise iki katlı olarak planlanan Yamaklar Hanı'nda üst katlar zabit dairesi ve alt katlar ise koğuş olarak planlanmıştı. Yeni oluşturulacak binanın güney yüzü Hamza Bey Camii'ne bakacaktı. Yamaklar Hanı'nda planlanan kışla için bkz. Görsel 1.7. BOA., HAT., 1269/49177-E.

[316] BOA., HAT., 1269/49177-A, B, D.

edilmekte olan kışlanın olumsuz bir hava ve mevkiye sahip olmadığını, beş tabur asker alabilecek kadar büyük olduğundan masrafının bu denli çoğaldığını belirten İbrahim Paşa, esas şehir içinde mahalle arasında bulunan Yamaklar Hanı'nın havasının uygunsuz olduğunu ve şehir suyunu kullanacak olması sebebiyle birçok sorunun doğacağını itirazına gerekçe olarak sunmuştu. Yarısından fazlası bitmiş, çatısı örtülmüş bir binanın yıkılmasının asla caiz olmayacağını ifade eden İbrahim Paşa, bu hususta şehirde bulunan Asâkir-i Mansûre alay emini ve kaymakamının da aynı görüşte olduğunu belirterek askerî açıdan da mazeretlerini sunmuştu.[317] Bu noktada en önemli husus olarak görülen, askerin talim yapacağı bir meydanın şehirde olmaması ve yeni kışla binasının böyle bir imkâna sahip olması nedeniyle Ahmed Tevfik Bey'in önerisi reddedilmişti.[318]

Şehir eşrafının önde gelen temsilcilerinden olan ve askerî görevleri sayesinde bu temsili güçlü şekilde icra etme fırsatı bulan Evrenoszâde Ahmed Tevfik Bey'in kışla önerisi, şehrin II. Mahmud reformlarıyla dönüşmeye başlaması ve özellikle sur dışına açılması karşısında önemli bir tepkiydi. Nitekim her türlü kamu binası ile askerî ve ekonomik birimin sur içinde tarihi ve kültürel ahengin bir parçası olması gerekliliğini savunan yerel temsilciler, bu ısrarlarıyla şehir içindeki düzeni ve menfaat ilişkisini de korumayı amaçlamaktaydı. Nitekim o tarihlerde, Ahmed Tevfik Bey'in Hamza Bey Camii yanında bulunan Yamaklar Hanı bölgesinde bir bahçesinin bulunduğu bilgisine de sahibiz.[319] Bölgede büyük bir kışla inşa edilerek 2.000'e yakın askerin yerleştirilmesi hem civarda mülkü olanlar hem de işletme sahipleri için önemli bir avantaj olarak görülmüş olmalıdır. Ancak merkezî yönetimin İstanbul'da gerçekleştirdiği uygulamaları taşrada da hayata geçirme kararlılığı, başkentten atanan idarecilerin de desteğiyle galip gelmiş ve yerel güçlerin bu noktada yapacağı bir şey kalmamıştı.

Kışla inşaatının devam edip etmeyeceği tartışmalarıyla geçen 1834 yılı akabinde, 1835 başında İstanbul'dan gönderilen bir mühendisle son durumu denetlenen kışlanın hızlıca tamamlanması kararı alınmıştı. Bu anlamda ilk iş olarak maddi kaynak sıkıntısı giderilmeye çalışılmış, Padişah ihsanı olarak Ahmed Tevfik Bey'e 600 akçe gönderilmişti. Yetersiz gelen bu kaynak üzerine 300.000 kuruş daha talep eden Ahmed Tevfik Bey, inşaat için kaynak gösterilen Bosna Vilayetine bağlı Hersek'teki bazı mukataa gelirlerinin ulaşmamasından şikayetçi olmuştu.[320] Söz verildiği üzere Hersek mukataalarından ödeme gelmemesi sebebiyle Darphâne-i Âmire'de oluşturulan bir miktar kaynak Selanik'e ulaştırılmıştı.[321] Tüm gayretlerle,

[317] BOA., HAT., 1306/50971-B; BOA., C.AS., 171/7480.
[318] BOA., C.AS., 425/17633.
[319] IAM. vakıf defteri num. 14, sayfa 143.
[320] BOA., C.AS., 142/6289.
[321] BOA., HAT., 1263/48926.

1837 yılına gelindiğinde Selanik kışla-i hümâyunu için Tayyib Bey isimli zatın düşürdüğü tarih kitabesine kazınmış[322] ve yedi yılın sonunda Rumeli'nin en büyük ordu merkezlerinden biri olan Selanik kışlası tamamlanmıştı.

İnşaat biter bitmez İstanbul'dan gönderilen ebniye-i hassa halifesi Said Bey marifetiyle ayrıntılı bir keşif çalışması yapılmış ve ortaya çıkan kışlanın maliyeti hesap edilmişti.[323] Buna göre inşaat masrafı 3.413.958 kuruş tutan kışla için 4.570 kuruş da maaş ve yevmiye ödemesi yapılmıştı.[324] Bu meblağ kese hesabıyla toplam 6.837 kese demekti. II. Mahmud'un 1829'da fazla olarak nitelendirdiği ilk inşaat masrafının yaklaşık 2.000 kese kadar aşıldığını gösteren bu hesaplar, yine Padişahın, bazı memurların yarattığı sorunlar nedeniyle hazineden gereksiz harcamalar yapıldığına dair yapmış olduğu samimi şikayetinin haklılığını göstermektedir. Maddi israf yanında, Selanik kışlasının yedi yıl gibi uzun bir sürede bitirilebilmiş olması da II. Mahmud'un askerî plan ve hedeflerinin önünde engel teşkil etmiş olmalıdır. 1827 yılında inşa edilen İstanbul Davutpaşa Kışlası'nın fizikî olarak daha büyük bir yapı olmasına rağmen Selanik Kışlası'ndan daha az masrafla inşa edilmiş olması da bu anlamda düşündürücüdür.[325]

[322] BOA., HAT., 1321/51576.
[323] BOA., HAT., 1305/50929.
[324] İnşaat masrafına 4.570 kuruşa ulaşan amele ve memur maaşları dâhil değildir. BOA., D.BŞM.BNE.d., 16477. Keşif defterinin maliyet hesabı yapılmamış versiyonu Selanik sicillerinde de kayıtlıdır. Bkz. IAM., 233, sayfa 180-187.
[325] Özcan, Davutpaşa Kışlasının 6.516 keseye mal olduğunu hesaplamıştır. Özcan, "Davûd Paşa Kışlası", c. IX, s. 40-42.

Görsel 1.8. Selanik Kışla-i Hümâyunu (İ.Ü. Nadir Eserler Ktp., Yıldız Ftğ. Albümleri, No.90423/13)[326]

Bazı konsolos raporlarında "*düşüncesizce kentin eteklerindeki eski bir mezarlığın üzerine inşa edilen geniş, sağlıksız koşullardaki ambara benzeyen…*"[327] şeklinde tarif edilse de, Kelemeriye Kalesi'ne yaklaşık 1 km'lik mesafede sahilde inşa edilen kışla-i hümâyun beş tabur askeri (4.500-5.000) barındırabilecek kadar büyüktü. Yaklaşık 30 dönümlük bir arazi üzerinde kurulan kışla-i hümâyun[328], bir çevre duvarıyla çevriliydi ve orta bölümünde büyük bir avlu bulunmaktaydı. Kuzey ve güney cepheleri 222 şer metre (294 zira), doğu ve batı cepheleri ise 129 ar metre (170 zira) olan dikdörtgen planlı binanın iki köşesinde birer, diğer iki köşesinde ise ikişer katlı toplam dört kule bulunmaktaydı. Söz konusu kulelerde yer alan odalar zabitlere

[326] Sultan II. Abdülhamid döneminde oluşturulduğu bilinen fotoğraf albümleri arasında bulunan bu fotoğraf, Selanik kışlası olarak tanımlanmıştır. Ancak fotoğraf tarihine ilişkin bilgiye ulaşılamamıştır. İnşaat planlarında yer alan mimari özellikler ile fotoğrafta yer alan bina arasındaki büyük benzerlikler fotoğrafın 1837'de hizmete başlayan Selanik kışla-i hümâyununa ait olduğunu ortaya koymaktadır. II. Abdülhamid döneminden önce yıkıldığı aşağıda ifade edilecek olan binanın bu fotoğrafının eski tarihli olması muhtemeldir. *İ.Ü. Nadir Eserler Ktp., Yıldız Ftğ. Albümleri, No.90423/13.*

[327] İngiliz konsolosu raporlarından aktaran Mazower için bkz. Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 195.

[328] Duvar ölçülerinden elde edilen verilere göre binanın inşa edildiği alan 29.000 m^2 olup çevresindeki arazi de dâhil edildiğinde 30 dönüm civarında bir arazi olduğu düşünülebilir.

tahsis edilmişti. İki katlı olanlarda beş zabit odası yanında bir kahve ocağı bulunurken, tek katlı olanlarda altı zabit odası bulunmaktaydı. Binanın ana bölümlerinde fevkanî ve tahtanî olmak üzere toplam on bir adet asker koğuşu bulunmaktaydı. Bu koğuşlara ek olarak yüz yirmi abdesthane mevcuttu. Kışlanın ana bölümlerini oluşturan bu binalar, dışarıya ve iç avluya bakan yüzlerinde 1.400 metreyi aşan uzunlukta saçaklarla çevriliydi. Kışlanın belli başlı birimleri arasında yer alan diğer mekânlar ise bir mutfak ve bir çamaşırhaneydi. Ocaklar ve su depoları bulunan mutfak ve çamaşırhaneden denize kadar ulaşan lağım kanalları inşa edilmiş kirli su denize yönlendirilmişti. Sadece çamaşırhanede içi taş döşeli on sekiz adet tekne mevcuttu. Taş frenkî kaldırımlarla döşeli olan orta avlunun etrafında yine taş tekneli ve musluklu sekiz adet çeşme bulunmaktaydı. Avludan güneye, yani denize açılan kapının dışında sağ tarafta 19x17 metre uzunluğunda ve yaklaşık 4,5 metre yüksekliğe sahip birbirinin aynısı iki bina bulunmaktaydı. Bunlardan biri mescit ve diğeri ise mektep binası olarak inşa edilmişti.[329] Ahmed Tevfik Bey'in talebiyle Kasım 1837'de bu mescide bir minber eklenmiş ve bir hatip tayin edilerek camiye tahvil edilmişti. Selanik'teki nadir birkaç cami gibi kışla camisinin vazifelilerinin maaşları da doğrudan Maliye Hazinesi'nden ödenmişti.[330] Bu sayede askerlerin Cuma namazı için şehre kadar gitme zorunluluğu ortadan kaldırılmıştı.[331] Caminin yanına inşa edilen mektepte ise asker ve zabitlere teorik eğitimler verildiği ve bunun için İstanbul'dan zaman zaman muallimler gönderildiği bilinmektedir.

Kışla-i hümâyunun en önemli birimlerinden biri de şüphesiz iskeleydi. Askeri techizât ve malzeme nakliyle, asker taşıyan gemilerin şehir içine açılan iskeledense doğrudan doğruya kışla önüne yanaşmasını sağlayan bir iskele planlanmıştı. Nitekim kışla sahilinde meşe ağacı kullanılarak 40 metre uzunluk ve 4 metre genişliğinde deniz içine uzanan bir iskele inşa edilmişti. Kışlaya ait en önemli yapı gruplarından sonuncusu ise suyollarıydı. Hortaç suyunun[332] Boyahane denen mevkii ile Bizans döneminden kalma olan bir diğer su yolunun Kirişhane denen mevkiinden kışla önüne kadar su yolları inşa edilmiş, güzergâh üzerinde bazı yerlerde köprüler ve künkler kurulmuştu. Bu sayede kışlanın kuzey cephesine ulaşan suyolları burada inşa edilen taksime ulaşmakta, orada kurulan musluk ve su terazileri vasıtasıyla kışla içerisine su dağıtımı yapılmaktaydı.[333] Kışlaya su ulaştırılmasına büyük önem veren yöneticiler söz konusu suyollarının bakım işleri için de daimi görevliler tayin etmişti. Kışlanın

[329] BOA., D.BŞM.BNE.d., 16477.
[330] 1847 yılında kışla-i hümâyun hatibi olan Hüseyin Efendi'ye ödenen 40 kuruş maaş için bkz. BOA., ML.MSF.d., 7906.
[331] BOA., HAT., 1611/31.
[332] Şehrin en önemli su kaynaklarından olan bu yol, Hortiatis Dağı'ndan başlayarak şehre ulaşması nedeniyle Hortaç suyu olarak adlandırılmıştır.
[333] BOA., D.BŞM.BNE.d., 16477.

tamamlanması akabinde burada bir su yolcu, bir dülger kalfası, iki neccar (marangoz) görevlendirilmişti. Bu sayede hem suyollarının hem de önemli bir kısmı ahşap malzemeyle inşa edilen kışlanın sürekli tamiri mümkün kılınmıştı. Örneğin 1844 yılında su yolcu hizmetinde Lazo, dülger kalfası olarak Roka ve neccar olarak Yovan ve Vilyan görevli olup bunlara ödenen toplam 470 kuruş Selanik ihtisap idaresi gelirlerinden karşılanmıştı.[334] Söz konusu ödemeler zaman zaman Selanik mal sandığından da yapılmıştı.[335]

1837'de hizmete başlayan kışla binası ismi değişerek asâkir-i nizâmiye olan birliklere hizmet etmişti. Dokuz yıl sonraya ait bir kayıt ise 1846 yılında kışlanın boş olduğunu göstermektedir. Zira Selanik Valisi'nin talebiyle boş bulunan kışlaya Rumeli ordusundan bir taburun yerleştirilmesi istenmiş, Meclis-i Vâlâ'nın onayına rağmen buraya yerleştirilecek bir taburun mevcut olmadığına dair Rumeli Ordusu'ndan gelen bilgi üzerine bu talep uygun görülmemiştir.[336] Kullanıldığı yıl sayısı inşaat süresinden biraz fazla olan Selanik kışlasının bu vaziyeti, zaman içerisinde harap olmasını da beraberinde getirmişti. Nitekim 1847 yılında suyolları önemli bir tamir görmüş[337], 1853 yılında ise çatılar ve duvarları başta olmak üzere cami, mektep, mutfak, kiler, zabit odaları ve koğuşlar büyük bir tamire tabi tutulmuştur.[338]

19. yüzyıl ortasından itibaren çeşitli sebeplerle ara ara içerisinde asker bulunan bu kışla, 1853-1856 yılları arasında cereyan eden Kırım Savaşı nedeniyle bir müddet müttefik İngiliz ordusuna da hizmet etmiştir. İngiliz ordusunun talebiyle Kırım yolu üzerinde bulunan Selanik kışlasına 1855 yılı sonunda bazı malzemeler konulmasına izin verilmiş, kışla İngiliz bir memurun idaresine bırakılmıştı.[339] 1856 yılında ise İngiliz ordusundan bazı birlikler buraya yerleşmiş, bu nedenle Osmanlı Devleti tarafından 8.700 kuruşa mal olan bir tamir daha gerçekleştirilmiştir.[340]

Selanik kışlası, daha sonraki zamanlarda, uzun deniz yolculukları gerçekleştiren Osmanlı ordu birlikleri için de zaman zaman konaklama merkezi olarak kullanılmıştı. Bu şekilde yapılan bir tahsis ise kışlanın felaketi olmuştur. Eylül 1858 tarihinde Trablusgarp'a gönderilen Osmanlı birliklerinin konakladığı sırada, kışla mutfağında başlayan yangın büyümüş, kışlanın yarısı yanmıştı.[341] Kullanılmaz hale gelen kışlanın tamirine ilişkin

---

[334] BOA., C.ZB., 52/2587. Benzer ödeme makbuzları için bkz. BOA., C.ML., 760/30988; BOA., C.ML., 377/15494.
[335] Bu hususta masraf defterlerinde kayıtlar mevcuttur. Örnekler için bkz. BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 11; BOA., ML.d., 266, sayfa 2; BOA., ML.MSF.d., 4003, sayfa 2.
[336] BOA., MVL., 43/59.
[337] BOA., İ.DH., 148/7661.
[338] IAM., 262, sayfa 6, 192-193.
[339] BOA., HR.MKT., 129/8; BOA., HR.MKT., 131/8; BOA., HR.MKT., 131/15.
[340] BOA., MVL., 350/92.
[341] BOA., İ.DH., 413/27342; BOA., A.MKT.MHM., 141/66.

yazışmalarda, Selanik'in askeri savunmalar için önemli bir merkez olduğu belirtilmiş bu özelliği sebebiyle burada bir kışla bulunmasının elzem olduğu değerlendirilmişti. Ancak uzun yıllar burada asker konaklamadığına dikkat çekilerek tamirinin acil olmadığı, hazinenin de buna müsait bulunmadığı belirtilerek tüm tamir işlemleri ertelenmişti.[342] Belli bir süre belirtilmeyen bu ertelemeyle yarısı yanmış olan kışla harap bırakılmış ve metruk olmuştu. 1863 yılında, harap bir vaziyette bulunan kışla binasının yıkılması ve enkazının satılması Meclis-i Vâlâ'da onaylanmıştı.[343] Nitekim bugün bahse konu yerde böyle bir yapı bulunmamakla beraber, yukarıda hesap edilen konumun hemen doğusunda Sultan II. Abdülhamid döneminde yeni bir kışla inşa edilmişti.[344] II. Mahmud döneminde planlanan ve şehir dokusunda önemli bir değişimin ilk adımı olan kışla-i hümâyunla elde edilen tecrübeler yeni kışlanın da aynı mevkide kurulmasını sağlamıştı. Günümüz Selanik'inde pek çok kamu binasında olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin geride bıraktığı yeni kışla binasının kaderi de aynı olup, bugün Yunan ordusunun karargâhı olarak hizmet vermektedir.

Görsel 1.9. II. Abdülhamid Döneminde İnşa Edilen Yeni Kışla (İ.Ü. Nadir Eserler Ktp., Yıldız Ftğ. Albümleri, No.91016/3)[345]

[342] BOA., A.MKT.MHM., 156/40.
[343] BOA., MVL., 975/76.
[344] Bkz. Görsel 9.
[345] Aynı albümde yeni kışla binasının farklı açılardan birçok fotoğrafı daha bulunmaktadır.

1.5. Kale Mühimmatı ve Baruthane

18. yüzyıl sonuna kadar İstanbul ve Gelibolu ile birlikte Osmanlı Devleti'nin en önemli barut üretim merkezi olan Selanik'te bir baruthane ve ona bağlı üretim birimleri mevcuttu. Selanik Baruthanesi ile ilgili belgeler 16. yüzyıla kadar geriye gitse de[346], bilhassa 1664 yılında şehir dışında Söğütlü Suyu ırmağı kenarında (Müftü Değirmeni mevkiinde) bir baruthane ve değirmen inşa edildiği bilinmektedir. 18. yüzyıla ait bazı arşiv belgeleri ise söz konusu yüzyılda baruthanenin aynı yerde üretime devam ettiğini göstermektedir.[347] Selanik Mevlevîhânesi vakfına ait malların sıralandığı 1860 tarihli bir evrakta yer alan "*Vardareyn nâhiyesinde baruthâne civârında vâki*"[348] ifadesi, Selanik Baruthânesi'nin Vardareyn nahiyesinde yani şehrin batısında bulunan arazide, muhtemelen Vardar Nehri kollarından biri olan Söğütlü Suyu üzerinde olduğuna işaret eder.

III. Selim'in daha kaliteli ve verimli barut üretimini mümkün kılmak için inşa ettirdiği ve 1794'te faaliyete başlayan İstanbul Azadlu Baruthanesi'nden dört yıl sonra, Gelibolu gibi Selanik Baruthanesi'nin de faaliyeti durdurulmuştu.[349] Selanik Baruthanesi Mart 1797 itibariyle kapatılmış ve güherçile kaynakları Azadlu Baruthanesi'ne bağlanmıştı. Baruthanene'ye ait olan tüm mallar tek bir mukataaya dönüştürülmüş ve taliplilerine iltizama verilmişti.[350] Mukataa bedelinin belirlenmesi için hazırlanan Baruthaneye ait mallar listesi, bu kurumun geniş bir sahada kurulmuş ve birçok binadan müteşekkil kompleks bir işletme olduğunu göstermektedir.[351] Baruthane dâhilinde olduğu belirtilen birimler arasında, dört odalı bir konak, sofa, köşk, küçük ve büyük ahırlar, amele odası, kalburcu odaları, güherçile ambarı, güherçile imal edilen bir hayat[352], kiremit örtülü ahşap bir barut mahzeni, samanhane, değirmen, ayrıca kömür değirmeni, dükkanlar ve bazı diğer binalar yer almaktaydı. Söz konusu saha haricinde ise 15 dönüm tarla, 8 dönüm bahçe, 10 dönüm bostan yeri ve 8 dönüm çayırdan meydana gelen araziler mevcuttu.[353] Selanik Baruthanesi'nin işletme masraflarının karşılanması ve barut üretim merkezleri için tahsis edildiği anlaşılan bu mallardan müteşekkil olan mukataanın 4.000 kuruş bedelle iltizama verilmesi uygun bulunmuştu.[354] Mart 1797 itibariyle iltizama verilen bu

---

[346] Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 10-11.
[347] Semavi Eyice, "Baruthâne", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. V, s. 94.
[348] BOA., MVL., 362/18.
[349] Mübahat Kütükoğlu, "Baruthâne-i Âmire", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. V, s. 96.
[350] BOA., C.AS., 6/231. Selanik Baruthanesi'nin Azadlu Baruthanesi'ne devredilen güherçile kaynaklarının yıllık değeri 14.000 kuruştu. Birol Çetin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi, 1700-1900*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 13.
[351] Nitekim 17. yüzyıl başlarında Selanik Baruthanesi'nde bir baruthane emini maiyetinde kethüda, katipler ve sayıları 300'e ulaşan baruthane neferi hizmet vermekteydi. Gökbilgin, "Selânik", s. 343.
[352] Binalar arasında yer alan orta avluya hayat denilmektedir.
[353] BOA., C.AS., 1043/45774.
[354] BOA., C.AS., 1043/45774.

mallardan özellikle değirmenin uzun yıllar işletilmeye devam ettiği görülmektedir. Tanzimat Döneminde emlâk-ı hümayûna dâhil olduğu anlaşılan bu değirmen, 1841[355] ve 1843[356] yıllarında tamir edilmiş ve taliplerine kiraya verilmişti. Nitekim Selanik muhassıllığının gelir kalemleri arasında da "*hâsılât-ı âsiyâb-ı baruthâne icârı*" olarak yerini almış olan bu değirmenden bu tarihte aylık 615 kuruş gelir elde edilmekteydi.[357]

Selanik Kalesi'nin en önemli mühimmatı şüphesiz barut ve toptu. İhtiyaca binaen genellikle İstanbul'daki Tophâne-i Âmire ve cebehâneden Selanik'e mühimmat sevki yapılırdı. 17. yüzyılın son dönemi ve 18. yüzyılın büyük askerî seferleri başta olmak üzere[358], Rumeli'de bulunan kaleler ve donanma gemileri için barut üretimi yapan Selanik Baruthanesi[359], ihtiyaç halinde İstanbul'dan alınan izinle Selanik Kalesi'ne de barut verebilmekteydi.[360] Faaliyeti durdurulduktan sonra Selanik Baruthanesi'nde mevcut olan barutun bir kısmı İstanbul'a gönderilmiş önemli bir miktarsa orada bırakılmıştı. 1810 yılında Selanik Baruthanesi'nden Bosna'ya barut gönderilmesi emredildiğinde, Selanik mütesellimi söz konusu baruthanenin uzun yıllardır faaliyette olmadığını hatırlatma gereği duymuştu. Nitekim Mütesellim, eski baruthanede bir miktar barut mevcut olsa da bunun Selanik Kalesi ihtiyaçlarına kâfi geleceği düşüncesiyle Bosna'ya barut gönderme taraftarı olmamıştı.[361] Bu hadise üzerine yapılan incelemede Selanik Baruthanesi'nde daha önce terk edilen barut miktarı öğrenilmeye çalışılmıştı. Buna göre 1808 yılında Selanik Baruthanesi'nde 5.983 kantar barut mevcuttu.[362] 18. yüzyılda Selanik Baruthanesi'nin yıllık barut üretiminin ortalama 1.500-2.000 kantar arasında olduğu düşünüldüğünde söz konusu miktar önem arz ediyordu.[363] Aradan geçen zaman zarfında mevcut barutun büyük bir kısmı çürümüş ve kullanıma elverişsiz hale gelmişti. Çürük barutun değerlendirilmesi amacıyla Tophâne-i Âmire'den gönderilen ustalar marifetiyle içerisindeki güherçilenin ayrıştırılması ve yeniden barut üretiminde kullanılması planlanırken israfın da önüne geçilmeye çalışılmıştı.[364]

---

[355] BOA., ML.MSF.d., 5492.
[356] 1843 yılında Yazıcı Ali isminde bir şahsın kirasında olsa da, emlâk-ı hümayûn malı olduğu için yağmur nedeniyle büyük tahribat gören baruthane değirmeni 2.500 kuruş bedelle devlet eliyle tamir ettirilmişti. BOA., İ.DH., 165/8643.
[357] Bkz. Kanun-ı sani 1257 (1842) Selanik ve mülhakatı varidat defteri. BOA., ML.VRD.d., 482.
[358] Gabor Agoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayisi: 17. ve 18. Yüzyıllarda Selanik, Gelibolu ve İzmir Baruthaneleri", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, haz. Kahraman Şakul, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 236-237.
[359] Selanik Baruthanesi Tersâne-i Âmire'ye barut gönderdiği gibi, sefere çıkan donanma gemilerine de barut ikmali yapmaktaydı. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 172-173.
[360] 1788 tarihinde kaleye barut verilmesi izni için bkz. BOA., C.AS., 177/7706.
[361] BOA., C.AS., 300/12453.
[362] BOA., C.AS., 638/26890.
[363] Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire,* s. 13. Baruthanenin 17. ve 18. yüzyıldaki üretimine ilişkin detaylı bir liste için bkz. Agoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayisi", s. 238.
[364] BOA., C.AS., 638/26890.

Zaman zaman Selanik Kalesi'nde yapılan mühimmat yoklamaları kaledeki her bir araç gerecin listelenerek İstanbul'a sunulmasını sağlıyordu. Dolayısıyla İstanbul'da bulunan karar organları, savaşta veya barışta şehirden gelen herhangi bir mühimmat talebinin gerekçelerini denetleyebiliyordu. 1836 yılında İstanbul'dan 1.000 varil barut ve 5.000 kıyye kurşun talep eden Selanik Mutasarrıfı İbrahim Paşa, asâkir-i muntazâma talîmleri ve ber-mutad yapılan top atışlarını harcama olarak göstermiş, Selanik gibi büyük bir kalede ihtiyaten belirli miktar mühimmatın daima mevcut olması gerektiğini belirtmişti. Talebin İstanbul'a ulaşması akabinde on dört ay önceye ait olan kale yoklama defterine müracaat edilmiş ve geçen zaman içerisinde mevcut barutun harcanmış olamayacağı kanaatine varılmıştı. Bu nedenle 1.000 varil yerine sadece 250 varil barutun gönderilmesi onaylanmıştı.[365] Görüldüğü üzere taşraya mühimmat sevkiyatını titizlikle yürütmeye çalışan merkezî karar organları, askerî mühimmatın israfına ve haddinden fazlasının bir bölgede toplanmasına izin vermiyor, bu hususta otorite kurmaya çalışıyordu.

Selanik'te kalelerde bulunan ve mühimmat sınıfına giren birçok alet ile malzemenin temini de genellikle İstanbul'daki Tophâne-i Âmire'den karşılanmaktaydı. Ancak Selanik'ten karşılanabilecek birçok kalem de yerinde çözümleniyordu. 19. yüzyıl başlarına ait bir ihtiyaç listesinde görüldüğü üzere bazı topların İstanbul'dan gönderilmesi istense de ağaç veya demirden imal edilen birçok eşyanın Selanik'ten karşılandığı görülmektedir. Buna göre 10 adet ağaç dingil ve kundak, 200 kantar barut, 80 kantar kurşun ve 150 kantar ham demir ile toplamda 2.000 adet kürek ve kazma Selanik'ten temin edilmişti.[366]

Kale mühimmatının temeli olan diğer bir unsur toplardı. Kale ve tabyalarda icra edilecek savunma faaliyeti için hazır bulundurulan bu toplar, gerektiğinde savaş bölgelerine gönderilebildiği gibi, savaş yerlerinde görevi biten bazı toplar da zaman zaman Selanik'te bırakılabilmekteydi.[367] Örneğin 1826 yılından önce Eğriboz ve Balyabadra'nın muhafazası için İstanbul'dan gelen emir üzerine Selanik Kalesi'nden 36 parça top gönderilmişti.[368] Selanik Kalesi'nin ihtiyaç duyduğu toplar bazen Tophâne-i Âmire'de yeni dökülmekte, bazen de mevcut toplar tersaneden temin edilen uygun büyüklükteki gemilerle gönderilmekteydi.[369] Kalenin ihtiyacı gerektiğinde civar kalelerden yapılan takviyelerle de çözülmekteydi. 1830 yılı yoklama sonuçlarına göre Vardar Kalesi'nde bulunan toplam 16 adet arabalı demir top ve

[365] BOA., C.AS., 248/10402.
[366] BOA., D.BKL.d., 32211.
[367] 1826 yılına ait kale mühimmatı yoklama defterinde bazı toplar "*Ahmed Paşa'dan kalan*", "*İbrahim Paşa'dan kalan*", "*Çerçi Ali Paşa'dan kalan*" ibareleriyle işaretlenmiştir. Bu toplar askerî görevleri nedeniyle Selanik'ten geçen bazı kumandanların mühimmatlarını buraya bıraktıklarını göstermektedir. BOA., D.BŞM.d., 9244;
[368] BOA., D.BŞM.d., 9244; BOA., C.AS., 245/10925.
[369] BOA., C.AS., 40/1808.

havanlar Siroz Kalesi'nden buraya aktarılmıştı.[370] 1841 yılında kaledeki 24 ve 18 çaplarına sahip büyük topların eksikliği nedeniyle yapılan talep sonucunda 14 adet balyemez topu İstanbul'dan gönderilirken, 8 balyemez topu ise Golos Kalesi'nde fazla olarak bulunan topların sevk edilmesiyle karşılanmıştı.[371] Böyle durumlarda gönderilen toplar için lazım olan yardımcı malzeme ve mühimmat da birlikte sevk edilmekte yeni topların mazgallarına yerleştirilip atışa hazır hale getirilmesine özen gösterilmekteydi. Nitekim 1841 yılında kale mevcuduna eklenen 22 balyemez topu için 56 adet fırçalı tomar, 54 adet hartuç, 68 adet nişangâh, 2.500 adet şali hartuç, 300 kantar plasturbalık[372] alet, 50 adet demirli manivela ve 50 adet sürmeli sekl-i top(?) destekleyici mühimmat olarak gönderilmişti.[373]

Taşra savunma merkezleri ile İstanbul'daki Tophâne-i Âmire arasında bir nakliyat üssü olarak bulunan Selanik'te kullanılmaz hale gelen ve "*mayelik*" olarak tanımlanan toplar da eritilmek üzere yine İstanbul'a gönderilirdi. Bu nedenle kale mühimmatı yoklaması sırasında gerekli muayeneler de yapılır ve her bir topun durumu tespit edilerek "*köhne, sâlih, gayr-ı sâlih, hurda, pârelenmiş, mahzende, tamire muhtaç*" gibi ifadelerle işaretlenirdi.[374]1836 yılında yapılan denetleme sonucunda ayrılan bazı toplar *"amele gayr-ı sâlih"* yani kullanılamaz olarak sınıflandırılıp İstanbul'a gönderilmişti.[375] İçlerinde yer alan 7 adet tunç top eritilmek üzere Tophâne-i Âmire'deki dökümhâneye gönderilirken, diğer 9 adet âhen (demir) top ise donanma ihtiyaçları için hazır bekletilmek üzere Tersâne-i Âmire'ye yollanmıştı.[376]

Arşiv evrakında Vardar Kalesi'ne zaman zaman Tophane isminin verilmesi Selanik'teki top bakım ve onarım merkezinin burası olduğunu düşündürmektedir.[377] Nitekim Selanik'te ihtiyaç olduğu zaman, top bakımı ve kundak imali gibi işlemler yapılmakta, hatta bunun için İstanbul'dan ustalar da talep edilmekteydi. Örneğin 1812'den önce "*Selanik tophânesinde*" çarha denilen hafif topların kundakları imal edilmiş, 50'ye yakın büyük balyemez topunun kundaklarının imali için 1812'de özel usta tayin edilmişti.[378] 1821 yılında ise yine kundak imali için İstanbul'dan malzeme ve ustalar gönderilmesi istenmişti.[379] Mühimmat listelerinde yer alan

[370] BOA., D.KKL.d., 33101.
[371] BOA., C.AS., 126/5613.
[372] Plasturpa veya plasturya olarak da ifade edilen bu malzeme, ateşleme esnasında hartuç ile gülle arasına güllenin zarar görmemesi için konulan bir zarftı. Fatih Yeşil, Ömer Gezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu II (1773-1807): Taktik, Talim, Muharebe Performansı ve Nizâm-ı Cedid ", *Osmanlı Araştırmaları*, LIII, 2019, s. 247.
[373] BOA., C.AS., 126/5613.
[374] 1839 yılı sonunda yapılan yoklama ve muayene defteri için bkz. BOA., ML.MSF.d., 951.
[375] BOA., C.AS., 235/9939.
[376] BOA., C.AS., 293/12149.
[377] Vardar Kalesi'nin bulunduğu yer bugün Yunanlılar tarafından da "Tophane" olarak isimlendirilmektedir.
[378] BOA., C.AS., 165/7257.
[379] BOA., C.AS., 356/14753.

bazı eşya ve teçhizat da kalede ara ara havan ve top üretiminin yapıldığına işaret eder. Nitekim 1830 yılı mühimmat listesinde bazı havanların Selanik'te imal edildiği belirtilmişti.[380]

Mühimmat yoklama defterleri Selanik'teki kale, tabya ve cebehânelerde bulunan malzeme miktarının karşılaştırılmasına imkân sunduğu gibi, 19. yüzyılın ilk yarısında bir Osmanlı kalesinin mühimmat ve teçhizatının nelerden meydana geldiğini de göstermektedir. Kesin tarihi bilinmemekle beraber yüzyılın ilk çeyreğine ait olan bir yoklama defterine göre[381], Selanik Kalesi'nin gerek top ve gerekse mühimmat olarak büyük eksiklikleri olduğu görülmektedir.[382] Yoklama sonucuna göre kalede bulunan toplar ile yuvarlak (gülle) ve diğer tamamlayıcı teçhizatın uyumsuzluğu da söz konusudur. Mutasarrıf Sırrı Selim Paşa da bu duruma dikkat çekerek hazırladığı talep listesini İstanbul'a göndermiş, Selanik tabyalarının tam teşekküllü bir hale getirilmesini talep etmişti.[383]

Tablo 1.12. 19. Yüzyılın İlk Çeyreğine Ait Selanik Kalesi Mühimmat Yoklama Listesi[384]

Kale	Mühimmat	Mik.	Mühimmat	Mik.	Mühimmat	Mik.
Kala-i Bâlâ	Şâhî top	2	Fitilli tüfenk	200	Ok çubuğu	2000
	Şâhî tunç top maa-kundak	1	Fitil maşası	1	Tabl	2
	Yuvarlak	75	Köhne tomar	3	Makara	1
	Yuvarlak	29	Kefçe	1	Kös	8
	Dane-i humbara	86	Tıpa-i humbara	500	Kebir zincir	2
	Barut-ı siyah	319 sandık[385]	Köhne mismar	2500	Demir lale	1
Vardar Kalesi	Tunç top maa-kundak	35	Kurna	5	Tıpa-i humbara	500
	Obüs maa-kundak	4	Fitil maşası	10	Fitil sandık	0,5
	Tunç şâhî bilâ-kundak	1	Süze-i falya	50	Manivela	15
	Tunç obüs bilâ-kundak	2	Terazi maa-takım	1	Köhne mathara	8
	Tunç obüs maa-kundak	18	Hartuç sandığı	5	Fenar	4
	Havan maa-kundak	2	Tabl	2	Burgu	5
	Havan	12	Makara	1	Hartuç	8
	Yuvarlak	7.294	Kös	1	Boyunduruk	7
	Dâne-i humbara	352	Bıçkı	4	Zincir	2
	Tomar	25	Nühas kefçe	10	Demir köskü	1
	-	-	-	-	Kebir destere	2
Tophane Kalesi	Tunç top maa-kundak	5	Hartuç kalıbı	8	Nühas kefçe	4
	Tunç şâhî top maa-kundak	6	Fitil maşası	2	Kurna	2
	Yuvarlak	6.940	Demir köskü	1	Kös	1
	Tomar	2	Köhne tomar	3	Manivela	2
	Tunç top maa-kundak	7	Tıpa-i humbara	1000	Çarha koşumu	9

[380] BOA., D.KKL.d., 33101.
[381] Yoklamanın Selanik Mutasarrıfı Sırrı Selim Paşa tarafından yapıldığını gösteren kayıt sayesinde defterin tarihine ilişkin yorum yapılabilmektedir. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde çeşitli defalar Selanik'te bazı görevlerde ismi geçen Sırrı Selim Paşa, 1820 yılında mutasarrıf olmuştur. Bu anlamda listenin 1820 yılına ait olması yüksek bir ihtimaldir. BOA., HAT., 748/35315.
[382] Bkz. Tablo 1.10.
[383] İhtiyaç duyulan mühimmat listesi için bkz. BOA., D.BŞM.TPH.d., 18737.
[384] BOA., D.BŞM.TPH.d., 18737.
[385] 27.221 kıyyeye denktir.

Kelemeriye Kalesi	Tunç şâhî top maa-kundak	1	Çam sakızı	2	Meşale	10
	Yuvarlak	6.547	Demir kazma	15	Demir kürek	1
	Dâne-i humbara	2.998	Mızrak	31	Ağaç kürek	300
	Kefçe	5	Boyunduruk	45	Demir köskü	1
	Tomar	15	Zincir	4	Demir lale	8
	Manivela	6	Kadran	5	Zindan zinciri	2
	Fitilli tüfenk	59	Kazgan	3	Tabl	1
	Kazma	270	Kebir güğüm	1	Kös	1
	Köhne tomar	10	Kebir burgu	3	Makara	2
	-	-	-	-	Yutağı	4
Ahmed Paşa Tabyası	Tunç top	3	Tomar	5	Kefçe	2
	Tunç şâhî top	3	Hartuç kalıbı	1	Destere	2
	Yuvarlak	15	Manivela	3	Meşale	2
	Dâne-i humbara	115	Fitil maşası	1	Kurna	2
					Kös	1

1820 yılı öncesine ait olduğu düşünülen listeye göre Selanik'teki tüm birimlerde yer alan topların sayısı 88'di. 1821 yılında Rum İsyanı'nın patlak vermesiyle Selanik'te de güvenlik tedbirlerinin artırıldığı bilinmektedir.[386] Nitekim 1826 yılına ait bir listeye göre de Selanik'te Ahmed Paşa Tabyası, Yukarı Kale, Tophane, Vardar ve Kelemeriye kalelerinde bulunan topların sayısı 108'e yükselse de bunların sadece 71'i sağlam ve kullanılabilir durumdaydı.[387]

Tablo 1.13. Mart 1826'da Selanik Sancağı Sınırlarında Bulunan Toplar[388]

Bulunduğu Yer	**Kullanılamaz Top**	**Sağlam Demir Top**	**Sağlam Tunç Top**
Tophane Kalesi	4	5	9
Vardar Kalesi	14	3	23
Kelemeriye Kalesi	18	-	12
Kala-i Bâlâ	1	1	11
Ahmed Paşa Tabyası	-	-	7
Karaburun Tabyası	-	-	3
Leftehor Tabyası	-	2	-
Kesendire Tabyası	-	1	-
Arse Tabyası	-	1	2
Yavuzcular Tabyası	-	-	1
Karaferiye Kalesi	-	3	-
Paşakapısı (Selanik şehir içi)	-	-	3
Toplam	**37**	**16**	**71**
		87	

1826 yılına ait liste sadece Selanik Kalesi değil tüm sancakta yapılan yoklamaya ait olduğundan civarda bulunan ve bilhassa Selanik'e ulaşan yollar üzerindeki güvenlik birimlerini ortaya koymaktadır. Buna göre Karaburun ve Kesendire'de sahilde yer alan tabyalar ile

[386] Rum İsyanı devam ederken Selanik kırsalında bazı ayaklanma olayları yaşanmış, buna karşı bazı askerî müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. H. Veli Aydın, "1821 Yunan İsyanı Sırasında Selanik Sancağı ve İsyana Karşı Alınan Önlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII/2, 2018, s. 303-334.
[387] Bkz. Tablo 1.13.
[388] BOA., D.BŞM.d., 9244.

Leftehor, Arse gibi menzil noktalarına top konuşlandırıldığı görülmektedir. Selanik'te vali veyahut mutasarrıfların oturduğu Paşakapısı konağının da 3 tunç topla güvenliği sağlanmıştı.[389]

Selanik Kalesi'ndeki top ve mühimmat miktarının önemli artışı, II. Mahmut'un askerî düzenlemelerinden sonraki tarihe denk gelmektedir. 1830 yılında İstanbul'dan gönderilen yoklama memuru Esseyid Ahmed Halil Efendi tarafından yapılan muayene sonuçlarında her bir top ve yuvarlağın ağırlık hesabı, sayımı, kullanım durumuna göre uygunluk tasnifi yapılmış ve detaylı bir liste hazırlanmıştı. Hatta mevcut topların kullanım ve idaresinden sorumlu topçu birliğinin de yeterli miktarda askere sahip olması için yeni asker yazımları gerçekleştirilmişti. Bu suretle sadece topların mevcut durumlarının tespiti değil kullanımları için de bir planlama yapılmıştı. Mutasarrıf Ahmed Paşa ve Kadı Halil Efendizâde Mehmed Ataullah Efendi'nin nezaret ettiği bu teftişte tophane mühendisleri de hazır bulunmuştu.[390] Buna göre Selanik Kalesi birimlerinde mevcut top sayıları ve çeşitleri şu şekildeydi[391]:

Tablo 1.14. 1830 Yılı Listesinde Yer Alan Top Çeşitleri ve Sayıları Listesi[392]

Kala-i Bâlâ Topları	**Çap**	**Mik.**	**Vardar Kalesi Topları**	**Çap**	**Mik.**
Kolomborna	5	1	Şayka	22	4
Sürat	1,5	4	Balyemez	9	1
Sürat (falyaları fersûde[393])	1,5	4	Balyemez	7	5
Sürat ahen şâhî	1,5	1	Obüs (araba üstünde)	7	2
Havan	22	1	Obüs (araba üstünde)	5	1
Toplam		**11**	Sürat (araba üstünde)	1,5	6
Ahmed Paşa Tabyası Topları	**Çap**	**Mik.**	Sürat (falyası fersude)	1,5	1
Balyemez	7	1	Sürat şâhî (araba üstünde)	1,5	1
Balyemez	3	3	Sagir tunç (araba üstünde)	100	2
Sürat	1,5	2	Bila-kundak ahen top	-	7
Şâhî	1	1	Angeli sagir tunç top	-	6
Toplam		**7**	Havan	36	1
Kelemeriye Kalesi Topları	**Çap**	**Mik.**	Havan	22	1
Arap topu balyemez	22	1	Havan[394]	36	5
Üzeri âhen derunu tunç kadim top	11	1	Âhen top maa-araba	11	3
Balyemez	9	3	Âhen top maa-araba	1,5	1
Balyemez	7	1	Âhen top maa-araba	1	7
Balyemez	5	1	Âhen top maa-araba	0,5	1
Kolomborna	5	1	Âhen top maa-araba	100	1
Balyemez	3	4	Âhen top bilâ-araba	100	1
Sürat maa-araba	1,5	2	Havan (araba üzerinde)	22	1
Havan	36	1	Havan (araba üzerinde)	14	1
Havan	22	1	Balyemez	7	1
Toplam		**17**	Balyemez	5	2
İskele/Tophâne TabyasıTopları	**Çap**	**Mik.**	**Toplam**		**74**
Balyemez	9	1	**Topların Durumuna Göre Genel Toplamlar**		**Miktar**
Balyemez	7	1			
Şâhî	3	3	Selanik Kalesi'nde mevcut olan salim toplar		63

[389] BOA., D.BŞM.d., 9244.
[390] BOA., D.KKL.d., 33101.
[391] Bkz. Tablo 1.14.
[392] BOA., D.KKL.d., 33101.
[393] Eskimiş, yıpranmış.
[394] Daha önce Selanik'te imal edilmiş ve henüz hazneleriyle falyaları dolmamış havanlar.

Şâhî	1,5	5	Falyaları fersûde olup tamire muhtaç olanlar	5
Sürat	1,5	1	Mayelik olarak ayrılan toplar	16
Âhen top şâhî	1,5	1	Amele gayr-ı salih toplar	28
Âhen top şâhî (bilâ-kundak)	1,5	2	Amele salih havan	7
Âhen top	1	2	Amele gayr-ı salih havan	5
Sagir âhen Cakaloz[395]	-	4	**Toplam**	**124**
Toplam		**20**		

1830 yılı listesine göre Selanik'te bulunan toplar gerek üretildiği maden cinsi gerekse büyüklük itibariyle çeşitlilik arz etmekteydi. Ağır toplar sınıfına giren ve kalelerin muhafazası için uygunluğu bilinen kolomborna, şayka, balyemez[396] gibi büyük toplar Selanik'te dikkat çekerken, 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı top teknolojisinde yaşanan gelişmelerle muharebe toplarının hafifleştirilmesi gayesiyle üretilen sürat topları da kalede yerini almıştı.[397] Sürat topları gibi az sayıdaki obüsler de arabalar üzerinde hazır bulundurulmakta ve her an gerekli bölgeye sevk edilmek üzere bekletilmekteydi. Ağır toplar ise kundaklı veya kundaksız olarak ayrılsa da genellikle kale ve tabyalardaki mazgallarda hazır bulundurulmaktaydı. Atış açıları geniş olan ve belirgin olmayan hedefleri vurmaya yarayan havanların sayısı ise 1830'larda Selanik'te oldukça azdı.[398]

Selanik Kale birimleri arasında gerek toplar gerekse mühimmat miktarları açısından en yoğun istihkâma sahip olanlar sahilde bulunan Vardar Kalesi, Kelemeriye Kalesi ve İskele/Tophane Tabyası'ydı. Tüm kale mevcudunun yarıdan fazlasına tekabül eden sayıdaki toplar özellikle Vardar Kalesi'nde yer almaktaydı. Buranın, top işlemlerinin gerçekleştirildiği "Tophane" ismine sahip olması yanında özellikle geniş bir avlusunun bulunması bu durumu açıklamaktadır. Zira İskele Tabyası tek başına bir kuleden ibaretken, Kelemeriye Kalesi'nin büyük bir kesimini de yine buradaki kule işgal etmekteydi. Şehrin yukarısında yer alan Ahmed Paşa Tabyası ve Kala-i Bâlâ'da ise deniz haricinden herhangi bir tehdidin ön görülmemesi sebebiyle asgarî güvenlik tedbirleriyle yetinilmişti.

---

[395] Küçük toplar sınıfında yer alan Cakaloz toplarının diğer bir ismi Şakaloz'dur. Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 400.

[396] Kaynaklarda "kolunburna, kolomburna, kolunburina, kolumburina, kolunburuna" şeklinde de geçen top, ismini Avrupa dillerinde kullanılan ve "culebrina, colobrina, couleuvrine, colubrina" şeklinde çeşitlilik arz eden silahtan almıştır. Balyemez topu genel kabule göre (farklı görüşlerde mevcuttur) ismini İtalyanca'daki "bala ramada, palla ramata" kelimesinden almıştır. Şayka ise bir tekne türü olup zaman içerisinde bu teknelerde kullanılan toplara verilen bir isim olmuştur. Gabor Agoston, "15. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Topçuluğu ve Avrupa Askeri Teknolojisi", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, haz. Kahraman Şakul, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 132, 134, 139.

[397] Osmanlı Devleti'nde sürat topları üretiminin gelişimi için bkz. Ömer Gezer, Fatih Yeşil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu I (1773-1788): Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma", *Osmanlı Araştırmaları*, LII, 2018, s. 135-180.

[398] Havanların özellikleri ve kullanımları hakkında detaylı bilgi için bkz. Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 403-407.

1830 yılına kadar Selanik kalesindeki toplam top miktarı 124 parça idi. Bu sayının ne anlam ifade ettiği yapılacak bir mukayese ile ortaya konabilir. Rumeli'nin en önemli sınır kalelerinden olan Vidin'de bu tarihlerde (1824) 319 parça top bulunmaktaydı. Bu sayıya havan miktarı dahil olmadığı gibi o tarihlerde havanların sayısı da neredeyse toplar kadardı (311 adet).[399] Ancak Vidin hem bir sınır kalesi olması hem de bilhassa Osmanlı-Rus savaşlarında kullanılan birçok askerî mühimmatın depolandığı bir yer olması nedeniyle, buradaki top ve havan miktarının fazlalığı anlaşılabilir. Selanik ise denizden gelebilecek tehditler dışında karadan saldırı alması beklenmeyen bir iç kale statüsünde olduğundan buradaki top ve mühimmat miktarı makul seviyelerde tutulmaktaydı. Nitekim ilerleyen tarihlerde Selanik'teki top sayıları daha da azaltılmıştı. 1839 yılı sonuna ait bir yoklama defterine göre bu tarihte kalede 94'ü sağlam ve 9'ü kullanılamaz halde toplam 103 adet top ve 7 adet havan bulunmaktaydı. Sağlam topların büyük bir bölümünü 36 adetle ağır top sınıfındaki balyemezler meydana getirirken 18 şâhî, 14 obüs, 12 demir ve 10 adet çarha topu diğer sağlam toplar arasında bulunmaktaydı.[400]

Tablo 1.15. 1830 Yılı Yoklama Listesine Göre Selanik'teki Mühimmat[401]

Yer	Mühimmat	Mik.	Mühimmat	Mik.	Mühimmat	Mik.
Kala-i Bâlâ	Ağaç makara	1	Hurda demir	75	Piştov bilâ-çakmak	5
	Ağaç plasturba	200	Kabza-i balta	14	Piştov maa-çakmak	48
	Ahen kollu tomar sürat	1	Kara bena	1	Saka (üzengi kayışı)	9
	Ahen kürek maa-kabza	47	Katran	3	Sandık-ı fişenk	21
	Alat	4	Kebir saat	1	Sekl-i top	29
	Amele gayr-ı salih ok	2.000	Kebir teneke ölçek	1	Seng-i çakmak piştov	500
	Bacak	3	Kilim	10	Seng-i çakmak tüfenk	3.900
	Balta maa-kabza	80	Kova	2	Sepet sandık	5
	Balyemez burgu	4	Kös	1	Tabl	2
	Barut-ı siyah varil	1.766	Kundak	1	Takım-ı seyisane	32
	Bayrak	1	Kurşunlu fişenk (sandık)	554	Teneke falya	200
	Burgu	134	Küfe-i kebir	5	Tir (ok)	3
	Cam fenar	11	Külçe-i kurşun (kıyye)	1.227	Tomar-ı obüs	1
	Cebe-i kurşun (Kıyye)	933	Mahtab	100	Tomar-ı sürat	20
	Çapraz	14	Mahtab kesesi	7	Tulumba-i harik	1
	Çadır	6	Manivela	34	Tüfenk bilâ-çakmak	30
	Çakmak-ı tüfenk	9	Maşa-i Mahtab	11	Tüfenk maa-çakmak	98
	Dâne-i humbara	189	Mermer yuvarlak	14	Üzengi	1
	Ecnas ahen kefçe-i top	12	Meşin heybe	4	Vezne-i top	8
	Fişenk-i havai	26	Meşin safre	14	Yular	1
	Fitil ağacı	5	Mismar	1.315	Yuvarlak	2.090
	Fitil-i mısri	25	Mistalya	8	-	-

[399] Mahir Aydın, *Vidin Kalesi, Tuna Boyu'ndaki İnci*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 63, 65.
[400] BOA., ML.MSF.d., 951.
[401] BOA., D.KKL.d., 33101.

	Fitilli tüfenk	200	Oturtma	2	-	-
Ahmed Paşa Tabyası	Ahen sagir inbik	6	İğne-i top balyemez	10	Maşa-i mahtab	5
	Bıçkı	1	Katran tulum	3	Mistalya	3
	Burgu	2	Kefçe-i top	5	Tomar-ı balyemez	8
	Cam fenar	10	Kös	1	Tomar-ı sürat	6
	Cera (kıyye)	100	Mahtab kesesi	4	Vezne-i top	14
	Elbid?	4	Manivela	12	Yuvarlak	985
Vardar Kalesi	Ağaç plasturba-i obüs	832	Fenar	3	Mistalya	15
	Ağaç plasturba-i sürat	4297	Fitil ağacı	1	Nişangah	4
	Ahen dingil	5	Fitil-i mısri	40	Oturtma	1
	Ahen kazma maa-kabza	50	Harik küreği	5	Oturtma ağacı	7
	Ahen kefçe-i top	10	İğne-i top balyemez	25	Palankata ve mikras	5
	Ahen kollu tomar maa-furça	28	Kabah falya	13	Sagir alat	1
	Ahen kürek	4	Kalıb-ı hartuç	1	Sekl-i top	25
	Ahen takım (carpara, cıvata, mengene, v.s.)	16	Kebir tıpa-i humbara	1548	Şali hartuç-ı sürat	1165
	Amele gayr-ı salih sagir ahen top	53	Keser maa-kabza	3	Şogar ağacı	12
	Avlık-ı şayka	4	Kızak-ı top	1	Tehi sandık-ı fişenk	23
	Balta maa-kabza	18	Koşum çengelli	2	Tehi teneke falya	180
	Barut kesesi	20	Kös	1	Tekerlek somun	19
	Barut-ı siyah sandık	8	Kundak	17	Teneke ?	145
	Barut-ı siyah varil	48	Küfe-i kebir	6	Teneke falya sandık	3
	Bıçkı	1	Külçe-i kurşun	55	Tıpa-i humbara	800
	Burgu balyemez	24	Mahtab	795	Tomarbaşı imaliçin dolap	2
	Cam fenar	5	Mahtab kesesi	9	Tomar-ı balyemez	79
	Cera (kıyye)	100	Manivela	38	Tomar-ı obüs bilâ-fırça	7
	Çanta-i falya	5	Manivela-i dümen	2	Tüfenk bilâ-çakmak	4
	Çanta-i hartuç	13	Maşa-i Mahtab	8	Tüfenk maa-çakmak	4
	Çengel-i humbara	8	Mimli dâne-i humbara	54	Vezne-i top	2
	Çubuk demir	9	Mimli hartuç-ı obüs	52	Yağlı paçavra	25
	Dâne-i Humbara	2.680	Mimli hartuç-ı sürat	193	Yuvarlak	40.770
	Destere	3	Mismar-ı dingil	2	Yuvarlak Mermer	1.053
Kelemeriye Kalesi	Ağaç kayak-ı top	8	Destere	3	Mismar-i dingil	8
	Ağaç plasturba-ı obüs	2	Eğer	6	Mismar ok	337
	Ahen çapa	20	Fişenk sandık	125	Mistalya	104 kıyye
	Ahen dingil	80	Fitil ağacı	10	Nühas güğüm	10
	Ahen furun kapağı	2	Fitil-i mısri	21	Nühas kefçe-i top	25
	Ahen halka-i tomar	11	Fitilli tüfenk	18	Nişangah maa-gılıf	25
	Ahen kazma maa-kabza	100	Fitilli tüfenk maa-çakmak	28	Oturtma	10 düzine
	Ahen kerpeden	11	Fitilli tüfenk sade namlu	90	Palanga çengeli	4
	Ahen koltuk	3	Hartuçluk kağıd	4	Piştov bilâ-çakmak	26
	Ahen makara	1	Humbara çekici	40	Piştov maa-çakmak	16
	Ahen oluk	1	İğne-i top maa-gılıf balyemez	3	Piştov sade namlu	6
	Ahen takım	2 çift	İğne-i tob maa-gılıf sürat	9	Sancak mızrağı	15
	Ahen tekerlek	25	İmal olunmuş kağıt-ı hartuç	8	Sandık-ı kebir	2
	Ahen tekerlek çenberi	2	Kalıb-i hartuç	4	Sandık-ı mühimmat	7
	Ahen top burgusu	357	Kaltak	15	Somun-ı tekerlek	2

	Ahen tomar kolu	8	Katran tulum	1	Sünger	26
	Ahen yatak vesaire	1	Kav	11	Şali hartuç-ı balyemez	1307
	Amele gayr-ı salih ahen tob	3	Kebir körük	1	Şali hartuç-ı obüs	757
	Araba	5	Kebir tüfenk	20	Şali hartuç-ı obüs	100
	Araba-i top-ı obüs	1	Keser maa-kabza	25	Şali hartuç-ı sürat	22
	Balta maa-kabza	366	Kova	1	Tehi tıpa-i humbara	2568
	Barut kesesi	45	Köhne sandık	32	Teneke falya sürat	343
	Barut-i siyah varil	192	Kös	1	Tırpan	39
	Bilâ-kabza maşa-i Mahtab	3.000	Kundak-ı balyemez	5	Tomar kekçe	20 tob
	Burgu	3	Kurşun tabyası	1	Tomar-ı balyemez	17
	Burgu sagir balyemez	34	Küfe-i kebir	40	Tomar-ı sürat maa-furça	38
	Cera (Kıyye)	50	Mahtab kesesi	39	Tutgal tabesi	1
	Çam sakızı (Kıyye)	4	Mahtab sandık	886	Tüfenk çakmağı	1
	Çanta-i falya	51	Manivela	5	Tüfenk çubuğu	188
	Çanta-i hartuç	1	Mermer Yuvarlak	586	Tüfenk falya	12 kıyye
	Çubuk üzengi	5	Meşale	8	Vezne-i top	2
	Çuvaldız	72	Mimli bez hartuç	377	Yuvarlak	2.304
	Dâne-i Humbara	2.874	Mimli tıpa-i humbara kebir	1201	Zamk	2
Tophane Kalesi	Ağaç plasturba	1.260	Ecnas falya hartuç	25	Mimli tıpa-i humbara	3250
	Ahen dingil	1	Ecnas kefçe-i top	7	Mistalya	5
	Ahen kerpeden	13	Ecnas şali hartuç	150	Nişangah maa-gılıf	25
	Ahen kollu tomar-ı sürat	10	Fişenk-i havai	6	Oturtma	2
	Amele gayr-ı salih barut kıyye	15	Fitil ağacı	2	Parmak tekerlek	6
	Barut-ı siyah sandık	6	Fitil-i mısri	70	Sandık-ı mühimmat	13
	Barut-ı siyah varil	7	Hartuçlu kağıd-ı top	40	Sandık-ı kebir	4
	Bayrak mızrağı	80	İğne-i top balyemez maa-gılıf	13	Sekl-i top	20
	Burgu sagir balyemez	2	İğne-i top sürat	1	Tehi tıpa-i humbara	162
	Burgu sagir sürat	3	Katran tulum	3	Teneke peşrev?	295
	Cam fenar	8	Küfe-i kebir	14	Teneke falya-i obüs	2600
	Cera (kıyye)	100	Mahtab	700	Tomar-ı balyemez	16
	Çanta-i falya	4	Manivela	40	Tomar-ı obüs maa-farça	34
	Çanta-i hartuç	21	Maşa	1	Vezne-i top	10
	Dâne-i Humbara	755	Mermer Yuvarlak	16	Yağlı paçavra	16
	Destere	1	Mimli hartuç	10	Yuvarlak	5.640

Kale mühimmatı içerisinde en önemli kalemler şüphesiz top atışlarında kullanılan yuvarlak, mermer yuvarlak, humbara dânesi ve bunların ateşlenmesi için lazım olan baruttu. Bu türden mühimmatın en çok bulunduğu birim, toplarda olduğu gibi Vardar Kalesi'ydi. Tüm birimlerde yer alan 51.000'den fazla yuvarlağın 40.000'den fazlası Vardar Kalesi cebehânesinde kayıtlıydı. Bunlar yanında top kullanımında gerekli olan hartuç, tomar, kefçe gibi bazı teknik malzemeler de top bulunan tüm birimlerde mevcuttu. Piştov, tüfenk gibi

ateşliler ile balta, ok[402] gibi ateşsiz silah sınıfında yer alabilecek diğer savaş silahları ve bunların temel mühimmatı olan fişenkler ise belirli merkezlerde toplanmıştı. Kelemeriye Kalesi tüfenk ve piştov bulundurulan bir birimken bunun yanında sadece Yukarı Kale'de benzer silahlar bulunurdu. Yukarı Kale'deki silah çeşitliliği buradaki büyük cebehâne ile de ilişkiliydi. Nitekim 1839 yılı listesine göre tüm şehirde bulunan 1.914 sandık fişenkin 1.532'si Yukarı Kale'de gösterilmiş ve diğer yerlerde eser miktarda fişenk bulundurulduğu belirtilmişti.[403] Buradaki büyük cebehânede muhafaza edildiği anlaşılan fazla miktardaki mühimmat ihtiyaç oldukça şehrin aşağısındaki kale ve tabyalara nakledilmekteydi. Aynı listede daha önce kalede bulunan ateşli silahlardan farklı olarak 320 adet de tabanca kaydedilmişti.[404]

1821 Rum İsyanından sonra Selanik ve etrafındaki Rum ahali arasında yapılan sıkı denetimler ve alınan tedbirler çerçevesinde fazla sayıda silah toplanmıştı. Devlet adına bu silahlara el konulmuş ve Selanik'te Kala-i Bâlâ ile Kelemeriye Kalesi'ndeki depolara kaldırılmıştı. Bu sayede Selanik mühimmat envanterine girdiğini tespit ettiğimiz silahlar arasında 3.973 adet tüfenk, 761 adet tüfenk namlusu, 145 adet çakmaklı ve çakmaksız kundaklı tüfenk, 1.311 adet piştov, 59 adet piştov namlusu bulunmaktaydı Bunlara ek olarak 416 adet kılıç ve bıçak ile 1 adet kamaya da el konulmuştu. Belirli bir süre Selanik'teki depolarda bekletilen bu silahlar, yeni kurulan Asâkir-i Mansûre ordusunun silah ihtiyacının karşılanması üzere talep edilmiş ve Ağustos 1826'da İstanbul'a gönderilmişti.[405] Selanik cebehânelerindeki tüfenk ve piştov miktarından şaşırtıcı derecede fazla olduğu görülen bu silahların sahiplerinin tamamının isyancı olduğu düşünülmemelidir. Nitekim devlet, tedbir amacıyla Rum tebaanın elindeki tüm silahlara el koymak için yola çıkmış ve bu kadar fazla silahı toplayabilmişti.

19. yüzyılın ilk yarısında doğrudan bir saldırıya maruz kalmayan Selanik Kalesi'nde bunca top ve mühimmatın varlığı Osmanlı Devleti'nin şehre verdiği önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Tüm hazırlık ve planlamalar denizden gelebilecek ani bir tehdidin bertaraf edilmesi için yapılmışken uzun yıllar büyük bir tehdide maruz kalınmaması kalede mevcut mühimmatın zaman içerisinde heba olmasına da sebep olmuştur. 1839 yılı sonunda çürük olduğu için İstanbul'a gönderilen 12.000 adetten fazla yuvarlak ile 1.000'e yakın humbara dânesi buna örnek olarak verilebilir.[406]

Tehdit ve saldırılar dışında kalede bulunan mühimmatın harcanmak durumunda kaldığı farklı askerî, idarî ve sosyal hadiseler de mevcuttur. Geleneklerin ve İstanbul'dan gelen

[402] Yukarı Kale mühimmatı arasında 2.000 adet ok kaydedilmiş olsa da bunlar kullanılamayacak kadar eski olarak tanımlanmıştı. Nitekim 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'te ok, aktif olarak kullanılan bir savaş silahı değildi.
[403] BOA., ML.MSF.d., 951.
[404] BOA., ML.MSF.d., 951.
[405] BOA., C.DH., 276/13772.
[406] BOA., ML.MSF.d., 951.

emirlerin uygulanması neticesinde ortaya çıkan bir tabloya göre 1837-1839 yılları arasındaki iki yıllık sürede, Tobçubaşı Musa Bey'in de tasdik ettiği, Selanik şehrinde yankılanan ve tabyalarda dumanlar yükselten top atışları ve diğer mühimmat harcamaları şu şekildeydi:

Tablo 1.16. 1837-1839 Arasında Selanik Kalesi'nden Harcanan Mühimmat Listesi ve Gerekçeleri[407]

Top Atışı ve Mühimmat Kullanım Gerekçesi	Tarih	Top Pare	Barut Mikt.
Devletlü Arif Paşa hazretlerinin Selanik'e teşriflerinde ve fermanın okunmasında	23 R.evvel 1253	30	41
Amerika beylik sefinesinin usul gereği Selanik Kalesini selamladıktan sonra mukabele	8 C.evvel 1253	21	31
Elviye-i Hamse Müşiri Mustafa Paşa'nın Selanik'e teşriflerinde rakîb oldukları fırkateyne mukabil	12 C.evvel 1253	21	40
Devletlü Mustafa Nuri Paşa Selanik'e teşriflerinde ve Yanya'ya gittiklerinde ve Kaleyi dolaştıklarında	13 C.evvel 1253	99	142
Eski Muhassıl Devletlü İbrahim Paşa hazretlerinin gidişinde	22 C.evvel 1253	19	28
Fransız beylik birik sefinesinin attığı toplara mukabil	29 C.evvel 1253	21	31
Sultan Mahmud-ı sani hazretlerinin cülûs-ı hümâyûn yıldönümünde	4 C.ahir 1253	105	135
Devletlü Mustafa Nuri Paşa hazretlerinin suret-i emr-i âlişânının okunmasında	25 C.ahir 1253	19	28
Ramazan ayı başında ve ber-mutad iftar ve imsakta	29 Şaban 1253	79	88
Velâdet-i hümâyûn-ı hazret-i şâhâne günü beş vakitte	14 Ram. 1253	105	105
Ramazan bayramında (Iyd-ı fıtır subutunda) üç gün boyunca beş vakitte	29 Ram. 1253	336	336
Elviye-i Hamse'nin müjde ve ifâ-yı emr-i âlişânın okunmasında iki defada	29 Şevval 1253	30	30
Kurban Bayramı (Iyd-ı athâ) arifesinde ve dört gün boyunca beş vakitte	9 Zilhicce 1253	441	441
Selanik Naibi efendinin gidişi ve Hâkim İzzet Bey'in teşriflerinde	15 Zilhicce1253	6	9
Selanik sahilinde hazır bekleyen beylik birik sefâyin-i hümâyûn toplarına mukabil	16 Safer 1254	40	80
Devletlü İzzet Paşa kazalara redif tahriri için gidiş ve dönüşünde	23 Safer 1254	30	60
Fransız beylik golet sefinesinin anlaşma gereği attığı toplara mukabil	27 Safer 1254	21	42
İrâde-i seniyye üzere Sadrazamın velâdet gününde beş vakitte	12 R.evvel 1254	105	155
Selanik körfezinde dolaşan beylik birik ve golat sefâyin-i hümâyûnlarına mukabil	23 R.evvel 1254	21	42
On üçüncü alay miralayı Elhac Ahmed Bey ikinci taburuyla Yanya'ya gidişinde	1 R.ahir 1254	9	18
Nemçe beylik gorvet sefinesi toplarına mukabil	3 R.ahir 1254	21	42
Felemenk beylik birik sefinesi toplarına mukabil	16 C.evvel 1254	21	42
Beylik sefine-i hümâyûn toplarına mukabil	16 C.evvel 1254	21	42
Nemçe beylik golet sefinesi toplarına mukabil	26 C.evvel 1254	21	42
Beylik golet sefine-i hümâyûn toplarına mukabil	29 C.evvel 1254	17	34
İrâde-i seniyye gereği cülûs-ı hümâyûn yıldönümünde beş vakitte	4 C.ahir 1254	105	105
Asâkir-i Mansûre feriklerinden Devletlü Hayreddin Paşa Selanik'e geliş ve gidişinde	25 C.ahir 1254	30	60
Nemçe beylik birik sefinesi toplarına mukabil	3 Receb 1254	21	42
Eski İşkodra Kaymakamı Asâkir-i Mansûre feriki Hüseyin Paşa'nın Selanik'e geliş ve gidişinde	16 Receb 1254	30	60
Ramazan ayı başında ve ber-mutad iftar ve imsakta beş vakitte	29 Şevval 1254	81	81
Velâdet-i hümâyûn-ı hazret-i şâhâne günü beş vakitte	14 Ram. 1254	105	105
Ramazan bayramında (Iyd-ı fıtır subutunda) üç gün boyunca beş vakitte	29 Ram. 1254	336	336
Devletlü Arif Paşa hazretleri Yanya'ya gidiş ve Selanik'e dönüşünde	S. Zilhicce 1254	30	60
Kurban Bayramı (Iyd-ı athâ) arifesinde ve dört gün boyunca beş vakitte	9 Zilkaade 1254	441	441
On üçüncü alay Asâkir-i Mansûre 1. ve 4. taburlarıyla Kaymakam Ahmed Bey'in İstanbul'a gidişinde	19 Safer 1255	9	18
Nemçe beylik birik sefinesi toplarına mukabil	21 Safer 1255	21	42

[407] BOA., ML.MSF.d., 951.

Fransız beylik birik sefinesi toplarına mukabil	27 Safer 1255	21	42
İrâde-i seniyye gereği Sadrazamın velâdet günü beş vakitte	12 R.evvel 1255	105	105
Cülûs-ı hümâyûn-ı hazret-i şâhânede (Sultan Abdülmecid'in cülusu)	4 C.evvel 1255	357	714
Elviye-i Hamse Müşiri Devletlü Mustafa Paşa hazretlerinin Selanik'e ve Selanik'ten Siroz'a ve yine Selanik'ten Yanya'ya gidişlerinde	17 C.evvel 1255	57	114
Amerika beylik korvet sefinesi toplarına mukabil	5 C.ahir 1255	21	42
Davud Paşa hazretlerinin İstanbul'a gidişinde	2 Şaban 1255	11	22
Toplam		**3.475**	**4.486**

Asâkir-i Mansûre Atış Talimlerine Verilen Barutlar	**Tarih**	**Barut Miktarı**
On üçüncü alay 1. Taburuna	25 C.evvel 1253	200 Kıyye
On üçüncü alay 1. Taburuna	25 Receb 1253	280 Kıyye
On üçüncü alay 1. Taburuna	27 Ram. 1253	120 Kıyye
On üçüncü alay 1. Taburuna	3 Zilhicce 1253	200 Kıyye
On üçüncü alay 1. Taburuna	17 Muha.1254	200 Kıyye
On üçüncü alay 1. Taburuna	11 Receb 1254	200 Kıyye
On üçüncü alay 1. Taburuna	17 Ram. 1254	86 Kıyye
Elviye-i Hamse Müşiri Devletlü Mustafa Paşa hazretlerinin emriyle fişekçi Abdi'ye verilen	22 R.evvel 1255	150 Kıyye
Toplam		**1.436 Kıyye**

Bazı Mahallere Verilen Kurşunlu Fişenk	**Tarih**	**Fişenk Miktarı**
On üçüncü alay 2. taburuna Yanya'ya gidişlerinde	27 R.evvel 1254	5 Sandık
On üçüncü alay Asâkir-i Mansûre karakollarına	14 Receb 1254	7 Sandık
Karaburun'a sürsün	15 R.evvel 1255	1 Sandık
Cizos memurlarına	1 C.evvel 1255	2 Sandık
Toplam		**15 Sandık**

Yerli Topçuların Atış Talimlerine Verilen Mühimmat Gurre-i Şaban 1253 ve 12 Şaban 1254'te iki sefer	**Mühimmat Miktarı**
Barut-ı siyah	333 Kıyye
Şali sır tunç obüs	200 Kıyye
Şali sır tunç obüs	300 Kıyye
Şali sır tunç obüs	100 Kıyye
Teneke fota	820 Kıyye
Mahtab	93 Kıyye
Şali sır tunç sürat	150 Kıyye

Farklı Yerlere Verilen Barut	**Barut Miktarı**
Şenlikte endâhte olunan	4.486 Kıyye
Asâkir-i Mansûre atış talimlerine verilen	1.436 Kıyye
Yerli topçuların atış talimlerine verilen	334 Kıyye
Toplam	**6.256 Kıyye**

Selanik Kalesi'nin mühimmat harcamalarını gösteren 1839 tarihli listeye göre barut ve fişenk verilen en önemli yerler Selanik şehrinde bulunan askerî birliklerin talimleri olmuştur. Başta yerli topçu birlikleri olmak üzere Selanik ve civarından toplanan Evlâd-ı Fatihân askerlerinden müteşekkil olan 13. Asâkir-i Mansûre alayına dağıtılan mühimmata ek olarak çeşitli zamanlarda düzenlenen şenliklerde de mühimmat kullanılmıştır. Bunlar yanında kale tabyalarından belirli zamanlarda yapılan top atışları için de barut ve yuvarlak kullanılmıştır.

İki yıllık zaman diliminde hangi gerekçelerle top atışı yapıldığını gösteren listede pek çok dikkat çekici hadise kayıtlıdır. Kayıtlara göre Selanik Kalesi'ne yaklaşan veya körfezde bulunan Amerika, Fransa, Nemçe, Felemenk devletleri gibi yabancı devletlere ait gemilerden

yapılan selamlama atışlarına karşılık olarak kaleden her seferinde 21'er pare top atışıyla mukabele edilmiştir. Bu mukabele atışlarına Osmanlı donanmasına ait gemilere verilen karşılıklar da dâhildir. Bunlar yanında vezaret rütbesini haiz üst düzey Osmanlı kumandalarının Selanik'e her geliş ve gidişlerinde de 30'ar pare top atışı yapıldığı görülmektedir. Bu sayı gelen görevlinin rütbesine göre artış gösterebildiği gibi, askerî görevi bulunmayan şehir idarecilerinin görev değişimlerinde de daha az sayıda top atışı yapılmaktaydı. Örneğin Mart 1838'de kadının Selanik'ten ayrıldığı ve yeni kadı İzzet Efendi'nin göreve başladığı 6 pare top atışıyla şehre duyurulmuştu. Yine şehirde bulunan 13. Alaya mensup taburların görevlerine gidip gelişleri de top atışıyla şehre ilan edilmişti. Bunlar dışında ber-mutad top atışı yapılan belli başlı günler arasında Ramazan ayındaki imsak-iftar vakitleri ile Kurban ve Ramazan Bayramları bulunmaktaydı. Bayram boyunca her gün beş vakitte top atışı yapılmıştı. Sultan II. Mahmud'un emirlerine uygun olarak kendisinin doğum günü olan 14 Ramazan ile tahta çıkış yıldönümü olan 4 Cemaziyelahir günlerinde de her yıl 105'şer pare top atışı ile kutlama yapılmıştı. Bu kutlamaya yine padişahın emriyle sadrazamın doğum gününde yapılan atışlar da dâhil edilmişti. Söz konusu listenin zaman aralığı Sultan Abdülmecid'in cülus gününü de kapsamakta ve Selanik Kalesi'nde en fazla sayıda top atışının yapıldığı günün cülus ilanı olduğunu göstermektedir. Sultan Abdülmecid'in temmuz ayı başındaki cülusundan on beş gün sonra Selanik'e haber ulaşması üzerine 16 Temmuz 1839 günü Selanik tabyalarından toplam 357 pare top atışı yapılmış ve cülus-ı hümayun ilan edilmişti.[408]

[408] BOA., ML.MSF.d., 951.

İKİNCİ BÖLÜM
ŞEHİR VE YAŞAM

Osmanlı şehirlerinin merkezî yönetim tarafından organize edildiği ve bu anlamda İstanbul'un küçük bir örneği olduğu sonucunu yaratan "Osmanlı Şehri" teorisi karşısında, taşradaki şehirlerin farklılıklarına odaklanmak müstakil gelişim süreçlerini görebilmeyi mümkün kılacaktır.[409] Bu anlamda şehrin dinamizm kaynağı olan idarî, sosyal ve ekonomik hayatın ayrıntılarıyla ele alınması şehri tanımlamamıza yardımcı olur. Selanik şehrinin çok yönlü bir topografyaya sahip olması, 19. yüzyıla ulaşan şehir dokusunun kendine has özellikler biriktirmesini sağlamıştır. Bu nedenle coğrafî özellikler başta olmak üzere, şehrin tarihi, şehirlilerin din ve etnisitelerinden kaynaklanan yaşam tarzları, şehri meydana getiren genetik dokunun unsurları olarak ön plana çıkmıştır.

2.1. Şehrin Topografyası Üzerine

Selanik şehrini anlatan birçok kaynak genellikle şehrin düzensizliğinden ve yabancıların sıklıkla kaybolduğu "labirent" sokaklarından bahsetmektedir.[410] Örneğin, 1835'de şehre gelen Leake, sokakların kirliliği ve rahat olmayışından ötürü, Selanik'in "Türk kasabasının özelliklerini taşıdığını" ifade eder.[411] Aslında, "Batı şehri" teorisinin koyduğu standartların ötesine taşan Selanik, bu anlamda İslam kenti veya Osmanlı şehri teorisine hapsedilmeye çalışılmaktadır. Bunun sonucunda ise olumsuz yönleri parlatılırken Osmanlının merkezî ve yerel yöneticilerinin hatta idarî sisteminin eksikliklerine dikkat çekilmektedir.[412]

15. yüzyılda İslam hukuku ve Osmanlı örfî hukukuyla tanışan Selanik'te, geçmişten miras kalan büyük kamu binaları, kiliseler, mahalleler ve caddeler değişime uğramaya başlamıştır. 19. yüzyıla ulaştığımızda ise, şehir dokusu, topografyanın İslam ve Osmanlı hukukuyla kurduğu karmaşık ahenkle karşımıza çıkar. Bu sebeple bu ahenge etki eden unsurlar şehri anlamak için önemlidir. Stefan Yerasimos, batılıların düzensizlik olarak gördüğü Osmanlı şehir dokusunu şer'i ve örfî hukukun mücadelesi karşısında bulunan orta yol olarak göstermiştir. Nitekim şer'i hukukun koruması altında olan şahısların hak ve selahiyetleri, devletin menfaatini gözeten örfî hukukla kontrolde tutulmaya çalışılmışsa da Tanzimat

[409] Özcoşar, "Şehir ve Eşraf", s. 129.
[410] Moutsopoulos, "İki Yüzyıl Arasında Kalan Bir Kent", s. 29.
[411] Leake, *Travels in Northern Greece*, s. 239.
[412] Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 72.

öncesinde bu mümkün olamamıştır.[413] İşte burada, 19. yüzyılın ilk yarısında varlığını devam ettiren karmaşa, aslında bir düzensizlik ve umursamazlık değil, tam anlamıyla işletilemeyen örfî hukuk karşısında Osmanlı yöneticilerinin geçici çözümlerinin birikimi olarak okunmalıdır. Şehrin her bir köşesine sirayet eden bu birikim, cemaatlerin şehirdeki varlığı, etkililiği ve şehrin coğrafik özellikleriyle de yoğrulmuştur. Bir diğer husus ise Osmanlı şehirlerinde gözlenen süreklilik gayretidir. Şehir dokusunda yakıp yıkmak ve yenisini inşa etmek yerine, daimi olarak tadil ve tamir yöntemini tercih eden Osmanlı yönetimi, yaşam alanlarının işlevsel ve estetik yönlerini koruyarak sürdürülebilirliği sağlamayı amaçlamıştır.[414] Bu tercih, yukarıda da bahsedildiği üzere şehrin her köşesinde anlamlı bir birikimi beraberinde getirmiştir.

15. yüzyılda Müslümanların şehirde dağınık olarak yerleştikleri[415], ilerleyen yıllarda da yavaş yavaş şehrin üst kesimlerinde bulunan boş arazileri tercih ettikleri bilinmektedir. 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başındaki Sefarad Yahudi göçünden sonra, o tarihlerde şehrin hâkim nüfusu olan Rumların sayıları giderek azalmış ve şehir dokusundaki konumları da değişmiştir.[416] Kalabalık Yahudi nüfusunun iskanı için şehrin güneyindeki vakıf arazileri kullanılmaya başlandığında, bölgedeki Müslüman ve Rum yerleşimler şehrin doğusu ve kuzeyine doğru kaymıştır.[417] Çarşı, pazar, liman ve askerî birimlerin gelişmesi de şehir dokusunu meydana getiren en önemli etkenler arasındadır. Sahil boyunda kurulmuş olan liman tesisleri ve hemen ardında devam eden düzlük arazi, iskâna en müsait alanlar olarak dikkat çekerken, iskeleye yakınlığı sebebiyle çarşı ve pazarların, han ve depoların toplandığı bir bölgeye dönüşmüştür. Fetihten sonra doldurulmaya başlanan yüksek rakımlı arazilerin dezavantajları ise Müslüman ahali nezdinde avantaj olmuştur. Yukarı Kale'ye kadar devam eden bu yükseltinin zirveleri ise büyük kayalıklara ev sahipliği yaptığından yerleşimi zorlaştırmıştır.

Osmanlı şehrinin ahengini okuyabilmek "yol" unsuru üzerinden şehri haritalandırmayı da gerektirir. Bir şehrin yol düzeninin kurulmasında etkili olan unsurlar üç farklı yol türünü karşımıza çıkarır. Bunlardan birincisi, şehrin kapılarından büyük kamu binalarına uzanan ve

---

[413] Stefan Yerasimos, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, çev. Ali Berktay, ed. Paul Dumont, François Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 7-13.

[414] Yunus Uğur, "Şehirler ve Şehirleşme", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çevre ve Şehir*, ed. Fehmi Yılmaz, İstanbul 2015, s. 301.

[415] Johannis Anagnostis, şehrin fethinden sonra Yenice'den getirilen bin civarındaki Türk'ün şehirde dağınık olarak eski Hristiyan hanelerine yerleştiğini anlatmaktadır. Melek Delilbaşı, *Selânik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 42-43.

[416] 15. ve 16. yüzyıla ait Selanik tahrir defterlerinde şehirdeki Hristiyan nüfusun giderek azaldığı tespit edilmektedir. Suraiya Faroqhi, "Selanik", *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, IX, Brill, Leiden 1997, s. 123.

[417] Evanghelos Hekimoglou, "Some Notes on the Muslim Vakfs in Ottoman Thessaloniki", *Journal of Turkish Studies*, 40, 2013, s. 164-165.

ana arter vazifesi gören caddelerdir. İkincisi, söz konusu bu caddelerden mahallelere uzanan ara yollardır. Üçüncüsü ise mahalle içlerinde, evleri birbirine ve ara yollara bağlayan sokaklardır ki bunlar daha çok labirentlere benzetilmiştir. Bu sistematikte genelden özele doğru, giderek artan bir mahremiyet ve korunma söz konusuydu. Nitekim bilhassa mahremiyete sahip Müslüman mahallelerinde yabancıların veya işi olmayanların dolaşması istenen bir durum değildi. Sokak ise, oranın sakinlerinin ortak kullanım alanı olduğundan dışarıdan muhafaza edilen bir özel alan olarak karşımıza çıkmaktaydı. Bu nedenle de zaman zaman ara sokaklar kapatılıp çıkmaz sokak yapıldığı gibi, sadece mahalle sakinlerinin yolunu bulabileceği bir "labirent"e dönüşmekteydi.[418] Yabancıların geçmesini veya arabaların girmesini önlemek için dar olması makbul olan bu ara sokaklarda yer alan mülkler miras yoluyla paylaşıldığından sokak üzerindeki iskanda da karmaşıklıklar baş göstermekteydi.[419]

Osmanlı şehrinin yol düzenini tanımladıktan sonra bu düzeni Selanik şehrine uyarladığımızda şehrin topografik dağılımı anlam kazanmaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısında, Selanik şehrinin en önemli kapıları Vardar ve Kelemeriye kapılarıydı. Doğu ve batı surları üzerinde bulunan bu iki kapı, tarihi kapılar olması hasebiyle de ana arter vazifesine sahipti. İki kapıyı birbirine bağlayan ana cadde Vardar Caddesi (Kelemeriye Caddesi[420]) olarak isimlendirilmiş olup, bu cadde tarihi misyona sahip Egnatia yolunun bir parçasıydı.[421] Üzerinde Roma dönemi anıtlarının da (örneğin Gallerius Kemeri) yer aldığı bu yol, şüphesiz Selanik'in can damarıydı. Caddenin güneyinde limana kadar olan mahalleler ticarî ve sosyal hareketliliğin had safhada olduğu bir bölge olarak mahremiyet ve korunmanın zor sağlandığı bir alandı. İşte bu sebeple şehrin güneybatısı olarak tarif edilebilecek olan bu bölümde Müslüman mahallesi yoktu. Nitekim burada daha çok çarşı ve pazarlar ve bunlar etrafında tam anlamıyla bir mahalle özelliği göstermeyen ve ticari mekanlarla iç içe geçmiş Yahudi mahalleleri konumlanmıştı. Yahudi cemaatinin eğitim ve din hizmeti veren en önemli merkezi olan Talmud Tora[422] ve birçok havra da şehrin bu bölümünde bulunmaktaydı.

---

[418] Yerasimos, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", s. 13.

[419] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla)*, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 183. 19. Yüzyılın sonunda, Selanik'te mahalle ara sokaklarının karmaşıklığı devam etmekteydi. Bu durumu eski bir Selanikli olan Leon Sciaky şöyle anlatmaktadır: "*Çok sessiz sokaklardı bunlar, dar oluşları ve zahmetli dönemeçleri, faytonlarla el arabalarının trafiğini engellerdi.*". Leon Sciaky, *Elveda Selanik*, çev. Ünsal Eriş-Osman Çetin Deniztekin, Varlık Yayınları, İstanbul 2014, s. 80.

[420] Bu cadde bazı kaynaklarda Vardar bazı kaynaklarda ise Kelemeriye Caddesi olarak isimlendirilmiş olup, tahminimize göre Kelemeriye Kapısı'na yakın olan doğu kısmına Kelemeriye ve Vardar Kapısı'na yakın olan batı kısmına ise Vardar Caddesi denmekteydi. Bkz. Görsel 2.3'te kırmızı renk ile gösterilen güzergah.

[421] Nitekim caddenin bugünkü ismi de Egnatia'dır.

[422] Talmud Tora'nın tarihi, işlevi ve şehir topografyasındaki konumuna ilişkin ayrıntılar için bkz. Evanghelos Hekimoglou, "To ktiriako sigkrotima Talmoud Tora tis Thessalonikis. Geografiki thesi, sinthesi kai simasia gia tin istoriki topografia tis poli", *XXXIV. Panhellenic History Conference. Proceedings,* Thessaloniki 2015, s. 33-59.

Görsel 2.1. 19. Yüzyılda Vardar-Kelemeriye Caddesi ve Galerius Kemeri (İ.Ü. Nadir Eserler Ktp., Yıldız Ftğ. Albümleri, No.90423/19)

Yahudilerin şehrin bu bölgesinde sakin olması farklı sebeplere dayanmaktaydı. Herşeyden önce, buranın İskele ve çarşılara yakınlığı, ticari hayat içerisinde gerek sermaye gerekse iş gücü olarak önemli bir yer kaplayan Yahudi cemaati için burayı makbul kılmaktaydı. Ancak şehre büyük bir göç ile gelen ve sayıları giderek artan bu cemaatin bölgedeki varlığı ekonomik olduğu kadar siyasi otoritenin de tercihiydi. Tespit ettiğimiz en makul sebep ise şüphesiz mülkiyet meselesiydi. Nitekim Yahudi mahallelerine ait temettuat defterlerinde yapılacak detaylı okumalar "*müstecirân*" kavramının sıklıkla kullanıldığını göstermektedir. Buna göre; bahse konu mahallelerde Yahudiler büyük oranda kira yoluyla ikamet etmekteydi. Müslüman, Yahudi ve Hristiyan cemaati mensuplarına ait olan bu mülklerin önemli bir kısmı ise vakıf malıydı. 1844 yılına ait bir tespit hemen İskele/Tophane Tabyası gerisinde bulunan ve yangında yok alan Tophane Mahallesi'ndeki Yahudi haneleri arsalarının Gazi Hüseyin Bey

vakfına bağlı olduğunu göstermektedir.[423] Benzer şekilde çoğaltılabilecek örneklerle beraber, münferiden çarşılara dağılmış olan vakıf mülkleri de bugün Selanik'teki arşivde bulunan vakıf defterlerinden okunabilmektedir.

Yahudi mahallelerinin oluşumundaki ekonomik etkenlere benzer olarak, Selanik'te yaşayan yabancıların da ticaret merkezlerine yakın bir konumu tercih ettikleri ve zaten şehrin geneline yayılmak gibi bir izne tabi olmadıkları anlaşılmaktadır. İştira'dan şehre açılan Yalı Kapısı'nı geçince Yahudi Mahallesi ile iç içe geçmiş olan ve çarşı-pazarın devamı niteliğinde bulunan bu bölge yabancıların yerleştiği Frenk Mahallesi'ydi.

Vardar Caddesi'nin güneybatısındaki Yahudi yerleşimi, şehrin batısına doğru da devam etmekteydi. Yahudilerden önce şehrin güneyinde geniş bir alanda yerleşmiş olması muhtemel olan Rumlar, 16. yüzyılda yeni Yahudi yerleşimlerinin artmasıyla giderek şehrin güneydoğusunda Kelemeriye Kapısı etrafında toplanmıştı.[424] Bunun yanında önemli ve tarihi ibadet merkezlerinin bulunduğu Vardar Caddesi'nin kuzeydoğusunda da Rum mahalleleri oluşturulmuştu. Yahudi ve Rum mahalleleri arasında adeta bir set vazifesi gören bazı Müslüman mahalleleri ise, şehrin kuzeyinde yer alan Müslüman mahallelerinden bir istisna olarak ayrışmaktaydı. Dini ve tarihi rekabetleriyle zaman zaman kavgaya dönüşen Yahudi-Hristiyan ilişkilerinde[425], söz konusu Müslüman mahalleleri ara bölge vazifesi görmüştü. Ancak bu mahalleler diğer mahallerden farklı olarak bölgedeki Ayasofya ve Akçe Mescid gibi önemli camilerin varlığından kaynaklanmakta ve nüfus yoğunlukları diğer Müslüman mahallelerine göre daha az olarak dikkat çekmekteydi.

Vardar Caddesi'nin kuzeyinde neredeyse ona paralel bir diğer cadde ise Yeni Kapı caddesiydi.[426] Doğu surları üzerindeki Yeni Kapı'dan başlayan bu yol, detayları aşağıda aktarılacak olan Paşakapısı (Bâb-ı Âli) ve muhtemelen mahkeme binası yakınlarından geçerek batı surlarına ulaşmaktaydı. Nitekim bu noktada yüzyılın ikinci yarısında Telli Kapı isminde bir yeni kapı daha açılmıştı. Vardar Caddesi ile Yeni Kapı Caddesi arasında şehrin merkezinde bulunan alan genellikle şehrin önemli ibadet merkezleri ile Tahtakale gibi çarşılara ev sahipliği yapmaktaydı. Bu anlamda genellikle Müslüman mahalleleri bu bölgede yer alsa da, Vardar Caddesinin güneyindeki Yahudi ve Hristiyan mahallelerinin uzantısı olarak tek tük de olsa bazı

---

[423] BOA., C.AS., 1165/51853. Vakfa ait hane sayısı ilgili şeriyye sicili kayıtlarında toplam 16 hane olarak gösterilmektedir. IAM., 244, sayfa 4 v.d. Vakfın diğer Yahudi mahallelerindeki mülklerine ilerleyen sayfalarda temas edilecektir.

[424] Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 17.

[425] Şehirde Hristiyan ve Yahudiler arasındaki sorunlar Yahudi göçüyle başlamış ve 19. yüzyıla kadar ulaşmıştır. Yahudilerin gelişiyle azınlık konumuna düşen Hristiyanlar, bunu hazmedemediği gibi daimi olarak Yahudilerin kalabalık olması ve Hristiyan mahallelerinde huzuru bozmalarından şikayet etmiştir. Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 75.

[426] Bkz. Görsel 2.3'te gösterilen yeşil renkli güzergah.

gayrimüslim mahalleler hemen cadde üzerinde yer almaktaydı. Yeni Kapı caddesinin kuzeyi ise Yukarı Kale dahil olmak üzere şehrin Müslümanlarına ev sahipliği yapmakta ve bu cadde itibariyle başlayan arazi, eğimi sebebiyle "Bayır" olarak isimlendirilmekteydi.[427]

Görsel 2.2. 19. Yüzyılda Yeni Kapı Caddesi ve Cadde Üzerinde, Bulunduğu Mahalleye İsmini De Veren Yılan Mermeri Sütunu (İ.Ü. Nadir Eserler Ktp., Yıldız Ftğ. Albümleri, No.90423/25)

19. yüzyılın ilk yarısı için şehrin diğer bir ana yolu İskele'yi (İştira Bölgesi'ni) şehir merkezine hatta Paşakapısı'nın bulunduğu yere ulaştıran güzergahtı. Diğer caddelerin aksine güney-kuzey aksında uzanan bu yol, Yalı Kapısı'ndan başlayarak çarşılar içerisinden geçip hem Vardar hem de Yenikapı caddelerini kesmekteydi. Şehre ait şeriyye sicili ve vakıf defterlerinde bölgenin Yalı Yolu olarak tarif edilmesi, bu caddenin 19. yüzyılın ilk yarısında Yalı Yolu olarak isimlendirildiğini düşündürmektedir.[428] Yüzyılın ilk yarısı için çok belirgin olmayan ve geçmişin karmaşasını hala barındıran bu yol, 1859 yılında Sultan Abdülmecid'in şehri ziyareti

[427] Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 16.
[428] Yalı Yolu isminin kullanımına dair örnekler için bkz. IAM. vakıf defteri num. 14, sayfa 137-138.

öncesinde, yola sarkan cumbaların yıkılmasıyla genişletilmeye başlatılmıştı.[429] Daha sonra ise buraya, caddeye dönüşmesini sağlayan Sabri Paşa'nın ismi verilmişti.[430]

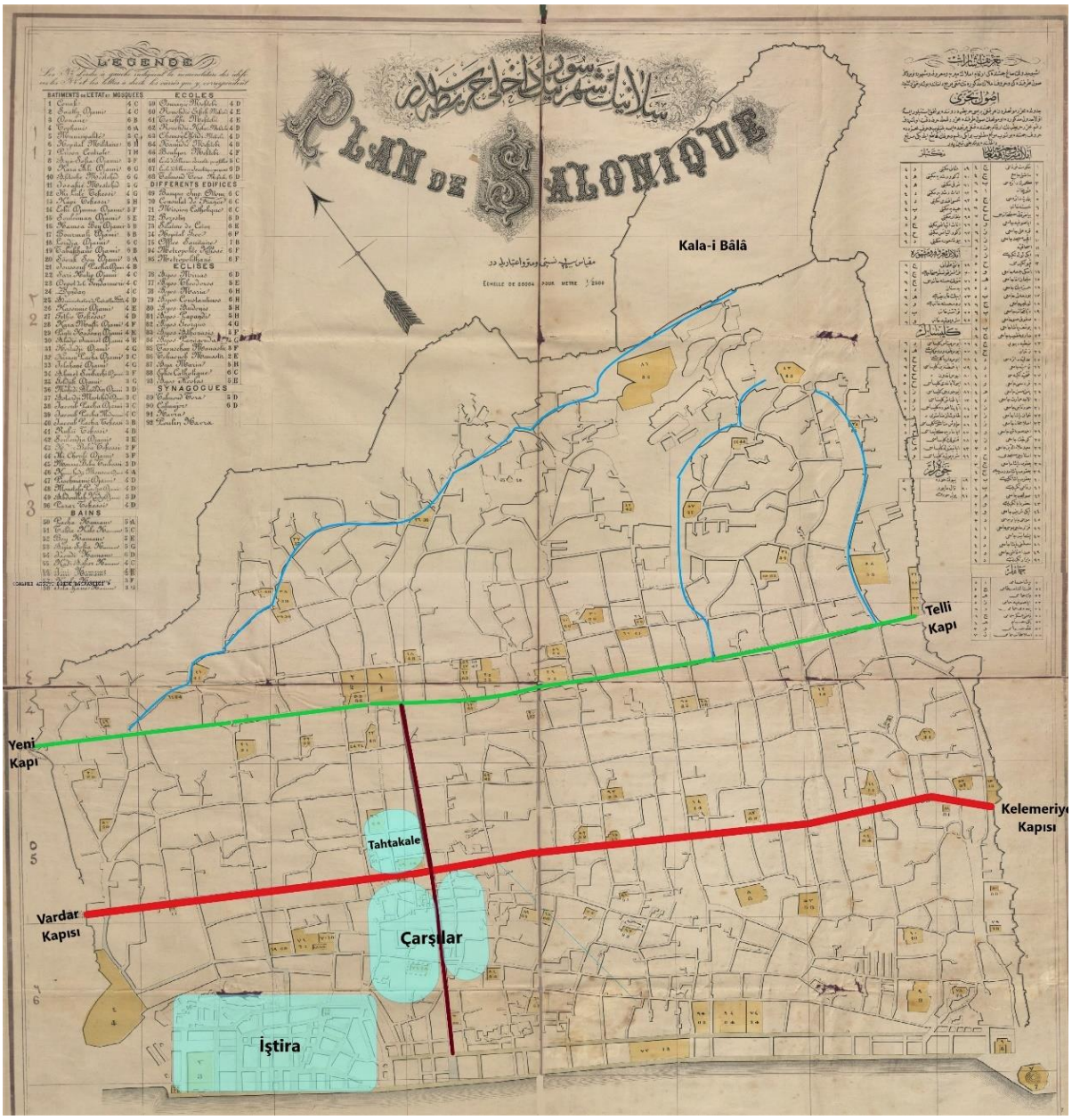

Görsel 2.3. Selanik'te Ana Caddeler ve Bazı Ara Yollar.(BOA., Y.EE., 64/4)[431]

Sur kapıları, kamu binaları ve liman sayesinde ortaya çıkan ana arterleri ara yollar takip etmekteydi. Mahallelerdeki çeşme, cami, kilise, havra, meydan gibi ortak kullanım mekânlarından caddelere uzanan bu yollar, mahalleleri birbirine bağladığı gibi, şehir surları içerisinde bir uçtan bir uca ulaşımı da mümkün kılmaktaydı. Caddeler gibi nizâmî ve düz

[429] Çakılcı, "Unutulmuş Bir Seyâhat-i Hümâyûn", s. 71.
[430] Sabri Paşa 1869'ta vali olarak geldiği Selanik'te şehir dokusuna etki eden düzenlemeler yapmıştır. Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 132-133.
[431] Yıldız Esas Evrak tasnifinde bulunan 20. yüzyıl başına ait şehir haritası üzerindeki ilgili işaretlemeler tarafımızdan eklenmiştir.

olmayan ara yollar, eğim ve yükseltilerin etkisiyle kıvrımlı bir hal almıştı. 19. yüzyılın ilk yarısı için tek tek saymanın mümkün olamayacağı bu yolların güzergahını tahmin etmek güç değildir. Dimitriadis'in eserinde sunduğu 19. yüzyıla ait detaylı haritalar[432] ile 20. yüzyıl başına ait Selanik Belediyesi'nce hazırlanan şehir planı[433] bu hususta 19. yüzyılın ilk yarısına dair fikirler sunmaktadır. Öyle ki özellikle "Bayır" olarak isimlendirilen şehrin kuzeyindeki Müslüman mahallerinin söz konusu haritalarda gösterilen sokak ve aralıkları kısmen korunarak günümüze dahi ulaşmıştır. Yeni Kapı caddesi veya bugünkü ismiyle Agiou Dimitrou caddesinin kuzeyinde yer alan mahaller için benzer güzergahlar hala mevcuttur.[434] Bu anlamda Yenikapı yakınlarından kuzeye yönelen bir ara yol (bugün Alexandras Papadopoulou sokağı) kıvrılarak kuzeydeki Çınar semtine ve oradan tırmanarak (bugün Dim. Poliorkitou sokağı) Musa Baba Türbesi'nin bulunduğu meydana ulaşmaktaydı. Buradan devam eden ara yol daha yukarıdaki Çavuş Manastırı'na vararak Yukarı Kale surlarının altında yer alan Yedi Kule (Eptapirgiou sokağı) sokağına bağlanmaktaydı. Belirtilen güzergahta bugün hala 19. yüzyıla ait bazı çeşme yapılarının varlığı bu sokakların mahalle ara yolları olduğuna işaret etmektedir.[435]

Görsel 2.4. Şehrin Kuzeybatısında Bulunan Mu'id Alaaddin (Çınar) Mahallesi Meydanı ve Çeşme Önünde Kesişen Ara Yollar (Duke University Library, Postcard Collection, Greece: Salonica No:159. https://idn.duke.edu/ark:/87924/r44q7vv6n Erişim Tar. 10.05.2020)

[432] 19. yüzyıl kadastro kayıtlarından üretilen detaylı şehir haritası Dimitriadis'in *Topografia tis Thessalonikis kata tin epochi tis Tourkokratias, 1430-1912* isimli kitabının ilgili sayfalarında parça parça yer almaktadır. Haritanın bütünü Selanik Tarihi Arşivi binasında sergilenmektedir.
[433] BOA., Y.EE., 64/4. Bkz. Görsel 2.3.
[434] Bkz. Görsel 2.3'te mavi renkle gösterilen güzergahlar.
[435] Çeşmelerin biri Çınar Meydanı'nda, diğeri ise hemen üzerindeki Dim. Poliorkitou sokağında bulunmaktadır. 19. yüzyıla ait bazı çeşmelere 1954 yılında Semavi Eyice'de işaret etmiştir. Semavi Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", *İstanbul Ünversitesi Türkiyat Mecmuası*, S. XI, 1954, s. 171.

Benzer şekilde kıvrımlı ve eğimli bir ara yol (bugün Akropoleos caddesi), Yenikapı caddesinin doğusundan başlayarak İki Şerefeli Camii mevkiine ve oradan oldukça dik bir arazide kıvrılarak kuzeydeki Yedikule sokağına ve Kule Kapısı'na ulaşmaktaydı. Bu yolun ismi Osmanlı döneminde Akropolis yerine kullanılan Kala-i Bâlâ'ydı ve ulaşım sağladığı bölgenin ismini almıştı. Yukarıda tarif ettiğimiz ara yollar haricinde şehrin kuzey sur duvarlarından Yeni Kapı caddesine inen farklı yollar da vardı ve bunlar Müslüman mahalleleri arasındaki irtibatı da temin ediyordu. Şehrin en zorlu ve eğimli arazisi olan bu bölgeler, Müslüman mahalleleri için bulunmaz avantajlar sağlamıştı. Nitekim özellikle doğu surları ve batı surlarının hemen iç kısmından devam eden bu ara yollardan sapan sokaklar sur duvarları ile noktalanmakta ve doğal çıkmaz sokakları meydana getirmekteydi. Bugün özellikle tarihi şehrin kuzeybatısında bulunan Kapetan Agra – Sachini - Alexandras Papadopoulou – Klious - Dim. Poliorkitou - Palamidou sokaklarının oluşturduğu güzergahtan şehrin yukarısına yapılacak bir yürüyüşte, güzergahın solunda yer alan sur duvarlarına ulaşan çıkmaz sokaklar hala görülebilmektedir. 19. yüzyılın ilk yarısında bu güzergahı takip eden bir kimse sırasıyla Kazzaz Hacı Musa - Kazzaz Hacı Mustafa - Yakup Paşa – Astarcı – Tarakçı - Mu'id Alaaddin (Çınar) - Musa Baba ve Hacı Memi mahallelerinden geçmiş olurdu. Dolayısıyla hem tarif edilen ara yol, hem arazinin giderek artan yükseltisi ve hem de sur duvarlarının konumu sayesinde mahalle içlerinde oluşan sokaklarda büyük oranda mahremiyet sağlanırdı. Şehrin kuzeybatısı için yapılan bu izah Müslüman mahallelerinin yerleşim ağını ve sokakların karmaşasını anlamlandırmamızı kolaylaştırmaktadır. Benzer bir örnek şehrin kuzeydoğusu için de verilebilir. Nitekim bugün Atatürk Evi'nin bulunduğu Apostolou Pavlou sokağından başlayarak Andokidou sokağını takip ederek Yukarı Kale'ye doğru yapılacak bir tırmanışta, bu sefer güzergahın sağında yer alan her bir sokak batı surlarıyla noktalanmakta ve yine çıkmaz sokaklarla karşılaşılmaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısı için bu güzergahı tercih eden bir kimse Selanik'in en büyük Müslüman mahalleri arasında bulunan Ahmed Subaşı ve Mes'ud Hasan mahallelerinin içerisinden geçmiş olurdu.

Yeni Kapı caddesinin kuzeyinde yer alan Müslüman mahallelerinin topografik dağılımını etkileyen ve mahremiyeti sağlamaya vesile olan bir etmen ise Çavuş Manastırı'nın üzerinde kurulduğu kayalık alandı. Manastırın bulunduğu noktadan Yeni Kapı caddesine uzanan büyük yarık ve engebeli arazi burada iskâna izin vermezken[436], Müslüman mahalleleri arasında yarattığı doğal engelle çıkmaz sokakların çoğalmasına ve mahallelerde mahremiyetin artırılmasına fırsat sunmuştu. Tüm bunlar Müslüman mahallelerinin yerleşim alanını

[436] Holland, *Travels in The Ionian Isles*, s. 46.

tanımlamamıza yardım ederken bazı batılı araştırmalarda şikayet konusu olan yerleşimin düzensizliği konusunun, aslında bir tercih olduğunu ve İslamî yaşam tarzını kolaylaştırdığını ortaya koymaktadır.

Selanik topografyasının genel özellikleri sıralandıktan sonra şehrin kapsamlı bir şekilde tanımlanması için bazı tematik sınıflandırmalar yapmak gerekir. Bu anlamda şehrin mekânsal dağılımı ve özellikleri üç ana başlıkta toplanmıştır. Birincisi, Osmanlı Devleti otoritesinin şehirdeki temsili olan yönetim merkezleridir. İkinci olarak, her bir Selanikliye tesir eden sosyal hayatın, günlük yaşantının sürdüğü mekânlardır. Son olarak ise, şehrin şöhretini artıran ekonomik ve ticari faaliyetlerin icra edildiği merkezlerdir. Bundan sonra söz konusu başlıklar altında sadece şehrin mekânsal tanımı değil, mekânların işlevsel özellikleri ve burada yürütülen faaliyetler de değerlendirilerek 19. yüzyılın ilk yarısında şehir yaşamı bütüncül bir bakışla ele alınacaktır.

2.2. Merkezi Otoritenin Temsili

Osmanlı taşrasında padişahın ve merkezî hükümetin meşruiyetini temsil ederek yerel güçleri kontrol altında tutmak, tayin edilen askerî ve idarî görevlilerin vazifesiydi. Ahalinin ve bilhassa eşrafın bu meşruiyeti kabulü, tayin edilen görevlilerin haklı ve doğru uygulamalarından geçerdi. Dolayısıyla ehl-i örf denen bu grubun kontrolü de elzemdi. İşte bu noktada adlî bir makam olması yanında idarî ve sosyal sorumlulukları haiz bir kurum olarak mahkeme ve onun başı olan kadı ön plana çıkmaktaydı.[437] Bu çok yönlü emir-komuta zinciri çerçevesinde, önceki yüzyılların mirası olarak 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik şehrinde otoriteyi temsil eden ve idarî süreçleri sürdüren birçok memuriyet daha vardı.[438] Bunun yanında, şehirdeki ticarî faaliyetlerin fazlalığı sayesinde zenginleşen Müslüman ve gayrimüslim Selaniklilerin şehir yönetimine etkisi görülmekteydi. Hele ki Evrenoszâdeler gibi köklü ailelerin vatanı olan Selanik'te, bu ailelere mensup güçlü isimlerin, eşraf sınıfından mütesellimliğe ve oradan valiliğe kadar uzanan serüvenleri bu etkiyi daha da güçlendirmişti.[439]

Şehir sakinlerinin yönetime etkisi, merkezî otorite ile yerel gücün işbirliğini kolaylaştırdığı gibi "yerel yönetim" anlayışının Tanzimat'tan çok önce Selanik'te tesisini de

---

[437] Suraiya Faroqhi, "Merkezi Devletle Başetmek, Yerel Güçlerle Başetmek: 16. Yüzyıldan 19. Yüzyılın Başlarına Osmanlı Bölgeleri ve Ayan", *Osmanlı ve Balkanlar*, der. Fikret Adanır-Suraiya Faroqhi, çev. Beril İdemen, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 403-404, 434.

[438] 1790'da kaldırılan şehir kethüdalığı makamının Tanzimat öncesine kadar Selanik'te devam ettiğini belirten Neumann, bunun şehrin kendi kendini yönetmesine dair gösterilecek iyi bir örnek olduğunu belirtir. Christoph K. Neumann, "Selânik'te Onsekizinci Yüzyılın Sonunda Masarif-i Vilâyet Defterleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 16, İstanbul 1998, s. 78. Bu durum Ortaylı tarafından mahalli güçler ve mahalli malî işleyişin özgünlüğü ile açıklanmıştır. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 14.

[439] Devam eden sayfalarda bu hususta örneklerden bahsedilecektir.

mümkün kılmıştı. Nitekim Ortaylı'nın, Tanzimat Fermanı öncesinde Osmanlı ülkesindeki bazı bölgelerde, sadece idarî organizasyon yönüyle de olsa "yerel yönetim" anlayışının var olabilmesi için gerekli gördüğü şartlar, Selanik için de mevcuttu.[440]

2.2.1. Şehrin Yöneticileri

Selanik bölgesi, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Rumeli Eyaleti teşkilatı içerisinde yer alan bir livaydı.[441] Bu anlamda Selanik şehri de vezaret rütbesine sahip birçok üst düzey memurun ardarda görev yaptığı liva merkeziydi. Nitekim vezaret rütbesine sahip paşaların görev yapmayı arzuladığı merkezlerden olan Selanik, Sultan II. Mahmud tarafından da "*Selanik gibi bir hasret-i vüzerâ mansıbı…*"[442] şeklinde tarif edilmişti.

Selanik şehri ve etraf nahiyelerden müteşekkil olan bu liva, 19. yüzyılın ilk yarısında bilhassa 1830'lara kadar mutasarrıfların idaresine tevcih edilmiştir. İstanbul'dan tayin edilen vezirler, mutasarrıf olarak geldikleri Selanik'te bilhassa elde ettikleri mukataa işletmeleriyle alakadar olmakta, çoğu zaman Selanik'te ikamet dahi etmemekteydi. 1817 yılına ait bir listeye göre, Selanik'e mutasarrıf tayin edilen vezire, liva sınırlarında bulunan, toplam 55.000 kuruş değerindeki beş parça has verilmişti. Bunun dışında gerek şehir merkezi gerekse liva dahilinde bulunan işletme ve topraklardan müteşekkil 1.494.567 kuruş değerindeki otuz beş parça mukataa mutasarrıfa iltizam edilmiş, fakat söz konusu mukataalar mutasarrıf tarafından mültezimlere dağıtılarak toplanan gelirler hazineye aktarılmıştı.[443]

19. yüzyılın ilk yarısında askerî mücadelelerle dolu olan Rumeli bölgesinde, askerî organizasyonlarda görevlendirilen Selanik mutasarrıfları çoğu zaman burada ikamet etme fırsatı bulamamaktaydı. İşte bu hallerde, askerî ve idarî otoriteyi temsil edecek bir temsilciye doğan ihtiyaç nedeniyle, çoğu kez mutasarrıf tarafından seçilen ve İstanbul tarafından da onaylanan bir mütesellim tayin edilirdi. Mütesellimler aynı zamanda, mutasarrıf değişimlerinde yeni mutasarrıfın şehre gelmesine kadarki geçen sürede de sorumluluk üstlenmekteydi.

Selanik'te mutasarrıfların tayinini bazen muhassıl bazen de vali unvanına sahip vezirler takip etmiş, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra idarî sistem köklü bir değişikliğe uğramıştır. Niyetimiz, burada, 19. yüzyılın ilk yarısında şehirde yönetici olarak bulunan isimleri, eksiklikler olsa da, sıralamak ve ön plana çıkan isimler hakkında bir değerlendirme

---

[440] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri*, s. 13-15.
[441] Osmanlı idarî teşkilatında daha sonraki yıllara ait olan liva teriminin, 19. yüzyılın ilk yarısına ait birçok arşiv belgesinde, sancak statüsündeki Selanik için kullanıldığı görülmektedir.
[442] Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sânî), Tahlîl ve Tenkîdli Metin*, II, haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 954.
[443] BOA., D.BŞM.d., 8429.

yapabilmektir.[444] Öyle ki şehrin gelişim ve değişimine doğrudan etki eden bu isimlerin etkililik ve etkisizliği meselesi çalışmanın farklı yerlerinde tekrar tekrar konu edileceğinden, şahısları tanımak önem arz etmektedir.

Tablo 2.1. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik'te Görev Yapan İdareciler

Görev Yılı	İsim	Görevi
1790	Sırrı Selim Paşa	Selanik Mutasarrıfı
1798	Yusufbeyzâde Abdurrahman Bey	Selanik Mütesellimi
1800	Osman Paşa	Selanik ve Tırhala Mutasarrıfı
1803	Mustafapaşazâde Abdülkerim Bey	Selanik Mütesellimi
1803, 1805, 1808	Mehmed Hüsrev Paşa (Koca)	Selanik ve Kavala Mutasarrıfı
1806	Hurşid Paşa[445]	Selanik Mutasarrıfı
1807	Mustafa Paşa	Selanik Mutasarrıfı
1807	Yusufbeyzâde Abdurrahman Bey	Selanik Mütesellimi
1810	Hasan Paşa	Selanik Mutasarrıfı
1810	Mustafapaşazâde Abdülkerim Bey	Selanik Mütesellimi
1812	Ebubekir Sıddık Paşa	Selanik Mutasarrıfı
1812	Selim Sırrı Bey (Evrenoszâde)	Selanik Mütesellimi
1813	Bekir Paşa	Selanik Mutasarrıfı
1814-1815	Ebubekir Sıddık Paşa	Selanik Mutasarrıfı
1816	Hurşid Paşa	Selanik Mutasarrıfı
1819	Seyyid Yusuf Bey	Selanik Mütesellimi
1819	Süleyman Paşa	Selanik ve Kavala Mutasarrıfı
1820	Selim Sırrı Paşa (Evrenoszâde)	Selanik Mutasarrıfı
1821	Yusuf Sıddık Bey (Evrenoszâde)	Selanik Mütesellimi
1822	Abdulvahab Bey	Selanik Mütesellimi
1822-1823	Mehmed Paşa	Selanik Mutasarrıfı
1823-1824	İbrahim Paşa	Selanik Mutasarrıfı
1825-1826-1827	Ömer Paşa (Kızılhisarlı)	Selanik Mutasarrıfı
1827	Yusuf Sıddık Bey (Evrenoszâde)	Selanik Mütesellimi
1827	Salih Paşa	Selanik Mutasarrıfı
1828-1829	Mustafa Paşa	Selanik ve Kavala Mutasarrıfı
1830-1831	Elhac Ahmed Paşa	Selanik Mutasarrıfı
1831-1832-1833	Mehmed Vecihi Paşa	Selanik Muhassılı
1833	İbrahim Bey	Kaymakam, Siroz Müdürü
1833	Ömer Paşa (Kızılhisarlı)	Selanik Muhassılı
1834-1835-1836-1837	İbrahim Paşa	Selanik Muhassılı
1837	Mustafa Nuri Paşa	Elviye-i Hamse Müşiri
1838-1839	Mehmed İzzet Paşa	Selanik Valisi (Ferik)
1839	Mehmed Hasib Paşa	Selanik Valisi
1840	Namık Paşa	Umur-ı Zaptiye Memuru
1840-1841	Yusuf Sıddık Bey (Evrenoszâde)	Selanik Muhassılı
1840	Ömer Paşa (Kızılhisarlı)	Umur-ı Zaptiye Memuru
1841-1842-1843	Ömer Paşa (Kızılhisarlı)	Selanik Müşiri
1841-1842	Mahmud Edhem Efendi	Selanik Muhassılı
1842-1843-1844	Mahmud Edhem Efendi	Selanik Defterdarı
1843	İbrahim Paşa	Selanik Müşiri (20 gün)
1843	Mahmud Edhem Efendi	Selanik Kaymakamı (1 ay)
1843-1844-1845	Vasıf Mehmed Paşa	Selanik Valisi
1845	Salih Paşa	Selanik Valisi
1846-1847	Yakub Paşa (Karaosmanzâde)	Selanik Valisi
1847-1848	Mustafa Hıfzı Paşa	Selanik Valisi

[444] Bkz. Tablo 2.1.

[445] 1806 yılında Selanik Mutasarrıfı Hüsrev Paşa'nın Eğriboz'a görevlendirilmesiyle yerine Hurşid Paşa tayin edilmiştir. Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sânî), Tahlîl ve Tenkîdli Metin*, I, haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 120.

1848-1849	Bekir Sami Paşa	Selanik Valisi
1849-1850	Rıza Paşa	Selanik Valisi
1850-1851	Yakub Paşa (Karaosmanzâde)	Selanik Valisi
1851-1852-1853	Yusuf Sıddık Paşa (Evrenoszâde)	Selanik Valisi

2.2.1.1. III. Selim ve II. Mahmud İktidarında Selanik Yöneticileri

19. yüzyıl Selanik yöneticilerinden bahsetmeye bir önceki yüzyılın sonundan başlamakta fayda vardır. Zira 18. ve 19. yüzyılda şehirde mutasarrıf olarak görev yapan ve birbirleriyle karıştırılan iki Sırrı Selim Paşa vardır ki bunlardan ikincisi Evrenoszâde ailesine mensuptur. 18. yüzyılın sonunda, merkezî bürokrasi kalemlerinde yetişerek Belgrad, Kandiye, Mısır ve Bosna gibi önemli valiliklerde görev alan Sırrı Selim Paşa, ömrünün son yıllarında Selanik'e mutasarrıf olarak gönderilmiştir.[446] Ancak devam eden seferlere katılmayıp III. Selim'in emrine uymadığından, 1789 yılında Padişahın "*Mel'un bu ana değin yerinden hareket etmedi, öyle sefili sefere gönderip de ne iş gördüreceğim. Tuğ-ı sancağını ref' eyledim…*"[447] emriyle görevden uzaklaştırılmıştır.[448] İlerleyen yıllarda Selanik dışından bazı paşaların mutasarrıf olarak Selanik'e gönderildiği görülürken, zaman zaman tek başına Selanik değil Kavala ve Tırhala gibi merkezlerle ortak görevlendirmeler de yapılmıştır. Nitekim mutasarrıfların daha fazla gelir ve yetki elde etmek gayesiyle birden fazla sancağa talip olmaları ve bu anlamda padişahları ikna etmeleri adet haline gelmiş, yerlerine ise mütesellimler tayin ederek işleri yürütmüşlerdi. Örneğin, 1800 yılında Osman Paşa Selanik ve Tırhala[449], 1803, 1805, 1808 yıllarında Hüsrev Paşa Selanik ve Kavala[450], 1819 ile 1828 yılında ise sırasıyla Süleyman ve Mustafa Paşalar hem Selanik hem Kavala mutasarrıfı olarak görev yapmışlardı.[451]

---

[446] Sırrı Selim Paşa, 19. yüzyılda ismine sıkça rastlanan ve Selanik Mütesellimi, Rumeli Eyaleti Valiliği gibi makamlarda bulunan Evrenoszâde Sırrı Selim Paşa ile karıştırılmaktadır. 18. yüzyıl sonunda Selanik'te vali olan Sırrı Selim Paşa 1793/1794'te vefat etmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî,* c. 5, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1493. Evrenoszâde Sırrı Selim Paşa'nın yükselişi ise 19. yüzyıl başlarıdır. İsim benzerliğinden kaynaklanan bu karışıklık Lowry'nin Evrenoszâde şecerelerini kullandığı çalışmada da görülür. Heath W. Lowry, *The Evrenos Family & the City of Selânik (Thessaloniki): Who Built the Hamza Beğ Câmi'i &Why?*, Bahçeşehir University Press, İstanbul 2010, s. 25, 40. Halbuki aynı eserde yer alan aileye ait bir şecere kaydında Sırrı Selim Paşa hakkındaki notta " *…işbu bin iki yüz otuz üç sâlında karar itdikde itlâf-ı nâ-mütenâhî-i cenâbü'l-hakk-ı ahakk-ı âlîlerinden numûdar ve iktirân-ı tevfikât-ı aliye-i Samadâniyye bedîdâr olarak sene-i mezkûre Şevvâli'nin dördüncü günü bâ-rütbe-i vâlâ-yı vüzerât-ı Rum İli Eyâleti uhde-i dâverânelerine tevcîh ve ihsân-ı hümâyun buyurulmuşdur.*" şeklinde belirtildiği üzere, Paşa Ağustos 1818'de Rumeli Valisi olmuştur. Lowry, *The Evrenos Family*, s. 26. Bu bilgi arşiv evrakı ile de teyit edilmektedir. BOA., HAT., 749/35399; BOA., AE.SMHD.II., 62/4337.

[447] BOA., HAT., 1387/55146.

[448] BOA., HAT., 1392/55609.

[449] BOA., AE.SSLM.III., 105/6384.

[450] Hüsrev Paşa'nın üç farklı tarihteki Selanik ve Kavala mutasarrıflıkları genellikle kağıt üzerinde kalmış ve Paşa genellikle bizzat Selanik'te durmamıştır. Örneğin, 1803 yılındaki ilk tayinindeki maksat Hüsrev Paşa'yı Mısır'dan uzaklaştırmak olsa da Paşa tayin edildiği Selanik'e gitmemekte direnmiş ve aynı yıl içerisinde mutasarrıflığı geri alınmıştır. *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, c. IX, yay. M. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 222; Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 44-45, 70, 80.

[451] BOA., AE.SMHD.II., 22/1368; BOA., C.AS., 519/21687.

Selanik'e tayin edilen mutasarrıfların zaman zaman Rumeli Valiliği'nden yapılan kaydırmalarla gerçekleştirildiği de olmuştur. Örneğin 1800 yılında tayin edilen Osman Paşa ve 1810'da görevlendirilen Hasan Paşa Rumeli valisiyken Selanik'e tayin edilmiştir.[452]

Selanik mutasarrıfları sadece şehir merkezi değil, geniş bir sahadan sorumlu olmaları nedeniyle vakitlerinin çoğunu eşkıya ile mücadeleye ayırmak zorundaydı.[453] Hatta bu mücadeleyi denizde de sürdürerek sahillerin güvenliği için ızbandud eşkıyasına karşı koyan mutasarrıflar da olmuştur.[454] Bazı mutasarrıfların da şehirde askerî ve idarî düzen tesis etmekle uğraştığını söyleyebiliriz. Bu anlamda verilebilecek iyi bir örnek Ekim 1813 tarihinde şehrin nizamına dair önerilerini II. Mahmud'a sunan Mutasarrıf Bekir Paşa'ydı. Mazower, her ne kadar zengin olsa da para temini için her türlü yolu meşru görmekle itham ettiği Bekir Paşa'yı örnek göstererek, Osmanlı taşra yöneticilerinin değişime ve yönetimde iyileşmeye yön veremeyeceğini vurgulamışsa da bu husus bir kez daha düşünülmelidir.[455] Nitekim Bekir Paşa, başta şehirdeki yeniçeriler olmak üzere tüm askerî grupların ahali üzerinde kurdukları baskıyı ortadan kaldırmakla mücadele etmiş, bu anlamda şehirdeki kale ve birliklerin idaresi hakkında yeni usulleri yürürlüğe koyarak asayişi temin etmeye çalışmıştır. Özellikle bölgede güçlü bir ayan olan Sirozlu Yusuf Paşa'nın halk tarafından tahammül edilemeyecek kadar nefret edilen bir zat olduğu ve Selanik'teki mukataalarına el konularak bölgedeki tahakkümünün yıkılması gerektiğini Padişah'a ifade etmekten de çekinmemiştir.[456]

Selanik mutasarrıfları münferit eşkıya hadiseleri yanında bilhassa Tepedelenli Ali Paşa hadisesi ve akabinde 1821 yılında patlak veren Rum isyanında da büyük rol üstlenmiştir. 1818'de Rumeli Valisi olan ve bölgede sözü tanınır güçlü bir isim olarak ön plana çıkan Evrenoszâde Sırrı Selim Paşa, 1820 yılında Selanik Mutasarrıflığına tayin edilmiştir.[457] Paşa, Tepedelenli kuvvetlerine karşı yoğun bir mücadele sergileyerek 1820 yılında Selanik Sancağına bağlı Vodina, Karaferye ve Ağustos kazalarında Tepedelenli'ye bağlı birliklerin def edildiği müjdesini İstanbul'a ulaştırmıştır.[458] Rum isyanının Selanik sancağındaki yansımaları karşısında ise Mutasarrıf Mehmed Paşa büyük bir gayret göstermiştir. Paşa, Mart 1822'de sancak dahilinden topladığı askerlerle Rum reayanın yaşadığı stratejik bir mevki olan Kesendire

---

[452] BOA., AE.SMHD.II, 61/4284.
[453] Bu hususta bir örnek için bkz. Mutasarrıf Ahmet Paşa'nın Şaki Şaban Keğe ile mücadelesi, BOA., HAT., 316/18557-B.
[454] 1816 yılında tertip ettiği kayıklarla izbandud eşkıyası ile mücadele eden Mutasarrıf Hurşid Paşa'nın ayrıntılı raporu için bkz. BOA., HAT., 1537/17.
[455] Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 197.
[456] BOA., HAT., 952/40904.
[457] BOA., HAT., 748/35315.
[458] BOA., HAT., 1551/53.

Yarımadası'na yürümüş[459], aynı zamanda Selanik şehrindeki gizli kilise ve örgütlenmeler hakkında da tahkikat yürütmüştür.[460] Mehmed Paşa, Mayıs 1822'de sancak dahilindeki isyancıların bertaraf edildiği haberiyle beraber derbent ve boğazlarda alınması gereken askerî tedbirleri de İstanbul'a sunmuştur.[461]

1826-1827 yıllarında diğerlerine nazaran etkili ve uzun bir süre mutasarrıf olarak Selanik'te bulunan Kızılhisarlı Ömer Paşa ise II. Mahmud'un askerî ve idarî reformlarını başarılı bir şekilde Selanik'te uygulayan isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından, Evlâd-ı Fâtihân teşkilatında yapılan yeniliğe ve akabinde Asâkir-i Mansûre birliklerinin Selanik'te teşkiline kadar birçok reformla uğraşan Ömer Paşa, 1827 yılında Eğriboz muhafızı olarak tayin edilmiş ve 1833 yılına kadar Selanik'ten uzak kalmıştır.[462]

Mutasarrıfların yokluğunda veyahut geçiş dönemlerinde şehrin amiri mütesellimdi. Selanik'e tayin edilen mütesellimlerin büyük çoğunluğu şehrin önde gelenleri arasından seçilmekteydi. Önemli ailelerin mensuplarından yapılan seçimlerle göreve gelen mütesellimler, idarî-ekonomik işler yanında askerî sorumluluklar da üstlenmekteydi.[463] Nitekim yüzyılın başında mütesellim olarak görevlendirilen Selanik eşrafından Mustafapaşazâdelere mensup olan Esseyid Abdülkerim Bey, şehir sakinlerinden de aldığı destek ve gördüğü kabul ile eşkıyayı şehre sokmamaya yemin etmiştir.[464] 1807'de ikinci kez mütesellim olan şehir önde gelenlerinden Yusufbeyzâde Abdurrahman Bey[465] ise ordu-i hümayûnun peksimed ihtiyacını karşılamakla görevlendirilmiş ve hazır ettiği 10.000 kantar peksimedi İstanbul'a göndermiştir.[466] 1810 yılında yeni mutasarrıf Hasan Paşa'nın ikinci kez mütesellim tayin ettiği Abdülkerim Bey'e İstanbul'dan gönderilen emirlerde de mütesellim, kadı ile birlikte şehrin savunmasından mesul tutulmuş, kalenin korunması, mevzi ve istihkamların hazır bulundurulması, bir saldırı anında hemen karşılık verilmesi ve bir an dahi hata yapılmaması istenmiştir.[467] 1812'de mütesellim tayini ihtiyacı doğduğunda ise akla ilk gelen yine askerî bir görev olarak Evlâd-ı Fâtihân zabitliğini yürüten Evrenoszâde Sırrı Selim Bey olmuştur.[468]

---

[459] BOA., HAT., 860/38341.
[460] BOA., HAT., 774/36326-A.
[461] BOA., HAT., 856/38256-A.
[462] IAM., 217, sayfa 197-198; BOA., HAT., 651/31824.
[463] Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri*, s. 25.
[464] BOA., AE.SMHD.II, 61/4284.
[465] Yusufbeyzâde Abdurrahman Bey, 1798 yılında da Selanik mütesellimi idi. Neumann, 1998: 76. Aslen Selanikli olan Abdurrahman Bey 1832 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 1, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 98.
[466] BOA., C.AS., 219/9316.
[467] BOA., AE.SSLM.III., 186/11218.
[468] BOA., C.AS., 638/26890.

1819'da Selanik mutasarrıfı tayin edilen İbrail muhafızı Süleyman Paşa'nın görev yerine ulaşacağı zamana kadar Selanik'e bir mütesellim tayini gerekli görülmüştü. Bu nedenle "*rü'yet-i umûr-ı memleket ve siyânet-i fukara-yı raiyyet*" için Selanik önde gelenlerinden olup aynı zamanda dergâh-ı âli kapıcıbaşılık unvanını haiz Seyyid Yusuf Bey mütesellim tayin edilmiştir.[469] Geçici süreyle mütesellim tayinine iyi bir örnek teşkil eden Seyyid Yusuf Bey'in, ilerleyen yıllarda Selanik'te ismine şöhret katacak olan Yusuf Sıddık Bey ile karıştırılmaması icap eder. 1821 yılında Rum isyanı patlak verdiği sırada, Selanik Evrenoszâde Yusuf Sıddık Bey'e emanet edilmiştir. Aynı dönemlerde Siroz Ayanı olan İsmail Bey[470]'in oğlu Yusuf Bey de, Evrenoszâde Yusuf Sıddık Bey ile karıştırılmaktadır. Mazower, 1821 yılında sert tedbirlerle şehirde mütesellimlik yapan Yusuf Bey'in Sirozlu İsmail Ağa'nın oğlu olduğunu belirtmiştir.[471] Mazower'in muhtemelen William Leake'in eserinden yaptığı bu alıntı doğru değildir.[472] Sirozlu İsmail Bey, Temmuz 1813'te öldüğünde yönettiği topraklar ve aile reisliği oğlu Yusuf Bey'e geçmiş, bu esnada sair kazalar gibi Selanik'in de Yusuf Bey'in kontrolüne verilmesi öngörülse de II. Mahmud bizzat müdahale ederek buna engel olmuştur.[473]

Haziran 1821 tarihli kaimesinde yer alan imza ve mühründen de anlaşılacağı üzere bu dönemde Selanik mütesellimi "*Ser-bevvâbin Şerif Yusuf Sıddık*"dır.[474] Yusuf Sıddık Bey amcası olan Evrenoszâde Sırrı Selim Paşa'nın Rumeli Valiliği esnasında güç kazanmaya başlamış, 1818 yılında amcasının iltimasıyla "kapucubaşılık" unvanını almıştır.[475] Rum İsyanı sırasında aldığı sert tedbirlerle şöhreti artan Yusuf Sıddık Bey[476], şehre üç saat kadar yakın bir mesafeye ulaşan isyancılarla mücadele için önlemler alınmasını sağlamış,[477] şehrin muhafazası için etraf kazalardan paralı askerler toplamıştır.[478] 1827 yılında Ömer Paşa'nın Eğriboz'a

---

[469] BOA., AE.SMHD.II., 22/1368.

[470] 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında Osmanlı Devleti'ndeki güçlü ayanlardan İsmail Bey, Sened-i İttifak'a imza atan sayılı isimler arasında da yer almıştır. Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVI, s. 511.

[471] Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 179.

[472] Öyle ki Leake, Sirozlu Yusuf Bey'in Rum İsyanı sırasında "İnebahtı Valisi" olduğunu belirtir. Leake, *Travels in Northern Greece*, s. 203.

[473] BOA., HAT., 520/25432. Câbî Ömer Efendi ise tarihinde Moralı Bekir Bey'in Selanik'e mutasarrıf tayin edildiği 1813 yılında Sirozlu Yusuf Bey'in hala Selanik mütesellimi olduğunu kaydetse de bu hususta bilgiler doğrulanamamıştır. *Câbî Târihi*, c. II, s. 998. Sirozlu Yusuf Bey'in Selanik kazası dahilinde bazı mukataalara sahip olduğu bilinmekle beraber, 1828 yılında Selanik ve Siroz'daki çiftliklerine devlet tarafından el konulmuş ve kendisi firar etmişti. BOA., HAT., 517/25265.

[474] İmzanın tamamı "*Şerif Yusuf Sıddık, Ser-bevvâbin, Mütesellim-i Selanik*"dir. BOA., HAT., 944/40682-E. Buradaki mühür, Şerif Yusuf Sıddık Bey'in 1832 tarihli bir mazharda şehir eşrafı arasında yer alan imza ve mührüyle aynıdır. Sadece o tarihte idari görevi bulunmadığından imzası "*Şerif Yusuf Sıddık, Ser-bevvâbin-i dergâh-ı âli*" şeklindedir. BOA., C.BLD., 77/3849.

[475] Yusuf Sıddık Bey'in babası olan Abdurrahman Bey ile Sırrı Selim Paşa kardeş olup Evrenoszâde ailesinin önemli isimlerinden Yusuf Bey'in oğullarıydılar. Yusuf Sıddık Bey'in babası hakkında bkz. IAM., 216, sayfa 29. *Sicill-i Osmanî*, c. 5, s. 1701.

[476] Söz konusu dönemde Yusuf Sıddık Bey'in birçok isyancıyı idam ettirdiği bilinmektedir.

[477] BOA., HAT., 944/40682.

[478] BOA., C.DH., 95/4723.

gönderilmesi ile itimat edilebilecek ve sözü geçer bir güç sahibi olarak Yusuf Sıddık Bey yine mütesellim tayin edilmiş, öncelikli olarak şeriat ve kanunlara uygun hareket etmesi, fukaranın himaye edilerek ahaliye hiçbir surette baskı ve zulüm yapılmasına fırsat vermemesi kendisine emredilmiştir.[479] Yusuf Sıddık Bey, mensup olduğu Evrenoszâde ailesinin de sağladığı itibar ve güçle, bu tarihten sonra Selanik'te giderek güçlenen bir isim haline gelmiştir. Nitekim Sultan Abdülmecid'in cülusunu tebrik etmek için İstanbul'a gitmiş, bu sırada haiz olduğu dergâh-ı âli kapıcıbaşılık rütbesi ıstâbl-ı âmire müdürlüğü payesine yükseltilerek, kendisine takdim edilen nişanı göğsünde taşımaya başlamıştır.[480] Dahası, Tanzimat Fermanı'nın ilanından hemen sonra nizam altına alınacak önemli merkezlerden biri olan Selanik'in idaresi ilk muhassıl olarak yine ona devredilmiştir.[481] Öyle ki 19. yüzyılın tam ortasında 1851 yılında artık paşa rütbesine sahip olan Yusuf Sıddık, Selanik Valisi tayin edilecek,[482] 1859 yılında şehri ziyaret eden Sultan Abdülmecid, o tarihte hiçbir resmî görevi olmamasına rağmen onun Kazzaz Hacı Mustafa Mahallesi'ndeki konağında misafir edilecektir.[483] Bu anlamda Selanik eşrafından bir zatın, bölgesel de olsa elde edeceği güç ve itibar ile ulaşabileceği mevkileri göstermesi bakımından Yusuf Sıddık Bey'in hayatı dikkat çekicidir.[484]

1831 yılından sonra "*bervech-i muhassıllık*" olarak tevcih edilmeye başlanan Selanik sancağında yine vezir rütbesine sahip idarî amirler bu sefer muhassıl unvanıyla görev yapmışlardı. 1831-1833 yılları arasında muhassıl olarak Selanik'te görev yapan Mehmed Vecihi Paşa Belgrad Muhafızı olarak tayin edildiği zaman, yerine Eğriboz Muhafızı Ömer Paşa tayin edilmişti. Ömer Paşa'nın Selanik'e geleceği güne kadar Siroz Müdürü İbrahim Bey Selanik kaymakamı tayin edilmiş, kalelerde yapılan yoklama ve sayım işlemleri ile şehri Vecihi Paşa'dan teslim almıştır. İbrahim Bey aynı yıl, 6 Nisan 1833 günü Selanik'e gelen Ömer Paşa'ya şehri teslim etmiştir.[485] Bir yıl geçmeden, Ömer Paşa'nın uygunsuz hareketleri sebebiyle, Selanik Siroz'a ilaveten İbrahim Paşa'ya tevcih edilmiş, Ömer Paşa ise vezareti kaldırılarak Bursa'ya sürülmüştür.[486] Bu sayede Selanik, Siroz ayan ailesinin kontrolüne girmiştir.

1837 yılında kurulan Elviye-i Hamse Müşirliğine dahil edilen Selanik, o sırada Edirne Valisi olan Müşir Mustafa Nuri Paşa'nın kontrolüne girmiş, Selanik'in idaresi Ferik İzzet Paşa'ya verilmişti. Eski vali İbrahim Paşa'ya ise yaşlılığı sebebiyle yeni bir görev tevdi

[479] IAM., 217, sayfa 197-198
[480] BOA., BEOAYN.d., 249, sayfa 48.
[481] BOA., İ.DH., 7/304.
[482] BOA., A.MKT.MHM., 40/82.
[483] Çakılcı, "Unutulmuş Bir Seyâhat-i Hümâyûn", s. 73-74.
[484] Bu konuda hassaten bir çalışma ortaya konması için hazırlıklar tarafımızdan başlatılmıştır.
[485] BOA., HAT., 652/31858-A; BOA., HAT., 651/31824; BOA., C.ML., 484/19748.
[486] BOA., HAT., 469/22944.

edilmemişti.[487] II. Mahmud'un vefatı sonrası tahta çıkan Sultan Abdülmecid'in Selanik'e idareci olarak ilk tayini ise Ekim 1839'da şehre ulaşıp göreve başlayan Mehmed Hasib Paşa olmuştur.[488] Fakat Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı akabinde taşra idaresinde planlanan reformlar uygulamaya konduğunda, Selanik'te henüz altı ayını doldurmamış olan Hasib Paşa İstanbul'daki sahil sarayında ikamete memur edilmiştir.[489]

Tanzimat Fermanı sonrasında Selanik'te görev yapan isimlere temas etmeden önce, 1840'lara kadar Selanik'te görev yapan amirlerin uygulamaları ve yetersizlikleri karşısında merkezî otoritenin tepkileri hakkında bazı açıklamalar yapmak gerekir. İngiliz konsolosunun raporlarından bazı alıntılar yapan Mazower, Selanik'te bulunan paşaların mizaçları, zafiyetleri ve tesis ettikleri iktidarın kabiliyetleri hakkında değerlendirmeler yaparak görev değişimlerini de ele almıştır.[490] Bu anlamda sıklıkla yaşanan görev değişimlerinin, başlatılan uygulamaların akim kalmasına, halef ve selefler arasında tutarsızlıklar görülmesine sebep olduğunu haklı olarak tespit etmiştir. Merkezî otoritenin taşrada tesisine büyük önem veren Sultan II. Mahmud'un ve yerel gücü temsil eden eşrafın taşra idaresindeki etkisi incelendiğinde, göreve gelen paşaların pek çok sınırlılıkları olduğu ortaya çıkmaktadır. Yüzyılın başında mutasarrıf olarak bulunan Osman Paşa'nın ahali üzerinde gaddarane ve zulme varan uygulamalarının şehir ileri gelenleri arasında yarattığı ittifak, merkezî otoritenin kararlarına tesir etmiştir. Öyle ki Selanik'ten sonra Rumeli Valiliği'ne atanan Osman Paşa'nın tekrar Selanik mutasarrıflığına tayin edileceği duyulduğunda, bunun Selanikliler için bir felaket olacağı İstanbul'a bildirilmiştir. Yerel gücün temsili olan bu geniş katılımlı şikayet, söz konusu atamanın değişmesinde etkili olmuştur. Burada taşradaki otoritenin paydaşı olan eşrafın menfaat ilişkilerinden çok, adalet kaygısı taşıyan bir şehrin topyekun tepkisi söz konusu olmuştur.[491]

Benzer kaygılar şüphesiz merkezî otoritenin başı olan Padişah tarafından da duyulmuştur. Öyle ki idarî devamlılığın sürdürülmesi için zaman zaman tayin edilen mütesellimlere verilen emirlerde tayin gerekçesi olarak ahalinin ve fukaranın zulümden korunmasına dikkat çekilmiştir. Mora ve Eğriboz'da gösterdiği başarılar nedeniyle Padişah tarafından "*müşarünileyh şeci' ve gayur vezirdir*"[492] şeklinde tanımlanan Ömer Paşa, 1833'te ikinci kez Selanik'e tayin edildiğinde davranışları ahaliye "gadr ve zulüm" noktasına ulaştığında ise, Padişah'ın tepkisi gayet objektif olmuştur. Nitekim askerî ve idarî görevlerinde

---

[487] BOA., HAT., 754/35595; Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, 4-5, ed. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 912.
[488] BOA., C.DH., 263/13101.
[489] BOA., İ.DH., 6/255.
[490] Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 190-198.
[491] BOA., HAT., 118/4772; BOA., HAT., 118/4777.
[492] BOA., HAT., 837/37757.

başarı sergileyen ve II. Mahmud nazarında makbul bir vezir olan Ömer Paşa'nın bu hali Padişah'ı tereddüde dahi düşürmeden vezaretinin kaldırılması ve Bursa'ya sürgün edilmesi ile sonuçlanmıştır. II. Mahmud makbul veziri Ömer Paşa'nın içerisine düştüğü zafiyetin ibret olması açısından, yapılan uygunsuzluk ve ahali üzerinde kurulan baskının ayrıntılarıyla Takvîm-i Vekâyi'de ilan edilmesini de emretmiştir.[493] Padişahın benzer şekildeki objektif tavrına Vezir Mustafa Paşa da maruz kalmıştır. 1828'de başlayan Rus Savaşı sebebiyle Selanik'te bilhassa sahilde aldığı önlemlerle II. Mahmud'un dikkatini çeken Mutasarrıf Mustafa Paşa, Padişahın "*Bu Mustafa Paşa gayretli adama benzer*"[494] iltifatına layık olsa da 1830 yılına kadar devam eden uygulamaları sebebiyle idarede gevşeklik gösterdiği gerekçesiyle mutasarrıflıktan alınmış, yerine ise daha güçlü bir vezir olan Silistre Valisi Elhac Ahmed Paşa getirilmiştir.[495]

2.2.1.2. Sultan Abdülmecid Döneminde Selanik Yöneticileri

Tanzimat Fermanı akabinde askerî ve idarî-ekonomik işleri birbirinden ayrılmaya başlanan taşra yönetimlerinde idarî ve ekonomik işlemlere nezaret etmek muhassılların sorumluluğuna verilmiştir.[496] Bu anlamda, Selanik'in önde gelen güvenilir isimlerinden olan Yusuf Sıddık Bey, Vali Hasib Paşa'nın da tavsiyesi ile muhassıl tayin edilmiştir.[497] Muhassıllık işlerinin sürdürülmesinde bir denetim ve yerel katılım organı olarak Selanik Muhassıllık Meclisi de Mart 1840 itibariyle kurulmuş ve daha önce "*vücûh-ı memleket*" olarak pek çok idarî süreçte katkı ve desteği beklenen şehir önde gelenleri yeni düzende de yerini almıştır.[498] Müftü ve sandık emininin doğal üyesi olduğu bu mecliste, üç Müslüman, bir Yahudi ve bir Rum üye Selaniklileri temsil etmiştir.[499] Tanzimat öncesinde mülkî amirleri en çok meşgul eden askerî meselelerin yürütülmesi ve özellikle zaptiye işleri ise artık müşirlere tevdi edilecektir. Vali Hasib Paşa'nın müşirlik sorumluluğuna tahammül edemeyecek bir zat olması göz önünde bulundurularak Selanik'in zaptiye işlerine bakmak üzere önce Emin Paşa düşünülmüş, akabinde bu iş için mirliva rütbesine sahip bir askerin tayini daha uygun görülerek Ocak 1840'ta Namık Paşa umûr-ı zaptiye memuru sıfatıyla Selanik'e tayin edilmiştir.[500]

---

[493] BOA., HAT., 469/22944; BOA., HAT., 469/22947.
[494] BOA., HAT., 1034/42917.
[495] BOA., HAT., 480/23508.
[496] Muhassılların görevlerine dair ayrıntı için bkz. Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, (yayımlanmmaış doktora tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2002, s. 25-38.
[497] BOA., İ.DH., 7/304.
[498] Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri*, s. 212.
[499] BOA., ML.MSF.d., 1206.
[500] BOA., İ.DH., 6/255.

Namık Paşa'nın hizmetinden memnun olunmasına rağmen, Tanzimat uygulamalarına yeterince hakim olamayan Tırhala umûr-ı zaptiye memurunun Temmuz 1840'da görevden alınması ile buradaki boşluk Namık Paşa ile doldurulmuştur.[501] Bu halde Selanik için uygun bir amir arayışına başlayan İstanbul, tayin edilebilecek vezirleri sıraladığında ilk akla gelen kişi yine, II. Mahmud'un makbul ve mazul paşası Kızılhisarlı Ömer Paşa olmuştur. 1833 yılındaki uygunsuzlukları sebebiyle II. Mahmud tarafından vezareti alınarak Bursa'ya sürgün edilen Ömer Paşa, 1836'da ailesi, evi ve mülklerinin Selanik'te bulunduğu bahanesiyle şehre geri dönmek istemişti. Selanik Muhassılı İbrahim Paşa'dan alınan onay üzerine Selanik'e dönen Ömer Paşa, Tanzimat'ın ilanı ve sonrasında Selanik'teki evinde ikamet etmekteydi.[502] İşte bu durum öne çıkan isimler arasında Ömer Paşa'nın tercih edilmesini sağlayarak, güvenilir ve sadık bir isim olduğu düşüncesiyle Temmuz 1840'ta Selanik umûr-ı zaptiye memurluğuna tayinini beraberinde getirmiştir.[503] Altı yıllık bir aradan sonra Selanik'teki iktidarı yeniden ele alan Ömer Paşa, 1833 yılındaki yanlışlarından önce, II. Mahmud reformlarını uygulamaya koyan önemli bir isimdi. Paşa, bu özelliğini Tanzimat Dönemi'nde de ortaya koymuştur. Öyle ki Tanzimat döneminin yeni düzeninde birçok uygulama Paşa marifetiyle yürürlüğe konmuş, kesintisiz üç yıl boyunca amir olduğu Selanik'te şehrin yeni nizamı Ömer Paşa tarafından kurulmuştur. Selanik yönetimine dair düşünceleri genellikle olumsuz olan İngiliz Konsolosu Charles Blunt dahi bu dönem için "*Yerel yönetimin her şubesinde daha düzgün bir yönetim, daha az baskı, daha az yağma var...*" diyerek olumlu düşünceler geliştirmiştir. Fakat Blunt, Ömer Paşa'nın rüşvete karşı dik duruşunu, yolsuzluk nedeniyle uzaklaştırıldığı iktidardan ayrı geçen yıllarda aşırı derecede zenginleşmiş olması ve açgözlülüğünün azalması ile izah etmiştir.[504] II. Mahmud'un güçlü iktidarında önde gelen güvenilir bir isim olan Ömer Paşa, o dönem mührüne "*Tevekkülî alâ hâliki*"[505] ibaresini kazıtmış, yaradana olan güveni ile birlikte özgüvenini de ilan etmişti. Ancak 1833'te, artan özgüvenin yarattığı hataları, II. Mahmud'un tepkisine sebep olmuştu. Onu uzun bir süre köşesinde oturmaya zorlayan II. Mahmud'un vefatı akabinde, 1840'ta Selanik idaresini elde ettiğinde ise yeni mührünü "*Men sabera zafera*"[506] olarak kazıtmış, geçen sürede göstermiş olduğu sabrın zaferle taçlandığını ortaya koymuştur. Yeni dönemde aldığı kararlar altına vurduğu bu mühürle değişimin sancılarını göğüslemek gerektiğine olan inancını da ortaya koyan Ömer Paşa, yürütülen reformlar hakkında geliştirdiği inancı teyit etmiştir. Göreve gelir gelmez daha önce el konulan vezaret nişanı kendisine tevdi

[501] BOA., İ.DH., 17/806.
[502] BOA., HAT., 755/35668.
[503] BOA., İ.DH., 17/806.
[504] Konsolos Blunt'un raporlarından aktaran Mazower için bkz. Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 190, 197.
[505] Bu ibarenin yer aldığı Ömer Paşa mührü için bkz. BOA., C.AS., 1221/54811.
[506] Bu ibarenin yer aldığı Ömer Paşa mührü için bkz. BOA., ML.MSF.d., 1206.

edilen Ömer Paşa[507], bir yıl içerisinde "müşir" unvanını alarak gücüne güç katmıştır.[508] Bu anlamda yeni düzene de ayak uyduran Paşa'nın başarı ve sadakati, buradaki görevinin sonunda Sadrazam tarafından "*ceri' ve sabur ve gayret ve dürriyetle mütearif ve meşhur*"[509] (cesaretli ve sabırlı, gayret ve parlaklığıyla bilinen) olarak tanımlanarak tasdik edilmiştir.

Temmuz 1843'te Konya Müşiri İbrahim Paşa, hastalığı ve Konya Eyaleti'nin büyüklüğü sebebiyle bir süre İstanbul'da dinlenmek istemiş, görevden affını talep etmişti. Ancak Tanzimat'ın askerî reformlarının uygulama safhasında olunan bu dönemde güvenilir ve kabiliyetli müşirlerin azlığı sebebiyle bu mümkün olamamıştır. İbrahim Paşa'nın rahatlatılması maksadıyla kendi görev bölgesinde birçok reform sürecini tamamlayan Ömer Paşa ile İbrahim Paşa'nın becayişi gündeme geldiğinde, bunun hem reform süreci devam eden Konya Eyaleti hem de güçsüz düşen İbrahim Paşa için uygun olacağına karar verilmiştir. Temmuz 1843'te Ömer Paşa görevi devralmak üzere Konya'ya hareket ettiği zaman, bilhassa redif taburlarının sevk iskelesi olan Selanik'in başsız kalmaması için Selanik Defterdarı Mahmud Edhem Efendi kaymakam olarak tayin edilmiştir. Muhassıl Yusuf Sıddık Bey'den 1841 yılı sonunda görevi devralan Edhem Efendi kabiliyetli ve başarılı bir malî yöneticiydi.[510] Edhem Efendi, muhassıllık idaresinin kaldırılmasından sonra, Şubat 1842-Mart 1844 arasında "eyalet defterdarı" unvanıyla Selanik'teki görevine devam etmiştir.[511]

Selanik'e gelişinden on gün sonra hastalığı şiddetlenen İbrahim Paşa'nın vefatı üzerine[512], kaymakam Edhem Efendi'ye zaptiye işlerinin idaresi yetkisi de verilmiştir.[513] Kısa süre sonra Aralık 1843'te Vasıf Mehmed Paşa Selanik Valisi olarak tayin edilmiştir.[514] İki yıllık valiliği döneminde birçok meseleyle alakadar olan Vasıf Paşa, 1845 yılında Selanik'teki temettuat sayımlarına da liderlik etmiştir. Fakat idarede gösterdiği gevşeklik sebebiyle Ekim 1845'de azledilip İstanbul'daki evinde ikamete memur edilen Vasıf Paşa'nın yerine Hüdavendigar Valisi Salih Paşa görevlendirilmiştir.[515]

---

[507] BOA., İ.DH., 19/900.
[508] BOA., İ.DH., 46/2294.
[509] BOA., İ.DH., 77/3828. Ömer Paşa, Sicill-i Osmanî'de hakkında yazılan maddede de "*Yiğitlik ve cesareti, liyakat ve idaresine üstündü*" şeklinde anlatılmıştır. Fakat bu maddede kariyeri ile ilgili verilen bilgilerde eksiklikler vardır. *Sicill-i Osmanî*, c. 4, s. 1325.
[510] Edhem Efendi, Selanik'ten önce Edirne Muhassılı idi. Selanik muhassıllığına iş bilir bir memur arayışı başladığında Maliye Nazırı'nın tensibiyle Selanik'e tayin edilmiştir. BOA., İ.DH., 48/2359.
[511] BOA., ML.MSF.d., 3688; BOA., ML.MSF.d., 5462.
[512] İbrahim Paşa Selanik'e geldikten sonraki onuncu gün yatağa düşmüş ve 3 Kasım 1843 günü vefat etmiştir. BOA., İ.DH., 83/4146.
[513] BOA., İ.DH., 83/4146.
[514] Mehmed Vasıf Paşa'nın Aralık ayı başında göreve başladığı, maaş ödemelerini gösteren masraf defterlerinden tespit edilebilmektedir. BOA., ML.MSF.d., 4661; BOA., ML.MSF.d., 5174.
[515] BOA., İ.DH., 109/5486.

Salih Paşa zamanında yaşanan bir hadise Selanik şehrinin farklı bir yönünü ortaya koymaktadır. İslam'ı terk ederek Katolik olan mürted Arnavutlar (Laramanlar), Üsküp'ten Mihaliç'e nakledilirken Selanik iskelesinden geçirilmişler[516], bu sırada Vali Salih Paşa'nın kayıtsızlığı sebebiyle maiyetindeki memurların hakaret ve kötü davranışlarına maruz kalmışlardı. Bu olay sebebi ile şehirde bulunan İngiliz ve Fransız konsolosu derhal Bâb-ı Âli'ye şikayette bulunmuştu. Paşa'nın bizzat bu kötü muameleyi sergilemediği halde maiyetindeki memurlarından sorumlu olduğu düşünülmüş[517] ve Osmanlı Devleti'nin böylesi bir davranışa asla izin vermeyeceğini göstermek adına valinin oradan uzaklaştırılmasına karar verilmişti.[518] Katolik ailelere yapılan hakaretlere şahit olan Selanikli Müslüman ve gayrimüslimlerin de hep bir ağızdan "ayıp" diye haykırdıkları bu olay[519], şehrin farklılıklara karşı geliştirdiği hoşgörünün ispatıydı. Tanzimat Fermanı ile din ve ırk ayrımına karşı duruşunu ortaya koyan devletin, suçsuz olduğunu düşünse de valisini geri çekmesi Selanik şehrinin hoşgörüsüz davranışlara müsait olmayan, çok kültürlü ve etkileşimli bir şehir olduğuna bir kez daha dikkat çekmektedir.

Salih Paşa'nın görevden alınmasıyla yerine Nisan 1846'da Yakub Paşa tayin edilmiştir. Ancak bir yıl görevde kalan Yakub Paşa, Aydın vilayetindeki karışıklıkların çığırından çıkması üzerine, oranın hanedanından olması gerekçesiyle Aydın'a görevlendirilmiştir.[520] Mayıs 1847'de Yakub Paşa'dan boşalan Selanik'e Hıfzı Paşa tayin edilse de bir yıldan biraz fazla süren valiliği 1848 yılı sonunda Bekir Sami Paşa'ya geçmiştir.[521] Bekir Sami Paşa'nın valiliği de bir yılını doldurmadan, Sultan Abdülmecid döneminin ünlü seraskerlerinden Rıza Paşa Eylül 1849'da Selanik'e tayin edilmiştir.[522] Seraskerlikten azledildikten sonra Selanik'e gönderilen Rıza Paşa'nın görevinin de kısa süreli olacağı başından belliydi. Nitekim Temmuz 1850'de istifa eden Rıza Paşa yerine[523], daha önce Aydın'a görevlendirilen Yakub Paşa tekrar Selanik'e gönderilmiştir.[524]

---

[516] BOA., İ.MSM., 79/2278. Laramanların sürgünü ve bu sırada yaşanan acı hadiseler hakkında kapsamlı bir araştırma için bkz. Yakup Ahbab, "Laramanlar: Gizli Hristiyan Arnavutların Mihaliç'e Sürgünü (1846-1848, Osmanlı Araştırmaları, LV, 2020, s. 207-242.

[517] İşkence ve eziyet uygulamak bir yana, Üsküp'ten Selanik'e perişan halde ulaşan Arnavutlara Salih Paşa yardımlarda bulunmuş, özellikle hastaların tedavisiyle ilgilenmişti. Ancak, Arnavutlar hapishaneden iskeleye nakledilirken birçok işkence ve eziyet uygulandığı sırada Salih Paşa'nın maiyetinden olan karantina müdürü ve kavas başı olayları oturdukları yerden çubuk içerek seyretmişlerdi. Ahbab, "Laramanlar", s. 228.

[518] BOA., İ.DH., 121/6144.

[519] Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri,* s. 196.

[520] BOA., İ.DH., 144/7450.

[521] Aralık 1848'te Selanik Valiliğinde Bekir Sami Paşa bulunmaktadır. BOA., İ.DH., 184/10173.

[522] BOA., İ.DH., 200/11423.

[523] Rıza Hasan Paşa'nın Selanik'ten istifa ederek ayrıldığı bilinmektedir. *Sicill-i Osmanî,* c. 5, s. 1389.

[524] BOA., A.TŞF., 8/31.

Görüldüğü üzere 19. yüzyılın ilk yarısının sonunda Selanik'e gönderilen valilerin görev süresi ortalama bir yıldan azdı. Yönetimde zafiyet ve istikrarsızlığı beraberinde getirmesi muhtemel olan bu halin sebebi zannedildiği üzere sadece Selanik şehri dinamikleri değildi. Ayrıntıları ile izah edildiği üzere ya diğer eyaletlerdeki görev değişimleri ya da İstabul'daki üst düzey atama ve aziller Selanik valiliğine doğrudan tesir etmiştir. Öyle ki İstanbul'a yakınlığı, ekonomik hayatın canlılığı ve sair eyaletlere nazaran söz konusu bu dönemde büyük hadiselere sahne olmaması, Selanik'in İstanbul nazarında kolay idare edilebilir bir bölge olduğunu düşündürmekteydi. Bu husus 1846 yılında Selanik'e tayin edilmesi düşünülen Hüsrev Paşa yerine Yakup Paşa'nın tercih edilmesinde de açıkça ifade edilmiş, Harput'un uzak ve zorlu bir bölge olması nedeniyle daha genç ve dinamik olan Hüsrev Paşa Harput'a yaşlı olan Yakub Paşa ise Selanik'e gönderilmişti.[525]

Yakub Paşa'nın ikinci kez Selanik valiliğine tayin edildiği 1850 yılında yaşı iyice ilerlemişti. Uzun süre güçlü bir valinin otoritesini hissetmeyen şehirde güçlenmek ve söz sahibi olmak için fırsat kollayan isimler bulunmaktaydı. Nitekim Selanik ve Tırhala gümrüklerini yıllarca uhdesinde bulunduran ve hazinenin menfaatinden başka bir gayesi olmadığını belirten Evrenoszâde Yusuf Sıddık Paşa, eğer ki bir ödülü hak ediyorsa iyice yaşlanan Yakub Paşa yerine vatanı olan Selanik valiliğinin kendisine tevcih edilebileceğini İstanbul'a yazacak kadar cesaretlenmişti.[526] Yıllardır biriken ekonomik güç ve yerel itibar, yüzyılın ortasında merkezî otoritenin de onayını almış, 1851 yılı sonunda Yusuf Sıddık Paşa'nın Selanik valiliği onaylanmıştır. Ocak 1852 yılında göreve başlayan Yusuf Sıddık Paşa'nın Mayıs 1853'e kadar sürecek olan valiliği döneminde rüşvet ve kanuna mugayir ölüm cezaları hakkındaki dedikodular ayyuka çıkacak, yerel gücün en önemli temsilcisi olan Paşa görevinden azledilecektir.[527]

2.2.2. İktidarın Temsili: Paşakapısı veya Vüzerâ Konağı

Osmanlı Devleti'nin taşra merkezlerinde Padişahın otoritesini temsil eden en önemli yapılar şüphesiz vali ve mutasarrıfların ikamet ettikleri mekanlardı. Bu anlamda söz konusu mekanlar merkezî otoritenin ve iktidarın da en belirgin sembolleriydi. 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'te bu otoriteyi temsil eden yapının ayrıntıları ve özellikle şehir haritasındaki yeri pek

---

[525] BOA., İ.DH., 121/6144.

[526] BOA., AAMD., 33/79. Ahmed Lütfî Efendi Tarihi'nde Evrenoszâde Yusuf Sıddık Paşa'nın Selanik valiliği 1849-1850 yılı hadiseleri arasında yer almakta, aynı yıl içerisinde Selanik valiliğinin tekraren Yakub Paşa uhdesine verildiği belirtilmektedir. *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, c. IX, s. 24, 34. Yakub Paşa'nın Temmuz 1850'ye ait tayin kararı da dikkate alındığında, Yusuf Sıddık Paşa'nın 1851 yılı sonundaki asıl tayininden önce geçici bir süre bu görevde bulunduğu ortaya çıkmaktadır. BOA., A.TŞF., 8/31.

[527] BOA., MVL., 278/1.

bilinmemektedir. Bu hususta, ulaşabildiği ipuçlarından yola çıkarak bir iddiayı şekillendiren Dimitriadis'in araştırması ilham vericidir. Fakat maalesef onun da kesin bir kanaat ortaya koyması mümkün olmamıştır. Ancak 19. yüzyılın tamamını kapsayan ve tarafımızdan yapılan detaylı bir arşiv araştırması yüzyılın ilk yarısında, Selanik'te iktidarın temsil edildiği yönetim merkezi hakkında bilgileri ortaya koymuştur. Bu bilgilerin tasnif edilmesiyle ulaşılan sonuçlar birçok önemli soruya ayrıntılı cevaplar sunmuştur. Selanik'te yönetim merkezi olan binanın isimlendirmesi nasıl yapılmıştı? Söz konusu olan tek bir bina mıdır, yoksa birden fazla binadan bahsedilebilir mi? Yönetim merkezi olan binanın konumu neydi? Binanın sahip olduğu özellikler nelerdi? Yönetim merkezinin işlevi neydi? İktidarın temsili konumunda olan farklı merkezler söz konusu muydu?

19. yüzyılın sonunda, Sultan II. Abdülhamid döneminde inşa edilerek bugün Selanik'te Makedonya-Trakya Bakanlığı'na ev sahipliği yapan Hükümet Konağı binasının ayrıntıları bilinmektedir.[528] Fakat bu bina öncesinde aynı vazifeyi sürdüren bina/binalar hakkında bilgiler kronolojik bütünlüğe sahip değildir. Selanik şehrini tesiri altına alan meşhur yangınlar sıradan vatandaşın yaşam merkezlerini yok ettiği gibi zaman zaman valilerin ikametlerini, daha doğrusu merkezî otoritenin sembollerini de etkilemiştir. İşte bu nedenle 19. yüzyıl boyunca bu vazifeyi yapan birden fazla bina söz konusuydu. Tespit edildiği kadarıyla bunların sayısı en az dörttür, yani yönetim merkezi olarak farklı zamanlarda dört farklı bina kullanılmıştır. Bununla beraber şehirdeki yönetim merkezi olan bu binalar için farklı isimler kullanıldığı da görülmektedir. Bu isimler arasında en dikkat çekici olanı "Bâb-ı Âli"dir. "İktidarın temsili" sözünün uygunluğunu tasdik eden bu kullanım, sadece Selanik'te kaleme alınan evrakta görülmektedir. Özellikle liva masraflarının gösterildiği tevziat kayıtlarında şehirdeki yönetim merkezi için bu isim kullanılmıştır.[529] Bunun yanında İstanbul'da merkezî otorite tarafından hazırlanan kayıtlarda ise bu mekan için genellikle "Paşakapusu" ismi kullanılırken, zaman zaman "Konak" veya "Saray" ismi de kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu şekilde yapılan isimlendirmelerde mutlaka "*vüzerâya mahsûs konak*", "*vüzerâ sarayı*", "*müşirân-ı âzama mahsûs konak*", "*valilere mahsûs konak*" gibi tanımlamalar kullanılmıştır. Tesadüfi olmayan bu isimlendirmelerden anlaşıldığı üzere, merkezî otorite nezdinde İstanbul'u temsil eden paşa, vezir veya valinin görev yeri olan bina, şehirde otoriteyi temsil edenler nazarında ise iktidarın sembolü olan en "yüce kapı" idi. Binanın şehirliler nezdinde de aynı itibarı temsil etmesi

[528] Selanik Hükümet Konağı'nın inşaat planı için bkz. BOA., PLK.p., 799. Söz konusu plana hükümet konakları ile ilgili hazırlanan bir doktora tezinde de yer verilmiştir. Neval Konuk Halaçoğlu, *Tanzimat Sonrası Rumeli Vilâyetleri Hükümet Konaklarında İdeoloji ve Erk'in Mimari Temsili*, (yayımlanmamış doktora tezi), Atılım Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018, s. 247-254.

[529] Örnek kullanımlar için bkz. IAM., 202, sayfa 92; IAM., 208, sayfa 33 ve yüzyılın ilk yarısına ait diğer şeriye sicilleri. Bkz. Görsel 2.5.

beklenirdi. Az önce de belirtildiği üzere başkentteki Sadaret merkezi olan Bâb-ı Âli'den gücünü alan bu bina, işlevsel olarak aynı vazifeyi yürüttüğü gibi, temsil ettiği değerlerle de Bâb-ı Âli'nin taşradaki yansımasıydı.

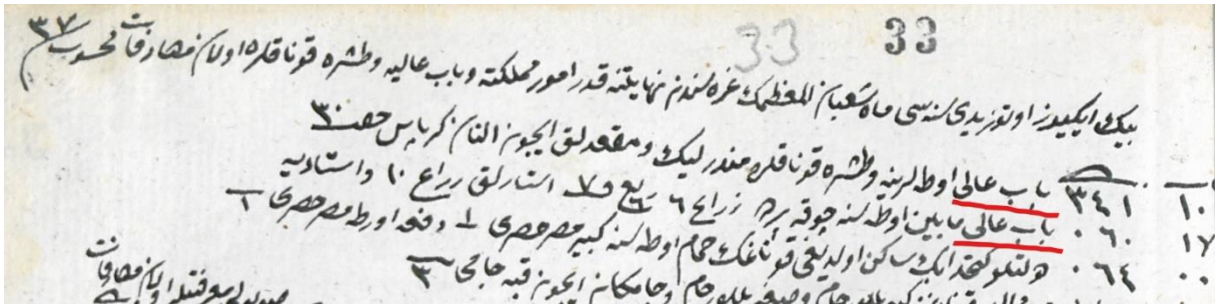

Görsel 2.5. Selanik Şeriyye Sicillerinde Yer Alan Bâb-ı Âli Kavramı Kullanımı Örneği (IAM., 208, sayfa 33)

Osmanlı Devleti'nde taşraya tayin edilen valilerin gittikleri yerde kiraladıkları konakta hem ikamet ettikleri hem de yönetim süreçlerini yürüttükleri bilinmektedir. Nitekim mekansal işlev olarak İstanbul'da oturan Sadrazamların konaklarına benzetilen bu binaların vali tayinleri ile sık sık değiştirildiği ve şehirler için daimi bir yönetim merkezinin olmadığı bilinmektedir. Fakat söz konusu Selanik olduğunda, elde edilen bilgiler, Osmanlı taşra teşkilatı hakkındaki genelleyici ifadelerin, en azından belirli bir tarih itibariyle geçerli olmadığını göstermektedir. Daha eski tarihli kayıtlar incelenineye kadar, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, Selanik'teki Bâb-ı Âli/Paşakapısı'nın tek bir bina olduğu ve söz konusu yapının kira değil devlet malı olduğu söylenebilir. Bu düşünceyi destekleyen tespitlerin başında, uzun süre şehirde vezaret rütbesiyle bir mutasarrıf bulunmaması nedeniyle kullanılmayan vüzeraya mahsus konağın harap olduğu ve 20.000 kuruş bedelle tamir edilmesi gerektiğini ifade eden Mutasarrıf Bekir Paşa'ya ait 1813 tarihli rapor gelmektedir.[530] Söz konusu konağın mevcudiyeti, 1826 yılına kadar şehirde kiralanan yönetici konakları listesinde Paşakapısı'nın yer almamasını sağlamıştır.[531] 1826 yazında yaşanan bir yangın faciasında Paşakapısı'nın da yandığı ve buradaki bazı hizmetlerin geçici süreyle Motoş Ağa Hanı'nda yürütüldüğü görülmektedir.[532] Söz konusu yangın dönemin Fransız Konsolosu tarafından da tasdik edildiği gibi 12 Temmuz 1826'ya tarihlenmiştir.[533] 1826 yılının ikinci yarısından Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılına kadar incelenen şehir konaklarının kira masraflarında artık birinci sırayı Paşakapısı için kiralanan konak/lar almıştır. Bu dönemde eski binanın kullanılmadığı ve "*makar-ı*

[530] BOA., HAT., 952/40904.
[531] 1825 yılı masraf kayıtları için bkz. IAM., 216, sayfa 27.
[532] IAM., 216, sayfa 27.
[533] Söz konusu bilgiyi Vakalopoulos'tan aktaran, Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 410.

memleket" için kiralama yolunun tercih edildiği görülür.[534] Ancak kira masrafları içerisinde bu kalem için Şakir Bey ve Hacı Said Bey isimli iki şahsa ödeme yapıldığına bakılırsa[535], Paşakapısı için birbirine yakın iki binanın kiralanmış olabileceği düşünülebilir. Paşakapısı gibi çok işlevli bir kuruma hizmet edecek büyüklükte uygun konak bulma zorluğu böyle bir duruma sebep olmuş olmalıdır. Kiralanan konağın şehir haritasındaki yeri ise kesin olarak bilinmemekteyse de 1839 yılı hamal narhlarında yer alan bir bilgi, kiralanarak Paşakapısı yapılan konağın, eskisinin aksine daha güneyde ve şehrin doğusunda, Hortacı Cami ve Kelemeriye Kapısı yakınlarında olduğuna işaret etmektedir.[536]

Selanik'te Paşakapısı'nın tek binada hizmet verme geleneği yangından sonra kiralanan mekanlarda da görülmüştür. 1827'de tayin edildiği Selanik'e ulaşmadan önce Selanik Kadısı ve dönemin mütesellimi Yusuf Bey'e bu hususta bir emir gönderen Mutasarrıf Salih Paşa, maiyetine tahsis edilecek konaklar yanında kendisi için de "*vüzerâya mahsûs konağın*" hazırlatılmasını istemiştir.[537] Salih Paşa Selanik'ten ayrıldığı zaman konakta bulunan eski mefruşat yenilenmiş, bazıları da tamir edilerek aynı bina yeni mutasarrıfın ikametine hazır hale getirilmiştir.[538] Bu kayıtlar yönetici değişimlerinde binanın sabit kaldığını doğrularken mevcut geleneğin devamını da teyit etmektedir. 1826'ya kadar hizmet veren binada yer alan bazı özel yerlerin varlığı da Selanik'te sık sık konak değiştirilmediği fikrini desteklemektedir. Öyle ki binanın önünde yer alan çeşmenin Divânhâne Çeşmesi olarak isimlendirilmesi, dahası şehir su yolları içerisinde "*Bâb-ı Âli maksemi*"[539] ismi verilen bir taksim sahasının olması söz konusu mahalde tarihi bir birikime işaret eder.[540]

1826'ya kadar hizmet veren Paşakapısı binası hakkında daha fazla detaya da sahibiz. İstanbul'daki Bâb-ı Âli örneğine uygun olarak Birûn ve Enderûn olarak iki büyük bölüme ayrılan Paşakapısı[541], şehir yönetimine dair işlerin yürütüldüğü toplantı odaları ve ofislerle birlikte Paşa'nın ailesiyle ikamet ettiği bir de hareme sahipti. Binada, yüzlerce görevli ve askere yemek çıkartan mutfaklar da bulunurdu. Harem bölümünün varlığına rağmen bazı dönemlerde mutasarrıf cariyeleri için Paşakapısı dışında konaklar kiralandığı da olmuştur.[542] Mutasarrıf ve

---

[534] Paşakapısı için kiralanan yere aylık 150 kuruş ödenmekteydi. Bu hususta ki 1826 tarihli ilk kayıt için bkz. IAM., 216, sayfa 136. 1839 tarihli kayıt örneği için bkz. IAM., 236, sayfa 54.
[535] IAM., 217, sayfa 146.
[536] Söz konusu narh kayıtlarında Vardar Kapısı bölgesiyle birlikte yanık Paşakapısı yer alırken, Kelemeriye Kapısı ve Hortacı Camii civarlarında diğer bir Paşakapısı'ndan bahsedilmektedir. IAM., 227, sayfa 33.
[537] IAM., 217, sayfa 201.
[538] Bkz. 1827 yılı masraf kayıtları. IAM., 220, sayfa 110-111.
[539] IAM., 215, sayfa 145
[540] IAM., 208, sayfa 32.
[541] 1807 yılına ait Paşakapısı masraflarını gösteren defterde Birun ve Enderun isimlendirmesi görülebilmektedir. BOA., C.DH., 241/12007.
[542] Örnek için bkz. IAM., 208, sayfa 35.

valilerin yönetim merkezi olan bu bina, söz konusu işlevine bağlı olarak geniş bir divânhâneye de sahipti. Divânhânenin idaresinden sorumlu olduğu anlaşılan divân efendisine tahsis edilen bir ofisin yer aldığı binada, önde gelen diğer yöneticilerin de özel odaları bulunmaktaydı. Mutasarrıfın başlıca yardımcısı olan kethüda bey için bir oda bulunurken, gelir ve giderlerin muhasebesi ile hazinenin muhafazasından sorumlu olan hazinedar ağanın da odası mevcuttu. Paşakapısı'ndaki önemli odalardan biri de muhtemelen katiplerin görev yaptığı, çuka perdelerle tefriş edilmiş pencerelere sahip olan mabeyn odasıydı.[543] Söz konusu memurların ofisleri olan bu odalarda kendi maiyetlerinde bulunan yardımcılar da görev yaparken memurların aileleriyle sürdürdükleri özel hayatları için devlet eliyle kiralanan farklı konaklar bulunurdu. Bu anlamda Paşakapısı'nda günlük hayat oldukça yoğunken, geceleri görevlilerin büyük bir çoğunluğu kendilerine tahsis edilen özel konaklarında ikamet ederdi.[544]

İhtiyaçları şehir kethüdası marifetiyle temin edilen Paşakapısı'nda masraf hesapları yine kethüda tarafından yapılarak Paşa'ya takdim edilir, Paşa'nın onayından sonra hazinedar ağa tarafından ödenirdi.[545] Bu anlamda geniş bir görev ve sorumluluk listesini haiz olan kethüda beye maiyetindeki dört uşak, bir yazıcı ve bir de defter katibi yardım ederdi. Kethüdalar başta Paşakapısı olmak üzere maiyet memurları için kiralanan tüm konakların tamir, gıda, yakacak, aydınlatma, tefrişat ve sair tüm işleriyle meşgul olurlar; yastık, şilte, hasır, perde, billur cam, şamdan, kandil, iskemle, duhan tablası, kilit ve buz çuvalı gibi eşyaları temin ederlerdi.

1807 yılında mutasarrıf olan Mustafa Paşa dönemine ait bir aylık Paşakapısı masrafları söz konusu yapıda hizmet veren görevlilere dair bilgiler sunmaktadır.[546] Buna göre, söz konusu tarihte mutasarrıf maiyetinde 41 farklı görevde hizmet veren onlarca personelin maaşları günlük 509 kuruş, aylık ise 14.577 kuruşa ulaşmaktaydı. Görevlilerin verdiği hizmetler hakkında ayrıntılar sunan bu verilere göre, başta mutasarrıfın özel işlerinin takibi olmak üzere, Paşakapısı'nın ulaşım, haberleşme, iaşe, idare ve güvenliği yanında şehrin yönetimine dair vazifeler yürütülmekteydi. 1831 yılında mutasarrıf Ahmed Paşa'nın maiyetinde bulunan benzer görevlere sahip hizmetlilerin toplam sayısı olan 158 kişiden hareketle, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde buradaki görevlilerin oldukça kalabalık olduğu vurgulanabilir.[547] Birçoğu tâbi olduğu vezirin mutasarrıf olması ile Selanik'e gelen söz konusu personelin önemli bir bölümünü de şehir ahalisi teşkil etmekteydi. Müslüman ahali yanında şehir gayrimüslimlerinin de birçok görevde bulunduğu Paşakapısı'nda bizzat cemaat liderleri tarafından vazifelendirilen

[543] IAM., 208, sayfa 32-33.
[544] Divan efendisi, hazinedar ağa, kethüda bey ve diğer pek çok isme tahsis edilen binalar ilerleyen sayfalarda da ele alınacaktır.
[545] Aralık 1807 ayına ait masraf onayları için bkz. BOA., C.DH., 241/12007.
[546] BOA., C.DH., 241/12007. Bkz Tablo 2.2.
[547] BOA., NFS.d., 4956, sayfa 76-78.

Rum ve Yahudiler de hizmet verirdi. Tespit edildiği kadarıyla her cemaatten birer subaşı ile dörder saraydar Paşakapısı emrinde görev yaparken[548], gayrimüslim şehir esnafından da hizmet alımı yapılmaktaydı. Örneğin, Paşakapısı mefruşatı ve sair kıyafetlerin hazırlanmasında Yahudi ve Rum terzilerden hizmet satın alınırken, 1822 yılında Yahudi bir terzi daimi olarak Paşakapısı hizmetinde bulunmaktaydı.[549] Paşakapısı'nda mefruşatın, haremin ve divânhânenin temizlik işlemleri Yahudi kadınlar tarafından yapılmaktayken, Paşakapısı tuvaletleri de ücreti mukabilinde bir kısım Yahudi tarafından temizlenmekteydi.[550] Yahudi ve Rumlardan müteşekkil bir takım ırgat ise mutfak başta olmak üzere Paşakapısı'nda farklı geçici görevlerde bulunurdu.[551] Burada seyis olarak birçok Rum görev alırken bunların bir kısmı şehir sakini bir kısmı ise etraf kazalardan buraya gelen kimselerden oluşurdu. 1830 nüfus sayımlarına göre Paşakapısı'nda görevli Rum saraydar ve seyislerin toplam sayısı 21'di ve 11'i şehir dışından gelmişti.[552] Aynı tarihli kayıtlara göre Selanik mutasarrıflarının maiyetindeki Rum saraydar ve seyislerin sayısı 46'ya kadar çıkabilmekteydi.[553]

Tablo 2.2. Aralık 1807 Ayına Ait Paşakapısı Görevlileri ve Yevmiyeleri Listesi[554]

Görevli	Yevmiye (Kuruş)	Görevli	Yevmiye (Kuruş)	Görevli	Yevmiye (Kuruş)
Mirahur Ağa	25	Tataran	40	Subaşı	2
Kapucular Bölükbaşısı	8	Tüfenkciyan	24	Mimar Ağa	2
Saman Emini	3	?	10	Suyolcu	2
Mehterhane	45	Sarraf	6	Saraydarlar	10
Tuğkeşan	10	Akkaman (Deveciler)	15	Kethüda Başı	7
Sancakdar ağa	10	Tahtırevani	5	Delilbaşı Ağa	96
Alay başçavuşu	13	Kileci	2	Şehir Kahyası	8
Kavasan	15	Kilarcı	8	Küttabcı Efendi	12
Seyisan	20	Sarrac Başı	7	Selam Ağası	8
Yükkeşan	20	Muhzır Ağa	8	Terzibaşı	3
Harbendegan (Katırcılar)	40	Kutucular	12	Bazergan Başı	3
Sakalar	8	Kapu Kethüdası	2	**Toplam**	**509 kuruş**

Paşakapısı'nın en önemli masraf kalemleri arasında mutfak ve görevlilere dağıtılan tayinat masrafları yer alırdı.[555] Ekmek, pirinç, et ve yağ gibi temel ihtiyaçlardan oluşan tayinat dağıtımları mutfak masrafının bir buçuk katına ulaşmaktaydı. Tablo 2.3'te belirtilen listeye göre

[548] Cemaat liderlerince görevlendirilen saraydar ve subaşıların maaşları cemaat tarafından karşılanır, cemaat liderlerine ödenmek üzere ise masraf defterlerine eklenirdi. Örnekler için bkz. IAM., 216, sayfa 27; IAM., 217, sayfa 143, 145.
[549] IAM., 208, sayfa 32-33, 35.
[550] IAM., 208, sayfa 33, 35.
[551] IAM., 216, sayfa 27.
[552] BOA., NFS.d., 4960, sayfa 66-67.
[553] BOA., NFS.d., 4960, sayfa 57-58.
[554] BOA., C.DH., 241/12007.
[555] Bkz. Tablo 2.3.

19. yüzyılın başlarında Selanik mutasarrıfının mutfağında kullanılan başlıca ürünler et ve pirinçti. Bunun yanında bakliyat alternatifi olarak az da olsa fasulye ve nohut kullanılırken, etin alternatifi olmasa da bu mutfakta tavuk da pişirilmekteydi. Soğan, nişasta, sade yağ, bal, şeker ve çeşitli sebzelerin de yan ürün olarak kullanıldığı mutfakta yakacak olarak kömür, aydınlatma için şiruğan (susam yağı), temizlik içinse sabun kullanılmaktaydı. Mutfak ürünleri arasında Paşakapısı'na çeşitli vesilelerle hediye olarak gönderilen ürünlerde bulunurdu. Örneğin en çok kullanılan pirincin bir kısmı Karaferiye'den gelirken, bir kısmı da Ramazan ayında esnaf tarafından gönderilirdi. Aralık 1807'ye ait masraflar arasında bulunan yağ ve balın bir kısmı da yine hediye olarak mutfağa gelmişti. Aşcı başı öncülüğünde, cemaatlerinden gönderilen Rum ve Yahudilerin de çalıştığı bu mutfakta, ayrıca bir ekmekçi ustası ve bir kasap hizmet verirken, mutfak idaresine kilercibaşı, kiler katibi, hattab emini birlikte nezaret ederdi.[556] 1830 yılı kayıtlarına göre mutasarrıfın mutfağında çalışan aşçıların sayısı ise 16'ya ulaşmıştı.[557]

Tablo 2.3. Aralık 1807 Ayına Ait Paşakapısı Mutfak Masrafları ve Mutfak Görevlileri Listesi[558]

Harcanan Ürün	**Miktarı (Günlük)**	**Bedeli (Kuruş)**
Pirinç	40 Kıyye	594
Lehm (Et)	40 Kıyye	580
Revgan-ı Sade (Sade Yağ)	15 Kıyye	870
Fasulya	8 Kıyye	58
Nohud	5 Kıyye	18
Tavuk	5 Kıyye	36
Soğan	25 Kıyye	63
Nişasta	2 Kıyye	26
Dakik (Un)	7 Kıyye	47
Asel (Bal)	3 Kıyye	97
Sebzevat	7,5 Kuruşluk	217
Şeker	17 Kıyye	58
Şiruğan[559] (Susam Yağı)	5,5 Kıyye	56
Şem-i Revgan (Mum Yağı)	Vali ve Kethüda Bey Dairesine[560] (Aylık 153 Kıyye)	191
Astar, Kömür, Sabun	-	138
Mutfak Çalışanları	**Gündelikleri (Kuruş)**	
Aşcı Başı	160 (Aylık)	
Kilar Katibi	5	
Kilarcıbaşı	5	
Ekmekci	5	
Kasab	5	
Emin-i Hattab	5	

[556] BOA., C.DH., 241/12007.
[557] BOA., NFS.d., 4956, sayfa 78.
[558] BOA., C.DH., 241/12007.
[559] Şiruğan aydınlatmada kullanılan susam yağıdır.
[560] Paşakapısı'nın sair yerlerinin aydınlatmasında şiruğan kullanılırken, Vali ve Kethüda Bey dairesinde mum yağı kullanıldığı görülmektedir. Bu ayrım mum yağının maliyetli fakat daha temiz bir aydınlatma sağlamasından ileri gelmektedir.

1826'da yanarak kullanılamaz hale gelen Paşakapısı konağının tamir edildiği ve yeniden kullanıldığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. 1839 yılına kadar kiralanan bir binada varlığınını devam ettiren Paşakapısı hakkındaki sonraki kayıtlar 1843 yılına aittir. Bu tarihte daha önce yandığı ve yeniden inşasının talep edildiği belirtilen Paşakapısı inşaatı uygun görülse de sebep olacağı masrafın çokluğu bunu tehir ettirmiştir.[561] Aynı tarihte iflasını ilan eden Selanikli Yahudi Sarraf Menahim'in el konulan malları arasında bulunan (damadı Avramaci'ye ait) büyük konağın bu iş için tahsis edilebileceği önerildiğinde, konağın şehrin ortasında bir konumda yer alması ve genişliğinin müsait olması sebebiyle saray olarak kullanılması kararı verilmiştir. Aynı yıl 9.082 kuruş bedelle tamir edilerek yönetim merkezinin sahip olması gereken özelliklerin eklendiği bu konağa taşınılmıştır.[562] Bu vesileyle, Selanik'in yönetim merkezi 19. yüzyılda üçüncü binasına taşınmıştı. Yanarak tahrip olan bina yerine inşa edilecek yeni yapının inşaatı ise bir sonraki bahara ertelenmişti.[563]

Paşakapısı'nın ertelenen inşaatının bir an önce başlatılarak eski haline kavuşturulması 1844 yılında şehir ahalisinin mazharıyla da İstanbul'dan talep edilmiştir.[564] İnşaatın aynı yıl başlamaması göz önüne alındığında olumsuz olarak cevaplandırıldığı düşünülen bu talebin ahaliden gelmiş olması ise dikkat çekicidir. Muhtemelen eski yerinde yeniden ayağa kaldırılması istenen Paşakapısı'nın ahali nezdinde ve şehir sosyal hayatında tarihî birikime sahip bir önem arz ettiği açıktır. Fakat, 1843 yılında gündeme gelen yeni Paşakapısı inşaatı 1847 yılına kadar gecikecektir. Buradaki en önemli faktör şüphesiz merkezî bütçe kalemlerinden karşılanması öngörülen inşaat maliyetinin yüksek olması ve buna bir karşılık bulunamamasıydı.[565] Paşakapısı için Selanik'te hazırlanan inşaat planı ve çizimleri İstanbul'da ebniye-i hassa müdüriyetinden[566] onay aldıktan sonra Meclis-i Vala'da gündem olmuş, inşaatın gerekliliği konusunda alınan karar gereğince gerekli çalışmaların başlatılması için Maliye Nezareti'ne ve Selanik Valiliği'ne Mayıs 1847'de talimatlar yazılmıştır.[567]

Yeni Paşakapısı'nın yanmış olan eski "Bâb-ı Âli" arsası üzerinde inşa edileceği belgelerde açıkca ifade edilmiştir.[568] Hazırlanan inşaat planına uygun olarak Mayıs 1847

---

[561] Konağın yanarak tahrip olduğuna ilişkin bilgi yukarıda da değinilen 1826 yılıdır.
[562] Vali Mehmed Vasıf Paşa'nın hizmetine tahsis edilen konağın tamir bedeli 1843-1844 yılı masraf defterlerinde yer almıştır. BOA., ML.MSF.d., 4631.
[563] BOA., C.AS., 543/22761.
[564] BOA., A.MKT., 10/85.
[565] BOA., A.MKT., 83/64.
[566] Padişahlık makamına ait olan saray ve kasırların işleriyle uğraşan şehremini ve mimarbaşılık makamlarının birleştirilmesi ile 1831 yılında kurulan ebniye-i seniyye müdürlüğü, görüldüğü üzere taşradaki kamu binalarının inşaatları ile de ilgilenmiştir. Arzu Terzi, "XIX. Yüzyıl Sonunda Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilâtı)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 16, İstanbul 1998, s. 109-110.
[567] BOA., A.MKT.MVL., 5/58.
[568] BOA., İ.MVL., 96/2013.

akabinde inşaatına başlanan binanın henüz bir yıl dolmadan büyük bir kısmı ikmal edilmiştir. Elimizdeki inşaat planına göre büyük bir avlu içerisinde birbirine bağlı iki blok halinde inşa edilmesi planlanan binanın kuzeye bakan tarafında yer alan bloğun tek, güneydekinin ise iki katlı olması düşünülmüştür. Tek katlı olan kuzey bloğunun merkezinde üstü açık bir bahçe planlanırken bahçe etrafında ise birçok oda yer almaktaydı. Bir tarafı mal katiplerine tahsis edilen bu bloğun diğer yanı vali hizmetindeki çeşitli memurlar için ayrılmıştı. Tek kat binanın güney bloğundaki devamında ise bir taraf mal müdürlerine tahsis edilirken karşısında bulunan daireler kethüda bey hizmetine verilmişti. Güney bloğunun zemin katında orta bölümünde bulunan geniş salon ile bloğun üst katında yer alan tüm odalar valinin kullanımı için planlanmıştı. Güney bloğun en önemli bölümlerinden biri ise bloğun girişinde yer alan geniş meclis odasıydı.[569]

Tanzimat Fermanı sonrasında değişen taşra yönetimi ve yeni memuriyetlerin ihdası ile birlikte Paşakapısı'ndaki birimlerin isimleri değişse de söz konusu binanın eski konakla büyük benzerlikler gösterdiği aşikardır. Zira Tanzimat sonrasında meclis ismini alan oda eskinin divânhânesi, mal müdürü ve katiplerine tahsis edilen odalar ise hazinedar odalarıyla eşti. Valilerin baş yardımcıları olan kethüdalar ise aynı isimle konaktaki yerini korumuştu. Tüm bu benzerlikler, inşa edilen yeni bina planının eski Paşakapısı konağından esinlenilerek hazırlanmış olabileceğini de akla getirmektedir.

1858 yılına ait bazı masraf kayıtları Paşakapısı'nın içeriğine dair farklı bilgiler de sunmaktadır. Buna göre meclis-i kebir olarak isimlendirilen büyük meclis odası haricinde yeni kurulan bir takım komisyon ve meclisler için de odalar tahsis edilmiştir. Meclis-i muvakkat, ziraat meclisi, ticaret meclisi ve komisyon odası gibi odalar yanında işlevi tam olarak tanımlanamayan kontorato-i şahane odası da eklenmiştir. Bu tarihte, meclis-i kebir ile tahrirat odasında resmî kayıtların işlendiği siciller sabit olarak bulunurken, maliye defterlerinin saklandığı sandıklar akşam olduğu zaman hamallar marifetiyle mahzene kaldırılır ve sabahleyin tekrar ilgili odalara taşınırdı. Bunun yanında tapu defterleri de ahşap sandıklarda ilgili odalarında muhafaza edilirken, posta için teneke sandıklar kullanılırdı. Hazinenin muhafaza edildiği özel daire önünde ise daimi olarak nöbetçiler bulunurdu.[570]

[569] BOA., İ.MVL., 96/2013. Bkz. Görsel 2.6.
[570] BOA., ML.MSF.d., 14228, sayfa 3.

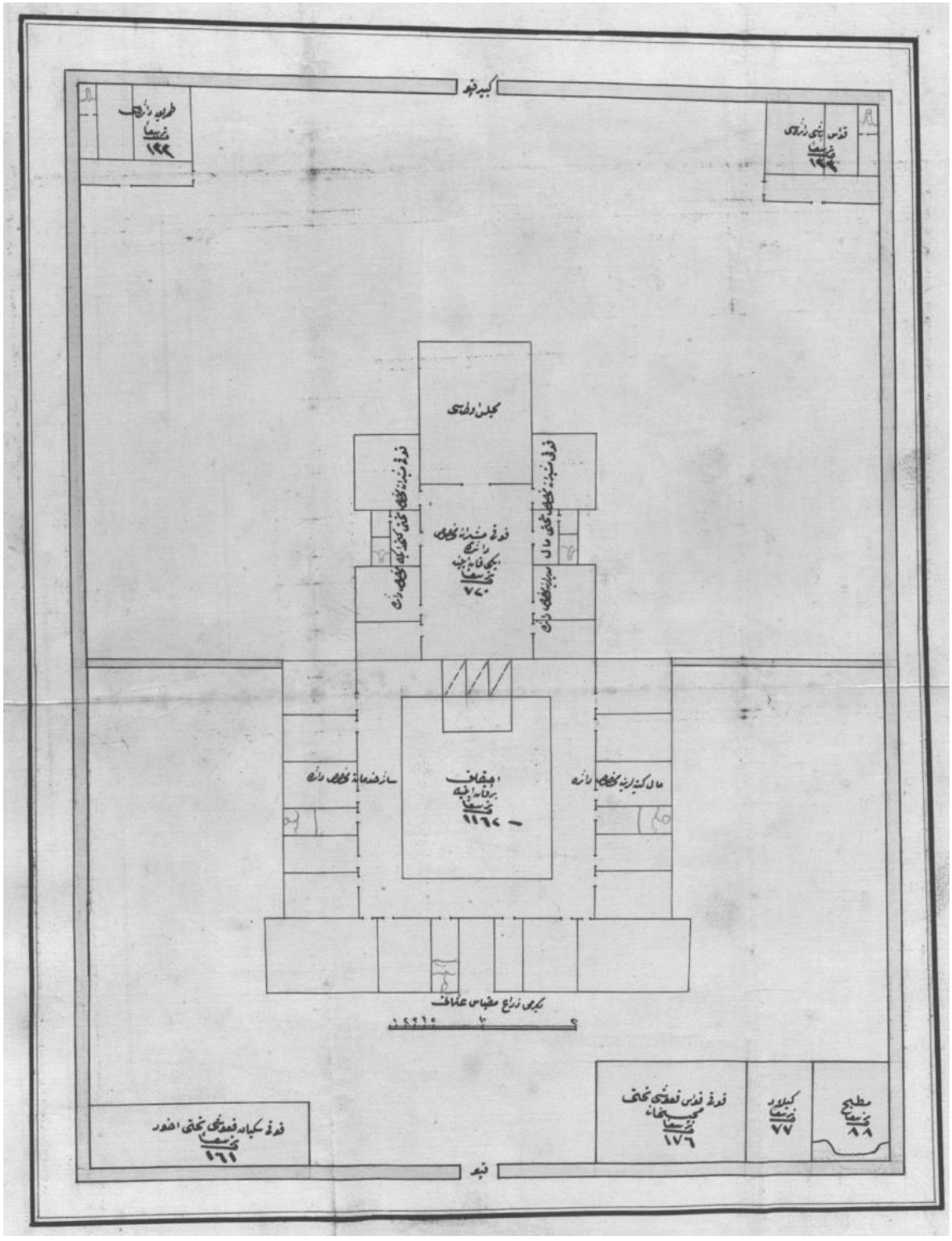

Görsel 2.6. 1848 Yılında Tamamlanan Paşakapısı'nın İlk İnşaat Planı (BOA., İ.MVL., 96/2013)

Büyük duvarlarla çevrili olan geniş bir avlunun ortasında konumlanan yeni Paşakapısı'na kuzey ve güneyde yer alan iki kapıdan girilmekteydi. Söz konusu avlu, konak bloklarının birbine bağlandığı hizadan bir iç duvar marifetiyle de ikiye bölünmüştü. Bu sebeple güney ve kuzey avlu olarak tanımlanabilecek bölümler oluşmuştu. Avlular, Paşakapısı'nın müştemilatı sayılabilecek farklı yapıları barındırmaktaydı. Buna göre kuzey kapusundan avluya girildiğinde hemen sağ tarafta iki katlı dairenin üst katı kavaslar için koğuş, alt katı ise

hapishane olarak planlanmıştı. Öyle ki Paşakapısı bahçesinde bulunan hapishanede büyük suçlar ve özellikle cinayetten hüküm giyen mahkumlar tutulurdu. Daha hafif suçlular ise şehir içindeki zindanda mahkum edilirdi.[571] Bu durum Paşakapısı'nın yüksek güvenlikli bir bölge olmasından kaynaklanıyordu. Hapishanenin bitişiğinde sırasıyla kiler ve mutfak daireleri yer almaktaydı. Aynı kapının solunda ise alt kat ahır üst kat ise sekbanlar için koğuş olarak planlanmıştı. Nitekim 19. yüzyılın başında olduğu gibi, yüzyıl ortasında da valilerin ve Paşakapısı'nın güvenliği sekban askerlerince temin ediliyordu.[572] Güneydeki kebir kapıdan giriş yapılan avluda sol köşede kavas başı dairesi bulunurken sağ köşede ise zaptiye teşkilatının amiri olan tomruk başı dairesi yer almaktaydı.

İnşaat planına bağlı olarak yapılan bu tarifin 1848 yılında tamamlanan yapıyla ne kadar benzeştiği bilinmemektedir. Çünkü henüz bina inşaatı tamamlanmadan dahi planda değişiklikler yapıldığı görülmüştür. Bu çerçevede sekiz adet yeni oda bina içerisine dahil edilmiş ve bu odalar valilerin ikametine tahsis edilerek harem dairesi yapılmıştır.[573] Buna gerekçe olarak ise ilk planda düşünülmeyen harem dairelerinin önemli bir eksik olduğu, bu hale göre valilerin dışarıda bir konak tutmak zorunda kalacağı ve geceleri yönetim merkezinden uzaklaşmak zorunda olacağı gösterilmiştir. Bunun yanında "*emlâk-ı terâkime ve evrâk-ı lâzımenin*" korunacağı kârgir bir odanın da binaya eklenmesine karar verilmiştir.[574] Bu yeni odanın eklenme gerekçesi ise vilayet hazinesi ve arşivinin yangından korunması çabasıydı.

Görüldüğü üzere henüz inşaat aşamasındayken bazı değişikliklere maruz kalan bina planı, yapılan yeni masraf keşifleri sırasında da eleştiri konusu olmuştu. Nitekim ilk keşif çalışmasında bazı bölümlerin hesaba katılmadığı anlaşılınca, ebniye-i hassa müdürlüğünden tayin edilen birinci sınıf bir mimarın denetimine tabi tutulmuş, mimar efendi ilk planda fenn-i mimarî ilkelerine riayet edilmediğini belirtmişti.[575] Binanın ilk plana göre bazı değişikliklerle inşa edildiğinin en açık göstergesi ise sebep olduğu masraf miktarı olmuştur. İlk plana göre yapılan masraf tahmininde 444 kese[576] kuruşa mal olacağı öngörülen Paşakapısı'nın inşaat sonrası yapılan keşifte toplam maliyeti 1001 kese kuruşa ulaşmış[577], Maliye hazinesinden öngörülenin iki katı bir ödeme yapılmak zorunda kalınmıştır.

1848'te hizmet vermeye başlayan Paşakapısı'nın inşaat serüveni 1892 yılına kadar devam etmiştir. İnşaatından yirmi yıl sonra 1868'te önemli bir tamir geçiren binanın tefrişatı da

---

[571] BOA., MVL., 253/78.
[572] 1807 tarihinde mutasarrıf maiyetindeki sekbanlar için ödenen ulufeler için bkz. IAM., 202, sayfa 92.
[573] Konağın sadece harem dairesinde 6 adet hela bulunmaktaydı. BOA., ML.MSF.d., 14228, sayfa 3.
[574] BOA., İ.MVL., 106/2361; BOA., C.DH., 143/7109.
[575] BOA., İ.MVL., 118/2909; BOA., İ.MVL., 125/3207.
[576] BOA., İ.MVL., 96/2013.
[577] BOA., İ.MVL., 125/3207.

yeni vilayet nizamına bağlı olarak kurulan kalemler için güncellenmiş, fakat binanın fizikî yapısında bir değişiklik yapılmamıştır.[578] Zira bulunduğu arsanın da buna müsait olmaması sebebiyle, ilerleyen yıllarda hem vilayet hem de sancak yöneticilerine yetmeyen bu binaya ek olarak yeni bir konak satın alınmıştır. 1868'te Ömer Paşa'nın oğlu Hıfzı Bey'den alınan büyük konağın tefrişatı da yapılarak vilayet yönetimi için sancaklardan gelen heyetlere tahsis edilmiştir.[579]

1892 yılında yıkılarak aynı yerde bugün hala ayakta olan Hükümet Konağı inşa edildiğinde kırk dört yılın yorgunluğunu taşıyan bina Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Fotoğraf Albümlerin'de de yerini almıştı. Söz konusu fotoğrafta güneybatı cephesinden görüntülenen Paşakapısı'nın genel mimari özelliklerinin 1848 yılına ait planla benzeşen yönlere sahip olması yukarıda belirtilen ayrıntıları tasdik ederken Paşakapısı'nın şehir haritasındaki konumuna ilişkin görsel deliller de teşkil etmektedir. Söz konusu fotoğraf ve tespit edilen inşaat planlarının yardımıyla, Selanik'te yönetim merkezi olan Bâb-ı Âli veyahut diğer ismiyle Paşakapısı'nın 19. yüzyılın başındaki konumunu tespit etmek için aynı yüzyılın sonundan geriye doğru bir ilişki tesis edilebilmektedir.

Az önce 1892 yılında inşa edilecek yeni Hükümet Konağı nedeniyle eski Paşakapısı'nın yıkıldığı ve Yeni Kapı caddesi üzerinde aynı yerde bugünkü binanın yapıldığından bahsedilmişti.[580] İki binanın elimizde olan inşaat planları incelendiğinde konak inşa edilen arsanın ölçüleri de büyük benzerlik göstermektedir. 1848 yılına ait planda yapılacak kaba bir hesapla Paşakapısı arsasının güney ve kuzey cephelerinin 60-70 metre aralığında değiştiği, doğu ve batı cephelerinin ise 90'ar metre uzunluğunda olduğu anlaşılmaktadır.[581] Bu ölçüler 1892'de hazırlanan yeni Hükümet Konağı planında gösterilen arsa ile de uyumludur.[582] Arsanın doğusunda yer alan Kazasker Hamamı, Selim Paşa Camii ve güneyindeki Vardar caddesinin tarihî varlığı bu arsanın ölçülerinde tarihsel bir süreklilik sağlamış, sınırlarının değişmesine müsaade etmemiştir. Yıldız Fotoğraf Albümleri arasında yer alan Paşakapısı fotoğrafı da bu bilgiyi teyit etmektedir.[583] Öyle ki fotoğrafta yer alan binanın kuzeydoğusunda arka planda görülen iki minarenin izi takip edildiğinde, Paşakapısı'na yakın olan minarenin

---

[578] Yapılan tamirat ve tefrişat giderleri toplamda 40.955 kuruşa mal olmuştur. BOA., İ.MVL., 585/26293.
[579] 100.000 kuruşa satın alınan Ömerpaşazâde konağının tefrişatı için de 10.136 kuruş masraf yapıldığına bakılırsa, Paşakapısı ile benzer büyüklüğe sahip bir bina olduğu düşünülebilir. BOA., MVL., 1036/68; BOA., İ.MVL., 583/26229; BOA., İ.ŞD., 4/199.
[580] Paşakapısı'nın yıkılacak olması nedeniyle idarî birimlerin geçici süreyle başka bir yere taşınması hakkındaki kararla ilgili bkz. BOA., DH.MKT., 1819/952. Bu evrak eski binanın yüzyıl sonunda hala kullanıldığına da delildir.
[581] BOA., İ.MVL., 96/2013.
[582] 1848 tarihli plan için bkz. BOA., İ.MVL., 96/2013. 1892 yılında inşasına başlanan Hükümet Konağı planı için bkz. BOA., PLK.p., 799.
[583] Bkz. Görsel 2.7.

Hükümet Konağı'nın hemen çaprazındaki Mustafa Paşa Camii[584]'ne, daha uzakta görülenin ise Bizans Dönemi'ne ait kendine has kubbe yapısıyla meşhur Eski Saray Camii[585]'ne ait olduğu anlaşılmaktadır.[586]

1848 yılında inşa edilen binanın kanalizasyon alt yapısı da Paşakapısı'nın aynı yerde olduğuna işaret eder. Nitekim Paşakapısı kanalizasyonu hemen yanında bulunan Kazasker Hamamı ile biraz güneyinde konumlanan Tahtakale Hamamı'nın ortak olan karizlerine bağlanmıştı.[587] Bu bilgiler 1848 yılında inşa edilen ile 1892'de yıkılan binanın aynı yapı olduğunu kanıtlamaktadır.

Görsel 2.7. Selanik Paşakapısı'nın Son Halini Gösterir Fotoğraf (İ.Ü. Nadir Eserler Ktp., Yıldız Ftğ. Albümleri, No.90423/15)

Peki 1848 yılında inşa edilen Paşakapısı ile 1826 yılında büyük bir yangına maruz kalan "Bâb-ı Âli" konağı arasında mekansal bir irtibat kurmak mümkün müdür? Vasilis Dimitriadis,

[584] Mustafa Paşa Camii günümüze ulaşmamıştır.
[585] Günümüzde Profitis Elias Kilisesi olarak hizmet veren Eski Saray Camii, Saray Camii veya Saraylı Camii olarak da isimlendirilmekteydi. Thanasis Papazotos, "The Identification of the Church of "Profitis Elias" in Thessaloniki", *Dumbarton Oaks Paper*, 45, 2001, s. 121.
[586] Bkz. Görsel 2.7.
[587] Bu nedenle söz konusu karizlerin mutad temizliği için iki hamam işletmesi tarafından Paşakapısı'nın masraflara ortak olması talep edilmiştir. BOA., A.MKT.UM., 90/70.

Paşakapısı/Bâb-ı Âli binasının yerini tespit etmek için yaptığı araştırmada 1825 tarihli şehir su yollarını gösteren listelere atıfla, binanın Hamza Bey Camii yakınlarında Tahtakale çarşısı civarında olabileceğini iddia etmiştir.[588] Bunun için de söz konusu cami şadırvanının "Bâb-ı Âli maksemi"ne bağlı olduğunu, bu nedenle iki yapı arasında fizikî bir yakınlık olabileceğini belirtmiştir. Aynı yöntemi kullanarak derinleştirilen araştırmalar bu iddiayı çürütmektedir. Nitekim kayıtlarda Yalı Kapısı sebili ile Evrenoszâde Ahmed Tevfik Bey[589] konağının da "Bâb-ı Âli maksemi"ne bağlı olduğu görülmektedir.[590] Yalı Kapısı sebili şehrin güneyinde olup bahsedilen camiye oldukça uzaktır. Bununla beraber nüfus kayıtlarına göre Ahmed Tevfik Bey'in konağı da Hacı İskender mahallesinde olup[591], yine Hamza Bey Cami ile fizikî yakınlığı bulunmamaktadır.[592] Fakat Hacı İskender Mahallesi, konumu yukarıda açıklanan Paşakapısı'nın hemen bitişiğindedir. Topografya özellikleri sebebiyle şehir suyunun kuzeyden güneye cereyan ettiği düşünüldüğünde, Hacı İskender Mahallesine su temin eden bir maksemin söz konusu mahalleden daha aşağıda/güneyde, yani Dimitriadis'in iddia ettiği üzere Hamza Bey Camii yakınlarında olması mümkün değildi. 1825 yılına ait su yolları listesinden üretilen bu bilgiler eski binanın da Paşakapısı ile aynı yerde olabileceğine dair düşünceyi güçlendirmektedir. 1827 tarihli benzer su dağıtım listelerinde ise aynı maksemden "*muhterik olan Paşakapusu*" olarak bahsedilmiştir.[593] 1835 yılına ait Selanik camileri listesinde Paşakapısı'nın hemen güneyinde yer aldığını bildiğimiz Karahacı Mescidi üzerine düşülen "*yanık saray kurbunda*" ibaresi ise bu düşüncelere kesinlik kazandırmaktadır.[594] 1826 yılındaki yangına atıf yapan bu kayıt da göz önüne alındığında eski konağın da, kayıtlarda yanmış eski saray arsasına inşa edildiği vurgulanan 1848 tarihli Paşakapısı'yla aynı yerde olduğu kesinlik kazanmaktadır. Şehrin iktidar sembolü olan yönetim merkezinin, zaman zaman farklı isimlerle anılsa da aynı yerde var olmasına dair süregelen geleneğe uygun olan bu iddialar, 1848 ve 1892 yılında inşa edilen yeni binaların yüzyıl başındaki konağın mekansal ve sembolik mirasının devamı olduğu tezine de katkı sağlar. 19. yüzyıl boyunca onlarca idari amirin görev aldığı Selanik'te iktidarın sembolü olan konağın aynı arsa üzerinde korunması, iktidarın, İstanbul'dan gelen talimat ve tayinler kadar şehir kültürünün etkisine de maruz kaldığı ve şehirlilerle birlikte tesis edildiğine işaret eder Paşakapısı'nın mevkii, Selanik'te Müslüman mahallelerinin yoğun

[588] Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 410.
[589] Ahmed Tevfik Bey, birinci bölümde de bahsedildiği üzere Evlâd-ı Fâtihân zabiti ve Asâkir-i Mansûre kaymakamlığı yapmış olan şehrin önemli bir ismidir.
[590] IAM., 215, sayfa 145.
[591] BOA., NFS.d., 4956, sayfa 2.
[592] Bu bilgi, aynı maksemden su temin eden binaların mekansal olarak birbirine yakın olmasının gerekmediğini göstermiştir.
[593] IAM., 219, sayfa 52.
[594] IAM., 336, sayfa 39.

olarak bulunduğu Vardar Caddesi'nin kuzeyinde, söz konusu mahallelerin ortasındaydı. Bu nedenle, idarî olarak Müslüman hakimiyetinde olan, ancak sosyal ve ekonomik anlamda bu üstünlüğün gayrimüslimlerle paylaşıldığı şehirde, Müslüman mahalleriyle kuşatılmış olan Paşakapısı'nın güvenlik, asayiş ve psikolojik rahatlığı da temin ettiği düşünülebilir. Söz konusu bölge şehir eşrafının ve bilhassa önde gelen ailelerin de yoğun olarak ikamet ettiği mahalleler ile komşuydu. Meşhur Evrenoszâdelerin önemli bir kısmı hemen Paşakapısı'nın yanındaki Hacı İskender Mahallesi'nde otururken, çevredeki Yılan Mermeri, Kazzaz Hacı Mustafa ve Şehabeddin mahalleleri eşraf ve tüccarın sakin olduğu önemli bölgelerdi.[595]

19. yüzyılın ilk yarısında Paşakapısı'nda oturan idareciler maiyetlerinde bulunan onlarca kişiyi de beraberinde şehre getirmekteydi. Nitekim mutasarrıf veya valinin görev süresi doluncaya kadar, bir kısmı aileleri bir kısmı ise tek başına Selanik'te ikamet etmek zorunda olan bu memurların konaklama ihtiyaçları da şehirden karşılanmaktaydı. Diğer masraflar gibi, ahaliye tevzi edilen altı aylık masraflar listesine maiyet memurlarına kiralanan konak, han, hane ve menziller de eklenirdi. Kılzıhisarlı Ömer Paşa'nın 1826-1827 yıllarındaki görev dönemine ait ayrıntılı kayıtlar söz konusu maiyet memurlarının şehirdeki somut varlığını ortaya koymaktadır. Listeye göre[596], Paşakapısı'nda görevli kethüda bey, mühürdar bey, hazinedar ağa, hazine katibi, divân efendisi, tatar ağası, silahtar ağa, sancakdar ağa, duhanî ağa[597], delilbaşı, enderûn ağaları, selam ağası, sarraf başı, alemdar ağa, peşkir ağası, sarrac başı, cündî başı[598], hükkam başı, arabacı başı, saka başı, çukadar, kahveci başı, cebehâneci başı, nalıncı başı, leşker ağası[599], berber başı, usta başı, nalband başı, hattab emini[600], hekim başı, garametinler, şair emini[601], saman emini, kilerci başı, kavas başı, ikinci kavas, destyar[602], tüfenkci başı, mehterbaşı ve neferatı, hazinedar uşakları, kır binbaşısı, alay çavuşları, bölük başılar, kapu binbaşısı, delilan, alay çavuşu ve görevleri belirtilmese de isimleri ile zikredilen mutasarrıf beraberindekiler için kiralanan konak, han, han odası ve hanelerin toplamı 112'ye ulaşmaktaydı.[603] Paşakapısı'nın veya üst düzey memurların hayvanları için kiralanan hanlar ile şair, saman, mefruşat gibi malzemelerin depolandığı haneler de bu sayıya dahildi. Ayrıca nalband başı ve usta başı için birer menzil kiralandığına bakılırsa söz konusu görevlilerin

[595] Bkz. BOA., NFS.d., 4956.
[596] Kiralanan yerlerin tahsis edildiği memurlar Ömer Paşa dönemine ait iki farklı listeden derlenmiştir. Bkz. IAM., 216, sayfa 27; IAM., 217, sayfa 146.
[597] Tütüncü başı.
[598] Süvari başı.
[599] Askerlerin başı.
[600] Odun emini.
[601] Arpa emini.
[602] Yardımcı.
[603] IAM., 217, sayfa 146.

Paşakapısı haricine de hizmet verdiği düşünülebilir. Nitekim, kahve satışı için tahmiscilere de bir dükkan kiralanmıştır.[604] Kiralanarak memurlara tahsis edilen tüm bu mekanların tamir, tefrişat ve ihtiyaçlarından sorumlu kişi ise şehir kethüdasının emrinde görev yapan "konakçı" idi. [605]

Langaza ve Kilisalu gibi Selanik'e yakın bölgelerde kiralanan birkaç hane dışında, yukarıda sayılan ikamet yerlerinin tamamı Selanik şehrinde bulunmaktaydı. Bu anlamda, Yeni Kapı cadddesi üzerindeki konakta iktidarı temsil eden Paşakapısı'nın etkisi, söz konusu kiralık birimler sayesinde şehrin geneline yayılmaktaydı. Kiralanan yerlerin mülk sahipleri üzerinde yapılan bir inceleme, önemli isimler için Müslümanlardan muhtemelen de Paşakapısı'na yakın mahallelerde kiralanan büyük konaklar dışındaki toplamda 82 birim ikametin gayrimüslim mülkü olduğunu göstermektedir. Birkaç Yahudi hanesi dışında söz konusu bu birimlerin büyük çoğunluğu Rum tebaadan kiralanmıştı.[606] Selanik Rum cemaatinin sahip olduğu taşınmaz zenginliğine örnek olarak gösterilecek bu durum, Paşakapısı mensuplarının şehirdeki dağılımlarına dair de fikirler üretilmesini sağlamaktadır. Müslüman mahalleleri ortasında bulunan Paşakapısı'nın yakın çevresinde Rum veyahut Yahudi mahallesi yoktu. Dolayısıyla Paşakapısı mensuplarının büyük çoğunluğu iş yerlerinin yakınında değil, Vardar Caddesi'nin güneyindeki gayrimüslim mahallelerinde ve bilhassa Tahtakale, çarşı bölgesindeki han ve hanelerde ikamet ediyor olmalıydı. Bu tespit, neredeyse bir mahalleyi teşkil edecek olan yönetici Müslüman grubunun şehir içerisine dağılmış olduğunu göstermektedir.

2.2.3. Kadı Konağı

Osmanlı taşra yönetiminde mülkî amirler yanında merkezî otoriteyi temsil eden en önemli kişi kadılardı. Taşra idaresinin hukuka uygunluğu ve adaletin tesisi kadıların sorumluluğundaydı. Bu anlamda mülkî amirlerle birlikte şehrin idarî süreçlerinde kadılara büyük bir vazife yüklenmişti. Nitekim örfi hukukun belirlediği kural ve kaidelerin şer'i hukuka uygunluğu birinci öncelikken, şer'i hukukun şehirdeki uygulayıcısı kadılardı. İstanbul'dan gönderilen emirlerde vali ve mutasarrıflar yanında unvanı anılan kadılar, şehir yönetiminde idarî, malî, sosyal ve beledî birçok hizmetin takibinden sorumluydular. Selanik sicillerinden ve perakende arşiv evrakından müşahede edildiği üzere İstanbul ile yapılan yazışmalarda tasdik makamı hizmeti de sunan kadılar, muhasebe hesapları, yoklama defterleri ve benzeri resmî evrakın doğruluğundan da sorumluydu. Bunlar yanında davaların görüldüğü mahkemeye de başkanlık etmeleri sebebiyle yoğun bir mesai ortaya koyarlardı.

---

[604] IAM., 216, sayfa 27.
[605] IAM., 208, sayfa 32, 33, 35.
[606] IAM., 217, sayfa 146.

Selanik'te kadının veya naibin hem ikamet hem de görev mahali olan konak hakkında çoz az bilgi mevcuttur. Paşakapısı'nın yeri hakkında yapmış olduğu araştırmayı kadı konağı olan mahkeme için de gerçekleştiren Dimitriadis de bu konuda kesin bir konumu ifade etmez. 16. yüzyıl sonunda şehri ziyaret eden Âşık Mehmed, şehrin hamamlarından bahsederken, eski bir hamamın "*mesken-i kudât-ı Selânik olmağla maruf olan hâne kurbında…*"[607] olduğunu ifade ederek muhtemelen Kazasker Hamamı'nın bulunduğu bölgeye işaret etmiştir.[608] Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde de 17. yüzyılda mahkeme binasının Kazasker Hamamı yanında bulunduğu bilgisi açıkça yer almaktadır.[609] Söz konusu bilginin izi 19. yüzyıl kayıtlarında da görülebilmektedir. Nitekim Kazasker Hamamı'nın gedik kaydının yer aldığı vakıf defterinde söz konusu hamam "*Yanık Mahkeme nâm mahalde*" şeklinde tarif edilmiştir.[610] "Yanık Mahkeme" tabiri, su vakfı kayıtlarında da mevcut olup burası Şehabeddin Mahallesi dahilinde gösterilmiştir.[611] Buna göre, önceki dönemlerde de Paşakapısı çaprazında Vardar Caddesi'nin hemen güneyinde kadıların ikamet ettiği bir mahkeme binası olduğu, ancak 19. yüzyıl öncesinde bir yangında yok olduğu düşüncesi kesinlik kazanmaktadır. Paşakapısı binasının 1826'da yaşadığı acı tecrübeyi, 19. yüzyıl öncesinde yaşamış olan binanın, ayakta olmasa da şehir hafızasında Yanık Mahkeme olarak yer edindiği görülmektedir. Bu da bölgenin hatırı sayılır bir süre mahkemeye ev sahipliği yaptığına işaret eder. 16. yüzyıldan 19. yüzyıl başlarına kadar tesis edilen bu ilişki, Selanik'te görev yapan kadıların ikamet ettiği ve aynı zamanda mahkeme olarak kullanılan yerin, Paşakapısı binasında olduğu gibi uzun yıllar, belki de fetihten itibaren[612], aynı konakta hizmet verdiğini göstermektedir. Dolayısıyla, taşraya tayin edilen kadının mesken ve mahkeme olarak kullandığı konağı kiraladığına dair literatürdeki genel kabul[613], Selanik için geçerli değerlidir. Selanik'te iktidarı temsil eden idarî merkez gibi, adaletin tecelli ettiği adlî merkez de mîrî malı olan daimi bir konakta karşı karşıya hizmet vermiştir.

---

[607] *Menâzirü'l-Avâlim*, s. 990.

[608] Eserde, bilinen hamam isimleri sıralanırken sadece Kazasker Hamamı'nın ismine yer verilmemiştir. Bu nedenle bahse konu eski hamam binasının Kazasker Hamamı olduğu ve 16. yüzyıldan sonra bu ismi almış olabileceği düşünülmektedir.

[609] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 67.

[610] IAM. vakıf defteri num. 6, sayfa 5. Aynı bilgi Dimitriadis tarafından da kaydedilmiştir. Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 410. Benzer bir kayıt farklı bir vakıf defterinde de görülmektedir. IAM. vakıf defteri num. 7, sayfa 15.

[611] IAM. vakıf defteri num. 30, sayfa 1.

[612] Öyle ki Âşık Mehmed, bu konağın Selanik kadılarının meskeni olarak bilindiğini ifade ederek 1580'ler öncesinden başlayan tarihi bir birikime işaret etmiştir.

[613] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 435; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 68-69. Selanik mahkeme konağının statüsüne benzeyen bir örnek ise Edirne'de görülmektedir. Sadık Emre Karakuş, "XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne Mahkemesi ve Çalışma Düzeni", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, II/1, 2018, s. 168-169.

19. yüzyılın ilk yarısında söz konusu Yanık Mahkeme mahallinde mahkeme işlevine sahip herhangi bir bina yeniden inşa edilmemiştir. 1825 ve 1827 yılına ait su dağıtım listelerinde "*hala mahkeme, Abdülkerim Bey konağı*" ibaresi Selanik mahkeme binasının özel bir konakta hizmet verdiğini göstermektedir.[614] Bu binanın, kiralanarak kadıların hizmetine verildiği bilgisi kamu hizmeti için şehirde kiralanan konaklar listesinde de yer almıştır.[615] Aylık 100 kuruş bedelle kiralanan Abdülkerim Bey konağının uzun bir süre mahkeme olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Zira şehir masraf defterlerinde mahkeme konağı için yapılan tamirat masrafları ile diğer bazı ayrıntılar bu fikri destekler.[616]

Peki söz konusu kiralık olan mahkeme konağının mevkii neresiydi? Bu hususta kesin bir söz söylenemese de konağın bağlı olduğu su maksemi ve aynı maksemden su temin eden diğer mekanlar bazı fikirlerin olgunlaşmasını sağlamıştır. Mahkeme olan Abdülkerim Bey konağı, şehrin ana su maksemi olan, zirvedeki Çavuş Manastırı'na bağlıydı. Şehirdeki diğer su maksemlerinin kaynağı olan bu makseme doğrudan bağlı olan mekanların bir kısmı şehrin güneydoğusuna doğru uzanan ve Porta Kapu Mahallesi'ne kadar uzanan bir güzergahta bulunmaktaydı. Maksemin diğer bir kolu ise bu sefer güneybatı yönünde ilerleyerek Paşakapısı binasının üst sokağındaki Pişmaniye Camii ile Mustafa Paşa Camii'ne kadar gelmekteydi.[617] Mahkeme konağının, bu mekanlara ait listede orta sıralarda yer aldığına bakılırsa, söz konusu iki kolun ortalarına karşılık gelen bir bölgede bulunması ihtimal dahilindeydi. Buna göre binanın muhtemel yeri, Paşakapısı önünden geçerek şehrin doğusuna uzanan Vardar Caddesi'nin orta bölümüne tekabül etmekteydi. Mahkeme konağının bu ana caddeye sınırı olan Kasımiye, Pinti Hasan veya İshak Paşa mahallesinden seçilmiş olması mümkündür. Ayrıca, Müslüman mahalleleri arasında şehrin merkezi sayılabilecek bir mevki olan mahkeme mahalli, bu yönüyle Paşakapısı binasıyla da benzeşmekteydi. 1906 yılına ait şehir haritasında "Atik Mahkeme" isimli bir sokak bulunmaktaydı. Bu sokağın, bugünkü Platonos sokağı olduğunu aktaran Dimitriadis, mahkemenin bu civarda olabileceğini belirtmiştir.[618] Semavi Eyice'nin yayımlamış olduğu 1882/1883 tarihine ait Selanik haritasında da aynı yer, "Eski Mahkeme" olarak işaret edilmiştir.[619] Sokakların, üzerlerinde bulunan yapılar kadar, ulaştıkları önemli bir mevkinin ismini de alabildiği gözönünü alınırsa, 19. yüzyılda Vardar ve Yeni Kapı caddelerini birbirine bağlayan bu sokağın şehir ana arterlerini mahkeme konağına bağladığı düşünülebilir.

---

[614] IAM., 215, sayfa 143; IAM., 219, sayfa 51.
[615] IAM., 216, sayfa 27; IAM., 217, sayfa 146.
[616] 1807'de mahkeme su yolları ve hamamının tamiri için bkz. IAM., 188, sayfa 82. 1822'de su yollarının tamiri için bkz. IAM., 208, sayfa 33.
[617] IAM., 215, sayfa 142-144.
[618] Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 69, 410.
[619] Bkz, Eyice, "Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selanik", Plan III.

Nitekim haritalar üzerinde yapılan bir inceleme, bu sokağın yukarıda belirtildiği üzere Kasımiye, İshak Paşa ve Pinti Hasan mahallerine ulaştığını göstermektedir. Dolayısıyla, 19. yüzyılın ilk yarısında mahkemenin, Paşakapısı binasına yaklaşık 500 metre mesafede hemen Kasımiye Camii ilerisinde, cadde üzerinde bir konak olması mümkündür. Bu bilgileri tasdik eden bir not ise yol inşaatına ait olan masraf kaydında yer almakta ve Pinti Hasan Mescidi ile mahkeme konağı arasındaki yolun yaklaşık 400 metre uzunluğunda olduğunu belirtmektedir.[620] Bu bilgiyle, şehir haritası üzerinde yapılan hesaplar mahkeme konağının yine aynı bölgede olduğuna işaret etmektedir.

İdarî ve adlî birçok konunun karara bağlandığı mahkeme binası yoğun bir nüfusa hizmet vermekteydi. Bu nedenle pek çok çalışana ev sahipliği yapmaktaydı. 1830 nüfus defterlerinde yapılan ayrıntılı okumalara göre Karaferiye'den gelerek Selanik mahkemesinde baş katip olarak bulunan Ali Efendi nezaretinde beş katip daha görev yapmaktaydı. Bunlar yanında Muhzırbaşı Hasan Ağa ile birlikte beş muhzır ve bir de mahkeme çukadarı bulunmaktaydı. Söz konusu memurların ikamet ettikleri mahallelerin büyük çoğunluğunun yukarıda ismi zikredilen Müslüman mahalleleri ve civarında bulunması ayrıca belirtilmeye değerdir.[621] Mahkeme görevlilerine dair benzer sayılar 1845 tarihli şehir temettuat defterlerinde de takip edilebilmektedir. Öyle ki 1845 tarihine ait kayıtlarda, mahkemede görevli olduğu hassaten belirtilmiş olan altı katip ve altı muhzır bulunmaktadır.[622] Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra kurulan Muhassıllık idaresinde mahkemede görülen davalardan alınacak harçların toplanması için "*mahkemede emvâl-i mîrî kabzına memur*" bir kişi tayin edilmişti. Nitekim 1840-1841 yıllarında kadılar da muhassıllık idaresinden maaş almaya başlamış ve mahkeme gelirleri muhassıllık gelirlerine dahil edilmişti.[623] Kısa süre sonra, Eylül 1841'de, kadıların mahkeme gelirlerinden maaş alması usulüne geri dönüldüğünden söz konusu memuriyet de ortadan kalkmıştır.[624]

Ele aldığımız dönemde mahkeme, kadının sahip olduğu geniş selahiyetler nedeniyle şehirde adalet, nizam ve iktidarın sembol merkezlerinden biri olmuştur. Ancak Tanzimat döneminde taşra yönetiminde yaşanan değişiklikler ile 1849'da açılan Selanik Ticaret

---

[620] BOA., MVL., 65/49.
[621] Bu bilgiler Selanik Müslümanlarına ait ilk nüfus defterinden toplanmıştır. BOA., NFS.d., 4956.
[622] 1845 tarihine ait veriler Müslümanlara ait olan üç farklı temettuat defterinden derlenmiştir. BOA., ML.VRD.TMT.d., 11487; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11654; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11655.
[623] Mart 1840 itibariyle Hakim efendiye aylık 7.500 kuruş, kabz memuruna ise aylık 250 kuruş maaş ödenmeye başlanmıştır. Örnek için bkz. BOA., ML.MSF.d., 1206.
[624] Eylül 1841 ayına ait masraf defterinde hakim efendi (kadı) ve söz konusu memura dört günlük maaş ödenmiştir. BOA., ML.MSF.d., 3100. Devam eden aylara ait masraf defterlerinde söz konusu ödemeler bulunmamaktadır.

Mahkemesi[625] gibi yeni kurulan mahkemeler[626], kadıların statüsünü zayıflatmış ve onları sadece şer'i davalara bakan birer hakime dönüştürmüştür. Bu değişim şüphesiz, kadının ikametgâhı olan mahkeme binasının Selanik'te temsil ettiği değer ve şehir hafızasındaki gücünü de azaltmıştır.

2.3. Sivil Yaşamın Merkezleri

Selanik şehrinde sivil yaşamın sürdüğü merkezler, şehirlinin ikametgahı olan mahalleler ve bu mahalleler dahilinde yer alan dini, sosyal ve kültürel kurumlar olarak karşımıza çıkar. Ekonomik hayatın devam ettiği başta İştira bölgesi olmak üzere çarşı, han ve pazarlar ise bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeyi hak edecek kadar fazladır.

2.3.1. Semt ve Mahalleler

Selanik mahalleleri bazı akademik çalışmalarda konu edilmiştir.[627] Bununla beraber tek bir mahalleye odaklanan ve mahallenin farklı özelliklerini ortaya koymaya çalışan bazı çalışmalar da mevcuttur.[628] Dimitriadis'in eserinde ise her bir mahalle ayrı başlıklarla ele alınırken özellikle 19. yüzyıl sonuna ait şehir planlarından hareketle mahallelerin içeriği ve sokak isimleri aktarılmıştır.[629] Halbuki 19. yüzyılın ortalarından itibaren fizikî ve sosyal olarak dönüşmeye başlayan Selanik'te, herşey gibi mahallelerde de önemli bir değişim yaşanmış, bazılarının isimleri değişirken yeni mahalleler de türemiş ve sınırları da değişmiştir.

19. yüzyılın ilk yarısında mahallelerin genel bir projeksiyonunu ortaya koymak sosyal ve ekonomik hayatın dinamiklerini anlamayı, özellikle de dini cemaatlerin içerisinde bulundukları şartları kavramayı mümkün kılar. Bu anlamda şehrin yapboz parçaları olan mahalleleri kendi dinamikleri içinde ayrı ayrı ele almak önemli olsa da bu zorlu ve uzun bir iştir. Burada yapbozun çerçevesini oluşturabilecek ve genel resmi görebilmeyi mümkün kılacak önemli örneklerin ön plana çıkartılmasıyla amaç hasıl olabilecektir. Özellikle 19. yüzyılın ilk yarısında tarihi birikimle elde edilen ve "ahenk" olarak tanımladığımız şehir dokusunu anlamaya yardımcı olacak bu örneklerle, şehir topografyasının ilişkisi de kurulmuş olacaktır.

---

[625] Gülnihâl Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 156.

[626] Tanzimat Dönemi'nde adım adım değişen Osmanlı hukuk sistemi nedeniyle 19. yüzyılın ikinci yarısında Selanik'te de farklı davalara hizmet eden mahkemeler açılmaya başlanmıştır.

[627] Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 55-71; Akyalçın Kaya, *Les Sabbatéens Saloniciens*, s. 7-10.

[628] Evanghelos Hekimoglou, "To Tophane tis Thessalonikis. I Periohi tis Plateias Eleftherias Ladadikon" (Modern Eleftherias Meyda'nında, Selanik'in Tophane Bölgesi), *Ta Mistiria tis Thessalonikis*, University Studio Press, Thessaloniki 2001, s. 137-174; Diren Çakılcı, "Selanik Şehrinden Bir Kesit: 19. Yüzyıl Ortasında Çavuş (Vlatadon) Manastırı Mahallesi", *Cedrus*, V, 2017, s. 447-462.

[629] Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 55-80, 89-152, 160-177.

Mahalleler hakkında yapılacak değerlendirmelerden bir diğeri, 19. yüzyılın ilk yarısında mahalle sayıları ve isimlerindeki değişimi ortaya koymak olacaktır. Bununla beraber, dini bir sınıflandırmayla Müslüman, Hristiyan (Rum) ve Yahudi mahalleleri olarak ayrılacak ve bu başlıklar altında kendine has özellikleri ele alınacak olan mahallelerin kendi içinde anlamlı benzerlikler de gösterdiği ortaya konacaktır. Selanik'in Batı ile olan dinamik ilişkilerinin en önemli göstergesi şüphesiz şehirde bulunan Frenk mahallesiydi. Cemaatlere ait mahalleler yanında Frenk Mahallesi ve hatta sur dışında bulunan sahadaki sosyal hayatın ele alınması şehrin sosyal tarihini bütüncül olarak okuyabilme fırsatı sunacaktır.

Mahalle, Osmanlı şehrinin olduğu gibi Osmanlı toplum yapısının da temel taşıydı. Kendi içerisinde inşa edilmiş bir düzeni olduğu gibi şehrin genel düzeni içerisinde de konumunu alan mahalleler, tarihi birikimle elde ettikleri özellikleri ekonomik ve sosyal değişimin yaşandığı 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar taşımışlardı. Sınıf farklılıklarının olmadığı ve toplumun hemen her kesiminden temsilcilerin birarada bulunduğu Osmanlı mahallelerinde, II. Mahmud reformlarına kadar mahalle imamı, papazı veya hahamı cemaatlerine liderlik etmekteydi.[630] Bu anlamda bir mahallenin sahip olduğu en belirgin özellik, çoğu zaman ismini mahalleye de veren bir ibadethaneye sahip olmasıydı. Selanik'te mahallelerin büyük bir çoğunluğunda görülen bu durumun yanında şehrin önemli merkezleri, bazı kurumların varlığı veya fizikî olarak tanımlayıcı özelliklerin de mahallere isim olduğu görülmektedir.

19. yüzyılın ilk yarısında Selanik mahallelerinin katı kurallar ile sadece ait olduğu cemaat mensuplarının ikametgahı olduğunu söylemek zordur.[631] Özellikle Vardar Caddesi'nin güneyinde yer alan mahallelerde çarşı-pazar ve hanelerin iç içe geçtiği, Müslüman, Yahudi ve Hristiyan ibadethanelerinin yan yana yer aldığı bir sahada bu kuralın belirgin olması daha da güçtü. Yüzyılın bu evresine denk düşen nüfus ve temettuat sayımlarına ait defterler okunduğunda, şehirde her mahallenin bir cemaate tahsis edildiği ve bunun aksinin yaşanmadığı izlenimine kapılmak kaçınılmazdır. Ancak, II. Mahmud'un muhtarlık reformu sonrasına tarihlenen bu sayımlarda mahalle muhtarlarının oynadığı rol göz önüne alındığında, söz konusu yanılgı anlam kazanır. Halbuki mahalle sınırlarının belirgin olmadığı ve özellikle çarşı yerlerinin bu sınırlarda konumlandığı bir düzende, başta mülkiyet meselesi olmak üzere şehirlinin ikamet alanını belirli kurallar içerisine sığdırmak çok zordur.

---

[630] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri*, s. 106-107.

[631] Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı mahalle örneklerinin varlığı, Selanik'te her cemaat kendi mahallesinde ikamet ederdi şeklinde bir iddiada bulunmayı anlamsızlaştırmaktadır. Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1922*, çev. Ayşe Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 256-257.

Mahalleler yanında her şehirde görüldüğü üzere bazı semt isimleri de Selanik'te ön plana çıkmaktaydı. Bilhassa ticari merkezlerin yer aldığı, tarihi yapı veya binaların bulunduğu, doğa unsurlarının etki ettiği semt isimleri şehirlinin kültürel birikiminde anlamlı iken, bugün arşiv evrakı okumalarında da mekanları tanımlamayı kolaylaştırmaktadır. İkamet mahalli olan mahalle birimiyle karıştırılmaması gereken semtler, daha çok günlük yaşamın cereyan ettiği, dinamik ve bir cemaate ait olmaktan çok şehir sakinlerinin tümüne hitap eden ortak alanlardı. Avrupa şehirlerindeki meydanların haiz olduğu özellikleri de taşıyan ve çoğu zaman meydan benzeri açıklıklara da sahip olan Selanik semtleri, şehrin dar ve karmaşık sokakları arasında adeta bir nefes alma mekanıydı.

19. yüzyılın ilk yarısında Selanik semtleri arasında ikamet mahalli olarak kullanılanların başında şüphesiz Yukarı Kale (Kala-i Bâlâ) gelmekteydi. Zira içerisinde dört farklı mahalleyi haiz olan bu bölge, mahalle isimlerinden çok, bütün bir semt olarak tanımlanmaktaydı. Bunun yanında Müslüman mahalleleri arasında bulunan Çınar semti de benzer bir özelliğe sahipti. Şehrin kuzeybatısında yer alan Müslüman mahalleri arasında, merkezî bir konumda bulunan tarihi çınar ağaçlarından ötürü buraya bu isim verilmişti. Yeni Kapı Caddesi üzerinde bulunan Yılan Mermeri mahallesi ortasında ise, Âb-ı Cedid suyolu üzerinde bulunması sebebiyle Yeni Su Meydanı olarak tanımlanan bir alan bulunurdu. Bu nedenle bölge Yeni Su Meydanı semti olarak da tarif edilirdi. Daha önceki başlıklarda izah edildiği üzere tarihi mahkeme binasının eski yeri olan ve Yeni Kapı caddesi üzerinde bulunduğu bilinen yer de Yanık Mahkeme olarak ifade edilmekte ve mekan tariflerinde bir semt ismi olarak kullanılmaktaydı. Yanık Mahkeme semtinin hemen aşağısında Kara Hacı mahallesinde bulunan yeniçeri ocağı kontrolündeki Çuka Anbarı da bulunduğu bölgenin bu isimle anılmasına sebep olmuştu. Bu bölgeden Vardar caddesine doğru devam eden güzergahta, hapishane mahalli olan Zindan semti bulunmakta, daha güneyde Hamza Bey Camii'nin batısında bulunan bölge ise Tahtakale semti olarak bilinmekteydi. Caminin doğusunda ise Yeşil Direk semti bulunurdu. Biraz daha doğuda Aya Nikola mahallesi ile Hayreddincik mahallesi sınırında ise Kule Çarşısı olarak isimlendirilen bölge yer alırdı. Günümüze kadar ulaşan bir semt ise, bugün Kamara olarak anılan, Vardar Caddesi'nin Kelemeriye Kapısı'na yakın olan bölümünde yer alan tarihi Galerius Kemeri'nin bulunduğu Kemeraltı semtiydi.[632]

Selanik'in liman mahalli olup birçok ticarethane ve üretim merkezini barındıran İştira ise başlı başına bir semtti. Bugün Ladadika isimli eğlence bölgesi olan bu alanda haneler

[632] İsmi verilen semtler, elimizde bulunan bazı vakıf defterleri ile yol tamirine ilişkin listeden derlenmiştir. Bkz. IAM. vakıf defteri num. 7, 14, 16, 47, 51; BOA., MVL., 65/9. Tespit edilen semt isimlerinin şehir haritasındaki konumlarının tespitinde Dimitriadis'in hazırlamış olduğu haritadan önemli ölçüde istifade edilmiştir. Bkz. Görsel 2.8.

bulunmazdı. İştira'yı şehir içine bağlayan Yalı Kapısı da şehir içi tariflerinde kullanılan bir mekan olsa da kapının hemen sağında Yahudi Tophane mahallesi sınırlarında bulunan Balık Pazarı bir semt olarak öne çıkmaktaydı. Bölgenin kuzeyinde Frenk Mahallesi ve çarşılarla iç içe geçmiş birçok ünlü yer sayılabilecekken semt ismi olarak kullanılan Çardak, Vardar caddesi güneyinde, bu caddeye paralel olarak uzanan geniş sokağın ismiydi.[633]

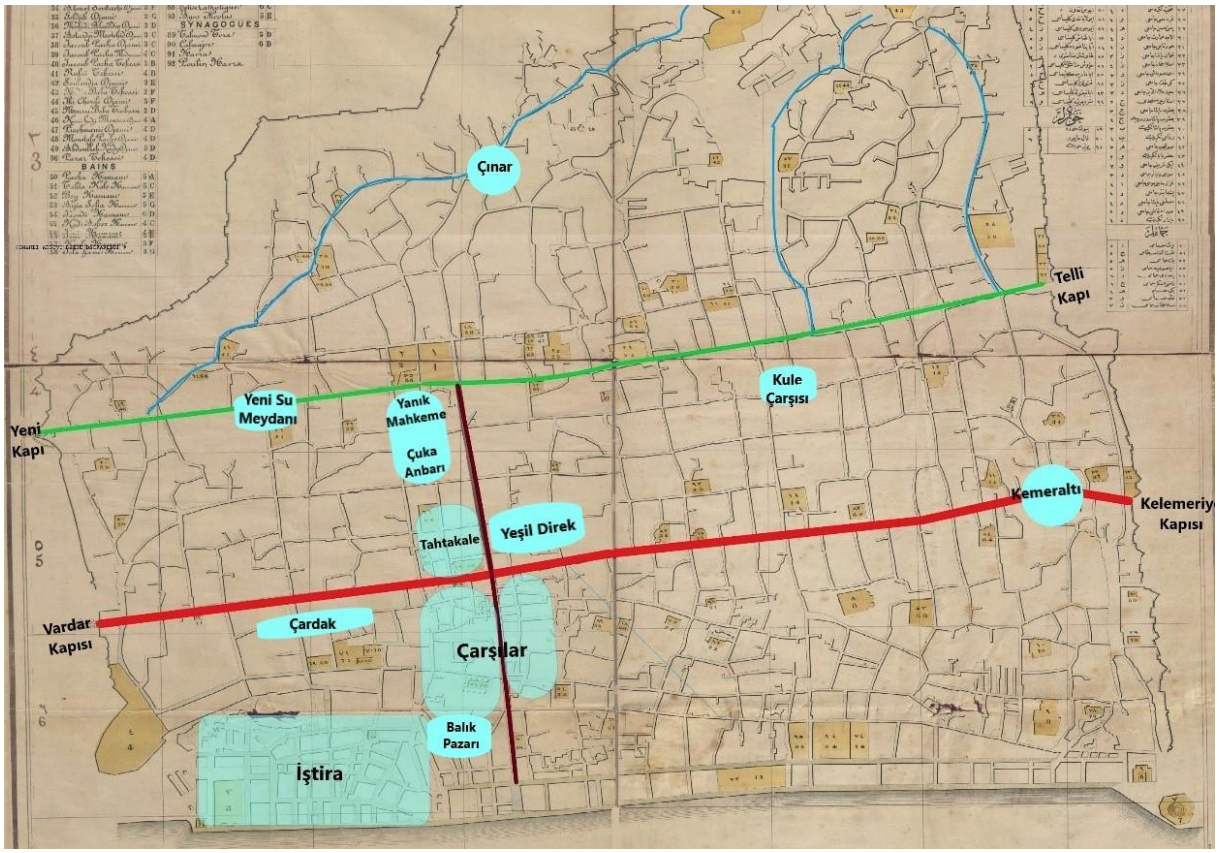

Görsel 2.8. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik'te Semtler

Arşiv kayıtlarından yola çıkarak oluşturulan bir listeye göre 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'te 51'i Müslüman, 17'si Yahudi, 12'si Hristiyan ve 1'i Frenk olmak üzere toplam 81 farklı mahalle tespit edilmiştir. Bu sayılar söz konusu zaman diliminde farklılık arz ettiği gibi ulaşılan en fazla mahalle sayısını göstermektedir. Bazı mahallelerin ise aynı anda iki cemaate ait olarak gösterilip tekrarlandığı olmuştur. Örneğin Ayasofya Mahallesi Yahudi mahallesi olduğu halde buradaki caminin tarihi önemi ve vazifelilerinin ikameti sebebiyle Müslüman mahalleleri arasına da dahil edilmiştir.[634]

[633] Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 173.
[634] BOA., NFS.d., 4956, sayfa 13.

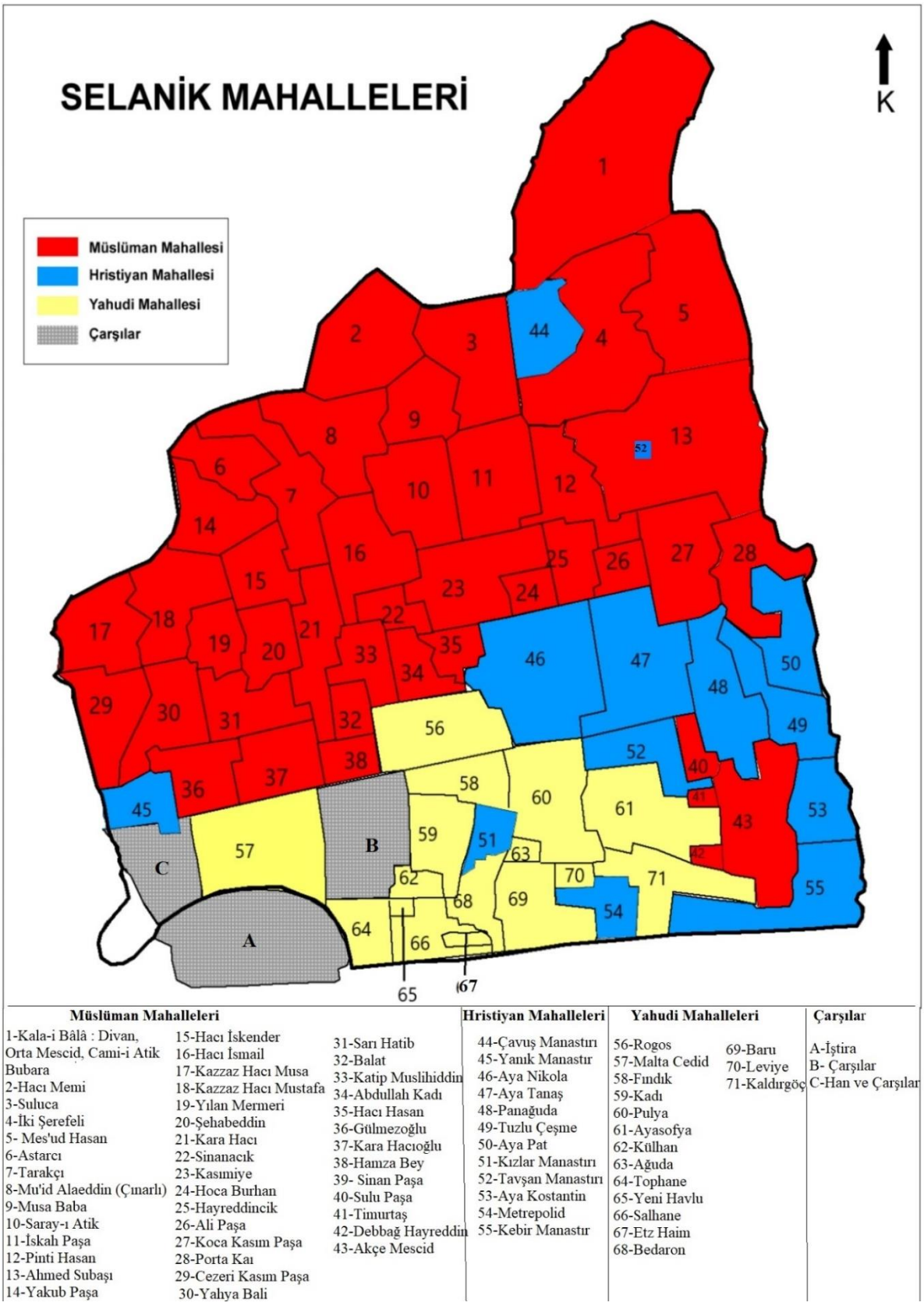

Görsel 2.9. Selanik Mahallelerinin Cemaatlere Göre Dağılımı[635]

[635] Semavi Eyice tarafından (1981'de) yayımlanan şehir haritası üzerine, Dimitriadis'in (2008) yayımladığı mahalle sınırları, tarafımızdan işlenerek bu görsel elde edilmiştir.

2.3.1.1. Müslüman Mahalleleri

19. yüzyılın ilk yarısında, Selanik Müslüman mahalleleri gerek nüfus gerekse temettuat sayımlarından takip edilebilmektedir. Bununla birlikte diğer cemaatlere ait mahallelerden farklı olarak Osmanlı donanması için toplanan kalyoncu bedeliyesi[636] uygulaması sayesinde mahalle isimleri ve hane sayıları şeriyye sicillerine de yansımıştır. 16. yüzyıl kayıtlarına göre Selanik'te Müslüman mahallesi sayısı 40'tı.[637] 19. yüzyıla gelindiğinde sayıları artan ve bir kısmının isminde değişiklik görülen mahalleler 51'e yükselmişti. Şüphesiz nüfus artışının getirdiği bir sonuç olarak görülen bu hadise, imar ve bayındırlık faaliyetleri, özellikle de kurulan yeni vakıfların tesis ettiği merkezler sayesinde mümkün olmuştu.

19. yüzyılın ilk yarısı için mahalle isimleri üzerinde yapılan incelemeye göre 51 olan Müslüman mahalleleri sayısı, söz konusu dönemin sonunda farklılık göstermiştir. 1821, 1830, 1835 ve 1840 tarihlerine ait verilere göre bazen ayrı bazense birlikte kayıtlı olan Elhac İskender ve Haraccı Kemal mahalleleri, 1845 yılında artık birleşmiş ve tek isimle anılır olmuştur. Küçük mahallelerin bir araya gelmesine örnek olarak verilebilecek bu hadise yanında, zamanla yok olan bazı mahalleler de olmuştur. Öyle ki 1835 yılına kadar kayıtlarda ismine rastlanan İshakiye mahallesi, 1840 itibariyle tarihe karışmıştır. Bunun sebebi İshakiye mahallesinde tek hane ve dört nüfus bulunmasıydı. 1839 yılında hane reisi Sarrac Emir Ahmed'in vefat etmesi üzerine oğulları ve kölesi Koca Kasım Paşa mahallesine taşınmış ve buradaki Müslüman hane varlığı son bulmuştu.[638] Mahallenin konumu bu durumu daha iyi izah etmektedir. Zira, İshakiye Camii'nin bulunduğu mevkide yer alan bu mahalle, büyük Rum mahallesi Panaguda'nın tam merkezinde yer almaktaydı. Buna göre, mahalledeki Rum nüfusun artmasına paralel olarak Müslüman nüfusun, adım adım hemen kuzeydeki Koca Kasım Paşa mahallesine taşınma ihtiyacı hissettiği ve Müslümanların çoğunlukta olduğu bir mahallede yaşamayı tercih ettikleri söylenebilir.

İshakiye mahallesi örneği, şehirde ismine rastlanan her bir mahallenin belirli bir alanda kurulmuş ve benzer özellikleri haiz olamayacağını da göstermiştir. Buna benzer diğer bir örnek Sinan Paşa mahallesiydi. Kelemeriye Kapısı'nın hemen üzerinde bulunan Kapı Tekkesi ve belki hemen yanındaki bir iki haneden meydana gelen bu mahalle, Rum Aya Pat mahallesi içerisinde bulunmaktaydı. 1830 yılında nüfusu altı olan bu mahalledeki iki kişi Kapu Tekkesi

---

[636] Osmanlı donanmasında görevli olan kalyoncular çeşitli şehirlerden toplanan gençlerden oluşurdu. Kalyoncuların geldikleri şehirlerden masraflarının karşılanması için yıllık bir bedel toplanır ve Tersane-i Âmire'ye teslim edilirdi. Ali Fuat Örenç, "Kalyoncu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. Ek-2, s. 10-13. Selanik'te söz konusu bedel hem Müslüman hem de Yahudi ve Rum mahallerine tevzi edilirdi.

[637] Dimitriadis, *Topografia tis Th*essalonikis, s. 82-83.

[638] BOA., NFS.d., 4966, sayfa 142.

şeyhi ve oğluydu.[639] 1845 yılı kayıtlarında ismine rastlanmayan Sinan Paşa mahallesi de sınırları dahilinde bulunduğu Aya Pat mahallesi içerisinde kaybolmuş olmalıdır. Bu hususta başka bir örnek ise şüphesiz Ayasofya mahallesiydi. Şehirdeki büyük Yahudi mahallelerinden biri olan Ayasofya, aynı isme sahip olan ve şehrin sembol merkezlerinden Ayasofya Camii'ne de ev sahipliği yapmaktaydı. Caminin yanında aynı ismi taşıyan önemli bir medrese de bulunmaktaydı. Ayasofya'nın, Yahudi mahallesi olmasına rağmen Müslüman mahalleleri arasında da gösterilmesinin sebebi ise camide görevli olanlar ile medrese sakinlerinin burada kayıtlı olmasıydı. Öyle ki toplamda 11 kişilik Müslüman nüfusa sahip olan bu mahallede Ayasofya Camii imamı, imam vekili ve oğlu, müezzin, vakit müezzini ve kardeşi, cami kayyumu ve kardeşi ile medresede eğitim gören iki talebe kayıtlıydı.[640] Ayasofya mahallesi yanında yer alan ve Vardar Caddesi'nin güneyindeki nadir Müslüman mahallerinden olan Timurtaş ve Sulu Paşa mahallelerinde de nüfus oldukça az ve mahalle yerleşimi sınırlıydı. Buralarda kayıtlı nüfusun önemli bir kısmının peştemalci esnafından olmaları ise hemen yanı başlarında bulunan Akçe Mescid mahallesindeki Peştemalciler çarşısının yakınlığı ile izah edilebilmektedir.[641] Nüfusu diğerlerine nazaran oldukça fazla olsa da benzer bir değerlendirme Akçe Mescid mahallesi için de yapılabilmektedir.

Görüldüğü üzere şehirdeki Müslüman mahallerinden bazıları mekansal bir anlam taşımamakta ve çeşitli sebeplerle mahalle olarak tanımlanmaktaydı. Bu fikri pekiştiren en önemli delil, yukarıda 1839'da vefat ettiği belirtilen Sarrac Emir Ahmed'in aynı anda İshakiye, Sulu Paşa, Timurtaş, Sinan Paşa ve Ayasofya mahallelerinin muhtarı olmasıydı.[642] Öyle ki çok az nüfusa sahip olup sıradan bir mahallenin özelliklerine haiz olmayan bu bölgelerin idaresinde tek bir muhtarın seçilmesi yeterli görülmüştü.

Müslüman mahalleleri genellikle mahallede bulunan caminin ismiyle anılmaktaydı. Camiler ise bağlı bulundukları vakıfların hayır sahiplerinin ismini almıştı. Bunun yanında mahallede bulunan bazı fizikî unsurlar da zamanla mahalle ismine dönüşmüştü. Örneğin mahallede iki musluklu bir çeşme bulunmasından dolayı İki Lüle, mahalle camii minaresinde iki şerefe bulunmasından ötürü İki Şerefeli ve tarihi sütunun varlığı nedeniyle Yılan Mermeri isimleri mahallelerde kullanılmıştı. Müslüman mahalleleri arasında zaman zaman iki isim kullanılan mahalleler de vardı. Cezeri Kasım Paşa mahallesi Soğuk Su, Debbağ Hayreddin mahallesi Odalar, Hacı Memi mahallesi Köşk, Koca Kasım Paşa mahallesi İki Lüle, Gazi Hüseyin Bey mahallesi İki Şerefeli, İshak Paşa mahallesi Alaca İmaret, Kazzaz Hacı Musa

[639] BOA., NFS.d., 4956, sayfa 40.
[640] BOA., NFS.d., 4956, sayfa 13.
[641] BOA., NFS.d., 4956, sayfa 16-17.
[642] Bkz. BOA., NFS.d., 4962, sayfa 117.

mahallesi Yeni Kapı, Kazzaz Hacı Mustafa mahallesi Horhor Su, Yahya Bali mahallesi Tahtalı Mescid, Muid Alaaddin mahallesi Çınarlı, Mes'ud Hasan mahallesi Gölcük ve Tarakcı mahallesi ise Salı Tekkesi ismiyle de bilinmekteydi. (Bkz. Tablo 2.4)

Tablo 2.4. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Müslüman Mahalleleri

Mahalle İsmi	1821[643]	1830[644]	1835[645]	1840[646]	1845[647]
1. Abdullah Kadı (Abdullah Gazi)[648]	+	+	+	+	+
2. Ahmed Subaşı	+	+	+	+	+
3. Akçe Mescid	+	+	+	+	+
4. Ali Paşa	+	+	+	+	+
5. Astarcı	+	+	+	+	+
6. Ayasofya	+	+	+	+	+
7. Balad	+	+	+	+	+
8. Burmalı Cami	+	+	+	+	+
9. Cami-i Atik	+	+	+	+	+
10. Cezeri Kasım Paşa (Soğuk Su)	+	+	+	+	+
11. Debbağ Hayreddin (Odalar)	+	+	+	+	+
12. Elhac İskender	+	+	+	+	+
13. Elhac İsmail	+	+	+	+	+
14. Gülmezoğlu	+	+	+	+	+
15. Hacı Hasan	+	+	+	+	+
16. Hacı Memi[649] (Köşk)	+	+	+	+	+
17. Hamza Bey	+	+	+	+	+
18. Haraccı Kemal	+	+	+	+	x
19. Hayreddincik	+	+	+	+	+
20. Hoca Burhan	+	+	+	+	+
21. İki Lüle (Koca Kasım Paşa)	+	+	+	+	+
22. İki Şerefeli (Gazi Hüseyin Bey)	+	+	+	+	+
23. İshak Paşa (Alaca İmaret)	+	+	+	+	+
24. İshakiye	+	+	+	x	x
25. Kala-i Bala/Divan	+	+	+	+	+
26. Kala-i Bala/Orta Mescid	+	+	+	+	+
27. Kala-i Bala/Cami-i Atik	+	+	+	+	+
28. Kala-i Bala/Bubara	+	+	+	+	+
29. Kara Hacı	+	+	+	+	+
30. Kara Hacıoğlu	+	+	+	+	+
31. Kasımiye	+	+	+	+	+
32. Katib Muslihiddin	+	+	+	+	+
33. Kazzaz Hacı Musa (Yeni Kapu)	+	+	+	+	+
34. Kazzaz Hacı Mustafa (Horhor Su)	+	+	+	+	+
35. Mes'ud Hasan (Gölcük)	+	+	+	+	+
36. Muid Alaaddin (Çınarlı)	+	+	+	+	+

[643] 1821 yılı bilgileri Selanik şeriyye sicillerinde kayıtlı olan kalyoncu bedeliyesi tevziat listesinden alınmıştır. IAM., 208, sayfa 3. 1826 kalyoncu bedeliyesi tevzii içinse bkz. IAM., 217, sayfa 34.

[644] 1830 yılı bilgileri söz konusu tarihe ait nüfus defterinden alınmıştır. BOA., NFS.d., 4956.

[645] 1835 yılı bilgileri söz konusu tarihe ait nüfus defterinden alınmıştır. BOA., NFS.d., 4962.

[646] 1840 yılı bilgileri söz konusu tarihe ait nüfus defterinden alınmıştır. BOA., NFS.d., 4966; BOA., NFS.d., 4970.

[647] 1845 yılı bilgileri söz konusu tarihe ait temettuat defterlerinden alınmıştır. BOA., ML.VRD.TMT.d., 11487; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11654; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11655.

[648] 1830 yılına ait ilk nüfus sayımında mahalle Abdullah Gazi olarak yazılmıştır. Ancak diğer kaynakların tamamında Abdullah Kadı olarak yer almaktadır. BOA., NFS.d., 4956, sayfa 24.

[649] Hacı Memi mahallesi, Dimitriadis'in eserinde Hacı Mumin olarak gösterilmiştir. Bu nedenle söz konusu eseri kaynak gösteren birçok eserde de mahalle Hacı Mumin olarak yazılmıştır. Fakat defterlerdeki yazılışına göre mahallenin "mumin" olarak okunması çok güç olup Hacı Memi şeklinde okunması gerekir. Nitekim mahallede bulunan mescidin ismi de ilgili vakıf kaydında bu şekilde yazılmıştır. VGMA., 179/270/2142.

37. Musa Baba	+	+	+	+	+
38. Pinti Hasan	+	+	+	+	+
39. Porta Kapu	+	+	+	+	+
40. Saray-ı Atik	+	+	+	+	+
41. Sarı Hatib	+	+	+	+	+
42. Sinan Paşa	+	+	+	+	x
43. Sinancık	+	+	+	+	+
44. Sulu Paşa	+	+	+	+	+
45. Suluca	+	+	+	+	+
46. Şehabeddin	+	+	+	+	+
47. Tarakcı (Salı Tekkesi)	+	+	+	+	+
48. Timurtaş	+	+	+	+	+
49. Yahya Bali (Tahtalı Mescid)	+	+	+	+	+
50. Yakub Paşa	+	+	+	+	+
51. Yılan Mermeri	+	+	+	+	+

Selanik'te bazı mahalleler belirli esnaf gruplarının yoğun olarak ikamet ettiği yerlerdi. Bu anlamda mesleki ilişkilerin, mahallelerdeki sosyal yaşamın belirleyici dinamiği olduğu gözlenmektedir. Örneğin Kazzaz Hacı Mustafa, Sarı Hatib ve Yılan Mermeri mahallelerinde penbeci, Yakub Paşa'da debbağ, Kasımiye'de berber, Akçe Mescid'te peştemalci ve Koca Kasım Paşa'da keresteci esnafı mensuplarının görünür bir şekilde fazla olması tesadüf değildi.[650] Söz konusu mahallelerde bu meslek gruplarına ait fazlaca iş yeri bulunduğu anlamına gelmeyen bu tespit, aynı meslek grubundan insanların ikamet sahalarının birbirine yakın olabileceğine işaret etmekteydi. Nitekim esnafın örgütlendiği lonca teşkilatlarının etkisi ve aile mensuplarının genellikle benzer mesleklere sahip olması bu durumu beraberinde getirmiş olmalıydı. Benzer şekilde Balad mahallesinde ise ticaretle meşgul erkeklerin sayıca fazla olması anlamlıydı.

Balad mahallesi, etrafında bulunan birkaç mahalle ile birlikte farklı bir özelliği daha haizdi. Joseph Nehama'nın Selanik Yahudileri'ne dair eserinde ve Dilek Akyalçın Kaya'nın Selanik'te Sabetaycılar hakkında hazırlamış olduğu tezinde işaret ettiği üzere, din değiştirerek Müslüman olan, fakat gizlice Yahudi ibadet ve yaşam tarzını devam ettirdiklerine inanılan gruplar da kendi mahallelerinde birarada yaşamaktaydı.[651] Sabetay Sevi'ye olan bağlılıkları nedeniyle Sabetayist olarak adlandırılan bu grup Müslümanlar tarafından "Dönme" olarak isimlendirilmekte kendilerini ise mümin/inanan anlamına gelen "Maa'minim" kelimesiyle anmaktaydı. Museviliğin on emrinin yorumlanmasıyla oluşturulan on sekiz emre uygun olarak hayatlarını sürdüren bu grup, diğer grup ve cemaatlerle evliliğe izin vermeyerek cemaatlerini muhafaza ederler, bu nedenle de diğer tüm gruplar tarafından büyük bir merakla takip edilseler

[650] Bkz. BOA., NFS.d., 4956.
[651] François Georgeon, "Müslüman ve Dönme Selanik", *Selânik 1850-1918*, der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, 2014, s. 147.

de ötekileştirilerek dışlanırlardı.[652] Ancak Osmanlı Devleti'nin resmî politikası nazarında Müslüman olduklarını beyan eden bu insanlar farklı bir uygulama veya tutuma maruz kalmazdı.[653] Sabetayistlerin üç kolu bulunurdu ki bunların üçü de Selanik'te mevcuttu. İşte bu gruplardan Kapancılar'ın (İzmirliler) Hacı İsmail ve Abdullah Kadı mahallelerinde, Karakaşlar'ın (Kuniososlar) Balad mahallesinde, Yakubiler'in ise Şehabedddin ve Sarı Hatib mahallerinde ikamet ettiği bilinmekteydi.[654] Tabi bu bilgi ışığında, söz konusu mahallelerin tamamının Sabetayistlerden oluştuğunu iddia etmek gerçekçi olmaz. Ancak Sabetayistlerin de dahil edilebileceği daha üst bir grup olan "avdetîyân" taifesinin çoğunlukla bu mahallelerde yaşamakta olduğu söylenebilir. Din değiştirerek Müslüman olan bu grupların devlet tarafından da "avdetîyân" olarak tanımlanması, Müslüman mahalleleri arasına dağılıp karışmaktan çok, bilinen belirli bir bölgede, birlikte yaşadıklarını doğrulamaktadır.

1834 yılına ait asker toplanmasına ilişkin bir belgede "avdetîyân" taifesi mensuplarının çoğunun çorap ticareti ile meşgul olduğu ve ticaret için İstanbul'a gidip geldiklerinden bahsedilmektedir.[655] Bu bilginin yönlendirmesiyle nüfus ve temettuat defterleri üzerinde yapılacak bir okuma gerçekten de, şehirde çorab ticareti ile meşgul olanların 51 Müslüman mahallesi içerisinde sadece Abdullah Kadı, Balad, Sarı Hatib ve Hacı İsmail mahallelerinde sakin olduğunu, bunlar haricinde ise söz konusu mahallelere komşu olan Sinancık, Katib Muslihiddin ve Kara Hacı mahallelerinde ikamet ettiğini ortaya koymaktadır.[656] İlginç olan ise bu mahalleler haricindeki Müslüman mahallelerinde çorap ticareti ile meşgul olan kimsenin bulunmamasıydı. 1830 nüfus sayımında Balad mahallesindeki yetişkin erkeklerin 1/3'ü "*Dersaadette*" olarak gösterilmişti.[657] Bu bilgi de 1834 yılına ait belgede, bu grup hakkındaki, ticaret için İstanbul'a gidip geldikleri notunu desteklemektedir.

---

[652] Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Macmillan Press, London 1991, s. 177.

[653] Baer, *Selanikli Dönmeler*, s. 40-42.

[654] Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique, Tomes VI et VII*, s. 597; Akyalçın Kaya, *Les Sabbatéens Saloniciens*, s. 3-4. Nehama'nın, Sabri Paşa caddesinin Hükümet Konağı'na devam eden güzergahında sol tarafta Yakubiler, sağ tarafta ise Kapancılar ve Karakaşların oturduğuna dair tarifi söz konusu mahallelerin konumuyla da uyuşmaktadır. Bkz. Görsel 2.9. Sabetay Sevi'nin ikamet ettiği, daha sonraları da Yakubilerin ibadet yeri Saadethane'ye ait ev, Yılan Mermeri mahallesinde, yani yine Hükümet Konağı yakınlarında aynı bölgede bulunmaktaydı. Baer, *Selanikli Dönmeler*, s. 32.

[655] BOA., HAT., 318/18700-A.

[656] Bkz. BOA., ML.VRD.TMT.d., 11487; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11654; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11655. Akyalçın Kaya'nın belirttiğine göre şehirde bilinen bazı Sabetaycıların söz konusu komşu mahallelerde ikamet ettiği görülmektedir. Akyalçın Kaya, *Les Sabbatéens Saloniciens*, s. 4. Nitekim Karakaşların önderi olan Osman Baba'nın Kadı Abdullah mahallesi Zindan sokağında bir türbesi bulunduğu ve grup mensuplarının bu türbe etrafında yaşamayı tercih ettikleri görülmektedir. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Kapancı grubu mensuplarının bu bölgeye yakın Kasımiye mahallesinde de evleri olduğu hatta Kapancılara ait olan Terakki Mektebi'nin de bu mahallede bulunduğu bilinmektedir. Baer, *Selanikli Dönmeler*, s. 55-57.

[657] BOA., NFS.d., 4956, sayfa 23.

Avdetîyân ve dolayısıyla Sabetayist grupların yaşadığı düşünülen söz konusu mahallelerin şehir topografyası içerisindeki konumu da anlamlıydı. Nitekim Vardar Caddesi üzerindeki Tahtakale mevkiinden Paşakapısı'na doğru uzanan, ilerleyen dönemde Sabri Paşa caddesi olacak olan yolun sağında ve solunda bulunan bu mahalleler, doğuda Yahudi Rogos mahallesi ile komşu iken diğer üç cephede Müslüman mahalleleri ile çevriliydi. Bu anlamda Vardar Caddesi kuzeyindeki tek Yahudi mahallesi ile Müslüman mahalleri arasında da bir geçiş bölgesi vazifesi görmekteydi. Bununla beraber, bahse konu cadde ve Paşakapısı'na doğru uzanan güzergahın şehrin ana arterleri arasında olması ve ticaret merkezlerinin bulunduğu bir bölgede yer alması sebebiyle, buraların Müslüman mahalleleri için arzulanan mahremiyet ve korunmadan da oldukça uzaktı. Öyle ki gizli Yahudilik veya dinde samimiyetsizlikle itham edilen bu grubun, şehrin yukarı kesiminde bulunan Müslüman mahalleleri içerisinde ikamet etmesi beklenemezdi. Fakat, şehrin ticaret merkezi ile yönetim merkezi arasında bulunan ve şehrin kalbi olarak tarif edilebilecek bu sahadaki varlıkları, söz konusu grubun hem yaşam tercihlerine hem de şehirdeki gücüne dair bir göstergeydi.[658]

Selanik Müslüman mahallelerinde avdetîyân taifesi haricinde ikamet eden farklı bir sosyal zümre ise Kıbtilerdi. Çingane olarak da bilinen Kıbtiler, Rumeli'nin birçok şehrinde olduğu gibi Selanik'te de yaşamaktaydı. Nüfusları toplamı neredeyse tek bir Müslüman mahallesine eşit olan Kıbtilerin bir kısmı Müslüman ve bir kısmı da Hristiyandı. Ancak şehirdeki din temelli sosyal kategorizasyon uygulamasından farklı olarak inançlarına bakılmaksızın tüm Kıbtiler birkaç Mülsüman mahallesinde birlikte sakindi. 1830 yılında, Kala-i Bâlâ içerisinde bulunan Bubara ve Cami-i Atik mahalleleri ile bölgede bulunan boş arsalarda bir miktar Kıbti yaşamaktaydı. Bunun haricinde nüfuslarının büyük bir kesimi Vardar Kapısı'ndan şehre girildiğinde cadde üzerinde sol tarafta yer alan Gülmezoğlu ve Kara Hacıoğlu Müslüman mahallerinde ikamet etmekteydi. Kıbtilerin hatırı sayılır bir bölümü de yine şehrin üst kesiminde İki Şerefeli mahallesinde kayıtlıydı.[659] Bu mahallede, hemen Çavuş Manastırı mahallesi sınırında ve hatta manastırın tarihi duvarlarının doğusunda yer alan eğimli arazide bu grubun ikamet ettiği 19. yüzyıl sonuna ait haritalarda Kıbtiyan sokağı olarak kendini göstermektedir.[660] Öyle ki bugün Dionisiou sokağı olarak bilinen yerin eğimli arazisi iskana

[658] Selanik'te belediye başkanlığı yapmış olan Sabetayistlerin Yakubi kolundan Ahmed Hamdi Bey ve ailesi de Şehabeddin mahallesinde sakindi. Dilek Akyalçın Kaya, "Formation of A "Salonican Lineage": Ahmed Hamdi and His Family in the Nineteenth Century", *İ Thessaloniki Paramones tou 1912*, der. Evanghelos Hekimoglou, Thessaloniki 2015, s. 39

[659] Selanik Kıbtileri 1830 nüfus sayımında Müslümanlara ait defterde gösterilmiştir. BOA. NFS.d., 4956, sayfa 79-80. 1845 temettuat sayımlarında Kıbtilerin yine aynı bölgelerde ikamet ettikleri görülmektedir. BOA., ML.VRD.TMT.d., 11604.

[660] Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 99.

elverişsiz olması nedeniyle, daha mütevazi hayat sürdüren Kıbtilerin ikametine müsait bir alandı.

Müslüman mahallelerinde mütevazi haneler bulunduğu gibi, eşraf ve muteberana ait ihtişamlı konaklar, hatta malikane denilebilecek yapılar da bulunmaktaydı. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde şehirde bir ikametgah inşa eden Siroz Ayanı Yusuf Bey'in köşkü, neredeyse Paşakapısı konağı büyüklüğünde, 40x40 zira (yaklaşık olarak 30x30 metre) ölçülerinde, etrafında kuleleri olan görkemli bir binaydı.[661] Yüzyılın ortasına geldiğimizde ise şehirde Evrenoszâde Yusuf Sıddık Paşa'nın Kazzaz Hacı Mustafa mahallesinde kendi ismiyle anılan büyük bir bahçe içerisindeki malikanesi dikkat çekmekteydi. Malikanenin ihtişamı o kadar büyüktü ki Sultan Abdülmecid şehri ziyaret ettiğinde konaklayabileceği en iyi bina olarak burası gösterilmişti. Bahçe içerisinde Padişahın konakladığı ihtişamlı bir köşk ve ayrıca büyük bir konak yer almaktaydı. Konağın selamlık ve harem daireleri de söz konusu ziyaret esnasında şehzadelere tahsis edilmişti.[662]

Selanik konakları hakkındaki bu uç örneklerden sonra, şehir sicillerinde zengin ailelerin konaklarına ait bazı özelliklere de ulaşılmıştır. 1822 yılında şehirde mütesellim olan Abdulvahab Bey ile İshak Paşa mahallesinde sakin olan Şerife Hanım'ın konaklarını tebdil etmeleri nedeniyle mahkeme kayıtlarına yansıyan detaylara göre, Şerife Hanım'ın Abdulvahab Bey'e devrettiği şehrin merkezinde İshak Paşa Camii yanında yer alan konağı şu özelliklere sahipti: Konakta üç adet dolma oda ve sofa, diğer bir oda, mabeyn odası, harem bölümü ve camekânı, tahtanî birer adet mutfak ve kiler, odun deposu, bahçe içerisinde bir adet oda, kenefler ve şehir suyoluna bağlı bir çeşme, bir miktar bahçe ve avlu bölümü bulunmaktaydı. Bahçe dışında ise fevkanî altı oda ve kenef, bir adet yazlık şadırvan ve bir köşk, büyük bir ahır ve yanında kolcu odası ile samanhane ve arabacı odası ve bahçenin boşta kalan bir miktar arsası yer almaktaydı.[663]

Şehrin orta bölümlerine tesadüf eden Müslüman mahallelerine nazaran kuzeyde Bayır denen eğimli geniş arazideki mahallelerin nüfus yoğunluğu ve yerleşim sıklığı daha azdı. Çünkü arazinin eğimi sık yerleşime müsaade etmemekteydi.[664] Bu husus söz konusu Bayır mahallelerinde daha rahat bir iskanı beraberinde getirmekle beraber, konut tiplerinde de farklılıklar görülmesine sebep olmuş olmalıdır. Dolayısıyla, ilerleyen bölümlerde detaylarından bahsedilecek olan cemaatlerin nüfus oranları dikkate alındığında, nüfus oranı olarak

[661] Sirozî Yusuf Bey'in köşkü fazla görkemli olması sebebiyle, dönemin mutasarrıfı tarafından II. Mahmud'a dahi şikayet edilmişti. BOA., HAT., 952/40904.
[662] Çakılcı, "Unutulmuş Bir Seyâhat-i Hümâyûn", s. 73.
[663] IAM., 208, sayfa 4.
[664] Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 67.

Yahudilerden sonra şehirde ikinci sırada gelen Müslümanların diğer cemaatlere kıyasla çok geniş bir arazide ikamet ettikleri görülmektedir. 1845 yılına ait temettuat defterleri bu geniş arazideki hanelerin büyük bir oranda sakinlerine ait mülkler olduğunu da ortaya koymaktadır. Defterler üzerinde yapılan kaba bir hesaba göre sahibinin ikamet ettiği mülk hanelerin sayısı 500'den fazlaydı. Nitekim söz konusu mahallelerde kira yoluyla ikamet edenlerin sayısı oldukça az olup kendi hanesinde veya ailesine ait hanelerde yaşayanlar çoğunluğu teşkil etmekteydi.

Müslüman mahallelerinin özelliklerinden birisi de buralarda vakıflara bağlı hanelerin mevcut olmasıydı. İhtiyaç sahibi olan fakir ailelere tahsis edilen bu haneler, 1845 temettuat sayımında toplam 20 adet olarak hesaplansa da[665], 1871 yılına ait bir vakıf defteri söz konusu "*fukaraya meşrut vakıf haneleri*"nin toplamda 329 olduğunu göstermektedir.[666] 36 farklı mahalleye dağılan bu hanelerin zaman içerisinde çoğalmış olabileceği fikri bir yana, temettuat sayımlarının şehre dair kesin rakamları içeremeyeceği riskinin de akılda tutulması gerekir.

2.3.1.2. Yahudi Mahalleleri

Selanik Yahudileri ile Hristiyanları sosyal ve ekonomik işlerini kendi cemaatleri içerisinde çözdüklerinden söz konusu cemaatlere ait tarihi kayıtlar Müslümanlara nazaran oldukça azdır. Müslüman mahalleleri ile ilgi işlemlerin genellikle şehir mahkemesinde görülmesi ve şeriyye sicillerine yansıması, onlar hakkındaki bilgilerin teferruatını artırırken, Yahudi ve Hristiyanlara ait bilgiler mahkemeye konu olan bazı örneklerden ileriye gitmemektedir. Bu anlamda 19. yüzyılın ilk yarısında Yahudi mahalleleri ile ilgili en ayrıntılı bilgiler nüfus ve temettuat defterlerinden elde edilmektedir. Bunun yanında Selanik mahalleleri içerisinde daha çok çarşı-pazar bölgelerinde bulunan ve üzerinde kuruldukları arazilerin mülkiyet durumları sebebiyle vakıf meselelerinde gündem olan Yahudi mahalleleri hakkında şehrin vakıf defterleri de bazı bilgiler sunmaktadır.

1830 yılına ait Selanik Yahudilerinin ilk nüfus defterine göre bu cemaatin sakin olduğu mahallelerin sayısı 12'idi. Bunlar içerisinde Ayasofya, Rogos, Baruh, Pulya ve Salhane mahalleleri mekan ve nüfus itibariyle büyük mahallelerdendi. İlk defterde bazı küçük mahalleler, diğer mahallerin yanına eklenerek gösterilmişti. Örneğin, sadece 1830 ve 1832 defterinde yer alan Çingâne (Kıbti) mahallesi, Leviye mahallesi ile birlikte kaydedilmiş daha sonraki yıllarda ise ismine rastlanmamıştır. Birlikte gösterilen mahalleler arasında Bedaron ve Ets Haim mahalleleri de vardı. Deniz surlarının dibinde yer alan küçük Ets Haim mahallesi

[665] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11487; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11654; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11655.
[666] IAM. vakıf defteri num. 27.

hemen kuzeyindeki Bedaron mahallesine ek olarak kayıtlara geçmişti. Bununla beraber diğer küçük mahalleler olan Yeni Havlu ve Külhan mahallesi de güneylerinde bulunan Salhane mahallesi ile birlikte gösterilmişti.[667] 1832 yılına ait defterde bu üç mahallenin yanına ilk defterde bulunmayan Tophane mahallesi de eklenmişti (Bkz. Tablo 2.5).[668]

Tablo 2.5. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Yahudi Mahalleleri

Mahalle	1830[669]	1835[670]	1840[671]	1845[672]
1. Aguda	x	+	+	+
2. Ayasofya	+	+	+	+
3. Baruh	+	+	+	+
4. Çingane (Kıbti)	+[673]	x	x	x
5. Bedaron	+[674]	+	+	?
6. Ets Haim	+	+	+	?
7. Fındık	x	+	+	+
8. Kadı (Meydan)	+	+	+	+
9. Kaldırgöç	x	+	+	+
10. Külhan	+[675]	+	+	?
11. Leviye	+	+	+	+
12. Malta	x	+	+	+
13. Pulya	+	+	+	+
14. Rogos(z)	+	+	+	+
15. Salhane	+[676]	+	+	+
16. Tophane	+	+	+	+
17. Yenihavlu	+[677]	+	+	+

Selanik Yahudi mahallelerinin sayısı 1835 yılı itibariyle artarak -eğer Çingâne mahallesi sayılmazsa- 16'ya yükselmiş ve yüzyılın ortasına kadar da bu sayıyı korumuştu.[678] İlk nüfus sayımının yapıldığı yıllarda Yahudi cemaati, Selanik hahambaşısı ve ona bağlı heyet tarafından

[667] BOA., D.CRD.d., 39924.
[668] BOA., NFS.d., 4961. Bkz. Tablo 2.5.
[669] BOA., D.CRD.d., 39924. İlk defterin tekrarı olan 1832 yılına ait yoklama defterinde Tophane Mahallesi de eklenmiştir. BOA., NFS.d., 4961.
[670] BOA., NFS.d., 4965.
[671] BOA., NFS.d., 4969
[672] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11466; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11470; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11537; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11546; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11577; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11587; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11620; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11679; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11699; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11719; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11726; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11758; BOA., ML.VRD.TMT.d., 17652.
[673] Leviye mahallesi ile birlikte verilse de bu mahalle daha sonraki kayıtlarda görülmemektedir.
[674] Ets Haim mahallesi ile birlikte gösterilmiştir.
[675] Salhane ve Yenihavlu mahalleleri ile birlikte gösterilmiştir. 1832 defterinde Tophane mahallesi de bunların yanına eklenmiştir.
[676] Külhan ve Yenihavlu mahalleleri ile birlikte gösterilmiştir. 1832 defterinde Tophane mahallesi de bunların yanına eklenmiştir.
[677] Salhane ve Külhan mahalleleri ile birlikte gösterilmiştir. 1832 defterinde Tophane mahallesi de bunların yanına eklenmiştir.
[678] 1845 yılına ait temettuat kayıtları mahallelerin sürekliliğini göstermektedir. Fakat, Bedaron, Ets Haim ve Külhan mahallelerine ait temettuat defteri tespit edilememiştir. Tasnif hatasından kaynaklanması muhtemel olan bu eksikliğin, küçük mahallelere ait temettuat yazımlarının diğer mahaller içerisine eklenmesinden kaynaklanmış olabileceği de düşünülebilir..

yönetilen bütüncül bir yapıya sahipti. Ancak Sultan II. Mahmud'un İstanbul'da başlatarak 1833'te taşrada da uygulamaya koyduğu muhtarlık kurumu sayesinde Selanik'te de belirli kıstaslara bağlı olarak yeni bir nizam kurulmuştu.[679] Bu anlamda daha önce isimleri zikredilmeyen yeni mahalleler zuhur etmişti. Bunlar içerisinde geniş bir sınıra sahip olan Kaldırgöç mahallesi doğuda Hristiyan ve Müslüman mahalleleriyle komşuydu. Nitekim bu mahalle diğer cemaatlere ait iskan bölgelerinin sınırında bulunan Yahudi hanelerinin biraraya getirilmesi ile teşekkül etmişti. Aynı şekilde Yahudi mahallelerinin batısında, çarşı-pazarın uzantısı olan bölgedeki Yahudiler de bir bütün olarak düşünülmüş ve Malta (Malta Cedid) mahallesi meydana getirilmişti. Bu mahallenin, II. Mahmud'un muhtarlık reformu gereğince sembolik bir anlam yüklenerek kurulmuş olduğu aynı bölgenin eskiden beri Frenk mahallesi olarak bilinmesinden de anlaşılmaktadır. Nitekim Selanik'teki Frenk taifesi bu bölgedeki konaklarında ikamet ettiği gibi ticarethaneleri de buradaydı. Yalı Kapısı'ndan şehre girildiği zaman Vardar Caddesi'ne kadar olan bu geniş bölgede, İştira'nın uzantısı olarak iş yerleri, çarşılar ve özellikle çok sayıda han bulunurdu. Aynı özellikler çarşının doğusunda Vardar Caddesi üzerinde kurulan Fındık mahallesi için de geçerliydi ve burada da kapanlar ve iş yerleri bulunurdu. II. Mahmud'un muhtarlık reformu akabinde kurulan son Yahudi mahallesi ise büyük Yahudi mahalleleri arasında tarihî manastır nedeniyle varlığını sürdüren Hristiyan Kızlar Manastırı mahallesi bitişiğindeki küçük Aguda mahallesiydi. (Bkz. Görsel 2.9)

Selanik Yahudi Mahallelerinin büyük bir bölümü 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyılda şehre gelen Yahudi göçmenlerin kurdukları sinagogları ihtiva ederdi. Dini ve sosyal ilişkileri güçlü olan sinagog mensupları biraraya gelerek mahalleleri meydana getirirdi. Söz konusu sinagoglar cemaatlerinin kökeni veya Selanik'ten önce yaşadıkları bölgelerin ismiyle anılırdı. Buna göre Sefarad göçünden önce şehirdeki Yahudi varlığının sembolü olan Ets ha Hayim ve Aşkenaz (Varnak) sinagogları hariç tutulursa, geriye kalanların çoğu İspanya-Portekiz ve İtalya kökenli Yahudilere aitti.[680] Sinagog isimleri veya İbranice ile Ladino (Yahudi İsponyalcası) dilinde kullanılan bazı ifadeler Yahudi mahallelerine verilen adlarda görülmektedir. Örneğin, İtalya'nın Apulia bölgesinden gelen Yahudilere ait sinagogun bulunduğu mahalle Pulya (Pulia) olarak anılmakta, yine İbrani ve Ladino dilinden isimlendirmeler mahallelerde kullanılmaktaydı. Cemaat anlamına gelen Aguda, Musevi dininde önemli bir sembol olan "hayat ağacı" manasındaki Ets Haim, Musevi dininin önemli kitaplarından "Barukh"a atfen

[679] İstanbul haricinde ilk kez 1833 yılında Kastamonu'da muhtarlıklar kurulmuş, 1833-1835 aralığında Rumeli ve Anadolu'nun pek çok bölgesine gönderilen emirlerle muhtarlıklar tüm ülkeye yayılmıştır. Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten,* XXXIV/135, Ankara Temmuz 1970, s. 412.

[680] Sicilya, Apulia, Mayorka, Katalan, Lizbon, Evora, Estrug, Otranto ve diğerleri. Rena Molho, "Yenilenme", *Selânik 1850-1918*, der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, 2014, s. 82-83.

Baru(h), "Beit Aron" (Aron'un evi)'dan türeyen Bedaron ve "Kal de la Gregos"[681] (Gregos'un sinagogu)'tan türediği varsayılan Kaldırgöç mahalleleri başlıca örneklerdi.[682] Bununla beraber şehrin totpografyası nedeniyle Türkçe/Osmanlıca kelimelerle isimlendirilen mahalleler de bulunurdu. Tophane Tabyası'nın hemen gerisindeki mahalle Tophane, mezbahaların bulunduğu bölge Salhane, inşa edilen yeni avluya atfen Yenihavlu gibi isimler yanında Ayasofya Camii'nden dolayı aynı isimle anılan Yahudi mahalleleri mevcuttu. Vardar caddesi üzerinde yer alan Yahudi Fındık mahallesinin ise "han/misafirhane" anlamına gelen Arapça "funduk" kelimesinden türemiş olması muhtemeldir. Nitekim İtalyanca'ya da geçen bu kelime sayesinde Akdeniz'in birçok şehrinde "fonduk/fondako" isimli bölgeler bulunmaktaydı Buralar ticaret mallarının depolandığı, hanların bulunduğu dolayısıyla şehre dışardan gelenlerin geçici olarak ikamet ettiği yerlerdi.

Rogos mahallesi dışında şehirdeki tüm Yahudi mahalleleri Vardar caddesinin güneyinde deniz surlarına kadar olan bölgede yer almaktaydı. Yangınları meşhur olan Selanik'te bu afetten en çok etkilenen alan, çarşıların da yer aldığı Yahudi mahalleleriydi. Cumbaların sokaklara taşdığı ve onları adeta çatı gibi örttüğü bu mahallelerde, güneş ışığından istifade edilemez, sıkışıklık ve kalabalıklık sayesinde her tarafdan gelen seslerle bir kakofoni oluşurdu. Mahalleler şehrin aşağısında olduğu için, eğer şiddetli bir fırtına çıkar ve aşırı bir yağış olursa Bayır'dan aşağıya inen sel suları bir anda Yahudi mahallelerinde birikirdi. Yağmur durduğunda sular çekilse de bu sefer oluşan bataklıklardan sinekler türerdi.[683] Deniz surlarının hava akışına mani olduğu, rutubetli ve sağlıksız bir bölge olan Yahudi mahalleleleri, nüfus yoğunluğunun da fazla olduğu bir sahaydı.

Selanik'te en fazla nüfusa sahip olan Yahudi cemaati şüphesiz fizikî olarak oldukça dar bir bölgeye sıkışmış durumdaydı.[684] Kültürel yaşam tarzı yanında şehirdeki iskan topografyasının da sebep olduğu bu durum, nüfus ve temettuat defterlerinde kolayca görülebilmektedir. Öyle ki bazı mahallelerin erkek nüfusu binden fazla olduğu halde hane sayıları oldukça azdı. Çoğunlukla şehrin çarşılarının yer aldığı Yahudi mahallelerinde ikametgah olarak kullanılacak alan da sınırlıydı. 1846 yılında yaşanan yangın faciasına dair bir rapor bu hususta aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Raporda, yangından etkilenen Hristiyan ve Müslüman mekanları için "hane" tabiri kullanılırken, Yahudi mekanları için "oda" ve "avlu" terimleri kullanılmıştır. Yahudi ikametgahlarının, diğer cemaatlere ait hane ve konak türünden

[681] Molho, "Yenilenme", s. 82.
[682] Dimitriadis, Kaldırgöç isminin Türkçe olabileceğini belirtmektedir. Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 159.
[683] Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique, Tomes VI et VII*, s. 19.
[684] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2003: 68.

ziyade, odalar şeklinde inşa edilmiş olduğu ve Yahudi dükkanları gibi, dar sokaklar üzerine "köhne, ahşab ve birbirine muttasıl" şekilde inşa edildikleri görülmektedir.[685] Buna bağlı olarak bir Yahudi ailesinin evi çoğu zaman tek göz bir odadan müteşekkildi. Daha önemlisi ise Selanik'te Yahudi mahallerine özgü olan avlu tarzındaki yerleşim birimleriydi. İzmir'deki Yahudi mahallelerinde de benzerlerine rastlanan bu yerleşim tipi şüphesiz Sefarad Yahudilerinin İspanya'dan getirdikleri kültürel mirası temsil etmekteydi.[686] Kortijo da denilen bu yapılar, ortada yer alan bir avlu etrafında dizilen kat kat odalardan oluşurdu (Bkz. Görsel 2.10). Bu sayede refah seviyeleri oldukça düşük olan Yahudi aileleri aynı mekanı paylaşarak hem cemaat dayanışması sergilemekte hem de zaten geniş haneler inşa etmeye müsait olmayan Yahudi mahallerindeki kısıtlı arsaları değerlendirmekteydi. Nitekim mahalleler arasında Yenihavlu ismine sahip bir mahalle bulunması, bununla birlikte Dimitriadis'in gösterdiği haritalarda 19. yüzyıl sonunda bölgedeki birçok sokak isminin hala havlu (avlu) olarak anılması[687], söz konusu konut tipinin şehrin ve Yahudi cemaatinin kültürel hayatında yer etmiş olduğuna delalet eder.[688]

Selanik'teki Yahudi avlularının işlevi Hahambaşı Acher Covo'nun 1857 yılında Vali Ahmed Paşa'ya verdiği bilgilerden öğrenilmektedir. Raporunda, cemaatin lideri sıfatıyla yangından etkilenen Yahudi ailelerin durumundan bahseden Hahambaşı, yanmış olan 127 hanede (avluları kasdetmiş olmalıdır) 663 Yahudi familyası, yani toplamda 3.120 kişilik bir Yahudi grubunun yaşadığını ifade etmiştir.[689] Hahambaşının verdiği bilgiler bir Yahudi avlusunda ortalama 5 ailenin yani toplamda 25 kişilik bir nüfusun ikamet ettiğini göstermektedir.[690] Dışa kapalı bir şekilde birden fazla ailenin ortak bir yaşam alanı olan avlular, Yahudi aileler arasındaki imece usulü üretimin de merkezleri olmalıydı. Nitekim odalarla çevrili olan avlular toplu üretimlerin icra edilmesine imkan sağlamakta ve Yahudi konutlarını aynı zamanda birer imalathaneye dönüştürmekteydi. Nitekim 1825 yılında Selanik Yahudileri hakkında İstanbul'a bir rapor sunan Mutasarrıf Ömer Paşa, söz konusu cemaatin neredeyse

---

685 BOA., İ.DH., 2/86.

686 Yahudi konutları olan iç avlulu kortijolar Toledo tipi olarak da bilinmektedir. Veinstein, "Seküler Bir Paradoks", s. 64.

687 Bkz. Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 169.

688 Yahudi kültüründeki havlu tipi meskenler, zaman içinde Yahudi mahallellerinin de bu isimle anılmasını beraberinde getirmiştir. Örneğin 19. yüzyıl ortasında Manastır şehrinde de Yahudi mahalleleri havlu olarak tanımlanmış, nüfus sayımlarında bu durum şu şekilde not edilmişti: "*Millet-i mersûmun derûn-ı Kasabada temekkün ettikleri mahal beş havlıdan 'ibâretdir Havlu be Havlu yazılmışdır."* Hüseyin Baha Öztunç, *Tanzimat Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Manastır Şehri*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013, s. 97.

689 BOA., İ.MVL., 374/16436.

690 Anastassiadou eserinde Yahudi nüfusunun fazlalığı karşısında yaşam alanlarının dar olmasını sebep göstererek bu rakamların, bir hanede 2-3 aile, yani 10-15 kişi olarak düşünülebileceğini ifade etmiştir. Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 56. Ancak ulaştığımız veriler bu yoğunluğun daha da fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

tamamının çuka imalatıyla uğraştıklarını ifade etmişti.[691] Bu durumda yoğun bir şekilde devam eden çuka dokuma işinin, sınırlı sayıdaki imalat merkezlerinden Yahudi hanelerine taşınmış olması gerekirdi.

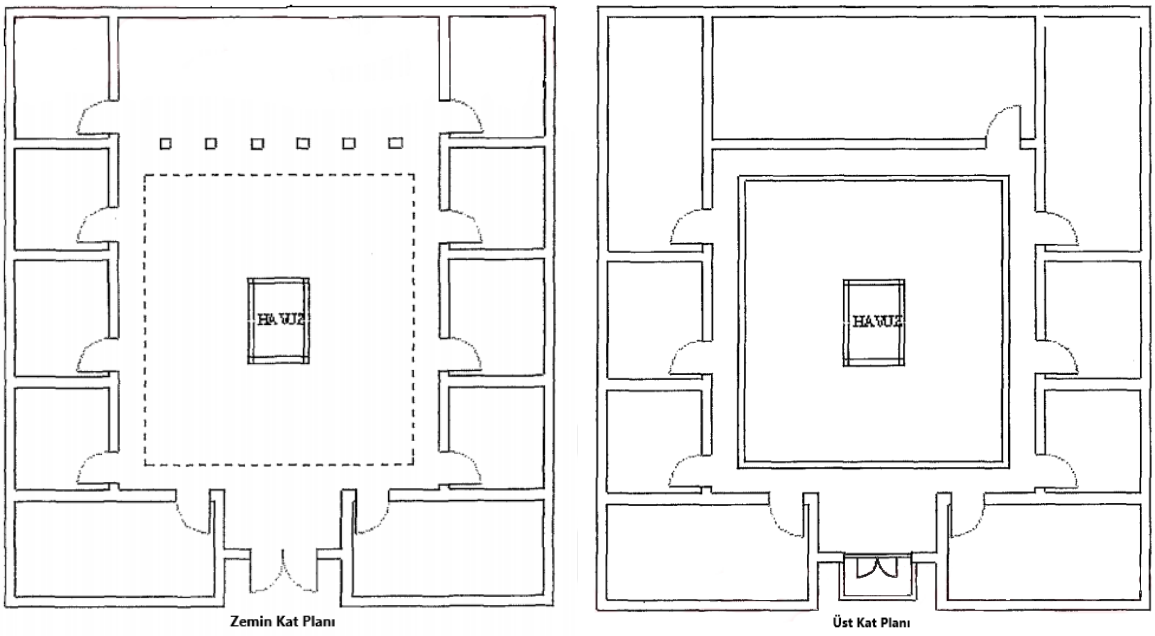

Görsel 2.10. Muhtemel Bir Yahudi Avlusu Planı[692]

Yahudi mahallerinin konut tipleri kadar mülkiyet durumları da şehrin Müslüman ve Hristiyan mahallerinden farklılık arz etmekteydi. Nitekim bunca nüfusun ikamet edebileceği hanelerin sayısı yetersiz olduğu gibi, mevcutlarının da mülkiyet dağılımı anlamlı bir eşitsizliğe sahipti. Temettuat kayıtlarından yapılan genel hesaba göre 2.000'den fazla sayıda hanenin yer aldığı Yahudi mahallelerinde, sakin olduğu hanenin sahibi olanların ortalaması %20'ydi. Yani cemaat mensuplarının sadece 1/5'i kendi evinde oturmaktaydı. Bununla beraber hane veya odasını kiraya vererek bundan gelir elde edenler de benzer bir ortalamaya sahipti. Nitekim Yahudilerin meslekleri haricinde elde ettikleri gelirlerin çok büyük bir kısmını kiraya verdikleri oda ve hanelerin gelirleri teşkil etmekteydi. Özellikle de ekonomik güçlerini yükseltmek isteyen Yahudiler, oturmakta oldukları hanelerin veyahut avluların bazı odalarını kiraya vermek zorundaydı.[693] Bu hususta dikkat çekici bir ortalama ise "*müstecirân*" kiralık oda ve hanelerde ikamet eden Yahudilere aitti ki bunlar %65 gibi büyük bir kesimi temsil ediyordu. Ekonomik şartların getirdiği imkansızlık, mülkiyet sahibi olamama, mahallelerin yeni konut inşaatına

[691] BOA., C.ML., 136/5826.
[692] Görselde yer alan plan örnekleri İzmir'deki Sefarad Yahudi mimarisi hakkında yapılmış bir doktora tezinden alınmıştır. Bkz. Mine Tanaç Kiray, *Osmanlı Kentlerinde Sefarad Kültürünün Dönüşümünün Mimariye Yansımaları-"İzmir Örneği"*, (yayımlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir 2004, s. 167-168.
[693] Dilek Akyalçın Kaya, "'Living off others' aid': The Socioeconomic Structure of Salonica's Jews in the Mid-Nineteenth Century", *Jewish History*, 28, 2014, s. 335.

müsait arsalara sahip olmaması gibi etkenlerin belirleyici olduğu bu ortalamada, şüphesiz vakıflara ait mülklerin de etkisi vardı. Zira vakıf malları, şehrin fethinden itibaren bu bölgede yoğunlaşmakta ve hiçbir zaman özel mülkiyete dönüştürülmesine müsaade edilmemekteydi. Hekimoğlu'nun vakıf malları üzerine yaptığı kıymetli bir araştırma, çarşı ile Ayasofya Camii arasında –ki Yahudi mahalleleri bu alandadır-yer alan arazinin %75'inin Müslüman vakıflarına ait olduğunu göstermiştir.[694]

Selanik Müslüman vakıflarına ait birçok arsa, dükkan, menzil ve hanelerin Yahudi mahallelerinde yer aldığı daha önce de ifade edilmişti. Birkaç örnekle detaylandırmak gerekirse, bu hususta Selanik ulemasının maaşlarına tahsis edilen küçük vakıflara bağlı oda, hane ve bahçeler gösterilebilir. Genellikle yan yana, birden fazla tek veya iki katlı odanın beraberlerinde mutfak ve kiler odalarıyla birlikte Yahudilere kiralandığı söz konusu vakıf malları, Tophane, Ayasofya, Pulya, Rogos, Kaldırgöç, Baru ve Leviye mahallelerinde kayıtlıdır.[695] Benzer şekilde Ayasofya Camii vakfı olan şehrin en büyük vakıflarından Makbul İbrahim Paşa vakfına ait menzillerin büyük bir çoğunluğu da Ayasofya, Tophane, Kaldırgöç Malta gibi mahallelerde bulunmaktaydı. Bunlar içerisinde en dikkat çekici olan ise yukarıda bahsedilen avlu tabirine uygun olarak çeşitli isimleri olan avluların vakıf malı olduğu ve Yahudilere kira edilmesidir.[696] Porta Kapu mescidi imamlarına maaş olmak üzere vakf edilen bazı vakıf menzilleri için kullanılan "*…üç bâb fevkanî oda ve üç bâb tahtanî oda ve iki matbâh ve bir binâr*[697] *ve bir mikdar müşterek havlulu bir bâb menzil…*"[698] tarifi söz konusu avluların fizikî tanımını yapmaktadır. Bu örnekler Gazi Hüseyin Bey vakfı[699], Gazi Mustafa Paşa vakfı[700] ve hassaten bir çalışma sonucunda ortaya çıkacak bilgilerle çoğaltılabilir.

Vakıf ve sair şahıs mülklerinde kirada oturan Yahudiler gibi, bazı cemaat mensuplarının da kayıtlarda "meccânen" oda ve hanelerde oturduğu görülmektedir.[701] Bu bilgi, cemaate yani hahambaşılığın idare ettiği ortak mülkiyet havuzuna dahil olan bazı hanelerin, Müslüman mahallelerinde yer alan "fukaraya meşrut haneler" gibi cemaatin yoksullarına tahsis edildiğini düşündürmektedir. Tabi tamamı yoksul ve ihtiyaç sahibi olmayan Yahudi cemaatinde, küçük bir yüzdeye sahip olan zengin aileler de bulunmaktaydı. Dolayısıyla bunlara ait konutların da

---

[694] Hekimoglou, "Some Notes on the Muslim Vakfs", s. 166.
[695] Örnekler için bkz. IAM. vakıf defteri num. 7, sayfa, 1, 5, 17, 25, 33, 34, 35, 63.
[696] IAM. vakıf defteri num. 17, sayfa 1-16.
[697] Birçok avlu menzili tarifinde görülen "binar" isimli yer, "yerden çıkan su, su kaynağı" anlamına gelen "pınar"dır. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 331. Nitekim örnek avlu planında da görüldüğü üzere avluların merkezinde havuz veya buna benzer bir su kaynağı yer alırdı. Bkz. Görsel 2.10.
[698] IAM. vakıf defteri num. 70, sayfa 11.
[699] Vakfın Tophane mahallesindeki bazı Yahudi haneleri arasında yer alan mülkleri için bkz. IAM., 244, sayfa 4.
[700] Vakfın Ayasofya, Pulya, Yenihavlu ve Baruh mahallerindeki mülkleri için bkz. IAM. vakıf defteri num. 14, sayfa137 v.d.
[701] Örneğin bkz. Kaldırgöç mahallesi temettuat defteri sıra numarası 95 ve 104. BOA., ML.VRD.TMT.d., 11726.

Müslüman mahallerindeki örnekleriyle aynı şekilde konak benzeri büyük yapılar olduğu düşünülmelidir. Selanik Yahudi cemaatinden olan fakat zenginlikleri ve Avrupa ile irtibatları sayesinde şehirde farklı statüler kazanan ünlü Allatini ve Fernandez ailelerinin konakları buna verilebilecek en iyi örnekti. Nitekim 1859 yılında Sultan Abdülmecid'in maiyetinde Selanik'e gelen Serasker Rıza Paşa, Salomo Fernandez'in, Kaptan-ı Derya Damat Mehmed Ali Paşa ise Dario Allatini'nin evinde misafir edilmişti.[702]

2.3.1.3 Hristiyan Mahalleleri

16. yüzyılda Yahudi yerleşimlerinin artmasıyla nüfusları giderek azalan Hristiyan mahalleleri, şehrin doğusu ve kuzeydoğusunda birikmeye başlamıştı.[703] Hakikaten, şehrin Kelemeriye Kapısı'ndan içeriye girildiğinde doğu surlarına paralel olarak güneye ve kuzeye doğru yer alan mahalleler Hristiyan mahallesiydi. Bunun ötesinde tarihi Galerius Kemeri altından geçildikten sonra Vardar caddesinin her iki yakası da şehrin merkezine kadar Hristiyan mahallelerinden oluşmaktaydı. Buralardaki kilise veya manastırlar etrafında yayılan Hristiyan yerleşimleri, Selanik piskoposunun liderliği altında örgütlenen mahalleleri meydana getirirdi.[704] Selanik camilerinin büyük bir kısmı Bizans dönemi kiliselerinin camiye tahviliyle meydana gelmişti. Bu anlamda kilise olma statüsünü koruyan ibadethaneler yanında söz konusu Hristiyan mahallelerinde camiler de bulunmaktaydı.[705] Ancak şehrin Müslüman hakimleri himayesindeki bu mahallerde Müslümanların ibadetleri sorunsuz devam etmişti.

19. yüzyılın ilk yarısında, nüfus hareketleri canlı olsa da, 1831 yılı ile 1845 yılı arasındaki farklı kaynaklara dayanarak hazırladığımız tabloda da görüleceği üzere (bkz. Tablo 2.6), mevcut Hristiyan mahalleleri sayısında bir değişim yaşanmamıştır. Bu tarihlerde, sayıları 12 olan Hristiyan mahalleleri arasında hem nüfus hem de mekan olarak en büyük mahalle Aya Tanaş'tı. Hemen yanıbaşındaki Aya Nikola mahallesi de büyük mahallelerdendi.[706] Hristiyan mahalleleri, yukarıda tarif edilen güzergahta genellikle birbirinin sınırında devam eden bir özelliği haizdi. Ancak bazı mahalleler Müslüman, bazıları ise Yahudi mahalleri arasında yer almaktaydı. Şehrin kuzeyinde hemen Kala-i Bâlâ surları önünde bulunan Çavuş Manastırı mahallesi, 14. yüzyıl ortalarında Doroteos ve Markos Vlatis kardeşler tarafından, deniz seviyesinden 130 metre yüksekte kurulan Vlatadon Manastırı ve etrafındaki Hristiyan

---

[702] Çakılcı, "Unutulmuş Bir Seyâhat-i Hümâyûn", s. 75.
[703] Hekimoglu, "Some Notes on the Muslim Vakfs", s. 164-165.
[704] Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 61; Kirki Georgiadou, "Selanik'in Yunanlıları", *Selânik 1850-1918,* der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, 2014, s. 155-157.
[705] Örneğin, Aya Nikola mahallesi sınırlarında Eski Cuma Camii, Panaguda sınırlarında ise İshakiye Camii bulunmaktaydı.
[706] Mahallelerin nüfus dağılımları ilerleyen bölümde izah edilecektir.

yerleşiminden meydana gelmekteydi.[707] 19. yüzyıla gelindiğinde, tarihî manastırın varlığı sebebiyle, Müslüman mahalleleri tarafından çevrilen bu bölgede hala Hristiyanlar yaşamaktaydı. Benzer şekilde Tavşan Manastırı ismini taşıyan mahalle de şehrin biraz daha aşağısında Ahmed Subaşı mahallesinin ortasında bulunmaktaydı. Bu mahalle, şehrin mekan ve nüfus itibariyle en küçük Hristiyan mahallesiydi. Vardar Kapısı'ndan şehre girilince hemen sol tarafta bulunan Yanık Manastır/Aya Mina mahallesi de yine Müslüman mahalleleri arasında, diğer Hristiyan mahallerinden uzakta yer almaktaydı. Bu mahalleye ismini de veren Aya Mina kilisesi, diğer mahallelerin aksine kendi sınırlarında değil, çarşı mahallinde Balık Pazarı semtinin hemen yakınında yer alırdı.[708]

Tablo 2.6. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Hristiyan Mahalleleri

Mahalle İsmi	1831-1832[709]	1835[710]	1840[711]	1845[712]
1. Aya (A)Tanaş	+	+	+	+
2. Aya Kostantin	+	+	+	+
3. Aya Mina (Yanık Manastır)	+	+	+	+
4. Aya Nikola	+	+	+	+
5. Aya Pat(a)	+	+	+	+
6. Çavuş Manastırı	+	+	+	+
7. Kebir Manastır	+	+	+	+[713]
8. Kızlar Manastırı	+	+	+	+[714]
9. Metrepolid	+	+	+	+
10. Panaguda	+	+	+	+
11. Tavşan Manastırı	+	+	+	+[715]
12. Tuzlu Çeşme	+	+	+	+

Vardar caddesinin güneyinde Yahudi mahalleleriyle çevrilmiş olan iki Hristiyan mahallesi vardı. Bunlardan birincisi, mahallede bulunan manastır sebebiyle az da olsa Hristiyan nüfusa sahip olan Kızlar Manastırı mahallesiydi.[716] İkincisi ise Selanik ve etraf kazaların ruhani lideri olan piskoposun ikametgahı, vladika konağının da yer aldığı Metrepolid mahallesiydi. Daha önceleri kiralanan konaklarda ikamet eden Selanik piskoposları/metropolidi, Tanzimat

[707] Çakılcı, "Selanik Şehrinden Bir Kesit", s. 449-450.
[708] Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 61; Georgiadou"Selanik'in Yunanlıları", s. 156.
[709] BOA., NFS.d., 4960.
[710] BOA., NFS.d., 4964.
[711] BOA., NFS.d., 4972.
[712] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11536; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11566; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11609; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11621; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11635; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11671; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11682; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11725; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11761.
[713] Bu mahalleye ait temettuat defteri bulunamamışsa da Selanik'te Rum mahallelerinde yaşayan müstemenlere ait defterde söz konusu mahalleye ait kayıt vardır. BOA., ML.VRD.TMT.d., 11464.
[714] Bu mahalleye ait temettuat defteri bulunamamışsa da Selanik'te Rum mahallelerinde yaşayan müstemenlere ait defterde söz konusu mahalleye ait kayıt vardır. BOA., ML.VRD.TMT.d., 11464.
[715] Bu mahalleye ait temettuat defteri bulunamamışsa da Selanik'te Rum mahallelerinde yaşayan müstemenlere ait defterde söz konusu mahalleye ait kayıt vardır. BOA., ML.VRD.TMT.d., 11464.
[716] Bkz. Görsel 2.9.

Fermanı'nın ilanından sonra metrepolid Yeranimos marifetiyle, dört tarafı Yahudi haneleri ile çevrili bu mahallede inşa edilen konağa kalıcı olarak yerleşmişti.[717]

1845 yılına ait temettuat sayımlarında, Hristiyan mahallelerinde hanesinin sahibi olanlar yaklaşık 1.000 kişi olarak kaydedilmiştir.[718] Mülk sahibi olanların yüzdesinin fazla olması itibariyle Müslüman mahallelerindeki durumla benzeşen bu mahalleler, mülklerin çeşitliliği anlamında ise Yahudi mahalleleriyle benzerlik göstermekteydi. Nitekim kendi hanesinde ikamet edenlerin önemli bir kısmı, oda veya hanesini kiraya vererek gelir elde ederken, evsiz komşularına kiracı olma fırsatı sunmuştu.[719] 1825 yılında cemaatler arasındaki vergi ihtilafını çözmek isteyen Bâb-ı Âli, Selanik mutasarrıfına Yahudi ve Hristiyan haneleri hakkında bazı sorular sormuştu. Bu sorulara cevap vermek için söz konusu mahallelerde bir sayım gerçekleştiren Mutasarrıf Ömer Paşa, 600 olan Yahudi haneleri karşısında Hristiyan hanelerinin 1.100 olduğunu ifade etmişti.[720] Sayım yöntemi ve güvenilirliği hakkında kesin bilgiye sahip olmasak da 1830 nüfus sayımlarından önceye ait olması sebebiyle dikkat çekici olan bu girişim, nüfusları Yahudilerin yarısı kadar olan Hristiyanların, iskan olarak Yahudilerden iki kat fazla haneye sahip olduklarını göstermiştir. Bu bilgi, Hristiyan mahallerindeki iskanın seyrekliği ve hane başına düşen kişi sayısının azlığına işaret ettiği gibi, aslında normali temsil etmektedir. Zira burada olağandışı olan unsur, daha öncede ifade edildiği üzere Yahudi mahallerindeki sıkışıklıktır.

Hristiyan mahallelerinde, az da olsa şehrin Hristiyan vakıflarına ait olup kiraya verilen haneler de mevcuttu. Örneğin Aya Tanaş mahallesinde 45, 46 ve 47 numaralı haneler[721], Metrepolid mahallesinde 19 numaralı hane[722], Tuzlu Çeşme'de 33 ve 34 numaralı haneler[723], Panaguda'da ise 73 numaralı hane[724], çeşitli manastırların veya Aynaroz Cezîresi vakıflarının mülkiyetinde olan kiralık hanelerdi. Aynaroz manastırlarından Pandokrato'nun rahiplerinin bizzat ikamet ettiği bir konak ise Yanık Manastır mahallesinde bulunmaktaydı.[725] Kadim Çavuş (Vlatadon) Manastırı'nın da şehrin belirli bölgelerinde mülkleri vardı. Özellikle Tavşan Manastırı'nın (Panagias Laodigitrias) inşa edildiği arsa Vlatadon Manastırı'na aitti. Ahmed

[717] BOA., A.DVN., 16/88.
[718] Bu veri Selanik Hristiyan mahallelerine ait temettuat defterlerinden derlenmiştir. Fakat Kebir Manastır, Tavşan Manastırı ve Kızlar Manastırı'na ait defterlere ulaşılamadığından ortalama hane sayısını temsil etmektedir.
[719] Aya Tanaş mahallesi için yapılan değerlendirmeye göre buradaki 176 hane sahibinin 65'i yani %36'sı hane veya odasını kiraya vermişti. Margarita Dobreva, "Kŭm vŭprosa za Bŭlgarite v Solun prez 1834-1845 g.", *Solun i Bŭlgarite: Istoriya, Pamet, Sŭvremie*, ed. Yura Konstantinova, Nadia Danova, Yordan Zhelev, Sofia 2019, s. 68.
[720] BOA., C.ML., 136/5826.
[721] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11682.
[722] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11725.
[723] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11761.
[724] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11609.
[725] BOA., HAT., 774/36326-A.

Subaşı mahallesi içerisinde bulunan aynı isimli Hristiyan mahallesinin merkezinde yer alan bu manastırın bahçesinde de mahallenin az sayıdaki sakinin haneleri bulunurdu. Bu haneler de Vlatadon vakfına bağlıydı.[726] Hristiyan mahallelerinde şehrin Müslüman vakıflarına bağlı birçok menzil de bulunurdu. Özellikle Aya Nikola mahallesinde, bu mahallede Hristiyan esnafın yoğunlukla bulunduğu Kule Çarşısı semtinde ve yine Hristiyan mahalleri arasında kalan Kemeraltı semtinde, küçük vakıflara ait menziller yer alır, mahalle sakinlerine kiraya verilirdi.[727]

Osmanlı Devleti'nin millet sistemi anlayışı içerisinde, nasıl ki etnik kökenine bakılmadan Müslümanlar bir cemaat sayılırdı, aynı durum Rum, Bulgar, Ulah, Arnavut gibi Hristiyanlar için de geçerliydi. Fakat, Hristiyanların Rum Patrikliğine olan tabiyetleri sebebiyle bu grupların tamamına "Rumiyan" denirdi. Bu anlamda resmî kayıtlarda da genellikle etnik bir tasnif yapılmazdı. Burada istisna olarak gösterebileceğimiz bir kaynak ise Selanik'teki Makedonya Tarihi Arşivi'nde 337 numarada kayıtlı nüfus defteridir. Selanik Hristiyan mahallelerinin 1835 tarihine ait nüfus kayıtlarını ihtiva eden bu defterde, bazı isimler üzerine " Ulah, Bulgar, Arnabud" şeklinde etnik aidiyet tanımları yapılmıştı.[728] Bu grupların şehirdeki toplam sayısını kesin olarak ortaya koyamayacak olan bu defter, "Rumiyan" cemaatinin parçaları hakkında sadece nitel bilgiler sunar. Ancak, günümüzün farklı bakış açıları ve yeni yaklaşımları çerçevesinde, Rumiyan cemaatinin ayrıntılarına temas eden çalışmalar da mevcuttur. Margarita Dobreva'nın şehir Hristiyanları hakkındaki onomastik çalışması göstermektedir ki, 19. yüzyılın ilk yarısında hemen hemen her Hristiyan mahallesinde Bulgarlar da bulunurdu. Fakat anlamlı bir kalabalık oluşturdukları mahalleler şehrin büyük Hristiyan mahalleleri olan Aya Tanaş, Aya Pat ve Aya Nikola'ydı. Bu mahallelelerde hatırı sayılır

---

[726] Çavuş Manastırı'nın mal sahibi olduğu mülkler şehrin çarşı-pazar ve diğer bölgelerinde de yer almaktaydı. Bu mülklere dair 18. ve 19. yüzyıla ait kayıtlar için bkz. Sofia Tzortzaki-Tzaridou, *To Nomiko Kathestos ton afieromaton–vakoufion sta plaisia tou Otomanikou embrasmatou dikaio (15-19ai*),(yayımlanmamış doktora tezi), Selanik Aristoteles Üniversitesi, Thessaloniki 1999, s. 243-273. Aynı yazara ait olan fakat ulaşamadığımız "*Ideikotera provlimata efarmogis tou Othomankou yaioktitikou sistimatos sti Makedonias*" isimli yazıda, manastırın mülklerinin Balık Pazarı, Mumcular Pazarı ve Eski Hipodrom bölgeleriyle şehir surları dışında yer aldığı belirtilmiştir. Akt. Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 63. Şehir suyollarını II. Murad'a göstererek Selanik'in fethinde etkili oldukları bilinen Çavuş Manastırı keşişleri, fetihten sonra Sultan'ın verdiği fermanla birçok yükümlülükten muaf tutulmuş ve mülklerindeki hakimiyetleri kabul edilmişti. II. Murad'ın halefleri tarafından da tasdik edilen bu durum, manastır mülklerinin genişleyerek, 19. yüzyıla kadar ulaşmasında temel dayanak olmuştur. Melek Delilbaşı, "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", *Belleten*, LI/199, Ankara 1987, s. 89-90.

[727] Örnekler için bkz. IAM. vakıf defteri num. 7, 83-87.

[728] IAM., 337. 3 Ramazan 1250 tarihli "*Derun-ı şehr Rumiyan nüfus sicili*" başlıklı bu defter, Selanik Makedonya Tarihi Arşivi'nde bulunan tek nüfus defteridir. Söz konusu arşivde Müslüman ve Yahudilere ait nüfus defteri bulunmamaktadır. Bu nedenle Selanik tarihi hakkında çalışmalar yapan Yunan tarihçilerin nüfus araştırmalarında bu defter temel ve çoğu zaman tek başvuru kaynağı olmuştur. Vasilis Dimitriadis, *I Thessaloniki tis parakmis. I Elliniki koinotita tis Thessalonikis kata ti dekaetia tou 1830 me vasi ena Othomaniko katasticho apografis tou plithysmou,* Irakleio 1997; Meropi Anastassiadou, *Salonique au XIXe siécle. Regards sur les gens ordinaires*, Isis Press, İstanbul 2016.

miktarda Ulah ve Arnavutlar da bulunurdu.[729] Rumiyan cemaatinin farklı kimliklerini ihtiva eden bu mahalleler, Osmanlı tebaası olmasına rağmen şehre dışarıdan gelen ve "yabancı reaya" olarak tanımlanan gruplara da ev sahipliği yapardı. Çünkü dışardan gelenlerin ikamet edebileceği rahatlığı, ancak kültürel harmoniye sahip olan bu mahalleler sunmaktaydı. Bununla beraber Vardar Kapısı dibinde konumlanan ve diğer Hristiyan mahallelerinden mekansal olarak da ayrışan Yanık Manastır mahallesinde de çok sayıda yabancı reaya ikamet ederdi. Öyle ki 1845 yılına ait temettuat defterinde, şehirdeki "*perakende reaya*" ve eskiden beri şehre gelip giden mevsimlik işçi grupları olan yabancı terzi, börekçi ve babuşçu esnafı da Yanık Manastır mahallesinde kaydedilmişti.[730] Yanık Manastır mahallesinin diğer Hristiyan mahallelerinden fizikî olarak kopuk oluşu ve şehir kapısının hemen girişinde bulunması, şehir sakinleri içerisine karışmak istemeyen, belki de karışması hoşgörülmeyen Hristiyanlar için en uygun ikamet mahalli olmalıydı.[731]

Selanik Hristiyan cemaati mensubu olup tabiiyet değiştiren ve çeşitli devletlerin himayesine giren müstemenler de Hristiyan mahallelerinde sakindi. Öyle ki neredeyse tüm mahallelerde müstemenler vardı. Ancak Bulgarların dağılımında olduğu gibi müstemenlerin büyük bir çoğunluğu da Aya Tanaş ve Aya Nikola mahallesiyle Panaguda mahallesinde ikamet etmekteydi.[732] Bu durum şüphesiz bu mahallelerin büyüklüğü ile izah edilebilmektedir. Nitekim Müslüman ve Yahudi mahalleri tarafından çevrelenen diğer küçük Hristiyan mahallelerinde mekansal olarak çeşitli grupları ihtiva edebilecek potansiyel yoktu.

2.3.1.4. Frenk Mahallesi

19. yüzyılda Selanik'e gelenler limana inip Yalı Kapısı'ndan şehre girdiklerinde ilk önce Frenk mahallesiyle karşılaşırdı. Limanın ve ticaret mahalli İştira'nın hemen yanında, çarşı-pazar bölgesinin hemen güneybatısında bulunan bu mahalle Selanik'te yaşayan fakat Osmanlı tebası olmayan Avrupalıların ikamet ettiği bir yerdi. Bu grup içerisinde şehirde bulunan Avrupa ülkelerine ait konsoloslar, onların aileleri ve konsoloshane çalışanları, levanten ailelere mensup iş insanları ve çeşitli misyonerlik faaliyetlerini yönetmek üzere Selanik'e gelen din adamları yer alırdı.[733] Lazaristlerin misyon evi de bu mahallede hemen katolik kilisesi

[729] Dobreva, "Kŭm vŭprosa za Bŭlgarite v Solun", s. 82-84.
[730] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11671.
[731] Anastassiadou, *Salonique au XIXe siécle*, s. 25-26.
[732] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11464.
[733] Meropi Anastassiadou, "Yörenin Batılıları", *Selânik 1850-1918*, Der. Gilles Veinstein, İletişim Yay., 2014, s. 183-184

yanındaydı.[734] Bu anlamda mahallede iki de katolik kilisesi açılmış ve bunlara çan asma izni verilmişti. Benzer bir mahalle aynı dönemde sosyo-ekonomik özellikler itibariyle Selanik ile benzeşen İzmir'de de bulunmaktaydı. Tıpkı Selanik'teki gibi iskelenin gerisinde çarşı-pazar mahalliyle iç içe geçmiş İzmir Frenk mahallesi, şehrin diğer mahallelerinden ayrışan bir özelliği haizdi.[735]

Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkelerine vermiş olduğu imtiyazların gölgesinde, geniş selahiyetlere sahip bir hayat sürdüren Frenklerin ve özellikle kiliselerinin hamiliği genellikle şehrin Fransız konsolosu tarafından sürdürülürdü.[736] Hayatlarının çoğunu Selanik'te geçiren ve daimi olarak burada ikameti tercih eden Frenkler, ölülerini de şehrin doğusunda Kelemeriye Kapısı dışında kendilerine tahsis edilen alana defnederlerdi.[737] 1859 yılında, mahalle sakinleri uzaklığı bahane göstererek kabristanlarının şehrin batı yakasına, Vardar Kapısı haricinde bir yere taşınmasını talep etmişlerdi.[738]

17. yüzyıl sonunda Fransa, 18. yüzyıl başlarında ise Selanik'te İngiliz konsolosluğunun açılmasını adım adım diğer ülkeler de takip etmiş[739], 19. yüzyıla gelindiğinde ise konsolosların sayısı giderek artmıştı. Tespit edildiği kadarıyla bu tarihlerde Selanik'te İngiltere ve Fransa konsolosluğu başta olmak üzere Toskana, Sicilyateyn, Hollanda, Avusturya, İsveç, Belçika, İspanya, Yunanistan, Amerika, Rusya, Danimarka, Sardunya ve Napoli temsilcileri bulunmaktaydı. Konsolosların bir kısmı ülkelerinden gelen diplomatlardı, ama Selanik'te yaşayan levanten ailelerden konsolos tayin etmek, işlerin yürütülmesi ve temsiliyet gücü itibariyle daha makbuldu. Bu minvalde örnek verilebilecek birkaç isim Frenk mahallesi sakinlerinin profilini de ortaya koymaktadır.

19. yüzyılda Selanik'teki en meşhur levanten aileler arasında Abbott ailesi gelmekteydi. Selanik'e 18. yüzyılın ikinci yarısında gelen, İngiliz vatandaşı Barthelemy Edward Abbott, Selanik ile Avrupa şehirleri arasında ticaretle uğraştığı gibi zaman zaman da bazı Avrupa ülkelerinin Selanik konsolosluğu vazifesini yürütürdü. Kendisi ve eşi Ankara doğumlu olup, çocuklarının bazıları Ankara, bazıları Selanik'te dünyaya gelmişti.[740] Selanik'e birlikte geldiği

---

[734] Katolik dinini yayma amacı güden Lazaristler 1783'ten itibaren Selanik'te dini ve sosyal hizmetler sunmaktaydı. Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 47, 65, 127. Selanik'te Lazaristlerin faaliyetleir için bkz. Arthur Droulez, *Histoire de la Mission Lazariste de Thessalonique*, 1783-1945, Istanbul 1945.
[735] Sultan Abdülmecid'in İzmir'i ziyaret edecek olması nedeniyle, 1850 yılında Frenk Mahallesi adı değiştirilmiş ve bölge Mecidiye, Teşrifiye, Sultaniye ve Mesuidye isimli dört ayrı mahalleleye ayrılmıştı. Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Tebaa", *Belleten*, LXIII/238, Ankara Aralık 1999, s. 758.
[736] Slade, *Records of Travels in Turkey*, s. 451-452.
[737] Müslüman, Yahudi ve Hristiyan cemaatlerine ait kabristanlar da şehrin doğu yakasında bulunmaktaydı.
[738] Bâb-ı Âli bu talebi uygun bulmuş ve bir yer tespitini Selanik valisine emretmişti. Fakat Frenkler için Vardar Kapısı dışında bir kabristan yeri tahsis edildiğine dair bilgi bulunmamaktadır. BOA., HR.MKT., 306/9.
[739] Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri-I (1580-1838)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1974, s. 47.
[740] IAM., 192, sayfa 141.

kayınbiraderi (aynı zamanda konsolosluk tercümanı) Vasilaki'nin isminden anlaşıldığı üzere, Abbott'un eşi Ankaralı Rum bir ailenin kızıydı. İngiltere kökenli Abott, Ankara'da evlenmiş, akabinde Selanik'e yerleşmişti. 1817 yılında öldüğü zaman hala İsveç'in Selanik konsolosuydu.[741] Edward Abbott'un oğlu George Abbott da ticaretle uğraşmaktaydı.[742] Selanik'in önde gelen zengin Rum ailelerinden Kaftancıoğlularının kızıyla evlenmişti.[743] Oğulları Henry ve John Nelson (Jackie/Ceki)[744] Abbott İngiliz vatandaşı olarak görünse de aslında Rum ortodoks cemaatinin özelliklerini taşıyan ve anneleri vasıtasıyla bu cemaate de mensup olan kişilerdi. Edward Abbott'un diğer oğlu Petraki Abbott, Hollanda'nın Selanik konsolosluğunu yürütmekteydi ve onun da dört oğlu vardı.[745] 1812 yılında şehre gelen Holland'a göre[746], Edward Abbott Selanikli gibi giyinir, ana dili gibi Türkçe konuşurdu. Şehir Müslümanları ile iş ortaklıkları kurar, evi ise şehirdeki Hristiyan evleriyle benzer özellikler taşırdı.[747] Kısacası "Frenk" olsalar da Abbotlar da Selanikliydi. Frenk mahallesinde bulunan Jackie Abbott Çeşmesi[748] ise ailenin şehrin ortak kültürünü ne denli özümsediğine işaret etmekteydi. Jackie Abbott zenginliğinin sembolü olarak, yaşadığı mahalleye bir hayrat çeşme yaptırmayı uygun görmüştü.

Abbottlar gibi Charnaud ailesi de levanten Frenk aileleri arasında bulunurdu. Francis Charnaud, 1812 yılında İngiltere'nin Selanik konsolosuydu. Levanten bir aileye mensup olan Charnaud, İzmir doğumlu olup yirmi yılı aşkın bir süredir Selanik'te ikamet ediyordu, ancak eşi Hollandalıydı.[749] Charnaud ailesini Chassaud ailesi takip etmekteydi. Marsilya'dan gelerek Selanik'e yerleşen Jean Chassaud tam bir levantendi ve Avuturya adına konsolosluk

---

[741] IAM., 192, sayfa 141; BOA., C.HR., 73/3643.

[742] Anastassiadou'nun bu konuda kaleme alarak birkaç eserde yayımladığı bilgilere göre Henry Abbott ve John Nelson Abbott, Edward Abbott'un oğullarıydı. Anastassiadou, "Yörenin Batılıları", s. 185; Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 332; Anastassiadou, *Salonique au XIXe siécle*, s. 106. Fakat aileye ait soy ağacına göre John Abbott ile kardeşi Robert'in babası George Abbott olup, Barthelemey Edward onların büyük babasıydı. Henry Abbott ise Robert'in oğluydu. Bkz. Abbott's Tree, http://www.levantineheritage.com/pdf/Abbott_tree.pdf (Erişim Tar. 02.05.2020). 1811 yılına ait Frenk listesinde de baba Abott'un George ve Petraki isimli iki oğlundan bahsedilmiş, George Abbot'un ise iki oğlu olduğu kaydedilmiştir. IAM., 192, sayfa 141. Abbott ailesi hakkında Yunan tarih yazımında yer alan bilgiler her zaman tartışmalı olmuştur. Bkz. Apostolos Vakaloupoulos, "Istorika stoiheia gia tin oikogeneia Abbot tis Thessalonikis sto ergo "I Stratiotiki Zoi en Elladi"", *Makedonika*, 22, 1982, s.214-220.

[743] Rum Kaftancıoğlu ailesi hakkında bkz. Evanghelos Hekimoglou, "Ioannis Gouta Kaftandjoglou: To prosopo mesa stin epohi tou", *Grigorios Palamas*, 758, 1995, s. 407-464.

[744] 19. yüzyılın ortalarında şehrin en güçlü Abbott'u John Nelson, Selaniklilerin tanımıyla Jackie (Cekis) Abbott'tu. John Nelson Abbott ve faaliyetleri hakkında bir çalışma tarafımızdan hazırlanmaktadır.

[745] IAM., 192, sayfa 141.

[746] Holland, İngiliz konsolosu Charnaud vasıtasıyla Edward Abbott ile tanışmış ve evinde misafir olarak ailesini gözlemleme fırsatı bulmuştu.

[747] Holland, *Travels in The Ionian Isles*, s. 43-44.

[748] Selanik yollarının tamir kayıtlarında Frenk mahallesindeki bazı sokaklar Jackie Abbott Çeşmesi ile tarif edilmekteydi. BOA., MVL., 65/49.

[749] IAM., 192, sayfa 141; *Travels in Various Countries of Europe*, s. 346; Holland, *Travels in The Ionian Isles*, s. 43.

yapıyordu.[750] Bu aileler aynı zamanda Levant Company'nin de kurucu ortaklarıydı. Edward Abbott "Levant Kumpanyası'nın Babası"[751] olarak anılmakta ve ortaklarıyla beraber Selanik ticaretinin önemli bir kısmını şirketleri aracılığıyla kontrol etmekteydi.[752] Dolayısıyla ikamet ettikleri Frenk mahallesinde ticarethaneleri de bulunmaktaydı.

Mahallenin önde gelen işletmeleri arasında, Bâb-ı Âli'nin her bir konsolosa açma izni verdiği fırınlar ile kasap dükkanları yer alırdı. 18. yüzyılın sonunda, şehre gelip giden tüccar ve Fransızlar için francala ve peksimet üretecek bir fırın açılması için Fransa konsolosuna izin verilmişti.[753] 1800 yılında Sicilya konsolosuna da tanınan fırın açma hakkı örnek gösterilerek İsveç konsolosuna da izin verilmişti.[754] 1839 yılında ise Amerika konsolosuna fırın açma yetkisi verilmişti.[755] Konsolosların birer de kasap dükkanı işletmeye hakları vardı.[756] Frenk mahallesinde konsoloslara ait, fakat Rum esnaf tarafından işletilen şerbethaneler de bulunurdu.[757]

Frenk mahallesi sakinlerinin çoğu "bâzergân" sıfatıyla anılırdı. Konsoloshane olarak kullanılan konutlar yanında, bu ticaret erbabının ikametgahı olan konaklar mahallede bulunurdu. 1839 yangınında büyük hasar alan mahallenin raporlarına göre, bu konakların 22'si tamamen yanmış ve sadece 5-6 konak kurtarılmıştı.[758] Buna göre mahallede en az 28 Frenk konağı olmalıydı. Bu konaklar genellikle, sınırları bitişik vaziyette, her birinin kendine ait bahçe ve avlusu olan malikanelerdi.[759] Konaklar yanında bazerganların mahzenleri de bulunurdu. 1839 yılında bu mahzenlerin 18'i yanarak kül olmuştu.[760] Jackie Abbot ile aslen Rum olup Rusya tabiiyetine geçen Mavridi bazerganın mahzenleri ise konaklarının bahçelerinde bulunmaktaydı.[761] Temmuz 1856'da, Frenk mahallesinin sonunu getiren büyük yangın, tüccar Yani Schilizzi'nin, konağındaki mahzenlere gizlediği yüklü miktarda barutun

---

[750] Constantin A. Vakalopoulos, "Contribution a l'Histoire de la Colonie Europeenne de Thessalonique vers la fin du XVIIIe Siecle", *Makedonika,* 12, 1972, s. 191-192.
[751] Clarke, *Travels in Various Countries of Europe*, s. 346.
[752] Despina Vlami, "Entrepreneurship and Relational Capital in A Levantine Context: Bartholomew Edward Abbott, The "Father Of The Levant Company" in Thessaloniki (18th-19th Century)", *The Historical Rewiew,* VI (2009), s. 129-164.
[753] BOA., C.HR., 10/479.
[754] BOA., C.HR., 71/3507.
[755] BOA., C.HR., 170/8469.
[756] Sadece kendi tebaalarına hizmet edecek dükkanlar yerine, zaman içinde tüm şehre ait fırın ve kasap gediklerini ele geçirme niyeti gösteren konsoloslar imtiyazlarının dışına çıkmaktan çekinmemişti. BOA., HR.MKT., 253/45.
[757] IAM., 240, sayfa 58-59. İngiliz Konsolosu 1845 yılında, hakkı olmamasına rağmen şerbethane ruhsatı talep etmişti, fakat hem yabancılara meygede ve şerbethane açma izni verilmemesi hem de şerbethaneci esnafının tepkileri nedeniyle bu talep kesin bir şekilde reddedilmişti. BOA., HR.SYS., 2923/5; BOA., HR.SYS., 2923/74.
[758] BOA., İ.DH., 2/86, Belge 2-3.
[759] Aron Rodrigue ve Sarah Abrevaya Stein, *A Jewish Voice from Ottoman Salonica: The Ladino Memoir of Sa'adi Besalel a-Levi*, çev. Isaac Jerusalmi, Stanford University Press, California 2012, s. 48.
[760] BOA., İ.DH., 2/86.
[761] BOA., HR.MKT., 156/75.

ateş almasından kaynaklanmıştı. Frenk Mahallesi ile İştira arasındaki şehir hisarının hemen dibinde bulunan bu konakta yaşanan patlama ile yangın başlamış, Frenk mahallesinin büyük bir kısmını yok etmişti. Hatta patlamanın etkisiyle şehir hisarının bir kısmı da yıkılmıştı.[762] Bâb-ı Âli yangından sonra, kale nizamına uygun olmayan birçok konağın yeniden inşasına izin vermemişti. Bunlar arasında, Jackie Abbott ailesi konağı, babası George Abott'a ait konak, İspilyano ailesi konağı, Liyazirno ailesi konağı, Vise ailesi ve Andon Polito ailesine ait konaklar da bulunmaktaydı.[763]

Şehir nizamına aykırı faaliyetleri bilinen ve menfaatlerinin peşinde daima şehir yöneticileri ile çekişen Frenkler, bu anlamda konsolosların ve İstanbul'daki büyükelçilerin siyasi gücüne sığınmaktaydı. Ancak kural dinlemezliğin en bariz örneği olan Schilizz bazarganının şehrin merkezinde barut istiflemesi büyük bir faciayı beraberinde getirmiş, Frenklere de ders olmuştu. 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişmeye başlayan şehir dışındaki Kelemeriye semti, şehir merkezinden kaçmaya başlayan Frenklerin yeni adresi olacak, burada aile isimleriyle anılan birçok malikane inşa edilecektir.[764] Jackie Abbott ise yine Frenk Mahallesinde bir konak inşa edecek, aile gücünü kaybettiği zaman Osmanlı Bankası'nın Selanik şubesi Abbottların mülkü üzerinde hizmet vermeye başlayacaktır.[765]

Daha önce bahsedildiği üzere, Yahudilerin Malta mahallesi de aynı bölgede yer almaktaydı. Bu anlamda burası sadece Frenklerin ikamet ettiği özel bir mahalle değil, ticaret merkezlerinin ve çarşıların, bilhassa hatırı sayılır Yahudi nüfusun bulunduğu bir mahalleydi. 1839 yılına ait büyük yangın raporuna göre Frenk mahallesinde bulunup yanan Yahudi yerleşimlerinin sayısı 210 oda ve 30 avlu olarak hesap edilmişti.[766] Tuhafçılar çarşısı başta olmak üzere, Girit Hanı ve Boşnak Hanı gibi ünlü hanlar da bu mahallede bulunmaktaydı.[767]

2.3.2. Sur Dışında Hayat

Nefs-i Selanik sakinlerinin sosyal ve ekonomik hayatı büyük ölçüde sur duvarlarının içerisinde cereyan etmekteydi. Ancak tabii ki şehrin kapılarından dışarıya çıkıldığında bu hayatın parçası olan ve şehri içerisine alan geniş bir yaşam halkası vardı.

---

[762] BOA., İ.DH., 349/23050.
[763] BOA., İ.MVL., 426/18699, Belge 2.
[764] Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*,s. 267.
[765] Osmanlı Bankası'nın Abbott konağına hangi tarihte yerleştiği bilinmemektedir. Bununla beraber bugün Selanik Devlet Konservatuarı olarak hizmet veren bina, 1896 ve 1917'de yangınlardan büyük hasar alan banka binasının yerinde inşa edilmiş olan 20. yüzyıla ait bir yapıdır. Vassilis Colonas, "Nouveaux Elements sur l'histoire de la Banque Ottomane a Thessalonique", *Makedonika*, 23, 1983, s. 47-48, 52-53, 63.
[766] BOA., İ.DH., 2/86.
[767] BOA., MVL., 65/49.

2.3.2.1. Mezarlıklar

Kelemeriye Kapısı'ndan şehrin doğusuna çıkıldığında Müslüman, Yahudi ve Hiristiyan cemaatleri ile küçük de olsa şehir Frenklerine ait mezarlıklar bulunurdu.[768] Bugün Aristoteles Üniversitesi Kampüsü'nün bulunduğu alandan başlayan kabristan yerleri, sur duvarlarının dışında zirveye doğru yükselir ve Yedikule'ye kadar ulaşırdı. Hem Müslümanlar hem de Yahudiler atalarına ait mezarların hemen şehrin kapısında olmasını tercih etmişti. Nitekim ölüm ve ahiret inancı kişinin her daim aklında tutması gereken bir mefhum, kabristanlar ise daima ibret alınacak mekanlardı. Sefarad Yahudileri mezarlık alanını "Bedahey" olarak isimlendirirdi. "Beth Ahaim" kelimelerinden türeyen bu kelime "hayat evi" anlamına gelmekte ve ölümün de hayata dahil olduğunu anlatmaktaydı. 20. yüzyıla gelindiğinde Bedahey'in kapladığı alan 400.000 m^2'ye ulaşmıştı.[769] Yahudi mezarlığının devamında Müslüman mezarlığı ve onun yanında Dönmelere ait küçük bir mezarlık bulunurdu. Kuzeye doğru devam eden alanda Hristiyan mezarlığı yer alırken, zirvede Yedikule'nin sur dışında da yine Müslümanlara ait mezarlıklar bulunurdu. Benzer şekilde, şehrin batısında da Yenikapı ile Vardar Kapısı arasında Müslümanlara ait mezarlıklar vardı.[770]

Selanik'i çepe çevre saran mezarlıklarda belirli bir nizam vardı ve bunun gözetilmesi gerekirdi. Şehrin doğusunda bulunan geniş mezarlıklar Kelemeriye kabir zabitinin sorumluluğundaydı.[771] Hristiyan ve Yahudi cemaatlerinin de mezarlıklarla ilgilenen görevlileri vardı. Örneğin Yahudi cemaatinde mezarlıkların işleriyle ilgilenen bir kurul bulunur ve başkanına da Kabarbaşı denirdi. "Gömme kardeşliği" anlamına gelen "Hevra Kadisha" ise cemaatin tüm defin işlemlerini ücretsiz olarak yürüten ve gönüllülük esasıyla çalışan bir sosyal kuruluş olarak her mahallede bulunurdu.[772]

2.3.2.2. Bağ, Bostan, Köy ve Çiftlikler

Selanik etrafını saran dağlık arazi ve Vardar Ovası'na açılan geniş düzlük, şehir sakinlerine ait mülklerin yer aldığı, bu anlamda şehre çeşitli gıda ürünlerinin nakl edildiği verimli bir alandı. Şehir içerisinde ekim yapılacak arazi bulunmaması ve dağınık vaziyette bazı bostanlar haricinde üretimin mümkün olmaması, sebze ve meyve ihtiyacını hemen şehir kapıları dışındaki arazilerden temin etmeyi gerektiriyordu. Vardar ve Kelemeriye Kapısı

---

[768] Cousinery, *Voyage dans La Macédoine,* s. 52-53.
[769] Naar, *Jewish Salonica,* s. 242.
[770] Osmanlı hakimiyetinden sonra, şehrin 20. yüzyıldaki yeni hakimleri, şehrin geçmişini silip yeni bir tarih yazmak gayretiyle, şehrin tapu senedi olan bu mezarlıkları ortadan kaldırmaya öncelik vermiştir.
[771] 1830 nüfus sayımında Ali Paşa mahallesinde sakin Kelemeriye kabir zabiti Aguş için bkz. BOA., NFS.d., 4956, sayfa 13.
[772] Molho, *Selanik Yahudileri*, s. 96.

dışında bulunan bağ, bahçe ve bostanlarda birçok sebze meyve yetiştirilir, fakat şehir idaresi bu üretime müdahale etmezdi. Buralarda üretim yapanlar bahçe ve tarlaları yanında küçük bahçevan kulubeleri inşa ederek üretim faaliyetlerini yürütürlerdi. Zaman zaman şehrin su yollarından bu bahçelere su bağlanır, ancak şehre cereyan eden su azaldığı zaman şehirlilerin tepkisiyle karşılaşılırdı.[773]

Vardar ve Kelemeriye kapıları haricindeki üretim aşar vergisine de tabi değildi. 1850 yılı sonunda alınan bir kararla buralardaki bağ, bahçe ve bostanlardan üretilen sebzelerden aşar vergisi alınmaya başlanmıştır.[774] Şehir kapılarında görevli gümrük ve ihtisap memurları şehre girip çıkan ürünleri sıkı sıkıya kontrol eder, söz konusu kontrol çoğu zaman ahalinin tepkisiyle karşılaşırdı. Nitekim gümrük ve ihtisap memurlarının şehirlinin kendi ihtiyacı için ürettiği üründen vergi alma hakkı yoktu. 1850 yılında şehir önde gelenleri toplanarak şehir gümrükçüsü ve ihtisap nazırını bu hususta valiye şikayet etmişti. İddiaya göre şehir kapılarındaki görevliler, çift sahibi fukaranın şehir dışındaki çitfliklerden kendi hanesinde tüketmek üzere getirdiği fasulye, böğrülce ve mercimekten, çiftlik sahiplerinin yine kendi evlerine mahsus olarak getirdiği yoğurt, tarhana, yumurta, tavuk, pekmez gibi ürünlerden, hatta medreselerde okuyan suhtelerin köylerinden getirdiği bir iki okka tarhana ve yoğurttan bile vergi talep etmekteydi. Aynı yıl yaşanan bir hadise ise herkesin gönlünü sızlatmıştı. Köyünden gelerek Selanik'ten 7 kuruşa bir ayakkabı alan bir köylüden, şehir kapısından çıkarken 2 kuruş vergi alınınca adam orada ağlamaya başlamış ve şikayetçi olmuştu. Tüm bunları inkar eden gümrükçü ve ihtisapçı efendiler, kimseyi rencide etmemeleri ve nizama uymaları hususunda Vali tarafından uyarılmıştı.[775]

Sur dışında tarım faaliyeti daha çok şehrin Hristiyanları tarafından gerçekleştirilirdi. 1845 yılı temettuat sayımları, Müslümanlar ve Yahudilere ait tarla, bağ, bahçe, bostan gibi üretim sahalarının hiç denecek kadar az olduğunu göstermektedir. Müslümanların daha çok "alaka sahibi", yani toprak/çiftlik sahibi olarak gösterildiği bu defterler, bu mülklerin yeri ile ilgili şehrin hemen yakınlarını değil diğer nahiyeler ve köylerini işaret etmektedir. Hristiyanlara ait kayıtlar ise birçok kişinin kendi meslekleri yanında bağ işiyle uğraştığını, bu bağlardan şarap üretimi yaparak müskirat vergisi ödediklerini göstermektedir. Bu hususta yapılan incelemeye göre Hristiyan hanelerinin toplamda 140 dönüm bağı vardı. Yahudilerin mülkiyetinde ise bağ yoktu ve kendileri için ürettikleri şarabın üzümünü Rum ve Bulgarlardan

[773] 1831 yılında Âb-ı Cedid su yolcusu Ömer isimli şahsın, su vakfiyelerine aykırı bir şekilde sur dışındaki bahçe ve bağlara su verdiği, haksız kazanç elde ettiği gerekçesiyle görevine son verilmiştir. BOA., C.EV., 9/418.
[774] BOA., İ.MVL., 193/5885.
[775] BOA., MVL., 239/6.

satın almaktaydılar.[776] Genellikle 1 dönüm, hatta yarım dönüm olarak haneler arasında dağılan Hristiyan bağları, bazı kişiler üzerinde daha fazla da olabiliyordu. Şehir içerisinde Hristiyan mahallelerinde 140 dönümlük bir bağ arazisinin bulunması mümkün değildi. Bu anlamda bu mülklerin ve buralardaki üretimin sur dışında olduğu muhakkaktır. Bağ sahiplerinin mahallelere dağılımı incelendiğinde ise, bağların hangi bölgede olabileceği fikri ortaya çıkar. Aya Kostantin mahallesi sakinlerinin toplam bağ miktarı 12 dönüm[777], Aya Nikola'nın 13,5[778], Panaguda'nın 25,5[779], Metrepolid'in 13[780], Tuzlu Çeşme'nin 16[781], Aya Tanaş'ın 30[782] olan bağ miktarı, Aya Pat mahallesinde ise 40[783] dönümdü. Kelemeriye Kapısı'nın hemen ağzında bulunan Aya Pat başta olmak üzere, yine kapıya yakın Aya Tanaş ve Panaguda mahallelerinde yoğunluk kazandığı görülen bağ sahipleri dikkate alındığında, bu bağ yerlerinin Kelemeriye Kapısı dışında yani şehrin doğusundaki arazilerde olduğu açıktır.[784] Bölgenin eğimli arazi yapısı ve sulamaya imkan sunan Kışla Deresi, Üç Çeşmeler Deresi, Şeytan Deresi, Arslan Deresi, Büyük Dere, Şarno Deresi, Eğri Dere gibi birçok dere ile çevrili olması[785] ise buradaki üretimi kolaylaştıran en önemli faktördü.

19. yüzyılın ilk yarısında Vardar Kapısı'ndan şehir dışına çıkıldığında kuzeye gidilirse Siroz yolu, batıya devam edilirse Yenice ve Vodina'dan geçen Manastır yoluna çıkılırdı. Vardar Kapısı'na yaklaşık 20 km mesafede bulunan Vardar Nehri'ne kadar olan arazide ise şehrin devamı sayılabilecek bazı köy ve çiftlikler bulunurdu. Şehre 4 saat uzakta, Vardar üzerinde bulunan büyük ahşap köprüden geçildiğinde ise artık şehir periferisinden iyice uzaklaşılmış olurdu.[786] Vardar köprüsü, şehri Rumeli içlerine bağlayan yol üzerindeki en önemli engel olan nehirden geçişi sağlamakta bu anlamda şehrin nakliyat ve ulaşım yollarında büyük önem arz etmekteydi. Bu yüzden 1841 yılında dört ay süren uzun bir tamirat görmüş ve adeta yeni baştan inşa edilmişti.[787]

---

[776] Bkz. Yahudi cemaatinin müskirat zecriyesinden muaf tutulmalarına dair emir, BOA., BEOAYN.d., 249, sayfa 106.
[777] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11566.
[778] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11621.
[779] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11609.
[780] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11725.
[781] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11761.
[782] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11682.
[783] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11536.
[784] Cousinery de Kelemeriye yamaçlarında bahçelerle beraber bilhassa üzüm bağlarının yer aldığını aktarmaktadır. Cousinery, *Voyage dans La Macédoine,* s. 53.
[785] Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 228-231
[786] IAM., 253, sayfa 277.
[787] BOA., ML.,MSF.d., 3282; BOA., ML.MSF.d., 3100; BOA., ML.MSF.d., 3197; BOA., ML.MSF.d., 3389.

Kuzeyde Siroz yolu üzerinde Kara Hüseyin[788] ve Lenbet[789] çiftlikleri bulunurken, Vardar Nehri'ne uzanan yol üzerinde ise Harmanköy[790] ve Dudular[791] çiftliği yer alırdı. Bu çiftlikler bilhassa şehir Müslümanlarının arazilerinin bulunduğu bölgelerdi. Harmanköy ise Evrenoszâde Sırrı Selim Paşa'nın çiftliğiydi. Evlâd-ı Fâtihân karyelerine de dahil olan Harmanköy, aynı zamanda 1827 yılında Bosna Valisi iken vezareti elinden alınan Sırrı Selim Paşa'nın ikamete memur edildiği yerdi.[792] Nitekim 1830 nüfus sayımında Sırrı Selim Paşa'nın on sekiz kişiye ulaşan hademelerinin de burada ikamet ettiği kaydedilmişti.[793] 1827 yılında Asâkir-i Mansûre için toplanan Evlâd-ı Fâtihân neferleri de Harmanköy'de biraraya getirilmiş ve ilk eğitimleri burada gerçekleştirilmişti.[794]

Harmanköy ve hemen ilerisindeki Dudular çiftliği, 19. yüzyılın başlarından beri Rumeli'nin çeşitli konar-göçer gruplarına da kışlak olarak ev sahipliği yapmıştır. Özellikle önemli miktarda Ulah göçerleri burayı kışlak olarak kullanmış, Müslüman çiftliklerine ait otlakları kiralayarak hayvan sürüleri ile bölgede ikamet etmişlerdir.[795]

Selanik'in kuzey doğusu ise şehirden görünen büyük Hortiatis Dağı zirvesine kadar devam eden ve yol üzerinde Örencik[796], Kireçköy[797] ve Hortaç[798] köyünün bulunduğu yüksek rakımlı tepelerden oluşurdu. Şehre yakın olan Örencik, Thermaikos Körfezi'nin tamamını seyretme imkanı sunan, bu anlamda şehrin konsolos ve Frenk ailelerinin yazlık konaklar inşa ettiği bir bölgeydi.[799] Bölgenin en ünlü sakini Jackie Abbott'tu. Sultan Abdülmecid 1859 şehri ziyaret ettiği sırada bu tepeleri dolaşmış ve kendisini ağırlamak için büyük hazırlıklar yapan Abbott konağına kadar gelmişti.[800]

Örencik'in ilerisinde Hristiyan nüfusa sahip Kireçköy ve daha da kuzeyde Hortaç karyesi bulunurdu. Burası şehrin ana su kaynağı olan Hortiatis su kemerlerinin de güzergahıydı. Hortaç köyü şehirde camiisi de bulunan İshak Paşa vakfına bağlıydı. Belli başlı vergiler dışında bu köyün esas yükümlülüğü, yıllık hasılatlarının önemli bir kısmını söz konusu vakfa

---

[788] Bugün Polichni.
[789] Bugün Evharpia.
[790] Bugün Evosmos.
[791] Bugün Diavata.
[792] BOA., HAT., 719/34261.
[793] Bunlar arasında Paşa'nın imamı, kahvecisi, mirahuru, vekiliharcı, katibi, iki nefer aşçısı, azatlı köleleri ve maiyetindeki kimseler bulunmaktaydı. BOA., NFS.d., 4956, sayfa 51-52.
[794] BOA., C.AS., 780/33003.
[795] Kyriakos Chatzikyriakidis, "(Palaio) Harmankioy Istoria, dimografia (teli 18. Ai- arhes dekastias 1930)", *Makedonika*, 37, 2008, s. 181.
[796] Bugün Pefka.
[797] Bugün Asvestohoris.
[798] Bugün Hortiatis.
[799] 19. yüzyılın başından itibaren Abbot ailesinin Örencik'te konakları bulunmaktaydı. Detayları için bkz. Vakalopoulos, "Contribution a l'Histoire de la Colonie Europeenne de Thessalonique", s. 183-187.
[800] Sultan Abdülmecid ile Jackie Abbott'un burada gerçekleşen diyalogları ve akabinde yaşanan olaylar hakkında bkz. Çakılcı, "Unutulmuş Bir Seyâhat-i Hümâyûn", s. 76-77.

ödemekti.[801] Ayrıca yaz aylarında şehrin buz ihtiyacı da bu köylerde açılan buz kuyularından temin edilirdi. Bu çerçevede köy reayasının Selanik idarecileriyle güçlü bir iletişim ve ilişkisi söz konusuydu.

2.3.2.3. Kamu Binaları ve Sahilhaneler

19. yüzyılın ikinci yarısında nüfusu şehre sığmayan Selanik'in hem doğu hem de batı surları dışında yeni mahalleleri oluşmuştu. Özellikle batıdaki Çayır semti ile doğuda Kelemeriye düzlüğünde gelişen Kırlar semti büyük bir gelişim ivmesine sahipti.[802] 19. yüzyılın ilk yarısı içinse durum tamamen farklıydı. Nitekim şehir yöneticileri ve İstanbul, 1853 yılında dahi sur dışında inşa edilecek yeni binalara kesin bir şekilde izin vermeme ve önlem alma gayreti içerisindeydi. Selanik meclisi azası Hacı Tayyib Efendi'nin Kelemeriye Kalesi ile kışla-i hümayûn binası arasında inşa ettirdiği kahvehane bile bu çerevede yıktırılmıştı. Civarda bulunan bahçevan kulubeleri dahi bu kesin hükümden nasibini almıştı. Meclis azası olmasına rağmen, rüşvet, adam kayırma, ahaliye zulüm gibi ağır suçlarla itham edilen ve bu anlamda şehrin üç cemaatinin de nefretini kazanan Hacı Tayyib Bey'in bu girişimi şehir dışındaki imar sorunlarının kontrolünün ne derece zor olduğuna işaret etmektedir.[803] Bilhassa Tanzimat Fermanı sonrasında kale nizamına riayet etmeye çalışan yöneticiler, şehir surlarından 2.500 zira uzaklığa kadar olan bölgeyi top altı kabul ederek, buralarda inşaata izin vermemiştir. Hacı Tayyib Bey'in kahvehanesinin yıkılma sebebi de top altı mesafede kalmasıydı. Zira, emsal teşkil edecek olan kahvehaneden sonra sur duvarı altına kadar hızla yeni binalar türemesinden endişe duyulmuştu.[804]

1830 yılında inşaatına başlanan ve 1837'de hizmete açılan kışla-i hümayûn sur dışındaki yerleşimi başlatan ilk girişimdi. Kamu binası olması nedeniyle kale nizamına riayet edilerek inşa edilen bu yapı, şehrin doğusunda inşa edilecek yeni binalar için sınır görevi görüyordu. Nitekim sur duvarlarından kışlaya kadar olan mesafe top altı hesabına göre inşaatın yasak olduğu bir bölgeydi. Benzer bir fizikî sınır şehrin batısı için de geçerliydi. 19. yüzyılın başından itibaren kayıtlarda ismine rastlanan Beş Çınar bahçesi Vardar Kapısı'nın ilerisinde yer almaktaydı. Yusuf Sıddık Bey, 1834/1835 tarihinde burada bir şadırvan inşa ettirerek, bahçeye su getirmişti.[805] "*Şehrin nüzhetgâhı*" olan Beş Çınar, aynı zamanda şehir topçu birliklerinin de

---

[801] 1819 yılına ait bir kayda göre Hortaç köyünde 54 avarız ve nüzul hanesi bulunmaktaydı. Köylüler yıllık hasılatlarından 28.755 akçeyi ise İshak Paşa vakfına ödemekle yükümlüydü. BOA., C.BLD., 66/3265.
[802] Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 231, 235; Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 121 v.d.
[803] Anna Vakali, "Tanzimat'ta Yolsuzluk, Arzuhaller ve Elit İçi Kavgalar: Selanik'te Hacı Tayyib Vakası", *Toplumsal Tarih*, 310, Ekim 2019, s. 17.
[804] BOA., İ.MVL., 264/10000; BOA., İ.MVL., 281/11026.
[805] Söz konusu şadırvanın inşası ile ilgili Meşhurî Dîvânı'nda bir tarih yer almaktadır. *Meşhurî Dîvânı*, s. 65-66.

talimhane meydanı olarak kullanılmaktaydı.[806] 19. yüzyılın başından beri Evlâd-ı Fâtihân askerinin, daha sonra da Asâkir-i Mansûre birlikleri ile sair birliklere ait törenler de burada icra edilirdi.[807] 1859 yılında Selanik'i ziyaret eden Sultan Abdülmecid de tüm kabullerini Beş Çınar'da kurulan çadırlarda gerçekleştirmiş, geceleyin ise aynı yerde eğlence ve kutlamalar tertip edilmişti.[808]

1853 yılında Selanik'te inşaasına izin verilen buhar (vapur) değirmenlerinin yerinin tespiti meselesi de bu fizikî sınırların etkisine işaret etmektedir. Su değirmenlerinin şehre uzak olması sebebiyle İzmir'deki örneklerine uygun olarak Selanik'te de un ve susam yağı imalatı için buharlı değirmenler inşaatına izin verilmişti.[809] Ancak bu değirmenlerin doğuda kışla-i hümayûndan sonra, batı da ise Beş Çınar'dan sonraki bir bölgede inşa edilmesinde ısrar edilerek Beş çınar civarındaki kahvehanelerin olduğu bölgede kurulmalarında hem fikir olunmuştu.[810]

19. yüzyılın ilk yarısında sur dışında bazı malikaneler de bulunmaktaydı. Tespit edilebildiği kadarıyla, bunların başında Evrenoszâde Yusuf Sıddık Paşa'nın sahilhanesi gelmekteydi. Beş Çınar bahçesinin hemen ilerisinde bulunan bu bina[811], şehrin doğusunda inşa edilecek örneklerinden önce Beş Çınar mevkiine olan rağbeti de göstermektedir. Şehir sakinlerine ait sahilhaneler Kelemeriye Kapısı dışında devam eden sahil boyunda da yer almaktaydı. 1849 yılında Selanik karantinahanesi için sur dışında aranan uygun bir yer için tavsiye edilen Müteveffa İbrahim Paşa sahilhanesi buna örnektir. Şehirden 20 dakika mesafede Kelemeriye sahilinde bulunan bu bina, selamlık ve harem kısımlarını haiz büyük bir yapıydı.[812] Söz konusu örnekler 19. yüzyılın ilk yarısında şehrin önde gelen isimlerinin, herhalde yazlık mahiyetinde olan konaklarını sur dışında inşa etmeye başladıklarını göstermektedir. Bununla beraber şehirde yaşayan Frenk veya müstemen taifesinin de buna benzer binalara sahip olduğu görülmektedir. 1856 yılında şehirde büyük bir yangına sebep olan Yanni Schilizz hakkında yapılan tahkikatta, "*Kelemeriye bağları civarındaki leb-i deryada vaki kalesi*"[813] olarak tanımlanan yapı, şehirdeki yabancıların aynı bölgelerde yazlıkları olduğunu düşündürmektedir.

---

[806] BOA., İ.HR., 127/6414.
[807] Evlâd-ı Fâtihân taburlarının nöbet değişim törenleri Beş Çınar'da icra edilirdi. BOA., HAT., 659/32168. 1834 yılında İşkodra'daki görevinden dönen Selanik 13. Alayı'na nişanları Beş Çınar'da tertip edilen törenle takdim edilmiştir. BOA., HAT., 1266/49033. Ocak 1848'de donanma-i hümayûnda görevli Hristiyan neferler için Selanik Metrepoliti Beş Çınar'da bir vaaz vermiştir. BOA., İ.HR., 127/6414.
[808] Çakılcı, "Unutulmuş Bir Seyâhat-i Hümâyûn", s. 76, 78.
[809] BOA., MVL., 257/63.
[810] BOA., MVL., 254/8; BOA., MVL., 255/50.
[811] BOA., MVL., 255/50.
[812] BOA., İ.MVL., 135/3672. Şehre 20 dakika mesafede olan bu yapı, 15 dakika uzaklıkta olarak tarif edilen kışla binasının ilerisinde, yani yukarıda temas edilen fizikî sınırlar haricinde inşa edilmişti.
[813] BOA., HR.MKT., 156/75, Belge 14.

Yüzyılın ilk yarısına ait bu mevcudiyet, ikinci yarısında Yalılar (Kırlar) semtinin oluşmasına temel teşkil edecektir.

2.3.2.4. Selanik Mevlevîhânesi

Selanik şehrinin sur dışında yer alan en önemli merkezi şüphesiz, Yeni Kapı'dan çıkıldığı zaman önce mezarlığı, sonra müştemilatı ve tabii ki semahanesiyle ortaya çıkan, servi ağaçları arasındaki Mevlevîhâneydi. Mevlevîhânenin ilk şeyhi olan Kerim Dede (Larendeli Abdülkerim Dede[814])'nin türbesi de bu bahçe de yer alırdı. Şehrin tarihinde önem arz eden bu Mevlevîhâne, I. Ahmed döneminin defterdarı Ekmekçizâde Ahmed Paşa tarafından 1602-1605 yılları arasında inşa edilmiştir.[815] Rivayete göre, Ekmekçizâde Ahmed rakipleri ile mücadele ettiği bir dönemde, Selanik'te bir ağaç kavuğu içerisinde oturur vaziyette sohbet ettiği ve ona ileride paşa olacağını müjdeleyen Abdülkerim Dede isimli bir zata olan minnet borcunu ödemek için söz konusu ağacın bulunduğu yerde bu Mevlevîhâneyi inşa ettirmiştir.[816]

1830 yılı nüfus sayımına göre Mevlevîhânede şehir dışından beş derviş bulunuyor, bununla beraber şehirde ikamet eden on beş civarındaki derviş ve tarikat önde gelenleri de sur dışındaki bu bölgeyle daima irtibat kuruyordu.[817] Vardareyn nahiyesinde bulunan bazı vakıf mülkleri ve şehir içindeki vakıf menzilleri ile ayakta duran Mevlevîhâne[818], 19. yüzyılın ortasında ekonomik olarak büyük sıkıntı içerisindeydi. Vodina'da bulunan diğer Mevlevîhâne ile birlikte Selanik yerel gelirlerinden belirli bir miktar taamiye yardımı alan Mevlevîhâne[819], şeyhlerinin kötü yönetimi sayesinde birçok vakıf mülkünü kaybetmiştir. 1830 yılında Şeyh Mehmed Ali Efendi'nin vefatı üzerine, Muid Alaeddin (Çınarlı) mahallesi sakini Şeyh İbrahim Edhem Efendi[820], Mevlevîhânenin başına geçmiş ancak takip eden yirmi yıl zarfında büyük bir borç yaratmıştı. Şehrin ünlü Frenk sarrafı Jackie Abbott'a 286.000 kuruş borçlanan İbrahim Edhem, borcuna karşılık teminat gösterdiği Vardareyn nahiyesindeki vakıf çitfliklerini elden çıkarmak zorunda kalmıştı. Vakıf mülkünün bir Frenk sarrafa devredilmesinin yaratacağı hukukî ve manevi zararlara mani olmak üzere Evrenoszâde Yusuf Sıddık Paşa söz konusu

---

[814] Cengiz Parlak, "Selanik Mevlevîhânesi (Evkâfı ve Yönetim Sorunları), *Cihannüma*, V/2, Aralık 2019, s. 61.
[815] Selanik Mevlevîhânesinin kuruluş tarihi ile ilgili tartışmalar Cengiz Parlak tarafından nihayete erdirilmiş ve buranın 1602-1605 tarihleri arasında kurulmuş olabileceği güçlü iddialarla ortaya konulmuştur. Parlak, "Selanik Mevlevîhânesi ", s. 50-51.
[816] A. Süheyl Ünver, "Selanik Mevlevîhânesi, 1913-1915", *Mevlana Yıllığı*, Konya 1963, s. 31-32.
[817] Bkz. Tarakçı, İshak Paşa, Akçe Mescid, Hacı İsmail, Saray-ı Atik ve Muid Alaeddin mahallesi sakinleri, BOA., NFS.d., 4956.
[818] Selanik Mevlevîhânesinin vakıf mülklerine ilişkin kapsamlı bir araştırma Parlak tarafından yapılmıştır. Parlak, 2019: 57-61. Biz burada 19. yüzyılın ilk yarısında Mevlevîhânenin içerisinde bulunduğu ekonomik sıkıntı ve bunun şehir önde gelenleri ile ilişkisine temas etmekle yetindik.
[819] Yardım ödemeleri için bkz. BOA., ML.MSF.d., 7906; BOA., ML.MSF.d., 9672.
[820] BOA., NFS.d., 4956, sayfa 46.

mülkleri devralmış ve bedelini Jackie Abbott'a ödeyerek borcu kapattırmıştı.[821] 250 yıllık tarihe sahip olan Mevlevîhâneyi böylesine bir borç hadisesiyle İstanbul'un gündemine taşıyan İbrahim Edhem Efendi, vakıf mülklerini kaybettikten sonra "*hakpa-yı devletlerinden niyazmend olduğum maaş hususu müsaade-i devleti niyaz-ı dervişanımızdır aman efendim hazretleri*" diyerek Sultan Abdülmecid'ten maaş talep etmiş ancak reddedilmişti.[822]

1858 yılında ise bu sefer bir başka şeyh, Yakub Efendi Mevlevîhânenin imkanlarını kendi menfaati için kullanmıştır. Burada ikamet eden fakirleri Mevlevîhâneden çıkartan Yakub Efendi, haftada bir okunan hutbeyi ve mevlid-i şerif ayinlerini de iptal etmişti. Mevlevîhâne derviş ve fukarasının iddiasına göre Yakub Efendi daha da ileriye giderek, Kerim Dede'nin sandukasını örten şalları keserek kendi harem dairesine perde yapmaktan bile çekinmemişti.[823] Bir takım mübalağayı barındıran bu şikayetler, vakıf mülklerini kaybettikten sonra Selanik Mevlevîhânesi nizamının hızla bozulmaya başladığını ve şehirdeki mevleviler arasında büyük bir rekabet sahasına dönüştürüldüğünü göstermektedir. Ancak tüm bu ekonomik zorluklara rağmen sur dışında tasavvufi bir merkez olarak varlığını sürdüren Mevlevîhâne 20. yüzyıla kadar ulaşmıştır.

2.3.3. İbadethaneler

Müslüman, Hristiyan, Yahudi dinine mensup olan sakinlerinin dini ibadet ve ritüellerine hizmet veren mekanlarıyla zengin olan Selanik şehri, 19. yüzyılın ilk yarısında tam bir minareler ormanını andırıyordu. Şehre körfezden gelenler sahil itibariyle birbiri ardına zirveye yükselen minarelerin manzarasıyla karşı karşıya kalırdı. Roma dönemine ait birçok abidevî yapıyı bu dönemde hala ihtiva eden Selanik'te, fetihten sonra birçok kilise camiye tahvil edilmiş, söz konusu bu tarihi yapılar 19. yüzyıla erişme fırsatı bulmuştur. Nitekim işlevini sürdürmeyen binaların zaman içinde enkaza dönüşmesi kaçınılmaz olsa da Selanik'teki yapılarda yaşam kesintisiz şekilde devam etmiştir.

Camilerinin ünü yanında Ortodoks Hristiyan dünyasının metropolitliğine ev sahipliği yapması ve kadim kiliselere sahip bulunması şehrin dini zenginliğine güç katmaktaydı. Bizans dönemine kadar geriye götürülen tarihe sahip Yahudi havraları ise, cemaatin örgütlenme düzeni ve birçok bölgeden gelen farklı kültürlere sahip Yahudi grupları nedeniyle sayıları tam olarak hesap edilemeyecek kadar fazlaydı. Şehre ait ilk nüfus sayımlarından tespit edilen bazı veriler şehirdeki bunca kutsal merkezde görev yapan din adamlarının sayısı hakkında bilgiler sunmaktadır. İlk nüfus sayımlarının kesin rakamları ihtiva etmeyeceği unutulmadan,

[821] BOA., A.MKT.NZD., 44/24.
[822] BOA., MVL., 107/13; BOA., MVL., 101/12.
[823] BOA., A.DVN., 131/98.

1830/1831 yılında Selanik'te 53 imam ve 27 müezzin görevliyken[824], kiliseler ve manastırlarda 37 papaz bulunmaktaydı.[825] Yahudi cemaatinin muteber isimleri olan hahamların sayısı ise cemaat nüfusunun fazlalığıyla uyumlu olarak 99'du.[826]

2.3.3.1. Cami ve Mescitler

15. yüzyıldan 20. yüzyıla uzayan beş asırda Selanik'te cami ve mescitlerin sayısı giderek artış göstermiştir. Bu anlamda kubbe ve minareleriyle tam bir İslam şehri silüetine sahip olan Selanik, bu özelliğini 20. yüzyılda kesin bir şekilde kaybetmiştir. Bugün Selanik'i ziyaret edenler 19. yüzyılda sayıları yüze ulaşan cami ve mescitlerin izine rastlayamaz. Bu anlamda hala ayakta olsa da cami işlevini sürdürmesine izin verilmeyen Alaca İmaret Camii (İshak Paşa Camii) ve Hamza Bey Camii istisnadır. Fakat yüksek apartman binaları arasına sıkıştırılan ve bir bölümü tuvalete dönüştürülen Alaca İmaret Camii ile Egnatia Caddesi üzerinde, şehir merkezinde yer alsa da uzun yıllardır devam eden metro inşaatı sebebiyle etrafı şantiyeye dönüşen Hamza Bey Camii'nin hali üzüntü vericidir.

II. Murad'ın Selanik'i fethinden sonra şehirdeki büyük kiliseler camiye tahvil edilmiştir. Âşık Mehmed, 16. yüzyılda 11 olarak saydığı camilerin yedisinin kiliseden dönüştürüldüğünü belirtir. Buna göre şehrin önde gelen büyük camilerinden olan Eski Cuma, Kasımiye, Ayasofya, Cezeri Kasım Paşa, Yakup Paşa, Saray-ı Atik ve Hortacı (Sinan Paşa) Camii fetih öncesinde kiliseydi. Fetihten sonra ise İshak Paşa (Alaca İmaret), Pişmaniye, Hamza Bey ve Akçe Mescid camileri bina edilmişti. 16. yüzyılda şehirde camiler haricinde 70-80 adet de mescit bulunmaktaydı.[827] Benzer cami isimlerini bir yüzyıl sonra Evliya Çelebi de saymakta ve ek olarak Süleyman Paşa, İki Lüle, İki Şerefeli, Karaali, Topal, Burmalı, Davud Paşa ve Seyfullah camilerinden bahsetmektedir. Evliya Çelebi bunlar haricinde mescitlerin sayısını mübalağalı bir şekilde 150 olarak vermektedir.[828]

Selanik'in fethi akabinde görkemli Akheiropoietos Kilisesi Sultan Murad Han Camii ismini almış zaman içinde Eski (Cuma) Camii olarak anılmaya başlamıştır.[829] Fetihten sonra uzun bir süre kilise işlevini sürdüren ve şehrin koruyucu azizi olarak kabul edilen Hagios

---

[824] BOA., NFS.d., 4956.
[825] BOA., NFS.d., 4960.
[826] BOA., D.CRD.d., 39924.
[827] *Menâzirü'l-Avâlim*, s. 985-989.
[828] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 65-66.
[829] 19. yüzyıla ait kayıtlarda söz konusu cami, bağlı bulunduğu vakfın ismiyle, Sultân Murad Hân-ı Gâzi Camii olarak anılmaya devam etmiştir. BOA., HAT., 1515/49; BOA., C.BLD., 58/2891. 1672/1673 tarihinde Selanik'e gelen Sultan IV. Mehmed'in burayı ziyaret ettiği cami duvarlarına işlenen "*Sultan Mehmed bin İbrahim bu camiye geldi*" ibaresiyle tarihe not edilmiştir. Charles Texier ve Popplewell Pullan, *Byzantine Architecture*, London 1864, s. 146.

Demetrios'a ait bazilika ise Sultan Bayezid zamanında Kasımiye Camii olmuştur.[830] Şehrin sembollerinden olan Ayasofya Kilisesi, Kanuni döneminin ünlü veziri Makbul İbrahim Paşa marifetiyle camiye dönüştürülmüş, kurulan vakfa önemli gelirler bağlanarak bu büyük yapının ayakta kalabilmesine imkan sağlanmıştır. Benzer bir durum III. Murad devrinde Sadrazam Sinan Paşa'nın izniyle camiye tahvil edilen St. George bazilikası için de geçerlidir. Hortacı Süleyman isminde bir şeyhin öncülüğünde Müslümanların bazilikaya girip burayı camiye dönüştürmesiyle yapı Sinan Paşa veya Hortacı Camii olarak anılmaya başlanmıştır.[831] Şehrin bu büyük ibadethaneleri yanında Hagios Panteleimonos Kilisesi İshakiye Camii, Hagios Prophetis Elias Kilisesi Eski Saray Camii, Oniki Havari (Holy Apostles) Kilisesi Soğuk Su Camii, Taksiarkhon Kilisesi İki Şerefeli Camii, Panagia Khalkeon Kilisesi Kazancılar Camii, Hagia Katherina Kilisesi Yakup Paşa Camii, Panagia Kilisesi'nin ise Fethiye Camii'ne dönüştürüldüğü bilinmektedir.[832]

Görsel 2.11. Soğuk Su Camii (On İki Havari Kilisesi)[833]

Kiliseden camiye tahvil edilen bu yapıların tamamında olmasa da Eski Cuma, Kasımiye ve Ayasofya gibi büyük tarihi yapılardaki Hristiyanlığa ait sembol ve çizimler muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Genellikle sıva ile örtülen kilise resimleri yanında, Müslüman ibadetine mani görülmeyen birçok dini unsur da Hristiyan azizlerine duyulan saygının bir göstergesi

[830] Eyice, "Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selanik", s. 473.
[831] *Menâzirü'l-Avâlim*, s. 986-987. Hortacı Süleyman'ın kabri, caminin hemen dibinde yer alan hazirede bulunsa da günümüzde hazire duvarları haricinde herhangi bir kalıntıya rastlanmamaktadır. Yapı bugün müze olarak kullanılmaktadır. Minare kaidesi ile tarihi şadırvan ise hala yerindedir.
[832] Texier ve Pullan, *Byzantine Architecture,* s. 121; Eyice, "Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selanik", s. 474-475.
[833] Texier ve Pullan, *Byzantine Architecture,* s. 148.

olarak muhafaza edilmiştir. Kasımiye'deki şehrin koruyucu azizi St. Demetrios'un hem Müslüman hem de Hristiyanlar tarafından saygı duyulup ziyaret edilen mezarı[834] ve haç motifli diğer kabirler ile Ayasofya'da üzeri kapatılmamış tasvirler (Bkz. Görsel 2.12), Avrupalı seyyahların da dikkatini çeken hoşgörünün sembolleriydi.[835] Osmanlı döneminde üzeri sıvanan birçok kilise resmi ise korunarak günümüze ulaşmış ve bugün yeniden kiliseye dönüşen tarihi binalarında hala görülebilmektedir. Özellikle Soğuk Su Camii[836] olarak kullanılan On İki Havari Kilisesi'nde korunmuş olan Bizans dönemi duvar resimleri ile eskinin Yakup Paşa Camii, günümüzün Hagia Katherine Kilisesi'ndeki resimler bu hususstaki iyi örneklerdendir (Bkz. Görsel 2.14).

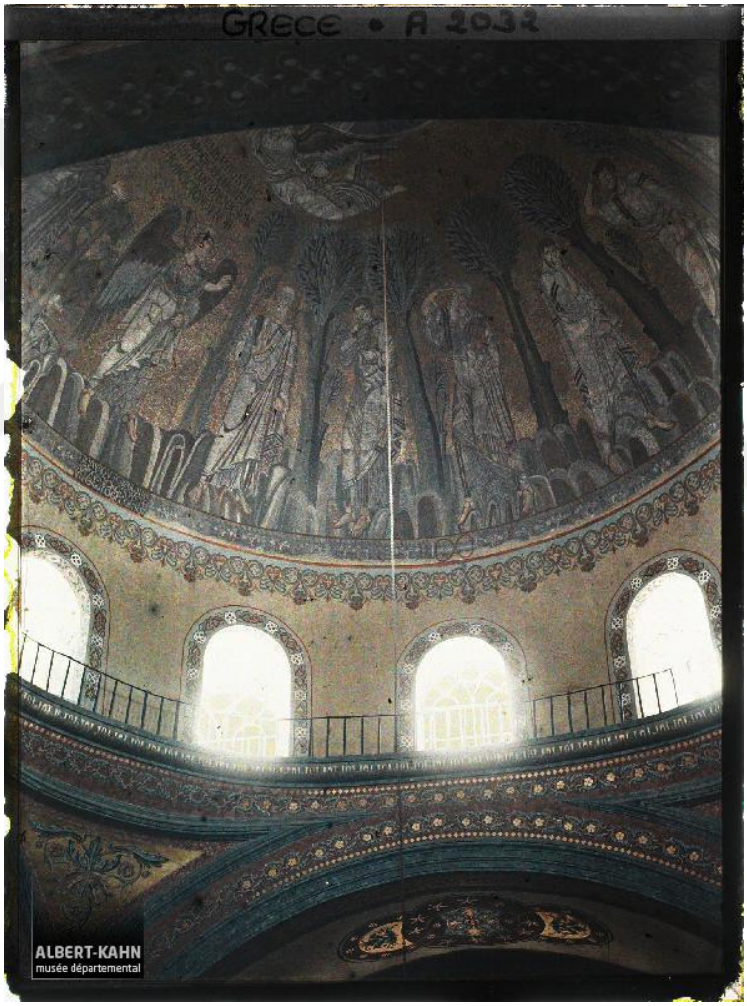

Görsel 2.12. 1913 Yılında Çekilen ve Ayasofya Kubbesinde Korunmuş Olan Tasvirleri Gösteren Fotoğraf (Albert Kahn Müzesi Koleksiyonu, Envanter Num. 2032, http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr Erişim: 07.05.2020)

[834] F. W. Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, I, Oxford 1929, s. 16; Charalambos Bakirtzis, "Pilgrimage to Thessalonike: The Tomb of St. Demetrios", *Dumbarton Oaks Papers*, 56, 2002, s. 188. Kasımiye imamının St. Demetrius mezarındaki tozları ilaç ve muska olarak dağıttığı da bilinmektedir. F.W. Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, II, Oxford 1929, s. 684.
[835] Slade, *Records of Travels in Turkey*, s. 453.; Leake, *Travels in Northern Greece*, s. 241-242; Bowen, *Mount Athos, Thessaly and Epirus*, s. 38, 40.
[836] Bkz. Görsel 2.11.

1829 yılında bölgeden alınan haberlere bağlı olarak Sultan II. Mahmud'un sert bir üslupla hazırlattığı fermanda, Selanik ve kazalarındaki ahalinin cahillikleri sebebiyle bir süredir etkisi altında kaldıkları bazı mülhidler sebebiyle namazı terk etmeye başladıkları eleştirilmiş, verilen emirle tüm din görevlileri mahkemeye toplanarak uyarılmıştı. Fermana göre bundan böyle beş vakit namazın cami ve mescitlerde cemaatle kılınması istenirken, kapalı olan tüm ibadethanalerin açılması emredilmişti.[837] Bu çerçevede Selanik'teki İslam mabedlerinin aktif hale getirilmesi sağlanmıştı. 1835 yılında şehirdeki tüm cami ve mescitlerin fizikî durumunu tespit etmek ve muhtemel tamir süreçlerini planlamak maksadıyla şehir kadısı marifetiyle hazırlanan liste, 19. yüzyılın ilk yarısında şehrin mevcut ibadethaneleri hakkında en ayrıntılı bilgileri sunmaktadır.[838] Hazırlanan listeye göre bu dönemde ayakta olan toplam 34 cami ve 49 mescit vardı. Keşfe göre camilerin beşinin minare külahları tamire muhtaçsa da biri (Kapan Camii) haricinde tamamı sağlam binalardı. Büyük vakıflara tabi olan camilere nazaran daha sınırlı gelirlere sahip olan mescitlerin ise 14'ü harap, 3'ünün binası yerinde olmayıp 2'si kapalıydı.[839]

Tablo 2.7. 1835 Yılında Selanik Cami ve Mescitleri[840]

CAMİLER		
1. Akça Mescid Camii	13. Hacı Musa Camii/Yusuf Paşa Camii	25. Kelemeriye Kapusu Tekkesi Camii
2. Ayasofya Camii	14. Hamza Bey Camii[841]	26. Koca Kasım Paşa Camii
3. Bıyıklı Süleyman Ağa Camii	15. Hızır Baba Tekkesi Camii	27. Mustafa Paşa Camii (Hacı İsmail Mahallesinde)[842]
4. Bubara Camii/Kala-i Bâlâ[843]	16. Hortaç Efendi Camii	28. Numan Paşa Camii
5. Burmalı Cami[844]	17. İki Şerefeli Camii	29. Oturakçılar İçinde Cami/Ahmed Paşa Camii

[837] BOA., C.ADL., 94/5659. Yirmi yıl sonra, 1849'da, bu kez Sultan Abdülmecid dönemine ait bir ikaz yine beş vakit namazın cemaatle birlikte kılınmasına özen gösterilmesi, namaz vakitlerinde kahvehane ve benzer yerlerde beyhude vakit geçirilmemesini Selaniklilere emretmiştir. IAM., 253, sayfa 180.

[838] Bu liste bazı okuma hataları olsa da ilk kez Vasilis Dimtiriadis tarafından yayımlanmıştır. Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 283-285.

[839] Bkz. Tablo 2.7.

[840] IAM., 336, sayfa 38-39.

[841] Bânisi Hafsa bint-i Hamza Bey olarak bilinen bu caminin tarihi Heath Lowry'nin araştırmasıyla farklı bir noktaya ulaşmış ve caminin Evrenos ailesinin şehirdeki eserleri arasına dahil edilmesini sağlamıştır. Lowry, *The Evrenos Family*, s. 70-75. 17. yüzyılda ise Kapıcı Mehmed Ağa isimli bir zat tarafından ihya edilerek aynı isimdeki vakfın Vardar Kapısı dışındaki bahçeler, şehir içerisindeki kahvehane ve dükkanlardan elde ettiği gelirlerle masrafları karşılanmaktaydı. IAM., 336, sayfa 28.

[842] Cami, 19. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Bânisi Sabık Rumeli Valisi Esseyid Mustafa Paşa'dır. Paşa'nın hanımı Hadice Kadın da cami giderleri için bir para vakfı kurmuştur. BOA., C.EV., 256/13090; VGMA., 746/132/57.

[843] Cami, Bubarazâde Hüseyin Bey isimli bir hayır sahibi tarafından Kala-i Bâlâ kapısı içerisinde inşa edilmiştir. BOA., HAT., 1600/56.

[844] Cami, minaresinden dolayı bu isimle anılsa da esas ismi Hüsrev Kethüda Camii'dir. BOA., HAT., 1502/2; VGMA., 179/276/2185. Hüsrev Kethüda vakfına bağlı olan Burmalı Camii'nin masrafları da bu vakıftan karşılanmaktaydı. Meryem Kaçan Erdoğan, "Hüsrev Kethüda Vakfı ve Selanik'teki Gelir Kaynakları", *Vakıflar Dergisi*, 50/Aralık 2018, s. 80.

6. Cezeri Kasım Paşa Camii	18. İshak Paşa Camii	30. Pişmaniye Camii[845]
7. Çınarlı Camii	19. İshakiye Camii (Külahı yok, tamire muhtaç)[846]	31. Saray-ı Atik Camii
8. Debbağhane Camii	20. İskele Kurbunda Cami[847]	32. Selim Paşa Camii
9. Esbak Müfti Efendi Camii/Topal Mehmed Ağa Camii	21. Kadı Kemal/Lonca Camii (Keresteciler içinde)	33. Yakup Paşa Camii
10. Eski Cami/Kala-i Bâlâ[848]	22. Kapan Camii (Muhterik, boş arsa)	34. Yalı Kapusu Üzerinde Cami[849]
11. Eski Cuma Camii/ Cami-i Atik (Tamire muhtaç)	23. Karaali Tekkesi Cami (Külahı yok)[850]	
12. Fethiye Camii (Külahı yok, tamire muhtaç)	24. Kasımiye Camii	
MESCİTLER		
1. Abacı Hacı Mehmed Mescidi (Harap)	18. Hacı Hasan Mescidi	35. Porta Kapu Mescidi
2. Abdullah Kadı Mescidi	19. Hacı Memi Mescidi	36. Sarı Hatib Mescidi
3. Abdülmelik Mescidi Kurbunda Mescid	20. Hamza Havlusu Mescidi (Ayasofya kurbunda)	37. Sarı Müderris Mescidi (Ayatanaş mahallesinde reaya içinde, harap)
4. Abdülmelik Mescidi (Harap, boş arsa)	21. Haraccı Kemal Mescidi (Harap)	38. Sinancık Mescidi
5. Ahmed Subaşı Mescidi	22. Hayreddincik Mescidi (Kısmen harap)	39. Sulu Paşa Mescidi
6. Ali Paşa Mescidi	23. Hoca Burhan Mescidi	40. Suluca Mescidi
7. Ali Zot Konağı Kurbunda Mescid (Mesdud, harap)	24. Horhorsu Mescidi/Kazzaz Hacı Mustafa Mescidi	41. Suluhan Derununda Mescid
8. Astarcı Mescidi	25. Karahacı Mescidi (Yanık Saray kurbunda, harap)	42. Şehabeddin Mescidi (Harap)
9. Balaban Mescidi (Kazgancılar kurbunda, kârgir, tamire muhtaç)	26. Karahacıoğlu Mescidi	43. Tarakçı Mescidi/Salı Tekkesi
10. Balat Mescidi	27. Katib Muslihiddin Mescidi	44. Timurtaş Mescidi (Harap)
11. Debbağ Hayreddincik Mescidi (Kısmen harap)	28. Kelemeriye Kalesinde Mescid	45. Vardar Kalesinde Mescid (Boş arsa)
12. Deli Balta Mescidi (Sandıkçılar altında)	29. Mahzen Hanında Mescid (Harap)	46. Yahya Bali Mescidi
13. Divan Mescidi (Kala-i Bâlâ, harap)	30. Mesud Hasan Mescidi (Kısmen harap)	47. Yenikapu Mescidi/Kazzaz Hacı Musa Mescidi

[845] Caminin bânisi olan Selanikli Derviş Çelebi isimli zat, mal varlığının caminin tamamlanmasına kâfi gelmemesi üzerine rivayete göre pişman olmuş, bu nedenle camiye bu isim verilmiştir. *Menâzirü'l-Avâlim*, s. 988-989.
[846] Cami, Sultan Süleyman Han vakfına bağlıydı. BOA., HAT., 1504/55.
[847] Kayserili Hacı Abdurrahim ve Abdurrahman efendiler vakfına bağlıdır. IAM., 336, sayfa 38.
[848] Kala-i Bâlâ'da Sultan Süleyman tarafından yaptırılan mescit burası olmalıdır. BOA., C.EV., 41/2044.
[849] Yalı Kapısı üzerinde inşa edilen caminin bânisi Hızır Ağa'dır. Cami vazifelerinin bir kısmı Selanik memlahası malından, bir kısmı ise Kadı Kemal vakfından karşılanmaktaydı. BOA., C.EV., 632/31854; BOA., HAT., 1527/5; IAM., 240, sayfa 20.
[850] Cami, Evrenos ailesine mensup olan Kara Ali Beğ tarafından 16. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Lowry, *The Evrenos Family*, s. 78.

14. Divani , Şişehane Kurbunda Mescid (Boş arsa)	31. Musa Baba Mescidi	48. Yılan Mermeri Mescidi (Harap)
15. Erikli Mescidi (Hacı İskender Mahallesinde)	32. Muytablar İçinde Mescid (Harap)	49. Yüksek Mescid (Malta mahallesinde, tamir edilmiş, mesdud)
16. Eski Taş Hanında Mescid (Harap)	33. Orta Mescidi (Kala-i Bâlâ, harap)	
17. Gülmezoğlu Mescidi	34. Pinti Hasan Mescidi	

Yukarıda 16. ve 17. yüzyıla ait kaynaklarda ismi geçtiği belirtilen bazı camiler ise 19. yüzyıla ait listelerde bulunmamaktadır. Bazı binaların zaman içinde harap olup tarihe karıştığı bilinmektedir. Ancak bazı eski camiler de şehrin 19. yüzyıldaki önemli isimlerinin girişimleriyle yeni ad ve suretleriyle hizmete devam etmiştir. Örneğin Evliyâ Çelebi'nin ismini verdiği Seyfullah Camii, 19. yüzyılın başlarında harap bir vaziyette iken Evrenoszâde Sırrı Selim Paşa'nın girişimi ile yenilenmiş ve Selim Paşa Camii'ne dönüşmüştür.[851] Caminin diğer ismi ise Saatli Cami olarak bilinmekteydi. Nitekim Sırrı Selim Paşa, Selanik için bir ilk olan saat kulesini cami dibinde minare yüksekliğinde inşa ettirmişti.[852] Selanikli Hasan Âkif bu hadiseye divanında yer vermiştir:

"Velîü'n-ni'met-i be-minnetim Sırrı Selim Bey kim
Ana bu nîk-haslet mâye-i feyz-i hidâyetdir…
… Bilip bu şehre bir sâ'at lüzûmun ya'ni bâ-ihlâs
O sâ'at etdi inşâsın arada bu ne himmetdir"[853]

Şehri bir derviş yardımıyla gezerek camileri listeleyen ve haklarında ayrıntılı bilgiler sunan Texier-Pullan'a göre 1864 yılından önce Selanik'te toplam 38 cami mevcuttu ve bu tespit 1835 yılına ait liste ile büyük benzerlik göstermekteydi.[854] Bununla beraber yüzyılın ilk yarısında ahalinin talepleri doğrultusunda bazı mescitlere minberler eklenerek buraları ihtiyaca binaen camiiye çevrilmişti. 1837'de kışla-i hümâyundaki askerin Cuma namazı için şehre gelme zahmetine son verilmek üzere kışla mescidine minber eklenmiştir.[855] 1839 yılında Bedesten yakınındaki Havlu Han'da bulunan mescit, esnafın Cuma namazı kılma talepleri ve kadının izniyle camiye çevrilmiş, burada ezan okunmaya ve Cuma namazı kılınmaya

[851] Lowry, *The Evrenos Family*, s. 79.
[852] Paşa, 1805 yılında kendi ismi ile bilinen medresesi yanında bir muvakkithane kurmuştur. Bu hususta Selanikli Hasan Âkif 'in düşürdüğü tarih için bkz. *Selanikli Hasan Âkif (Âkif el-Mevlevî)*, haz. İ. Güven Kaya, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2010, s. 267-268.
[853] *Selanikli Hasan Âkif (Âkif el-Mevlevî)*, s. 265.
[854] Texier ve Pullan, *Byzantine Architecture*, s. 121-122. Selanik cami ve mescitlerinin sayısı 20. yüzyıla kadar artmaya devam etmiştir. Burada yüzyılın ilk yarısına temas edilmekle yetinilmiştir. Ancak Ayverdi'nin çalışmasında vakıf kayıtlarından üretilen veriler neticesinde Selanik'teki cami ve mescitlerin sayısı 136 olarak gösterilmektedir. Kronolojik bir sınırlandırma yapılmayan bu listede tekrarlar ve hatalı bilgilerin yer aldığı unutulmamalıdır. Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 260-280.
[855] BOA., HAT., 1611/31.

başlanmıştır.[856] 1846 yılında ise yine aynı gerekçe ile Kazancılar sokağında bulunan Balabanoğlu Elhac Ahmed mescidine minber eklenerek camiye dönüştürülmüştür.[857] Şehrin ünlü yangınlarından zaman zaman cami ve mescitler de nasibini almıştır. Yüzyılın bu döneminde tespit edilebildiği kadarıyla, 1839 yılında çarşı bölgesinde bir cami ve dört mescit[858], 1854'te Yalı Kapısı yakınındaki iki cami tamamen yanmıştır.[859] 1856 yangınında ise İskele yakınındaki Lonca Camii tamamen yanmış ve yeniden inşa edilmiştir.[860]

Selanik cami ve mescitlerinin varlığı daha önce de birçok araştırmada konu edilmiştir. Fakat bu mekanların sayısından çok üzerinde durulması gereken esas mesele şüphesiz cami ve mescitlerin yönetimi, vazifelileri ve bilhassa bağlı oldukları vakıfların şehirdeki hakim gücüdür. Bânileri tarafından kurulan vakıflara tabi olan cami ve mescitler bu anlamda şehrin kadısının nezaretinde mütevellileri marifetiyle idare edilmekteydi. II. Mahmud'un 1826 yılında kurmuş olduğu Evkâf-ı Hümâyun Nezareti'nden sonra peyderpey bu kuruma bağlanan Selanik vakıfları arasında bazı istisnalar da söz konusuydu. Makbul İbrahim Paşa tarafından kurulan ve Ayasofya Camii'nin bağlı olduğu vakıf, geleneğine uygun olarak 19. yüzyıla gelindiğinde hala doğrudan Sadrazam nezaretindeydi.[861] İshak Paşa Camii (Alaca İmaret Camii) vakfı ise evkâf-ı hümâyuna bağlandıktan sonra dahi bizzat İstanbul'daki Babüssaade Ağası tarafından yönetilmekteydi. Öyle ki vakfın yıllık gelirlerinden ayrılan bir hisse "mâl-i rikâb-ı hümâyun" olarak İstanbul'a gönderilmekteydi.[862] İshak Paşa vakfı gelirlerinin büyük bir kısmı etraf reaya karyelerinin aşar ve cizye gelirlerinden oluşmaktaydı.[863] Tanzimat'ın ilanından sonra söz konusu gelirlerin hazineye devredilmesi nedeniyle İshak Paşa camiinin masrafları ve vazifelilerinin maaşları da Selanik muhassıllık idaresinden ödenmeye başlanmıştı.[864]

İshak Paşa Camii başta olmak üzere Ayasofya ve Hortacı camiileri abidevî binalar olduğundan tamir ve bakımları noktasında çoğu zaman vakıf gelirleri yetersiz kalmaktaydı. Tüm heybetleriyle günümüze ulaşan bu tarihi binalar, 19. yüzyıl boyunca bizzat devlet eliyle tamir edilerek sağlamlaştırılmış ve ayakta tutulmuştur. 1846 ve 1850 yıllarında bu üç cami topluca tamir edilmiş ve masrafları devlet tarafından karşılanmıştır.[865] Bilhassa yuvarlak planı

---

[856] BOA., HAT., 1621/31.
[857] BOA., C.EV., 329/16718.
[858] BOA., İ.DH., 2/86.
[859] BOA., İ.DH., 304/19276.
[860] BOA., İ.MVL., 426/18699.
[861] IAM., 336, sayfa 37.
[862] BOA., HAT., 1599/8; IAM., 336, sayfa 24-25.
[863] Selanik yakınlarındaki Galaca, Vavdos, Livadiç, Orta, İvanlı ve Hortaç karyelerinin cizye ve aşar gelirleri ile bağ, dut, kestane gibi ürünlerden alınan vergileri İshak Paşa vakfına ödenmekteydi. IAM., 336, sayfa 24-25. Vakıf için bervech-i ocaklık statüsünde olan söz konusu cizye gelirlerinin 1825/1826 yılına mahsuben toplam 40.695 akçe olarak vakfa ödenmesi hususunda bkz. BOA., C.EV., 213/10619.
[864] BOA., ML.VRD.d., 166.
[865] IAM., 244, sayfa 92; BOA., MVL., 331/11.

ve yüksek kubbesiyle zamanın tahribatına direnen Hortacı Camii[866]'nin güçlendirilmesi için 1829 yılında Vali Mustafa Paşa bir kaynak yaratmaya çalışmış, Selanik'te vefat eden zenginlerin malından 1/3 oranında yapılacak aktarımla Hortacı Camii'nin tamir edilmesi emredilmişti. İlk etapta 4-5 kişinin mirasından elde edilen 8.000 kuruşu aşkın meblağ ile caminin uzun zamandır harap olan bölümleri yenilenmişti.[867]

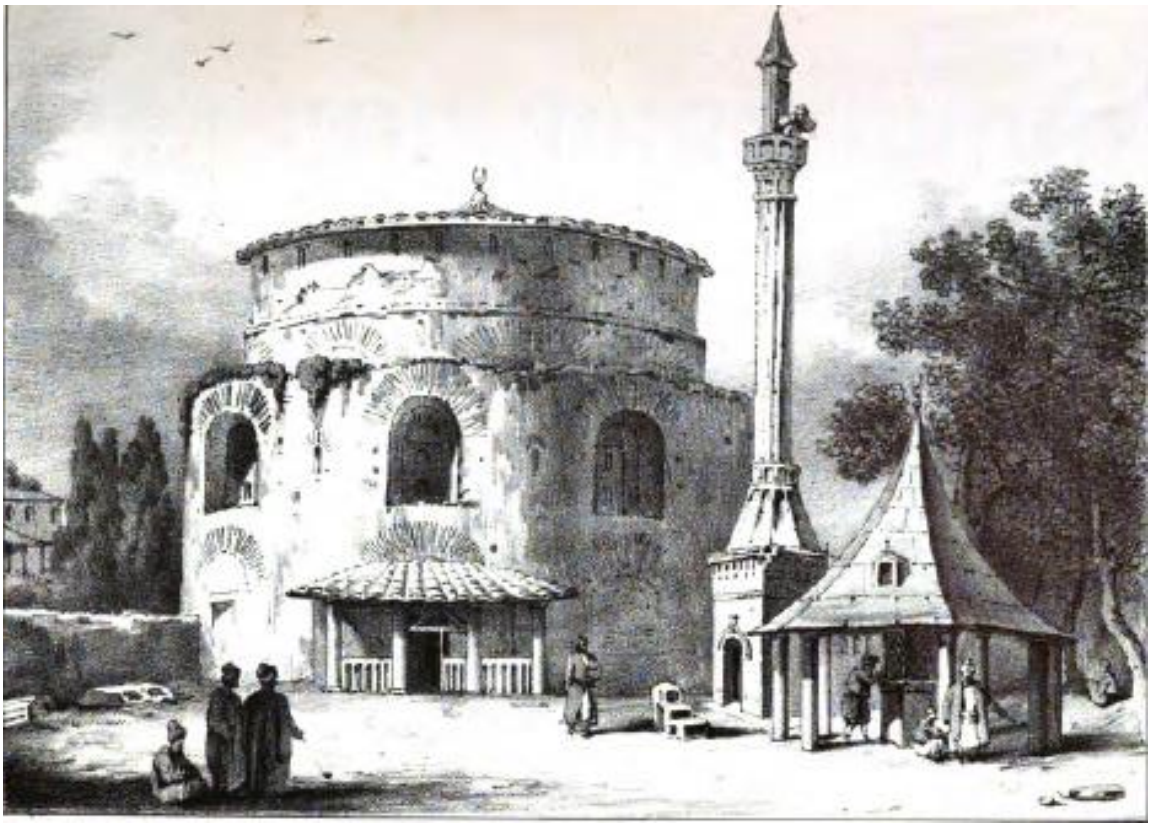

Görsel 2.13. Hortacı Camii (Sinan Paşa Camii)[868]

Selanik cami ve mescitlerinde görevli olan imam, müezzin, kayyum gibi vazifelilerin maaşları kendi vakıf gelirlerinden karşılandığı gibi, şehir hayırseverlerinin oluşturduğu büyük bir havuz da bu ödemeleri kolaylaştırmaktaydı. Özellikle Selanikli hayırsever hanımların vakf ettiği, başta nakit varlıklar olmak üzere menzil, dükkan, hane gibi gayrimenkul kiraları vâkıflarının belirlediği şartlar çerçevesinde cami ve mescitlerdeki görevlilerin maaş ödemelerinde kullanılmaktaydı.[869] Bunun yanında cami ve mescitlerin hizmetlerinin idamesi ve binalarının tamirinde kullanılmak üzere vakf edilen sair küçük gelirler de mevcuttu.[870]

---

[866] Bkz. Görsel 2.13.
[867] IAM., 223, sayfa 6.
[868] Cousinery, *Voyage dans La Macédoine*, s. 34.
[869] Selanik Tarihi Arşivi'nde yer alan 5, 7, 13 ve 70 numaralı vakıf defterleri bahse konu vakıf kayıtlarını göstermektedir. Örneğin 5 numaralı vakıf defteri, on yedi adet cami ve mescidin görevlilerine meşruta vakıf gediklerini içermektedir. IAM. vakıf defteri num. 5.
[870] Bu hususta cami ve mescitlere ait müsakkafat gelirleri için bkz. IAM. vakıf defteri num. 17.

Selanik'teki camilerin hizmetine tahsis edilen pek çok para vakfı mevcuttu. Söz konusu para vakıflarından etraf köylerdeki reaya başta olmak üzere şehir ahalisi ve bilhassa Yahudi cemaati vekilleri borçlanarak istifade etmekteydi. Örneğin Akça Mescid imamı kontrolündeki para vakfı Yeniköy reayası ve Selanikli iki Rum'u borçlandırmış[871], oldukça güçlü olan Kasımiye Camii para vakfından ise sekiz farklı köy reayası, Yahudi Sarraf Yako ve Yahudi cemaati vekilleri borçlanmıştı. Sadece Yahudi vekillerinin vakıftan kullandığı kredi 7.000 kuruş iken, vakfın kullandırdığı toplam kredi miktarı 30.000 kuruşun üzerindeydi.[872] Şehir ekonomisine düşük faizli kredi imkanı sunan cami vakıfları, neredeyse tüm mahallelere yayılan müsakkafat gelirleriyle de şehirdeki sosyal yaşama tesir etmekteydi. Herşeyden önce şehrin esas su kaynağı olan Hortaç suyu Ayasofya Camii'nin Makbul İbrahim Paşa vakfına aitti ve şehir sakinlerinin önemli bir bölümü bu vakfın su hizmetine ihtiyaç duymaktaydı. Aynı vakıf, başta Ayasofya mahallesi olmak üzere şehrin pek çok yerinde hatırı sayılır menzil, dükkan ve hane mülklerine de sahipti.[873] Benzer şekilde Mesud Hasan mahallesi camiinin yirmi bir[874], Hoca Burhan mescidinin ise farklı yerlerde on beş parça müsakkafatı bulunmaktaydı.[875]

İster büyük isterse küçük gelirlere sahip olsun, vakıflar Osmanlı şehrindeki büyük binaların kurulması ve ayakta durması için birincil gereklilikti. Vakıf mülklerinin dokunulmaz statüsü ise hem şehir dokusunun korunması hem de düzenin sürekliliğini beraberinde getirirken şehirlinin hayatına etki ederdi.[876] Selanik vakıflarına ait müsakkafat kayıtlarının yer aldığı defterler söz konusu örneklerin tüm şehre yayılan ve gayrimenkullerin kiralanması vasıtasıyla başta Yahudiler olmak üzere şehirdeki tüm grupların hayatına tesir eden bir etkiye sahip olduklarını göstermektedir. Bu hususta orta halli bir cami vakfının sahip olduğu mülkleri ayrıntılandırmak bu düşünceyi daha da sağlamlaştıracaktır.

İki Şerefeli Cami'nin bağlı olduğu Gazi Hüseyin Bey vakfı bu anlamda zengin bir vakıftı. Vakfın Vardar Kapısı dışında birkaç parça bahçesi, Burmalı Cami yanında birer attar ve bakkal dükkanı, İki Şerefeli mahallesinde 2 bab menzili ve Muytablar sokağında 1 tüfekçi dükkanı ile 1 kahvehanesi yer almaktaydı. Vakfa ait esas mülkler ise Yahudi mahallelerinde bulunurdu. Buna göre vakfın, Salhane mahallesinde söz konusu mahalleye ismini de veren salhane kompleksi, 6 bab kasap dükkanı, 7 bab farklı esnaflara ait dükkan, 150 zira ölçülerinde bir arsa, iki taşlı 1 değirmen ve 50 bab menzili vardı. Bununla beraber Aragon Havrası yanında 1 menzil ve 1 Yahudi havlusu; Baru, Etz Haim, Tophane mahalleleri ile Küçük Pazar ve Pazar-

[871] IAM., 336, sayfa 2.
[872] IAM., 336, sayfa 25-26.
[873] IAM., 336, sayfa 37-38.
[874] IAM., 336, sayfa 34-35.
[875] IAM., 336, sayfa 42.
[876] Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, s. 166-167.

ı Kebir'de toplamda 40'a yakın menzil de vakfa aitti. Daha da ilginci ise Baru ve Etz Haim mahallelerindeki birer havranın mülkiyeti de bu vakfın üzerindeydi ve buralardan kira geliri elde edilmekteydi.[877] Selanik vakıflarının Yahudi cemaati ile sosyal ve ekonomik ilişkilerini ortaya koyan bu örneğin çoğaltılması mümkündür.

Cami vakıfları çoğu zaman dini merkezin bitişiğinde bir de ilmî mekanı, yani medreseleri ihtiva ederdi. Zaman zaman ise cami vakıflarına tahsis edilen gelirlerle yeni medreseler ihdas edilirdi. Selanik şehri bu yönüyle de zengin bir şehirdi. 19. yüzılın ilk yarısında yanlarında bulundukları camilerin ismiyle anılan en az beş medrese sayılabilir. Talebe ve müderrislerinin istifadesine sunulmuş 346 cilt kitabıyla Numan Paşa medresesi bu anlamda öne çıkmaktadır. Numan Paşa camiinin de banisi olan Elhac Numan Bey'in vakfına bağlı olan bu medrese, Ahmed Subaşı mahallesinde bulunmaktaydı.[878] Yine şehrin önemli camilerinden İshak Paşa (Kasımiye) Camii içerisinde bulunan medrese odaları[879] ile Kazancılar sokağında bulunan Balabanoğlu Camii yanında da bir mektep mevcuttu.[880] 1814 yılında Hacı Yunus ve Hacı Ahmed isimli iki hayırsever Yakup Paşa Camii yanındaki bir bahçeyi satın alarak, bir bab medrese kurulması için vakfetmişlerdi.[881] Bu sayede Yakup Paşa Medresesi de faaliyete başlamıştı. 19. yüzyılın ilk yarısında hizmete başlayan yeni bir medrese ise Evrenoszâde Yusuf Sıddık Bey marifetiyle ihdas edilen Hacı Musa Baba Medresesi'ydi. Yusuf Paşa Camii olarak da bilinen Yılan Mermeri mahallesindeki Hacı Musa Baba Camii yanında, 18. yüzyılın sonlarına kadar da bir medrese vardı. Fakat zaman içinde terk edilerek harap olan bu binada Halvetî tarikatinin Sinanîye kolundan şeyhler bir tekke kurmuştu. 1842 yılında Yusuf Sıddık Bey mütevellisi olduğu vakfa bağlı olan bu binayı tamir ettirmiş ve bir dershane ile iki talebe odası inşa ederek burada bir medrese kurmuştur. Mahkeme kararıyla tekke şeyhinin elinden alınan bina, müderris tayin edilen Çarşanbalızâde Feyzullah Efendi'ye tahsis edilmiştir.[882] Yusuf Sıddık Bey aynı mahallede bulunan bir ekmekçi fırınını da müderrislere maaş temin etmek üzere vakf etmiş[883] ve eğitime verdiği önemle farklı bir yönünü daha göstermiştir.

[877] IAM. vakıf defteri num. 17, sayfa 151-167.
[878] IAM., 238, sayfa 12-13.
[879] IAM., 244, sayfa 92.
[880] BOA., C.MF., 52/2586.
[881] BOA., C.MF., 89/4433.
[882] IAM., 242, sayfa 90-91.
[883] BOA., C.MF., 148/7368.

2.3.3.2. Tekke, Zaviye ve Türbeler

Cami ve mescitler yanında Selanik Müslümanlarının rağbet gösterdikleri diğer dini merkezler tekke, zaviye ve türbelerdi. Vardar Kapısı dışında türbesi bulunan Zuhurî Baba[884], Musa Baba mahallesine ismini veren Musa Baba[885] ve Hortacı Camii avlusundaki Hortacı Süleyman ve yakınlarındaki Şeyh Galib[886] türbeleri bilindik merkezlerdi. Elhac Numan Paşa, Ahmed Subaşı mahallesinde kurduğu cami ve medresenin yanında bir de Nakşîbendî hangâhı inşa ettirmiş ve tarikatin Selanik'teki merkezi burası olmuştu.[887] Bununla beraber Mevlevî tarikatine mensup derviş ve şeyhlerin icrâ-i ayin etdikleri Mevlevîhâne dışında, Selanik'te, 19. yüzyılın ilk yarısında ondan fazla tekke ve zaviye mevcuttu. Bu merkezlerin başında Bektaşî dervişlerinin şehirdeki merkezi olan Kara Baba Tekkesi gelirdi. Şehrin merkezindeki Hamza Bey Camii yanında bulunan bu tekke[888], beş oda ve bir mutfağa sahip dinamik bir dini merkezdi ve Kara Baba isimli zatın türbesi de burada bulunmaktaydı. 1826 yılında yeniçeri ocağı ve akabinde Bektaşî tekkelerinin kapatılması emri üzerine[889], Kara Baba Tekkesi Bektaşîlerin elinden alınmıştır. Burada oturan Bektaş Nallı Baba isimli zat ise daha önceden firar etmiş olduğundan yakalanamamıştır. Tekke içerisinde bulunan 3 Kuran-ı Kerim ile aralarında Mesnevî-i Şerif, Naat-i Resûl, Avâmil[890], feraiz ve fıkıh eserlerinin de bulunduğu toplam 14 cilt kitaba el konulmuştur. Ayrıca tekkenin mutfak ve sair eşyaları da toplatılmıştır.[891] Kara

---

[884] IAM., 262, sayfa 194. Kayserili bir tüccar olan Şeyh Ahmed Zuhurî 18. yüzyılda Selanik'te yaşamış, Halvetî tarikatinin Sinanîye koluna mensup bir zattı. Hakkındaki bir araştırmaya göre Saray-ı Atik mahallesinde bir tekke kurduğu (muhtemelen Pazar Tekkesi) ve türbesinin de orada bulunduğu düşünülmektedir. Eyal Ginio, "The Shaping of a Sacred Space: The Tekke of Zühuri Şeyh Ahmet Efendi in Eighteenth-century Salonica", *The Medieval History Journal*, 9/2 (2006), s. 282, 290. Ancak ilgili yerde gösterilen arşiv evrakına göre Zuhurî Baba Türbesi Vardar Kapısı'nın dışında bulunmaktaydı.

[885] Maden, makalesinde, Musa Baba Türbesi yanında bir tekke bulunduğunu ve buranın Bektaşîlerin şehirdeki merkezlerinden olduğunu belirtmektedir. Fahri Maden, "Selanik Vilayetinde Bektaşilik", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 7/13, 2017, s. 147. Fakat 1826 yılında kapatılan Bektaşî merkezleri arasında böyle bir tekke kayıtlı değildir. IAM., 217, sayfa 121. Nitekim Maden'in bu hususta kaynak gösterdiği 17. yüzyıl sonlarına ait arşiv evrakında da Bektaşîlik ile ilgili bir bilgi bulunmamakla beraber, sadece Musa Baba zaviyesine ilişkin hatiblik talebi yer almaktadır. BOA., İE.EV., 21/2469. Evliya Çelebi de 17. yüzyılda Musa Baba Türbesi yanında birkaç kişinin rağbet ettiği küçük bir tekke olduğundan bahseder. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 71. Buna göre Bektaşî tekkesi olup olmadığı tartışmalı olan bir merkezin varlığı sabitse de buranın 19. yüzyılda faal olmadığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısında aynı yerde Musa Baba Mescidi bulunmaktadır. Bkz. Tablo 2.7.

[886] Şeyh Galib Efendi isimli zatın oğlu tarafından kurulan vakıf, türbenin aydınlatılması ve temizliğine dair masrafları karşılamaktaydı. VGMA., 632/363/173.

[887] Numan Paşa Medresesi'nde olduğu gibi cami ve Nakşîbendî hangâhında da zengin bir kitap koleksiyonu bulunmaktaydı. Vakfa ait olan buradaki kitapların sayısı 148 cilde ulaşmaktaydı. IAM., 336, sayfa 30-31.

[888] IAM. vakıf defteri num. 14, sayfa 143.

[889] Selanik'te Bektaşî tekkelerinin tespit edilmesi ve kapatılması, mallarına el konulması hakkında eski mirahur-ı evvel Hacı Ali Bey isimli zat görevlendirilmişti. II. Mahmut'un bu konudaki talimatları ve Hacı Ali Bey'in görev emri için bkz. IAM., 217, sayfa 114-117.

[890] Birgivî'nin nahiv ilmine dair eseridir.

[891] El konulan eşyalar arasında, 19 şamdan, 10 teber, 6 fincan, 10 tabak, birer adet demir kolçak, cam fener, bakır tepsi, kenarlı tepsi, sini, satır, iskemle, bakır Frenk ocağı, mangal ve seccadeler bulunmaktaydı.

Baba Tekkesi ile beraber Selanik'teki ikinci Bektaşî merkezi olan, şehir dışında Vardar Nahiyesi'nde Baba Köyü'nde bulunan Beyazid Baba Tekkesi'ne de el konulmuştur.[892]

Bektaşîliğin ortadan kaldırılması akabinde Kara Baba Tekkesi evkâf-ı hümâyuna bağlanmış ve Halvetî tarikatının şehirdeki merkezlerinden olmuştur.[893] Zindan Tekkesi de Halvetîlerin Selanik'teki merkezlerindendi.[894] Tarikatin Selanik'te birçok tekkesi daha vardı. Musa Baba mahallesindeki türbenin yanında bulunan aynı isimli tekkede de Halvetî şeyhleri otururdu. Saray-ı Âtik mahallesindeki ünlü Pazar Tekkesi ise tarikatin şehirdeki esas merkeziydi. Âkif el-Mevlevî divânında bunu *"Hângâh-ı Halvetîde ol dilersin münzevi, Kâle-i kâm ister isen Tekye-i Bâzâra gel"* beyitiyle belirtmiştir.[895] Haremeyn-i şerifeyn evkafına bağlı olan Pazar Tekkesi marifetiyle tarikatin Sinanîye kolunu temsil eden Sepetçiler adında bir de dergah kurulmuştur.[896] Selanik Halvetîlerinin önemli bir diğer adresi ise Gazi Hüseyin Bey mahallesinde bulunan Hızır Baba Tekkesi'ydi. Saçlı Şeyh İbrahim[897] isimli zatın kurduğu bu tekkenin vakfiyesi 1680 yılına aittir. Vakfiyede belirtilen şartlara göre Şeyh İbrahim ölümünden sonra tekkenin idaresinin oğullarına geçmesini, aksi takdirde İslimye veya Rusçuk'daki şeyhlerin halifelerinden birisinin idaresine devredilmesini istemişti. Vakfiyede tekkenin zaviyedarlığı vazifesini sahip olacak kişinin aynı zamanda mahallede bulunan İki Şerefeli Cami'ne de imamlık etmesi şartı yer almaktaydı.[898] Hızır Baba Tekkesi eşrafın da iltifat gösterdiği bir tekkeydi. 1827 yılında Evrenoszâde Yusuf Sıddık Bey Hortaç suyundan konağına akan sudan bir miktarının, bu tekkeye bağlanmasına müsaade etmişti.[899]

Şehrin önde gelen bir diğer tarikati ise Kadirîlikti. Kelemeriye Kapısı'nın hemen yanında bulunan Kapı Tekkesi, tarikatin şehirdeki merkeziydi. Tekke, şehir dışından gelen müritlerine ev sahipliği de yapmıştı. 1830 yılı nüfus kayıtlarında Karacaova'dan gelen iki Kadirî dervişinin tekkede ikamet ettiği görülmektedir.[900] Tarikatin Selanik'teki mensuplarının en önemli buluşma adresi ise Hamza Bey Camii'ydi. Gelenek üzere Cuma namazlarından sonra Hamza Bey Camii'nde toplanan tarikat mensupları şeyhleri tarafından burada verilen vaazı dinler sohbetlere katılırdı.[901]

---

[892] IAM., 217, sayfa 121. Rumeli'deki ilk Bektaşî tekkelerinden olan Beyazid Baba Tekkesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Levent Kayapınar, "Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı ve Beyazid Baba Âsitânesi", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, S. 1, 2009, s. 105-115; Maden, 2017: 141-146.
[893] IAM., 257, sayfa 134; BOA., A.M., 16/25. Tekkenin Halvetî tarikatının Mısriye koluna bağlı olarak faaliyetine devam ettiği bilinmektedir. Maden, "Selanik Vilayetinde Bektaşilik", s. 146.
[894] IAM., 257, sayfa 124.
[895] *Selanikli Hasan Âkif (Âkif el-Mevlevî)*, s. 75.
[896] BOA., A.MKT., 212/10.
[897] Vakıflar Arşivi'nde bu isme ait bir de kayıt bulunmaktadır. Bkz. VGMA., 179/340/2697.
[898] BOA., C.EV., 171/8503; BOA., C.EV., 382/19365.
[899] IAM., 217, sayfa 174.
[900] BOA., NFS.d., 4956, sayfa 61.
[901] BOA., C.EV., 88/4360.

19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'te dervişlerin uğrak yeri olan başka tekke ve zaviyelerde vardı. Bunlar arasında, Hacı İsmail mahallesindeki Pişmaniye Tekkesi, İki Lüle mahallesindeki Musli Ağa Zaviyesi[902], Kala-i Bâlâ'da aynı isimdeki zaviye[903], diğer ismi Ahmed Efendi Tekkesi olan Pencüşenbih Tekkesi[904], Tekke-i Cedid ve bazı esnaf grupları tarafından kuruldukları anlaşılan Üzümcüler Tekkesi, Muytablar Tekkesi, Debbağlar Tekkesi bulunurdu.

Şehrin her semtine dağılmış olan tekke ve zaviyelerde kadimden beri siyasi otoritenin maddi ve manevi desteği de görülmekteydi. Sultan Bayezid Vakfı'nın kuralları çerçevesinde Selanik memlahası gelirlerinden Zindan Tekkesi'ne ödemeler yapılırken[905], aynı gelirlerden Tekke-i Cedid dervişlerinin taamiyeleri de karşılanırdı.[906] Duhan Gümrüğü gelirlerinden bir miktar Pencüşenbih Tekkesi'ne tahsis edilmişken, Pazar Tekkesi de Selanik muhassıllığından maaşlar alırdı.[907] Bununla beraber şehirde ikamet eden birçok şeyhe de hayat boyu maddi destek sağlanmaktaydı.[908] Selanik'teki meşayihe hürmet gösterilmesi ve işlerinin kolaylaştırılması bağlamında zaman zaman Selanik valilerine İstanbul'dan da tenbihler yapılırdı.[909]

2.3.3.3. Kiliseler

Ortodoks Hristiyan dünyasının önemli şehirlerinden olan Selanik'te metrepolidin liderliğinde birçok kilise ve manastır bulunmaktaydı. Ayrıca Selanik'e bağlı olan Kesendire ve Aynoroz bölgeleriyle, şehrin periferisini oluşturan geniş sahadaki Hristiyan nüfusun fazlalığı nedeniyle kaza sınırları dahilinde de birçok kilise ve manastır bulunmaktaydı. 1821 Rum İsyanı ve sonrasında bahse konu kiliselerin çoğu isyancıların toplanma ve faaliyet merkezlerine dönüşmüştü. Bu nedenle isyanın bastırılması çerçevesinde birçoğu tahrip olmuş ve kapatılmıştı. Olayların yatışması ile Selanik Metrepolidi Makarios öncülüğünde üç piskopos ve on beş kocabaşın ortak talepleriyle eski kiliselerinin yeniden faaliyete geçmesi için izin talep edilmiş ve İstanbul'dan olumlu cevap alınmıştı.[910] Şehir dışındaki durumun aksine, sur içinde bulunan kiliselerin isyan döneminde herhangi bir yaptırıma maruz kaldığına dair kayıt bulunmamaktadır.

---

[902] BOA., C.EV., 94/4698.
[903] BOA., C.EV., 333/16924.
[904] VGMA., 179/238/1886.
[905] IAM., 257, sayfa 124.
[906] BOA., C.EV., 280/14289.
[907] BOA., ML.MSF.d., 7906; BOA., ML.MSF.d., 10775.
[908] Örnekler için bkz. "*Bazı zevat ve kesana kayd-ı hayat şartıyla bağlanan maaşlar*", BOA., ML.d., 266, sayfa 3.
[909] Örneğin bkz. BOA., A.MKT., 185/8.
[910] BOA., HAT., 775/36335-A, B.

Osmanlı Devleti sınırlarında yeni bir kilisenin inşası Padişah iznine tabiydi. Bununla beraber zarar gören veya tamir edilmek istenen bir kilise için de İstanbul'dan izin alınır, yapının eski hal ve sınırları içerisinde tamirine müsaade edilirdi. Rum İsyanı sırasında şehir içinde izinsiz kiliseler kurularak gizli faaliyet yürüten papazlar olmuştu. Bir Rumun ihbarı üzerine harekete geçen mutasarrıfın tahkikatı sonrasında Yanık Manastır mahallesinde Aynoroz manastırlarından Pandokrato Manastırı keşişlerinin konağı olan yapının bir keşiş tarafından satın alınarak mahzeninde gizli bir kilise kurulduğu tespit edilmişti. Burada ele geçirilen Rumca kitapların ciltlerinde bulunan gümüşler ile sair gümüş eşyalara el konularak İstanbul'a gönderilmiş, konak ise eski haline dönüştürülmüştü.[911] Nitekim diğer bölgelerde olduğu gibi, Selanik'te de izinsiz yeni bir gayrimüslim ibadethanesinin inşaasına taviz verilmemekteydi.

Fetihten sonra şehrin sembolü olan abidevî kiliselerin peyderpey camiye dönüşmesi ve Rum nüfusun da azalmasıyla, daha çok Kelemeriye Kapısı yakınlarında toplanan Hristiyan yerleşimleri faal kiliselerin de burada konumlanmasını beraberinde getirmiştir. Kiliseler sahip oldukları ruhani çevrede yaşayan Hristiyanların ibadet merkezi olduğu gibi, onların idarî sorumluluğuna da sahipti. Bu bağlamda, Anastassiadou'ya göre 19. yüzyılda şehirde en geniş ruhani çevreye sahip olan büyük kiliseler Aya Tanaş ve Aya Kostantin'di.[912] Büyük Hristiyan mahallelerinin merkezinde bulunan bu kiliseler Hristiyan ibadetinin de yoğunlaştığı yerlerdi. Bununla beraber Müslüman ve Yahudi mahalleleri içerisinde kalmış kiliseler ve manastırlar da mevcuttu. 19. yüzyılın ilk yarısında şehirde Aya Tanaş ve Aya Kostantin haricinde, Aya Mina, Metropolid, Aya Nikola, Aya İpatios (Pata), Aya Paraskevi, Aya Teodora, Aya Antonios, Panaguda, Panagia Laodigitria isminde kiliseler mevcuttu.[913] Frenk mahallesinde ise iki Katolik kilisesi faaliyetteydi. Daha önce mal varlığının fazlalığı nedeniyle konu edilen Vlatadon (Çavuş) Manastırı başta olmak üzere, Tavşan Manastırı ve Kızlar Manastırı ise keşişlerin ikamet ettiği dışa kapalı yapılardı. 1830 nüfus sayımına göre şehrin en büyük manastırı olan Vlatadon'da 8 papaz yanında, içlerinde Manastır ve Atina'dan gelen keşişlerin de bulunduğu toplam 15 kişi ikamet etmekteydi.[914]

[911] BOA., HAT., 774/36326-A.
[912] Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 45.
[913] Selanik kiliseleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 252-265.
[914] BOA., NFS.d., 4960, sayfa 40-41.

Görsel 2.14. **Eskinin Soğuk Su Camii, Günümüzün On İki Havari Kilisesi ve Varlığını Sürdüren Duvar Resimleri**[915]

Şehirdeki en önemli kilise şüphesiz Metropolid Kilisesi'ydi. Selanik Metropolidliği'nin de merkezi olan bu kilise, cemaat liderlerinin önemli toplantılarına da ev sahipliği yapıyordu. Fakat şehrin en büyük kilisesi Hristiyan mahallelerinden uzakta, çarşı bölgesinde bulunan Aya Mina'ydı. Özellikle çarşı bölgelerindeki kiliseler Selanik yangınlarından çok etkilenirdi. Şehrin ünlü Aya Mina Kilisesi bu sebepledir ki Yanık Manastır olarak da isimlendirilmiştir. Kilise 18. yüzyılda bir yangında yanmış, 1806'da iş adamı Yannis Gouta Kaftancıoğlu tarafından yeniden inşa ettirilmişti.[916] 1839 yılındaki büyük yangında da tamamen yanmış, duvarları ayakta kalsa da içerisinde ayin yapılamaz hale gelmişti. Yaklaşık on yıl sonra kilise rahipleri ve mütevelli heyeti mehkemeye gelerek, iki Müslümanın kilisenin bir yangında yanmış olduğu ve eski halinin durumu hakkındaki şahitlikleri ile yeniden inşasını talep etmişlerdi.[917] Çıkarılan izinle Aya Mina Kilisesi Metrepolid Yeranimos ve bağışçıların desteği ile 1852 yılında yenibaştan inşa edilmiştir.[918] Şehrin sembollerinden olan Aya Mina Kilisesi'nin o dönemki özellikleri şöyleydi: 62 zira 8 parmak uzunluk[919] ve 29 zira 1 parmak genişliği olan cephe duvarlarının

[915] Nisan 2019'ta tarafımızdan yapılan alan araştırmasında çekilmiştir.
[916] Thalia S. Mantopoulou-Panagiotopoulou, "The Monastery of Aghios Menas in Thessaloniki", *Dumbarton Oaks Papers*, 50, 1996, s. 247.
[917] BOA., A.MKT.UM., 21/59.
[918] Mantopoulou-Panagiotopoulou , "The Monastery of Aghios Menas", s. 243.
[919] 1 zira mimari ölçü olarak 75,77 cm'ye denk gelmektedir. Parmak ise yaklaşık olarak 3,15 cm'dir. Bkz. Mehmet Erkal, "Arşın", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. III, 1991, s. 412.

dört cephesinde toplam 3 kapı ve 27 pencere bulunmaktaydı. Ana kapısının sağında 13x5,5, solunda ise 44x5,5 zira ölçülerinde avluya sarkan çatılar bulunurdu. Binanın batı cephesinde de yine 6,5x5,5 zira ölçülerinde bir avlu çatısı mevcuttu. Kilisenin çan kulesi ise 13 zira 20 parmak yüksekliğe sahipti.[920]

2.3.3.4. Havralar

Kiliselerden farklı olarak Selanik'teki Yahudi havralarının sayısını tespit etmek mümkün değildir. Joseph Nehama, Selanik Yahudilerini tarihsel, etnik, dini ve sosyal özellikleri ile bilhassa Selanik'e gelmiş oldukları bölgelere bağlı olarak farklı gruplar altında ele almıştır. Bu anlamda 15. yüzyıl itibariyle şehirde birçok havra açılırken, zaman içerisinde bazı havra cemaatlerinin yaşadığı anlaşmazlıklar nedeniyle bölünmeler de olmuştur. Buna göre, İtalya'nın Kalabriya, Apulya ve Sicilya bölgelerinden gelen Yahudilerin Sicilya kolundakiler Eski Sicilya, Yeni Sicilya, Madero ve Bedaron havralarını, Kalabriyalılar özellikle Frenk mahallesindeki İsmail havrasını ve Apulyalılar Pulya, Neve Şalom, Neve Tsedek havralarını kurmuşlardı. İspanya Yahudileri ise Geruş Sefarad, Aragon, Katalonya, Mayorka, Kastilya havralarını; Portekiz'den göçenler ise Portokal, Lizbon, Yeni Lizbon, Evora ve Leviye başta olmak üzere kendi ibadethanelerini bina etmişti. Aziz Pavlus'un şehri Hristiyanlığa davet eden ünlü "Selanikliler'e Mektup"unun okunduğu Ets Haim başta olmak üzere[921], Varnak ve Ets ha-Daath gibi İtalyan ve Aşkenaz Yahudi havraları ise şehrin kadim havraları olarak ön plandaydı.[922] Dimitriadis'e göre 15 ile 17. yüzyıllar arasında şehirde 21 farklı havra bulunmaktaydı.[923]19. yüzyıla gelindiğinde bu havraların sayılarının daha da artmış olması şaşırtıcı değildir. Nitekim Selanik hahambaşılığının itaati altına girmek istemeyen bazı Yahudi grupları kendi havralarını kurduğu gibi, zaman zaman aileler bile kendilerine mahsus havralar açmıştı. Rena Molho, bu sebeple şehirdeki havraların 100'e yakın olabileceğini belirtirken, hahambaşı tarafından tanınan havraların sayısını sadece 32 olarak vermektedir.[924]

Cami ve kiliselere nazaran dışarıdan fark edilmeyen ve abidevî özellikler taşımayan Selanik havraları, bulundukları bölgelerin kaderi olan yangınlardan en fazla etkilenen ibadethane grubuydu. Örneğin 1855'te yanan Her(?) Hadaş Havrası ahşaptan inşa edilmiş mütevazi bir yapı olarak diğer örnekleri de temsil ediyordu.[925] Havranın yeniden inşası için İstanbul'dan alınan izinde, havranın 20 zira 6 parmak uzunluk, 16 zira 12 parmak genişlik ve 7

[920] BOA., A.MKT.UM., 21/59.
[921] Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 51.
[922] Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique, Tomes V*, Salonique 1959, s. 29-30.
[923] Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 369.
[924] Molho, *Selanik Yahudileri*, s. 62.
[925] BOA., A.AMD., 71/24.

zira yüksekliğindeki ahşap duvarları kiremit örtülü bir çatıya sahipti. Havranın 13 pencere ve 2 de kapısı mevcuttu.[926] Yangınların genellikle zuhur ettiği ve yayıldığı bölge olan Yahudi mahallelerinde 19. yüzyılın ilk yarısında birçok felaket yaşanmış ve harap olan havralar da yangın raporlarında yerini almıştır. 1839 yılında Frenk mahallesi ve Yahudi mahallerini etkisi altına alan büyük yangında 13 havra kül olmuştu.[927] 1846'da cereyan eden yangında ise yine bölgedeki 11 havra yanmıştı.[928] 1854 ve 1857 yılında yaşanan yangınlarda ise yine 4'er havra yanarak yıkılmıştı.[929]

2.3.4. Hamamlar

19. yüzyıl Selanik'inde hizmette olan hamamlar şehrin fethine hatta Bizans dönemine kadar uzanan bir geçmişe sahipti. Hem Âşık Mehmed'in 16. yüzyıla hem de Evliyâ Çelebi'nin 17. yüzyıla ait bilgilerinde, birkaçının ismi farklılık gösterse de Selanik hamamları sekiz adet olarak sayılmıştır 19. yüzyıla ait hamam gediklerine dair vakıf defterleri ise Selanik'teki hamamları yine sekiz olarak göstermektedir.[930] Fakat 1828 yılına ait ihtisap kayıtlarına göre bu tarihte şehirdeki hamam sayısı yedi olup kapalı olan biri haricinde altı hamam açıktı.[931] Yani sayıları sekiz olsa da Selanik'teki çalışan hamam sayısı yıldan yıla farklılık arz etmekteydi. Hamamlara dair bilgiler içeren bir diğer kaynak ise 19. yüzyıl nüfus defterleridir.[932]

Selanik hamamlarının en ünlüleri Sultan Bayezid vakfına bağlı olan Bey Hamamı, Tahtakale Hamamı ve Kule Hamamı'ydı. Bunlar yanında Cezerî Kasım Paşa vakfına bağlı olan Paşa Hamamı, Halil Ağa vakfı müsakkafatı arasında yer alan Halil Ağa Hamamı, şehrin kadim vakıflarından Gazi İsa Bey vakfına bağlı olan Kazasker Hamamı, Gazi Mustafa Paşa vakfından Ayasofya Hamamı ve son olarak Hüsrev Kethüda vakfına bağlı olan Yeni Hamam bulunmaktaydı. 19. yüzyıla ulaşan bu hamamlar Âşık Mehmed tarafından daha çok vâkıflarının ismiyle kaydedilmiştir.[933] Bunun sebebi Âşık Mehmed'in şehirdeki vakıf kayıtlarını incelemesi ve buna istinaden bilgiler vermiş olmasıdır.[934] Evliyâ Çelebi ise hamamları sayerken bulundukları bölgeler veya halk arasındaki isimlerini kullanmayı tercih etmiştir.[935] Bu bilgiler ışığında üç döneme ait kayıtlar mukayese edildiğinde farklı isimdeki birçok hamamın eşleştiği, eşleşenler haricinde ise birkaç farklı hamamın daha kayıtlara geçtiği görülmektedir. Örneğin

---

926 BOA., İ.HR., 128/6487.
927 BOA., İ.DH., 2/86.
928 BOA., İ.DH., 130/6690.
929 BOA., İ.DH., 297/18762; BOA., İ.MVL., 374/16436.
930 IAM. vakıf defteri num. 26; IAM. vakıf defteri num. 74, sayfa 8, 29.
931 BOA., D.BŞM.d., 42063.
932 BOA., NFS.d., 4956, sayfa 67-69.
933 *Menâzirü'l-Avâlim*, s. 989-990.
934 *Menâzirü'l-Avâlim*, s. 989.
935 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 67.

Âşık Mehmed'in Şenkel Hamamı olarak belirttiği hamam tarif ettiği yere göre Tahtakale Hamamı olmalıdır. Evliya Çelebi bu hamamın halk arasında Buğluca Hamam olarak bilindiğini ifade etmiştir. Halil Ağa Hamamı ise Yahudi yerleşimleri arasında bulunmasından ötürü Yahudi Hamamı olarak bilinmektedir. Evliya Çelebi burayı "Çufudlar mahallesi içinde Halil Ağa hamamı" olarak tarif etmiştir. 19. yüzyıl hamam gedikleri defterinde burası "Pazar-ı Kebir'de" olarak kaydedilmiştir. Nitekim Müslüman nüfus defterinde yer alan Pazar Hamamı da aynı yerdir. Aynı nüfus defterinde yer alan Timurtaş Mahallesi Hamamı ise Mustafa Paşa Hamamı veya Ayasofya Hamamı olarak bilinen yapıdır. Nitekim Dimitriadis'in haritasında söz konusu hamam Timurtaş Mahallesi sınırında gösterilmiştir.[936] Bunlar haricinde Evliya Çelebi Yedikule'de (Kala-i Bâlâ'yı kasdetmiş olmalıdır) bir Küçük Hamam olduğunu belirtmiştir ki 19. yüzyıl vakıf kayıtlarında yer almayan bu hamamın bu dönemde mevcut olmadığı düşünülebilir.

Hamamların Selanik şehrindeki mekânsal dağılımları incelendiğinde Müslüman mahalleleri ile şehrin ana arterleri üzerinde konumlandıkları görülmektedir. Paşa Hamamı Vardar Kapısı'nın hemen yukarısında mahalle arasında bulunmaktaydı. Yenikapı caddesinin kuzey ve güneyinde ise hemen Paşakapısı yanında Kazasker Hamamı, caddenin orta mevkiinde Kasımiye mahallesinde Yeni Hamam, caddenin doğusunda Yukarı Kale'ye tırmanan ara yol üzerinde, ismini bulunduğu semtten alan Kule Hamamı yer alırdı. Şehir hamamlarının ikisi ise Vardar caddesinin hemen üzerinde yer almaktaydı. Sultan II. Murad döneminde inşa edilen ve mimarisi ile nam salmış Kazancılar yakınındaki Bey Hamamı[937] ile hemen Hamza Bey Camii'nin kuzeybatısında Tahtakale Hamamı bulunurdu. Son iki hamam ise şehrin güneyinde Yahudi mahallelerinde bulunsa da, Ayasofya Hamamı olarak bilinen hamam güneydeki Müslüman mahallelerinin sınırında, Pazar veya diğer ismiyle Yahudi Hamamı ise çarşının kalbinde bulunmaktaydı.

Selanik Müslüman mahallelerinde yer alan varlıklı ailelerin konaklarında da hamamlar bulunurdu. Evliya Çelebi bu özel hamamların sayısını yine abartılı bir şekilde 300 olarak belirtmiştir.[938] Yakın tarihlerde Athonos sokağında apartmanlar arasında keşfedilen tek kubbeli küçük hamam yapısı[939], o dönem Musa Baba mahallesindeki bir konağa ait olmalıdır. Özel kullanıma mahsus hamamlar haricinde yukarıda isimleri sayılan şehrin büyük hamamları Müslüman ve gayrimüslim Selaniklilerin ortak kullanımındaydı. Bu hamamlar içerisinde Bey,

[936] Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis*, s. 165.
[937] Eyice, "Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selanik", s. 481.
[938] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 67.
[939] Hamam ile ilgili haber Selanik'in tarihi fotoğraflarını işleyen bir sosyal medya platformunda yer almış, yapının harabe haldeki görüntüsü de paylaşılmıştır.

Kule, Ayasofya, Yahudi ve Yeni Hamam çifte hamam statüsünde olup hem kadınlar hem de erkeklere hizmet vermekteydi.[940] Şehrin ticaret ve zanaat mekanları gibi ihtisab yönetimi kontrolünde olan hamamlar bu anlamda kesin kurallarla nizam altına alınmıştı. 1831 yılında yeni Selanik ihtisabçısına gönderilen emirler arasında hamamlar ile ilgili bazı kurallar da mevcuttur. Dini gereklilik ve çekinceler çerçevesinde ortaya çıktığı aşikar olan bu kurallara göre, gayrimüslimlere verilen peştamal ve diğer hamam eşyasının asla Müslümanlara verilmemesi, hamam içerisinde Müslüman ve gayrimüslimlerin ayırt edilebilmesi için gayrimüslimlere nalın giydirilmemesi ve yine gayrimüslimlerin Müslümanlara mahsus olan kırmızı ve yeşil giysilerle beyaz başlıklar kullanmamaları istenmişti.[941]

Hamam gedik defterleri vakıf müsakkafatları arasında bulunan Selanik hamamlarının tamamının Müslümanlar tarafından işletildiğini göstermektedir. Nitekim 1838/1839 yılına ait kayıtlara göre bazısı tek hisse bazıları ise birden fazla hisselere bölünerek Müslüman Selaniklilerin tasarrufuna verilmişti. İlginç olan ise hamamlardan altısını tasarrufunda bulunduranların kadın olmasıydı. Bey Hamamı Şerife Nimetullah bint-i Mehmed Ağa, Kule Hamamı Refiye bint-i Abdullah ve kızı Vahide, Paşa Hamamı Hatice bint-i Memiş, Tahtakale Hamamı Naile bint-i Abdullah, Kazasker Hamamı Melike bint-i Ahmed isimli kadınların tasarrufundaydı.[942]

Hamamlarda çalışan tellak, natır, külhancı, tanburacı ve hamallar ise yine dikkat çekicidir. Hamamların çoğunda hizmet verenlerin neredeyse tamamı Selanikli olmayıp şehre mevsimlik işçi olarak gelen kimselerdi. Arnavutların, Osmanlı hamamlarında sahip olduğu eski ün ve geleneğe bağlı olarak Selanik'te işçi olarak bulunan tellaklar da Arnavut asıllıydı. Çünkü, 1830 yılına ait nüfus defterine göre hamamlarda çalışanlar Berat, Debre ve İlbasan kazaları ile buralara bağlı köylerden gelmişti. Buna göre Yeni Hamam'da 11, Ayasofya'da 14, Kule Hamamı'nda 13, Tahtakale Hamamı'nda 19, Yahudi Hamamı'nda 10 ve Bey Hamamı'nda 22 mevsimlik işçi bulunurdu. Şehirde geçici olarak bulunan ve çalıştıkları hamamlarda ikamet ettikleri anlaşılan bu oğlanların geneli 13-15 yaşlarındayken, yaş skalaları 10 ile 35 arasında değişmekteydi.[943] Üç farklı kazanın genellikle aynı köylerinden kalkarak Selanik'e gelen bu oğlanları burada biraraya getiren ise şüphesiz kendi içlerinde mevcut olan sosyal ağlardı.

[940] IAM. vakıf defteri num. 26.
[941] BOA., C.ML., 142/6049.
[942] IAM. vakıf defteri num. 26.
[943] BOA., NFS.d., 4956, sayfa 67-69.

Görsel 2.15. Günümüzde Paşa Hamamı[944]

Günümüzde birçoğu ayakta olan bu hamamlardan, çarşı merkezindeki Yahudi Hamamı önemli bir restorasyon görmüştür. Hak ettiği değer ve ilgiyi henüz görmemiş olan Bey Hamamı ise Egnatia caddesi üzerinde tüm heybetiyle şehrin tarihine ayna olmaktadır. Kule Hamamı, eski bir Bizans hamamı olarak bugün bu isimle anılsa da ziyarete açık değildir. İşlevini kaybetmiş olsa da binası ayakta olan Yeni Hamam ise eğlence merkezi olarak faaliyet göstermektedir. Ana arterler üzerinde bulunan Kazasker Hamamı ve Ayasofya Hamamı'nın izleri bugün kaybolsa da, eskiden olduğu gibi mahalle arasında varlığını sürdürme imkanı bulan Paşa Hamamı hala ayaktadır.[945]

[944] Nisan 2019'da tarafımızdan çekilmiştir.
[945] Bkz. Görsel 2.15.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ŞEHİR NÜFUSUNUN DİNAMİKLERİ

Selanik, nüfus dinamiklerinin hareketliliği ve ihtiva ettiği farklı etnik köken, dil, kültür gibi özelliklere sahip gruplarıyla Osmanlı Devleti'nin en dikkat çekici şehirlerindendir. Osmanlı Devleti'nin sistemli nüfus sayımlarının yapıldığı döneme tekabül eden çalışmamızda, bu anlamda üzerinde durulması gereken en önemli konu belki de nüfus meselesidir. Şehirlerin sosyal ve ekonomik tarihini kaleme almayı amaçlayan her tarihçinin, o şehre dair öğrenmesi gereken ilk şey orada kimlerin yaşadığıdır. Nitekim, bir şehre hayat veren, herşeyden önce kendi sakinleridir.

Selanik'te bulunan cemaatler, etnik, dini ve kültürel grupların farklılıkları Selanik'i Selanik yapan ve diğer Osmanlı şehirlerinden ayıran temel unsurdur. Ancak bu farklılıklara olumsuz bir nazarla yaklaşıldığında karmaşa ve problem görüldüğü gibi; gerçek olan, farklılıkların yarattığı zenginlik ve ahenktir. Aslında bu zenginlik ve ahenk Osmanlı'nın tam da kendisidir ve tüm farklılıklarına rağmen şehirdeki herkes birer Osmanlıdır. Osmanlı Barışı (Pax Ottoman) kavramı da bu anlamda Selanik'te vücut bulmuştur. Söz konusu zenginlik ve ahengi görebilmek için nüfusun tüm bileşenleri ve tüm dinamikleri hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Nüfus içerisinde yer alan grupların ekonomik, idarî ve sosyal durumlarının tespit edilerek şehirdeki nüfuzlarını anlamaya çalışmak ise rakamsal verilerin gerçek anlamına kavuşmasını sağlayacaktır.

3.1. Şehir Nüfusunun Tespitine Dair Problemler

19. yüzyılın ilk yarısında Selanik şehrinin nüfusu hakkında bilgiler sunan pek çok kaynak mevcuttur. Fakat bunların, şehrin gerçek nüfusunu ne derecede doğru yansıttığı tartışmalıdır. Şehre ziyaretleri sırasında duydukları ve gözlemledikleri hususlar çerçevesinde kabaca hesaplar yapan seyyahların aktardığı bilgilere ve şehirde bulunan yabancı ülke konsoloslarının yine yaklaşık olarak ifade ettiği rakamlara şüpheyle bakılmalıdır. Ancak bu rakamlar genel değerlendirmelerde mukayese yapabilmeyi kolaylaştırdığından tamamıyla bir kenara da itilmemelidir.

Selanik şehrinin nüfusuna dair bilgi veren kaynaklar arasında en güvenilir olan (diğer şehirler için de geçerli olduğu üzere) şüphesiz devletin resmî sayımlarıdır. II. Mahmud'un giriştiği askerî, idarî ve malî reformların gerekliliği olarak 1830 yılında başlanan geniş çaplı

nüfus sayımları bu anlamda ilk verileri ortaya koymaktadır.[946] Sadece şehrin erkek nüfusunun sayılmış olması sebebi ile şehrin toplam nüfusuna dair kesin bir rakam vermeyen bu sayımlar, genel kabul gören erkek sayısının iki ile çarpılması ve bu suretle kadınların da dahil edilmiş olması usulüyle şehirlerin toplam nüfusu hakkında yaklaşık bilgiler sunmaktadır. Nüfus sayımlarını en güvenilir kaynak olarak görmemizin temel sebebi, devletin bu faaliyetle nüfusu tespit etmeyi amaçlamasıdır. Bu anlamda Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilen temettuat sayımlarının esas amacının bireylerin gelirlerini tespit etmek olduğu dikkate alınırsa, bu sayımların nüfus değerlendirilmesinde kullanılmasına her zaman şüpheyle bakılacaktır. Nitekim temettuat sayımlarının ortaya koyduğu hane sayısından yola çıkarak (ki genellikle beş ile çarpılması tercih edilmektedir) şehrin toplam nüfusu hakkında değerlendirmeler yapmak, temettuat defterlerinin bir şehrin tüm verilerini içermediği şüphesinden hareketle sakıncalıdır.[947] Örneğin, Dilek Akyalçın Kaya, Selanik temettuat defterleri üzerinde yaptığı inceleme sonucunda hane sayılarının beş katının ulaştığı toplam rakamla, ilk nüfus sayımı sonucunun iki katı olan toplam sayının anlamlı bir yakınlık arz ettiğini tespit etmiştir.[948] Söz konusu değerlendirme toplam nüfusun belirlenmesinde anlamlı görünse de, cemaatlerin şehir nüfusu içerisindeki oranlarının hesaplanması gibi ayrıntılı değerlendirmelerde bu yöntemin kulllanılması bizce problemlidir.[949] Benzer şekilde cizye vergisinin toplanması amacıyla oluşturulan cizye defterlerinin temel gerekçesi de nüfusu tespit etmek olmadığından ve sadece gayrimüslimleri kapsadığından bunların da şehrin genel nüfus değerlendirmelerinde kullanılmasına temkinli yaklaşılmalıdır.

19. yüzyılın ilk yarısında Selanik şehrinin nüfusu hakkında bilgiler veren farklı kaynaklar da mevcuttur. Bunların başında perakende evrakın satır aralarına gizlenen bilgiler gelmektedir. Öyle ki 1820'li yıllara ait kayıtlarda gayrimüslim cemaatler arasındaki vergi hissesine dair tartışmalar şehrin nüfusu ile ilgili bazı tespitlerin belgelere işlenmesine vesile olmuştur. Bununla beraber şehrin şeriyye sicillerinde yer alan kalyoncu bedeliyesi toplama işlemlerinde de şehirdeki erkekli Müslüman hane sayıları kayıtlara geçmiştir. Bu kaynaklardan elde edilen bilgiler genel nüfusun değerlendirilmesinde hem kronoloji hem de kullanılan metod konusunda daha kapsamlı bir bakışı mümkün kılmaktadır.

---

[946] Musa Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri,* s. 45. Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi'nin aktardığına göre sayım yapılan ilk yerler arasında Selanik de vardır ve buraya "*Mühimmenüvîsândan Nâbî Efendi*" görevlendirilmiştir. *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, 2-3, s. 641.

[947] Ayla Efe, "Mülkü Mülksüzleştirmek, Sıradan İnsanı Görünmez Kılmak: Temettuatlar Nasıl Okunamaz?", *2. Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi, Bildiriler,* c. 1, Ankara 2019, s. 176.

[948] Akyalçın Kaya, *Les Sabbatéens Saloniciens*, s. 16-17.

[949] Benzer bir hata, tek bir mahalle özelinde olsa da tarafımızdan da yapılmıştır. Bkz. Diren Çakılcı, "Selanik Şehrinden Bir Kesit", s. 447-462.

Şehre ait nüfus defterleri en güvenilir kaynaklar olmakla birlikte, söz konusu sayımlarda hata ve eksiklerin olabileceği ihtimali göz önünde tutulmalıdır. Osmanlı arşivinde bulunan defter serileri içerisinde Selanik şehrine ait olan defterlere bütüncül bir yaklaşımla bakılmalı, kronolojik olarak takip edilen defterlerden şehir nüfusunun hareketleri izlenmelidir. Her ne kadar güvenilir kaynaklar olsa da nüfus defterleri serilerinin incelenmesinde araştırmacıların yaptığı bazı hatalar defterlerin ortaya koyduğu sonuçlarda farklılık yaratmaktadır. Bu anlamda defterler incelenmeden önce, arşivde şehre ait olan tüm defterlerin hem iç hem de dış tenkitlerinin yapılarak hangi tarihe ait oldukları, hangi bilgileri ihtiva ettikleri ve nasıl değerlendirilmeleri hususuna netlik kazandırılmalıdır.

19. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen, nüfus defteri sınıfında değerlendirebileceğimiz Selanik'e ait defterler, tespit ettiğimiz kadarıyla, 7'si şehir Müslümanlarına[950], 6'sı Rum cemaatine[951], 5'i Yahudi cemaatine[952], 2'si şehirde ikamet eden fakat şehirli olmayan Osmanlı tebaasına[953] ve 1'i de müstemenlere[954] ait olmak üzere toplam 21 adettir. Bu defterlerin bazıları farklı tarihlerde gerçekleştirilen sayımlara ait olduğu gibi, bir kısmı da ara dönemlerde üzerinde ekleme ve çıkarma yapılan yoklama kayıtlarına aittir. Bazıları ise birbirinden kopya edilen, tekrar mahiyetindeki defterlerdir.

II. Mahmud, 27 Ekim 1830 tarihinda Selanik'te nüfus sayımları yapılması için ferman göndermiştir. Bu ferman, Mutasarrıf Ahmed Paşa ve şehir yöneticilerine emirler içermekteydi.[955] Bununla beraber İstanbul'dan gönderilen Divân-ı Hümâyûn katiplerinden İbrahim Nâbî Efendi de bizzat sayımı gerçekleştirmekle görevlendirilmişti. Fermanın Selanik mahkemesinde okunup ilan edilmesi akabinde şehirde hemen sayım çalışmalarına başlanmış ve ilk olarak Müslüman ahalinin, ardından da Yahudilerin sayımı yapılmıştı. Elimizdeki defterler içerisinde Selanik Müslümanlarına ait olan ilk defter de (NFS.d., 4956) bu anlamdaki ilk sayıma ait olup 11 Kasım 1830 tarihlidir.[956] Görüldüğü gibi fermanın ulaşmasından sonra çok kısa bir sürede Müslümanların sayımı tamamlanmıştır. Selanik nüfusunu ele alan çalışmalarda daha önce kullanılmadığını tespit ettiğimiz Yahudilere ait ilk defter (D.CRD.d., 39924)[957] ise

[950] BOA., NFS.d., 4956; BOA., NFS.d., 4958; BOA., NFS.d., 4959; BOA., NFS.d., 4962; BOA., NFS.d., 4966; BOA., NFS.d., 4970; BOA., NFS.d., 4971.
[951] BOA., NFS.d., 4960; BOA., NFS.d., 4964; BOA., NFS.d., 4968; BOA., NFS.d., 4972; BOA., NFS.d., 4973; IAM., 337.
[952] BOA., D.CRD.d., 39924; BOA., NFS.d., 4961; BOA., NFS.d., 4965; BOA., NFS.d., 4969; BOA., NFS.d., 4974.
[953] BOA., NFS.d., 4963; BOA., NFS.d., 4967.
[954] BOA., NFS.d., 6892.
[955] IAM., 223, sayfa 116-117.
[956] Defterin girişinde 25 Cemaziyelevvel 1246 tarihi açıkça belirtilmiştir. BOA., NFS.d., 4956, sayfa 1.
[957] Bu defterin daha önce kullanılmamasının sebebi, muhtemelen, Osmanlı arşivinin nüfus defterleri fonunda (NFS.d.) değil, Bâb-ı Defteri fonunun ceride defterleri kısmında (D.CRD.d.) bulunmasıdır.

23 Kasım 1830 tarihli olup[958], Yahudilerin sayımının da kısa sürede tamamlandığını göstermektedir. Fakat 1830 yılı sonunda yapılan bu sayımın şehrin Rum cemaatine ait olan defteri bulunamamıştır. Rum cemaatine ait ilk defter 1831 yılına ait olsa da defterin tertip usulü ve yazım tarzı 1830 yılına ait Müslüman ve Yahudi defterlerine benzemediği, dolayısıyla Rumların ilk defterinin kayıp olduğu açıktır. Bu bilgiler ışığında genel kabulün aksine Selanik şehrinin ilk nüfus sayımları 1831 değil 1830 tarihlidir.

1830 sayımı ilk tecrübe olduğu için bazı eksiklikler olması kaçınılmazdı ve kısa sürede bu eksiklerin giderilmesi ihtiyacı hasıl olmuştu. Zaten, II. Mahmud da ilgili fermanında her üç ayda bir sayım kayıtlarının yoklanarak İstanbul'a gönderilmesini emretmişti.[959] Üç aylık periyot uygulamasının hayata geçirilmesi nüfus ve iş fazlalığı sebebiyle mümkün değildi. Zaman içerisinde altı ay olarak güncellenmişti. Selanik'te başlangıçtan beri nüfus defterlerini tashih ve tedkik etmekle sorumlu iki ceride mukayyidi görevlendirilmiş, bunlar aynı zamanda altı ayda bir yoklama defterlerini düzenlemekle de sorumlu tutulmuştu.[960] Bu kapsamda Selanik'te 1831 yılında genel bir yoklama yapılmış ve eski sayımın kontrolü gerçekleştirilmişti. Elimizde bulunan Müslümanlara ait 4958[961], Yahudilerin 4961 ve Rumların 4960 numaralı nüfus defterleri 1831 yılındaki yoklamaya aittir. Bu tarihlendirme çeşitli tespitlerle de desteklenmektedir. Örneğin, Yahudilere ait defterin sonunda bazı mahalleler için ikinci kez başlık açıldığı ve bir yıl önceki tahrirde sayılmadıkları ifade edilen bazı şahısların buraya eklendiği görülmektedir.[962] Bununla birlikte her üç defterde de kayıtlar üzerine düşülen notlar, yapılan eklemeler ile Hicri 1248 yılının ilk altı ayında gerçekleşen doğum ve ölümler de aynı defterlerde gösterilmiş, defter sonlarında, nüfustaki eksilme ve çoğalmalara açıkça yer verilmişti. Dolayısıyla bu defterler hem 1831 hem de 1832 yılına ait verileri içermekteydi. Defterler 1831'deki yoklama da düzenlenmiş 1832 yılındaki nüfus değişimleri de yine aynı defterlerde işaretlenmişti. Bu şekildeki yoklama defterlerinde şahısların tek tek incelenmediği

---

[958] Defterin girişinde, nüfus sayımının gerekçeleri, nasıl yapıldığı ve tarihi sayım memuru tarafından açıkça ifade edilmiştir: *"Tanzim-i ahval-ı reaya ve istihsal-i asayiş-i fukara ve zuefa niyet-i hayriyesiyle memalik-i Anadolu ve Rumilinde vaki bilcümle kasaba ve kurada mevcud kebir ve sagir kaffe-i nüfusun tahrir ve sebt-i defter olunmasına irade-i seniyye-i hazret-i zillullahi talikiyle ba-evamir-i aliyye her bir tarafa memurlar tayin buyurulduğu misillü nefs-i Selanik ve nevahisine dahi memuriyet-i acizanem vukuuna mebni mukteza-yı memuriyetim üzere ledelvurud hala Selanik ve Kavala sancakları mutasarrıfı devletlü veliülniam Elhac Ahmed Paşa efendimiz hazretlerinin inzimam-ı rey ve marifeti ve marifet-i şer' ve cümle ittifakı ve müşarunileyh tarafından memur-ı mutemedi ve canib-i şeriden tayin kılınan katib efendi ve ahali tarafından tayin olunan Ebubekir Bey ve İshak Ağa ve Veli Ağa mevcud oldukları halde nefs-i Selanik'de bulunan Yahudiyan taifesinin sagir ve kebirleri kaffeten marifet-i acizanemle Yahudiyan vekilleri dahi mevcud olarak fi 7 Cemaziyelahir sene 1246 tarihinde birer birer sebt-i defter olunub yedlerinde bulunan cizye kağıdları dahi her birinin isimleri üzerine işaret kılındığı vechile bervech-i ati zikr u beyan kılınur."* BOA., D.CRD.d., 39924.

[959] IAM., 223, sayfa 117.

[960] 1834 yılında mukayyidlere bir kişi daha eklenmiş ve sayıları üçe çıkarılmıştı. BOA., C.ML., 116/5151.

[961] 4959 numaralı tek sayfalık defter parçası da 1831 Müslüman nüfusu kayıtlarının ekidir.

[962] Rogos, Pulya ve Tophane mahallelerine ait olan bu eksik sayım kayıtlarında 18 kişi gösterilmiştir. BOA., NFS.d., 4961, sayfa 237-238.

hallerde defter sonlarında verilen yekünlerin kullanılması hatalı değerlendirmeleri beraberinde getirebileceğinden, bu hususta dikkatli olmak elzemdir. Ayrıca çoğu zaman defterde kayıtlı bireylerin tek tek sayılması ile ulaşılan rakamlar ile defter sonunda bulunan o dönemki yekün hesapları arasında farklar da çıkmaktadır.

Selanik şehrinin nüfus kayıtlarını içeren bu defterleri 1834 yılına ait seri takip etmektedir. 1834 yılında yapılan yeni sayım kayıtlarından Müslümanlara ait olanlar 4962, Rumlara ait olanlar 4964 ve Yahudilere ait olanlar 4965 numaralı defterde yer almaktadır. Bu defterler üzerinde açıkça bir tarih bulunmasa da 1250-1254 (Miladi 1834-1837) yıllarına ait değişikliklerin kayıtlar üzerinde gösterilmesi defterin en erken 1834 yılına ait olabileceğini düşündürmektedir. Bununla beraber bazı mahallelerde isim isim yapılan takiplerle, örneğin Müslümanlar arasında bulunan şehrin ünlü isimlerinden Evrenoszâde Ahmed Tevfik Bey'in oğullarına ait (kendi yaşı 1831 defterinde gösterilmemiştir) yaşlar mukayese edilmiş ve 1831 yılındaki kayıtlara nazaran bu defterde ortalama üçer yaş yaşlandıklarının kayıtlı olduğu tespit edilmiştir.[963] Bu bilgi de defterlerin 1834 yılına ait olduğunu göstermektedir. Selanik'teki Makedonya Tarihi Arşivi'nde bulunan tek nüfus defteri olan şehir Rumlarına ait 337 numaralı defter, üzerinde açıkça yer alan tarihten de anlaşıldığı üzere (3 Ramazan 1250/3 Ocak 1835) 1834 sayımına aittir. Nitekim bu defterin ihtiva ettiği şahıslar 4964 numaralı Rumiyan defterindekilerle, birkaç sıra kayması haricinde tamamen aynıdır.

1831 sayımında Müslüman ve Rumiyan defterleri sonunda kaydedilen, şehirde ikamet eden yabancılara ait kayıtlar, 1834 sayımında ayrı defterlere yazılmıştır. Öyle ki 4963 numaralı defterde Selanikli olmayan ancak orada ikamet eden Osmanlı tebaasına yer verilmiştir. Aslında II. Mahmud'un 1830 tarihli fermanında şehirde ikamet eden ancak on yılını doldurmamış olan Osmanlı tebaasının yabancı statüsünde ayrı defterlere kaydedilmesi emredilse de[964], ilk sayımlarda bu kurala uyulmamış ve uygulama 1834'e kadar gecikmiştir. Ecdadı ve hatta kendileri dahi Osmanlı reayasından olup herhangi bir yabancı devletin himayesine giren ve müstemen sıfatına sahip olanlar da 1834 yılında ayrı bir kayıtta, 6892 numaralı defterde gösterilmiştir.

Selanik'te bulunan 337 numaralı defter bu konuda farklı bir bilginin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Şehirdeki yabancı ahali, yani Selanikli olmayan Osmanlılar, sadece işçi gruplarından ibaret değildi. Bunlar yanında, ailesiyle veya tek başına şehre gelmiş, ticaret, iş veya farklı sebeplerle Selanik'te yaşayan insanlar da mevcuttu ve sayıları pek de az değildi. 337

[963] Haraccı Kemal veya diğer ismiyle Hacı İskender Mahallesi'nde sakin Ahmed Tevfik Bey ailesi için bkz. BOA., NFS..d, 4958, sayfa 2; BOA., NFS.d., 4962, sayfa 1b.
[964] IAM., 223, sayfa 117.

numaralı Rumiyan defterinde mahalle mahalle "*der-mahalle-i Aya Tanaş yabancıları*", "*yabancı kiracılar*", "*yabancılar müsteciran*" gibi başlıklar altında toplanan gruplar Selanikli olmayan Osmanlılara aitti. İlgili defterde her bir mahalle içerisinden çıkarılarak toplanan bu kişilerin sayısı 752'ye ulaşmaktadır. Defter sayesinde, II. Mahmud'un 1830'da verdiği on yılı aşmayan ikametlerde kimsenin şehirli sayılmaması ve ayrı yazılması usulüne tam anlamıyla hala uyulmadığını öğrenmekteyiz. Muhtemelen ceride mukayyidlerinin kullandığı esas defterlerden birisi olan 337 numaralı defter gibi şehrin gerçek sakinlerini, yabancılarını ve kiracılarını ayrı ayrı gösteren defterler diğer cemaatler için de mevcuttu. Mukayyidler yoklama defterlerini bu esas defterlere uygun olarak hazırlamaktaydı. Nitekim ilgili defterle birebir benzeşen 4964 numaralı Rumiyan defterinde yabancılar için ayrı başlık atılmamış, esas defterdeki sırayı takip eden numaralar ile mahalle sakinlerinden sonra aynı başlık altında yazılmışlardı. Selanik periferisinde yer alan büyük-küçük yerleşim birimlerindeki Rumiyan nüfusun fazlalığı dikkate alındığında, böylesine yüksek bir sayının daimi veya geçici olarak şehirde ikamet etmesi de anlamlı bulunmaktadır.

337 numaralı defteri değerlendiren Anastassiadou, Karal'ın aktardığı 1831 sayımına ait Rumiyan sayısı ile bu defter arasında 811 kişilik bir fazlalık bulunduğunu, birkaç senede cemaat nüfusunun %30 artış gösterdiği anlamına gelen bu durumun anlamsız olacağını belirtmiştir. Sorunun, ilk sayımların hatalı yapılması ve şehrin gerçek nüfusunu göstermemesi ile ilgili olduğunu söylemiştir.[965] Halbuki, Anastassiadou'nun belirttiği fazla kişi sayısı ile bizim hesap ettiğimiz şehirdeki yabancı Rumiyan sayısı birbirine çok yakındır.[966] Bununla beraber mahalle bazlı karşılaştırmalarda, örneğin çok kültürlü yapısı ile tanınan Aya Tanaş mahallesinde, elimizdeki 1832 defterinde 401 kişi bulunurken, 1834 defterinde 710 kişi yer almaktadır. Ayrı başlıklar altında verilen mahalledeki 274 yabancı çıkartıldığında ise 1832'deki toplam sayıya yakın bir şekilde 436 kişiye ulaşılmaktadır. Kısacası, 1834 defterindeki artış, 1831 yılında sayılmayan yabancı Rumiyan ve geçen sürede aynı grubun şehre olan göçünün artmasından kaynaklanmıştır. Bu anlamda 1831 sayımı hatalı değil, kapsam bakımından daha sınırlıydı. Belki de İstanbul'dan gönderilen emirler, çok kültürlü ve karmaşık bir sosyal yapıya sahip Selanik'te ahalinin tasnif edilememesi ve emirlerin uygulanamamasına sebep olmuştu.

Selanik'teki arşivde sadece Rumlara ait bir nüfus defterinin günümüze ulaşması tesadüfi olmayan bir ilginçliğe sahiptir. Literatürde yer alan bazı Selanik nüfus çalışmalarına verdiği yön sebebiyle de dikkat çekicidir. Öyle ki bazı Yunan tarihçiler elleri altında bulunması sebebi

---

[965] Meropi Anastassiadou, *Salonique au XIXe Siécle.* s. 20.

[966] Ancak 1831 sayımı içerisinde de 583 kişilik bir yabancı Rumiyan grubu (BOA., NFS.d., 4960, sayfa 46-57) bulunmaktaysa da, onunla beraber 500 kişiye yakın bir işçi grubu da sayılmıştı. 1834'te söz konusu işçi grubu ayrı defterde gösterildiğinden (BOA., NFS.d., 4963), bu iki grubu buradaki değerlendirmeye dahil etmiyoruz.

ile sadece bu defteri kullanarak şehrin Rum nüfusunu ön plana çıkaran çalışmalar gerçekleştirmeyi bir fırsat olarak görmüşler, diğer cemaatlere ait nüfus defterlerine de ulaşarak bütüncül bir bakış geliştirmeyi tercih etmemişlerdir.[967]

1834 sayımının ardından uzun bir süre yeni sayım gerçekleştirilmemiş, 1837 yılı sonuna kadar gerçekleşen değişiklikler de 1834 kayıtları üzerinde gösterilmişti. Tanzimat Fermanı'nın ilanında önce 1838 yılı sonu ve 1839 yılı başına tesadüf eden dönemde, Selanik Kaymakamı İzzet Paşa'nın girişimi ile hem şehirde hem de Selanik sancağının tamamında yeni bir sayım yapılmıştı. Bunun sebebi, daha önce gerçekleştirildiği ifade edilen 1246 (1830) ve 1250 (1834) sayımları sırasında defter nazırı olarak görev yapan Evrenoszâde Yusuf Sıddık Bey'in hakkında oluşan bazı şüphelerdi. Öyle ki bu sayımlarda usulsüzlüklere başvurulduğu ve nüfus saklandığına dair düşünceler mevcuttu.[968] 6907 numaralı nüfus defterinde bu hususta ki çekinceler açıkça ifade edilmiş, eski sayımlar ile yeni sayımlar mukayeseli bir şekilde gösterilmiştir. Diğer defterler gibi şahıs ayrıntılarını içermeyen, fakat bölge bölge Müslüman ve gayrimüslim nüfus yekünlerini gösteren bu deftere göre, 1839 sayımları neticesinde, cizye gelirlerinde "Selanik kalemi"ni oluşturan on iki kazada eski sayımlara göre edna statüsünde 639 kişi fazla çıkmıştı. Ancak evsat cizye kağıdına sahip 2.499 kişi ile ala cizye kağıdına sahip 351 kişi eksik görünmekteydi.[969] Özellikle cizye toplanması hususunda bazı usulsüzlükler yapıldığı şüphesini doğrulayan bu bilgiler, Selanik şehir merkezi için makul ve anlaşılabilir hataları ortaya koymuştu. Eski sayımlara nazaran 1839 sayımında Selanik şehrinde toplamda 17 gayrimüslim fazla, 244 Müslüman ise eksikti.[970]

Diğer sayımlardan farklı olarak ilk kez bu sayımda tüm şahıslar saç ve sakal rengi gibi fizikî özellikleri ile kaydedilmeye başlanmıştı. Bu anlamda Osmanlı arşivinde bulunan 4966 numaralı Müslüman defteri ile 4969 numaralı Yahudi defteri bahse konu zamana ait olup, 4968 numarada tasnif edilen Rumiyan defteri aynı tarihli olmasına rağmen önemli bir bölümünün eksik olması sebebiyle değerlendirmeye alınamayacak durumdadır. Osmanlı arşivinde bulunan 4967 numaralı defter de 1834'de ilk kez ayrı kaydedilen yabancı ahalinin 1839 yılına ait sayım sonuçlarını içermektedir.

1839 yılı başında yapılan yeni sayıma rağmen bir yıl sonra 1840'ta yeni bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Nitekim bu sayıma ait defterlerin girişinde de belirtildiği üzere "*Tanzimat-*

---

[967] Vasilis Dimitriadis, *I Tessaloníki Tis Parakmís. I Ellinikí Koinótita Tis Tessaloníkis Katá Ti Dekaetía Tou 1830 Ma Vasi Ena Otomanikó Katásticho Apografís Tou Plitismoú*, Girit Üniversitesi Yayınları, Iraklion, 1997; Anastassiadou, *Salonique au XIXe Siécle.* s. 20-63.
[968] BOA., NFS.d., 6907, Ek 3/1-a.
[969] BOA., NFS.d., 6907, Ek 3/1-a.
[970] BOA., NFS.d., 6907, sayfa 2, 7.

ı hayriye ve kavanin-i adliye iktiza-yı alisi üzere müceddeden tahrirlerine irade-i seniyye…"[971] verilmesi sebebiyle yeni sayımları gerçekleştirmek merkezî otoritenin aldığı bir karardı. Nitekim aynı yıl birçok şehirde olduğu gibi Selanik'te de ilk temettuat sayımları başlatılmış, herkesin gelirine göre vergi ödemesi usulü yürürlüğe konmaya çalışılmıştı. Bu kapsamda 4970 numaralı Müslüman, 4972 numaralı Rumiyan nüfus defteri 1840 yılına aittir. Bu defterlerde 1843 yılına kadar doğum ve ölümler kayıtlar üzerine işlenmiştir. Osmanlı arşivinde 1840 sayımına ait Yahudilere ait bir defter kaydı bulunmamakla birlikte, Hicri 1259 (Miladi 1843/1844) yılına tarihlenen defterlerin ait olduğu gerçek tarih bu durumu değiştirmektedir. İlgili arşivde 1259 (1843-1844) yılına ait olan üç defter mevcuttur. Bunlar 4971 Müslüman, 4973 Rumiyan ve 4974 Yahudi nüfus defterleridir. Bu üç defter Selanik nüfusuna dair bazı araştırmalar yapan Dilek Akyalçın Kaya tarafından da kullanılmış ve 1845 yılındaki temettuat sayımlarından hemen öncesine ait olduğu düşüncesi ile temettuat defterlerindeki rakamlarla mukayese edilmiştir.[972] Ancak söz konusu bu defterler 1843-1844 yılına ait olmayıp aslında 1840 yılında Tanzimat-ı Hayriye gereğince oluşturulan defterlerin birer kopyasıdır. Defterler de görülen "*mukabele olunmuştur*"[973] ibareleri de bunların kopya nüshalar olduğuna işaret ederken, 1840 yılı defterlerindeki şahıslar ve yaşları ile yapılacak birebir mukayeseler her ki serinin de aynı yıla ait olduğunu açıkça ortaya koyacaktır. 4974 Yahudi defterindeki yaşlar ile 1839 yılı Yahudi defterindeki yaşlar arasında da 1-2 yaş fark bulunmaktadır. Bu anlamda 4974 numaralı defter yukarıda arşivde eksik olduğunu beyan ettiğimiz 1840 Yahudi nüfusu sayım defteridir. 4973 numaralı Rumiyan defterinin girişinde ise katalogdaki tarihe aykırı olarak yeni rakamlar ile muhtemelen arşiv memuru tarafından 1256 (1840) yılı yazılmıştır.[974]

Taşradan İstanbul'a gönderilen nüfus yoklama defterlerine ait kayıtlar arasında, 1840-1842 arasında Selanik şehrine ait yoklama defterlerinin İstanbul'a geldiğinin gösterilmesi 1840'tan sonra yeni sayım yapılmadığına, sadece periyodik yoklamalar gerçekleştirildiğine işaret etmektedir.[975] Peki Osmanlı arşiv kataloğunda 4971, 4973 ve 4974 numaralı defterler niye Hicri 1259 yılına tarihlenmiştir? Üzerinde herhangi bir tarih kayıtlı olmayan bu defterler arşivin kataloglama prensiplerine uygun olarak, muhtemelen içerisinde bulundukları torba veya

[971] BOA., NFS.d., 4970, sayfa 1b; BOA., NFS.d., 4972, sayfa 1b.
[972] Dilek Akyalçın Kaya, "Les Conditions Economiques Et Les Caractéristiques Démographiques Des Juifs Saloniciens Au Milieu Du XIXe Siecle", *Salonique: Ville Juive, Ville Ottomane, Ville Grecque*, ed. Esther Benbassa, CNRS Editions, Paris 2014, s. 26, 30.
[973] BOA., NFS.d., 4971, sayfa 140; BOA., NFS.d., 4973, sayfa 1; BOA., NFS.d., 4974, sayfa 154.
[974] BOA., NFS.d., 4973, sayfa 1.
[975] İlgili kayıtta, Muharrem 1256-Safer 1258 (Mart 1840-Nisan 1842) arasında Selanik'ten İstanbul'a üç yoklama defteri geldiği gösterilmiştir. BOA., ML.CRD.d., 435, sayfa 6. Selanik muhassıllığı masraf kayıtlarında da nüfus defterlerinin hazırlanması ve İstanbul'a gönderilmesi için yapılan hazırlıklar yer almıştır. Bkz. BOA., ML.MSF.d., 4216, sayfa 19.

sandıklarda işaret edilen 1259 yılı sebebiyle, söz konusu yılın son günü olan 29 Zilhicce 1259'a tarihlenmiştir. Tespit ettiğimiz bir kayıt ise bu tarihlendirmenin sebebini ortaya koymaktadır. Taşradan gelen ve incelenerek mahzene kaldırılan defterler arasında Tanzimat-ı Hayriyeye göre yapılan nüfus sayımlarından Selanik şehri Müslüman, Yahudi ve Rumlarına ait birer defter bulunmaktadır ve bu üç defterin 9 Cemaziyelevvel 1259'da (7 Haziran 1843) mahzene gönderildiği üzerlerine şerh düşülmüştür.[976] Bu bilgi 1259 tarihinin bu defterlerin düzenlenmesi değil, onların mahzene gönderilme tarihi olduğunu ortaya koymuştur.

Yukarıda aktarılan inceleme detayları göstermektedir ki, 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik nüfusuna dair yapılacak bir çalışmada kullanılabilecek kaynaklar çeşitli olsa da bunların kullanımında temkinli olmak gerekir. Nüfus defterleri kullanılacaksa ilgili defterin içerik analizi mutlaka yapılmalı ve sadece rakamsal verilerin ötesinde, defterlerin ihtiva ettiği Selaniklilere dair sosyal ve ekonomik ayrıntılar ön plana çıkartılmalıdır.[977] Defterlerin sonunda yer alan yekün hesaplarına şüphe ile bakılmalı, mahalle toplamları bizzat hesap edilmelidir. Yoklama ve kontrol çalışmalarının defterlerdeki yansımaları olan esas kayıt üzerindeki şerhler dikkate alınmalı, örneğin 1840 yılına ait olan bir defterden 1840 yılını yansıtan bir sonuç elde edilecekse ilerleyen yıllara ait ekleme ve çıkarmalar hesaba katılmamalıdır. Son olarak eklenmesi gereken husus ise, şehrin 19. yüzyılın ilk yarısına ait sosyal, ekonomik ve idarî yapısının genel hatlarıyla bilinmesi ve nüfus defterlerinin bu bilgiler ışığında değerlendirilmeye tabi tutulması gerekliliğidir. Bu konuda verilebilecek en bariz örnek şüphesiz şehrin Yahudi cemaatine aittir. Yahudi cemaatinin söz konusu dönemdeki yaşam şartları, yerleşim yerleri ve aile yapıları göstermektedir ki cemaatin bireyleri kalabalık hanelerde bir arada yaşamakta, bu çerçevede yüksek bir nüfus artış dinamiği göstermektedir.[978] Bu bilgiler, Yahudi erkek nüfusu ile Rum ve Müslüman erkek nüfusu üzerinde ortak çarpanlar ve yöntemler kullanılarak yeküne ulaşma çabasının sorunlu olabileceğini düşündürmektedir. Aynı şekilde, Müslüman nüfus içerisinden asker toplama çalışmalarına da hizmet eden söz konusu nüfus sayımları değerlendirilirken askerî birliklerin, şehir idarecilerinin kalabalık maiyetlerinin Müslüman cemaati ile ilişkisi ve cemaat içerisindeki konumu dikkate alınmalıdır. Bu ve benzer örnekler nüfus defterlerinin değerlendirilmesinin, sanılanın ve alışılanın aksine kolay bir iş olmadığını göstermektedir.

---

[976] BOA., NFS.d., 7441, sayfa 4.

[977] Meropi Anastassiadou'nun şehir Rumları üzerine yaptığı çalışma buna iyi bir örnek teşkil etmektedir. Anastassiadou, *Salonique au XIXe siécle*, s. 20-63.

[978] İlgili konularda gerekli değerlendirmeler önceli bölümde gerçekleştirilmiştir.

3.2. Şehrin Toplam Nüfusu

19. yüzyılın ilk yarısında Selanik şehrinin toplam nüfusu ve hatta sakinlerinin oluşturduğu cemaatlere ait nüfus oranları birçok seyyah tarafından zikredilmiştir. Yüzyılın başına ait bir değerlendirmeye yer veren Felix Beaujour, şehirdeki asker sayısı ile vergi ödemelerinden hareketle yaptığı tahminde nüfusun 60.000 olabileceğini ifade etmiştir. İlginç bir şekilde nüfusun yarısını (30.000) Türk, diğer yarısının büyük bir kısmını Rum (16.000) ve geriye kalanını Yahudi (12.000) ve Frenk (2.000) olarak tanımlamıştır.[979] Şehirdeki görünür askerî birliklerin fazlalığı sebebi ile böyle bir yanılgıya düştüğü açık olan Beaujour'un değerlendirilmesine benzer şekilde, Leake de 1835 yılında benzer sayı ve oranlara yer vermiştir.[980] Seyyahların birbirlerinden esinlendikleri ve çoğu zaman tekrara düşen bilgiler aktardıkları düşünüldüğünde, söz konusu kitaplarda hatalı bilgilerin tekrar edilmesi de makul görülmelidir. 1810'lu yıllarda şehri ziyaret eden Holland[981] ve Clarke da ortalama 60.000-70.000 nüfustan bahsetse de kaynağını açıkça belirten Clarke, İngiliz Konsolosu Mr. Charnaud'un kendisine Selanik nüfusunun 53.000 civarında olabileceğini söylediğini aktarmaktadır.[982] 1839 yılına ait bilgiler aktaran İngiliz Konsolosu Blunt ise 25.000 Yahudi, 15.000 Müslüman, 13.000 Rum, 5.000 Dönme ve 1.000 Frank olmak üzere şehir nüfusunun 59.000 olduğunu belirtmiştir.[983] Konsolosun verdiği toplam nüfusa yakın bir sayı 19. yüzyıl ortasında şehri gören Bowen tarafından da 60.000 olarak verilmiş, bunun yarısının Yahudi diğer yarısının ise eşit bir oranla Müslüman ve Rumlara ait olduğu belirtilmiştir.[984]

Daha çok gözlem ile duyumlara dayanan gezgin ve konsoloslar tarafından aktarılan bilgiler yanında, literatürde genelikle Osmanlı Devleti'nin ilk sayım sonuçlarının da kullanıldığı görülmektedir. Sayılı birkaç çalışma haricinde nüfus sayımlarına ait esas defterlere bakmaktansa, Enver Ziya Karal'ın yayımladığı 1831 yılına ait nüfus hülasa defterindeki bilgileri paylaşmayı tercih eden araştırmacılar da bu anlamda birbirini tekrar eden rakamlar vermiştir. Karal'ın ilgili eserinin Selanik'e ait kısmında, şehirde bulunan Müslümanlar farklı başlıklar altında tasnif edilmiş, Asâkir-i Mansûreye yazılan 482 kişi, askere alınmayan 1.184 kişi, çocuklardan müteşekkil 1.416 kişi, ticaret için taşrada bulunan 339 kişi, Selanikli olmayan

---

[979] Felix-Beaujour, *Tableau du Commerce de la Gréce*, s. 52-53.
[980] Leake, *Travels in Northern Greece*, s. 248.
[981] Nüfusun 90.000 civarında olduğunun söylendiğini, ancak sadece 70.000 olabileceğini belirten Holland, 19. yüzyıl başlarında Rumeli içlerinden Selanik'e önemli göçler yaşandığını ifade etmiştir. Holland, *Travels in The Ionian Isles*, s. 319.
[982] Clarke, *Travels in Various Countries of Europe*, s. 463.
[983] Konsolos Blunt'a ait rapordan aktaran: Özdemir, *Ottoman Reforms and Social Life*, s. 76.
[984] Bowen, *Mount Athos, Thessaly and Epirus*, s. 28.

873 kişi olarak toplamda 4.294 kişi gösterilmişti.[985] Müslümanların toplam sayısına 338 kişi olan Müslüman kıbtiler dahil değildi.[986] Şehir Yahudileri tek başlık altında 5.667 kişi olarak yer alırken, Selanikli veya yabancı olmasına bakılmaksızın şehirdeki tüm Hristiyanlar ise 2.759 kişi olarak kaydedilmişti.[987] Hristiyanlara ait rakamlarda, yabancı devlet tabiyetine giren müstemenler ve şehirdeki hatırı sayılır nüfusa sahip olan Avrupalılar da dahil değildi. Bunlara rağmen söz konusu hülasa deftere göre şehrin toplam erkek nüfusu 13.058 kişiydi. Kadınların da eklenmesi ile bu sayı 26.000'e ulaşmaktaydı. Bu nüfus, aynı kaynağın aktardığı bilgiler ışığında, Yahudi nüfusunun fazlalığı ve ekonomik hareketlilik sebebiyle Selanik ile benzer özellikler taşıyan İzmir ve Edirne'ye göre daha azdı. Selanik'te olduğu gibi gayrimüslimlerin Müslümanlardan daha büyük bir paya sahip olduğu toplam erkek nüfusu İzmir'de 21.802, Edirne'de ise 18.794'tü. Anadolu'da bulunan belli başlı merkezlere göre ise Selanik nüfusu daha fazlaydı. Örneğin Bursa'da 11.827, Ankara'da 11.360 olan toplam erkek nüfusu içerisinde bu sefer Müslümanların yüzdesi daha büyüktü.[988]

Nüfus defterleri üzerine yapılan kronolojik bir incelemeye göre Karal'ın eserinde yer alan 13.058 kişilik toplam erkek nüfusu, Selanik için düşük bir sayıydı. Nüfus sayımlarının gerçekleştirildiği 1830, 1834, 1839 ve 1840 yılları yanında yoklama defterinde açık bir şekilde 1832 nüfusu olarak gösterilen veriler sebebi ile 19. yüzyılın ilk yarısında beş ayrı tarihte şehrin toplam nüfusunu hesap etmek mümkündür. Ancak burada hemen belirtilmelidir ki, verilecek olan sayılar hem cemaatler/gruplar bazında hem de şehrin toplam nüfusu anlamında asgarî erkek sayısına aittir. Çünkü, ele aldığımız beş ayrı tarihin tamamında Yahudi, Müslüman, Rum, Yabancı ve Müstemen kayıtları mevcut olmayıp, ilgili yıla ait olduğunu tespit ettiğimiz tüm verilerin toplanması ile elde edilen sayılar şehirdeki en az erkek sayısını kesin olarak ortaya koyabilir. Örneğin müstemenlere ait veriler sadece 1834 yılına ait olduğu gibi, şehirdeki Avrupalılara (Frenklere) ait veriler hiç mevcut değildir. Müslüman ve Rum kıbtiler bazen diğer cemaatler içerisinde gösterilse de, bazı yıllarda onlara ait veriler de elimize geçmemiştir. Toplam nüfusa önemli bir etki eden Selanikli olmayan Osmanlı tebaası ise 1830, 1832, 1834 yıllarında Müslüman ve Rumiyan defterleri içerisinde gösterilmiş, daha sonraki yıllarda bunlara dair bir ize rastlanılmamıştır. Mutemelen de mahalleler içerisinde karışıp kaybolmuşlardır. İşte

---

[985] Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1995, s. 57.

[986] Karal'ın aktardığı hülasa defterinde açıkça zikredilen Kıbtiler, bazı çalışmalarda ne ayrıca gösterilmiş, ne de Müslümanların toplamına dahil edilmiştir. Karal'dan aktaran Panzac'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba kitabına atıf yapan Anastassiadou'da da aynı sorun bulunmakadır. Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 55.

[987] Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 58.

[988] İlgili şehirlerin nüfus hesaplamalarında, Selanik'te olduğu gibi sur içi şehir nüfusları dikkate alınmıştır. Bkz. Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 37-36, 95, 99, 133, 136, 145, 147.

bu hususlar nedeni ile ve ileride yeni defterler tespit edilmesi ihtimaline karşılık, derlediğimiz verileri şehrin asgarî erkek sayısı olarak vurgulamaya dikkat edilmiştir. (Bkz. Tablo 3.1)

Tablo 3.1. Nüfus Defterlerine Göre 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Erkek Nüfusu[989]

Cemaat/Grup	1830	1832	1834	1839	1840
Yahudiyan	5.811	6.148	6.764	6.542	6.570
Müslüman	4.888[990]	5.123	5.552	5.066	4.191[991]
Rumiyan	2.951[992]	3.049	3.821	4.306[993]	3.270[994]
Müstemen	-	-	165	-	-
Toplam	**13.650**	**14.320**	**16.302**	**15.914**	**14.031**

Konsolos ve seyyahlara göre 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca şehrin ortalama nüfusu 60.000'di. Bize göre fazla, ancak şehrin gerçek nüfusundan çok da uzak olmayan bu sayı, Osmanlı Devleti'nin nüfus sayımlarından elde ettiği bilgilerle uyum göstermemektedir. Nitekim nüfus defterlerinden elde edilen en yüksek toplam olan 1834 sayımı sonuçlarının iki ile çarpılmasından elde edilen sayı 33.000 civarında seyretmektedir. Bu fark, nüfus defterlerindeki erkek sayısının iki ile çarpılması usulüne şüphe ile bakmayı gerektirir mi? Yoksa, nüfus sayımlarına dahil edil(e)meyen ve çoğu zaman şehir idarecilerinin dahi gündeme getirdiği "*mektûm ve mahfî*" nüfus meselesini haklı çıkarır mı? Bu sorulara cevap vermek pek kolay değildir. Ancak hem gezginlerin ortaya koyduğu sayı, hem de nüfus defterlerinin gösterdiği asgarî sayı dikkate alındığında, 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik nüfusunun ortalama bir tabirle 40-50.000 civarında olması muhtemeldi. Tabi bu sayıya, nüfus sayımlarına dahil olmayan fakat gezginlerin ve konsolosların tanık olduğu bir etken de dahildi. O da şehrin günlük nüfusuydu. Periferisi ile ekonomik ve sosyal anlamda önemli bir etkileşim içerisinde olan ve ilgili dönemde bölgenin en büyük kenti olan Selanik'te, günlük nüfus ile yerleşik nüfus arasında farklar olması beklenmelidir. Sokakların ve çarşıların kalabalıklığına etki eden bu durum, nüfusun gözlemle takip edildiği dönemlerde şehrin daha kalabalık görünmesine sebep olmuştur. Günümüzde de önemli metropoller ve ekonomik merkezlerin günlük nüfusu ile

[989] Tablodaki veriler yukarıda ayrıntıları ile bahsedilen toplam 21 adet nüfus defterinden derlenmiştir.
[990] Benzer çalışmalarda sadece defterdeki yerli Müslüman sayısı verilmiştir. Halbuki 1830 defteri içerisinde vali maiyetinden şehirdeki yabancı Müslümanlara, önemli isimlerin hane halkına kadar şehir Müslümanları arasına dahil edilmesi gereken pek çok şahıs vardır. Burada 4956 numaralı nüfus defterinin tamamı verilmiştir.
[991] Bu sayıya yabancı Müslümanlar dahil değildir.
[992] 1830 yılı Rumiyan defteri olmadığı için 1831 yılına ait BOA.,NFS.d., 4960 numaralı defterin sonunda yer alan bir önceki yıl toplamı verilmiştir.
[993] 1839 yılı Rumiyan defteri eksik olduğu için bu sayı 1839 yılı sayımına ilişkin özetlerin bulunduğu kayıttan alınmıştır. Bkz. BOA., NFS.d., 6907, sayfa 2.
[994] Bu sayıya yabancı Rumiyan dahil değildir.

yerleşik nüfusu arasında ortaya çıkan bu farkın benzeri, 19. yüzyılda Selanik için de geçerli olmalıydı.

Selanik'in nüfusu 1830'lu yıllarda sistematik bir şekilde artma eğilimi göstermiştir. Ancak 1839 yılına ait verilerden anlaşıldığı üzere hem şehrin toplam nüfusunda hem de cemaatler bazında azalma görülmüştür. Doğum oranlarının artış eğiliminde olduğu düşünüldüğünde bu azalmanın daha yüksek seviyede seyrettiği ortaya çıkar. Bunun sebebi şüphesiz 1837'de başlayan ve şehrin üstüne çöken veba salgınıdır. Nitekim, İngiltere'nin Selanik konsolosunun aktardığı verilere inanacak olursak bu salgında toplam 9.500 kişi hayatını kaybetmiştir.[995] Verilere göre, şehre yerleşen diğer Osmanlı tebaasının göçü de sürekli artış göstermiştir. Nüfus defterlerinin satır aralarından da okunacağı üzere, başta Hristiyan tebaa olmak üzere, Müslümanlar da Selanik'e yerleşmeyi tercih etmiştir. Bu anlamda 1834 ve 1839 yılına ait olan hassaten tutulmuş yabancı işçilere ait sayılar, tabloda Müslüman ve Rum nüfus içerisine dahil edilmiştir. (Bkz. Tablo 3.1) 1840 yılına ait böyle bir veri bulunmadığından, 1840 yılı Mülsüman ve Rum nüfusu verileri ile toplam nüfusa ait sayılarda bir azalma görülmektedir. Ancak bu azalma, bahsedildiği üzere önceki yıllarda kullanılan yabancı nüfus bilgisinin bu yılda kullanılamamasından kaynaklanmıştır. Yahudilerin nüfusunda ise bu anlamda bir hareketlilik görülmemektedir. Nitekim Selanik şehrinin periferisindeki yerleşim yerlerinde Yahudi nüfus bulunmamaktaydı ve Edirne, İzmir gibi gibi büyük şehirlerde yerleşik Yahudi nüfusun Selanik'e etki edecek bir göç hareketi yoktu.

Tablo 3.1 de gösterilen verilerden hareketle şehirde bulunan cemaatlerin nüfus içerisinde sahip oldukları yüzdelik dilimleri hesaplamak bizce hatadan ârî olamaz. Çünkü daha öncede ifade edildiği üzere her cemaatin nüfus dinamikleri benzer olmadığından erkek sayısının iki ile çarpılmasından elde edilecek sonuçlarda sapma ihtimali vardır. Ek olarak, şehirde varlıklarını bildiğimiz ama nüfuslarına dair kesin bir hesap yapamadığımız Frenkler, müstemenler, yabancı işçiler gibi grupları toplam nüfusa dahil etmeden yapılacak yüzdelik hesapları da gerçekçi olmayacaktır. Bu gerekçelere rağmen şehirdeki cemaatlerin toplam nüfus içerisindeki konumuna dair genel bir değerlendirme yapılacak olursa, nüfus ayrıntılarına dair en fazla bilgiye sahip olduğumuz 1834 yılı verilerinden hareket etmekte fayda vardır. Buna göre 19. yüzyıl boyunca şehirde en kalabalık grup olmayı sürdüren Yahudiler %41,5, onları takip eden Müslümanlar %34 ve Rumlar %23,5 oranında bir paya sahipti. Geriye kalan %1+ oranını ise müstemen ve Frenkler gibi genel cemaat sınıflarının dışında kalan gruplar oluşturmaktaydı. Bu bilgiler, genel kabulün aksine şehrin yarısını teşkil ettiği düşünülen

[995] Gülay Tulasoğlu, "Bir Ötekileştirme Aracı Olarak Hijyen: 1837 Salgınında 'Kirli Selanik'in 'Vebalı Yahudileri' Üzerine", *Bahaeddin Yediyıldız Armağanı*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, Ankara 2017, s. 315.

Yahudilerin aslında o kadar kalabalık olmadığını, Müslüman ve Rumların ise sanılanın aksine nüfus içerisinde daha fazla yere sahip olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu değerlendirmeye sebep teşkil eden esas unsur, Yahudiler'de görülmemekle birlikte, Müslüman ve Rum cemaatleri içerisinde değerlendirilen Selanikli olmayan Osmanlı tebaasıdır.

Şehrin nüfus değerlendirmesini yaparken, ekonomik ve sosyal ilişkiler sebebi ile şehir periferisindeki nüfus hakkında da bilgi sahibi olmakta fayda vardır. Nitekim şehir merkezindeki nüfus özellikleri ile şehrin taşrasındaki nüfus arasında önemli farklılıklar bulunmaktaydı. 1819 yılına ait bir yoklamaya göre, Selanik'e bağlı nahiyelerin büyük bir kesimi Hristiyan Osmanlılardan müteşekkildi. Bu nüfusun içerisinde Rum, Bulgar, Ulah, Arnavut etnik kökenine sahip gruplar bulunmaktaydı. Vardareyn nahiyesi ve Kelemeriye nahiyesinde ise sayıları nüfusun %40'ını aşmayan Evlâd-ı Fâtihân grupları, yani Müslüman ahali bulunmaktaydı.[996]

1836 yılında İstanbul'a gönderilen Selanik livası nüfus hülasa defteri, bölgenin nüfusu ile ilgi daha ayrıntılı bilgileri bir arada görebilmeyi sağlamaktadır. (Bkz. Tablo 3.2) Muhtemelen 1834 sayımı ve sonrasındaki yoklama işlemlerinin sonucunu yansıtan bu deftere göre, Selanik Kazası'na bağlı olan şehir merkezi, Vardareyn (Vardar-ı Kebir ve Vardar-ı Sagir), Kelemeriye, Langaza, Boğdan, Bazargah nahiyeleri ve Kesendire Bölgesini oluşturan Kesendire ile Aynoroz yarımadaları ile Sidrekapsi bölgesi, livanın diğer kazaları olan Yenice-i Vardar, Vodina, Avrethisarı, Karaferiye ve Ağustos kazalarının tamamının toplam nüfusu 100.646 idi. Bu nüfusun %61'i gayrimüslim ve %39'u Müslümanlardan müteşekkildi. Gayrimüslimler içerisinde sadece şehir merkezinde bulunan Yahudiler ile liva geneline dağılan Hristiyan kıbtiler mevcutsa da, bunların genel toplam içerisindeki oranı çok azdı. Gayrimüslim toplam nüfusunun %90'a yakını Hrisitiyan reaya grubuydu. Bu grup içerisindeki Rum, Bulgar, Ulah gibi farklı etnik kategorileri tanımlamak ise Osmanlı Devleti'nin uyguladığı millet sistemi gereğince mümkün değildir.

[996] BOA., C.DH., 209/10402.

Tablo 3.2. 1836 Tarihli Deftere Göre Selanik Livası Nüfusu. (BOA., D.CRD.d., 40517)

İdarî Birim	Müslüman				Reaya Toplamı	Toplam
	Ahali	Fatihan	Kıbti	Toplamı		
Selanik Şehri	5.203	-	175	5.378	11.240	16.618
Vardareyn Nahiyesi	330	858	514	1.702	5.895	7.597
Kelemeriye Nahiyesi	256	1.257	95	1.608	2.803	4.411
Langaza ve Boğdan Nahiyesi	1.031	5.974	240	7.245	5.616	12.861
Bazargah	184	830	59	1.073	4.106	5.179
Kesendire Yarımadası	-	-	-	-	879	879
Sidrekapsi Bölgesi	-	-	-	-	2.566	2.566
Aynaroz Yarımadası	-	-	-	-	1.179	1.179
Yenice-i Vardar Kazası	1.953	6.529	1.105	9.587	4.865	14.452
Vodina Kazası	1.202	3.698	474	5.374	4.726	10.100
Karaferiye Kazası	1.367	42	461	1.870	8.257	10.127
Avrethisarı Kazası	864	4.046	368	5.278	7.841	13.119
Ağustos Kazası	155	-	5	160	1.398	1.558
Genel Toplam	12.545	23.234	3.496	39.275	61.371	100.646

Selanik livasının %39'unu teşkil eden Müslümanlar içerisinde en geniş grubu Evlâd-ı Fatîhân taifesi oluşturmaktaydı. Müslüman nüfusun %59'unu oluşturan Fâtihân taifesini %32'ye yakın bir oranla diğer Müslüman ahali ve %8 oranıyla Müslüman kıbtiler takip etmekteydi. Müslümanlar sadece Langaza ve Boğdan nahiyesi ile Vodina ile Yenice-i Vardar kazalarında Hristiyanlardan daha kalabalıktı. Bu sonucu yaratan ise ilgili idarî birimlerde sakin olan kalabalık fâtihân gruplarıydı. Bunlar haricinde, hem nahiyeler hem de kazalar bazında Hristiyanların sayısı Müslümanlardan fazlaydı. Günümüz Halkidiki Bölgesini oluşturan Aynoroz, Kesendire ve Longoz yarımadalarında 19. yüzyılın ilk yarısında bir tek Müslüman dahi kayıtlı değildi. Vardareyn ve Bazargah nahiyeleri ile Karaferiye ve Ağustos kazalarında da Hristiyanların nüfusu Müslümanların kat ve kat fazlasıydı. (Bkz. Tablo 3.2)

Bu sonuçlar, herşeyden önce Selanik'te en kalabalık grup olan Yahudilerin şehrin taşrasında varlık göstermediğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte şehir merkezinde en küçük grubu oluşturan Hristiyanların şehrin taşra nüfusunda tam bir hakimiyete sahip olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti, Rumeli'nin sair bölgelerinde olduğu gibi fetihten beri Selanik'te de Müslüman nüfus iskanını teşvik etmiş, bölgenin şenlendirilmesine gayret göstermişti. Fakat, 19. yüzyılın ilk yarısında bu bölgede Selanik şehir merkezi, Yenice-i Vardar ve Vodina haricindeki yerlerde Müslüman nüfusun üstünlüğü tesis edilememiş, bu anlamda Osmanlı hakimiyeti öncesinde bölgede yerleşik olan nüfus yapısı varlığını etkili bir şekilde devam ettirmiştir.

3.3. Şehir Nüfusunun Bileşenleri

Selanik şehir nüfusunu oluşturan bileşenler yerli-yabancı, Müslüman-gayrimüslim, Rum-Bulgar, Yahudi-Dönme gibi karşıtlıklar üzerinden anlatılabileceği gibi, bu hususta devletin resmî politikasında esas aldığı kriterleri uygulamak daha kesin değerlendirmeleri mümkün kılacaktır. Bu anlamda şehirde bazı kültürel grupların varlığına dayanak oluşturmak veya etnik köken itibariyle rekabet halindeki grupların tarafı olmak gibi hatalara da düşülmeyecektir. 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik şehir nüfusunu, başka bir ifadeyle kozmopolit şehir dokusunu oluşturan grupları ele almak için hem millet sistemi hem de nüfus sayımlarına etki eden sosyal ve ekonomik politikaları göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu çerçevede şehir nüfusunu alt başlıklar halinde tasnif ederken Osmanlı tebaası olan sakinleri birinci başlıkta, başka bir devlet tabiyetine giren müstemenler ve şehirde sakin Avrupalılar ise Selanik'in yabancıları olarak ikinci başlıkta ele alınacaktır.

Şehirde sakin Osmanlılar kategorisinde millet sistemine uygun olarak Yahudi, Müslüman ve Rum cemaatleri konu edilecektir. Bu tasnifte Osmanlı Devleti'nin tercih ettiği isimlere yer verilirken, Müslümanların sadece Türk nüfusu temsil etmediği, aynı şekilde Rumlar içerisinde de Bulgar, Ulah, Arnavut gibi farklı grupların olduğunu önceden belirtmek gerekir. Nitekim bu isimler etnik bir tanımlama olmayıp, millet sisteminin din temelli kategorizasyonuyla ilgilidir. Dolayısıyla büyük cemaat grupları içerisinde yer alıp, etnik ve kültürel köken itibariyle farklılık arz eden gruplar unutulmuş değildir. Söz konusu gruplar gibi, farklı sebeplerle 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'te yaşayan birçok alt grup daha mevcuttur. Şehirdeki toplumsal sınıflandırmalar içerisinde kaybolan ve nüfus sayımlarında da açıkça görülemeyen bu gruplar için ayrı bir başlıkta değerlendirme yapılacaktır. Nitekim bu alt gruplar şehrin çok renkliliğinin de temellerini oluşturan unsurlar olmuştur.

3.3.1. Osmanlılar

Selanik şehrinin Osmanlı tabiyetinde olan sakinleri şehrin yerlileri ve şehirde ikametleri belirli bir süreyi aşmayıp şehrin yabancıları olarak tanımlanan taşralılar olarak ikiye ayrılmaktadır. Daha çok Müslüman ve Rum cemaati içerisinde gördüğümüz bu yabancılar mahallelere dağılmış vaziyette yaşamakta, Yahudiler arasında ise görülmemekteydi. Şehrin mahallelerinde bunun gibi farklı sosyal zümreler de yer almakta, bilhassa Müslümanlar arasında askerlik göreviyle tanımlanan şahıslar ön plana çıkmaktaydı. Farklı zümre ve karakterleri tespit etmek kolay bir iş olmasa da şehrin nüfus defterlerinin satır satır incelenmesi bu anlamda oldukça zengin verileri ortaya çıkarmaktadır. Bu amaçla, burada, Yahudi, Müslüman ve Rum cemaatlerine ait olup 1830-1831 yıllarına tarihlenen ilk nüfus kayıtlarından istifade edilmiştir.

3.3.1.1. Yahudiler

Selanik Yahudileri şehirde meydana getirdikleri çoğunluk nedeniyle şehrin sosyal ve kültürel hayatına etki eden bir cemaatti. 1830 yılına ait nüfus defterlerine göre on iki farklı mahallede toplam 5.811 Yahudi erkek yaşamaktaydı ve bunların tamamı şehrin yerlisi olarak kabul edilmekteydi. İtalya'nın Apulia bölgesinden gelen Yahudiler tarafından kurulan Pulya mahallesi diğer mahallelere nazaran oldukça kalabalık bir nüfusa sahipti. Yahudiler, ekonomik, sosyal ve dini sebeplerle şehir dışıyla daima temas halindeydi. Kayıtlara göre 1830 tarihinde 13 Yahudi Kudüs'te, 12 Yahudi ise Dersaadet'te bulunmaktaydı. Bununla beraber İzmir, Mısır gibi şehirlerle Selanik taşrasında bulunan kaza ve kasabalar Yahudilerin gidip geldikleri merkezler arasında yer almıştı. Askere alınmadıkları gerekçesiyle tabi oldukları cizye vergisi kayıtlarına göre cemaatin büyük bir kısmı (%42) çocuklardan oluşmaktaydı. Bu anlamda, 20-22 arasında değişen Yahudilere ait yaş ortalaması cemaatin genç bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. Cizye kayıtlarında görülen cizye türüne ait rakamlar ise cemaat erkeklerinin ekonomik gelirleri hakkında genel bir fikir vermektedir. Buna göre cizye vergisi mükellefi olan 3.234 Yahudinin sadece %3,1'i cizye türlerinin en yüksek sınıfı olan âlâya tabi iken, %67'si düşük gelirlilerin tabi olduğu edna sınıfından vergi ödemekteydi. Cemaat içerisinde 99 kişiye ulaşan sayıları ile hahamlar önemli bir sınıf olarak dikkat çekmekteydi. Bununla beraber ticaretle meşgul olan, bu anlamda da Avrupa tüccarı beratı sahibi olan 11 kişi Yahudiler arasında bulunmaktaydı. (Bkz. Tablo 3.3)

Tablo 3.3. 1830 Nüfus Sayımına Göre Yahudi Nüfusunun Özellikleri (BOA., D.CRD.d., 39924)

Mahalleler	Mevcut Yerli Nüfus	Şehir Dışında Olanlar						Cizye						Diğer	
		Firar	Kudüs	Dersaadet	İzmir	Mısır	Diğer	Ala	Evsat	Edna	Çocuk	Muaf	Yok	Haham	Berath Tüccar
Rogos	442	1	3	2	1	-	5	27	100	136	174	5	27	23	2
Meydan (Kadı)	519	-	1	3	-	-	-	13	83	213	200	10	13	17	2
Pulya	1.465	-	-	1	-	1	-	17	240	565	611	32	17	27	2
Salhane-Yenihavlu-Külhan	1.133	-	4	2	1	-	5	18	210	389	498	18	18	6	2
EzHaim ma Bedâron	246	-	-	2	-	-	2	6	48	86	103	3	6	6	-
Baruh	972	-	4	2	-	-	1	13	144	346	455	14	13	18	3
Leviye-Kıbti	598	-	1	-	-	-	-	6	67	262	255	8	6	2	-
Ayasofya	436	-	-	-	-	1	-	2	64	179	187	4	2	-	-
Ara Toplam	**-**	1	13	12	2	2	13	102	956	2.176	2.483	94	102	99	-
Toplam	**5.811**	**43**						**5.811**						**99**	**11**

3.3.1.2. Müslümanlar

İkamet ettikleri mahallelerin fazlalığı sebebi ile şehirde Yahudilerden daha geniş bir sahada sakin olan Müslümanlar, toplamda elli bir mahallede yaşamaktaydı. Akçe Mescid, Ahmed Subaşı, İki Şerefeli, Kazzaz Hacı Musa, Sarı Hatib ve Pinti Hasan mahalleleri kalabalıklığı ile dikkat çekmekteydi. 1830 yılında toplamda 4.242 kişi olarak sayılan şehir Müslümanlarının 3.749 kişisi Selanikli, 123'ü Selanikli kıbti, geriye kalan 199 kişi şehre dışardan gelen yabancı Osmanlı tebaası ve bilhassa işaret edilen 171 kişi ise Eğriboz muhaciriydi. Şehir kıbtileri, Gülmezoğlu, İki Şerefeli, Kara Hacıoğlu mahalleleri ile Yukarı Kale içerisinde sakindi. Bahse konu yabancı Osmanlılar yirmi sekiz farklı mahalleye dağıldıkları gibi, Eğriboz muhacirleri de on dokuz farklı mahalleye yerleşmişti. (Bkz. Tablo 3.4)

Mahallelerde ikamet eden yabancı Müslümanlar genellikle şehrin yakınındaki Kelemeriye, Bazargah, Avrethisarı, Karaferiye gibi yerlerden, Rumeli'nin Debre gibi Selanik'e uzak şehirlerinden ve Anadolu'da Manisa, Çeşme, Tosya, Erzurum gibi uzak merkezlerden gelmişti. 1831 yılında daha önce Karaferiye'ye yerleştirilen 71 Moralı muhacirin Selanik'e yerleşmesine padişah tarafından izin verilmiş, aileleriyle birlikte hatırı sayılır bir nüfus şehrin Ahmed Subaşı ve İshak Paşa mahallelerine yerleştirilmişti.[997] Böylece 1821-1830 yılları arasında devam eden Rum İsyanı ve nihayetinde Yunanistan'ın bağımsızlık elde etmesi sebebiyle terk edilmek zorunda kalınan Osmanlı topraklarından muhacirler Selanik'e yerleşmişti. Bu iskan hareketinde şüphesiz zaman zaman Selanik mutasarrıflığı yapan Kızılhisarlı Ömer Paşa'nın da etkisi olmuştu. Nitekim Paşa da aslen Eğriboz'ın Kızılhisar bölgesindendi ve ayrıca Eğriboz muhafızlığı vazifesinde de bulunmuştu. Nitekim Eğriboz muhacirleri arasında Ömer Paşa ile ünsiyeti bulunan bazı isimler de mevcuttu.[998] Bu nedenle, Paşa, Selanik'in hemşerileri için yeni bir yurt olmasına vesile olmuştu. 1840-1842 yılına ait Selanik muhassıllığı maaş ödemeleri arasında da Eğriboz, Mora, Kızılhisar, Badra gibi bölgelerden gelip Selanik'e yerleşen yardıma muhtaç kadın ve çocuklar bulunmaktaydı. Devlet, Selanik Müslümanları arasına dahil ettiği bu muhacirlere sadece yeni bir ikametgah imkanı sunmamış, hayatlarını devam ettirmeleri için gerekli maddi destekleri de temin etmişti.[999] Selanik, bazı Mora muhacirlerine de geçici süreyle ev sahipliği yapmış, örneğin 1835'te

[997] BOA., NFS.d., 4959, sayfa 3.
[998] Eğriboz muhacirlerinin tam listesi için bkz. BOA., NFS.d., 4956, sayfa 63-66.
[999] Örnekler için bkz. BOA., ML.d., 266, sayfa 5-6; BOA., ML.MSF.d., 7906, sayfa 4-6.

Selanik'te sakin erkek, kadın, yaşlı, çocuk toplam 500 kişilik bir grup Varna'ya gönderilerek oraya yerleştirilmişti.[1000]

Osmanlı Devleti'nin farklı şehirlerinden birçok Müslüman da zorunlu veya gönüllü olarak Selanik Müslüman mahallerinde sakindi. Bunlar arasında en dikkat çekenler, Mısır kökenli tüccar ailelerdi. Şehirdeki hanlarda, muhtemelen tek başlarına ikamet eden 5 Mısırlı tüccar yanında, Ahmed Subaşı, Saray-ı Atik, Sinancık ve Sarı Hatib mahallerinde daimi olarak ikamet eden ve Mısırlı olarak kaydedilmiş yirmiye yakın Müslüman mevcuttu. Bunların çoğu ticaretle uğraşmakta olduklarından "*Mısır tüccarından…*" şeklinde yazılmıştı. Selanik Mevlevihanesi'nde ikamet eden beş derviş, Selim Paşa Camii'nde görevli üç din adamı ve hemen yanındaki medresede tahsil gören on molla da Selanik Müslümanları arasında yer almaktaydı. Müslümanlar arasına karışan diğer bir grup Antalya'dan sürgün edilen meşhur Tekelioğlu ailesi mensuplarıydı. Kazzaz Hacı Mustafa, İshak Paşa ve Porta Kapı mahallelerinde de izlerine rastlanan Tekelioğlu Mehmed Bey'in oğulları yanında, aile mensuplarına bağlanan maaşları gösteren listeye göre kadın-erkek toplam 19 kişi Selanik'te bulunmaktaydı.[1001] Tekelioğulları gibi Selanik'te ikamete memur edilen başka isimler ve bunların kalabalık maiyetleri de Müslümanlar arasında yer almaktaydı. Örneğin 1830 yılında Muhtarpaşazâde Hüseyin Paşa Selanik'te ikamete memur edilmiş, beraberindeki toplam 8 kişilik hizmetkar ve köleyle birlikte burada bulunmuştu. Aslen Selanikli olan Evrenoszâde Selim Sırrı Paşa'da şehrin yanı başındaki çiftliği Harmanköy'de ikamete memur edilmiş ve beraberinde 14 kişiye ulaşan hizmetkarlarla birlikte Müslüman nüfus defterinde kaydolunmuştu. Yine 1830'da Selanik'te ikamete memur olan Ömerpaşazâde Hüseyin Paşa da kardeşleri ve hizmetkarları ile birlikte toplam 18 kişilik bir grup oluşturmaktaydı.[1002]

[1000] Bkz. Rumeli Jurnal Defteri, BOA., A.d., 3247, sayfa 13.
[1001] BOA., ML.MSF.d., 7906. Fahrettin Tızlak, Tekelioğlu İsyanı'ndan sonra Selanik'e sürgün edilen aile mensuplarının sayısının 95'e ulaştığını ifade etmiştir. Fahrettin Tızlak, "Antalya'da Bir Ayan Ailesi: Hacı Osman Hanedanı", *Antalya Kitabı I: Selçukludan Cumhuriyet'e Sosyal Bilimlerde Antalya*, Kutlu Avcı Ofset, Antalya 2018, s. 101.
[1002] Bkz. BOA., NFS.d., 4956.

Tablo 3.4. 1830 Nüfus Sayımına Göre Müslüman Nüfusunun Özellikleri (BOA., NFS.d., 4956)

Mahalle İsmi	Mevcut Nüfus					Şehir Dışında Olanlar						Askerler						Tarikat Ehli (Mevlevî, Halvetî, Kadirî, Vefaî)		Diğer			
	Yerli	Kıbtiyan	Yabancı	Eğriboz Muhaciri	Toplam	Taşra	Mısır	Dersaadet	İzmir	Siroz	Diğer	Topçu		Asâkir-i Mansûre		Tım. Kale N.	Sekban	Şeyh	Derviş	İmam	Talebe	Gulam	Muhtedî
												N.	R.	N.	R.								
Hacı İskender-Haraccı Kemal	84	-	-	16	100	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	14	-
Tarakçı	73	-	6	2	81	3	-	1	1	-	1	3	-	1	-	-	-	-	2m	2	1	7	-
Astarcı	47	-	5	3	55	2	-	-	-	-	3	3	-	2		-	-	-	-	2	-	-	-
Kazzaz Hacı Mustafa	86	-	2	2	90	1	-	-	-	-	-	7	-	3	-	-	-	1v	-	2	1	4	-
Yakub Paşa	118	-	2	5	125	2	-	1	-	-	1	9	2	2	-	-	-	-	-	1	-	1	-
Hayreddincik	32	-	-	-	32	2	-	-	-	-	1	1	1	1	-	1	-	-	-	1	-	-	-
Kasımiye	140	-	3	-	143	-	-	8	-	2	1	11	1	1	-	-	-	-	-	2	-	3	-
Hoca Burhan	25	-	7	-	32	2	-	-	1	-	-	2	-	1	-	-	-	-	-	3	-	-	-
İshak Paşa	101	-	-	2	103	1	-	1	-	-	-	4	1	1	3	-	-	-	1m	3	-	3	-
Cami-i Atik	31	-	-	-	31	-	2	1	-	-	-	2	1	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Pinti Hasan	109	-	8	26	143	3	-	-	-	-	-	12	1	4	1	1	-	-	-	2	-	2	-
Ali Paşa	29	-	-	-	29	2	-	1	-	-	-	3	-	3	-	-	-	-	-	1	-	1	-
Ayasofya	11	-	1	-	12	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	1	-	-
Akçe Mescid	192	-	9	36	237	4		1	1	-	3	25	2	6	-	1	-	1k	1m+ 1k	1	1	-	-
Timurtaş	29	-	-	-	29	-	-	-	-	-	-	5	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-

Debbağ Hayreddin	32	-	4	-	36	1	-	-	-	-	-	8	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hacı Hasan	62	-	-	-	62	-	1	15	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Hacı İsmail	120	-	1	-	121	4	1	4	1	-	5	8	-	-	-	-	-	-	2m	-	-	3	-
Saray-ı Atik	99	-	4	12	115	-	-	2	-	-	-	9	-	4	1	-	-	1h	3m+ 3h	1	-	5	-
Balad	84	-	-	-	84	-	2	14	-	-	1	6	1	1	2	-	-	-	-	-	-	3	-
Sinancık	139	-	-	-	139	1	2	20	8	-	3	6	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Abdullah Kadı	195	-	-	-	195	2	3	36	10	3	6	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kara Hacı	54	-	-	-	54	-	1	2	3	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Katib Muslihiddin	65	-	-	-	65	-	-	12	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Sulu Paşa	10	-	9	-	19	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cezeri Kasım Paşa	105	-	1	2	108	9	-	-	-	3	-	14	1	2	-	-	-	-	-	1	-	2	-
Kazzaz Hacı Musa	126	-	9	11	146	5	-	-	-	1	1	13	-	1	1	1	-	-	-	3	-	2	3
Yahya Bali	49	-	-	18	67	1	-	-	-	-	-	6	-	1	-	1	-	1h	-	3	-	-	-
Sarı Hatib	145	-	-	1	146	3	-	9	-	-	1	3	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2	-
Gülmezoğlu	69	50	1	5	125	2	1	-	-	-	2	13	1	3	-	-	-	-	1	1	-	3	-
Burmalı Cami	25	-	-	1	26	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	1	-	-	-	-	-	3	-
Ahmed Subaşı	195	-	13	5	213	1	-	-	-	1	1	21	-	7	5	4	3	1	2	2	-	3	4
Mesud Hasan	53	-	-	-	53	-	-	-	-	-	1	3	-	1	-	1	-	-	-	1	-	-	-
İki Şerefeli	116	26	2	3	147	2	-	-	-	1	1	11	-	12	-	2	-	1v+1h	-	2	-	1	-
Suluca	113	-	4	13	130	6	-	-	-	-	1	4	1	5	-	-	-	-	-	1	-	1	-
Sinan Paşa	6	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1k	-	-	-	-	-
Porta Kapı	50	-	8	-	58	-	-	-	1	-	1	5	-	2	2	1	-	-	-	1	-	2	1

Musa Baba	70	-	-	1	71	1	-	-	-	-	-	8	-	5	1	3	-	1v+1h	1v	1	-	-	-
İshakiye	3	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-
Koca Kasım Paşa	122	-	7	-	129	-	1	-	-	-	-	5	-	7	1	5	-	2	2	1	-	-	-
Muid Alaaddin	122	-	11	-	133	2	-	-	-	-	1	11	-	1	-	7	-	2m	1	1	-	11	3
Hacı Memi	56	-	6	-	62	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	5	-	-	-	1	-	-	
Kala-i Bâlâ / Divan	27	10	3	-	40	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	5	-	-	-	1	-	-	-
Kala-i Bâlâ / Orta Mescid	19	9	1	-	29	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	3	-	-	-	1	-	-	-
Kala-i Bâlâ / Eski Cami	42	2	7	-	51	1	-	-	-	-	1	2	-	2	-	8	-	-	-	-	-	-	-
Kala-i Bâlâ / Bubara	24	1	-	-	25	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	1	-	1	-	-	-
Yılan Mermeri	98	-	1	-	99	2	3	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Şehabeddin	74	-	-	-	74	1	1	-	-	-	1	2	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-
Kara Hacıoğlu	46	25	-	-	71	1	1	1	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	1	-	2	-
Hamza Bey	27	-	1	-	28	-	-	3	-	1	2	2	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-
Perakende Yabancı	-	-	63	7	70	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	5m	2	10	15	5
Ara Toplam	-	-	-	-	-	69	20	133	27	14	41	275	15	85	18	54	3	15	26	53	14	94	16
Toplam	**3.749**	**123**	**199**	**171**	**4.242**	**304**						**450**						**41**		**53**	**14**	**94**	**16**

Selanik Müslümanları ve Rumlarının toplam nüfuslarının hesaplanmasında göz ardı edilen bir husus vardır ve büyük önem arz etmektedir. Bu da her iki cemaatin toplam nüfusunu önemli sayıda artıracak olan bazı grupların mevcudiyetidir. Müslümanlar için söz konusu hesaba, şehirde gerek hanlarda gerekse kiralık hanelerde ikamet eden yabancı esnaf grupları ile mutasarrıflar maiyetinde şehre gelen ve kiralanan konaklarda ikamet eden kapı halkı dahil edilmelidir. Nitekim bu grupların sayısı hiç de az değildir. 1830 yılında şehrin yabancısı olan Müslümanlar haricinde, gruplar halinde kayda geçirilen ve genellikle Rumeli'nin Prizren, Manastır, İlbasan, Debre, Kalkandelen, Mat gibi Arnavut nüfusun ön plana çıktığı bölgelerden gelen esnaf gruplarında 89 tellak, 18 aşçı ve kadayıfçı, 20 terzi ve ütücü, 41 hamal, 27 helvacı, 24 nalıncı, 38 debbağ kalfası, 115 neccar ve duvarcı, toplam 372 kişi bulunmaktaydı. 1830'da mutasarrıf olan Ahmed Paşa'nın kapı halkı ise toplamda 158 kişiydi. Ahmed Paşa'nın oğulları ve yakın memurlarının oluşturduğu daire halkı 66 kişiydi ve bunların büyük bir kısmı hizmetkar ile kölelerden oluşmaktaydı. Bunlar yanında, kapı halkı arasında tatarlar, kavaslar, aşçılar, harbendeler, kethüdasının, hazinedarının ve oğlunun daire halkı da bulunmaktaydı.[1003] Ahmed Paşa'nın halefi Vecihi Paşa'nın 1832 yılındaki kapı halkı 68 kişiden müteşekkil olup, bu sayı 1833'te Selanik'e mutasarrıf olacak olan Ömer Paşa'nın maiyetine göre oldukça mütevaziydi. Nitekim Kızılhisarlı Ömer Paşa'nın kapı halkı toplam 355 kişiden oluşuyordu.

Mutasarrıflar yanında şehirdeki diğer önemli isimlerin daire halkları ve maiyetleri de dikkat çekmekteydi. Buna göre 1830'da Selanik Kadısı Ataullah Efendi'nin dairesinde oğulları ile birlikte toplam 9 kişi bulunmaktaydı. 1831 kayıtlarında ise Selanik Kadısı'nın daire halkı 20 kişi olarak gösterilmişti. Aynı tarihlerde Selanik kışlasının inşası için görevlendirilen bina eminin maiyetinde 20 kişi, Selanik eşrafından Evrenoszâde Yusuf Bey'in dairesinde 9 hizmetkar ve Siroz Muhassılı İbrahim Paşa'nın Selanik'te ikamet eden kardeşinin maiyetinde 17 kişi, Selanik gümrükçüsü Mehmed Ağa'nın hizmetinde 11, Selanik mübayaacısı hizmetinde ise 7 hizmetkar bulunmaktaydı.[1004] Söz konusu küçük gruplar biraraya getirildiğinde 1830 yılında 4.242 olan Müslüman nüfusu 4.888'e, 4.193 olan 1832 yılı toplam nüfusu ise 5.123'e yükselmektedir.

Selanikli Müslümanları da, Yahudiler gibi şehir dışına gidip gelmekte ve büyük şehirlerle ilişkiler tesis etmekteydi. Ancak nüfuslarının daha az olmasına rağmen Müslümanlar Yahudilere kıyasla diğer şehirlerle daha çok iletişim kurmuş görünmektedir.[1005] Müslümanlar içerisinde toplam 304 kişi 1830 yılında iş veya başka gerekçelerle şehir dışında bulunmaktaydı.

[1003] BOA., NFS.d., 4956.
[1004] Bkz. İlgili tarihlere ait nüfus defterleri.
[1005] Burada Yahudi nüfus defterlerinde, şehir dışında olanların yazılmamış olabileceğine dair şüphemizi açıkça belirtmek gerekir.

Şehir dışında bulunanların en çok gittiği yer Dersaadet, İzmir, Mısır ve Siroz ile birlikte genellikle Selanik taşrasındaki küçük yerleşimlerdi.

Müslümanlar arasında dikkat çeken bir husus ise mahallelerde sakin sıradan insanların askerî, dinî veya sosyal statüleriydi. 4.242 kişilik nüfusun yaklaşık %10'unu Asâkir-i Mansûrede, topçu birliğinde, tımarlı kale mustahfızları arasında veya sekban olarak görev yapmakta olan askerler oluşturmaktaydı. Bu askerler neredeyse tüm Müslüman mahallerine dağılmıştı ve cemaat ile askerî birlikler arasında daimi iletişim kanalları kurulmuştu. Askerler yanında dinî görevleri veya yaşam tercihleri sebebiyle işaretlenen kişiler de nüfus kayıtlarından seçilmektedir. Buna göre şehirde toplam 53 imam mevcut cami ve mescitlerde görev almakta, Mevlevî, Halvetî, Kadirî veya Vefaî tarikatlerine mensup toplam 15 şeyh ve 26 derviş bulunmaktaydı.[1006] Yakın dönemde İslam dinini seçmiş olan, bu anlamda da mahallelinin hafızasında din değiştirmiş olduğu bilinen 16 kişi ise "muhtedî" olarak nüfus defterlerinde kaydedilmişti. Aynı kayıtlara göre Selanik Müslüman cemaati içerisinden 14 kişi, 1830 yılında medrese eğitimine devam etmekteydi ve talebe olarak gösterilmişti. Bununla birlikte 1830 yılı için pek de az olmayan bir sayı olarak toplam 94 kişi "gulam", yani köle statüsünde nüfusa kaydedilmişti. (Bkz. Tablo 3.4)

19. yüzyılın ilk yarısında Selanik Müslümanlarının yaş ortalamaları Yahudilere kıyasla daha yüksekti. Bu farktta şüphesiz Müslümanların genelinin sahip olduğu yaşam standartlarının Yahudilere nazaran daha yüksek olması etkili olmuştu. Bununla beraber Yahudilerde doğum oranlarının daha fazla olduğu ve cemaat içerisindeki çocukların fazla olan sayısının yaş ortalamasını düşürdüğü görülmektedir. Müslüman nüfus içerisinde çocukların oranını tespit etmek pek kolay olmasa da, 1840 yılına ait nüfus defterinde askere alınacak bireylerin saptanması için bu anlamda bir tasnife gidilmiş olması, Müslüman erkeklerin tüvana (genç), sabi (çocuk) ve müsin (yaşlı) olarak ayrılmasını sağlamıştı. Bu ayrıma göre cemaat içerisinde çocukların oranı %27,5 (bu oran Yahudilerde %42 idi), yaşlıların ise %29'du.[1007] Yahudilere kıyasla doğum oranının düşüklüğüne de işaret eden bu bilgi, 19-30 yaş arasında değişen Selanik Müslüman mahalleleri ortalamalarının, bazı mahallerde önemli sapmalar göstermesine de vesile olmuştur. Örneğin bu ortalama Kasımiye mahallesinde 10-11'e düşerken, İshakiye'de 33-34 olmuştur. Buna rağmen tüm mahallelerin genelinde Selanik Müslümanlarının yaş ortalaması 23-24 olarak hesaplanmıştır.

[1006] Şeyh ve dervişler, mensup oldukları tarikatlerin isimlerinin ilk harfiyle gösterilmiştir. Bkz. Tablo 3.4.
[1007] Bkz. BOA., NFS.d., 4970.

3.3.1.3. Rumlar

Selanik Rumları on iki farklı mahallede sakindi. Bu mahalleler arasında en kalabalık olanı açık ara önde bulunan Aya Tanaş'tı. Birer manastır etrafında, sınırlı sayıdaki yerleşimden oluşan Tavşan Manastırı ve Kızlar Manastırı mahallelerinde ise çok az sayıda nüfus bulunmaktaydı.

Aya Nikola ve Aya Pat mahallelerinde de diğer Rum mahallelerine göre oldukça kalabalık bir nüfus bulunurdu. Söz konusu mahalleler şehre dışarıdan gelen Rum cemaati mensuplarının da genellikle ikamet ettiği yerlerdi. 1834 sayım sonuçlarını ihtiva eden nüfus defterinde ayrıca gösterilen yabancı ve kiracılar da eklendiğinde Aya Tanaş ve Aya Nikola mahallelerinin mevcudu 700'ü aşmakta, Kebir Manastır, Aya Kostantin ve Çavuş Manastırı'nda da yabancı kiracılar ikamet etmekteydi.[1008] Gruplar halinde yazılan yabancı Rumların bir kısmının ikamet ettiği mahalleler 1832 yılına ait defterde kaydedilse de 347'sinin yeri gösterilmemişti. Bunlar şehrin yerlileri arasına karışan kimselerdi. Mahalleler nüfusunda sayılan yabancıların bir kısmı ise 1834 sayımında Debreli terziler olarak yerli Rumlardan ayrılmıştı.[1009] Gruplar halinde şehre gelen dülger, kaymakçı gibi esnaf grubu mensupları ise genellikle birlikte ikamet etmekte, bu anlamda şehrin Vardar girişindeki Yanık Manastır mahallesinde misafir edilmekteydi.

Mutasarrıf paşanın kapı halkı arasında bulunan ve Paşakapısı'nda görevli Rum seyisler de cemaatin toplam nüfusuna eklenmesi gereken unsurlardır. Nitekim Müslüman kapı halkı gibi Rumlar da şehrin günlük hayatı içerisinde yer alan, sosyal hayatın birer parçasıydı. Mutasarrıf değişimlerinde bazıları şehirden ayrılan Rum seyisler olduğu gibi, bir kısmı sürekli olarak Paşakapısı'nın hizmetinde bulunmaktaydı.

Yabancı reayanın şehre geliş sebebi genellikle ticaretti. Bununla birlikte eğitim, zanaat öğrenme gibi sebepler ve şehirde iş bulmak için gelenler de mevcuttu.[1010] Toplamda 999 kişi olarak hesap ettiğimiz şehirde sakin yabancı Rumiyanın yarısı, Selanik'e uzak olsa da Rumeli bölgesinin önemli merkezlerinden gelmişti. Bunların yarıya yakını Debre Kazasından, diğerleri ise Manastır, Yanya, Yenişehir, Alasonya, Kalkandelen gibi büyük merkezlerdendi. Yabancıların diğer yarısını ise Selanik'e bağlı kaza ve nahiyelerden, Vodina, Karaferiye, Siroz, Katrin, Avrethisarı, Kesendire, Bazargah'tan gelenler oluşturmaktaydı. Şehre yakın olan

---

[1008] Bkz. IAM., 337.
[1009] BOA., NFS.d., 4963, sayfa 12-13.
[1010] 18. yüzyılda da Selanik'te benzer bir göç hareketi yaşanmaktaydı. Nitekim bu Osmanlı Devleti'nin genelinde, büyük şehirler bazında görülen bir özellikti. Phokion Kotzageorgis, "A City on the Move. Non-Salonicans in Thessaloniki and Salonicans Abroad in the 18th Century According to the Ottoman Probate Inventories" *Archiv Orientální*, 84, 2016, s. 127.

Timurlu, Platimena, Kapucular, Kilindir, Kayalar, Kılkış, Kireçköy, Visoka, Vavdos, Tutiler gibi köy ve kasabalardan gelenlerin sayısı da dikkat çekiciydi. Şehirle taşrası arasındaki sosyal ve ekonomik bağlara güzel örnekler oluşturan bu kimseler içinde sadece Timurlu köyünden gelen 47 kişi bulunmaktaydı. Geldikleri köylerdeki akrabalık ilişkileri ve sosyal bağları vesilesiyle yabancıların Selanik'te yerleştikleri mahalleler genellikle hemşerilerinin bulunduğu mahalleler olmaktaydı. Örneğin Platimenalı olan yedi kişinin tamamı Panaguda mahallesinde, Kapucular köyünden gelen beş kişinin tamamı ise Aya Pat mahallesinde sakindi. Yabancı nüfusun önemli bir kısmını hane reisi erkekler yanında bulunan oğulları oluştururdu. Örneğin yabancı Kaymakçılar içerisinde bulunan (muhtemelen 1832'de ölen) 100 yaşındaki Yankola usta, iki oğlu ve beş torunuyla birlikte Selanik'te kaymakçılık yapıyordu.[1011] Bu husus şehirde ikameti tercih eden Osmanlı reayasının genellikle aileleri ile birlikte buraya yerleştiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla toplam yabancı reaya sayısının iki ile çarpılıp kadınların da hesaba katıldığı bir durumda Selanik'te yabancı reaya grubunun 2.000 kişiye yakın bir topluluğu meydana getirdiği söylenebilir. Tablo 3.5'te de gösterildiği üzere 1832 yılında 3.049 kişi olarak hesaplanan Rum nüfusunun üçte ikisi yerli Selaniklilerden, üçte biri ise yabancı Rumlardan oluşmaktaydı.

Ticari hayat içerisinde önemli bir rol oynayan Rumlar arasında kayıtlara göre toplam 65 kişi şehir dışında bulunmakta, bunların bir kısmı raiyyet sorumluluklarını terk ederek habersizce şehirden ayrılan ve firari durumuna düşen isimler olduğu gibi, çoğunluğu İzmir, İstanbul, Mısır, Siroz gibi şehirlerle Selanik taşrasında bulunmaktaydı. Nüfus kayıtlarında, Avrupa tüccarı beratına sahip sadece iki kişinin ismine yer verilse de şehir Rumları arasında berat sahipleri sayısının daha fazla olduğu düşünülmektedir. Cemaat içerisinde önemli bir statüye sahip olan papazlar ise toplamda 37 kişi olarak kayıtlara geçmiştir. (Bkz. Tablo 3.5)

[1011] BOA., NFS.d., 4960, sayfa 65.

Tablo 3.5. 1832 Nüfus Yoklamasına Göre Rumiyan Nüfusunun Özellikleri (BOA., NFS.d., 4960)

Mahalleler	Mevcut Nüfus			Şehir Dışında Olanlar						Cizye						Diğer	
	Yerli	Yabancı	Toplam	Firar	Mısır	Dersaadet	İzmir	Siroz	Diğer	Ala	Evsat	Edna	Çocuk	Muaf	Yok	Papaz	Beratlı Tüccar
Metrepolid	126	17	143	-	-	-	-	-	-	10	58	20	38	-	-	2	-
Aya Kostantin	140	26	166	-	-	-	1	-	2	3	67	18	58	-	13	2	-
Kebir Manastır	170	2	172	-	-	1	2	-	5	1	82	16	52	1	8	2	-
Panağuda	199	28	227	-	-	1	-	-	1	19	82	26	66	-	8	1	-
Aya Pat	241	27	268	-	-	2	1	-	5	8	117	27	85	-	4	2	-
Tuzlu Çeşme	162	17	179	-	-	-	1	-	4	6	75	25	52	-	4	2	-
Aya Tanaş	409	12	421	4	3	-	3	-	-	52	132	37	144	-	9	3	2
Aya Nikola	263	35	298	-	1	2	4	1	9	24	119	17	91	-	12	5	-
Çavuş Manastırı	110	16	126	-	-	-	2	1	1	4	57	9	33	-	1	10	-
Tavşan Manastırı	45	6	51	2	-	-	2	-	-	1	15	6	23	-	-	-	-
Kızlar Manastırı	59	12	71	-	-	-	-	-	-	4	28	2	24	-	1	2	-
Yanık Manastır (Aya Mina)	126	41	167	2	-	-	-	-	2	7	70	16	27	-	6	3	-
Yabancı Rumiyan	-	347	347	-	-	-	-	-	-	1	427	42	108	-	8	3	-
Dülgeran	-	301	301	-	-	-	-	-	-	-	299	-	2	-	-	-	-
Kaymakçıyan	-	46	46	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	46	-	-
Seyis Takımı	-	66	66	-	-	-	-	-	-	-	9	-	-	-	57	-	-
Ara Toplam	2050	999	3.049	8	4	6	16	2	29	140	1637	261	803	1	177	37	2
Toplam	**3.049**			**65**						**3.019**						**37**	**2**

Rum cemaati içerisinde cizye vergisi ödeyen toplam 2.038 mükellef vardı. Cemaatin geri kalanının küçük bir kısmı vergi ödemediği gibi, toplam nüfusun %26,5'ine tekabül eden bir oranı çocuklar oluşturmaktaydı. Çocuk sayısı olarak Müslüman cemaati ile benzer bir orana sahip olan Rumlar, Yahudi cemaatinin çocuk oranının neredeyse yarısı kadar bir mevcuda sahipti. Nitekim mahallelerin yaş ortalaması da 20-29 arasında değişirken, cemaatin genel yaş ortalaması 24,5'ti. Rum cemaatinin cizye türünde bulunan mükellef sayıları Yahudiler ile ekonomik durum bağlamında genel bir mukayeseyi de mümkün kılmaktadır. Nitekim Rumlar içerisinde âlâ sınıfından vergi ödeyenlerin oranı %7, evsat sınıfında %80 ve en düşük sınıf olan ednada %13'tü. Bu oranlar Yahudiler için sırasıyla %3, %67 ve %30'du. Dolayısıyla sadece cizye mükellefiyetlerine bakarak bile Rum cemaatinin Yahudi cemaatine göre ekonomik olarak daha refah bir hayat sürdürdüğü tespit edilmektedir. Yüzyılın ilk çeyreğinde şehri ziyaret eden Holland da, 1830'lu yıllara ait bu tespitimizin tarihini daha geriye götürmüş, yüzyıl başlarında yaklaşık 2.000 aileden oluşan Rum cemaatinin ticaretle uğraşan zengin kimseler olduğunu belirtmişti.[1012]

3.3.2. Yabancılar

19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'te Osmanlı tebaası olmayan pek çok kişi yaşamakta, Avrupa kültürünün temsilcisi olarak şehrin sosyo-kültürel hayatına önemli katkılar sunmaktaydı. Şehrin Frenkleri olarak bilinen bu grup, Frenk mahallesinde otururken, tek tük de olsa bazı aileler Rum mahallelerinde sakindi. Köken ve memleketleri nedeniyle söz konusu Frenklerden ayrışan müstemen taifesi ise genellikle Rum ve Yahudi mahallelerinde ikamet etmekteydi.

3.3.2.1. Frenkler

Frenkler hakkındaki en tartışmalı mesele bunların ne kadar Avrupalı/yabancı, ne kadar Osmanlı/yerli olduğunun saptanamamasıdır. Nitekim bilhassa 18. yüzyılda Selanik'e yerleşen bazı Avrupalı aileler, özellikle şehir Rumları ile tesis ettikleri akrabalık ilişkileri çerçevesinde giderek yerel halkla benzeşen Levantenlere dönüşmüştü. 19. yüzyıl başlarında şehirde yaşayan ünlü Frenk ailelelerinin bazı üyeleri genellikle Rum cemaatine mensuptu. Bu aileler arasında en dikkat çekici olanları Abbott, Charnaud, Chassaud, Vise, Liyazirno, İspilyano ve Polito

[1012] Holland, *Travels in The Ionian Isles*, s. 54.

aileleriydi.[1013] Frenk grubunun önde gelen tüccar ve iş adamları çoğu zaman Avrupa ülkelerinin şehirdeki temsilcisi rolünü üstlenmekte ve konsolosluk yapmaktaydı.

Gezgin Leake, 1830'lu yıllarda Selanik nüfusu hakkında bilgiler verirken diğer gruplar olarak tanımladığı Frenkler ve Kıbtileri 2.000 kişi olarak tahmin etmektedir.[1014] Bu dönemde Kıbtilerin yaklaşık 1.000 kişi olduğu düşünüldüğünde, Frenklerin sayısının da 1.000 kişi olduğu kabaca hesaba edilebilir. Daha önce bahsedildiği üzere 1839 yılında şehir nüfusu hakkında bir rapor hazırlayan İngiliz Konsolosu Blunt da Frenklerin sayısını 1.000 olarak göstermişti.[1015] Osmanlı Devleti tabiyeti bulunmayan bu gruplar devlet tarafından nüfus sayımına dahil edilemediğinden ve haklarında herhangi bir vergi işlemi yapılmadığından Osmanlı arşivinde onlara dair bilgi bulmak oldukça zordur. Ancak, buna rağmen gezgin ve konsolosların aktardığı 1.000 rakamının yüzyılın ilk yarısı için abartılı bir rakam olacağı kanaatindeyiz. Nitekim 1839 yangınına dair raporlarda mahallede 22 konağın yandığı ve sadece 5-6'sının kurtarılabildiği aktarılmıştı. Buna göre yaklaşık 1.000 kişinin 28 konakta (Rum mahallelerindeki tek tük Frenk evleri de sayılırsa bu rakam biraz artırılabilir) ikamet ediyor olması mümkün değildi. Tabi konaklar haricinde kilise ve misyoner evlerinde yaşayan bazı Frenkler de bulunmaktaydı, ancak bunların sayısı yerleşik levanten aileler kadar değildi. Öyle ki söz konusu mahallede sadece bir Katolik kilisesi bulunmaktaydı. Selanik şehri sicillerinde tespit ettiğimiz 1811 yılına ait bir kayıt ise şehirde yaşayan Frenkler ve bunların etrafında yabancı devlet himayesine girenler hakkında çok önemli bilgiler vermektedir.

Tablo 3.6. 4 Ağustos 1811 Tarihli, Selanik'te Yabancı Devlet Himayesi İddiasında Bulunan Şahıslar Listesi (IAM., 192, sayfa 141-142)

Ülke	İsmi ve Görevi	Tabiyet, Ebeveyn-Eş-Çocuk Durumu, Ticaret ve Mülkiyet Durumu
Fransa Himayesinde Olduğunu İddia Edenler	Musa Kalaranbo-Fransa Balyosu Vekili	İzmir'de doğduğunu hatırlamaktadır, ne cins olduğu belli değildir, ticaret yapmamaktadır.
	Pomik- Kalaranbo'nun Baş Tercümanı	Aslen Venedikli Frenktir, Türkçe tercümeye kudreti vardır, tercümanlık beratı yoktur, ticaret yapmamaktadır.
	Pieri Gaspari-Kalaranbo'nun İkinci Tercümanı	Atina'da doğmuştur, Frenktir, ne cins olduğu belli değildir, tercümeye kudreti olmayıp beratı da yoktur, bazen ticaret yapmaktadır.
	Valentin oğlu Uvanes-Kalaranbo'nun Üçüncü Tercümanı	Ermenidir, Tiflis doğumludur, tercümanlık beratı olduğunu iddia etmekte ancak göstermemektedir, tercümeye kudreti yoktur, mülkleri vardır, ticaret yapmaktadır.
	Naço- Kalaranbo'nun Dördüncü Tercümanı	Sakız'da doğmuştur, Sakız reayasındandır, tercümeye kudreti yoktur.
	Male Bazergan	Kendisi ve ebeveyni Frenktir, ölmüştür, Yenişehir kazasının Zağre karyesinden bir reaya kızı ile evlidir, 14, 15 ve 18 yaşında üç oğlu vardır.
	Polito	Ebeveyni Frenktir, İstendilli bir reaya kızı ile evlidir, 23, 25 ve 30 yaşlarında üç oğlu vardır.

[1013] Clarke, *Travels in Various Countries of Europe*, s. 346; Holland, *Travels in The Ionian Isles*, s. 43; Vakalopoulos, "Contribution a l'Histoire de la Colonie Europeenne de Thessalonique", s. 191-192. Frenk mahallesindeki bazı ailelere ait konakların listelendiği liste için bkz. BOA., İ.MVL., 426/18699, Belge 2.
[1014] Leake, *Travels in Northern Greece*, s. 248.
[1015] Blunt'un raporundan aktaran: Özdemir, *Ottoman Reforms and Social Life*, s. 76.

	Pieri Bazergan	Ebeveyni Sakız reayasındandır, eşi de Sakız reayasındandır, 15, 19, 20 ve 21 yaşlarında dört oğlu vardır, mülkü vardır, ticaret yapmaktadır.
	Kopdan oğlu Yanaki	Ebeveyni ve kendisi reayadır, 14, 16 ve 28 yaşlarında üç oğlu vardır, mülkü vardır.
	Vavdel oğlu Yani	Sakız doğumludur, kendisi ve eşi Sakız reayasındandır, 12 yaşında bir oğlu vardır.
	Hekim Şarbano Oğulları	30, 27 ve 20 yaşlarında üç kadeşi vardır, ebeveyni ve kendisi Selanik'te doğmuştur, reayadır, mülkleri vardır.
	Yani	Ebeveyni Alasonya'nın Leftehor karyesinden reayadır.
	Atnaş Malaris	Ebeveyni Frenktir, mülkü vardır.
	Reyola	Ebeveyni Frenktir, mülkü vardır.
	Taverne	Ebeveyni Frenktir, mülkü vardır.
	Peralmo Malaris	Ebeveyni Frenktir, eşi Selanik reayasındandır, 9, 14 yaşlarında iki oğlu vardır, mülkü vardır.
	Andon Malaris	Ebeveyni Frenktir, Selanik reayası kızı olan eşinden 11, 15, 25, 28 yaşında dört oğlu vardır, mülkü vardır.
	Lasgari Margaret	Ebeveyni ve kendisi Selanik reayasındandır, beş sene önce Fransa himayesine girmiştir.
	Lorince	Ebeveyni Frenktir, mülkü vardır.
	Karındaşı Yovan	Ebeveyni Frenktir, mülkü vardır.
	Aleksi Abacı	Katrin Kazası Karahiya karyesi reayasındandır.
	Attar Panayoti Oğulları	Panayot mersum Aleksi'nin kardeşidir, kendisi ölmüştür, 8 ve 10 yaşında iki oğlu vardır.
	Yorgi Polita	İstandil reayasındandır, 4 ve 7 yaşında iki oğlu vardır.
	Topal Naço	Anası Sakız reayasındandır, Selanik'te doğmuştur.
	Tabib Lafond[1016]	Ebeveyni Frenktir, mülkü vardır.
	Esper, Grigor ve Ledancano	Ebeveyni Selanik reayasındandır, Selanik'te doğmuşturlar ve mülkleri vardır.
	Kunduracı Asparo	Ebeveyni Frenktir, mülkü vardır.
	Nanako oğulları Yorgi ve Andon	Ebeveyni ve kendileri Selanik reayasındandır.
	Kunduracı Yakomi	Ebeveyni İstandil reayasındandır, Selanik'te doğmuştur, eşi Karaferiye reayasındandır, 12 yaşında bir oğlu vardır
	Levi oğlu Yanaki	Babası Frenk, anası ve eşi Selanik reayasındandır, 18 yaşında bir oğlu vardır.
	Tabib Nikoli	Frenktir, eşi Selanik reayasındandır, 12, 15, 20 yaşında üç oğlu vardır, mülkleri vardır.
	Covani	Frenktir, eşi Selanik reayasındandır, 6 yaşında bir oğlu vardır.
	Enfiyeci Anastaş	Frenktir, eşi Selanik reayasındandır, 3 oğlu vardır, mülkleri vardır.
	Avram oğlu Matatya	Manastırlı meşhur Falkin kardeşi Avram'ın oğludur. Soyu Yahudidir.
	Avram Asayis	Ebeveyni İzmirlidir, reayadır.
	Şarno (Charnaud)-İngiltere Konsolos Vekili	İzmir'de doğmuştur, ebeveyni Frenktir, himayesinde hiçbir reaya yoktur. Yani isimli bir tercümanı vardır fakat raiyeti kabul etmektedir, onun için tercümanlık istidası vardır, mülkleri vardır.
	Abod (Abott) Bazergan-İsveç Konsolos Vekili	Ankara'da doğmuştur, ne cins olduğu belli değildir, eşi de Ankaralıdır, ticaret yapmaktadır.
	Vasilaki-Abod'un Tercümanı	Ankaralıdır, Abod'un kaynıdır, eşi Selanik Lakova karyesi reayasındandır, üç oğlu vardır, tercümeye kudreti yoktur, mülkü vardır.
	Abod oğlu Corci (George Abott)	Anası Ankaralıdır, Selanik'te doğmuştur, eşi reaya kızıdır, iki oğlu vardır.
	Abod oğlu Petraki-Flemenk Konsolosu Vekili	Ebeveyni ve kendisi Ankaralıdır, ne cins olduğu belli değildir, İngiliz olduğu iddiasındadır, tercümanı yoktur, dört oğlu vardır, ticaret yapmaktadır, mülk sahibidir.
	Graçyani-Prusya ve Napolitan Konsolos Vekili	Ebeveyni ve kendisi Napolili Frenktir, himayesinde kimse yoktur, terümanı Yako raiyeti kabul etmiştir, ticaret yapmaktadır.

[1016] Holland, Doktor Lafond'un Selanik'teki iki Fransız doktordan birisi olduğunu ifade etmiştir. Holland, *Travels in The Ionian Isles*, s. 56.

Nemçe Himayesinde Olduğunu İddia Edenler	Kont Çozeye Kok (Chassaud Coch)-Nemçe Konsolosu	Ebeveyni Nemçelidir, ticaret yapmamaktadır.
	Markon- Nemçe Konsolos Tercümanı	Ermenidir, tercümanlık beratı yoktur ve tercümeye kudreti de yoktur, eşi reayadan olup 2 yaşında oğlu vardır, mülkü vardır, ticaret yapmaktadır.
	Teodoraki- Nemçe Konsolosu İkinci Tercümanı	Yanyalı reayadır, eşi reaya kızıdır, üç oğlu vardır, ticaret yapmaktadır.
	Viyanlo Bazergan	Kendisi Frenktir, eşi Selanik reayasındandır, 12, 15, 17 yaşlarında üç oğlu vardır, mülkü vardır, ticaret yapmaktadır.
	Francalacı Lubin	Ölmüştür, eşi Sakız reayasındadır, bir oğlu vardır.
	Şehriyeci Yorga	İkinci Tercüman Teodoraki'nin akrabasıdır, Yanya reayasındadndır
	Cevahirci Covanni Vasili	Frenktir, mülkü vardır.
	Manol, Grigor, Livale Covanni	Babaları Frenktir, anaları Selanik reayasındandır.
	Filipi	Sakızlıdır, eşi Sakız reayasındandır, ticaret yapmaktadır.
	Nikoli	Ölmüştür, eşi ölmüştür, iki oğlu vardır.
	Tabib Sava	Frenktir, eşi Selanik reayasındandır, 27 yaşında bir oğlu vardır.
	Teodori	Ebeveyni Selanik'in Gülge karyesi reayasındandır.
	Tabib Corca	Frenktir, mülkü vardır.
	Ancel	Frenktir, eşi Selanik reayasındandır, iki oğlu vardır.
	Corca oğlu Yanaki	Ebeveyni ve kendi Selanik'te doğmuştur, mülkü vardır.
	Saatçi Liyoboldor İstefani	Ebevenyleri İstanbullu reayadır.
	Liyaho David ve Kardeşi Yosef David	Anaları Selaniklidir, babaları Livornalı, eşleri Livornalıdır, oğulları vardır, mülkleri vardır, ticaret yapmaktadırlar.

1811 yılına ait yukarıdaki bilgilere göre, 19. yüzyılın başında Selanik'te bazı kimseler Fransa ve Nemçe (Avusturya) himayesinde olduklarını iddia etmekteydi. Bunlar içerisinde ailesi ve kendisi Frenk olan toplam 35 erkek, Osmanlı tebaası reaya kızlarıyla (20 kız) olan evliliklerinden 55 erkek çocuk, Frenk olmadığı halde himaye iddiasında olan aslen Osmanlı reayasından 19 erkek bulunmaktaydı. Frenk olanların kendileri gibi Frenk eşleri ve çocuklarının da dahil edildiği kaba bir hesaba göre bu grubun şehirdeki toplamı, kadınlarla birlikte 300 civarındaydı. Frenk grubu içerisinde 25 kişinin şehirde mülkleri bulunduğu gibi, beklenenden az sayıda kişi (11 kişi) ticaretle uğraşmaktaydı. Daimi olarak Selanik'te ikamet eden bu grubun çoğu doktorluk, kuyumculuk, saatçilik, attarlık, abacılık gibi sıradan mesleklere sahipti. (Bkz. Tablo 3.6)

Frenkler içerisinde aslen Osmanlı reayasından olan ancak Avrupa devletlerinin himayesini tercih eden isimler bulunmaktaydı. Bunlar genellikle Rum kökenliyse de içlerinde 4 Yahudi ve 2 Ermeni asıllı isim de yer almaktaydı. Osmanlı Devleti, himaye edildiği iddiasında bulunan tebasından reayaların geçmişlerini tahkik etmeyi ihmal etmezdi. Örneğin Fransa himayesinde olan Avram oğlu Matatya'nın "*ced be ced Yahudi*" olduğu, bazı Rumların "*aslen Sakızlı*" olduğu gibi kayıtlar isimlerine şerh düşülmüştü. Konsoloslar yanında tercüman olarak himaye altına giren şahsıların da tercümanlık beratları sorulur, gerçekten tercüme işinde ehil olup olmadıkları denetlenirdi. Öyle ki dönemin kadısı Hasanefendizâde Mehmed Raşid Efendi, Fransa Konsolosu Kalaranbo'nun baş tercümanı için Türkçe tercüme yapabildiğini, diğer üç

tercümanının ise "*tercümeye kudreti olmadığı*"nı ifade ederek, tercümanlık vazifesinin bahane edildiğine dikkat çekmişti. Frenklerin soy ve tabiyetleri ise muhtemelen kendi beyanları ile tespit edilmekteydi. İngiltere Konsolos Vekili Şarno (Charnaud) İzmir doğumlu olduğunu hatırladığını beyan ettiği gibi, İsveç Konsolosu olan Abod Bazergan (Edward Barthelamy Abbott) Ankaralı olduğunu ifade etmişti.[1017]

Frenklerin en önemli özelliği, soy olarak Avrupalı olan erkeklerin Selanik'te Rum kızlarıyla evlenerek, şehirde ikamet etme, mülk edinme ve iş yapma yetkisi kazanmasıydı. Nitekim bu evliliklerden doğan çocukların tabiyeti de tartışma konusu olmaktaydı. 1811 yılı listesinde yer alan yetişkinler arasında, babası Frenk, annesi reaya olanlar bulunmakta, bu nesil 18. yüzyıldaki evlilikleri ve kurulan akrabalık ilişkilerini temsil etmekteydi. Aynı listede yer alan 55 çocuk ise 19. yüzyılın ortasında şehrin Frenk nüfusunun temelini teşkil edecek nesil olacaktı. Bu bağlamda yukarıdaki listede yer alan isimlerin, yüzyılın ikinci çeyreğinde suistimal edilecek olan himaye ve müstemenlik statüsünden önce, 19. yüzyılın başlarında şehirde yaşayan gerçek Frenkleri temsil ettiğini söylemek gerekir.

3.3.2.2. Müstemenler

Selanik Frenklerinin nüfusunun abartılı bir sayıyla gösterilmesi, muhtemelen şehirdeki müstemen taifesinin de bu grup içerisinde değerlendirilmesinden kaynaklanmıştır. Öyle ki aslen Osmanlı tebaasından olan bazı Rum ve Yahudiler, 19. yüzyılın ilk yarısında yaygın olan akıma kapılarak yabancı bir devletin tabiyetine geçme eğilimi göstermişti. Vergi ve diğer asli sorumluluklarından bu yolla kurtulmayı amaçlayan, ancak hala Selanik'te kendi ev ve iş yerlerinde yaşayan bu müstemen grubu, 1821 yılında patlak veren Rum İsyanı'ndan sonra giderek artmaya başlamıştı. Devlet, müstemenlik ve himaye iddiasındaki kişiler hakkında yakın takip gerçekleştirme gayreti göstermişti. Bu anlamda ilk ve en önemli örneklerden birisi Canoğlu Manolaki meselesi olmuştu.

Aslen Selanik reayasından olan ve yirmi yıldır cizye ödediği bilinen Manolaki, reaya kıyafetini değiştirerek Danimarka'nın Selanik konsolosluğuna getirilmiş ve raiyetten çıkmıştı. Rum İsyanı sırasında Kesendire bölgesindeki ayaklanmalara zahire, barut ve kurşun gibi malzeme naklini organize ettiği de anlaşılan Manolaki hakkında soruşturma açılmış, ahaliden birçok kimsenin şahitliği ile Manolaki'nin aslen Osmanlı reayası olduğuna karar verilmişti. Yargılanıp idama mahkum edilecek olan ve mallarına el konulması kararı verilen Manolaki'nin müstemenliğinin fes edilmesi uygun görülmüş, İstanbul'daki Danimarka maslahatgüzarının itirazına rağmen konsolosluğu da iptal edilmişti. Devlet, bunu gerçekleştirirken ahidnamelerde

[1017] Frenk aileler hakkında detaylı bilgi, Frenk Mahallesi başlığında verilmiştir.

yer alan, konsolosların Osmanlı tebaasından atanamayacağı hususuna vurgu yapmıştı.[1018] Kardeşi Ligoraki'nin de Danimarka tabiyetinden çıkarak reaya olduğunu kabul etmesi istenmiş, ancak ülke dışına kaçma planları yapan Manolaki tutuklanmıştı. Buna rağmen kaçmayı başaran Manolaki'nin konağına, mutasarrıf kethüdası ile kadı tarafından baskın düzenlenmiş, mahzende bulunan sandıklar sayesinde Manolaki'nin gayrımeşru işleri açığa çıkarılmıştı. Manolaki'nin mahzeninde bulunan sandıklarda, Selanik'ten firar eden bazı reayanın yanlarında götüremediği eşya ve mefruşatlar bulunmuştu.[1019] Öyle ki Manolaki, şehirden firar eden ve kendisi gibi müstemenlik iddiasında bulunan birçok ismin yardımcısı ve bu süreci organize edenlerden birisiydi. Mallarına el konulup ibret-i alem için idamına karar verilen Manolaki'nin durumu hakkında sunulan arz üzerine düştüğü notla II. Mahmud, hem müstemen meselesine karşı tavrını ortaya koymuş hem de müstemenlik işinin aslını açıklığa kavuşturmuştu. Manolaki'nin akıbetine "*pek isabet olmuş*" diyen II. Mahmud, müstemenlik konusunda hakları olmadığı halde Hristiyan devletlerin taleplerine onay verilmesinin, reayayı cesaretlendirdiği ve meseleyi bu noktaya taşıdığına vurgu yapmıştı.[1020]

Konsolosların suistimallerinin önlenmesi yanında, devlet, Frenklerle reaya kızlarının evlenmesi meselesine de çözümler üretmeye çalışmıştı. Çünkü bu hususta bazı yasaklar vardı. 1827 yılında Selanik'e gönderilen fermanda, Frenklerin reaya kızlarıyla evlenmelerine hiçbir surette izin verilmemesi hususunda uyarılar tekrarlanmış, evliliklerden doğacak çocukların tabiyeti ve mülk edinme gibi konularda sorun teşkil edeceğine işaret edilmişti.[1021] 1834 nüfus sayımında şehirde müstemenlik iddiasında bulunan herkesi ayrı bir deftere kaydeden Osmanlı yönetimi, her bir müstemen hakkında yapılan tahkikat sonucunu da aynı deftere not ettirmişti. Bu sayede ileride yapılacak sayım ve tahkikatlarda geriye dönük inceleme fırsatı da yaratılmıştı.

1834 sayımına göre şehirdeki müstemenlerin sayısı toplam 165'ti.[1022] Ancak yukarıda verdiğimiz 1811 yılı listesinde yer alan Frenkler bu listede bulunmamaktadır. Sayım sırasında Frenk olduğundan emin olunan isimler hariç tutulmuş, müstemenliğine şüphe ile bakılan ki zaten büyük çoğunluğu aslen Osmanlı reayası olanlara yer verilmişti. 1830 yılında Yunan Krallığı'nın kurulmasıyla şehirdeki müstemenlerin sayısının hızlıca arttığını açıkça ortaya koyan nüfus sayımı sonuçlarına göre, Yunan tabiyetinde olduğunu iddia edenler 90 kişiydi. Bunun yanında 41 kişi İngiltere, 12 kişi Rusya, 11 kişi Fransa ve 9 kişi Nemçe tabiyetine

---

[1018] BOA., HAT., 494/24249.
[1019] BOA., HAT., 497/24382.
[1020] "*Pek isabet olmuş, bu makule hak yedlerinde olmayan mevadda düvel-i nasaranın istidalarına müsaade olunarak reayaya cesaret gelüb bu sureti kesb eyledi. Emval ve eşyanın zabtı için mübaşir tayin oluna.*", BOA., HAT., 494/24249.
[1021] IAM., 217, sayfa 168-169.
[1022] BOA., NFS.d., 6892.

girmişti. Nüfus sayım memurları Yunanistan haricindeki ülkelerin himayesinde olan müstemenlerin durumunu şehirdeki konsoloslarından teyit ettirmiş, konsolos beyanlarını yeterli görmüştü. Ancak Yunan tabiyetinde olanların pasaportları tek tek incelenmiş, pasaport tarihleri de kaydedilmişti. Devlet, çok eski tarihlerden beri Selanik'te yaşayan ancak, memleketi Yunan Krallığı sınırlarında kalan Agrafa ve Mora gibi yerler olanların talepleri karşısında müstemenliklerine razı gelmişti. Müstemen kabul edilme sebepleri arasında " *... seneden beri Elenoslar*[1023] *içinde bulunduğundan Elenostur*" gibi ifadeler de müstemen olma hususunda dikkat çekici bir şart olmuştu. (Bkz. Tablo 3.7)

Tablo 3.7. 1834 tarihli Selanik Müstemenleri Nüfus Sayımı Sonuçları (BOA., NFS.d., 6892)

Ülke	Müstemenin İsim ve Mesleği	Sayısı	Aslen Nereli Olduğu	Mülk	Müstemenliği Hakkında
RUSYA	Yovan Mavrodi	1	Selanik	+	Dört sene evvel tebdil-i kıyafet gelip müstemen iddiasındadır
	Kürkçü Dimo Zımmi	1	Selanik	+	Dört sene evvel tebdil-i kıyafet gelip müstemen iddiasındadır
	Anastas Iskorya	1	Selanik	+	Yedi sene evvel tebdil-i kıyafet gelip müstemen iddiasındadır
	Markorpo Dimitri	1	Selanik	-	Babası reayadır
	Dimari Yorgi	1	Selanik	-	Babası reayadır
	Cevahirci Aşili	1	Selanik	+	İki sene evvel diyar-ı ahere gidip 3 ay önce tebdil-i kıyafetle dönüp müstemen iddiasındadır
	Attar Mihail Sorde	1	Selanik	+	Üç sene önce Rusya'ya gitmiş birkaç ay sonra tebdil-i kıyafet dönmüş müstemen iddiasındadır
	Andreya Aknomo	1	Vodina	+	Birkaç seneden beri tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadır
	Hacı Yani	1	Vodina	+	Birkaç seneden beri tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadır
	? Tarandafilo	1	Karaferiye	+	Birkaç seneden beri tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadır
	Basmacı Fota Zımmi	1	Alasonya/Livadya	+	Birkaç seneden beri tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadır
	Nikolos veledi Aleksandraki	1	Selanik	+	Karaferiye'de mütemekkin
	Toplam	**12**			
FRANSA	Mihalaki Varda ve Oğulları	5	Selanik	+	Birkaç seneden beri güya tercümanlık edermiş, müstemen iddiasındadır
	Argiri Mato	1	Selanik	+	Üç sene evvel Şira Adası'na gitmiş tebdil-i kıyafet dönüp müstemen iddiasındadır
	Eşterbo İstifadoro	1	Selanik	+	Bir tarafa gitmeyip dört seneden beri reaya kıyafetiyle müstemen iddiasındadır
	Hekim Micozmi	1	Selanik	-	Birkaç seneden beri tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadır
	Abacı Dimitri	1	İzmir	+	Bir seneden beri müstemen iddiasındadır
	Duhancı Ligor Yano	1	Selanik	+	Bir tarafa gitmeyip bir seneden beri tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadır
	Arab Hacı Yorgi	1	Kudüs	+	Selanik'te evlenip yerleşmiş cizyesini vermiş ise de üç dört sene önce Yunan'a dahil olmuş, sonra Fransa himayesine girmiş ve Fransa tebaasıdır diye iddia eder
	Toplam	**11**			
NEMÇE	Danyel Franka	1	Selanik	+	Beş sene evvel Frenkistan'a gidip tebdil-i kıyafet dönmüş ve müstemen iddiasındadır
	Börekci Velço	1	Avrethisarı	-	Mükellefiyeti olduğu halde iki seneden beri müstemen iddiasındadır
	Kürkçü Anastas Yovice	1	Selanik	+	Bir tarafa gitmeyip üç seneden beri müstemen iddiasındadır
	Papas Oğlu Nano ve Oğulları	3	Selanik	+	Tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadırlar
	Avberinos	1	?	-	İki sene evvel Frenkistan'a gidip tebdil-i kıyafet dönüp müstemen iddiasındadır
	Coro Zımmi	1	Selanik	+	Tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadır
	Yorgi Avelaho	1	Alasonya	+	Müstemen iddiasındadır
	Toplam	**9**			
İNGİLTERE	Vladika Karındaşı Anastas	1	Selanik	+	On sene evvel tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadır
	Hekim Anastas Baruco	1	Selanik	+	Müstemen iddiasındadır
	Karındaşı Markoryo	1	Selanik	+	Müstemen iddiasındadır
	Attar Yovan Şirpato	1	Selanik	+	Müstemen iddiasındadır
	Karındaşı Hekim Dimitri	1	Selanik	+	Tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadır

[1023] Elenos: Helen.

	Kuyumcu Nikola ve Oğulları	3	Selanik	+	Sekiz seneden beri tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadır
	Basmacı Argiri	1	Selanik	+	On sene evvel tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadır
	Karındaşı Aleksi	1	Selanik	+	Tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadır
	Saatçi Nano ve Karındaşı	2	Selanik	+	Üç seneden beri tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadırlar
	Hekim Eşterbo Ferebiçi	1	İsbalaki?	-	Bir seneden beri tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadır
	Sabuncu Mihalaki	1	Selanik	+	On sene evvel tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadır
	İstaniros ve Oğlu Hekim Lefteraki	2	Alasonya	+	Sekiz sene evvel tebdil-i kıyafet müstemen olup, pişman olmuş ve mahkemeye gidip reayayım diye ikrar etse de tekrar müstemen iddiasındadır
	Pirokopus	1	Selanik	+	On sene evvel gitmiş dört beş seneden beri dönüp müstemen iddiasındadır
	Düğeci Hacı Yani ve Oğlu	2	Asitane	+	Asitane'de dükkanı olup reaya kıyafetiyle cizyesini verir idi, Selanik'e gelip emlak edinip tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadır
	İstetaki	1	?	-	Bir sene evvel Selanik'e gelip müstemen iddiasındadır
	Borgat Oğlu Ligor	1	Selanik	+	Tercümanlık etmekle müstemen iddiasındadır
	Meyhaneci Yani ve Oğlu	2	Selanik	-	Bir tarafa gitmeyip sekiz seneden beri müstemen iddiasında olduğu
	Derzi Nikola ve Karındaşı Hristodoli	2	Selanik	+	Güya babaları adalıymış diye tebdil-i kıyafetle müstemen iddiasındadırlar
	Kayıkçı Nikola	1	Alasonya	-	Dört seneden beri tebdil-i kıyafet müstemen iddiasındadır
	Kunduracı İspiro	1	Adalı	+	Adalı olup Selanik'e gelip evlenmiş ve emlak ve hane edinmiştir
	İspiro	1	Kefalonya	+	Adalı olup Selanik'e gelip evlenmiş ve emlak ve hane edinmiştir
	Nikolini	1	Adalı	+	Adalı olup Selanik'e gelip evlenmiş ve emlak ve hane edinmiştir
	Basmacı Andon	1	Selanik	+	Müstemen iddiasındadır
	Saatçi Yorgi Roko	1	Selanik	+	Birkaç seneden beri müstemen iddiasındadır
	Zafiri Mihalaki Oğlu	1	Selanik	+	Birkaç seneden beri müstemen iddiasındadır
	Kuyumcu Goşo	1	Selanik	+	Birkaç seneden beri müstemen iddiasındadır
	Tüccar İlya Zımmi	1	Adalı	+	Birkaç seneden beri Selanik'te evlenmiş mülk edinmiştir
	Nikita	1	Kefalonya	+	Birkaç seneden beri Selanik'te mütemekkin
	Teraşimo	1	Kefalonya	+	Selanik'te mütemekkin
	Kara Andreya	1	Kefalonya	+	Selanik'te mütemekkin
	Toplam	**41**			
YUNANİSTAN	Kapudan Yorgi Petrike	1	Aynoz?	+	Bir müddetten beri Selanik'te evlenmiş
	Kapudan Panayoti Zotaki	1	Aynoz?	+	Bir müddetten beri Selanik'te evlenmiş
	Kapudan Yani Karpaner	1	Karica[1024]	+	Selanik'te çoluk çocuklarıyla mütemekkin
	Kapudan Hristodoli Kiryazi	1	Platimena	+	Bir müddetten beri Selanik'te evlenmiş
	Üzümcü Hacı İskarlat Oğlu Ligor	1	Selanik	+	Sekiz seneden beri Rusya himayesinde olup, sonra vazgeçip Elenostur iddiasındadır
	Hacı Petre	1	Vodina	+	Yirmi senedir Mora'da bulunurmuş, bir mülkü yoktur diye dört sene evvel Mora'dan gelmiştir
	Abacı Toma	1	Selanik	+	Selanik'te evi olsa da on iki senedir Mora'da olup Elenostur iddiası
	Pata Oğulları	3	Platimena/ Timurlu	-	Her ne kadar reaya ve Timurlu karyeli ise de bir müddetten beri kapudandırlar. Elenos bandırasıyla geşt ü güzar ve elyevm Mora'ya gidip gelmekte olduklarından Elenosturlar
	Kürkçü Hristo	1	Selanik	+	On seneden beri Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur
	Börekçi Tolari	1	Selanik	+	On iki senedir Elenoslar içinde olup Elenostur
	Mengeşe? Oğulları	2	Selanik	+	On seneden beri Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur
	Vasili Hristodoli	1	Agrafa	+	Selanik'te evlenip mütemekkindir, geleli 40-50 seneyi geçmiştir
	Hacı Eşterbo ve Oğlu	1	Selanik	+	Her ne kadar Selanikli ise de on iki seneden beri Elenoslar içinde bulunup askerliğe hizmeti sebkat etmiş olduğundan Elenostur
	Argiri Yovana	1	Agrafa	+	Babası Selanik'e geleli elli altmış seneyi geçmiştir
	Hacı Vasili Hacı Delo	1	Selanik	+	Altı seneden beri Elenoslar içinde olup Elenostur diye takriri
	Mihal Yorgi ve Karındaşı Atanaş	2	Selanik	+	Selanik'te mütemekkin iseler de asılları yabancı olduğu
	Boyacı Kostandi	1	Adalı	+	Aslı adalı olup Elenostur
	Bahçevancı Hacı Yovakin	1	Selanik	+	Yabancıdır, on seneden beri Elenoslar içinde olup Elenostur
	Abacı Ligor Panayot	1	Selanik	+	Elenoslar içinde olduğundan Elenostur
	Abacı Eşterbo Kostandi	1	Manastır	+	Bir müddetten beri selenike gelip evlenmişdir
	Abacı Yorgi İspita	1	Selanik	+	İki seneden beri Elenoslar içinde olup Elenostur
	Andon Beron	1	Selanik	+	Aslı yabancı olup dört seneden beri Elenoslar içinde olup Elenostur
	Hristo Kozi	1	Agrafa	+	Otuz sene evvel Selanik'e gelip evlenmiş olduğu
	Abacı Ligor Hristodoli	1	Selanik	+	Altı seneden beri Elenoslar içinde olup Elenostur
	Bakkal Apostol ve Oğlu	2	Agrafa	+	Elli altmış seneden beri Selanik'e gelmiş, aslı Agrafalı olup Elenostur
	Panayot Hacı Apostol	1	Adalı	+	Bir müddetten beri Selanik'e gelip evlenmiş, aslı adalı olup Elenostur

[1024] Yenişehir-i Fener'e bağlı Karica karyesi.

	Attar Yorgivalaho Yani	1	Agrafa	+	Elli sene evvel Selanik'e gelmiş, aslı Agrafalı olduğundan Elenostur
	Alacacı Kostandi	1	Agrafa	+	Kırk elli seneden beri Selanik'e gelmiş, aslı Agrafalı olup Elenostur
	Alacacı Nikola	1	Agrafa	+	Bir müddetten beri Selanik'e gelmiş, aslı Agrafalı olup Elenostur
	Derzi Todori	1	Eğriboz	+	Selanikli ise de aslı Eğribozlu olduğundan Elenostur takriri
	Haftancı Lazo Mitano	1	Agrafa	+	Elli seneden beri Selanik'e gelmiş
	Meyhaneci Gramino	1	Şira	-	Bir müddetten beri Selanik'te ise de üç seneden beri Elenoslor içinde olup Elenostur
	Anasoşti Oğlu Dimitri	1	Kesendire	+	Birkaç seneden beri Selanik'te mütemekkin
	Marangoz Dimitri	1	Çamlıca	+	Müddet-i vafireden beri Selanik'e gelip evlenmiş, mütemekkindir
	Boyacı Vasili	1	Selanikli	+	Birkaç seneden beri Elenoslar içinde olup Elenostur
	Boyacı Hristodoli	1	Şira	-	Müddet-i vafireden beri Selanik'e gelip mütemekkindir
	Karındaşı Boyacı Kostandi	1	Şira	-	Bir müddetten beri Selanik'te mütemekkin
	Alacacı Pandazi	1	Alasonya	+	Otuz sene evvel Selanik'e gelmiş
	Atanaş	1	Poliroz	+	Bir müddetten beri Selanik'te mütemekkin
	Damadı Yani	1	Selanik	+	Selanik'te mütemekkin, Elenoslar içinde olup Elenostur diye takriri
	Rogoti Oğulları	2	Selanik	+	Elenoslar içinde olduğundan Elenostur
	Topal Aviri	1	Mora	+	Müddet-i vafireden beri Selanik'e gelip mütemekkindir
	Papas Oğlu İstavraki	1	Selanik	+	On beş seneden beri Elenoslar içinde olup Elenostur diye takriri
	Gemici İstimali	1	İstikani?	-	Müddet-i vafireden beri Selanik'e gelip mütemekkindir
	Gemici Sifola	1	Selanik	+	Selanikli ise de Elenos bandırasıyla geşt ü güzar eder kapudandır ve Elenostur diye takriri
	Kostandi	1	Poliroz	+	On iki senedir Elenoslar içinde olup Elenostur
	Dimitri Kolinke	1	Selanik	+	Elenoslar içinde olduğundan Elenostur
	Yovan ve Yorgi Marnoda Oğulları	2	Selanik	+	Elenoslar içinde olduğundan Elenostur
	Hacı Atanaş	1	Selanik	+	Elenoslar içinde olduğundan Elenostur
	Nikola Tıraca	1	Karica	+	Bir müddetten beri Selanik'te mütemekkin
	Yani Angelaki	1	Karica	-	Karicalıysa da Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur
	Dimitri Anintikas	1	Karica	-	Karicalıysa da Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur
	Minapapo	1	Karica	-	Karicalıysa da Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur
	Argiri Akaton	1	Karica	-	Karicalıysa da Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur
	Rebzoçara	1	Karica	-	Karicalıysa da Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur
	Kostandi Baldam	1	Karica	-	Karicalıysa da Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur
	Niyako Yorgi	1	Karica	-	Karicalıysa da Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur
	Deber Niyaki	1	Karica	-	Karicalıysa da Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur
	Patari Yekni Dimo ve Aleksandri	2	Aynoz?	+	Aslı yabancı olup Elenoslar içinden bulunduğundan Elenostur
	Etmekçi Paris Yorgi	1	Alasonya	-	Bir müddetten beri Selanik'e gelmiş ve mütemekkindir
	Kunduracı Yorgi	1	Selanik	-	-
	Meyhaneci Andon Apostol	1	Selanik	-	-
	Andoni Kalagriya	1	Selanik	-	-
	Atanaş	1	Kesendire	+	Selanik'te mütemekkin
	Nikoli Teni	1	Selanik	-	Elenostur diye takriri
	Papas Oğlu Yorgi	1	Selanik	+	Elenostur diye takriri
	Panayot Kalakan	1	Selanik	-	Elenoslar içinde olduğundan Elenostur
	Atanaş Mihali	1	Poliroz	+	Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur diye takriri
	Atanaş Mavrodi	1	Poliroz	+	Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur diye takriri
	Gota Sirfeyali ve Oğlu Sirfeyani	2	Poliroz	+	Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur diye takriri
	Atanaş Pavli ve Karındaşı Vasili	2	Poliroz	+	Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur diye takriri
	Atanaş Hristodoli	1	Poliroz	+	Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur diye takriri
	Bakkal Kosta	1	Poliroz	+	Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur diye takriri
	Vasili Kostara	1	Poliroz	+	Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur diye takriri
	Yorgi Oğlu Filoro	1	Selanik	+	Elenostur diye iddiası olduğu
	Dimitri Efşendari	1	Karaferiye	+	Elenostur diye iddiası olduğu
	Morafli Oğlu Yako Yahudi	1	Selanik	+	Bu Yahudi Elenostur diye iddiası olduğu
	Anton Zımmi	1	Selanik	+	Elenoslar içinde bulunduğundan Elenostur diye takriri
	Yorgi Avlasi	1	Agrafa	-	Otuz seneden fazla evvel Agrafa'dan gelip Selanik'te mütemekkin
	Toplam	**90**			
DİĞER	Todori	1	Selanik	-	Aslı Selanikli olup babaları hala reayadır ve tebdil-i kıyafet ettikleri halde hangi devlet himayesinde olduğu malum değildir
	?	1	Selanik	-	Aslı Selanikli olup babaları hala reayadır ve tebdil kıyafet ettikleri halde hangi devlet himayesinde olduğu malum değildir
	Toplam	**2**			
	Müstemenler Toplamı	**165**			

Kayıtlardan anlaşıldığına göre bu dönemde müstemen olmak çok zor bir iş değildi. Belirli bir süre önce şehirden ayrılıp, tebdil-i kıfayet ile yani reaya kıyafetini çıkarıp müstemen kıyafeti ile şehre dönerek müstemenlik iddiasında bulunan birçok Selanikli vardı. Şehir merkezinden olduğu kadar Poliroz, Platimena, Vodina gibi şehir taşrasından olan birçok Rum da aynı yöntemi uygulamıştı. Örneğin Selanikli olduğu bilinen Attar Mihail Sorde, 1831 yılında Rusya'ya gitmiş, orada pasaport alıp birkaç ay geçirdikten sonra Selanik'e dönerek Rusya tabiyetinde müstemen olduğunu iddia etmişti. Müstemen olabilmek için Yunanistan'ın Şira Adası veya Avrupa'da herhangi bir liman şehrine giderek orada bulunan konsoloslardan pasaport almak da tercih edilen yöntemler arasındaydı. İşin ilginci, söz konusu 165 kişi içerisinde 136'sının Selanik'te veya köyünde taşınmaz mülklerinin bulunmasıydı. Reaya arasında bulunan akrabaları, yakın ailesi ve söz konusu mülkler, müstemenim iddiasında bulunanların Osmanlı tebaası olduklarına dair en açık delildi. Bu dönemde, müstemen olmak veya olmamak o kadar suistimal edilmekteydi ki örneğin Kudüslü Arab Hacı Yorgi isimli bir şahıs Selanik'e gelip yerleşmiş ve cizye ödemiş, daha sonra Yunan tabiyetine geçmişse de bundan vazgeçerek akabinde Fransa himayesine girmişti. Aslen Alasonyalı olan İstaniros ve oğlu Hekim Lefteraki ise 1826'da kıyafet değiştirip müstemen olduklarını belirtmiş, bundan pişman olarak mahkemeye gidip tekrar raiyyeti kabul etseler de 1834 yılında yeniden müstemen olduklarını iddia etmişlerdi. (Bkz. Tablo 3.7)

1845 yılına ait temettuat sayımlarında da toplam 147 kişi müstemen defterinde gösterilmişti.[1025] 11 Rum mahallesine dağılmış olan bu grupta 64 Yunan, 38 İngiltere, 13 Nemçe, 11 Fransa, 11 Rusya, 4 Belçika, 2 Hollanda, 2 Ceneviz, 2 Amerika ve 1 Toskana tebası mevcuttu. Anlaşılan o ki yüzyılın başından itibaren şehirde artan konsolosluklara paralel olarak hem müstemen sayısı hem de tabi oldukları ülke sayısı artmıştı.

Tam tarihi bilinmemekle birlikte 1848 yılı öncesine ait olan bir defter de 19. yüzyıl ortasında Selanik müstemenlerinin nüfus kayıtlarını içermektedir.[1026] Deftere göre bu dönemde müstemenler 153 kişiydi. Ancak bu sayı sadece aslen şehrin Hristiyan mahallelerinde sakin Rum, Bulgar gibi etnik kökene sahip müstemenlere aitti. Bunların içerisinde de Yunanistan'a tabi olanlar büyük bir yer kaplarken, ardından İngiliz, Nemçe, Fransa ve Rusya

[1025] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11464. Bu defter haricinde bazı Rum mahallelere ait defterlerde de müstemenlere yer verilmiştir. Bu nedenle 1845 yılına ait müstemen sayısı en az 147 olarak ifade edilebilir. Örneğin Aya Nikola mahallesine ait defterde, müstemen defterinde yer verilmeyen, Yunan tabiyetinde üç müstemen vardır. Bkz. BOA., ML.VRD.TMT.d., 11621. 1845 yılına ait 11464 numaralı müstemen defteri daha önce bir çalışmada konu edilmiştir. Mehmet Ali Gökaçtı, "1845 Yılında Selânik'teki Müstemin Tüccarlar", *Toplumsal Tarih,* S. 224, 2002, s. 4-10.

[1026] Bu defter, 1848 yılı öncesinde yapılan müstemen nüfus sayım sonuçlarının Bâb-ı Âli'de kaybedilmesi nedeniyle, sayım memuru Kaymakam Ali Bey'in elindeki müsveddelere bağlı olarak hazırladığı kopya defterdir. BOA., A.MKT., 117/78, Belge 2.

himayesindekiler gelmekteydi. Deftere göre 153 kişinin 75'i Yunan, 25'i İngiltere, 16'sı Nemçe, 17'si Rusya, 12'si Fransa, 3'ü Amerika, 3'ü Belçika, 1'i Ceneviz ve 1'i Hollanda tabiyetindeydi.[1027] Hristiyan mahallelerinde sakin müstemenler haricinde bu defterde ilk kez kalabalık bir Yahudi grubu, aile aile müstemen olarak gösterilmişti. (Bkz. Tablo 3.8)

Tablo 3.8. 19. Yüzyıl Ortasında Selanik'te Müstemen Yahudi Aileleri. (BOA., A.MKT., 117/78, Belge 5-6)

Aile İsmi	Tabi Olduğu Devlet	Tabi Olduğu Yıl (Hicri)
1. Salomon Yuda Familyası	İngiltere	1240
2. İzalya Samuel Familyası	İngiltere	1240
3. Manol Behor Familyası	İngiltere	1250
4. Markado İsak Familyası	İngiltere	1250
5. İsak Yosef	İngiltere	1258
6. Haim Mihael Familyası	İngiltere	1247
7. Musa Yako Familyası	Fransa	1242
8. Sam ?	Fransa	1258
9. Sanbalyodi	Fransa	1244
10. Behor Avram Familyası	Fransa	1238
11. Simoel İsak Familyası	Fransa	1250
12. Cilbon Avram Familyası	Fransa	1225
13. İsak Menahim Familyası	Fransa	1251
14. İsak Mordahay Familyası	Nemçe	1240
15. Simoel Mordahay Familyası	Nemçe	1240
16. Haim Mordahay Familyası	Nemçe	1240
17. Mordahay Behor Familyası	Nemçe	1240
18. Haim Yosef	Nemçe	1237
19. Simoel Behor	Nemçe	1238
20. İsak Davi Familyası	Nemçe	1238
21. Salamon Banyase Familyası	Nemçe	1238
22. Menahim Cilbon Familyası	Toskana	1250
23. Yoşuva İsak Familyası	Toskana	1225
24. Panto Veled-i İsak Familyası	Toskana	1225
25. Danyal Saul Familyası	Toskana	1225
26. Yuda Saul Familyası	Toskana	1225

[1027] BOA., A.MKT., 117/78.

27. Yoşuva Saul Familyası	Toskana	1225
28. İsak Simoel Familyası	Toskana	1225
29. Saul Behor Familyası	Toskana	1225
30. Mordahay Yuda Familyası	Toskana	1250
31. Yako Salamon Familyası	Toskana	1245
32. Simoel Salamon Familyası	Toskana	1245
33. Avram Yuda Familyası	Toskana	1253
34. Yako Davi Familyası	Toskana	1244
35. Davi Yuda Familyası	Napolitana	1258
36. Barum Panto Familyası	Flemenk	1240
37. Haim Avram Familyası	Yunan	1245
38. Saco Yosef Familyası	Yunan	1240

Akrabalık ilişkileri çerçevesinde aynı ülkenin himayesine girdiği anlaşılan Yahudi aileleri, tabi oldukları ülkeler anlamında Rumlar gibi çeşitlilik göstermekteydi. 13 Toskana, 8 Nemçe, 7 Fransa, 6 İngiltere, 2 Yunanistan, 1 Napoli ve 1 Flemenk olmak üzere mensupları ile birlikte müstemen olan ailelerin sayısı toplamda 38'di. Yahudiler içerisinde 1820 yılında Toskana tabiyetine girenler en erken örneklerdi. Geriye kalan büyük çoğunluğun himaye altına girdikleri tarih, yukarıda da belirtildiği üzere 1821 sonrasında başlayan akım, daha doğrusu müstemenlik iddialarının çoğaldığı suistimal döneminde yaşanmıştı. Her ailede ortalama 4-5 kişinin bulunduğu düşünülürse, Rumlar kadar olmasa da müstemen Yahudilerin de 100-150 civarında kişiye ulaştığı hesap edilebilir.

Yukarıda verilen Frenk nüfusuna dair 1.000 kişilik tahmin, bu anlamda müstemenlerle birlikte değerlendirilmelidir. Nüfus ve temettuat defterlerinden elde ettiğimiz bilgiler, kadınlarla beraber şehirdeki müstemen sayısının, hızla artan bir ivmeye sahip olup 19. yüzyılın ortasında 500'ü aştığına işaret etmektedir. Dolayısıyla kaynakların ortaya koyduğu 1.000 sayısının yarıdan biraz fazlasının müstemenlere, geriye kalanının ise şehirde daimi ikamete sahip Frenkler ve maiyetlerine ait olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kontrolden çıkan müstemen sayısının artışı, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra ortaya konan sosyal ve ekonomik reformların Selanik'te uygulanmasını zorlaştırmıştır. Gelir ve mülkiyete göre vergi toplanması ilkesini benimseyen Osmanlı Devleti, bu anlamda temettuat sayımlarını başlatsa da müstemen sayısının fazla olduğu Selanik'te problemleri beraberinde getirmişti. Sayıca fazla olan müstemenler bölgede önemli gelir kaynakları ve taşınmaz mülklere sahip olduğundan, Selanik'te vergi adaleti bir türlü sağlanamamıştır. Bu konudaki şikayetini

İstanbul'a bildiren Selanik Valisi'nin talebi ile konu Meclis-i Vâlâ'nın gündemine gelmiştir. Alınan kararla adaletli vergi dağıtımı için ilk iş bölgedeki tüm mülk ve gelirlerin sayımının kesinleşmesi, bunun için de önemli bir zenginliğe sahip müstemen ve yabancı taifesinin statülerine netlik kazandırılması istenmişti.[1028] Bu çerçevede 1849 yılında Tercüme Odası halifelerinden Ahmed Rasim Bey tefrik-i tebaa memuru olarak bölgeye gönderilmişti.[1029]

Ahmed Rasim Bey müstemen ve yabancıların statülerinin belirlenmesi konusunda geniş yetkilerle donatılmıştı. Selanik'te göreve başaldığında bölgede müstemenlik ile ilgili gözlemlediği problemleri zaman zaman İstanbul'a rapor etmişti. Ahmed Rasim'in en büyük şikayetlerinden biri Selanik Yahudilerine dairdi. Ona göre, Yahudiler kızlarını müstemenlerle evlendirmekte, nikah kıyıldıktan sonra Yahudi kızların babası ve kardeşleri de damadın tabi olduğu devletin himayesine girmekteydi. Müstemen ve yabancıların reaya kızlarıyla evlenmesinin eskiden beri yasak olduğunu belirten Ahmed Rasim, bu konuda Yahudi hahambaşısına tenbihte bulunulması ve cemaatin uyarılmasını istemişti. [1030]

Tefrik-i tebaa memuru, ikinci olarak bölgedeki naib ve mal müdürlerinden şikayetçi olmuştu, bu görevliler mülkiyet satışlarında alacakları birkaç kuruş harç bedeline bakıp, müstemenler üzerine tapu işlemi yapmaktaydı. Nitekim yabancıların emlak ve gelir sahip olması yasaktı. Ahmed Rasim'in önerisiyle bundan böyle her bir tapu işleminde mülk edinecek kişinin vilayet meclisine müracaat ederek Osmanlı Devleti tebaası olduğunu beyan etmesi ve oradan alacağı onay sonrasında mülkiyet edinmesine karar verilmişti.[1031]

Ahmed Rasim'in İstanbul'a şikayet ettiği bir diğer konu, Selanik'teki Yunan Konsolosu ve onun faaliyetleriydi. Selanik'te iflas eden iki Yahudi, zengin iş adamı İsak Karasu'nun evinin önünde taşkınlık çıkarıp Karasu'ya hakaretler edince, hahambaşı tarafından uyarılmışlar ve mahkemeye sevk edilmişlerdi. Şehirdeki konsoloslara himaye başvurusu yapan bu Yahudiler kimseden cevap alamamış, ancak Yunan Konsolosu tercümanlarını mahkemeye göndererek, bunlar Yunan tebasındandır diyerek yargılanmalarını engellemeye çalışmış, tutuklanmalarını önlemişti. Benzer bir hadise Selanik'ten sürülmelerine mahkemece karar verilen üç Rum'un davasında da yaşanmış, Yunan konsolosu bunları da himaye etmişti.[1032] Ahmed Rasim Bey'in şikayeti üzerine konsolosun Yunan Sefareti tarafından uyarılması istenmiş, himaye ettiği Yahudilerin ise Yunan tabiyetinde oldukları iddialarını sürdürmeleri halinde mallarına el konulup ülkeden uzaklaştırılmaları uygun bulunmuştu.[1033] İki-üç yıl sonra bu sefer Yunan

[1028] BOA., MVL., 227/29.
[1029] BOA., İ.MVL., 154/4409.
[1030] BOA., İ.MVL., 173/5129.
[1031] BOA., İ.MVL., 173/5129.
[1032] BOA., A.MKT.UM., 110/76.
[1033] BOA., HR.MKT., 51/90.

tabiyeti iddiasında bulunan reayanın mahkeme süreçlerine müdahil olan konsolosun görevden alınması ve yerine başkasının tayini Yunanistan'dan resmen talep edilmişti.[1034]

Gerçekten de bilhassa Yunan konsolosunun tabiyet meselelerindeki usulsüzlükleri had safhadaydı ve bu durum şehirdeki müstemen Yunanlıların sayıca fazla olmasından da anlaşılmaktaydı. Ahmed Rasim Bey, Yunan tabiyeti iddiasındaki müstemenlere dair detaylı soruşturmasını 1850 yılı sonunda tamamlamış, hazırladığı rapora göre 192 kişiden sadece 45 kişinin müstemenliğine onay vermiş ve pasaportlarını onaylamıştı. Geriye kalan 147 kişinin iddiaları reddedilmiş ve raiyeti kabul edip sorumluluklarını üstlenmek üzere kendilerine iki ay süre verilmişti. Ahmed Rasim Bey bunların cezalandırılması ve hatta iddialarından zorla vazgeçirilmelerini ve bu şekilde tüm ahaliye ibret olmalarını talep etse de konsolosların vereceği tepkiden çekinerek bundan vazgeçmişti.[1035] İki ay sonunda müstemenlikten vazgeçmeyenlerin mallarını satarak ülkeyi terk etmeleri istenmişti.

Tefrik-i tebaa memuriyetinin bu anlamda sıkı bir denetim ve müstemenlikten geri döndürme çabası sergilediği 19. yüzyıl ortasında ne derece başarılı olduğu hakkında bilgilere sahip değiliz. Ancak Selanik'in Fransa konsolosunun 19. yüzyılın sonunda bu hususta ortaya koyduğu rakamlar, müstemen ve yabancı ülke vatandaşları meselesinin giderek karmaşık bir hal aldığını ve 1880'lerde sayılarının 6.000'e ulaştığını göstermektedir.[1036] Dolayısıyla devletin tüm çabalarına rağmen Selanik'te tabiyet değiştirme meselesi yüzyıl boyunca gündemde kalmıştır.

3.3.3. Görünmeyen Gruplar

Selanik'te, yukarıda bahsedilen cemaatlere dahil olsa da farklı etnik, dinî ve kültürel özellikleri sebebi ile ayrışan gruplar da bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı millet sistemi sebebiyle bu özel grupların cemaatler içerisinden ayrıştırılması ve sayılarının hesap edilmesi pek mümkün değildir. Fakat, şehir nüfusu ve şehrin kimliği üzerine yapılan bazı maksatlı araştırmalarda, sayıları ve kimlikleri hakkında kesin bir söz söylenemeyecek olan bu gruplar ön plana çıkartıldığı gibi, bazılarında da tamamen görmezden gelinmiştir. Bu nedenle haklarında kesin bir veri sunamayacak olsak da şehrin görünmeyen, ancak toplumsal dinamikleri içerisinde yerini muhafaza eden bu grupların varlığına temas edilmelidir.

Müslüman cemaati içerisinde bulunan, fakat tarihsel süreç içerisinde hem bir gizem hem de ilgi çekici bir grup olan Sabetayistler bu özel grupların başında gelmektedir. Kaynaklarda avdetîyân, dönme veya muhtedî gibi farklı isimlerle anılan bu grup yanında, Müslümanlar

---

[1034] BOA., A.MKT.UM., 137/75.
[1035] BOA., İ.HR., 73/3537.
[1036] Meropi Anastassiadou, "Yörenin Batılıları", s. 184.

arasına karışmış olan en belirgin kimlik şüphesiz Arnavutlardı. Şehrin Rum cemaati içinde de Hristiyan olanlarının mutlaka yer aldığı Arnavutları, etnik bir kimlik olarak Bulgarlar ve Ulahlar takip etmekteydi.

3.3.3.1. Dönmeler (Muhtedî/Avdetî Taifesi)

Selanik şehri Yahudilik yanında Dönme/Sabetayist kimliğiyle de literatürde sıkça yer almıştır. Öyle ki bazı eserler de, bilhassa görünür olmamalarından istifade edilen dönmeler, şehir Müslümanları içerisinde çoğunluğa sahip olarak bile gösterilmiştir. François Georgeon, Müslüman cemaati içerisinde dönmelerin önemli bir nüfus teşkil ettiğini aktarırken, hemen akabinde "Selanik'te Bir Azınlık: Türkler" başlığını kullanarak önemli bir algı yaratmayı tercih etmiştir. Dönme nüfusunu ön plana çıkarmak istediğinde Müslüman cemaatini etnik köken temelli bir anlayışla ayrıştırmayı tercih eden yazar, gayrimüslim nüfusun toplamına işaret etmek istediğinde ise bu sefer Müslümanları bir bütün olarak ele almayı seçmiştir.[1037] Şehrin dönme kimliği ile birlikte, Osmanlı Devleti'nin en az İslamlaşmış kenti olduğuna da hassaten işaret etmek istemiştir. Görüldüğü gibi niyetli yazılar için herhangi bir ucundan tutulabilecek olan nüfus meselesinde aynı anda iki farklı bakışın sergilenmesi sorunlu bir yaklaşımdır. Bununla beraber kentin İslamlaşma oranına vurgu yapılacaksa sadece nüfus değil, mülkiyet, vakıflar, dini kurumlar ve idarî organizasyona dair verilerin de dikkate alınması gerekir.

Son yıllarda şehirdeki dönmeler hakkında kapsamlı ve önemli eserler ortaya konmuştur. Bilhassa Baer, Şişman ve Akyalçın Kaya'ya ait olanlar[1038], dönme nüfusla ilgili görüşlere de yer vermiştir. Bazı çalışmalarda ise dönmelerin nüfusu, genel oranlarla ifade edilmiştir.[1039] 19. yüzyılın ilk yarısı için bu anlamda yapılacak yorumlara en önemli katkı gezgin ve konsolos kayıtlarıyla sağlanmaktatır, nitekim Osmanlı Devleti'nin nüfus sayımlarında böyle bir ayrımın görülmesi imkansızdır. Nüfus miktarı konusunda arşiv evrakında bir bilgi yer almasa da hem şehir idaresi, hem Osmanlı merkezî yönetimi, hem de şehir kamuoyunun Selanik'teki dönme grubu hakkında bilgi sahibi olduğu açıktır. Dönmeler hakkında satır arası bilgiler sunan Leake ve Bowen şehirdeki zengin Türklerin bazılarının dönme olduğu, camiye gidip Müslüman ibadetlerini takip ettikleri, ancak özel hayatlarında Yahudilik inancına dair kuralları uyguladıkları, bu kimselerin dışarıdan ayırt edilmesinin pek kolay olmadığını belirtmişlerdir. Kullandıkları İspanyolca dilinin ve Yahudilerin "cimrilik ve endüstriyel ruhlarını" miras olarak

---

[1037] François Georgeon, "Müslüman ve Dönme Selanik", *Selânik 1850-1918*, der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, 2014, s. 134, 138.
[1038] Akyalçın Kaya, *Les Sabbatéens Saloniciens*; Şişman, *Suskunluğun Yükü.*
[1039] Dönmelerin Müslüman cemaatinin üçte birini teşkil ettiği ve azınlık içerisinde azınlık statüsünde olduğuna dair tespit için bkz. Marc Baer, "Globalization, Cosmopolitanism, and the Dönme in Ottoman Salonica and Turkish Istanbul", *Journal of World History*, 18/2, 2007, s. 145.

taşıdıklarını aktarmışlardır. Ayrıca, Leake'e göre o dönem Selanik gümrüklerinin işletilmesinde de dönmelere mensup kimseler bulunmaktaydı.[1040] Yüzyılın ilk on yılında gümrüklerin işletilmesinde muhtedî ortakların varlığı arşiv evrakında da yer almaktadır.[1041] Hatta Selanik mutasarrıfılığına bağlı bazı büyük mukataatlar, muhtedî sıfatına sahip kimselerce işletilmekteydi. 1817 tarihli bir listeye göre Vodina voyvodalığı Avdetî Hacı Ahmed Efendi'nin tasarrufundaydı. Beşikler mukataası ise (Beşikler Gölü dahil) Avdetî Ali Ağa'nın malikanesiydi.[1042]

Cengiz Şişman, dönmelere dair arşivde tespit edilebilen en erken belgenin 1834 yılına ait olup, asker yazımında sıkıntı yaşayan devletin çorap ticareti ile uğraşan avdetîyân taifesine dair düşünceleri ile ilgili olduğunu belirtmiştir.[1043] Gerçekten de söz konusu belge avdetîyân taifesinin hatırı sayılır bir nüfus teşkil ettiğini düşündürmektedir.[1044] Fakat arşiv evrakı arasında muhtedîyân taifesi hakkında daha eski tarihli bir belge de mevcuttur. 1815 yılına ait belgede, Selanik Mutasarrıfı Ebubekir Sıddık Paşa muhtedîyân taifesi hakkında şikayetle birlikte bazı bilgiler vermiştir. Yeniçeri ocağı için imal edilen çukaların kârhane ve anbar tamirleri için ahaliden para talep edilmesi üzerine, bilhassa fakir şehir reayasının ek ödemeler yapmaya gücü kalmadığını belirten mutasarrıf, Selanik ticaretinin büyük bir bölümünü elinde bulunduran zengin muhtedîyân taifesinin vergiler konusunda fakir ahaliye destek vermediklerinden şikayetçi olmuştur. "Erbab-ı servet" oldukları ve hallerinin gayet iyi olduğunu belirten mutasarrıfın talebi ile çuka kârhanesi ve anbarlarının toplam 15.000 kuruşluk masrafı İstanbul'un onayı ile "*muhtedîyân güruhuna*" ödettirilmiştir.[1045] Söz konusu belge Selanik dönmeleri hakkında üç farklı hususta kesin bilgiler sunmaktadır. Birincisi, şehir yöneticileri ve İstanbul'daki otorite, şehirdeki muhtedîleri ayrı bir grup olarak kategorize etmekteydi ve kimlikleri hakkında bilgilere sahipti. Öyle ki muhtedî olan kimseler, Müslümanlardan ayrı bir grup olarak değerlendirilmekteydi. İkincisi, 19. yüzyılın başlarında şehirdeki dönmeler genellikle ticaretle uğraşan ve servet sahibi kimselerdi, refah içerisinde yaşamaktaydılar. Bu sebeple de şehir idaresinin gözüne batmaktaydılar. Son olarak, dönmelerin kendi içlerindeki birliktelik sır değildi. Şehir idaresi kimliğini ve grup aidiyetini bildiği bu kimselerle iletişim halinde olup onlardan ödeme dahi talep edebilmekteydi.

[1040] Leake, *Travels in Northern Greece*, s. 250; Bowen, *Mount Athos, Thessaly and Epirus*, s. 29.
[1041] Muhtedî Sadık Efendi isimli bir şahıs gümrük iltizamının yönetiminde yer almaktaydı. BOA., C.ML., 425/17202.
[1042] BOA., D.BŞM.d., 8429
[1043] Şişman, *Suskunluğun Yükü*, s. 212-213.
[1044] BOA., HAT., 318/18700-A.
[1045] BOA., C.AS., 165/7257.

Selanik dönmelerine ilişkin arşivde ulaşabildiğimiz belgelerde yer alan bilgiler, 1845 yılında da benzer şekilde tekrar edilmişti. Vergi adaletini tesis etmek için temettuat ve mal-mülk sayımlarına başlandığı zaman, bazı kesimler ekonomik durumları hakkında yanıltıcı bilgiler vermişlerdi. Vali Mehmed Vasıf Paşa bu hususstaki raporunda, Yahudiler ve Rumlar ile birlikte Dönmeleri de ayrı bir grup olarak zikretmiş, şehirde yaşayan bu grupların çok fazla taşınmaza sahip olmasalar da erbab-ı sanat ve ticaret olduklarını belirtmiştir.[1046] Görüldüğü gibi şehir idaresi, Dönmeleri yine Müslüman cemaati içerisinden seçip çıkarmış ve farklı bir grup olarak tanımlamıştır. Mülkiyet ve ekonomik durumlarına ait yorumlar yapıldığına bakılırsa, 19. yüzyıl başlarında olduğu gibi, 19. yüzyıl ortasında da bu grup hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olunduğu açıktır. Ancak, kendini Müslüman olarak tanıtan herkese gösterilen hoşgörü ve kabullenme de olduğu gibi, devletin resmî politikasında da dönmelere karşı benzer bir tutum sergilenmişti. Zaman zaman bazı idarecilerin bu resmî politikanın dışına çıkan girişim ve çabaları olsa da, devlet, resmî olarak dönmelerin özel hayatlarındaki sırları açığa çıkarmakla meşgul olmamıştı. Şehir kamuoyunun da bu yönde bir girişimi görülmemişti. Valiliği zamanında Hüsnü Paşa, dönme olduğu bilinen kimselerin peşine casuslar koyup, pencere ve damlardan gizli ibadetlerini izleme adeti edindiğinde, birçok kez etrafındakiler tarafından uyarılmıştı. Bu anekdotu aktaran İbnülemin, nükdedan uslubuyla "*Herifler, Musevviyiz, ne yapacaksın*?" deseler, Hüsnü Paşa'nın hiçbir şey yapamayacağını, Müslimim diyenin Müslim kabul edilmesi gerektiğini, görünmeyen hususların Allah'a bırakılması gerektiğini belirtmiş[1047], bu anlamda devletin resmî politikasını da ortaya koymuştur.

Cengiz Şişman, 18. yüzyıl başı ve sonu ile 19. yüzyılın ilk dönemine ait derlediği bilgiler neticesinde, 18. yüzyıl başında 200-300 aileden müteşekkil dönme grubunun 1.000-1.500 kişi olabileceğini, bu sayının 18. yüzyıl sonunda 600 aile ve 3.000 nüfusa ulaşmasının muhtemel olduğunu belirtmiştir. 18. yüzyıl bilgilerinden hareketle, 19. yüzyılın ilk yarısında dönme grubunun 3.000-5000 kişi arasında olabileceği, yüzyıl ortasında da kaynakların yine 5.000 kişiye işaret ettiğini aktarmıştır.[1048] Ancak bu toplam sayı, erkek ve kadınların tamamına ait olarak gösterilmiştir. Önceki bölümde Selanik mahallelerinde ayrıntılarıyla ele alındığı üzere, gruplar halinde aynı mahallelerde yaşadığı bilinen Selanik Dönmelerinin sakin oldukları bölgelerden hareketle bir nüfus tahmini daha yapılabilmektedir. 19. yüzyıl ortasında dönmelerin yedi farklı mahallede izleri görülmekteydi. Bu mahallelerin 1830 nüfus sayımına

[1046] BOA., MVL., 41/18.
[1047] İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, c. XI-XIV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 1798-1799.
[1048] Şişman, *Suskunluğun Yükü*, s. 206-207. Fransa Konsolosu Arasy'nin ortaya koyduğu 5.000 kişi tahmini Svoronos tarafından da nakledilmiştir. N. G. Svoronos, *Le Commerce de Salonique Au XVIIIe Siécle*, Presses Universitaires de France, Paris 1956, s. 10.

göre ortaya konan toplam erkek nüfusları 783'tü.[1049] Bu sayıya kadınlar da dahil edildiğinde toplam 1.566 kişiye ulaşılmaktadır. Söz konusu yedi mahallede sadece dönmelerin sakin olmadığı bilinen bir gerçek olmasına rağmen, dönme nüfusuna dair bir tahmin ortaya koymak için tamamı dönme kabul edilse dahi 1830 yılında Dönmelerin sayısı 2.000 kişiye ulaşmamaktadır. Bu bilgi, Şişman'ın ortaya koyduğu muhtemel nüfus aralığının biraz daha aşağıya çekilebileceğini göstermiştir. Burada unutulmaması gereken, nasıl bir hesaplama yaparsak yapalım şehirdeki dönmelerin gerçek sayısına ulaşamayacak olmamızdır. Ancak bu tahmin, dönmelerin Müslüman cemaati ve şehrin genel nüfusu içerisindeki konumunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim 1.566 kişilik bir dönme nüfusu, 9.776 kişilik bir Müslüman cemaati içerisinde %16, 27.300 kişilik bir şehir nüfusu içerisinde ise %5,7 gibi bir oranı temsil etmektedir.[1050]

3.3.3.2. Bulgarlar, Ulahlar, Arnavutlar

Ortodoks Hristiyan olmaları sebebiyle Rumiyan cemaati içerisinde yer alan grupların başında Bulgarlar gelmekteydi. Yüzyıl sonunda genç Bulgaristan ve Yunanistan'ın Makedonya bölgesindeki hakimiyet mücadelelerine de malzeme olan Selanik nüfusu içerisinde Bulgar ve Rumların birbirinden ayırt edilmesi çok kolay bir durum değildi. Nüfus defterlerinde tek tük de olsa bazı şahıslar üzerinde Bulgar ve Vlah (Ulah) şeklinde şerhler olsa da, bunların sayısı oldukça azdır ve geçerli bir sonuca ulaştırmaz. Ancak bu anlamda şehirdeki tüm Rumiyan cemaatinin Rumlardan meydana geldiğini peşinen ve taraflı olarak kabul etmek yerine, tarih ilminin metodlarından istifade ederek, dönmelerde olduğu gibi şehrin Bulgarları hakkında da bir inceleme elzemdir. Nitekim Margarita Dobreva'nın yakın tarihli araştırması bu alandaki boşluğu doldurmuştur. Rum cemaatinin 1834 ve 1840 yılı nüfus defterleri ile 1845 yılına ait temettuat defterlerindeki şahıs isimlerinden hareketle onomastik ilminden istifade eden Dobreva, Rum ve Bulgarlar arasında ortak isimlerin olduğunu kabul etmekle birlikte, sadece Bugarlarda kullanılan şahıs isimlerine odaklanmış ve Selanik Bulgarlarının 19. yüzyılın ilk yarısındaki asgarî nüfusuna dair bilgiler ortaya koymuştur. Ortak isimlerin varlığı sebebiyle böyle bir çalışma yapılmasını daha önce boşuna bir çaba olarak niteleyen Anastassiadou[1051] ve 1834 nüfus defterindeki isimleri Yunanca eklemelerle yayımlayıp herkesi Rum kabul eden Dimitriadis'e nazaran[1052], Dobreva'nın çalışması, Selanik tarihi için büyük bir anlam ifade

[1049] Dönmelerin sakin olduğu mahalleler Balad, Sarı Hatib, Abdullah Kadı, Hacı İsmail, Sinancık, Katib Muslihiddin ve Kara Hacı mahalleleriydi.
[1050] Hesaplama için 1830 yılı nüfus verileri kullanılmıştır. Bkz. Tablo 3.1.
[1051] Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 63-64.
[1052] Dobreva, Dimitriadis'in, Makedonya Tarihi Arşivi'nde yer alan 337 numaralı Rumiyan nüfus defterinde olmadığı halde bazı isimlerin sonuna "-s", "-os", "-is", "-i" gibi Yunanca ekler koyarak tüm nüfusu Rum olarak

etmektedir. Bu anlamda 1834 yılına ait defter incelendiğinde, kalabalıklığı ile bilinen Aya Tanaş, Aya Pat mahalleri ile yabancı işçilerin sıklıkla ikamet ettiği Yanık Manastır mahallelerinde önemli bir Bulgar nüfusunun bulunduğu görülmüştür. Her bir Hristiyan mahallesinde, bu anlamda sadece Bulgar ismine sahip olan şahıslar mevcut olup tüm defterde toplamda 902 kişi sayılmıştır. Bu sayı defterin 4.404 kişilik mevcudu içerisinde asgarî %20,4 oranında bir Bulgar nüfusun varlığını ortaya koymuştur.[1053] 1834 yılı genel nüfusu içerisinde ise Bulgarlar, asgarî %5,5 gibi bir orana sahip görünmektedir.[1054] Nitekim, 19. yüzyılın ilk yarısında, Selanik'te Slavcanın konuşulduğu, hatta bu dilde yayım yapan bir matbaanın varlığı da[1055], şehrin toplumsal dinamikleri içerisinde Bulgarların önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Bulgarlar kadar büyük olmasa da Rum cemaati içerisinde bulunan diğer bir grup Ulahlardı. Dobreva'nın onomastik incelemesine göre Selanik'teki asgarî Ulah sayısı 1834'te 214 kişiydi ve bu cemaatin %4,8'ine tekabül etmekteydi.[1056] Şehir içinde yaşayan Ulahlar haricinde Selanik'in bir diğer özelliği ise hemen şehir yakınında bulunan ve kışlak olarak kullanılan bir kısım arazinin her yıl geniş Ulah taifelerini misafir etmesiydi. 1840 yılına ait temettuat kayıtlarında, "*Bir tarafta mesken ve kayıdları olmayarak ruz-ı hızırdan Kasım'a kadar Selanik kazasının kışlaklarında bulunan Valah taifesi*" başlığı altında göçebe bir gruptan bahsedilmiştir. Bu grup, göçebe olması sebebiyle temettuat miktarları ve ödeyecekleri vergiler Selanik merkezi ile birlikte kaydedilmişti. Sayıları hakkında kesin bir rakam belirtilmese de toplam gelirleri, en kalabalık Yahudi mahallesi Rogos'tan biraz daha fazlaydı.[1057] Rogos Mahallesinin 1840 yılı nüfusu 1.000 kişiyi aşkın olduğundan[1058], aynı miktarlarda gelir beyan eden göçebe Ulah taifesinin de 1.000'e yakın bir erkek nüfusa sahip olduğu ve bunların şehirle ilişki içerisinde olduğu düşünülmektedir.

Selanik'te hem Müslüman hem de Hristiyanlar arasında görünmez olan başka bir grup da Arnavutlardı. Ancak şehrin önemli mevkilerinde ve özellikle bazı iş kollarındaki hakimiyetleri Arnavutların sosyal hayat içerisinde etkin bir grup haline dönüştürmüştü. Fransa'nın Selanik Konsolosu Arasy'e göre 18. yüzyılın sonunda şehirde 4.000'e yakın Arnavut zanaatkar çalışmaktaydı. Bununla beraber kapı halkı ile Selanik taşrasındaki toprak

---

gösterdiğini, Osmanlıca bilmeyenlerin Yunanca çeviri ile mukayese yapamayacak olmasından ötürü çalışmanın problemli olduğunu ifade etmiştir. Dobreva, "Kŭm vŭprosa za Bŭlgarite v Solun", s. 63.

[1053] Dobreva, "Kŭm vŭprosa za Bŭlgarite v Solun", s. 82.

[1054] Bkz. Tablo 3.1.

[1055] Bernard Lory, "Solun, Bir Slav Kenti mi?", *Selânik 1850-1918,* der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, 2014, s. 164.

[1056] Dobreva, "Kŭm vŭprosa za Bŭlgarite v Solun", s. 82.

[1057] BOA., ML.VRD.d., 462.

[1058] BOA., NFS.d., 4974, s. 73-95.

sahiplerinin maiyetleri içerisinde de cesaret ve güçleri ile tanınan Arnavutlar yer almaktaydı. 18. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti'nin Arnavutlar ile sürekli sorunlar yaşaması, Arnavut asıllı bazı isimlerin yerel güce dönüşerek devlete kafa tutması gibi sebeplerden ötürü, başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerdeki Arnavut grupların uzaklaştırılması emredilmişti. Konsolosa göre, bu emirden sonra Selanik'te sadece aile ve akrabalık ilişkisi tesis etmiş olan 100'e yakın Arnavut kalmıştı.[1059] Fakat sosyal ve ekonomik hayat içerisinde, bilhassa bazı zanaatlarda mahir ustalara sahip olmaları sebebiyle Arnavutlar daimi olarak şehirden çağrılmakta, bu anlamda önemli bir iş gücünü de temsil etmekteydiler. 18. yüzyıl sonunda, şehirde vefat eden yabancılar üzerine yaptığı çalışmada Kotzageorgis de Selanik'teki yabancı işçiler arasında Arnavutların sıkça görüldüğünü sicil kayıtlarına dayanarak ortaya koymuştur.[1060] Bu yöndeki bilgiler 19. yüzyılın ilk yarısında nüfus defterlerinde de gözlenmiştir. Nitekim yukarıda bahsedildiği ve ileride daha ayrıntılı izah edileceği üzere, şehirde bulunan yabancı esnaf gruplarının neredeyse tamamı Arnavutların yoğun olarak yaşadığı Debre, İlbasan ve civarındaki kazalardan Selanik'e gelmekteydi.

3.4. Nüfusun Nüfuzu

Selanik şehrinin toplam nüfusu, bu nüfus içerisinde cemaatlerin ve cemaatler içerisinde yer alan etnik ve dinî grupların nüfus oranları verildikten sonra, söz konusu grupların şehrin ekonomik, sosyal, kültürel ve idarî hayatındaki yerleri, etki ve önemleri incelenmelidir. Nitekim nicelik yönüyle şehirde kalabalık bir yere sahip olan grupların niteliğini, yani gerçek mahiyetini öğrenmeden şehrin tarihini ele almak mümkün değildir. Çalışmanın devamında farklı bölümlerde ayrıntılarıyla temas edileceği üzere, ekonomik, sosyal ve kültürel alanda her bir grubun yeri Selanik mozaiğinin ve tam bir Osmanlı şehri görünümünün oluşmasında vazgeçilmez özelliklere sahipti. Fakat grupların ekonomik güçlerini mukayese edebileceğimiz kaynaklardan istifade ederek burada hassaten bir değerlendirme yapmak da mümkündür.

Herşeyden önce 19. yüzyılın başlarında kadimden gelen bazı kural ve imtiyazların hala devam ettiği ve bunun cemaatlerin ekonomik statülerini etkilediği belirtilmelidir. Nitekim yüzyıl başında, bilhassa Rumlar ve Yahudiler arasında vergi ödemelerine ilişkin sürekli bir rekabet ve şikayet söz konusuydu. Rumlar, sayılarının daha fazla olmasına rağmen Yahudilerden fazla vergi ödediklerini, Yahudiler ise tarihî imtiyazlarının yok sayılarak Rumlar tarafından ödenmesi gereken vergilerin kendilerine ödettirilmeye çalışıldığı hususunda şikayetçi olmuştu. Yahudilerin şikayeti üzerine 1801 yılında yapılan geriye dönük incelemede,

---

[1059] Konsolos Arasy'den aktaran: Svoronos, *Le Commerce de Salonique*, s. 9. Benzer bir anlatım için bkz. Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 144-147.
[1060] Kotzageorgis, "A City on the Move", s. 126.

şehrin fethinden beri çuka imalatından sorumlu olan Yahudi cemaatinin avarız ve nüzul vergilerinden muaf tutulduğu, bu muafiyetin 1721/1722 tarihli bir fermanda da açıkça yer aldığı görülmüştü. Aynı fermanda, her gece tayin edecekleri yetmiş iki kişilik bir muhafız birliğinin sahilde kaleyi koruma hizmeti sunmasına karşılık olarak Müslüman cemaatinin de her türlü vergiden muaf tutulduğu yer almaktaydı. 1761/1762 tarihinde verilen bir fermanda ise Müslümanların tüm vergilerden muaf olma haline son verilmiş, Selanik'teki tüm unsurlar için eskiden beri yürürlükte olan derbent, maden, evkaf ve devlet binalarının korunması, han tamiri gibi hizmetlere bağlı muafiyetler tamamen iptal edilmişti. Aynı tarihteki düzenlemeye göre eyalet masrafları ve İstanbul'dan salınacak yeni vergiler dört hisseye ayrılacak, bunun biri Müslümanlar, biri Yahudiler, biri Rumlar ve sonuncusu taşradan gelerek şehirde ikamet eden Hristiyanlar tarafından ödenecekti. Görüldüğü üzere nüfus veya ekonomik durum gibi kıstaslara bakmadan, devlet, Selanik vergisini cemaatler arasında eşit olarak paylaştırmıştı. Yahudilerin, çuka imalatından dolayı her türlü vergiden muaf olduklarına dair ısrarları ise reddedilerek sadece olağanüstü vergiler sınıfında yer alan avarız ve nüzulden muaf oldukları kendilerine bildirilmişti.[1061]

1779/1880 tarihinde ise vergi konusu bu sefer Rumlar tarafından şikayet konusu edilmiş, kendilerinden üç-beş kat daha kalabalık olan, ticaretle uğraşıp ekonomik durumları iyi olan Yahudilerin kendilerinden az vergi ödediği ve onların ödemesi gereken hisselerin de Rum cemaatine yüklendiği belirtilmişti. Yahudilerin ekonomik durumlarının tespiti ve buna göre vergi dağılımı yapılması emredilse de sorun çözümsüz kalmıştı.[1062] 1797/1798'de cemaatlerin nüfusuna göre adaletli bir vergi dağıtımı yapmak isteyen devlet, şehir Müslümanlarının avarız hanelerini ve nüfusunu tespit etmeyi istese de hanelerde yaşayan kişi sayısının kesin olarak belirlenememesi üzerine bu girişim de sonuçsuz kalmıştı. Ertesi yıl tüm cemaatlerin ekonomik durumları, arazi ve mülklerine göre adaletli vergi tevzii yapılması emredilmiş ve kimsenin korunmaması, kimsenin baskı altına alınmaması istenmişti.[1063]

1824/1825 yılında adaletli vergi dağtımını sağlamak için, İstanbul yönetimi şehrin yeniçeri ağası ve mutasarrıfından Yahudiler ve Rumlar hakkında bilgi talep etmiştir. Bu talep üzerine, yeniçeri ağasının, çuka imalatı nedeniyle muafiyetlerinin sürdürülmesi şeklinde beyanda bulunarak Yahudileri himaye ettiği görülmektedir. Mutasarrıf Ömer Paşa ise yapılan bir sayımla Yahudi hanelerinin 600, Rum hanelerinin ise 1.100 olarak tespit edildiğini İstanbul'a bildirmiştir.[1064] Söz konusu hane sayıları hem o dönemki idareciler hem de günümüz

[1061] BOA., C.ML., 533/21874.
[1062] BOA., C.ML., 136/5826.
[1063] BOA., C.ML., 533/21874.
[1064] BOA., C.ML., 136/5826.

tarihçileri için yanıltıcıdır. Nitekim daha önce de ayrıntıları ile izah edildiği üzere, cemaatlerin hane tipleri ve hane halkı mevcutları birbirinden çok farklıydı. Hane sayısı olarak diğer cemaatlerden daha küçük bir cemaat gibi algılanabilecek olan Yahudiler, aslında şehrin en kalabalık sakinleriydi.

18. yüzyıldan 19. yüzyıla taşınan bilgilere göre, en küçük cemaat olmasına rağmen, Rum cemaati, Yahudi ve Müslümanlardan her zaman daha fazla vergi ödemişti. Bu durum Osmanlı iktidarının Rum cemaatini ekonomik ve siyasi olarak abluka altına aldığı anlamına gelmemektedir.[1065] Tam aksine sayıca az olan bir cemaatin şehrin ticaret ve çarşı hayatında elde etmiş olduğu üstünlüğün bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Bununla beraber, daha çok hane-dükkan mülkiyeti ve şehir dışında toprak sahipliğiyle ekonomik istikrarını sürdüren Müslümanların şehir idaresi ve devlet yönetimi ile daha rahat bir ilişki tesis etmesi ise şaşırtıcı değildir. Öyle ki sayıca şehrin ikinci kalabalık grubu olsa dahi Müslümanlar, şehrin askerî, idarî ve siyasi alanlarında tam hakimiyeti ellerinde bulundurmuştur. Bu anlamda Yahudi cemaaetinin de kadimden beri devam eden hizmetleri çerçevesinde bazı muafiyetler elde ettikleri görülürken çeşitli sebepler sonucunda fakirlik zincirini bir türlü kıramadıkları anlaşılmıştır. Yüzyılın başlarına ait bu manzara, devam eden süreçte de benzer özellikler göstermiştir.

Tanzimat Dönemi'nin en önemli arşiv kaynaklarından birisi şüphesiz temettuat sayımlarına ilişkin defter serileridir. 1845 yılında Osmanlı Devleti'nin geniş bir bölümünde uygulanan bu sayımlar, Selanik'in mahalle mahalle kazanç, gayrimenkul, menkul ve sair ekonomik varlıkları ile kayda geçirilmesini sağlamıştır. Şehrin tüm resmini yansıtması mümkün olmayan ve bu anlamda bazı eksiklikleri bulunan bu defterler, yine de cemaatler ve mahalleler arasında ekonomik bir değerlendirme yapma imkanı sunmaktadır. 1845 sayımına göre daha sınırlı bir alanda gerçekleştirilen 1840 sayımları ise, beş yıl önceye ait verileri sunarak şehirdeki ekonomik değişimin ortaya konmasını kolaylaştırmıştır.[1066] 1840 yılına ait olup ilk kez burada temas edilecek olan Selanik temettuat sayım sonuçları bu anlamda kıymetlidir. Muhassıllık dönemi masraf kayıtları arasında 1840 itibariyle şehirde temettuat sayımları ve nüfus yoklamaları yapıldığını öğrensek de[1067], bu sayımlara dair defterlere bugüne kadar ulaşılamamıştır. Arşiv evrakı arasında tespit ettiğimiz bir defter ise Selanik Kazası'nın 1840

[1065] Mehmet Ali Gökaçtı, "1845 Yılında Selânik", *Toplumsal Tarih*, S. 168, 1997, s. 21.
[1066] 1838, 1840 ve 1845 temettuat sayımlarının içerik itibariyle karşılaştırılması için bkz. Ayla Efe, "Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanmanın Şafağında Üç Vergi Sayımı", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11/2, 2016, s. 23-46.
[1067] 1840 yılı toplam masrafları arasında "*tahrir-i emlak ve nüfus ve temettuat memurları*" için ödenen maaşlar da bulunmaktadır. BOA., ML.VRD.d., 166, Belge 2a.

temettuat sayımlarına ilişkin bir hülasa defter mahiyetinde olup genel değerlendirmeye imkan sunmuştur.[1068]

1840 yılına ait hülasa kayıtları defterinde şehir dışındaki nahiye ve çiftliklere ilişkin veriler yanında Selanik merkezine dair kayıtlar yer almaktadır. Ancak her bir cemaatin verileri aynı tarzda yer almamakta, Yahudi mahallelerinin toplam gelirleri ile ödedikleri vergiler tek tek gösterilse de, Müslüman cemaatinin gelir ve vergileri yekün olarak sunulmaktadır. Şehir Rumlarına ilişkin gelir ve vergiler ise mahalle bazında değil, esnaf grupları bazında sıralanmaktadır. Bu nedenle 1845 sayımları ile mahalle mahalle bir karşılaştırma yapılamasa da cemaatlerin genel ekonomik durumları karşılaştırılabilmektedir.

1840 yılında şehrin üç büyük cemaatinden en az nüfusa sahip olan Rumların toplam gelirleri diğer cemaatleri geride bırakarak en yüksek miktara sahip olmuştu ve toplam 968.235 kuruştu. Rumları, nüfusu neredeyse iki kat fazla olan Yahudiler takip etse de, yıllık gelir toplamları 909.000 kuruştu. Müslümanlar ise şehrin ikinci kalabalık grubu olmasına rağmen en düşük toplam gelire sahip olan cemaatti ve yıllık gelirleri 496.500 kuruş olarak hesap edilmişti. Müslüman ve Rum cemaatinin yıllık gelirleri içerisinde şehirde işçi olarak bulunan yabancı esnaf grupları dahil olsa da bunların 13.000-17.000 kuruş civarında olan gelirleri söz konusu sıralamaları değiştirecek mahiyette değildi. Büyük cemaatlerin yıllık gelirlerini şehir dışında bulunan göçebe Ulahlar, müstemenler ve kıbtilerin gelirleri takip etmekte, bunların şehir ekonomisindeki yerlerinin oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. (Bkz. Tablo 3.9)

Tablo 3.9. Selanik'teki Cemaatlerin 1840 ve 1845 Tarihine Ait Yıllık Gelirleri

Cemaat	Mahalle	1840 Toplam Geliri (Krş.)	1845 Toplam Geliri (Krş.)
Yahudi	Pulya	134.980	75.960
	Kadı	101.990	61.480
	Tophane	31.770	46.225
	Ets Haim	12.050	-
	Bedaron	15.700	-
	Külhan	7.520	-
	Yenihavlu	2.050	2.060
	Salhane	22.000	25.516
	Leviye	88.990	54.780
	Rogos	196.940	137.047
	Ayasofya	49.100	34.037
	Kaldırgöç	48.660	34.995
	Ağuda	6.500	6.610
	Malta	13.350	16.010
	Fındık	39.100	30.589
	Baru	138.300	106.610
	Toplam	**909.000**	**631.919**
Müslüman	Hacı İsmail	483.100	26.548
	Kara Hacı		6.000
	İshak Paşa		15.817
	Hacı Hasan		4.620
	Şehabeddin		8.370

[1068] Bu defter Selanik muhassıllık meclisinin tevzi edilen vergilerde indirim yapılması hususundaki talepleriyle birlikte İstanbul'a sunulmuş ve 22 Nisan 1841 tarihlidir. BOA., ML.VRD.d., 462.

	Hacı İskender		12.097
	Tarakçı		12.600
	Balat		6.971
	Timurtaş		3.050
	Koca Kasım Paşa		20.450
	Hayreddincik		7.002
	Pinti Hasan		26.062
	Yukarı Kale: Cami-i Atik, Orta Mescid, Bubara, Divan		4.082
	Kazzaz Hacı Musa		23.435
	Akçe Mescid		24.569
	Mes'ud Hasan		6.292
	Yakub Paşa		29.956
	Sinancık		16.300
	Muid Alaeddin		14.835
	Abdullah Kadı		17.327
	Yılan Mermeri		8.435
	Saray-ı Atik		9.948
	Kara Hacıoğlu		11.602
	Ahmed Subaşı		19.483
	Yahya Bali		8.595
	Burmalı Cami		2.190
	Kazzaz Hacı Mustafa		16.142
	Suluca		8.772
	Musa Baba		6.135
	Ali Paşa		13.576
	Astarcı		8.918
	Cami-i Atik		5.353
	Hamza Bey		450
	Debbağ Hayreddin		1.592
	Ayasofya		25
	Porta Kapı		8.578
	Katib Muslihiddin		11.178
	Gülmezoğlu		13.635
	Hoca Burhan		5.697
	İki Şerefeli		8.735
	Hacı Memi		4.144
	Kasımiye		21.997
	Cezeri Kasım Paşa		13.130
	Sarı Hatib		14.901
	Sulu Paşa		4.330
	Yabancı Esnaf	13.100	-
	Toplam	**496.200**	**513.924**
Rumiyan	Aya Pat	951.235	56.352
	Aya Kostantin		23.630
	Panaguda		41.075
	Aya Nikola		89.918
	Çavuş Manastırı		16.390
	Yanık Manastır		28.045
	Aya Tanaş		153.406
	Metropolid		33.755
	Tuzlu Çeşme		30.582
	Yabancı Esnaf	17.000	7.200[1069]
	Toplam	**968.235**	**480.353**
Diğer	Kıbtiyan	20.000	14.700
	Müstemen	32.718	33.449
	Göçebe Ulahlar	193.240	-
	Toplam	**245.958**	**48.149**
Genel Toplam		**2.619.393**	**1.674.335**

[1069] Yanık Manasır Mahallesine ait temettuat defterinin sonunda kaydedilmiştir. BOA., ML.VRD.TMT.d., 11671, sayfa 15-19.

1845 yılına ait ayrıntılı temettuat sayımları 1840 yılına ait toplam rakamlar hakkında farklı bir değerlendirme yapma ihtiyacı oluşturmuştur. Nitekim, şehrin ikinci kalabalık grubu olsa da en düşük yıllık gelire sahip olan Müslümanlar arasında "ashab-ı alaka" ve "ashab-ı çitflikat" şeklinde tanımlanan birçok şahıs vardır ve bunların gelirlerinin topraklarının bulunduğu bölgelerin defterlerinde yer aldığı kaydedilmiştir. 18. yüzyıl başlarından beri Selanikli zengin Müslmanların en önemli yatırımları arasında çiftlik sahibi olma, çiftlik işletme bulunmaktaydı[1070] ve bu durum 19. yüzyıla da taşınmıştı. Rumlar ve Yahudiler arasında bu türden kayıtlara rastlanmamakla birlikte Müslümanlar içinde en az 120 kişinin şehir dışında çiftlik veya alaka sahibi olduğu kayıtlıdır. Söz konusu isimlerin şehir dışındaki varlıklarını ve gelirlerini 1845 yılına ait nahiye ve çiftlik temettuat defterlerinden takip etmek oldukça zordur. Fakat 1840 yılına ait hülasa defterinde Selanik nahiyelerinde bulunan ashab-ı alaka ve çiftlikat sahibinin sayı, toplam gelir ve vergilerine dair özetler ayrıca gösterilmiştir. Bu sayede 1845 yılında çiftlik veya alaka sahibi olduğu bilinen kişilerin sayısı ile 1840 yılına ait alaka ve çiftliklerin toplam gelirleri arasında bir ilişki kurmak mümkündür. Buna göre 1840 yılında nahiyelerde toprak sahibi olarak gösterilen toplam 293 kişinin %41'i Selanikli olmalıydı ve bunlar şehirde ikamet etmekteydi. Dolayısıyla bunların gelir yekünleri olan 1.705.170 kuruşun %41'ine tekabül eden yaklaşık 700.000 kuruş, her yıl Selanik Müslümanlarının şehir dahilindeki gelirlerine eklenmekteydi.[1071] Bu nedenle, Müslüman cemaatinin şehir içinde sadece 496.200 kuruş olarak gösterilen toplam gelirleri, aslında 1.196.200 kuruş olarak hesap edilebilir. Bu rakam, şehrin ikinci kalabalık grubu olan Müslümanları yıllık toplam gelirler sıralamasında birinci sıraya taşırken, her üç cemaatin ekonomik durumlarının aslında birbirine yakın olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak vurgulanması gereken husus, şehrin ticari ve ekonomik hayatında, sayıca az olan Rumların önemli bir hakimiyete sahip olduğudur. Yıllık gelirleri diğer cemaatler ile yakın olsa da mensuplarının fazlalığı sebebiyle kişi başına düşen gelirin en az olduğu grup Yahudilerdi. Ticari ve ekonomik hayatta önemli bir yer teşkil etmese de Müslümanların hem şehir içinde hem de şehir dışında gayrimenkul zengini olduğu ise açıktı.

1845 yılına ait sayım sonuçları Müslümanlar haricinde, diğer grupların yıllık gelirlerinde önemli bir azalma olduğunu göstermiştir. Bu azalmanın gerçeği ne kadar yansıttığı tartışmalıdır. Kayıtlara göre, Yahudi mallelerinde Tophane, Yenihavlu, Salhane ve Ağuda

[1070] Phokion Kotzageorgis, Demetrios Papastamatiou, "Wealth Accumulation in an Urban Context: The Profile of the Muslim Rich of Thessaloniki in the Eigteenth Century on the Basis of Probate Inventories", *Turkish Historical Review*, 5, 2014, s. 190.

[1071] Selanik nahiyelerinde 1.705.170 kuruş alaka ve çiftlik sahiplerine ait gelir yanında, bunun on katına yakın bir miktar, 15.470.756 kuruş da nahiyelerde ikamet eden reaya taifesinin yıllık geliriydi. Dolayısıyla Selaniklilerin çiftlik ve alakalarının nahiyelerin ekonomik durumu içerisindeki yeri sadece %10'u temsil etmekteydi. Bölgelerin temettuat yekünleri için bkz. BOA., ML.VRD.d., 462, sayfa 11.

mahallelerindeki küçük artışlar haricinde diğer tüm mahallelerde (bazılarında yarı yarıya ulaşan) azalmalar olmuştur. Rum cemaatinin toplam gelirlerinde de 1840'a nazaran %50'ye yakın bir azalma söz konusudur. Bu görüntü, beş yıl gibi bir sürede böylesine dramatik değişimlerin olamayacağını düşündürse de, şehir içerisindeki ekonomik hayatta önemli bir yer teşkil eden Yahudi ve Rum esnafın güç kaybetmiş olması muhtemeldir. Gelir düzeyine göre ödenen vergi-i mahsusa[1072] rakamlarında da 1840-1844 yılları arasında azalma görünmekte, ancak bu süre zarfında dramatik bir değişim olmadığı anlaşılmaktadır. (Bkz. Tablo 3.10) Bununla beraber 1845 sayımlarında birçok kişinin eksik beyanda bulunduğu aşikardir. Nitekim Selanik valisi, 1845 sayımında, gayrimenkul yönünden zayıf ama esnaflık ve ticarette önemli gelirlere sahip olan bilhassa Rum, Yahudi ve Dönmelerin gelirlerini sakladıklarını, bu hususta ısrarcı olan sayım memurlarına karşı "*ziyade yazdınız*" şeklinde tepki gösterdiklerini açıkça ifade etmiştir. Eksik beyan yanında, yukarıda da izah edildiği üzere, 19. yüzyılın ikinci yarısında hem Rum hem de Yahudiler arasında müstemenlik iddiasında bulunanların sayısı da giderek artmıştı. Bu durum söz konusu cemaatlerin toplam gelirlerinde azalmaya sebep olmuş olmalıdır. Nitekim müstemenlerin önemli miktarda gelire sahip olması ve sayılarının giderek artması, temettuat sayımlarının tamamlanmasına da mani olurken yine vali tarafından İstanbul'a şikayet edilen bir husus olmuştu.[1073] Sonuç olarak 1845 yılına ait kayıtlar tek başına değerlendirildiğinde farklı sonuçlara ulaşılabileceği gibi, verilerin şehrin 19. yüzyılın ilk yarısındaki genel konjöktür içerisinde değerlendirilmesi elzemdir. Öyle ki literatürde de bu konuda destekleyici bilgiler yer almıştır.

Tablo 3.10. Selanik'te 1840 ve 1844 Yıllarına Ait Vergi-i Mahsusa Miktarları

Cemaat	**1840 Vergisi**	**1844 Vergisi**
Yahudi	93.150	87.899
Müslüman	50.000	72.275
Rumiyan	98.451	80.064
Yabancı Müslüman	1.355	-
Yabancı Rumiyan	1.759	1.795
Kıbtiyan	2.070	610
Müstemen	3.489	-
Göçebe Ulahlar	20.000	-
Toplam	**270.274**	**242.643**

[1072] Tanzimat Dönemi öncesinde tevzi defterleri ile cemaatlere topluca taksim edilen ve toplanan vergiler, Tanzimat'tan sonra gelir ve emlak durumuna göre şahıslar bazında tarh edilmeye başlanmıştı. Bu hususta detaylı bilgi için bkz. Yakup Akkuş, "Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa'ya Geçiş", *Tarih Dergisi*, S. 65, İstanbul, 2017, s. 29-62.
[1073] BOA., MVL., 227/29.

Selanik'te, Osmanlı Devleti'nin genel ekonomik seyriyle paralel olarak 19. yüzyılın ilk yarısında sürekli bir kriz havası hakimdi ve 1857 yılına kadar bir gelişim ivmesi yakalanamamıştı. Özellikle Yahudi cemaati 1826 yılındaki reformların etkisiyle tekellerinde bulunan en önemli sektörlerden çuka dokuma işini yavaş yavaş kaybetmişler, cemaat içerisinde işsizlerin sayısı giderek artmıştı. [1074] Yahudi cemaatine ait temettuat defterlerinde en fazla dikkat çeken kayıt da bu duruma somut kanıt teşkil eden, "*şunun bunun ianesiyle geçinmekdedir*" şerhleridir.[1075] Selanik nüfus defterleri ile temettuat kayıtları arasında analizler yapan Akyalçın Kaya, literatürde genel kabul gören, Yahudilerin 17. yüzyıl başı ile 19. yüzyıl ortası arasındaki ekonomik gerileme ve durgunluk teorisine odaklanmış, bu görüşe yeni açıklamalar getirmiştir. Akyalçın Kaya'nın analizlerine göre, Selanik Yahudileri, sadece şehirdeki diğer cemaatlerden değil, Osmanlı Devleti'nin Yahudi nüfusuyla ön plana çıkan Edirne, Bursa ve İzmir şehirlerindeki cemaatlerden de fakirdi. Bu fakirlik herşeyden önce cemaatin genç ve kalabalık bir nüfusa sahip olmasından kaynaklanıyordu. Meslek çeşitliliği konusunda Rumlara nazaran daha az sayıda meslekte aktif olmaları ve bu anlamda girişimci bir ruh taşımamaları, Yahudilerin sabit ve düşük gelirler elde etmesine sebep olmaktaydı. Son olarak da hane halkının kalabalıklığı sebebiyle, çalışan Yahudilerin kazançları diğer cemaatlerden daha fazla kişiyle paylaşılmakta ve cemaatte sermaye birikimine fırsat kalmamaktaydı.[1076] Tüm bunlara rağmen 19. yüzyılda Rumların hakimiyetinde olan ticari dinamikler, Rum İsyanı ve Yunanistan'ın bağımsızlığı sonrasında adım adım Yahudi ve Dönmelerin eline geçmeye başlamıştı. Özellikle devlet nezdinde Müslümanlardan farksız kabul edilmeleri, dönmelerin faaliyetlerini daha da kolaylaştırmış ve onlara önemli bir ekonomik güç kazanma fırsatı sunmuştu.[1077]

Çalışma boyunca cemaatlerin ekonomik ve sosyal durumlarına yönelik olarak ortaya konacak tespitler, şehrin sosyo-ekonomik manzarasındaki eksiklikleri tamamlama amacı güdecektir. Ancak, sonuçta, açıkça ortaya çıkacaktır ki, Selanik'te kalabalık olanların değil, ekonomik ve sosyal güce sahip olanların ön plana çıktığı bir tarihsel anlatım mümkündür ve Osmanlı arşiv belgeleri bu konuda kanıtlayıcı ayrıntılarla doludur.

[1074] Molho, *Selanik Yahudileri*, s. 74-75.
[1075] Bu hususstaki dikkat çeken çalışma için bkz. Akyalçın Kaya, "Living off others' aid", s. 313-336.
[1076] Dilek Akyalçın Kaya, "Les Conditions Economiques", s. 21-22, 27, 33-34, 36, 39, 43.
[1077] Şişman, *Suskunluğun Yükü*, s. 205.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ŞEHİR VE EKONOMİ

Rumeli'nin en önemli limanları arasında bulunan Selanik, gerek iskelelerindeki ticari yoğunluk gerekse şehir periferisinde yer alan verimli arazilerin üretim potansiyeli bakımından önemli bir ekonomik hareketliliğe sahipti. Rıhtımı ticari mallar, dükkanları ise mamul ürünlerle dolu olan Selanik çarşılarında alışveriş yapan insan kalabalığı hiç eksik olmazdı.[1078] Ancak bunun ötesinde, sahip olduğu dinamik ve kalabalık nüfusun getirisi olarak çeşit ve sayıları oldukça fazla esnaf grupları, mahalle içlerine kadar yayılan dükkan ve mahzenlerin meydana getirdiği çarşı, pazar ve kapanları, son olarak ise ticaretin ve üretimin merkezi kabul edilen İştira bölgesiyle Selanik çok yönlü zengin bir manzara sunmaktaydı. Bu manzaranın baş aktörleri ise şüphesiz şehrin sakini Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlardı.

4.1. Şehrin Ticaret Merkezleri

19. yüzyılın ilk yarısında siyasi ve sosyal olayların etkisiyle zaman zaman durağan zaman zaman ise yükselen bir hareketliliğe sahip olan Selanik ekonomisi, bir Osmanlı şehrinin sahip olduğu ortak özellikler yanında yabancı tüccar ve sakinleri ile Avrupa'nın etkilerinin de izlenebildiği bir şehirdi. Bunun yanında vakıfların da şehir ekonomisinde, bilhassa mülkiyet hakkı olarak, önemli bir rolü bulunmaktaydı.

Şehrin ticari ve ekonomik merkezlerini sıralamaktan öte, faaliyetlerin çeşitliliği ve cemaatlerin bu faaliyetlerde oynadıkları rollere temas edilecek olan bu bölümde, esnaf gruplarının farklı yönleri ile şehrin ekonomi merkezlerinin farklı ayrıntılarına dikkat çekilecektir. Sadece şehir duvarları içerisindeki esnaf ve zanaatkar faaliyetleri ile sınırlı tutulamayacak olan bu bakış, Selanik iskelesi ve gümrüklerininin faaliyetleri üzerinde yapılacak sondajlarla Selanik'in şehir sınırları ötesine taşan mevcudiyetini ve ilişkiler ağını da resmetmeyi sağlayacaktır.

4.1.1. Ekonominin Kalbi: İştira

Şehrin denize açılan Yalı Kapısı ile sahil şeridi arasında yer alan bölge Selanik'te ticaretin, dolayısıyla da ekonominin kumanda merkeziydi. Öyle ki buraya "satın alma" anlamına gelen "İştira" ismi verilmişti.[1079] Şehir hisarı ile kale içinden ayrılan İştira, doğusunda

[1078] Holland, *Travels in The Ionian Isles*, s. 46-47.
[1079] Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 116.

yer alan Tophane Tabyası ve batısındaki Vardar Kalesi arasında sahil boyunca uzanan yaklaşık 55 dönümlük bir alandı.[1080] Sahilde yer alan birden fazla iskele ile denizden gelen yolcu ve malların karaya indiği yer olan İştira, Vardar Kalesi altında bulunan ve daha önce de izah edildiği üzere Parmak Kapısı veya Bâb-ı Engişt olarak isimlendirilen bir kapıyla şehir dışındaki geniş araziden ayrılmakta, bu vesileyle bölgede gümrük ve güvenlik tedbirleri sağlanabilmekteydi. İştira'nın kuzeyindeki Yalı Kapısı ise şehrin diğer kapılarından farksız olarak önemli bir karakol vazifesi görmekte ve İştira'yı şehir içinden ayırmaktaydı.

Ailesi 18. yüzyıldan beri İştira'da zahire ticaretiyle uğraşan ve kendi çocukluğu da 19. yüzyılın sonunda İştira'da geçen Leon Sciaky'nin tarifiyle, *"İştira sadece bir tüccar mahallesi değildi. Bir kurumdu, kendi gelenekleri ve katı kuralları olan ticaret aristokrasisisinin merkeziydi. İnsanlar bu aristokrasiye sonradan dahil olamazdı, içinde doğar ve büyürlerdi. O köhne, tozlu binalardan birinde büro açmak için servet sahibi olmak yeterli değildi. İsimsiz, dar ve dolambaçlı sokaklarını yalnızca oranın sakinleri, tüccarlar, simsarlar, arabacılar ya da Doğu'nun yükünü sırtında taşıyan hamallar arşınlardı."*[1081]

İştira'nın yapısı ve fizikî özellikleri hakkında 19. yüzyıl öncesine ait fazla bilgi bulunmamakla birlikte, 16. ve 17. yüzyılda burada çarşılar olduğu bilinmektedir.[1082] Ancak incelediği bazı belgelerden yola çıkan Hekimoglou'na göre, tarım ürünlerinin depolanmaya başlaması ve ticaret merkezlerinin gelişmesiyle bu bölgede güvenlik artırılmış, kendi içerisinde kapalı bir ekonomik bölge haline dönüşen İştira, 18. yüzyılın son çeyreğinde tam anlamıyla oluşmuştu.[1083] Arşiv evrakı arasında tespit edilen 19. yüzyıl ortalarına ait bazı çizim ve planlar ise, önemi ve tarihi rolü birçok eserde vurgulanan İştira Bölgesi'nin farklı ayrıntılarına ışık tutmaktadır. Bu planların ilki 1855 yılına ait olup yüzyılın ikinci yarısında değişime uğramaya başlayacak olan İştira'nın tamamının son halini ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır.[1084] 1856 yılına ait bir diğer plan ise Yalı Kapısı ile İskele arasında bulunan İştira'nın doğu bölümünü ayrıntılı bir şekilde göstermektedir.[1085] 1871 yılına ait Selanik Rıhtımı'na ait proje çizimi ise

---

[1080] Bahse konu dönüm hesabı, 1855 yılına ait olan ve önemli yerler arasındaki mesafeyi zira hesabıyla gösteren plandaki veriler ışığında hesaplanmıştır.

[1081] Sciaky, *Elveda Selanik*, s. 57.

[1082] Âşık Mehmed, Mısır, Şam ve Avrupa'dan gelen tüccarların alışveriş yaptığı dinamik bir çarşı olarak bu bölgeden bahsederken, Evliya Çelebi buradaki Mısır Çarşısı hakkında bilgiler vermiştir. *Menâzirü'l-Avâlim,* s. 984; *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 68.

[1083] Hekimoglou, "To Tophane tis Thessalonikis", s. 7. (Söz konusu yazının orijinal baskısına ulaşılamadığından, yazarın şahsi internet adresinde yer alan yazı metnindeki ilgili sayfaya atıf yapılmıştır.)

[1084] Bahse konu plan, ünlü İngiliz sarraf Jackie Abbott'un İştira sahilinde bir bina inşa etmek üzere izin talep etmesiyle başlayan bölgenin keşfine ait dosyalar arasında yer almaktadır. BOA., İ.HR., 127/6414, Belge 11a-11b. Bkz. Görsel 25.

[1085] Bu plan 1856 yılındaki yangın sonrası, mağazalarının tekrar inşaatına izin verilmeyen Yahudi tüccar Salomon Fernandez'in talepleri nedeniyle yapılan araştırma dosyasında yer almaktadır. BOA., MVL., 315/42, Belge 1. Bkz. Görsel 26.

tarihi İştira Bölgesi'nin, bilhassa denizin doldurulmasıyla elde edilen yeni arsalar ile birlikte değişime uğradığını ortaya koymaktadır.[1086]

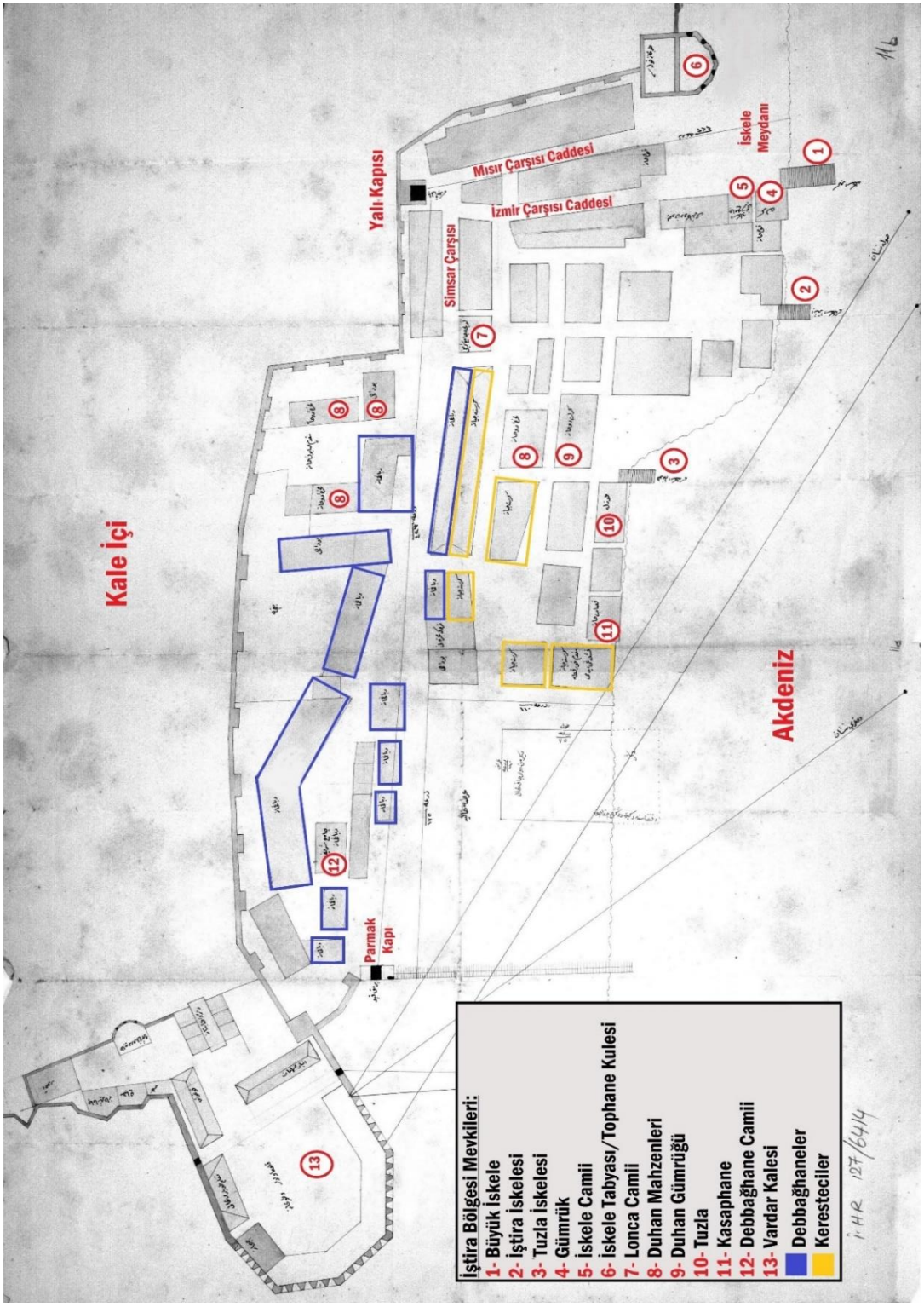

Görsel 4.1. 1855 Tarihli İştira Bölgesi Planı. (BOA., İ.HR., 127/6414)[1087]

[1086] BOA., PLK.p., 797.

[1087] Arşiv evrakı arasında yer alan 1855 tarihli bu planın aslı üzerinde, tarafımızdan yapılan renklendirme ve numaralandırma işlemi ile önemli mevkiler gösterilmiştir.

İlgili planlara göre, 19. yüzyılın ilk yarısında Yalı Kapısı'ndan İştira'ya çıkıldığında hemen sol tarafta İskele Tabyası'na kadar uzanan ve içerisinde birçok mağaza bulunan yapı bloğu yer almaktaydı. Sağ tarafta ise yine sahile doğru uzanan şehrin ünlü Mısır Çarşısı yer alırdı. Söz konusu iki blok arasında sahildeki küçük meydana doğru yaklaşık 150 metre boyunca uzanan cadde Mısır Çarşısı yolu olarak isimlendirilmekteydi. Bugün Katouni sokağı olarak isimlendirilen bu yolun sonunda, ortasında şadırvan bulunan İskele Meydanı yer alırdı.[1088] Meydanın bitiminde ise Selanik'in ana iskelesi olan İskele-i Kebir bulunurdu. Hemen iskele yanında İskele Camii[1089] ve gümrük binası da mevcuttu.

Birbirine bitişik, küçük, ahşap dükkanlardan oluşan bu çarşılarda, sadece 1854 yazındaki yangında 300'den fazla dükkan ve zahire mağazası yok olmuştu.[1090] 1856 yılında cereyan eden yangında ise bölge tamamen yanmış ve yeniden inşaları kale nizamına aykırı olsa da izin verilmek zorunda kalınarak, dükkanlar bu sefer kârgir olarak ayağa kaldırılmıştı.[1091]

Mısır Çarşısı'nın bulunduğu bloğun batı cephesinde de dükkanlar mevcuttu. Bu dükkanlar karşısında yer alan bir başka blokta da yine dükkan, mağaza ve mahzenler bulunurdu. Nitekim Mısır Çarşısı yoluna paralel olarak sahile uzanan ikinci bir caddeyi meydana getiren bu blokların arası Üzümcüler sokağı, Kuruyemiş Çarşısı veya İzmir Çarşısı isimleriyle bilinmekteydi. Döneme ait gümrük defterleri göstermektedir ki Selanik Limanı'na İzmir bölgesinden yaş ve kuru meyvelerle, bazı baharatlar ve bilhassa üzüm gelmekteydi.[1092] Dolayısıyla Mısır'dan gelen baharatların satıldığı Mısır Çarşısı gibi, bu yolun da ticari ilişkiler sebebiyle İzmir Çarşısı olarak isimlendirildiği anlaşılmaktadır.[1093] Bugün tarihi çarşıya atfen Egiptou (Mısır) sokağı ismi verilse de 19. yüzyılın ilk yarısında bu yolun İzmir, paralel sokağının ise Mısır Çarşısı yolu olduğunu belirtmek gerekir. Söz konusu planlar üzerinde yapılan inceleme tarihi İştira semtinin bu ana güzergahlarının günümüzde hala mevcut olduğunu ortaya koymuştur. Zira 1854 yangınından sonra şehir yöneticilerinin aldığı sıkı tedbirler, Mısır ve İzmir Çarşısı sokaklarının eski düzensiz haline dönmesine asla izin vermemiştir. Bu durumdan şikayetçi olan bölge esnafının aktardığına göre içerisinde mühendislerin de bulunduğu vali öncülüğündeki bir heyet bölgeye gelmiş, Yalı Kapısı'ndan başlayarak biri Mısır Çarşısı biri ise Üzümcüler (İzmir) Çarşısı'ndan geçecek şekilde iskeleye kadar ipler çekerek yeni yapılacak dükkanların asla ipleri aşmaması ve sokağa taşmaması

[1088] Bugün aynı yerin yakınında peyzaj maksatlı bir meydan havuzu bulunmaktadır.
[1089] Bugün aynı yerde binalar arasında bulunan metruk tarihi yapı İskele Camii bakiyesidir.
[1090] BOA., İ.DH., 304/19276.
[1091] BOA., İ.MVL., 426/18699.
[1092] Örnek kayıtlar için bkz. BOA., ML.VRD.d., 98.
[1093] Yolun sonunda yine Selanik İskelesi'nin önemli mallarından olan limonların satıldığı büyük limon dükkanları bulunmakta ve İskele Meydanı'na ulaşılmaktaydı.

konusunda uyarılar yapılmıştı.[1094] Benzer bir düzenleme İskele Tabyası'nın duvarına bitişik vaziyette inşa edilen mağazalar için de yapılmıştı. Ünlü Yahudi iş adamı Salomon Fernandez'e ait mağazaların da bulunduğu bu blokta, yangından sonra esnafın dörder zira (3 m) mesafeyi sokağa terketmeleri istenmiş, böylece Mısır Çarşısı yolu genişletilmeye çalışılmıştı.[1095]

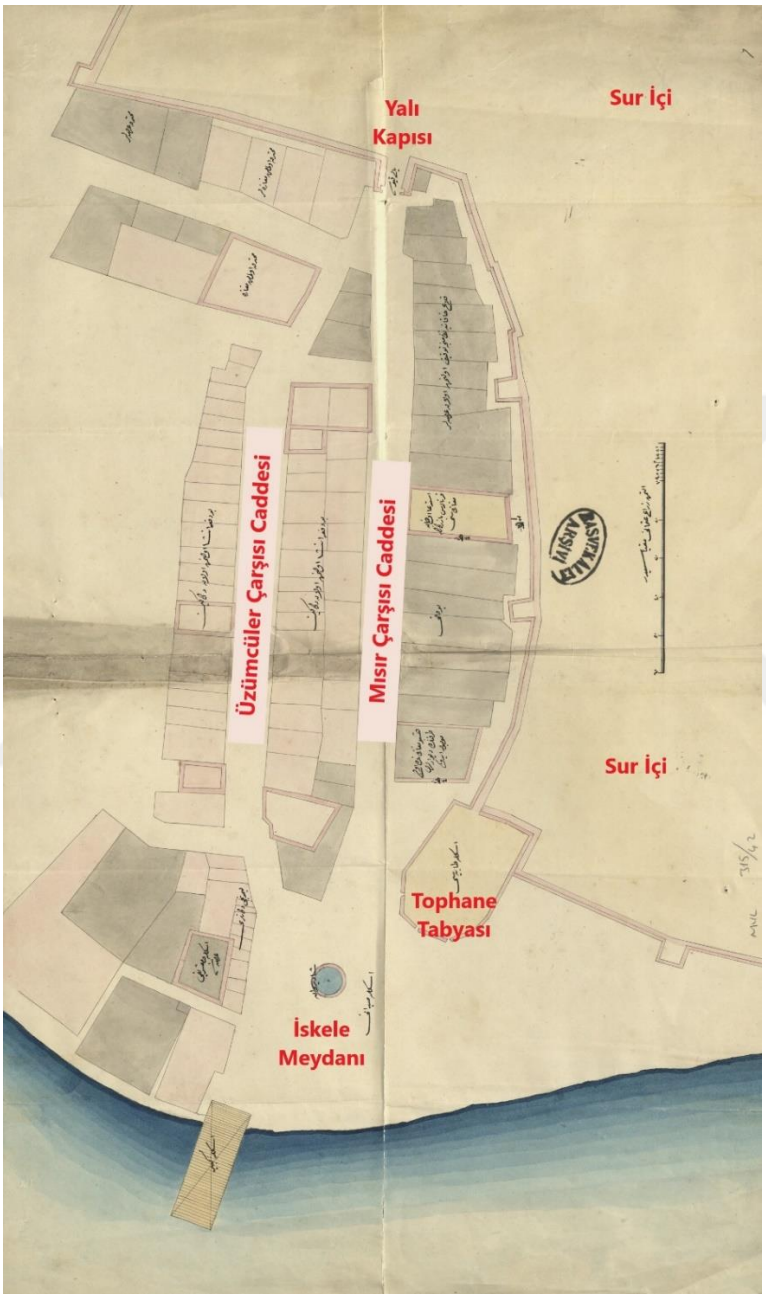

Görsel 4.2. İştira'nın Merkezi Olan Yalı Kapısı İle Büyük İskele Arasına Ait Ayrıntılı Plan (BOA., MVL., 315/42)[1096]

İştira sahilinin orta bölümünde İştira İskelesi ismi verilen daha küçük bir iskele bulunmakta, hemen gerisinde ise çeşitli mahzen ve depolar yer almaktaydı. Daha batıda ise

[1094] BOA., MVL., 158/100.
[1095] Bu bloktaki dükkan sahiplerinin önemli bir kısmı Müslüman idi. Nitekim alınan kararlara itiraz eden mazharda 23 Müslüman dükkan sahibinin ismi yer almaktadır. BOA., A.MKT.MVL., 87/72.
[1096] Plan üzerindeki isimlendirmeler tarafımızdan yapılmıştır.

Selanik'in önemli ihraç kalemlerinden olan ve devlet tekeliyle işletilen duhan gümrüğü, duhan mahzenleri yer almaktaydı. Duhan gümrüğünün hemen yanında tuzla depoları bulunur ve hemen yanıbaşındaki küçük iskeleye de Tuzla İskelesi denirdi. İştira'nın sahil kesimi daha çok kamuya ait depolama alanlarının yer aldığı bir özelliğe sahipti. Bununla beraber gümrük yönetim ofisleri ile daha ileride yer alan Kasaphane, Sabunhane gibi şehir içerisinde bulunması uygun olmayan işletmeler de İştira sahilinde yer alırdı.

Bölgede bulunan mahzen ve depolar İştira'nın önemini Selanik özelinden çıkararak tüm Rumeli'nin, hatta Osmanlı Devleti yöneticilerinin gündeminde tutuyordu. Nitekim burada bulunan büyük depolama alanları ki bunlar bilhassa tereke (zahire)[1097] mahzenleriydi, sadece Selanik değil Rumeli içlerine uzanan geniş bir sahaya dağıtılan ürünleri saklıyor, aynı şekilde bu geniş sahadan toplanan ve Selanik'ten ihraç edilen mallar da İştira depolarında bekletiliyordu. 1856 yangını akabinde yanan depo, dükkan ve mahzenlerin kale nizamına aykırılığı sebebiyle inşaatına izin verilmediğinde, İstanbul'daki yöneticiler, birçok vilayetin ticaretinin bu bölge üzerinden gerçekleştirildiği, İştira'daki depolama alanları sayesinde yerli ve yabancı tüccarların ticarete devam edebildiği konusunda uyarılmış, İştira, kale nizamından muaf tutulmuştu.[1098] Söz konusu muafiyette bölgeyi Selanik'in en işlek ticaret merkezi olarak tanımlayan ve yangın nedeniyle ticaret hayatının sekteye uğradığını vurgulayan Vali Ahmed Paşa'nın İstanbul'a sunduğu rapor da etkili olmuştu.[1099]

1856 yangınından on yıl önceye ait bazı ticaret verileri İştira'nın zahire ticaretindeki çeşitlilik ve zenginliğine ışık tutmaktadır. Buna göre Mayıs 1846-Şubat 1847 aralığındaki 9 aylık sürede Selanik İskelesi'nden 80'i patentsiz 135'i patentli olmak üzere toplamda 215 gemi seferiyle zahire ihracatı gerçekleştirilmişti. Bu seferlerin bir kısmı Girid, Sakız, Zagora, Midilli, Golos, Dersaadet ve Trablusgarb gibi Osmanlı Devleti iskelelerine gerçekleştirilirken, önemli bir bölümü ise Sisam, Trieste, Atina, Şire, Malta, Marsilya ve Londra gibi yabancı limanlara yapılmıştı. Seferlerin bir kısmı Osmanlı tabiyetinden Müslüman ve Rum kaptanlarca gerçekleştirilirken, büyük çoğunluğu Yunan ve Sardunya vatandaşı kaptanlara ait gemiler başta olmak üzere Rus, İngiliz, Flemenk, Nemçeli, Napolili, Fransız, İrlandalı ve Sisamlı tüccar gemilerince yapılmıştı. 9 aylık süre zarfında bu suretle Selanik iskelesinden 210.440 kile buğday, 208.800 kile arpa, 79.340 kile mısır, 70.094 kile buğday ve arpa karışımı, 32.960 kile

[1097] Her cin zahire. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul 2011, s. 679.
[1098] BOA., İ.DH., 349/23050.
[1099] BOA., İ.DH., 360/23800.

çavdar, 500 kile ise un ve peksimet gönderilmişti.[1100] Bu anlamda toplam 26.000 tonu[1101] aşkın zahire İştira üzerinden satılmıştı.

İştira'nın önemli bir kısmı ise, sadece alışveriş yapılan değil, aynı zamanda üretim de gerçekleştirilen kuzey bölümüydü. Yalı Kapısı'ndan geçtikten sonra sağa dönüldüğünde 320 metre ileride yer alan Parmak Kapı'ya kadar devam eden uzun ve geniş bir cadde (bugün Politechniou caddesi güzergahı) bulunurdu. Bu caddenin Yalı Kapısı'na yakın olan ilk bölümü İştira'nın sermaye sahibi komisyoncularına ev sahipliği yapan Simsar Çarşısıydı. Simsarlar bilhassa Selanik dışında üretilen malların İştira'ya nakli, depolanması ve yerli/yabancı tüccara satılmasıyla ilgilenmekte, İştira'nın kumanda merkezinde yer almaktaydı.[1102] Mısır Çarşısı ve İzmir Çarşısı'nın etnik çeşitliliği yanında, Simsar Çarşısı Yahudilerin tekelindeydi. Nitekim 1845 yılı temettuat defterlerine göre, Hristiyan cemaati içinde mesleği simsar olarak kayıtlı kimse yokken, Müslümanlar arasında da sadece tek bir kişi bulunmaktaydı.[1103] Buna rağmen Yahudiler arasında mesleğini simsar olarak beyan eden onlarca kişi mevcuttu.[1104] Bu durum Simsar Çarşısı'nın devamında yer alan deri üretim merkezleri içinse tam tersiydi.

Simsar Çarşısı'nı geçtikten sonra caddenin solunda ve özellikle sağında şehir hisarına kadar dayanan birçok binada tamamen debbağlar ikamet etmekte, bölge debbağhane olarak bilinmekteydi. Şehrin 1827/1828 tarihli ihtisap kayıtlarında görülen 144 adet debbağ dükkanın burada olduğu açıktı.[1105] Bu sayıya büyükbaş hayvan derilerini işleyen debbağlar yanında küçükbaş hayvan derilerinin işlendiği ufakçı dükkanları da dahildi.[1106] İmalat sürecinde oluşan kötü koku ve atıklar sebebiyle debbağ esnafı eskiden beri bu bölgede toplanmıştı. Deri üretiminde temiz su ihtiyacı ve atık suyun denize ulaştırılması gerekliliği sebebiyle de burası debbağhane için biçilmiş kaftandı.[1107] Temettuat defterleri ışığında Selanik'teki debbağ

[1100] BOA., İ.DH., 139/7162.

[1101] 1 keyl yaklaşık 20 okka, yani 25 kilo olarak hesaplanmıştır. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s.354, 405-406.

[1102] Yabancı tüccar karşısında Osmanlı tüccarının gerek sermaye sıkıntısı çekmesi gerekse ulaşım ve iletişim kanallarının güçlüğü nedeniyle üretim merkezleriyle irtibat kuramaması, simsarları ön plana çıkarıyordu. Alp Yücel Kaya, "19. Yüzyıl İzmir'inde Tüccarlar ve Esnaflar veya "Hacıağalar, Beyler ve Frenkler"", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, Der. Fatmagül Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 83.

[1103] Hacı İsmail mahallesi 17 numaralı hanede kayıtlı Musa oğlu Süleyman. Bkz. BOA., ML.VRD.TMT.d., 11487.

[1104] Bkz. daha önce gösterilen Yahudi mahalleleri temettuat defterleri. 1812-1813 tarihlerinde şehri ziyaret eden Holland da çarşıda bulunan Yahudi simsar ve sarraflara işaret etmişti. Holland, *Travels in The Ionian Isles*, s. 320.

[1105] 1827/1828 yılına ait ihtisab kayıtları için bkz. BOA., HAT., 736/34936-A.

[1106] İştira'da çok sayıda ufakçı dükkanı vardı ve bu dükkanlar ihtisap kayıtlarında debbağlar ile birlikte verilmişti. BOA., D.BŞM.d., 42063. Söz konusu meslek grubunun meşguliyeti küçükbaş hayvan derileri olmalıdır. Isparta'nın tabakçı esnafından alınan sözlü bilgiler bu düşünceyi desteklemektedir. Bununla beraber Selanik gümrük defterleri arasında yer alan birkaç ufakçı ustasının Selanik'e getirdiği malların sadece keçi derisi olması da bu fikri teyit eder özelliktedir. Bkz. BOA., D.İSM.d., 25558; BOA., ML.VRD.d., 95.

[1107] Debbağ esnafı tarafından kurulan para vakfı gelirlerinin önemli bir kısmı debbağhaneye su taşıyan su yollarını aktif tutmak ve çeşmeleri tamir etmek için harcanmaktaydı. Maaşı vakıf gelirleri ile ödenen bir suyolcu da debbağhane bünyesinde görev yapmaktaydı. Vakıf kayıtlarına göre debbağhaneye temiz su, şehir su yollarından farklı olarak, Beşçınar ve Zeytinlik Bağları denen yerlerden, büyük olasılıkla da şehrin kuzeybatısından, iki farklı koldan ulaştırılmaktaydı. IAM., 336, sayfa 34.

esnafının tamamının Müslüman olduğunu söylemek mümkündür. Zira diğer cemaatlere ait defterlerde debbağ mesleğine ait kayıt bulunmamaktadır. Debbağ dükkanlarının başladığı yerden itibaren cadde üzerinde yer alan Lonca Camii ve dükkanların nihayete erdiği Vardar Kalesi altında yer alan Debbağhane (Tabakhane) Camii de bölge sakinlerinin tamamen Müslüman esnaftan müteşekkil olduğuna işaret etmektedir. Öyle ki şehrin farklı mahallelerinde sakin olup, usta, çırak, halife statüsündeki toplam 200 kişilik bir grup debbağlık mesleğiyle ilişkiliydi.[1108] 1830 nüfus sayımlarına göre Debre Kazası'nın farklı köylerinden gelerek Selanik Debbağhanesi'nde çalışan, muhtemelen Arnavut asıllı, 38 debbağ kalfası bulunmaktaydı.[1109] Aynı zamanda Filibe, Avrethisarı, Karadağ, Bazargah, Kelemeriye, Langaza gibi yakın bölgelerden gelerek Selanik'e yerleşen az sayıda debbağ da şehirde ikamet etmekteydi.[1110] Bu bilgiler Selanik'in dericilik zanaatında Rumeli bölgesine etki eden bir eğitim merkezi vasfının da olduğunu düşündürmektedir. Nitekim geçici olarak şehre gelen ve kalfa statüsüne sahip olan işçiler, geriye döndüklerinde burada elde ettikleri tecrübeyi de beraberlerinde götürmüş olmalıdır. Bununla beraber debbağ esnafının şehir dışından işçi çalıştırması Selanik debbağhanelerinin iş yoğunluğunun fazlalığı ve buradaki kalifiye eleman eksikliğinden de kaynaklanmış olabilir. Rumeli'nin başlıca deri üretim merkezi olan Selanik'teki sektörün büyüklüğünü anlamak için başkentteki ve diğer büyük şehirlerdeki debbağhanelerle mukayese etmekte fayda vardır. Nitekim 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'te 144 debbağ dükkanı bulunurken, yakın tarihlerde bu sayı Şam'da 129[1111], İstanbul'da 84[1112], Edirne'de 80[1113], Bursa ve Ankara'da ise sadece 40'tı.[1114]

Bölgedeki debbağ esnafının güçlü bir lonca örgütü de mevcuttu. Lonca Camii yakınlarında debbağ loncasına ait bir yönetim merkezi bulunur[1115], burası işlenecek derilerin toplandığı ve adil bir şekilde debbağ esnafına dağıtıldığı bir deri borsası vazifesi görürdü.[1116] Şehir esnafının en güçlü para vakfı da yine debbağ loncasına aitti.[1117] Debbağ esnafına ait para

---

[1108] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11487; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11654; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11655.
[1109] BOA., NFS.d., 4956, sayfa 73.
[1110] Bunların sayısı 10'dur. BOA., NFS.d., 4956, sayfa 58-63.
[1111] Bu sayı "debbağ ve gerici esnafı" toplamı olarak zikredilmiştir. Ziya Kazıcı, "Bir Osmanlı İhtisab Defterine Göre Şam'daki Dükkanlar", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, İstanbul 1985, s. 247.
[1112] Cengiz Kırlı ve Betül Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, der. Fatmagül Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 16.
[1113] Sadık Emre Karakuş, *Osmanlı İdaresinde Edirne (1789-1839)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2018, s. 362
[1114] Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 229; Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri*, s. 136, 140.
[1115] 1856 yangını sonrasında İştira'da yeniden inşa edilen yerler arasında Lonca Camii ve "*debbağların lonca mahalli*" de bulunmaktaydı. BOA., İ.MVL., 426/18699.
[1116] Zeki Tekin, *Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İstanbulu'nda Dericilik*, (yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992, s. 13.
[1117] Selanik esnaf vakıflarının kayıtlarını içeren 336 numaralı sicil defterindeki bilgilere göre, debbağ esnafının sahip olduğu nakit varlığı diğer vakıflara kıyasla en yüksek olandı. Bkz. IAM., 336.

vakfı gelirleriyle debbağhanenin en önemli ihtiyacı olan su için, su yollarının ve çeşmelerin bakım masrafları, suyolcu maaşları başta olmak üzere camilerinin ihtiyaçlarının da görüldüğü lonca içerisinde kendi kendine yeten bir sistem teşkil edilmişti.[1118]

Debbağlardan sonra İştira'nın en kalabalık esnaf grubu kerestecilerdi ve bunların da büyük çoğunluğu şehirli Müslümanlardan oluşmaktaydı. Selanik ve etraf kazaları orman bakımından zengin olduğundan, iskelenin en makbul malları arasında keresteler de bulunurdu. Bununla beraber İstanbul'un, zaman zaman da tersanenin kereste ihtiyacı Selanik'e bağlı Kesendire ve Katrin dağlarından temin edilirdi.[1119] Selanik'ten diğer Osmanlı bölgelerine de kereste gönderilmekteydi. Örneğin Selanik karantina kayıtlarına göre 1841 yılının Aralık ayı başında Selanik'ten İzmir'e 450 tonu aşkın kereste nakledilmiş, Girid'e de sınırlı sayıda kereste yollanmıştı.[1120] Parmak Kapısı'na giden caddenin sol tarafında birçok keresteci dükkanı ve onların mahzenleri bulunurdu. Bununla beraber, iskeleyi koruyan Vardar Kalesi'nin top altı mesafesi kabul edilen büyük bir arsada, keresteciler mal yığardı. Söz konusu arsada ilk kez bir bina inşaatı, 1856'da şehrin Frenk sakinlerinden Jackie Abbott tarafından gündeme getirilmiş, yine ilk kez denizin bir kısmının doldurularak söz konusu boş arazide bir değirmen inşa edilmek istenmişti. Ancak iskelelerin güvenliği ve Vardar Kalesi'nin koruma vazifesini sürdürebilmesi için bu girişim merkezî otorite tarafından engellenmiş, bu boş arsaların devlet malı olma statüsü korunmuştu.[1121] Aynı yerde 1871 tarihli rıhtım planına göre büyük bir gümrük binası inşa edilmiş[1122], zamanla deniz dolgusunun artırılması ile Selanik'in modern liman tesisleri burada kurulmuştur.

İştira'da yer alan dükkan sayılarını tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Ancak başta Mısır Çarşısı, Üzümcüler Sokağı, Simsar Çarşısı, Keresteciler mahalli ve debbağhanenin kısacası İştira'nın büyük bir bölümünün harap olduğu 1856 yangınına ait raporlar buradaki esnaf hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. 1856 yangını sonrasında kale nizamına uygun olarak yeniden inşa edilen ve aykırı olup inşası yasaklanan yerlere ait tafsilatlı listeye göre, İştira yangınında yangından etkilenen dükkan, mahzen ve sair birimlerin toplamı 300 civarındaydı. Bu birimler arasında büyük kamu işletmeleri ve depoları yanında başta keresteci dükkanları olmak üzere, üzümcü, bakkal, limoncu, yemişçi, kahvehane, mismarcı, kömürcü, kürkçü ve tek tük berber dükkanları bulunmaktaydı. Yanan dükkanların önemli bir miktarı ise

[1118] IAM., 336, sayfa 33-34.
[1119] BOA., BEOAYN.d., 249, sayfa 136. Şubat 1841 yılında Tersâne-i Âmire ihtiyacı için Selanik'ten kereste nakline ilişkin kayıt için bkz. BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 19.
[1120] Yaklaşık on günlük sürede 4 seferde İzmir'e sevk edilen kerestenin miktarı 18.500 keyl (462,5 ton) dir. BOA., ML.VRD.d., 469.
[1121] BOA., İ.HR., 127/6414.
[1122] BOA., PLK.p., 797.

debbağhane ile ilgili olarak debbağ, ufakçı ve göncülere aitti. Bunlar haricinde İştira'yı tam anlamıyla bir tahıl borsasına dönüştüren onlarca sayıda tereke (zahire) mağazası da bölgenin esas sektörünü meydana getirmekteydi.[1123] Nitekim Rumeli'nin verimli arazilerinden toplanan tahıllar ülkenin ve Avrupa'nın pekçok bölgesine İştira üzerinden sevk edilmekteydi. Tahıl piyasası üzerinde önemli bir kontrol kuran bu mağazalar fiyatların belirlenmesinde de önemli rol oynamaktaydı.

1847 yılı başında un fiyatlarının iki katına çıkması sebebiyle yoksul Yahudiler ayaklanarak İştira'daki tereke mağazaları önünde nümayişde bulunmuş, bazı mağazaları ise yağmalamaya çalışmışlardı. Başlangıçta Hahambaşı Saul ve Yahudi cemaati önderleri tarafından organize edildiği düşünülen bu olaylar, Vali Yakub Paşa'ya göre İştira'dan çokça tahıl ihraç ederek fiyat artışına sebep olan yabancı tüccarlara gözdağı vermek isteyen bir takım Yahudinin tezgahıydı. Ayaklanan grup İştira'daki tereke mağazalarının satışlarına ket vururlarsa fiyatların düşeceğini ummuştu.[1124] Devam eden günlerde yaşanan benzer hadiseler (ve ülkenin diğer yerlerindeki benzer olaylar) sebebiyle Osmanlı Devleti tahıl ihracatını bir süre yasaklamak mecburiyetinde kalmıştı.[1125] Görüldüğü üzere İştira'daki ticari hareketlilik hem şehirlilerin günlük hayatına hem de geniş sahadaki ticari ilişkilere tesir edecek raddedeydi.

Çeşitleri hakkında yukarıda bilgi verilen İştira mağazalarının mülkiyet meselesi de değerlendirmeye muhtaçtır. Zira bahse konu 300 civarındaki dükkanın mal sahipleri üzerine yapılan incelemeye göre, sadece 37 Yahudi ve 15 Hristiyan mal sahibi tespit edilmiştir. Buna göre 1856 yangınında harap olan dükkanların %80'ninden fazlası Müslümanlara ait gayrimenkullerdi.[1126] Yangının tüm İştira'ya sirayet ettiği ve yanan yerlerdeki Müslüman gayrimenkullerinin oransal fazlalığı ışığında bu yüzdeyi İştira'nın tamamı için düşünmekte bir sakınca yoktur. Ancak şehir Müslümanlarının bölgedeki mülkiyet miktarına ait olan bu yüzdeye bakarak İştira esnafının da aynı oranda Müslümanlardan oluştuğunu iddia etmek mümkün değildir. Nitekim mülkiyeti Müslümanlara ait olsa da birçok dükkan ve mahzenin kira yolu ile gayrimüslimlerin tasarrufunda olabileceği unutulmamalıdır.

Gayrimenkul sahiplerinin kimlikleri de İştira'daki mülkiyet otoritesinin çeşitliliğine işaret etmektedir. Öyle ki bazı vakıf dükkanları yanında, şehir eşrafından tanıdık isimlerin bölgede dükkanları olduğu gibi, Rumeli'nin Selanik'e yakın kasabalarından ve Mısır gibi uzak bölgelerden gelen kimselerin de burada mülkleri mevcuttu. Bu kimseler memleketlerinden

---

[1123] BOA., İ.MVL., 426/18699.
[1124] BOA., A.MKT., 66/43.
[1125] Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri-II (1580-1838)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 32-33.
[1126] BOA., İ.MVL., 426/18699.

getirdikleri ürünleri İştira'da pazarladıkları gibi, buradan satın aldıkları mamul malları da yine kendi bölgelerine ulaştırarak iç ticaretin ana akslarını oluşturmaktaydı. Sirozlu Yusuf Paşa'nın oğulları yanında, Selanik'te idarî veya askerî görevi bulunan bazı kimselerin de İştira dükkanları arasında tek tük mülkleri bulunmaktaydı.[1127] Bu anlamda yabancı ülkelerle olan ticari ilişkiler ve buradaki yabancı tüccarların fazlalığı bir yana, Selanik'te ticaretin kalbi olan İştira'da Selaniklilerin gerek mülkiyet gerekse ekonomik olarak söz sahibi olduğu açıktı. Bu söz sahiplerinin başında ise daha önce Yahudi mahallelerindeki mülkiyet meselesinde de vurgulandığı üzere, Müslüman Selaniklilerin bulunduğu görülmektedir.

4.1.2. Çarşı ve Hanlar

19. yüzyılın ilk yarısında, senelerin birikimiyle meydana gelen güçlü ve çeşitli esnaf gruplarına ev sahipliği yapan Selanik şehri, belirli bölgelerde kurulmuş olan çarşıları, ürün ve hizmet üreten hanları yanında, zaman zaman kurulan pazarları ihtiva ederdi. Sur dışında yer alan İştira Bölgesi'nin aksine daha çok şehirliye hizmet eden bu çarşılarda Türkçe, Ladino, Rumca, Bulgarca başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin çok renkli etnik mozaiğini yansıtan birçok dil konuşulurdu. Dolayısıyla mahallelerde bulunan cemaat ayrışmasının aksine buralarda iç içe geçmiş bir sosyo-ekonomik hayat yaşanırdı. Mahalle sokaklarına göre gün boyu kalabalık olan Selanik çarşılarında hareket eksik olmazdı.

Şehrin büyük çarşıları geniş bir sahaya yayılmamıştı. Nitekim şehir topografyasının çoğunluğunu işgal eden mesken alanlarından arda kalan sınırlı sayıda arazi çarşıya dönüşmüştü. Selanik şehrinin sosyo-ekonomik hayatının dinamiklerini keşfedebilmek için bu hareketli çarşıların ayrıntılarını anlamak gerekir. Çarşılarda hizmet veren esnaf grupları, bunlara ait dükkan sayıları ve muhteviyatlarından ileride bahsedileceğinden burada, çarşıların şehir içindeki dağılımı ve vakıflarla olan ilişkilerine temas edilecektir. Bunun yanında ise her biri adeta bir çarşı sokağını ihtiva eden şehrin hanları hakkında bilgi verilecektir.

Selanik şehrinin ana çarşısı, Yalı Kapısı'ndan başlayarak Vardar Caddesi'ne kadar uzanan ve Yahudi mahalleleri arasında konumlanan Büyük Çarşı'ydı. Batısında Frenk Mahallesi, doğusunda Un Kapanı, güneyinde ise Aya Mina Kilisesi'nin bulunduğu bu geniş alanın merkezinde Bedesten vardı. İrili ufaklı sokaklardan müteşekkil olan bu çarşıda her bir sokak orada bulunan esnaf grubunun ismiyle anılır, dolayısıyla sokaklara o mesleğin çarşısı olarak isim verilirdi. Şehrin ünlü yangınlarının birinci mağduru her zaman bu çarşıydı, nitekim ileride de temas edileceği üzere, yangınlar genellikle geceleyin kimsenin bulunmadığı

[1127] BOA., İ.MVL., 426/18699.

dükkanlardan zuhur eder ve önü alınmaz bir surette tüm çarşıya sirayet ederdi. Bu sebeple sürekli harap olan Büyük Çarşı tarihi birikimin üzerine tekrar tekrar inşa edilmişti.

Yüzyıl ortasına ait olması muhtemel tarihsiz bir plana göre, Selanik Büyük Çarşısı Vardar Caddesi ile kuzeydeki Tahtakale Çarşısı'ndan ayrılmaktaydı. Caddenin güneyinde birbirine yaslanan ahşap-kârgir dükkanların meydana getirdiği sokaklar ve dükkan blokları arasında iç avlular bulunurdu. Bedesten ile Vardar Caddesi arasında, bugün mevcut olmayan bir güzergahta Karılar Pazarı (Avrat Çarşısı) ve ilerisinde ise Yorgancılar Çarşısı yer alırdı. Avrat Çarşısı'nın başlıca sakinleri tamamı Yahudi olan çerçi esnafıydı[1128] ve bu sokakta kadınların rağbet ettiği tuhafiye eşyaları satılırdı. Yorgancılar Çarşısından güneye dönüldüğünde ise bugün Karipi sokağına tesasüf eden yerde Bit Pazarı bulunurdu. Bit Pazarından güneye gidildiğinde ise günümüzün Papadopoulo sokağı üzerinde İstanbul Çarşısı vardı. Bu çarşı İstanbul'dan gelen ürünlerin satıldığı yer değil İstanbul (İslambol/İstanbulin) isimli bir tür kumaş üreten esnafın bulunduğu mevki olmalıydı. Öyle ki aynı yere tesadüf eden "*Bedesten civarında İslambolcu*" esnafına ait 20 dükkan bulunurdu.[1129] Çarşının bulunduğu sokak üzerinde Selanik Mevlevî Şeyhi Mehmed Ali Efendi'nin mülkü olan[1130] ve Pabuççu esnafının ikamet ettiği Pabuççu Hanı ve hemen yanında da şehrin büyük hanlarından Sulu Han bulunurdu. Âb-i Cedîd su yolundan su temin eden ve avlusunda bir çeşme ile bir pınar (su havuzu) bulunmasından ötürü bu ismi aldığı anlaşılan Sulu Han, üst katında 24 adet oda, zemin katta ise 21 adet demir kapılı dükkana sahip iki katlı büyük bir yapıydı. Sultan Bayezid Han vakfına ait olan ve 1838 yılında Cizyedar Elhac Hasan Ağa'nın tasarrufunda bulunan bu hanın bir aylık kira geliri 2.036 kuruştu.[1131] Sulu Han'ın yan sokağında Sandıkçılar karşısında ise bugün hala ayakta olan Bedesten bulunur, Bedesten yanında ise kürkçü esnafının toplandığı sokak yer alırdı.[1132] İstanbul Çarşısı'nın diğer ucunda ise Vardar Caddesi'ne kadar uzanan sokakta Çubukçular Çarşısı ve Arpacılar İçi denen çarşı bölümleri yer alırdı. (Bkz. Görsel 4.3)

[1128] IAM., 219, sayfa 64.
[1129] Bkz. 1827/1828 yılı ihtisab kayıtları, BOA., HAT., 736/34936-A.
[1130] Pabuççu Hanı'nın Şeyh Mehmed Ali Efendi'nin mülkü olduğu vakıf defterlerinin satır aralarında görülmektedir. Bkz. IAM. vakıf defteri num. 14, sayfa 16.
[1131] IAM. vakıf defteri num. 14, sayfa 16.
[1132] IAM. vakıf defteri num. 7, sayfa 21.

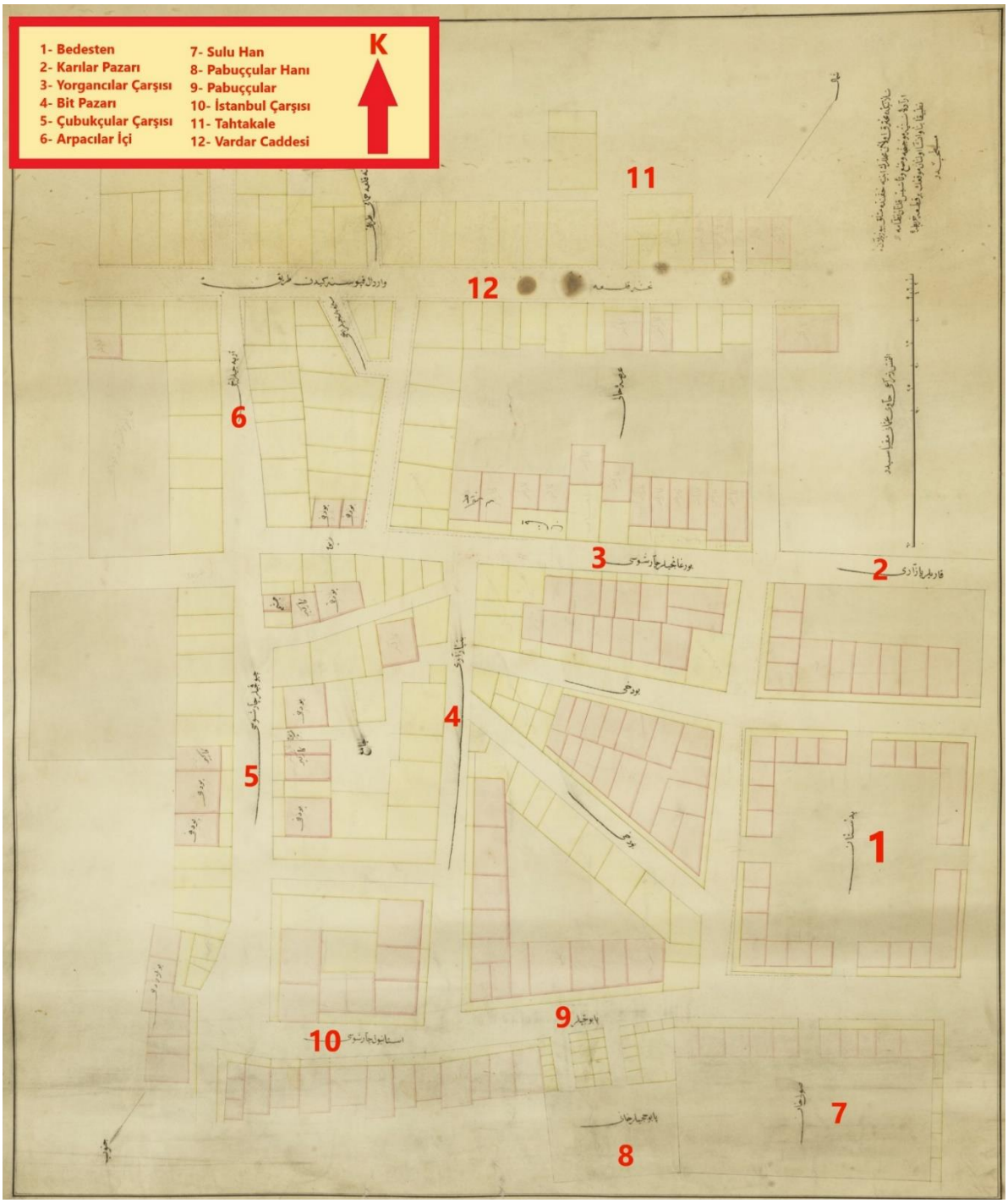

Görsel 4.3 Selanik Büyük Çarşı Planı (BOA., PLK.p., 800)[1133]

Büyük Çarşı'nın kuzeyinde yani Vardar Caddesi üzerindeki Hamza Bey Camii'nin bulunduğu mevkiye Tahtakale denirdi. Tahtakale'nin bir kısmı Vardar Caddesi üzerindeki dükkanlardan oluşurdu. Caddenin kuzeyinde ise Tahtakale Hamamı'na giden sokak ile bu sokağa bağlanan ara yolların tamamı Tahtakale Çarşısı olarak bilinirdi. Bu çarşının en önemli özelliği ise Hamza Bey Camii arkasında kalan büyük Kervansaray'dı. Texier ve Pullan'ın 1864'te yayımladığı plana göre, orta bölümü avlulu olup etrafında yabancıların ikamet ettiği

[1133] Plan üzerinde numaralandırmalar tarafımızdan yapılmıştır.

odaların ve büyük bir ahırın yer aldığı Kervansaray'ın sokağa bakan cephelerinde esnaf tarafından kullanılan dükkanlar bulunurdu. Klasik dönem Türk mimarisinin özelliklerine sahip[1134], iki katlı büyük bir yapı olan Kervansaray bu sayede hem bir geçici konaklama merkezi hem de alışveriş merkezi olarak kullanılırdı.[1135] 19. yüzyılın ilk yarısında buraya Yamaklar Hanı denirdi ve han Haremeyn-i Şerifeyn vakfına bağlıydı.[1136] Nitekim 1834 yılında Asâkir-i Mansûre kışlasına dönüştürülmesi planlanan Yamaklar Hanı'nın arşiv evrakı arasında yer alan planı[1137] ile otuz yıl sonra Texier-Pullan'ın çizdiği plan aynı yapıya aittir. İki yapının tariflerinde de bina Hamza Bey Camii'nin hemen kuzeyinde olarak belirtilmiştir.

Yamaklar Hanının yanında Araplar Çarşısı ve Araplar Kahvesi bulunurdu.[1138] Yine aynı bölgede ismini büyüklüğünden alan Han-ı Kebir şehrin önemli hanlarındandı. Han-ı Kebir'in mülkiyeti Gazi Mustafa Paşa vakfına ait olup içerisinde Müslüman sarraç esnafından bazı kimseler başta olmak üzere, Yahudi ve Rum esnafın oturduğu toplam 32 dükkan bulunurdu. Han içerisinde iki oda ise tulumbacılara tahsis edilmişti. Bunlardan birinde tulumbacılar ikamet ederken, diğer odada tulumbalar muhafaza edilmekte ve çarşıda meydana gelecek muhtemel bir yangın için hazır bekletilmekteydi.[1139] Hamza Bey Camii'nin etrafında gelişen bu iş ağları ve sosyal yaşamın önemli bir parçası ise yine caminin hemen yanında bulunan saraçhaneydi.[1140] Ulaşım ve taşımacılıkta en önemli vasıta olan at ve sair hayvanların koşum takımları başta olmak üzere her türlü ihtiyacının temin edilebildiği saraçhanenin, şehrin ana güzergahı olan Vardar Caddesi üzerinde bulunması tesadüf değildi. Hamza Bey Camii'nin hemen kapı önünden başlayan sokakta ise ayakkabıcı ve çizmeci esnafının toplandığı Haffafan Sokağı yer alırdı.[1141] Biraz ilerde Tahtakale de ise Selanik'in önemli dokuma ürünlerden abaların satıldığı Abacıyan Sokağı ve hayvan kılından mamul birçok eşyanın üretildiği Muytablar Çarşısı bulunurdu.[1142]

Vardar Caddesi'nin güneyinde bulunan Büyük Çarşı ve kuzeyinde yer alan Tahtakale'den başlayan, farklı esnaf gruplarının bulunduğu sokaklar küçük çarşı aralıklarını meydana getirerek Kelemeriye Kapısı yönünde devam ederdi. Nitekim Cadde üzerinde daha

---

[1134] Kervansarayın Bizans dönemine ait olduğunu iddia eden Texier ve Pullan karşısında, Semavi Eyice bunun asılsız olduğunu ve yapının mimarî özellikler itibariyle tam bir Türk eseri olduğunu belirtir. Eyice, "Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selanik", s. 482.

[1135] Kervansaray'ın ayrıntılı planı 1864'te Texier-Pullan tarafından yayımlanmıştır. Texier ve Pullan, *Byzantine Architecture*, s. 130.

[1136] BOA., HAT., 1269/49177-D.

[1137] BOA., HAT., 1269/49177-E.

[1138] IAM. vakıf defteri num. 14, sayfa 138, 143, 144.

[1139] Han-ı Kebir'de ikamet eden esnafın ayrıntıları vakıf defterinin numarasız olan iç kapak sayfasına not edilmiştir. Bkz. IAM. vakıf defteri num. 14.

[1140] IAM. vakıf defteri num. 14, sayfa 32.

[1141] IAM. vakıf defteri num. 14, sayfa 5.

[1142] IAM. vakıf defteri num. 7, sayfa 18.

doğuda yer alan Bey Hamamı ve hemen yanındaki Bıyıklı Süleyman Ağa Camii'nin bulunduğu yere Çarşıbaşı denirdi.[1143] Tahtakale ile Bey Hamamı arasında Kazancılar Çarşısı ve Kazancılar Camii bulunsa da burası Yahudi Rogos mahallesinin sınırları içerisindeydi. Aynı şekilde caddenin güneyinde, Bedesten'den Çarşıbaşı denen mevkiye kadar farklı esnaf gruplarının ikamet ettiği sokaklar Kadı ve Pulya gibi büyük Yahudi mahallelerinin sınırlarında bulunurdu.

Şehrin sosyo-ekonomik hayatının önemli bir bölümünü ihtiva eden Kapan-ı Dakik (Un Kapanı)[1144] ve Kapan-ı Galle, Çarşıbaşında Bey Hamamı civarında konumlanmıştı.[1145] Şehrin, un başta olmak üzere çeşitli tahıl ürünlerinin satışı buralarda yapılsa da farklı esnaf gruplarına ait dükkanlar, küçük çaplı hanlar ve birçok Yahudi haneleri burada iç içe bir mozaik oluştururdu.[1146] Kapan-ı Galle'de sadece Sultan Bayezid Han vakfına ait olan toplam 53 dükkan vardı. Bunlar genellikle Müslüman ve Yahudi esnafın tasarrufunda bulunurdu.[1147] Kapanlar şehir idarecilerinin yakın takibindeydi. 19. yüzyılın başında Kapan-ı Galle kantarları iltizamla işletilmiş[1148], yüzyılın ortalarında ise un ve tahıl gibi ahalinin temel ihtiyaçlarının temin edildiği bu kapanlarda devlet kontrolü had safhaya çıkartılarak buralara beratla kapıcı ve kantarcılar tayin edilmişti.[1149] Nitekim Selanik Emtia Gümrüğü işletmesine dahil olan Kapan-ı Dakik ve Kapan-ı Galle'den bâc olarak toplanan pazar vergileri gümrük gelirlerine dahil edilmekteydi.[1150]

Kapan-ı Dakik'de un fiyatlarında yaşanan artışlar tüm şehri seri bir şekilde etkilemekte ve şikayet konusu olmaktaydı. 1847 yılında Avrupa'ya yapılan tahıl ihracatının artışı sebebiyle Kapan-ı Dakik de 30 para olan un, bir anda 55 paraya yükselmiş ve yoksul Yahudi halkının temsilcisi Hahambaşı durumu valiye şikayet etmişti.[1151] 1860 yılında "*havayic-i zaruriye-i beşeriye*" olan ekmek fiyatlarını ucuzlatmak için buğday ve una narh koymak isteyen Selanik valisi, şehirde un fabrikaları da bulunan Yahudi iş adamı Allatini tarafından İstanbul'a şikayet edilmiş, pahalılığın suçu ekmekçi esnafına yüklenerek un ve buğdaydaki narh tekrar kaldırılmıştı. Halbuki eskiden beri buğday ve una narh koymak devletin adeti olmayıp, ekmeğe

---

[1143] IAM. vakıf defteri num. 14, sayfa 35.
[1144] Un Kapanı, Fındık ve Pulya mahallelerinin sınırında, Bey Hamamı'nın güneyine tesadüf eden mevkide yer almaktaydı. IAM. vakıf defteri num. 14, sayfa 37; Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis,* s. 167.
[1145] Kapan-ı Galle, Bey Hamamı ve Bıyıklı Süleyman Ağa Camii yanında, birden fazla binadan müteşekkil bir alanı ifade etmektedir. Bu hususta ayrıntılar için bkz. IAM. vakıf defteri num. 14, sayfa 11, 20, 22.
[1146] IAM. vakıf defteri num. 14, sayfa 141, 142.
[1147] IAM. vakıf defteri num. 32, 59-67.
[1148] Mart 1801'e ait Emtia Gümrüğü hasılatı arasında "*Kapan-ı galle kantarı bedel-i iltizamı*" da yer almaktadır. BOA., C.ML., 345/14206.
[1149] 1845 yılında Kapan-ı Dakik kapuculuğu beratına sahip olan Mehmed İzzet, Akçe Mescid mahallesinde ikamet etmekteydi. Bkz. BOA., ML.VRD.TMT.d., 11487, sayfa 156. Kapan-ı Dakik bevvablığına tayin hakkında bkz. IAM., 233, sayfa 83. Kapan-ı Dakik kantarcılığına tayin hakkında bkz. BOA., C.BLD., 135/6704.
[1150] Yüzyılın ilk yarısına ait gümrük geliri örnekleri için bkz. BOA., C.ML., 114/5060; BOA., C.ML., 345/14206; BOA., ML.VRD.d., 95; BOA., ML.VRD.d. 139.
[1151] BOA., A.MKT., 66/43.

konan narhla fiyatlar kontrol edilmekte, kapanlardaki hammaddeye müdahale edilmemekteydi.[1152] Bu anlamda kapanlardaki devlet kontrolü mal akışı ve ticaret barışının temininden ileriye gidememekte, fiyatlar zahire tüccarlarının kontrolünde kalmaktaydı.

Şehrin merkezindeki çarşılar yanında şehrin giriş kapıları ile bazı Rum ve Yahudi mahallelerinde de çarşılar vardı. Bilinenler arasında Kadı mahallesinde Büyük Pazar, Rogos mahallesinde Küçük Pazar ve Ayasofya mahallesinde Ayasofya Küçük Pazar'ı olarak bilinen alışveriş yerleri bulunurdu.[1153] Ayasofya Camii avlusunda ise her Cuma günü Selanik dışından köylülerin erzak ve sair ürünlerini getirip sattıkları bir pazar kurulur, bölgedeki kalabalık Yahudi nüfusu ile Cuma namazı için camiye gelen Müslümanlar birçok ihtiyaçlarını bu pazardan temin ederdi.[1154] Büyük Rum mahalleleri olan Tuzlu Çeşme, Panaguda ve Aya Pat mahallerinin kesiştiği, Kelemeriye Kapısı önünde bulunan tarihi Galerius Kemeri'nin olduğu bölge ise Rum esnafının yoğun olduğu Kemeraltı Çarşısı'nı meydana getirirdi. Burada özellikle Rum meyhanecilerin dükkanları ve şerbethaneler bulunurdu.[1155] Bunun yanında caddenin ilerisinde Çarşıbaşı, Kapan-ı Dakik, Tahtakale gibi yerlerde Rum ve Bulgarların işlettiği toplam 32 şerbethane faaliyet gösterirdi. Osmanlı tebaası olan Rum ve Bugarların 32 adet şerbethanesi yanında şehirde bulunan konsolosların işlettiği 7 şerbethane daha vardı. Bu çerçevede 1841 yılında Selanik'teki şerbethane toplamı 39'du.[1156]

Rumların faaliyet gösterdiği önemli bir çarşı da Aya Nikola mahallesi dahilinde bulunan Kule Çarşısı'ydı.[1157] Müslümanlardan ziyade Rum ve Yahudilerin dükkan açtığı önemli bir merkez ise Yalı Kapısı yakınında, Aya Mina Kilisesi'nin arkasında bulunan ünlü Balık Pazarı ve Mezeciler Çarşısı'ydı.[1158] Yalı Kapısı'nın hemen önünde bulunan ve yangınlarda birçok kez yanan ünlü Girit Hanı da Yunan tebaasından olduğunu iddia eden müstemen Hristo isimli bir zımminin mülkiyetindeydi.[1159] Müstemen Hristo'nun temettuat kaydına göre Girid Hanı içerisinde 5 mahzen ve 5 dükkan yanında, 13 oda ve 1 de kahvehane bulunmaktaydı.[1160] Bölgenin en ünlü hanları arasında ise, bulunduğu Yahudi mahallesine ismini de vermiş olması muhtemel olan Malta Hanı vardı. Aynı bölgedeki Boşnak Hanı da eskiden beri oradaydı.

[1152] BOA., HR.MKT., 347/12. Aynı dönemde, başkent İstanbul'da ise zahire kapanlarında sıkı bir fiyat kontrolü ve narh uygulaması yapılmakta, İstanbul'un zahire ihtiyacının karşılanabilmesi için devlet tarafından sürece müdahil olunmaktaydı. Salih Aynural, "Kapan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIV, s. 338.
[1153] IAM. vakıf defteri num. 7, sayfa 9.
[1154] BOA., A.MKT.NZD., 103/47.
[1155] IAM. vakıf defteri num. 7, sayfa 71.
[1156] Şerbethane sahipleri ve mevkileri ile ilgili liste için bkz. IAM., 240, sayfa 58-59.
[1157] IAM. vakıf defteri num. 7, sayfa 72. Bkz. Görsel 2.8.
[1158] IAM. vakıf defteri num. 7, sayfa 1. IAM. vakıf defteri num. 14, sayfa 18, 23.
[1159] BOA., İ.MVL., 426/18699, sayfa 2.
[1160] Bkz. Selanik müstemenleri temettuat defteri sıra numarası 37. BOA., ML.VRD.TMT.d., 11464.

Vardar Kapısı yakınlarında bezirhane (yağhane) gibi bazı işletmelerle şehre dışarıdan gelenlerin ikamet ettiği bazı hanlar bulunurdu. Bunlardan biri Derviş Hanıydı.[1161] Selanik'te yabancıların ikamet ettiği hanlar içerisinde genellikle nalbant esnafı da ikamet ederdi. Öyle ki esnaf dükkanlarının listelendiği ihtisab kayıtlarında "*hancıyân ve nalbandân*" esnafı birlikte kaydedilmişti. Hancı esnafının verdiği hizmetlerin ücret tarifesi içerisinde de yine söz konusu birlikteliğe delalet eden nal fiyatları bulunurdu.[1162] 1828 yılı kayıtlarında hancı ve nalbant esnafı toplamı 54 iken[1163], bu sayı on yıl sonra 39 olarak kaydedilmişti.[1164] Selanik hanlarına ilişkin 1845 yılına ait bir evrak ise şehir içerisinde bulunan hanların sayısını 64 olarak göstermektedir.[1165] Günümüz bakış açısıyla, şehir içerisinde 64 adet otel bulunması anlamına gelen bu bilgi 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'teki yolcu sirkülasyonu ve yabancı ikametinin fazlalığına kanıt olarak gösterilebilir. Bu hanlarda yatak kiralama, tek başına oda kiralama veya bir odada altı-yedi kişiyle birlikte konaklama mümkünken, ziyaretçilerin hayvanlarına da ot, arpa, yem gibi hizmetler sunulmaktaydı.[1166] Selanik hanlarının sayısı o kadar fazlaydı ki her hanın yanında küçük de olsa mutlaka bulunan otlakhaneler[1167] 1845 yılında sorun yaratmıştı. Şehirde ekonomik menfaatlerini korumayı birinci vazife olarak gören müstemen taifesinin şikayetine göre, bu otlakhanelerin varlığı yangınlar için büyük bir risk ve tehlike arz etmekteydi. Otlakhanelerin şehir dışına çıkarılmasını talep eden müstemenler konsolosları vasıtasıyla valilik üzerinde baskı kurmaya çalışmış, fakat hem şehirdeki hayvan yoğunluğunu hem de bu otlakhanelere taze ot temin eden köylülerin ekonomik menfaatini gözeten hancı esnafı buna karşı çıkmıştı.[1168]

Selanik çarşı, pazar ve hanları hakkında verilen bilgiler ışığında bir başka değerlendirme de bunların mülkiyeti hususunda yapılmalıdır. Yukarıda da zaman zaman bahsedildiği üzere birçok çarşı ve handa vakıf malları bulunmaktaydı. Şehirde yer alan ticaret merkezlerindeki vakıf mülklerine ait kesin bir oran ifade etmek çok zordur. Ancak şehrin önemli vakıflarından olan Sultan Bayezid Han vakfı üzerinden yapılacak bir değerlendirme bu hususta bazı ön fikirlerin oluşmasına yardımcı olmuştur. Sultan Bayezid Han vakfının şehirdeki farklı çarşı, kapan, sokak ve hanlarda yer alan işletmelerdeki mülklerini gösteren aşağıdaki tabloya göre,

---

[1161] IAM. vakıf defteri num. 14, sayfa 33.
[1162] IAM., 217, sayfa 63.
[1163] BOA., D.BŞM.d., 42063.
[1164] BOA., ML.VRD.d., 81.
[1165] BOA., MVL., 60/15.
[1166] Örneğin 1844 yılı sonunda hanlarda bir kişilik yatak ücreti 10 para iken, büyük hanlarda tek başına oda kiralamanın geceliği 30 para, beş-altı kişilik bir odanın kirası ise gecelik 60 paraydı. Bkz. İlgili narh defteri, IAM., 217, sayfa 51.
[1167] Taze ot depo edilen yerler.
[1168] BOA., MVL., 60/15.

vakfın gayrimenkulleri 431 dükkan/mahzen ve 60 dolap olarak hesaplanmıştır. Bunlara, arsası Sultan Bayezid Han Vakfı'na ait olup üzerindeki iş yeri farklı vakıfların (20 vakıf) mülkiyetinde bulunan yerler de dahildir.[1169]

Tablo 4.1. Sultan Bayezid Han Vakfının Selanik Çarşılarında Yer Alan Mülkleri. (IAM., vakıf defteri num. 34)

Mülklerin Bulunduğu Yerler	Mülkler
Bedesten	47 mahzen / 60 dolab
Sulu Han	52 dükkan / oda
Kervansaray Sokağı	24 dükkan
Han-ı Kebir	28 oda
Sulu Han Sokağı-Sandıkçıyan Sokağı	31 dükkan / mahzen
Attaran Sokağı	28 dükkan
Üzümcüyan Sokağı	8 dükkan
Tahtakale Sokağı	24 dükkan
Haffafan-Kazzazan Sokağı	28 dükkan
Takyeciyan Sokağı	17 dükkan
Nalcıyan Sokağı	17 dükkan
Abacıyan-Yorgancıyan-Kavukçuyan Sokakları	15 dükkan
Bacakcıyan Sokağı	14 dükkan
Kazgancıyan Sokağı	13 dükkan
Eskiciyan Sokağı	17 dükkan
Kapan-ı Galle	53 dükkan
Balık Pazarı ve Senklikahve	15 dükkan
Toplam	**431 dükkan/mahzen ve 60 dolab**

1837-1838 tarihlerine ait vakıf defterinden elde edilen bu bilgiler yakın dönemli ihtisab kayıtlarında yer alan şehrin toplam iş yeri (dükkan/mahzen/han) sayılarıyla (ki bu sayı ortalama 1.300 adet iş yeridir[1170]) birlikte değerlendirildiğinde iş yerlerinin %33-35 oranındaki bir kısmının mülkiyetinin sadece Sultan Bayezid Han vakfına ait olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber şehrin önemli vakıflarından Makbul İbrahim Paşa (Ayasofya) vakfının Tahtakale, Kapan-ı Galle, Küçük Pazar gibi çarşılardaki mülkleri[1171] ve birçok küçük vakfa ait çeşitli gayrimenkuller de düşünüldüğünde Selanik'te ticaret mahallerinin neredeyse yarısının vakıflara ait olduğunu söylemek mümkündür.[1172]

[1169] Büyüklü-küçüklü 20 vakıf, işgal ettikleri arsalar sebebiyle "*mukataat-ı zemin*" adı altında Sultan Bayezid Han vakfına kira ödemekteydi. IAM. vakıf defteri num. 34, sayfa 70.

[1170] İhtisab kayıtlarında Mart 1839'da faal iş yeri sayısı 1.462, Nisan 1839'da 1.194, Mayıs 1839'da 1.372'dir. BOA., ML.VRD.d., 81. Bu sayı Ekim 1839'da 996, Kasım 1839'da 1.215, Aralık 1839'da 1.278'dir. BOA., ML.VRD.d., 149.

[1171] IAM. vakıf defteri num. 30.

[1172] Örneğin, Selanik'te mülkleri bulunan Hüsrev Kethüda Vakfı'nın Balık Pazarı, Attaran ve Sandıkçıyan Sokakları, Büyük Pazar, Vardar Kapısı ve Yalı Yolu gibi çarşı mahallerinde dükkan, han ve menzilleri bulunurdu. Kaçan Erdoğan, "Hüsrev Kethüda Vakfı", s. 77. Şehrin önemli vakıflarından Yakub Paşa Vakfı'nın ise 1785 yılına ait kayıtlara göre Büyük Pazar, Küçük Pazar, Tahtakale, Vardar Kapısı ve Bey Hamamı'nın yer aldığı Çarşıbaşında birçok dükkan mülkiyeti bulunurdu. Meral Bayrak Ferlibaş, "Selanik'teki XVI. Yüzyıla Ait Vakıflardan Biri: Yakub Paşa'nın Vakıf Eserleri ve Vakfettikleri", *Belleten*, 84/299, Ankara Nisan 2020, s. 107-108.

Gelirlerini tamamen beyan etmeyip vergi yükümlülüğünü azaltmak isteyen şehir sakinleri sebebiyle şehrin ekonomik durumunu tam manasıyla yansıttığını iddia edemeyeceğimiz temettuat defterleri, 1845 yılına ait beyanlara göre cemaat mensuplarının sahip olduğu şahıs mülkleri hakkında bazı fikirler vermektedir. Temettuat defterleri ayrıntılarına göre 19. yüzyılın ortasında şehirde dükkan, mahzen, han ve bunun gibi iş yeri mülkiyetine sahip olanlar oldukça azdı ve buraların mülkiyeti az sayıda şahsın elinde bulunmaktaydı.[1173] Nitekim bu sayı Müslüman cemaatinde 538 dükkan, 128 mahzen ve 41 han iken[1174], Hristiyan cemaatinde 158 dükkan, 27 mahzen, 3 han,[1175] Yahudi cemaatinde ise 158 dükkan, 63 mahzen ve 2 han olarak kayda geçmişti.[1176] Kayıtlarda, zımmi Osmanlı tebaasından olup başka bir devletin tabiyetine geçtiğini idia eden müstemen taifesinin ise 31 dükkan, 25 mahzen ve 1 de hanın mülkiyetini üzerinde bulundurduğu görülmektedir.[1177] Genel bir fikir oluşturmak için yeterince geçerli olan bu rakamlar, vakıf mülkleri sayısına eklendiğinde, ihtisab kayıtlarındaki toplam iş yeri sayılarına yakın rakamlara ulaşılmaktadır. Bu durum rakamların geçerliliğine anlam katarken, Selanik çarşılarının mülkiyet dağılımı konusunda söz söylemeyi de mümkün kılmaktadır. Buna göre şehir nüfusunun nerdeyse yarısını teşkil eden Yahudi cemaatinin çarşılarda yer alan gayrimenkulleri oldukça sınırlıdır. Bu husus Yahudi esnafın genellikle kira yerlerinde faaliyet gösterdiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Yahudilerin meskenlerinde de benzer bir durumun olduğu daha önce belirtilmişti. Şehir Hristiyanlarının çarşılardaki iş yerleri ise genellikle kendilerinin faaliyet gösterdiği mülkler olup bir kısmının ise kiralanan dükkan ve mahzenlerde ikamet ettiği anlaşılmıştır. Müslüman cemaati mensuplarının diğer cemaatlere nazaran oldukça yüksek olan dükkan ve mahzen sayıları ise bunların genellikle kiraya verilmekte olduğunu ve cemaat mensuplarının en önemli gelirleri arasında kira ücretlerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Kayıtlarda, bazı şahısların tek tük değil, onlarca dükkan ve mahzene sahip olduğu da görülmektedir. Bu durumda ekonomik gücü yüksek kimselerin çarşılar üzerinde mülkiyet hakimiyeti kurduğunu söylemek de mümkündür. Tüm bu veriler Selanik ekonomisinde

[1173] Temettuat defterlerinden derlenen dükkan, mahzen, han gibi iş yeri mülkiyetlerine ait rakamlarda küçük sapmalar olması muhtemeldir. Nitekim yüzlerce sayfadan müteşekkil defterler satır satır incelenmiş olsa da gözden kaçan hususların olması beklenir. Ancak bu farklar, değerlendirme konusu olan rakamların ifade ettiği anlamları değiştirmeyecektir.
[1174] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11487; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11654; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11655.
[1175] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11536; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11566; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11609; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11621; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11635; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11671; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11682; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11725; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11761.
[1176] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11466; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11470; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11537; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11546; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11577; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11587; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11620; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11679; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11699; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11719; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11726; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11758; BOA., ML.VRD.TMT.d., 17652.
[1177] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11464.

mülkiyet bağlamında vakıfların ve Müslüman cemaati mensuplarının gücünü ortaya koyarken sayıca kalabalık olan Yahudi cemaatinin gayrimenkul konusunda girişimci davranmadığını da düşündürmektedir

4.2. Çarşıda Teftiş, Nizam ve Çeşitlilik

Osmanlı şehrinde ekonomik hayatın kontrolünde birinci sırada kadı bulunmaktaydı. Fakat adlî, beledî, idarî ve sair görevlerinin yoğunluğu içerisinde diğer görev gruplarında olduğu gibi ekonominin kontrolü vazifesinde de kadıların yardımcıları sorumluluk alırdı. Selanik çarşı ve pazarlarında düzen ve adaleti temin etmek, buralardan vergiler sayesinde gelir elde eden merkezî otoritenin de arzuladığı bir durumdu. Öyle ki geçmişten beri ihtisab vergisi başlığı altında alınan birçok verginin toplanmasından sorumlu olan muhtesipler, düzen ve adaletin teminiyle de meşgul olurdu.[1178] Esnaf arasında çalışma barışını temin eden loncalar ise çarşı-pazarın nizamının korunmasında muhtesip ve kadı nezdinde sorumlu, vergi ve sair mükellefiyetler hususunda ise esnafın temsilcisi olarak söz sahibiydi.[1179] Hele ki Müslüman ve gayrimüslim esnafın müşterek loncalarda örgütlü olması[1180], esnafın iradesinin daha iyi temsil edilmesini sağlıyordu. Bu anlamda kadı başkanlığındaki ekonominin kontrol ve düzeni, birçok memurun içerisinde bulunduğu ve sonunda esnaf temsilcilerinin de dahil olduğu karşılıklı yetki ve sorumluluklar zinciriyle birbirine bağlanmıştı.

Çarşının en önemli gündemi olan fiyatların belirlenmesinde yani narh koyma da yetkili kadı olsa da bu sürece lonca kethüdalarının da etkin katılımı sağlanırdı. Kendi esnaf grubunun menfaati için zaman zaman farklı loncalarla karşı karşıya gelen kethüdalar ise meselelerin çözümünde yine adaletine güvenilen kadıya müracaat ederdi.[1181] 1829 yılında bakkalların satmasına izin verilen pirinç, fasulye, mercimek, nohut, bakla, zeytin, havyar, sarımsak, şehriye, dakik, irmik, nişasta, zeytin yağı ve mum yağı gibi ürünleri duhancı (tütüncü) ve attar dükkânlarının da sattığından şikayetçi olan bakkallar[1182], tütün ve toz kahve sattıkları için bu

---

[1178] Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri*, s. 119.
[1179] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 297; Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri*, s. 126-127.
[1180] 19. yüzyılın başında Selanik esnaf loncalarının en az dörtte biri müşterek olmalıydı. Quataert, 2004: 262. 16. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen Sefarad Yahudilerin Müslüman esnaf loncalarına dahil olması eldeki kaynaklara göre şimdilik en erken 17. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 65. İstanbul için yapılan bu tarihlendirmenin Selanik için de mümkün olması ve 17. yüzyıl itibariyle loncalarda Yahudi esnafın da bulunması muhtemeldir. Nitekim Antikçağ ve Ortaçağ Yahudileri arasında dahi mevcut olan esnaf örgütleri, Selanik'te hahamların da destek verdiği bu anlamda diğer cemaatlerle ortak örgütlenmeyi de teşvik eden bir geleneğe sahipti. Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique, Tomes VI et VII*, s. 220.
[1181] Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri*, s. 124-125.
[1182] IAM., 220, sayfa 42.

sefer duhancılar tarafından kadıya şikayet edilmişti.[1183] İki grubun arasındaki tartışma kadının verdiği karar ile nihayete ermiş, lonca mensupları hangi dükkanda nelerin satılabileceğine dair kesin kurallara riayet etmek zorunda kalmıştı. Zaman zaman yaşanan bu türden münakaşaların çözüm yeri her zaman kadılık makamıydı. Bununla beraber bazı esnafın aynı işle meşgul olan sair esnafla olan problemleri ya da loncaların belirlediği meslek sınırları dışında hareket edenlerin yarattığı huzursuzluklar da kadıya müracaatla halledilirdi.

19. yüzyılın ilk yarısı şüphesiz kadim çarşı örgütlenmesinin fizikî, meslekî ve malî olarak devam ettiği bir dönemdi. Nitekim varlıkları çok eskiye dayanan Selanik çarşı ağalığı müessesine 1857 yılına gelindiğinde hala tayin yapılmaktaydı.[1184] 1826 yılına kadar, silahlı bir güç olmak yanında ekonomik hayatın dokusuna yerleşen ve çarşıların kontrolünde rol alan yeniçeri ortalarının etkisi önemliydi.[1185] Onların yokluğunda ise yeni kurulan askerî birliklerin mensupları[1186] ve nihayet Tanzimat'ın ilanı akabinde teşkil edilen zaptiye birlikleri çarşının güvenliğinden sorumlu tutulmuştu. Bu anlamda şehirde bulunan zaptiye teşkilatı içerisinde hassaten tayin edilen bir çarşı zabiti[1187] ve onun görev yeri olarak çarşı içerisinde kiralanan çarşı karakolhanesi[1188] ekonomik hayatın idamesindeki en mühim gereklilik olan asayişi temin etmeyi amaçlamıştı. Ancak aynı dönem, geleneğin yavaş yavaş terkedilmeye başlandığı ve yeni ekonomik şartlara ayak uydurmak zorunda kalınıldığı bir ortamı da beraberinde getirmişti. Örneğin, Selanik dokuma üretiminin önemli meslek gruplarından olan boyacı ve basmacı esnafı, daha 1797'de şehrin farklı yerlerine dağılmaya başlamış ve meslektaşlarının meydana getirdiği çarşı sokaklarını terketmişti. Ancak lonca örgütlenmesinden ziyade Selanik'te müstakil bir mukataa işletmesine sahip olan Boyahane yönetimi bunu önlemek için gayret sarfetmişti.[1189] Yukarıda çarşılar bahsinde aktarıldığı üzere 19. yüzyılın ilk yarısında birçok esnaf grubu aynı sokak üzerinde faaliyet göstermeye devam etmekte ve bu anlamda bulundukları mahaller de hala o esnaf grubunun ismiyle anılmaktaydı.

4.2.1. Selanik İhtisabı

Osmanlı şehirlerinde esnaf, çarşı ve pazardan alınacak vergiler muhtesibler tarafından toplanırdı. Şehirlerde başta yeniçeriler olmak üzere mahalli yönetimin refakat ve işbirliğiyle

---

[1183] IAM., 220, sayfa 57.
[1184] BOA., A.MKT.UM., 299/62; BOA., A.MKT.UM., 299/44.
[1185] Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri*, s. 128; Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 141-142.
[1186] Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri*, s. 120-121.
[1187] Zaptiyelere ödenen maaş ve tayinat listelerinde bir nefer "*çarşu zabiti*" de yer almaktadır. Çarşı zabiti rütbe olarak mülazımdan sonra başçavuşlardan önce kaydedilmiştir. Örnekler için bkz. BOA., ML.MSF.d., 1206.
[1188] Selanik Muhassıllığı'na ait masraf defterlerinde, şehir içerisinde kiralanan ve kamu binası olarak kullanılan yerler arasında 1840 itibariyle *"çarşu zabiti mahal-i ikametgahı"* veya *"çarşu zabiti karaolhanesi"* de yer almaktadır. Örnekler için bkz. BOA., ML.MSF.d., 1206; BOA., ML.MSF.d., 14228.
[1189] BOA., C.İKT., 23/1137.

görevini sürdüren muhtesiblik kurumu, 1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılması neticesinde teşkil edilen Asâkir-i Mansûre ordusu ihtiyaçlarını karşılamak üzere büyük bir reforma tabi tutulmuştur. Daha önce iltizam, malikane vesair mukataa işletme yöntemleri ile çalıştırılan ihtisab müessesi, 1826'da İstanbul'da kurulan ve 1827'de de taşraya teşmil edilen İhtisab Nazırlıkları tarafından yönetilmeye başlanmıştır.[1190]

II. Mahmud'un 1827'deki ihtisab reformu sonrasında Selanik'te sistemli bir vergi tevzii ve toplanması uygulanmaya başlamıştı. Ancak bu tarihten önce Selanik'teki ihtisab yönetimine dair bilgilerimiz sınırlıdır. 1808 yılında tahta geçen II. Mahmud, amcası Sultan III. Selim tarafından verilen berat ile yönetimi sağlanan Selanik ihtisab idaresinde değişikliğe gitmemişti. Hükümdar değişikliği sebebiyle geleneğe bağlı olarak gerçekleştirilen tecdid-i berat işlemi esnasında, III. Selim tarafından üç hisse halinde, Selanik eşrafından Osman Ağa (iki hisse), Abdurrahman Ağa ve ortağı Yahya Ağa'ya (bir hisse) malikane olarak verilen Selanik İhtisab mukataası ve tevabiinin statüsü korunmuş, yapılan uyarılarla alınması gereken vergilerin dönemleri, çeşit ve miktarları yöneticilere hatırlatılmıştı. Bu şekilde devletin gelirlerinin kayba uğramamasına özen gösterilmesi istenmişti. 1827 yılına kadar devam eden süreçte söz konusu şahısların kontrolünde olan Selanik İhtisab Mukataası sadece şehir içinden ibaret değil, tevabii olan Avrethisarı ve Gevgeli kasabalarının ihtisab yönetimini de kapsamaktaydı.[1191]

21 Temmuz 1811 tarihini taşıyan, II. Mahmud'a ait tecdid beratında, Selanik mutasarrıfı, kadısı ve diğer yöneticilerine hitaben yapılan uyarılarda ismi sayılan esnaf gruplarının ihtisab eminlerine vermek zorunda oldukları ihtisab rüsumu, ıydiyye, martiye, narhiye ve aidat türünden mükellefiyetlerini eksiksiz yerine getirmelerine dikkat çekilmişti. Bununla beraber söz konusu gelirlerin toplanması hususunda ihtisab eminlerinin gayret göstermesi istenmişti. Söz konusu beratta ödeme yapmakla mükellef esnafın daha çok yiyecek içecek satışı yapan veya başka iskelelerden Selanik'e yiyecek getirenler olduğu, bunun yanında günlük hayatta ahalinin birinci derecen ihtiyaç duyduğu ürünlerin satışı ile ilgili meslek gruplarının da yer aldığı görülmektedir.[1192] Klasik Dönem şehir yönetiminde yer alan İslamî hisba geleneğinin devamı olan bu durum, padişahın toplumsal hayatın düzenini temin etmek ve bilhassa günlük hayatı kolaylaştırmakla yükümlü olarak kabul edilmesinden

[1190] Bu konuda, farklı bölgelerdeki yeni ihtisab uygulamasını içeren çalışmalar için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezâreti", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.13, İstanbul, 1987, s. 481-520; Salih Aynural, "Bursa İhtisâb Rüsûmu (1829-1830)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 129, 2000, s. 71-80; Hülya Taş, "İhtisâb Mukâta'ası Verilerinin Şehir Ekonomisi Açısından Anlamı: Ankara Örneği", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:8, S.13, 2007, s. 409-436; Mehmet Demiryürek, "1826 Düzenlemesinden Sonra Kıbrıs İhtisâb Rüsûmu", *Belleten*, LXXVI/276, Ankara Ağustos 2012, s. 553-605.
[1191] BOA., HAT., 736/34936-B.
[1192] BOA., HAT., 736/34936-B.

kaynaklanmaktaydı. İhtisab eminleri veya muhtesib, bahse konu beratta da isimleri zikredilen alanlarda padişah adına yaptıkları denetimlerle, gerek fiyat gerek meslekî ilişkiler gerekse ürün kalitesi konusunda ahalinin güvenilir hizmet almasını mümkün kılmaktaydı. Bu nedenle de sundukları hizmetin karşılığı rüsum olarak toplanmaktaydı.[1193] 1827 ihtisab reformu sonrasında farklılaşıp daha kurallı bir hale dönüşecek olan bu gelenek, aynı zamanda çarşının tümüne yayılacaktır. Bu sebeple iki dönem arasındaki farkı anlamak üzere 1811 yılında vergi mükellefi olarak sayılan grupları bilmekte fayda vardır. Buna göre, "*kadimden beri*" kasap, ekmekçi, bakkal ve değirmenci esnafı ile iskeleye yaş ve kuru meyve getiren reislerden ihtisab rüsumu alınması, bunun yanında İstanbul'dan gelen tuzlu balık ve havyarın kantarından 18 akçe, iskeleye gelen asel (bal) ve zeytinyağı kayıklarından 60'şar para, gümrüğe gelen kaşgaval peynirinin yükünden 18 akçe, hattabın (odun) çekisinden 240 para, şerbethanelerden haftada 2'şer para, Yahudi attarlardan haftada 1'er, Rum attarlardan 2'şer para, yoğurtçulardan haftada 2'şer para, kasaplardan haftada 1'er para, Mısır Çarşısı'ndaki Yahudi yemişçilerden haftada 50'şer para, Yahudi balıkçı, tavukçu ve çubukçulardan ruz-ı hızırda narhiye olarak 400 para, Yahudilerin kutsal günlerinde değirmenlerinin her bir taşından 360 akçe, helvacılardan narhiye olarak 66'şar para, mumculardan senede iki kez aidat olarak 10'ar para, urgancılardan ıydiyye ve narhiye olarak 66'şar para, kahvecilerden ıydiyye ve narhiye olarak 200 akçe alınması istenmişti. Ayrıca çarşının lojistik gücü olmaları sebebiyle iş akışı içerisinde önemli bir yer tutan Yahudi hamalların da senede 400'er para ve şehir kethüdasının senede 140 guruşu ihtisab eminlerine ödemesi gerektiği belirtilmişti.[1194]

Yukarıdaki detaylardan da anlaşıldığı üzere 1827 yılı öncesinde toplanan ihtisab rüsumu yanında çeşitli esnaftan ek olarak talep edilen ve belirli malların Selanik'e girişinden alınan bazı vergiler daha bulunmaktaydı. Gerekçe ve geçmişlerini bilmediğimiz bu uygulamalar, beratta da belirtildiği üzere eskiden beri yürürlükte olup geçen zaman içerisinde kültürel ve sosyal özellikler çerçevesinde şekillenmişti. Ancak aynı esnaf grubundan olanların bağlı bulunduğu cemaate göre farklı miktarda ödeyebildikleri bu vergilerde, toplanan yekün öngörülebilir olmadığı gibi, sistemsel bir vergilendirme de yapılmadığı aşikardı.

1827 yılında sair taşra merkezlerine gönderilen emirler gibi Selanik'e de gönderilen ferman, kadim ihtisab idaresinde köklü değişiklikler yapmış, başlangıçta İstanbul için düzenlenen İhtisab Nizamnamesi'nde yer alan kaidelerin birçoğu taşra şehirleri için de geçerli kılınmıştır.[1195] II. Mahmud Asâkir-i Mansûre ordusu ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yeni

[1193] Taş, "İhtisâb Mukâta'ası Verilerinin Şehir Ekonomisi Açısından Anlamı: Ankara Örneği", s. 411.
[1194] BOA., HAT., 736/34936-B.
[1195] Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri*, s. 120-121.

vergiler ihdas ettiği gibi, ihtisab mukataalarını da Mukataat Hazinesi'ne bağlayarak merkezî yönetime bağlı bir malî teşkilatlanmayı tercih etmişti.[1196] Bu kapsamda toplanmaya başlanan ve Selanik çarşıları hakkında ayrıntıların günümüze ulaşmasına vesile olan vergi çeşidi, "yevmiye-i dekakin" adı altında her gün dükkan, mahzen, han ve seyyar esnaftan toplanan vergiydi.[1197] Bu yeni vergi ile birlikte yukarıda bahsi geçen kadim esnaf vergileri ortadan kalkmış, genellikle yiyecek ve içecek ürünlerinin satıldığı dükkanların ihtisab idaresi kontrolünde olması yerine tüm işletmeler kapsam dahiline alınmıştı. Yeni nizama göre muhtesib[1198], şehir ileri gelenleri ve bilhassa esnaf temsilcileriyle bir araya gelerek her bir esnaf grubunun ödeyeceği aylık miktarı tespit edecek, bir esnaf grubuna bağlı olan tüm dükkanlar, gelir, kazanç, cemaat ve sair özelliklerine bakılmaksızın aynı oranda dükkan vergisini ödeyecekti.[1199]

Bu yeni yapılanma çerçevesinde, Selanik'te ilk olarak şehirde bulunan tüm ticarethaneler tek tek tespit edilip Mutasarrıf Ömer Paşa'nın marifeti ve Kadı Esseyid İbrahim Efendi'nin ilamıyla merkeze bildirilmişti. Öyle ki daha önce iltizam veya malikane olarak işletilen ihtisab idaresi, reform akabinde emaneten yönetilmek üzere İstanbul'un gözü kulağı olan Mutasarrıf Ömer Paşa'ya tevcih edilmişti.[1200] II. Mahmud'un askerî ve idarî reformlarının Selanik'teki uygulayıcısı olan Ömer Paşa, şimdi de şehirdeki malî reformun idaresinden sorumlu tutulmuştu. Yeni sistemde, kadı gözetiminde hazırlanan ve mahkeme siciline de kaydedilen yevmiye-i dekakin verilerine göre, her esnaf grubu ayrı bir başlık altında toplanmış, zaman zaman bulundukları çarşı veya sokağa vurgu yapılarak ticarethaneler dükkan, mahzen, han şeklinde kayda geçirilmişti. Söz konusu kayıtlarda her bir işletmenin sahibinin ismine de yer verilmesi önemli bir bilgi hazinesini günümüze ulaştırırken, 219 numaralı Selanik sicil defterine sonradan eklemlendiği belli olan bu verilerin yarıdan fazlası maalesef eksiktir. [1201]

[1196] Arzu Terzi, "Osmanlı Hazineleri", *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2020, s. 1656.

[1197] İlgili muhasebe kayıtları, günlük olarak toplanması gereken bir vergi olduğu isminden de anlaşılan yevmiye-i dekakin vergisi tahsilatının aylık olarak yapıldığını düşündürmektedir.

[1198] 1827 yılı itibariyle İhtisab Nazırlıkları kurulduğundan eskinin ihtisab eminleri veya muhtesibleri nazır veya ağa gibi unvanlarla anılmaya başlanmıştır. Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri,* s. 120-121. Fakat Selanik ihtisabına ait kayıtlarda ihtisab yönetimini elinde bulunduran şahıs "*muhtesib-i Selanik*" olarak imza atmaya devam etmiştir. Örnek için bkz. BOA., D.BŞM.d., 42063; BOA., D.İSM.İSİ.d., 25568. Bu durum, 1827 yılında görevde olan Osman Ağa'nın daha önce Selanik ihtisab mukataasını malikane olarak elinde tutan Osman Ağa ile aynı kişi olabileceğini de düşündürmektedir.

[1199] Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri,* s. 121.

[1200] IAM., 219, sayfa 72.

[1201] Selanik'teki Makedonya Tarihi Arşivi'nde bulunan 219 numaralı şeriyye sicilinin sonuna, sonradan eklemlendiği açık olan bu kayıtların maalesef yarıdan fazlası eksiktir. Bununla birlikte, dükkan sayımlarına ilişkin kayıtların yer aldığı son bölümde Muhtesib Osman Ağa'nın görev beratı, ihtisab gelirlerinin kullanımı ile ilgili birkaç ferman ve Muharrem 1243-Şaban 1243 aralığında muhtesib tarafından toplanan yevmiye-i dekakin vergisinin tüm ayrıntıları yer almaktadır. IAM., 219, sayfa 61-89. Anastassiadou'nun değerlendirdiği ancak bizim ulaşamadığımız, aynı arşivin vakıf defterleri serisinde tasnif edilen 29 (213) numaralı defterdeki veriler muhtemelen yevmiye-i dekakin kayıtlarının 1838 yılına ait olanıdır. Nitekim bu defterde 82 meslek altında toplam

Eldeki kayıtlar göstermektedir ki iş yeri sayımları yapılırken çoğu zaman Müslüman ve gayrimüslim esnaf karışık yazılsa da bazen grupların kalabalıklığı da dikkate alınarak Yahudi bakkallar, Rum bakkallar gibi birbirini takip eden başlıklarda cemaat ayrımları yapıldığı olmuştur. Selanik'te hazırlanan ve İstanbul'da Mukataat Hazinesi'ne de kaydedilen bu bilgiler sayesinde Selanik'te toplanan verginin muhasebe ve teftişi kolayca icra edilmiştir.

Mutasarrıf Ömer Paşa, emaneten yönetimine getirildiği Selanik ihtisab idaresinde bir memur tayin ederek gerek rüsumun toplanması gerekse memurun yanında bulunacak olan yedi kişilik kolcu grubu marifetiyle çarşı-pazarın düzeninin korunmasını organize etmiştir. Şehre yabancı olmayan ve bu sebeple "*fukara ve aceze ile adem-i imtizac sözler hudusundan ihtiraz*"[1202] edecek Selanik sakinlerinden bir kişinin ihtisab hizmetiyle görevlendirilmesi hususunda İstanbul'dan onay alan Ömer Paşa, eski muhtesib ile aynı kişi olması muhtemel, Osman Ağa'yı görevlendirmişti. Osman Ağa'nın görevini tasdik eden II. Mahmud, söz konusu memuriyetin sorumluluklarını şu şekilde çizmiştir: Herşeyden önce farz kılınan namazların kılınmasına ve ahalinin namaza iştiraki hususuna dikkat gösterilmelidir; çarşı ve pazarda kullanılan ölçü alet ve birimlerinin uygunluğu düzenli olarak kontrol edilmelidir; kadı başkanlığında belirlenen narhlara esnafın riayet etmesi sağlanmalıdır; kolcular marifetiyle çarşıpazarın denetimi yapılmalıdır; önceden sayımı yapılan ve Mukataat Hazinesi'ne bildirilmiş olan dükkan, han vesair işletmelerden düzenli olarak ihtisab resmi toplanmalı ve hazineye gönderilmelidir; tüm bunlarla beraber fukara ve zuefanın durumlarının iyileştirilmesi için çaba sarfedilmelidir.[1203] Bu talimatlar doğrultusunda Temmuz/Ağustos 1827 (Muharrem 1243) itibariyle görevine başlayan Osman Ağa, Ömer Paşa'nın Selanik'ten ayrılması üzerine ihtisab idaresi yeni mutasarrıf Salih Paşa'ya emanet edildiği halde görevine devam etmiştir.[1204]

İzmir ve Edirne'deki örneklerine uygun olarak Osman Ağa ve maiyetindeki yedi kolcunun maaş ve masrafları için, toplanan ihtisab gelirlerinden aylık 800 kuruşun ödenmesini uygun bulan II. Mahmud, geriye kalan miktarın düzenli olarak Mukataat Hazinesi'ne gönderilmesini emretmiştir. Ancak kısa süre içerisinde daha pratik bir yol izlenmeye başlanmış, Selanik'teki Asâkir-i Mansûre birliğinin tayinat ve maaşları için oradaki müdürlerine Osman Ağa eliyle ödemeler gerçekleştirilmiştir. Örneğin ilk üç ayın hasılatı olan 26.000 kuruştan 6.000 kuruş, askerin masrafları için müdürlerine verilmiş, bunun üzerine çıkarılan yeni bir emirle ihtiyaçların makbuz ve masraf defterlerine uygun olarak yerinde karşılanması, kalan miktarın

1.799 esnafın isminin kayıtlı olduğu ifade edilmiştir. Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 285.

[1202] IAM., 219, sayfa 73.

[1203] IAM., 219, sayfa 71.

[1204] IAM., 219, sayfa 72.

hazineye gönderilmesi istenmiştir. Yeni emirle beraber Osman Ağa'ya yapılan uyarıda, makbuzsuz ve masraf defteri olmayan hiçbir harcamaya ödeme yapmaması, yerinde gerçekleştirdiği ödemeler için Mukataat Hazinesi ve Baş Muhasebe ile iletişim halinde olması emredilmiştir.[1205] Görüldüğü üzere kısa sürede II. Mahmud'un amaçladığı sistem kurulmuş, Selanik özelinde ihtisab idaresinin yeni orduya hizmet etmesi gayesi pratik hale getirilmiştir.

Temmuz 1827 tarihiyle Selanik ihtisab idaresi 2.301 birim mükelleften toplanan ihtisab rüsumuyla günlük 308 kuruş 20 para veya aylık 9.255 kuruş gelir elde etmeyi amaçlamıştı. Hazırlanan listeye göre toplamda 93 farklı esnaf grubunun dükkan, mahzen, fırın, han veyahut şahıs olarak kaydı alınmıştı. Esnaf temsilcileri ve mülkî amirlerin uzlaşısıyla belirlenen vergi miktarları ise 20 para ile 1 para arasında değişmekteydi. (Bkz. Tablo 4.2)

Tablo 4.2. 1827 Yılı Selanik İhtisab İdaresi Yevmiye-i Dekakin Listesi. (BOA., HAT., 736/34936-A)[1206]

Esnaf	İşletme Türü	İşletme Sayısı	Günlük İhtisab Rüsumu (Para)	Toplanması Öngörülen Günlük Yekün (Para)[1207]
1. Mahzenli Sarraf	Mahzen	14	20	280
2. Nalband ve Hancı	Dükkan ve Han	54	12	648
3. Debbağ ve Ufakçı	Dükkan	144	10	1440
4. Hamamcı	Han	7	10	70
5. Habbazan (Ekmekçi, Simitçi, Börekçi)	Değirmen ve Fırın	44	10	440
6. Kasab	Dükkan	20	10	200
7. Bezirci	Dükkan	12	10	120
8. Şerbethaneci	Dükkan	31	10	310
9. Bakkal	Dükkan	96	10	960
10. Attar	Mahzen	21	10	210
11. Keresteci	Dükkan	23	10	230
12. İslambulcu (Bedesten Civarında)	Dükkan	20	8	160
13. Yeniçarşı Esnafı	Dükkan	40	8	320
14. Çukacı ve Kumaşçı	Dükkan	60	8	480
15. Diğer Yeniçarşı Esnafı	Dükkan	11	8	88
16. Bacacı	Dükkan	14	8	112
17. Yorgancı	Dükkan	6	8	48
18. Aşçı, Kebabçı ve Hoşabcı	Dükkan	10	8	80
19. Sarraçlar	Dükkan	38	8	304
20. Urgancı	Dükkan	11	8	88
21. Muytablar	Dükkan	11	7	77
22. Sandıkçı	Dükkan	8	6	48

[1205] IAM., 219, sayfa71-72.

[1206] İlk sayımda yer alan esnaf gruplarına ait isimler, ilerleyen aylara ait olan listelerde daha detaylı kaydedilmiştir. Örneğin ilk listede debbağlar tek başına kayıtlı iken Ramazan 1247 ayına ait listede "*debbağ ve ufakçı esnafı*" olarak kaydedilmiştir. Aynı şekilde nalbandlar yanına hancılar, çukacılar yanına kumaşçılar eklenmişken, habbazan esnafı ekmekçi, simitçi, börekçi şeklinde daha ayrıntılı olarak kayda geçmiştir. Yukarıdaki tabloda ilk listede yer almayan esnaf isimlerine de yer verilmiştir. Söz konusu Ramazan 1247 ayına ait listede ilk sayımda yer almayan, haffaf ve dikiciler ile mismarcılar gibi gruplara da yer verilmiştir. BOA., D.BŞM.D., 42063. Bunun sebebi, ilk listede bazı esnafın bulundukları çarşı ismiyle, örneğin "*Yeniçarşı esnafı*", "*diğer Yeniçarşı esnafı*" şeklinde topluca yazılmasıdır.

[1207] Esnaf gruplarına ait günlük yekünler tarafımızdan hesaplanarak tabloya eklenmiştir. İlgili arşiv evrakında sadece her bir mükellefin ödeyeceği günlük miktara yer verilmiştir.

23. Kebeci	Dükkan	22	6	132
24. İksirci	Dükkan	24	6	144
25. Havlucu	Dükkan	5	5	25
26. Bey Hurdacı	Dükkan	21	5	105
27. Şekerci	Dükkan	14	5	70
28. Abacı (Taşraya Aba Gönderen)	Dükkan	16	5	80
29. Peştemalci	Dükkan	35	5	175
30. Berberler	Dükkan	54	5	270
31. Mumcu	Dükkan	5	5	25
32. Kahvehane	Dükkan	14	5	70
33. Kuru Kahveci ve Duhancı	Dükkan	76	5	380
34. Dakik Kıyyecileri?	Dekkan	10	5	50
35. Doğramacı	Dükkan	9	5	45
36. Boyacı	Dükkan	13	5	65
37. Attarlar	Dükkan	14	5	70
38. Mısır Çarşısı Esnafı	Dükkan	18	5	90
39. Üzümcü ve Leblebiciler	Dükkan	66	5	330
40. Koltuk Sarrafları	Dükkan	35	5	175
41. Boğçaçı (Mahallelerde Gezer)	Nefer	31	4	124
42. Kürkçü	Dükkan	51	4	204
43. Oturakçı	Dükkan	28	4	112
44. Lök Yemenici ve Çizmeci	Dükkan	41	4	164
45. Efrenç İşi Yemenicisi	Dükkan	13	4	52
46. Rum Yemenicisi	Dükkan	52	4	208
47. Beledici	Dükkan	20	4	80
48. Tüfenkçi	Dükkan	14	4	56
49. Kapamacılar (Bedesten ve Civarında)	Dükkan	12	3	36
50. Kazzaz	Dükkan	115	3	345
51. Hurdacı	Dükan	11	3	33
52. Babuşçu	Dükkan	22	3	66
53. Poşucu	Dükkan	4	3	12
54. Duhan Kıyıcı	Nefer	35	3	105
55. Sebzeci	Dükkan	26	3	52
56. Hallaç	Dükkan	13	3	39
57. Semerci	Dükkan	15	3	45
58. Astarcı	Dükkan	34	3	102
59. Alacacı	Dükkan	30	3	90
60. Kalaycı	Dükkan	21	3	63
61. Demirci	Dükkan	5	3	15
62. Balıkçı	Dükkan	11	3	33
63. Destici	Dükkan	6	3	18
64. Yoğurtçu	Dükkan	13	3	39
65. Saatçi	Dükkan	11	3	33
66. Çerçi	Dükkan	50	3	150
67. Derzi	Dükkan	148	3	444
68. Peynirci	Dükkan	9	3	27
69. Mısır Çarşısı Kıyyeci?	Dükkan	5	3	15
70. Çorabçı	Dükkan	41	2	82
71. Kürkçü (Menzillerinde İşleyen)	Nefer	22	3	66
72. Arabacı	Dükkan	15	2	30
73. Mestçi	Dükkan	18	2	36
74. Çubukçu	Dükkan	24	2	48
75. Helvacı	Dükkan	20	2	40
76. Basmacı	Dükkan	13	2	26
77. Kazgancı ve Dökmeci	Dükkan	6	2	12
78. Çarıkçı	Dükkan	11	2	22
79. Tarakçı	Dükkan	2	2	4
80. Çıkrıkçı	Dükkan	7	2	14

81. Kuyumcu	Dükkan	26	2	52
82. Çilingir	Dükkan	4	2	8
83. Şehriyeci	Dükkan	3	2	6
84. Tavukçu	Dükkan	3	2	6
85. Miskçi	Dükkan	8	2	16
86. Şişeci	Dükkan	10	2	20
87. Fişenkçi	Dükkan	14	1	14
88. Tenekeci	Dükkan	14	1	14
89. Bıçakçı	Dükkan	11	1	11
90. Tanburacı	Dükkan	3	1	3
91. Limoncu	Dükkan	11	1	11
92. Eskici	Dükkan	14	1	14
93. Kirişçi	Dükkan	9	1	9
Toplam		**2.301 adet mükellef**		**12.340 para (308 kuruş 20 para)**

Tablo 4.2'deki listeye göre, meşgul oldukları sanat veya ticaretini yaptıkları ürünlerin çeşitliliği ile dikkat çeken Selanik çarşı esnafı, belirli mesleklerdeki yoğunlukla da hassaten bir incelemeyi hak edecek zenginliktedir.[1208] Bu listeye göre ihtisab rüsumunu toplayan Osman Ağa, verilen talimat gereği vergi alamadığı her bir dükkanı rapor etmek zorundaydı. Bu nedenle hazırlanan aylık ihtisab rüsumu listelerinde vergi alınamayan mükellefler bağlı bulunduğu esnaf grubu altında gösterilmekte ve işyerinin ne gerekçe ile kapalı olduğu İstanbul'a bildirilmekteydi. Buna göre sanatını terk edenler ve vefat ettiği için dükkanı kapananlar başta olmak üzere, şehirden firar edenlerin isimleri kayıt altına alınırdı.[1209] Faal olmayan iş yerlerinin sayısı toplanan ihtisab rüsumu yekününa da etki etmekteydi. Nitekim Tablo 4.3'de de gösterildiği üzere Hicri 1243 (1827/1828) yılında dükkanlardan alınan yevmiyeler aylık 9.000 kuruşa dahi ulaşamamıştı. Fakat listelere bağlı olarak toplanan dükkan yevmiyeleri haricinde kolcular marifetiyle perakende esnaftan toplanan rüsum sayesinde ihtisab yekünü hedeflenen rakamlara ulaşmaktaydı.

[1208] Esnafın çeşitliliği ilerleyen başlıkta ele alınacaktır.
[1209] Örnekler için bkz. IAM., 219, sayfa 74-87.

Tablo 4.3. Hicri 1243 (1827/1828) Yılı Selanik İhtisab İdaresi Gelirleri. (IAM., 219, sayfa 74-87; BOA., D.BŞM.d., 42063; BOA., D.İSM.İSİ.d., 25568)

Tarih	Kapalı Dükkan Sayısı	Faal Dükkanlardan Toplanan Rüsum (Krş.)	Perakende Esnaftan Toplanan Rüsum (Krş)	Aylık İhtisab Rüsumu Toplamı (Krş.)
Muharrem 1243	96	8.910	550	9.460
Safer 1243	96	8.910	550	9.460
Rebiülevvel 1243	179	8.587	667	9.254
Rebiülahir 1243	222	8.451	622	9.073
Cemaziyelevvel 1243	230	8.409	635	9.044
Cemaziyelahir 1243	223	8.407	818	9.225
Receb 1243	238	8.278	893	9.171
Şaban 1243[1210]	?	?	?	?
Ramazan 1243	262	8.208	846	9.054
Şevval 1243	?	?	?	?
Zilkaade 1243	285	8.082	715	8.797
Zilhicce 1243	?	?	?	?

Yeni ihtisab idaresinin ilk yılında aylık 96 ile başlayan ve sene sonunda 285'e kadar çıkan kapalı dükkan sayıları, Selanik çarşısındaki ekonomik faaliyetin azar azar zayıfladığını göstermektedir. Selanik çarşılarındaki faal dükkan sayılarında ilerleyen yıllarda ise daha dramatik azalmalar yaşanmıştır. İhtisab kayıtlarına göre 1827 yılında 2.301 olan mükellef sayısı 1831-1832'de 1.620 mükellefe[1211], 1834-1835'ye 1.600-1.550 mükellefe[1212], 1839 yılı başında ise 1.462'ye gerilemiştir.[1213] Şehrin ekonomik canlılığının azalması ve mükelleflerin şahsi sebepleri ile izah edilebilecek olan sayısal azalmalar yanında, 1827 ile 1831 arasında yaşanan %30'luk azalmanın münferid hadiselerle ilgili olduğu akla gelmektedir. Bu hadiselerden kasıt ise yangınlardır. Bahse konu zaman aralığında şehirde yaşanan büyük bir yangının izine rastlanamasa da 1839 yılında yaşanan ve şehrin ticaret merkezlerini küle çeviren büyük yangın örneği, Selanik'te çarşıların ve dolayısıyla ekonomik hayatın en büyük düşmanının yangınlar olduğunu göstermiştir. Mart 1839'da 1.462 olan ihtisab rüsumu mükellef sayısı aynı yıl içerisinde benzer rakamlarda seyrederken, Ekim 1839'a ait sayı 996 olarak kaydedilmiştir.[1214] Bu azalmanın sebebi Eylül 1839 yangınıdır. Nitekim 10 Eylül 1839 gecesi Bedesten köşesinde başlayarak on iki koldan çarşılar içine sirayet eden ve 14 saat boyunca devam eden büyük yangında 295 adet mahzen ve 770 adet dükkan yanmıştır.[1215] Toplamda 1.065 iş yeri anlamına gelen bu rakamlar, yangının, tabiri caizse çarşının yarısını yok ettiği anlamına gelmektedir.

[1210] İlgili şeriyye sicilinde Şaban 1243 ayına ait kaydın ilk sayfasından sonra devam eden sayfalar ve aylara ilişkin kayıt eksiktir. Tabloda yer alan Ramazan ve Zilkaade 1243 aylarına ilişkin veriler ise farklı arşiv evrakından tespit edilmiştir.
[1211] BOA., D.BŞM.d. 9896.
[1212] 1834-1835 yılları ihtisab gelirleri için bkz. IAM., 227, sayfa 117-134.
[1213] BOA., ML.VRD.d., 81.
[1214] BOA., ML.VRD.d., 149.
[1215] BOA., İ.DH., 2/86.

Yaşanan büyük tahribatın izleri yavaş yavaş silinirken, her ne kadar çarşıların yeniden inşasına girişilse de her büyük yangın çarşının zenginliğinden birşeyler çalmış ve eskiye dönmek güç olmuştur.[1216]

Resmî ihtisab kayıtlarında görülen mükellef sayılarının azalmasının diğer bir sebebi başarısız ihtisab idaresinde aranmalıdır. Nitekim II. Mahmud'un tahta geçtiği dönemde olduğu gibi yeni ihtisab idaresi sisteminde de mükelleflerin vergi vermemek gayretinde oldukları bilinmektedir. Burada esas iş, ihtisab idaresini yönetenlerin çaba ve ehliyetlerine kalmıştı. Öyle ki 1831 yılı öncesinde Selanik ihtisabının emanet edildiği ricâl-i devletten Mehmed Arif Efendi'nin başarısızlığı ve uygunsuzlukları ortaya çıkınca Sadrazamın talebiyle idare Selanik Mutasarrıfı Mehmed Vecihi Paşa'ya tevdi edilmişti. Kadı yardımı ile ihtisab idaresini yönetmekle vazifelendirilen Mehmed Vecihi Paşa'ya verilen talimatlarda, 1827 yılında hazırlanan dükkan yevmiyeleri tarifesi tekrarlanırken, ölçü birimlerinin uygunluğu, narha riayet, hamamların işletme usulleri, hamalların ücret tarifesi, rençber-marangoz yevmiyeleri gibi genel hatırlatmalar yanında özellikle ekmek üretimi ve et satışı olmak üzere kömür, kereste, odun, sebze gibi günlük ihtiyaç malzemelerinin karşılanması konularında ihtimam gösterilmesi istenmişti. Ayrıca karaborsanın önlenmesi ve ahalinin görüşlerinin de dikkate alınarak yaşam şartlarının iyileştirilmesi emredilmişti. Toplanacak vergi bahsinde ise fukaraya zulm etmeyecek surette Asâkir-i Mansûre ihtiyaçlarının karşılanabilmesi hususu açıkça ifade edilmiş ve devletin menfaatinin gözetilmesi vurgulanmıştı.[1217]

1827 yılı itibariyle toplanmaya başlayan Selanik ihtisab gelirleri şehirdeki mansûre birliklerinin tüm masrafını karşılamak konusunda yetersizdi. Örneğin 1828 yılında masrafları çıkarıldıktan sonra elde kalan ihtisab geliri 8.000 civarındayken, aynı dönemde Selanik'teki bir taburun sadece bir aylık maaş toplamı 20.000 civarındaydı.[1218] Hal böyle olunca zaman içerisinde Selanik ihtisab idaresi gelirlerinin artırılması maksadıyla bir takım yeni vergiler ihdas edilmiş veya mevcut gelir kalemleri ihtisab idaresi kapsamına dahil edilmişti. Bu minvalde, Mehmed Vecihi Paşa'nın idaresi altında 1831 yılında toplanan ihtisab gelirleri içerisinde yevmiye-i dekakin vergisi yanında, damga vergisi, resm-i miri-i cedid, yapağı kantariyesi ve hayvan satışlarından alınan vergilerin de dahil olduğu görülmektedir.

Karaborsacılığın önlenmesi için şehre dışarıdan gelen malların geliş fiyatları ve satılabilecekleri fiyatın kayda geçirilmesi, bu esnada da üzerilerine damga vurularak piyasaya

[1216] Ekim 1839'da 996 olan mükellef sayısı Kasım'da 1.215, Aralık'ta ise 1.278 olarak yeniden artmaya başlamıştır. BOA., ML.VRD.d., 149.
[1217] BOA., C.ML., 142/6049.
[1218] Örneğin bkz. BOA., C.AS., 512/21400; BOA., D.ASM.d., 37428.

sürülmeleri işleminden alınan damga vergisi[1219], gerek Anadolu ve Rumeli sahillerinden gerek Rumeli içlerinden ve gerekse Avrupa'dan Selanik'e gelen malların fazlalığı sebebiyle önemli bir gelir kalemine dönüşmüştü. Örneğin Ocak 1832'de toplanan yevmiye-i dekakin 6.425 kuruş iken aynı ay gerçekleşen damga hasılatı 12.078 kuruş olarak yaklaşık iki katıydı.[1220] Şehir dışından getirilerek Selanik İskelesi'nde satılan mallardan ise resm-i miri-i cedid adıyla vergi alınır[1221] ve bu malların ticareti de ihtisab idaresinin kontrolünde olurdu. Damga hasılatının yaklaşık üçte biri kadar gelir elde edilen bu kalemde Müslüman, Hristiyan, Yahudi ayrımı yapılmaksızın iskeleye mal getirenlerden, yine getirdiği malların türüne bakılmaksızın vergi alınırdı. Bu mallar arasında daha çok sardalya, pirinç, fasulye, şeker, attariyelik gibi gıda ürünleri, aba, çorap, urgan, peştamal, halat, yün, tutkal, sabun gibi dokuma vesair emtia ile kereste bulunurdu.[1222] Resm-i miri-i cedid sadece Selanik İskelesi'nde satılan mallardan değil, Selanik gümrüğüne tabi olan Çayağzı İskele'sinden geçen ürünlerden de alınırdı. Şehir dışına satışı yasak olan bazı hammadde kabilinden ürünlerin gönderilecekleri yere göre ihtisab kantarlarında tartılması ve bir nevi satış izni vergisi olarak alınan kantariyye kaleminde ise[1223], Selanik dokuma sektörünün en çok rağbet gösterdiği ürünlerden olan yapağı başroldeydi.[1224] Selanik ve Çayağzı İskelesi'nden satışı yapılacak yapağı için yapağı kantariyyesi adı ile alınan vergi, ihtisab idaresi gelirlerine dahil edilmekteydi. Tüm bunlar, devletin gelir kalemlerinde artışı beraberinde getirirken, karaborsa, ürün arzı, hammadde ihtiyacı, fiyat kontrolü gibi ekonomik hayatın birçok alanında, hala devam eden gelenekçi Osmanlı iktisadî sisteminin mantığına uygun olan denetim ve idareyi ihtisab idaresi altında toplamaktaydı.[1225]

Vergi çeşit ve hasılatı arttıkça Selanik ihtisabının işleri de artmıştı. Bu nedenle önceleri bir ihtisab emini ve yedi kolcudan ibaret olan Selanik ihtisab idaresi memurlarının sayısı 1839 yılında 33 kişiye ulaşmıştı. (Bkz. Tablo 4.4) Memur sayısındaki artış çarşı ve pazarın daha sıkı bir denetime tabi tutulduğunu düşündürürken özellikle şehre dışardan giriş yapılan Vardar Kapısı, Kelemeriye Kapısı, Parmak Kapısı, Kule Kapısı ve Yenikapı'da görevlendirilen memurlar ile şehre girip çıkan ürünler yakın takibe alınmıştı. Bunlar haricinde beş kolcu çarşı ve pazarda daimi olarak kol gezmekte, bilhassa pazarların denetimi baş pazar memurunun öncülüğünde icra edilmekteydi. Şehre denizden gelen malların takibi ve özellikle Selanik'ten

[1219] Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezâreti", s. 500.
[1220] BOA., D.BŞM.d. 9896.
[1221] Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezâreti", s. 488.
[1222] Vergi hasılat kayıtları için bkz. BOA., ML.VRD.d., 81; BOA., ML.VRD.d., 149.
[1223] Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezâreti", s. 493-494.
[1224] BOA., ML.VRD.d., 81.
[1225] Nitekim Osmanlı iktisadî sisteminde yer alan gelenekçilik, sosyal ve ekonomik hayattaki dengeleri koruma ve değişimi kontrol altında tutarak engellemeyi amaçlamaktaydı. Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s. 44.

ihraç edilen tütünün denetimi ise gümrüklerden sorumlu memurların görevi olup İskele'deki mal akışını kontrol eden İskele memuru da bu işle meşgul olmaktaydı. İştira Bölgesi'ndeki ticaretin önemli bir kısmını oluşturan kereste ürünü için ise hassaten tayin edilen bir kereste memuru, söz konusu alanda ihtisab idaresini temsil etmekteydi. Yevmiye-i dekakin haricinde ihtisab idaresi kontrolüne verilen damga, resm-i miri-i cedid ve kasabiyye vergilerinin tahsilinde ise ekonomik hayatın önemli bir alanını işgal eden Yahudilerle iletişimin güçlendirilmesi ve tahsilatın kolaylaştırılması maksadıyla on bir kişilik Yahudi memurun ihtisab idaresi bünyesine dahil edildiği görülmektedir. Tüm bu memurların idaresi ve dolayısıyla ihtisab işinin mesuliyeti aylık 2.000 kuruş maaşla tayin edilen ihtisab müdürüne tevdi edilmişti. İdarenin kayıt işlemleri ise damga ve ihtisab olmak üzere iki ayrı katip tarafından yürütülmekteydi. Selanik çarşısında kiralanarak ihtisabhane veya ihtisab yeri olarak isimlendirilen ofis ise idare memurlarının ikamet ettiği bir merkez olduğu gibi, ahali ile idare arasında daimi iletişimi mümkün kılan ve idareye kurumsal kimlik kazandıran bir işleve sahipti.[1226]

Tablo 4.4. 1839 Yılında Selanik İhtisab İdaresi Memurları ve Aylık Maaşları. (BOA., ML.VRD.d., 149)

İhtisab İdaresi Memuriyetleri	Aylık Maaşı
İhtisab Müdürü	2.000 Kuruş
Damga Katibi	450 Kuruş
İhtisab Katibi	450 Kuruş
Gümrük Memuru	75 Kuruş
İskele Memuru	75 Kuruş
Duhan Gümrüğü Memuru	75 Kuruş
Baş Pazar Memuru	120 Kuruş
Vardar Kapısı Memuru	120 Kuruş
Kelemeriye Kapısı Memuru	125 Kuruş
Yenikapı Memuru	75 Kuruş
Parmak Kapısı Memuru	75 Kuruş
Kule Kapısı Memuru	50 Kuruş
İhtisab Kolcuları – 5 Kişi	250 Kuruş
Kereste Memuru	65 Kuruş
Kahveci ve Perakende Hademeler – 3 Kişi	150 Kuruş
Damga Hizmetinde Gümrükte ve Çarşıda Müstahdem Yahudiler - 5 Kişi	575 Kuruş
Resm-i Miri-i Cedid Hizmetinde Müstahdem Yahudiler - 3 Kişi	185 Kuruş
Tarife-i Cedid-i Kasabiyye Hizmetinde Müstahdem Yahudiler – 3 Kişi	115 Kuruş

İhtisab idaresinin vergi kapsamının artırılması 1826 itibariyle arzulanan hedefi, yani askerî masrafların ihtisab hasılatından karşılanmasını mümkün kılmıştır. Nitekim Tanzimat Fermanı ilan edilmiş olsa dahi henüz yeni idarî ve malî sistemin uygulanmaya başlanmadığı ve

[1226] Aylık 120 kuruş bedelle kiralanan ofiste hizmet veren ihtisab idaresinin şehirdeki konumu kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1839 yangınında etkilenen yerler listesinde emtia gümrüğü ile birlikte zikredilmiştir. BOA., İ.DH., 2/86. Bu nedenle ihtisabhanenin Yalı Kapısı yakınında olduğu düşünülebilir. İhtisabhanede memurlara hizmet eden bir kahveci ve üç de hademe görevlendirilmişti. BOA., ML.VRD.d., 149.

bu anlamda II. Mahmud'a ait sistemin son döneminde, Selanik Valisi Mehmed Hasib Paşa, şehirdeki tüm askerî birliklerin maaşlarını ihtisab gelirleriyle ödemişti. Bunun için hazineden ek olarak 8.931 kuruşluk bir ödeme talep etse de, ödeme yapılan birliklere sadece yeni ordu mensupları değil, yerel birliklerin de dahil edildiği görülmektedir. Şubat 1840'ta ihtisab hasılatı 19.376 kuruş olarak gerçekleşmiş, Selanik'ten müretteb Redif Alayı'nın 377 kişilik asker maaşları ile tayinatları, şehirde bulunan Asâkir-i Mansûre zabitlerine ait maaşlar ve üç bölükten oluşan 342 kişilik yerli topçu birliğinin maaş ve tayinatlarının dahil olduğu 28.307 kuruşluk askerî masraf toplamınınının önemli bir kısmı bu hasılattan karşılanmıştı.[1227] Bu durum II. Mahmud'un teşkil ettiği sistemin orta vadedeki başarısı olarak değerlendirilebilir.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra, hemen Mart 1840'ta başlatılan muhassıllık idaresi, farklı otoriteler marifetiyle toplanan gelirlerin tekelden yönetilmesini ve masrafların da tekelden ödenmesi ilkesini getirmişti. Bu çerçevede Selanik muhassılının görevleri arasına eklenen ihtisab idaresi, önceki yönetim şeklinden farklılaşmasa da özellikle damga vergisi işinde ayrı bir müdür tayiniyle görev sahasında değişiklikler yaşanmıştı. Daha önce ihtisab müdürüne verilen 2.000 kuruşluk maaş ikiye bölünerek 1.000 kuruş maaş ile Şakir Ağa isimli bir zat ihtisab müdürü ve geriye kalan 1.000 kuruş ile de Abdülgani Ağa isimli bir zat damga müdürü olarak tayin edilmişti. İhtisab müdürü maiyetinde bir katip, dört kolcu, bir sal memuru ve bir tezkireci görevlendirilirken, damga müdürü maiyetinde yine bir katip, bir eşya mukayyidi, bir çarşı ve bir de duhan gümrüğü memuru ile şehir kapılarında görev yapacak kolcular tayin edilmişti.[1228] Kısa bir süre sonra muhassıllık yönetimindeki memur sayılarında azaltmaya gidildiğinden, Temmuz 1840'da söz konusu müdürlükler kaldırılmış[1229] ve her iki idare de emtia gümrüğünü emaneten yöneten Mehmed Bey'e tevdi edilmişti.[1230] Nitekim sair hasılat kalemleri gibi ihtisab ve damga hasılatı da muhassıl kontrolünde ve muhassıllık meclisinin denetiminde olduğundan, ayrıca bir müdürle yönetilmeleri gereksiz bulunmuş, emtia gümrüğünün mevcut yönetimi kapsamına dahil edilmişti. Bu süreçte, daha önce kadıların etkin denetiminde olan ihtisab idaresinin, kadının sadece bir üyesi olduğu muhassıllık meclislerinin denetimine girdiğini, fakat bu denetimin gelir-gider kayıtlarında devlet menfaatinin gözetilmesi amacına yönelik olduğunu da belirtmek gerekir.[1231]

On dört ay boyunca Mayıs 1842'ye kadar emtia gümrüğü ile birlikte yönetilen ihtisab ve damga idarelerinde benzer sayıda kolcu ve memurlar görev yaparken, muhassıllık öncesinde

[1227] BOA., ML.MSF.d., 466.
[1228] Muhassıllık idaresinin ilk aylarına ait masraf kayıtları için bkz. BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 1-7.
[1229] BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 9.
[1230] BOA., ML.VRD.d., 208.
[1231] Emtia gümrüğü ile birlikte emaneten yönetilen ihtisab ve damga idarelerinin, Muhassıllık Meclisi marifetiyle gerçekleştirilen 1841-1842 yılı muhasebe denetimi örneği için bkz. BOA., ML.VRD.d., 208.

görevli olan Yahudi memurların bu dönemde görevde olmadığı ve tüm idarenin Müslüman kolcu ve memurlar marifetiyle yürütüldüğü görülmektedir.[1232] Fakat Mayıs 1842 itibariyle Maliye Hazinesi'ne bağlı olarak ihale usulüyle işletilmeye başlanan Selanik ihtisab, damga ve kantar idareleri[1233], tek çatı altında toplanarak muhassıllık öncesinde olduğu gibi içerisinde gayrimüslimlerin de (sadece Yahudiler değil bu sefer Rumların da) yer aldığı, görev sınır ve tanımları açıkça belirlenmiş bir sisteme kavuşturulmuştu. İhtisab, kantar ve damga memuru sıfatına sahip olan Arif Ağa'nın idaresinde teşkil edilen yeni idarede sadece çarşı, pazar ve şehir kapıları değil, şehrin birçok yerinde mevcut olan mîrî kantarlar için de görevlendirmeler yapılmıştı.[1234] (Bkz. Tablo 4.5)

Tablo 4.5. Haziran 1842 Yılı Selanik İhtisab, Damga ve Kantar İdaresi Memurları ve Aylık Maaşları. (BOA., ML.MSF.d., 4102, sayfa 2-3)

Görev	Memur İsmi	Maaş
İhtisab, Kantar ve Damga Memuru	Arif Ağa	500 Kuruş
Katip	Mehmed Efendi	150 Kuruş
Baş Pazar Memuru	İsmail Bey	60 Kuruş
Kolcu Başı	Mehmed Ağa	75 Kuruş
Kolcu	Eyüb	60 Kuruş
Kolcu	Hüseyin	60 Kuruş
Vardar Kapısında Kutu Emini	İsmail	40 Kuruş
Kelemeriye Kapısında Kutu Emini	Edhem	40 Kuruş
Kule Kapısında Kutu Emini	Halil	40 Kuruş
Yenikapıda Kutu Emini	İbrahim	40 Kuruş
Parmak Kapısında Kutu Emini	İsmail	40 Kuruş
İhtisab-ı Kantar Kolcusu	Ali Ağa	60 Kuruş
Kantarcı	Yorgi Zımmi	90 Kuruş
Diğer Kantarcı	Kostandi Zımmi	90 Kuruş
Marin (Balık) Kantarcısı	Hasan	60 Kuruş
Yahudi Pazarında Kantarcı	İsak Yahudi	50 Kuruş
Kapan Kantarcısı	Behor Yahudi	50 Kuruş
Dideyan (Gözcü)	Ferhad	40 Kuruş
Baş Pazar Kolcusu	Avram Yahudi	40 Kuruş

Selanik çarşılarında resmî ihtisab idaresi haricinde, devlet kontrolünde olmayan ikinci bir vergilendirme mevcuttu. Yahudi cemaati yönetimi, sadece Yahudi esnaf ve Yahudi müşteriler için uygulanan ikinci bir vergi uygulaması yürütmekteydi. Yahudi cemaatinin alışveriş ve çarşı-pazar faaliyetlerinde ikinci bir otorite anlamına gelen bu vergilendirme, cemaatin hasta ve düşkünlerine yardım etmek amacıyla kullanılan, Kabele (Gabelle) denilen

[1232] Örneğin Nisan 1842 ayında söz konusu idarelerde görevli olan memurlar listesine göre, ihtisab memurları kolcu Mehmed Ağa, kolcu Veli, Ali, Musa, Osman ve sal memuru İsmail Ağa'dan; damga memurları ise katib Necib Efendi, duhan damgası memuru Mehmed Çavuş, kale kapılarında görevli kolcu Yusuf, Ali, Mehmed, Mela, Musa ve İsmail'den oluşmaktaydı. Bkz. Nisan 1842 masraf defteri, BOA., ML.d., 266, sayfa 2.

[1233] BOA., ML.MSF.d., 3730.

[1234] İdarenin ilk ayı olan Mayıs 1842'de eski memuriyetler devam etmekle birlikte Haziran itibariyle peyderpey yeni tayinler yapılmaya başlanmıştır. BOA., ML.MSF.d., 4003; BOA., ML.MSF.d., 4059, sayfa 2-3; BOA., ML.MSF.d., 4102, sayfa 2-3.

yardım sandığı için yapılırdı. 1861 yılında şehre gelen yeni vali Hüsnü Paşa'nın dikkatini çeken bu uygulama, ona göre, diğer milletlerden daha çalışkan olup gece-gündüz işinin başında bulunan Yahudilerin fakir kalmasına sebep olmaktaydı. Yahudi cemaati nazarında ise bu sandığın varlığı cemaatin eğitim, yönetim (maaş ödemeleri), tedavi ve yardım faaliyetleri için gerekli, cemaatin güçlü ve ayakta kalabilmesi için önemli bir uygulamaydı.[1235] Ancak toplanan vergilerin miktarı dikkate alındığında Vali Hüsnü Paşa'nın dikkat çektiği halkın fakirliği hususunda cemaatin bu iç uygulamasının etkisi aşikardı. Koşer kuralları kapsamında olan et ve süt tüketimi başta olmak üzere, cemaatin en çok tüketilen temel ihtiyaçlarından alındığı görülen bu vergi uygulamasında, tuzlu peynirin kıyyesinden 40, taze peynirin kıyyesinden 10, peynirin deniz yoluyla ihracından kıyye başına 40, sığır etinin kıyyesinden 10, her bir kuzudan 50, şarabın 300 dirheminden 18, şiruğanın 150 dirheminden 2, kabak çekirdeğinin[1236] kıyyesinden ise 9 para alınmaktaydı.[1237] Günümüz ekonomik hayatındaki katma değer vergisi benzeri bir uygulama olan bu sistemde, vergiler ürünlerin fiyatlarına eklenerek satıcıdan değil Yahudi müşterisinden alınmış olurdu.[1238] Bunlara ek olarak ise Yahudi milletine mahsus olarak hizmet eden helvacılardan senelik 3.000 kuruş, yoğurtçulardan ise senelik 1.200 kuruş toplu vergi alınırdı. Hüsnü Paşa'nın hesabına göre yılda 500.000-600.000 kuruşa ulaşan bu vergiler tahammül edilebilir değildi.[1239] Öyle ki yukarıda da temas ettiğimiz üzere 1840'lı yıllarda şehrin ihtisab rüsumu aylık 20.000, yıllık ise 250.000 kuruş dolaylarında iken Yahudi cemaati liderlerinin sadece kendi cemaatlerinden bu miktarın iki katını aşkın vergi toplaması şaşılacak bir sonuçtur. Ürün bazlı alınan vergi miktarları da Yahudi toplumunda ekonomik sıkıntıya sebep olabilecek düzeydeydi. Örneğin 1860/1861 yılında bakkalda satılan taze peynirin 96 para olan her bir kıyyesine[1240], 10 para Kabele sandığı vergisi eklenmekteydi. Bu da yaklaşık olarak %10'luk ek bir külfeti Yahudi toplumunun sırtına bindirmekteydi. Söz konusu durumun İstanbul'a bildirilmesiyle Yahudi toplumunun ekonomik olarak korunması niyetiyle hareket edilse de hahambaşılığın beratında tayin edilmiş olan vergi toplama şartlarına Kabele'nin de dahil olması nedeniyle bu hususta kesin bir hüküm verilememişti. Devlet, Selanik

[1235] Kabele sandığı için toplanan bu vergiler, cemaat yönetimi tarafından toplanan dolaylı vergiler sınıfına dahildi. 19. yüzyıl ortalarında Selanik Yahudi cemaatinde devlete ödenecek vergiler için toplanan dolaysız cemaat vergilerinden Peça, veraset ve çeyiz vergileri yanında cemaat masrafları için toplanan dolaylı vergiler bulunmaktaydı. Molho, *Selanik Yahudileri,* s. 68-72.

[1236] Et ve süt ürünlerinden vergi talep edilmesi anlaşılabilirken, söz konusu listeye kabak çekirdeğinin de girmesi dikkat çekicidir. Bilhassa Sefarad Yahudilerinin mutfağında yaygın olarak kullanıldığı bilinen kabak sebzesi yanında çekirdeğinin de makbul olduğu ve fazlaca tüketildiği anlaşılmaktadır. Yahudiliğin genel koşer kuralları kapsamında vücuda faydalı olan besinlerin tüketilmesi ilkesinden hareketle, kabak çekirdeğinin birçok minarel ve vitamini içeren besleyici olma özelliği düşünüldüğünde tüketimin fazlalığına farklı bir açıklama da getirilmiş olur.

[1237] BOA., MVL., 929/76, Belge 2.

[1238] Molho, *Selanik Yahudileri,* s. 72.

[1239] BOA., MVL., 929/76.

[1240] IAM., 227, sayfa 75.

Yahudilerinin ekonomik şartlarının iyileştirilmesi için, cemaat yönetimine sadece vergi miktarlarının kabul edilebilir bir seviyeye indirilmesi tavsiyesinde bulunmuştu.[1241]

4.2.2. Çarşı Esnafı ve Meslek Sahipleri

Selanik şehrinin çok kültürlü ve renkli sosyal yapısı çarşı ve pazarda tezahür etmişti.[1242] Sefarad ve Aşkenaz Yahudi topluluklarının yüzyıllar önce göç ettikleri Avrupa ülkelerinden Selanik'e aktardıkları kültürel unsurlar, burada sakin Rum, Bulgar, Ulah ve sair Hristiyan gruplar ile şehrin hakimi Müslümanlara ait kültürel değerlerle iç içe geçmişti. Bu anlamda tam manasıyla bir Osmanlı manzarasına sahip olan şehirde çarşıların zenginliği sadece maddi değil manevi ve kültürel zenginlikle de bezenmişti. Örneğin alışılmış fırın ve ekmekçi dükkanları ile beraber bazı ekmekçi esnafı sadece bisgoti üretimi yapmış, bazıları ise Frenk işi bisgoti dükkanı açmıştı.[1243] İtalyanca'da iki kez pişirmek anlamına gelen ve bisküvi üretim yeri manasını[1244] taşıyan bu dükkanların, sadece bir yangında beşinin harap olduğuna bakılırsa şehirdeki sayılarının daha fazla olduğunu iddia etmek yanlış olmaz. Muhtemelen İtalya kökenli Yahudiler tarafından Selanik'e kazandırılan bisgoti üretimi, şehirle o kadar çok özdeşleşmiştir ki ilerleyen yıllarda ismini şehirden alan ve bugün Türkiye'de hemen her yerde bulunabilen bu pastahane mamulü Selanik gevreği olarak bilinmektedir.[1245]

Nüfus defterleri, temettuat sayımları ve diğer bazı arşiv evrakından derlediğimiz bilgilere göre, 19. yüzyılın ilk yarısında şehirde 286 ayrı meslek kayda geçmiştir. (Bkz. Tablo 4.6) Bu mesleklerin her biri birer esnaf grubunu temsil etmemekle birlikte, yine her birine ait bir esnaf teşkilatının olması da mümkün değildi. Tablo 4.5'te verilen şehir çarşılarındaki esnaf grupları listesi bu itibarla ön plana çıkartılabilir. Ancak her bir esnaf grubuna ait hizmet veya ürün satışının arka planında birden fazla meslek türünün emeği olduğu aşikardır. Bu nedenle aşağıda yer alan tabloda görülebileceği üzere, 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'te, akla gelebilecek tüm hizmet türleri ve ürünlere ait birer meslek bulunmaktaydı. Söz konusu meslekler içerisinde sayıları çok olmamakla beraber imam, haham, papaz, müezzin, zangoç gibi dini vazifeliler yanında, şehirdeki geniş askerî gruplara mensup Selanikliler de bulunmaktaydı.

[1241] BOA., MVL., 929/76, Belge 1.

[1242] Anastassiadou, Selanik'te bulunan Makedonya Tarihi Arşivi'ndeki vakıflara ait (bizim de kullandığımız 9, 16, 32, 47, 51 ve ulaşamadığımız 29 numaralı) defterler ışığında 19. yüzyıl ortasında Selanik çarşısı ve esnafına dair bazı değerlendirmeler yapmıştır. Yazar, kendi deyimiyle, kullandığı kaynakların sınırlılıkları sebebiyle değerlendirmelerini birçok soruyla ilişkilendirmiş ve kesin ifadelerden kaçınmıştır. Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 305. Bizim burada yapacağımız değerlendirme kronoloji, tema ve kaynak kullanımı bakımından daha geniş bir alanı kapsayacaktır. Bu nedenle iki değerlendirme arasında bir mukayeseye gidilmesinin doğru olmayacağı düşünülmüştür.

[1243] BOA., İ.DH., 2/86, Belge 2.

[1244] Asım Tanış, *Büyük İtalyanca-Türkçe Öğretici Sözlük*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2004, s. 169.

[1245] "Bisgot" kelimesi Osmanlı coğrafyasının geneline yayılan bir kullanıma sahip olmalıdır. Örneğin Kıbrıs Türkleri bisküviye bugün hala "Piskot" demektedir.

Ayrıca hemen hemen her bir esnaf grubuna mensup olanların meslekteki maharet ve tecrübelerini yansıtan çırak, kalfa, usta, halife gibi sıfatlar da yer almaktaydı. Bu anlamda Selanik çarşılarının zanaat eğitimi verilen bir okul vazifesi de bulunurdu.

19. yüzyılın ilk yarısında Rumeli'nin çeşitli şehir ve kasabalarından meslekî eğitim almak için Selanik'e gelmiş gençler vardı. Örneğin 1831 yılında, Yani isimli on üç yaşındaki bir genç "*basmacılık öğrenmek için*" basmacı Adger yanında ikamet etmekte[1246], aynı isimde bu sefer on beş yaşındaki bir diğer Rum genç ise "*sanat tahsili için*" Leftehor'dan gelerek Aya Nikola mahallesinde yaşamaktaydı.[1247] Müslümanlar arasında ise, yukarıda bahsedildiği üzere debbağhaneye eğitim için gelenler haricinde, Tikveş, İştib, Yenice, Doyran, Avrethisarı gibi yerlerden gelerek şehrin iş bilir hancı, nalband ve canbaz ustaları yanında meslekî tecrübe edinmeyi ve bu tecrübeyi beraberinde memleketine götürmeyi amaçlayan gençler bulunurdu.[1248]

Tablo 4.6. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik'te Meslekler[1249]

Meslek	Meslek	Meslek	Meslek
1. Abacı	73. Dülger	145. Kefenci	217. Peynirci
2. Abacı Bazergan	74. Eczacı	146. Kemaneci	218. Pınarcı[1250]
3. Ağnam Tüccarı	75. Efrenç İşi Yemenici[1251]	147. Keresteci	219. Poşucu
4. Alacacı[1252]	76. Ekmekçi	148. Kerpiççi	220. Püskülcü
5. Araba Dülgeri	77. Enfiyeci Bazergan	149. Keşiş	221. Rahip
6. Arabacı	78. Eski İksirci	150. Kıyıcı	222. Rumkârî Yemenici
7. Arakçı[1253]	79. Eskici	151. Kibritçi	223. Saatçi
8. Askerler[1254]	80. Falcı	152. Kiracı	224. Sabuncu

[1246] BOA., NFS.d., 4960, sayfa 46.
[1247] BOA., NFS.d., 4960, sayfa 51.
[1248] BOA., NFS.d., 4956, sayfa 62-63.
[1249] Tabloda yer alan meslekler, 19. yüzyılın ilk yarısına ait olan temettuat defterleri, nüfus sayımları, ihtisab kayıtları ve çarşı yangın listelerinden derlenmiştir. Bkz. BOA., ML.VRD.TMT.d., 11464; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11466; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11470; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11487; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11536; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11546; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11566; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11577; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11587; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11604; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11609; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11620; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11621; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11635; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11654; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11655; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11671; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11679; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11682; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11699; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11719; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11725; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11726; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11758; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11761; BOA., NFS.d., 4956; BOA., NFS.d., 4960; BOA., NFS.d., 4961; BOA., NFS.d., 4963; BOA., NFS.d., 4967; BOA., HAT., 736/34936-A; BOA., İ.DH., 2/86.
[1250] Yahudiler arasında kaydedilen "p(b)ınarcı"lar, Yahudi havlularının orta bölümünde yer alan ve pınar denen havuzların bakım, inşaat veya su teminiyle ilgilenen kişiler olmalıdır.
[1251] Yemeni, üzeri açık, ökçeli bir tür ayakkabıdır. Arzu T. Terzi, "Priştina Şehri'nde Meslekler", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, IRCICA, İstanbul, 2006, s. 285. Yemeni üretip satan esnaf Rum işi olarak bilinen tarzda üretim yapan "Rumkârî", Frenk tarzı üretim yapan "Efrenç" ve Hind sumağının kullanılması ile elde edilen kırmızı renkte üretim yapan "Lök" yemenicileri olarak üç farklı sınıfa ayrılmaktaydı.
[1252] Farklı renklerde ipliklerle dokunan alaca isimli kumaş satıcısı.
[1253] Rakıcı.
[1254] Binbaşı, yüzbaşı, çavuş, onbaşı, topçu, mustahfız, dizdar ve diğerleri.

9. Astarcı	81. Fav(b)rikacı	153. Kireççi	225. Sail[1255]
10. Aşçı	82. Fesci	154. Kiremitçi	226. Sakatatçı
11. Attar	83. Fıçıcı	155. Kirişçi	227. Salcı
12. Ayak Dellalı	84. Fırıncı	156. Koğacı	228. Sandıkçı
13. Ayak Kahvecisi	85. Fişenkçi	157. Kolancı	229. Saraydar[1256]
14. Ayak Tüccarı	86. Futacı[1257]	158. Kolikacı ?	230. Sarraç
15. Babuççu	87. Francalacı	159. Koltukçu	231. Sarraf
16. Bacacı	88. Frenk Pisgotici[1258]	160. Koltuk sarrafı	232. Sazcı
17. Badanacı	89. Garametin	161. Komisyoncu	233. Sebzeci
18. Bahçevan	90. Gardiyan	162. Kömürcü	234. Sekban
19. Bakırcı	91. Gemici	163. Kunduracı	235. Semerci
20. Bakkal	92. Gübreci	164. Kuru Kahveci	236. Sermaye Tüccarı
21. Balıkçı	93. Gündelikçi	165. Kutucu	237. Seyis
22. Bardakçı	94. Haffaf[1259]	166. Kuyucu	238. Sığırtmaç[1260]
23. Barmakçı	95. Haftancı[1261]	167. Kuyumcu	239. Sıvacı
24. Basmacı	96. Haham	168. Küfeci	240. Simitçi
25. Bazarcı	97. Hallaç	169. Külahçı	241. Simsar
26. Bazergan	98. Halatçı	170. Külhancı	242. Subaşı
27. Bekçi	99. Hamal	171. Kürkçü	243. Suyolcu
28. Beledici[1262]	100. Hamamcı	172. Leblebici	244. Süpürgeci
29. Berber	101. Hancı	173. Liman Reisi	245. Sütçü
30. Bezirci[1263]	102. Hasırcı	174. Limoncu	246. Süvarici
31. Bezzaz[1264]	103. Hatib	175. Lök Yemenici	247. Şairci[1265]
32. Bıçakçı	104. Hattab Nakliyecisi	176. Lüleci[1266]	248. Şehriyeci
33. Boğçacı	105. Havlucu	177. Mahlebci	249. Şekerci
34. Borucu	106. Hekim	178. Makaracı	250. Şerbetçi
35. Bostancı	107. Helvacı	179. Mestçi[1267]	251. Şeyh
36. Boyacı	108. Hırdavatçı	180. Meygedeci[1268]	252. Şıracı
37. Bozacı	109. Hizmetkar	181. Meyve Tablakarı	253. Şinikçi
38. Börekçi	110. Hoşabcı	182. Meyveci	254. Şişeci
39. Burgucu	111. Hurdacı	183. Mezarcı (Kabirci)	255. Tablakâr[1269]
40. Bükücü[1270]	112. Irgat	184. Mısırcı	256. Tahsildar
41. Camcı	113. İmam	185. Mimar	257. Talebe
42. Canbaz[1271]	114. İplikçi	186. Miskçi[1272]	258. Tanburacı
43. Cerrah	115. İskele Simsarı	187. Mismarcı	259. Tanburcu[1273]
44. Cevahirci	116. İskemleci[1274]	188. Mizancı	260. Tarakçı

[1255] Dilenci.
[1256] Büyük konaklarda veya çiftliklerde kahya olarak çalışan Rumlara ait bir meslektir.
[1257] İpekten mamul peştamal olan futa üreticisi.
[1258] Frenk işi bisküvi üreticisi.
[1259] Hazır ayakkabı satıcısı.
[1260] Sığır çobanı.
[1261] Kaftancı.
[1262] Yerli kumaş anlamına gelen ince geçirgen bir bez türü olan beledi satıcısı.
[1263] Yağcı.
[1264] Bez satıcısı. Manifaturacı.
[1265] Arpacı.
[1266] Tütün içmek için kullanılan araçlarda kullanılan lüle satıcısı.
[1267] Deriden mamul renkli ayakkabı üreticisi.
[1268] Meyhaneci.
[1269] Seyyar satıcı.
[1270] İpek kozasını işleyerek ipliğe dönüştüren kişi.
[1271] At eğitip satan kimse.
[1272] Koku üretip satan kimse.
[1273] Hamamlarda kurutma işi yapan kimse.
[1274] Sandalyeci.

45. Cilacı	117. İslambulcu[1275]	189. Muallim	261. Taşçı
46. Çalgıcı	118. İspençiyar[1276]	190. Muhtar	262. Tavacı
47. Çarıkçı	119. İspirci	191. Muhzır	263. Tavukçu
48. Çerçi[1277]	120. İşkembeci	192. Mumcu	264. Tenekeci
49. Çıkrıkçı	121. İzarcı[1278]	193. Muytab[1279]	265. Terzi
50. Çilingir	122. Kadayıfçı	194. Mücellid[1280]	266. Tercüman
51. Çizmeci	123. Kağıtçı	195. Mücevherci	267. Tezkireci
52. Çoban	124. Kahvehaneci	196. Müderris	268. Toprak Nakliyecisi
53. Çorabçı	125. Kalafatçı	197. Müezzin	269. Tozlukçu[1281]
54. Çubukçu	126. Kalaycı	198. Mültezim	270. Tüccar
55. Çukacı	127. Kalburcu	199. Müsevvid[1282]	271. Tüfenkçi
56. Dakikçi[1283]	128. Kalemtraşçı	200. Naib	272. Ufakçı[1284]
57. Debbağ	129. Kapakçı	201. Nakkaşçı	273. Urgancı
58. Değirmenci	130. Kapamacı	202. Nalband	274. Ütücü
59. Dellak	131. Kapıcı	203. Nalbur	275. Üzümcü
60. Dellal	132. Kapudan	204. Nalıncı	276. Vakit Müezzini
61. Demirci	133. Kasab	205. Nekkad[1285]	277. Yamacı
62. Destici	134. Katib	206. Oduncu	278. Yapıcı
63. Deveci	135. Kavukçu	207. Oturakçı	279. Yazıcı
64. Deynekçi	136. Kayıkçı	208. Oyacı	280. Yemci
65. Dibekçi	137. Kaymakçı	209. Öğretmen[1286]	281. Yemişçi
66. Dikici	138. Kayyum	210. Peçeci	282. Yoğurtçu
67. Doğramacı	139. Kazgancı	211. Peksimetçi	283. Yorgancı
68. Dökmeci	140. Kazzaz[1287]	212. Penbeci (Pamukçu)	284. Yüncü
69. Duhan Kıyıcı	141. Ke(n)dirci	213. Perakende Simsarı	285. Zangoç[1288]
70. Duhancı[1289]	142. Kebabçı	214. Peramtad ?	286. Zuhuratçı
71. Duvarcı	143. Kebeci[1290]	215. Peşineci ?	
72. Düğmeci	144. Keçeci	216. Peştemalci	

Perakende arşiv evrakı ve defter tasniflerinden derlenen bilgilerle oluşturulan yukarıdaki tablo, çalışmanın genel amaçlarından birisi olan, 19. yüzyılda Selanik şehrinin fotoğraflarını çekebilmek gayesine önemli katkılar sunmuştur. Araştırmaların devam ettirilmesi ile daha da artabileceğini düşündüğümüz şehirdeki meslek sayıları, bu haliyle bile Selanik'in ne kadar zengin bir kültüre sahip olduğuna işaret etmektedir. Masleklerdeki çeşitlilik, ekonomik

[1275] İslambul isimli kumaş türünün satıcısı.
[1276] Eczacılıkla meşgul kimse.
[1277] Ufak tefek şeyler satan, tuhafiyeci.
[1278] Belden aşağı sarılan peştamal benzeri örtüler için kullanılan izar satıcısı.
[1279] Hayvan kılı dokuyan kimse.
[1280] Kitap ciltleyen kimse.
[1281] Ayak bileği ile diz arasına giyilen çorap benzeri bir giysi olan tozluk satıcısı.
[1282] Yazıları temize çeken, müsveddeci katip.
[1283] Uncu.
[1284] Küçük baş hayvan derisi işleyen debbağ.
[1285] Paranın sağlamlığını test eden kişi.
[1286] Muallim unvanından ayrıca, Selanik Rum temettuat kayıtlarında yer alan bir kişi "*öğretmen*" olarak kaydedilmiştir.
[1287] İpekçi.
[1288] Kilisede çan çalmakla görevli kimse.
[1289] Tütüncü.
[1290] Yünden üretilen kalın bir aba türü olan kebe üreticisi.

hayatta olduğu kadar sosyal hayatta da şehrin tarihî birikimini ve geçmişten devraldığı mirası güçlendirerek 19. yüzyılda başarılı bir şekilde temsil ettiğini göstermiştir.

Şehirdeki en yaygın mesleklerden biri hizmetkarlıktı. Daha çok Rumlar arasında görülen bu meslek, birçok esnafa ait mahzen ve dükkanlarda, hanlarda ve diğer iş kollarında yardımcı olarak çalışan kişileri ihtiva ederdi. 1840 yılında Selanik'te yapılan ilk temettuat sayımı sonuçlarına göre hizmetkarlık dışında 44 esnaf grubunda toplam 707 Rum esnaf vergi mükellefi olarak kaydedilmişti.[1291] Yahudi cemaati mensuplarının ise diğer cemaatlerden ayrışan belli başlı iş kollarındaki mevcudiyeti aşikardı. Özellikle ticaret hayatında önemli yer tutan Yahudiler, bazergan, enfiyeci bazergan, abacı bazergan, ayak tüccarı, sermaye tüccarı, komisyoncu, koltuk sarrafı, iskele simsarı, perakende simsarı gibi mal ve para akışının kontrolünde etkili olan meslek kollarında aktif olarak yer almaktaydı. 19. yüzyılın ortalarına kadar şehirdeki para değişimi, kredi ve poliçe kırma gibi her türlü bankacılık işlemi Yahudi sarraflar tarafından yürütülmekteydi.[1292] Tespit edilebildiği kadarıyla 1845'te şehrin tek nekkadı da Kaldırgöç mahallesinde sakin bir Yahudi olan Sabetay oğlu Avram'dı.[1293] Yahudi cemaatinin bu anlamda farklı bir özelliği de cemaat liderleri olan hahamların meşgul olduğu ikinci işleriydi. Kayıtlara göre şehirdeki hahamların hemen hepsi "*zuhurat ticareti*"[1294] ile uğraşmaktaydı. Belirli bir ürünün düzenli olarak alışverişinin yapılmasından ziyade, her zaman değişkenlik gösteren, tabiri caizse bulabildiğini satmak anlamına geldiğini düşündüğümüz zuhurat ticareti, hahamların medar-ı maişetleri için devam ettikleri bir iş olmalıydı.

Selanik çarşılarında hakim sektör şüphesiz dokuma ve dokuma ürünlerinin satışı ile birlikte bu çerçevede icra edilen farklı türden imalatı ihtiva eden tekstildi. Selanik'in bu sektördeki tarihi misyonu, 19. yüzyılda çarşılarına çeşitlilik olarak yansımıştı. Şüphesiz tekstil sektöründeki tarihi tecrübelerle birlikte bölgedeki ipek, pamuk, hayvan tüyü gibi hammaddenin bolluğu da tekstil sektörünün gelişmesinde önemliydi. Selanik tekstil ürünleri o kadar ünlüydü ki Osmanlı sultanlarının bilhassa hamam takımları her yıl geleneksel olarak hazırlanır ve enderuna gönderilirdi. 1725'te Selanik kadısı marifetiyle saraya gönderilen tekstil ürünleri arasında Karaferye'de dokunan gömlek, makreme ve havluların yanı sıra Selanik'e özgü yedi

[1291] 1840 yılına ait temettuat sayımlarında sadece Rum esnaf grupları verilmiş, Yahudi ve Müslümanlar mahallelerinden alınacak toplam vergi grubuna dahil edilmiştir. Bu nedenle Müslüman ve Yahudi esnafın bu tarihteki ayrıntılarına ulaşılamamaktadır. BOA., ML.VRD.d., 462.

[1292] Nurdan İpek, *Selanik ve İstanbul'da Seçkin Yahudi Bankerler (1850-1908)*, (yayımlanmış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 13.

[1293] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11726, sayfa 3.

[1294] Zuhurat, "*evvelden suret-i icrası tayin olunmayub zuhur edecek ahvale göre olacak olan*" anlamındadır. Şemseddin Sami, 2006: 919.

çift, beyaz renkli, altmış kalem desenli hünkar peştemalleri de yer almaktaydı.[1295] 1763 yılında ise bu sefer padişahın kullanması için Selanik'in siyah renkli hünkar peştemalleri İstanbul'a gönderilmişti.[1296] Uzun yıllar devam eden bu gelenek 19. yüzyıl ortasında bu sefer sadrazam için hazırlanmış, Vali Bekir Sami Paşa sadrazama "*Selanik'in meşhur olan metası hamam takımlarından*" hediye etmişti.[1297]

Padişah için hazırlatılan tekstil ürünlerinden de önce Selanik'in en ünlü dokumalarının çuka/çuha olduğunu vurgulamak gerekir. Nitekim 16. yüzyıl itibariyle Yahudi cemaati öncülüğünde Selanik'te gelişen yünlü kumaş üretimi[1298], devletin askerî ihtiyaçlarının karşılanması gayesiyle teşvik edilen ve geliştirilmeye çalışılan, giderek de ustalaşan bir üretime dönüşmüştü.[1299] Özellikle Yahudilerin Selanik londurini denen farklı renklerde çukalar ve keçe gibi çeşitli ham maddelerle üretilen tekstil ürünlerini geliştirmesi buradaki dokuma sektörünü dinamik tutmuştu.[1300] Bu ustalığın ön önemli desteği Selanik periferisinden gelen kaliteli yün ve kırmızı, sarı, bilhassa Selanik'e özgü mavi rengin elde edildiği hammaddelere kolay ulaşılmasıydı.[1301] 17. yüzyıl ortasında İstanbul çarşılarında Selanik çukası, Selanik peştemali, Selanik keçesi ve nakışlı keçeleri diğer ürünler yanında birer marka değeri taşımaktaydı.[1302] Yahudilerin dokuma sektöründeki ustalığının en güzel örnekleri arasında ise yün halılar yer alır, İzmir'in halılarından daha ucuz olan bu halılar yün kalitesi ve dayanıklılarıyla 19. yüzyılda dahi hem İstanbul hem de Avrupa'da rağbet görmekteydi.[1303] Fakat Avrupa'da giderek gelişme gösteren yünlü dokuma sanayi karşısında hem kalite hem de fiyat itibariyle Selanik'teki sanayi güç kaybetmişti. 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı ekonomik gelişme sayesinde bilhassa pamuklu ve yünlü dokuma sektöründe üretim artmış olsa da[1304], sanayi devriminin kattığı ivme ile büyüyen Avrupa üretimi karşısında yeterli seviyeye yükselememişti. Öyle ki 1820'lere kadar Osmanlı Devleti'nin dahil olduğu savaşların yarattığı zafiyetlerle birleşen olumsuzluklar, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupa tekstil ürünlerinin Osmanlı pazarlarına hızla

---

[1295] Gönderilen diğer tekstil ürünleri arasında karınca ayağı deseninde duhavî (iki yüzlü) iki çift raht, farklı desenlerde otuz iki çift havlu makremesi, ve yine duhavî iki çift döşeme kumaşı bulunmaktaydı. BOA., TS.MA.d, 2358/76.
[1296] BOA., C.SM., 11/596.
[1297] BOA., A.MKT., 216/25.
[1298] Burada, özellikle "Yahudi cemaati öncülüğünde gelişen" ifadesi kullanılmıştır. Nitekim, Selanik'te tekstil sektörünün başlangıcı İber Yarımadasından göçen Yahudilerden de önce, şehrin Müslüman ve Rum sakinlerinin iştirakiyle ortaya çıkmıştı. Bu konuda ayrıntılı bir tartışma için bkz. Benjamin Braude, "The Rise and Fall of Salonica Woollens, 1500-1650: Technelogy Transfer and Western Competition", *Mediterranean Historical Rewiev*, 6/2, 1991, s. 216-236.
[1299] Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s. 235.
[1300] Kolçak, *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği*, s. 73.
[1301] Braude, "The Rise and Fall of Salonica Woollens", s. 220.
[1302] Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 78, 113, 163, 180.
[1303] Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique, Tomes VI et VII*, s. 219.
[1304] Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 160.

girişini beraberinde getirmişti.[1305] 1838 yazında imzalanan Baltalimanı Antlaşması ise Osmanlı pazarının kapılarını tamamen Avrupa ürünlerine açmış ve tekstil sektörünü de etki altına almıştı. Tekstil sektörü gelişmiş olan Selanik dahi bu etkiden uzak duramamış ve Selanik gümrüğünün ithal ürünler kaleminde Avrupa kumaşları başrolü kazanmıştı.

Baltalimanı Antlaşması'nın neticesi olarak hazırlanan gümrük tarifelerinin yürürlüğe girdiği 1839 yılına ait Selanik emtia gümrüğü kayıtlarında, envai çeşit kumaş ve iplikler ile sair tekstil ürünlerinin Selanik limanına indirildiği görülmektedir. Trieste ve Şire limanları üzerinden Selanik'e gelen Avrupa ürünlerinin yüklü olduğu gemilerden, İngiliz çiti, İngiliz ipeği (harir-i İngiliz), İngiliz şalı, İngiliz ipliği (rişte-i İngiliz), pamuklu (penbe) makreme, pamuklu kadife kumaş, çok renkli madanpol (?), sivaşbur (?), çiçekli ve sade tülbentler, Avrupa kirpas kumaşı, bogasi (boğası) kumaş, beyaz pazen kumaş, beş renkli İsviçre alacası, sade Floransa atlas kumaşları, Amerikan bezi gibi birçok desen ve farklı dokuma tekniklerine sahip kumaşlar şehre indirilmekteydi.[1306] Benzer şekilde Belgrad üzerinden kara yoluyla Selanik'e ulaşan Avrupa ürünleri arasında da Avusturya (Nemçe) çiti, Avusturya fesi, Avusturya kutnisi, elyaf çuka, sultanî çuka, Rusya kirpası, dimekton (?), maritem (?), şabulgota (?) gibi tekstil ürünleri yer alırdı.[1307] Avrupa dokumalarının piyasaya girmesine rağmen yılların birikimiyle önemli bir tecrübenin neticesi olarak marka olan Selanik'e özgü bazı tekstil ürünlerine rağbet ise devam etmekteydi. 1839 yılı gümrük kayıtlarında yabancı ülkelere aba gönderilmeye devam ettiği gibi İstanbul, İzmir gibi önemli limanlara Selanik beledisi, Selanikârî ipek alaca kumaşlar, dikilmiş aba ve çorap yollandığı görülmektedir.[1308] 1839 Osmanlı-İngiliz gümrük tarifesinin ihraç malları listesinde de, dokumalarıyla ünlü Bursa işlerinden dahi pahalı olan Selanik peştemalleri yer almaktaydı.[1309] İsveç ve Norveç'e verilen gümrük tarife defterleri içerisinde de Selanik markasıyla anılan aba, peştamal ve keçe ürünleri bulunurdu.[1310]

[1305] Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri-II,* s. 110-111

[1306] Çuka, çit, şal, atlas, pazen, alaca, tülbent, kutni, bogasi, kirpas, sivaşbur, kadife gibi farklı madde ve tekniklerle üretilen kumaşlar hakkında istifade edilen kaynaklar için bkz. Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969; Mine Esiner Özen, "Türkçe'de Kumaş Adları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* S. 33, 1982, s. 291-340; Kütükoğlu, "Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Târifeleri", s. 352-383; Mustafa Öztürk, "Osmanlı Devleti'nin İsveç ve Norveç'e Verdiği 1827 ve 1851 Tarihli Gümrük Tarife Defterleri", *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* 2/1, Yaz 2020, s. 176-211.

[1307] Nisan, Temmuz, Eylül ve Aralık 1839 aylarına ait gümrük kayıtları için sırasıyla bkz. BOA., ML.VRD.d., 4969; BOA., ML.VRD.d., 139; BOA., D.İSM.d., 25558; BOA., ML.VRD.d., 95.

[1308] BOA., D.İSM.d., 25558. Bu dönemde Osmanlı dokuma sanayi tamamıyla bir çöküş yaşamamıştı. Bilhassa taşradaki müşterilerine hitap etmeye devam eden dokuma sektörü, ithal dokuma ürünleri kullanılarak üretilen tekstil mallarına odaklanmış ve satışlarını sürdürerek ayakta kalmaya çalışmıştı. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Zanaatkârları*, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 258.

[1309] Mübahat S. Kütükoğlu, "Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Târifeleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi,* S. 4-5, İstanbul 1974, s. 362.

[1310] Öztürk, "Osmanlı Devleti'nin İsveç ve Norveç'e Verdiği 1827 ve 1851 Tarihli Gümrük Tarife Defterleri", s. 191, 193, 197.

Gümrüklere yansıyan tekstil ticareti şehrin çarşılarında da etkili bir şekilde görülmekteydi. Tablo 4.2'de verilen ihtisab vergisi mükellefleri arasında en kalabalık gruplar yine tekstil işi ile meşguldu. Listeye göre şehirde 148 terzi, 115 kazzaz (ipekçi), 106 yemenici (Rum, Efrenç ve lök yemenicileri), 73 kürkçü (dükkan ve mahzenlerde), 60 çukacı bulunmaktaydı. Bunlar yanında daha makul sayılara sahip olan tekstil sektöründeki alacacı, beledici, poşucu, hallaç, islambulcu, yorgancı, kebeci, çorabcı, muytab, basmacı, havlucu, abacı, peştemalci, boyacı gibi gruplar da dahil edildiğinde 1827 yılında vergiye tabi 800'ü aşkın dükkanın, yani çarşının yaklaşık %35'inin tekstil işiyle meşgul olduğunu ortaya koymaktadır. Bu alandaki her bir esnaf da imal edip sattığı ürünlerle ayrı bir zenginlik ihtiva etmekteydi. Örneğin 1832 yılında yemenici esnafının dükkanlarında yirmi beş çeşit farklı renk, teknik ve desenlerde yemeni (üstü açık ayakkabı) satılmaktaydı.[1311]

Esnaf grupları arasında kalabalıklığıyla birinci sırada yer alan terziler Yahudi ve Rumlardan oluşurdu. 148 terzi içerisinde birer tezgaha sahip 52 Yahudi ve dükkanlarında çalışan 26 Rum terzi vardı. Buna ek olarak 10 Yahudi terzi kendi hanelerinde çalışarak gömlek dikmekte, 9 Yahudi terzi ise mahalle içlerinde iş yapmaktaydı. Şehirdeki tekstil sektörünün canlılığı nedeniyle Selanik dışından bir takım esnaf ve işçi de burada çalışmaktaydı. Şehirde 1827 yılında Debre'den gelen 51 Hristiyan terzinin dükkanı bulunurdu.[1312] 1830 sayımında Debre, Kalkandelen, İlbasan ve Prizren'den gelen yirmi Müslüman terzi ve ütücü kaydedilirken[1313], 1835 yılına ait nüfus kayıtlarında Debre Kazası köylerinden gelen 145 kişilik Hristiyan terzi grubunun şehirde ikamet ettiği görülmektedir.[1314] İş için şehre gelip giden bu terziler genellikle ustaları beraberinde gelen kalfa, halife ve çıraklardan müteşekkil küçük gruplara ayrılmaktaydı. Örneğin 1839 sayımında kaydedilen yabancı terzilerden usta Yovan, kardeşi, oğlu, üç nefer halifesi, bir çırağı ve bir kalfasıyla toplamda dokuz kişilik bir grup olarak Selanik'e gelmişti.[1315] 1845 yılı temettuat kayıtları incelendiğinde ise Rum ve Yahudi cemaati içerisinde terzilik mesleği ile meşgul olanlar hala görülmekle birlikte Müslümanlar arasında terzilikle uğraşan sadece tek bir kişi kayıtlıdır. Buna rağmen Kazzaz Hacı Musa mahallesi sakini olan Hasan isimli şahsın "*terziler esnafı kethüdası*" olduğu tespit edilmektedir.[1316] Bu durum büyük çoğunluğu gayrimüslimlerden ve hatta şehirli olmayan esnaftan müteşekkil olan bir loncanın Müslüman bir isim tarafından yönetildiğini ortaya koymakta ve diğer loncalar için

[1311] IAM., 227, sayfa 2.
[1312] IAM., 219, sayfa 66-67.
[1313] BOA., NFS.d., 4956, sayfa 71.
[1314] BOA., NFS.d., 4963, sayfa 12-13.
[1315] BOA., NFS.d., 4967, sayfa 14.
[1316] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11487, sayfa 131.

de mümkün olması muhtemel bir örnek teşkil etmektedir.[1317] Nitekim benzer örnekler Bursa gibi Osmanlı Devleti'nin diğer büyük şehirlerinde de mevcuttu.[1318]

Terzilerden sonra ikinci sırada kazzazlar yani ipekçiler gelmekteydi. Kazzazlığın şehirdeki geçmişi iki mahallenin ismini kazzaz esnafından almasından da anlaşılmaktaydı.[1319] Selanik taşrasından gelen yüklü miktarda ipek kozası (koza-i harir) başta müstemen taifesi olmak üzere yabancı tüccarın en fazla rağbet gösterdiği ürünler arasındaydı. Ancak şehre gelen ham ipeğin önemli bir kısmı Selanik içindeki küçük çaplı tezgahlarda, ilerleyen yıllarda ise fabrika isimini alacak seviyede seri üretim gerçekleştiren imalathanelerde işlenirdi. Bu süreçte, çoğunluğu Yahudi olan kazzaz esnafının rolü büyük olduğu gibi, bükücülerin ve bedesten esnafının rolü de önemliydi. Bedestendeki dolablarda[1320] toplanan ipek, dolabçı veya bükücüler tarafından ipliğe dönüştürülür, boyacılar marifetiyle çeşitli renkler kazandırıldıktan sonra dokunmak üzere futacı, peştemalci, kadifeci gibi ipek kumaş işleyen esnafa dağıtılırdı.[1321] Kozadan iplik üretimi şehrin birçok mahallesine dağılmış olan fabrikalarda gerçekleştirilirdi. Bu fabrikalar günümüzdeki kompleks bina ve işletmeler gibi değil, orada burada kiralanan hanelerin imalathaneye dönüştürülmesiyle meydana gelen küçük merkezlerdi. Söz konusu fabrikalar 1842 yılına gelindiğinde o kadar artmıştı ki yaktıkları ateş nedeniyle ortaya çıkan dumanın ahaliye rahatsızlık vermesi sebebiyle tamamının sur dışına çıkartılması emredilmişti. Harir fabrikalarının bazıları geleneksel yöntemlerle işletilirken bilhassa müstemenlere ait olanlarda Avrupa'dan ithal edilen ve buharla çalışan mancınıklar mevcuttu. İpek üretimi ile ünlü Bursa'da 1837/1838 itibariyle kullanılmaya başlanan bu teknolojinin[1322], Selanik'e geliş tarihi hakkında bilgimiz olmasa da Avrupa ile iletişim kanalları daha güçlü olan Selanik'te daha erken tarihlerde kullanılmış olabileceği ihtimali cevaplanmayı bekleyen önemli bir sorudur.

Pürüzsüz, düz ve daha kaliteli ipek üretimini mümkün kılan buharlı mancınık hem üreticiler hem de devlet otoriteleri nezdinde büyük bir kabul gördüğünden, 1842'de fabrikaların şehir dışına çıkartılması kararında mancınıklar muaf tutulmuştu.[1323] Merkezî otoritenin

---

[1317] Şehirdeki esnaf teşkilatları ve lonca sisteminin ayrıntılarında çok renkli bir yapının mevcut olduğu aşikar olup derinlemesine çalışmaların bu hususta ortaya koyacağı sonuçlar dikkat çekici olacaktır.

[1318] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, çev. Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 141.

[1319] Kazzaz Hacı Musa ve Kazzaz Hacı Mustafa mahalleleri.

[1320] Bedestende, Sultan Bayezıd Vakfı mülkiyetinde 60 dolab bulunurdu. Bkz. Tablo 22.

[1321] Halil İnalcık, "İpek", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXII, s. 364.

[1322] Çiftçi, 1824 yılında Lyon'da kullanılmaya başlanan bu teknolojinin 1837 yılında Bursa'da açılan ilk fabrikada kullanıldığını ifade etmektedir. Cafer Çiftçi, "1837-1908 Sürecinde Bursa'da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılık Sektörü", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/24, 2013, s. 2-3. Bursa'da ipek üretimindeki makineleşmeyi 1838'den başlatan İnalcık, 19. yüzyılın ikinci yarısında şehirde 3.000 buharlı mancınık makinesi olduğunu, bunun dışında evlerde 8.000 civarında pedallı mancınık bulunduğunu belirtmiştir. İnalcık, "İpek", c. XXII, s. 364. Selanik'teki mancınık sayısı hakkında ise kesin rakamlar ifade etmek detaylı bir araştırmanın konusu olacak mahiyettedir.

[1323] BOA., İ.MVL., 39/733. İlgili emrin şehir sicilindeki kaydı için bkz. IAM., 242, sayfa 15.

çabalarına rağmen Selanik'te ipek fabrikalarının tamamının sur dışına çıkartılamadığı ve söz konusu imalathanelerin şehir dokusu içerisinde önemli bir yer edindiği anlaşılmaktadır. Öyle ki on yıl sonra 1852'de hala fabrikaların dumanlarından rahatsız olanların şikayetleri devam etmekteydi. Aya Tanaş mahallesi sakinlerinden Mariko isimli Rum kadın hanesi yanında Yahudi Bazargan Hirsh'e ait fabrikadan şikayetçi olduğu zaman, İstanbul'dan gönderilen emirle on yıl önceki talimatın tam anlamıyla uygulanmadığı açığa çıkmıştı.[1324] Eski fabrikaların sur dışına taşınması veya yeni fabrikalar ihdası Selanik valileri tarafından da yakından takip edilmişti. 1854 yılında Frenk mahallesindeki fabrikasının sur dışındaki arsasına taşımak isteyen Ester isimli Yahudi kadın, fabrikasına müdahale etmemesi için İstanbul'dan valiye emir verilmesini talep etmişti.[1325]

Müstemenler tarafından şehre getirilen yeni teknoloji, ham ipek üretimini hızlandırıp daha kaliteli hale dönüştürmüş ve bu gelişme yine, ham ipeği Avrupa'ya ihraç eden kendilerine fayda sağlamıştı. Gümrük kayıtlarına göre, Selanik'in ünlü Yahudi tüccarları arasında bulunan, ancak Avusturya tabiyetine geçerek müstemen olan, Salomon Fernandez başta olmak üzere, şehrin önde gelen müstemenleri, Selanik taşrasından getirttikleri kozaları şehir içindeki fabrikalarda işletmekte ve elde edilen ham ipeği Avrupa'ya ihraç etmekteydi. Örneğin sadece Eylül 1839 ayı zarfında Fernandez başta olmak üzere yedi tüccarın "*derun-ı Selanik'de fabrikalarda imal olunan*" ham ipekten toplam 1.249 kıyye ihraç ettikleri görülmektedir.[1326] Şehir fabrikalarında üretilen ipeğin sadece bir ayda 1,5-2 ton kadarının ihraç edilmesi, şehirdeki sair üretim ve iç pazara sunulan ipek de dikkate alındığında, Selanik'teki yıllık üretimin hatırı sayılır bir miktara ulaştığını düşündürmektedir.[1327] Müstemenlerin ihraç ettikleri ipek için ödemek istemedikleri ek vergiler de, Selanik'teki ham ipek üretimini artırmıştı. Nitekim taşradan satın aldıkları ipek kozaları için 1842 yılında %9 resm-i gümrük ödeyen müstemenler, işlettikleri kozalardan elde edilen ham ipeğin ihracı için de ayrıca %12 reftiye bedeli ödemekteydiler. Bu durumdan rahatsız olarak şikayette bulunan müstemenler, işlenmemiş koza ihracı için sadece reftiye, işlenen koza içinse sadece resm-i gümrük ödemek istemişlerdi.[1328] İpek kozasının şehirde işlenmesi ise gümrük eminin de doğruladığı üzere vergi gelirlerinde kayıp anlamına gelmekteydi.[1329]

[1324] BOA., A.MKT.MHM., 43/9.
[1325] BOA., MVL., 145/20.
[1326] BOA., D.İSM.d., 25558, sayfa 15. Söz konusu rakamlar Temmuz 1839'da ise 1.569 kıyyedir. BOA., ML.VRD.d., 139, sayfa 7.
[1327] İpek üretiminde başı çeken Bursa'da 1840'larda yıllık ham ipek üretimi 260 tondu. İnalcık, "İpek", c. XXII, s. 364.
[1328] BOA., A.M., 1/5.
[1329] BOA., İ.MVL., 39/733

Selanik çarşılarında önemli bir sektör de şüphesiz gıdaydı. Bu alanda birçok yiyecek ve içecek türünü imal ederek satan dükkanlar bulunduğu gibi, Rumeli içlerinden, Anadolu'dan ve adalardan getirtilen hububat, meyve-sebze, et ve süt ürünlerinin satışı yapılırdı. 1827 yılında Selanik'te 96 adet bakkal kayıtlıydı. Bunların yarıdan biraz fazlası Yahudilere ait olup bazıları yemişçi olarak da bilinen ve çeşitli mahallelerde bulunan bakkallardı.[1330] Rum esnafa ait otuz üç adet bakkal dükkanı ise şehrin tamamına yayılmıştı. Yenikapı, Vardar Kapısı, Kelemeriye Kapısı, Kemeraltı, Çarşıbaşı, Balık Pazarı, Arablar Çarşısı, İskele, Tahtakale, Frenk Mahallesi, Aşçılar ve Arpacılar sokağı gibi bilindik yerlerde ve Rum mahallelerinde bulunan Rum bakkallar yanında, Yakub Paşa, Eski Cami, Yılan Mermeri, Yanık Mahkeme, Akçe Mescid gibi Müslüman mahallelerinde de Rum bakallar bulunmaktaydı.[1331] Bunun sebebi Müslümanların bakkallıkla uğraşmamasıydı. Öyle ki ihtisab kayıtlarında Müslüman bakkallara ilişkin bir kayıt olmadığı gibi, 1845 temettuat sayımlarında da İki Şerefeli Mahallesinde kaydedilen Bakkal Mehmed haricinde Müslüman bakkal yoktu.[1332] Yağ, tuz, soğan, peynir, bal, sirke, pekmez, kırmızı biber gibi temel tüketim maddeleri yanında mercimek, nohut, pirinç, böğrülce, bakla gibi hububatın satıldığı Selanik bakkallarında fasulyenin yerlisi ve Arnavut fasulyesi denen bir türü de bulunurdu.[1333] Benzer türden hububat, büyük çoğunluğu Yahudilerden oluşan yemişçiler esnafı tarafından da satılmaktaydı. Bugün bildiğimiz manadaki kuruyemiş ürünleri ise üzümcüler, leblebiciler veya bazen de kuru yemişçiler ismi verilen esnaf tarafından İştira'daki sokaklarında satılırdı.[1334] Hem gümrük defterleri hem de narh kayıtları 19. yüzyılın ilk yarısında İştira'daki bu dükkanlarda, İzmir limanından gelen çekirdeksiz, kırmızı, siyah ve billurca[1335] üzümle birlikte, Foça'nın siyah üzümü, Çeşme'nin siyah ve razaki[1336] üzümü, Aydın, Edremit ve Karaburun'un razaki üzümü bulunurdu. Bununla beraber Sisam ve Kıbrıs adalarından gelen harub[1337], İzmir ve Zagora'dan gelen incir ve zeytin, Zante, Girid ve Midilli adaları mamulü olan sabunlar satılırdı.[1338]

[1330] 1827 ihtisab kayıtlarında isim isim sıralanan Yahudi bakkal ve yemişçi dükkanlarının konumuyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ancak Rum bakkal dükkanlarının Müslüman ve Rum mahallelerindeki varlığı dikkate alındığında Yahudi bakkalların da Yahudi mahalleleri yanında Müslüman mahallelerinde de hizmet vermiş olması mümkündü.

[1331] IAM., 217, sayfa 64-66.

[1332] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11655, sayfa 40.

[1333] IAM., 227, sayfa 3.

[1334] 1827 yılında kaydedilen toplam altmış altı dükkan üzümcü ve leblebicinin yirmi dördü Müslüman, diğerleri ise Rum ve Yahudilerden oluşmaktaydı. IAM., 219, sayfa 68-69.

[1335] Renginden dolayı bu şekilde tanımlanan beyaz üzüm olmalıdır.

[1336] Razaki üzümü, iri taneli, kokusuz ve beyaz renkte bir üzüm türüdür. Günümüzde hala Batı Anadolu'da yetiştirilmektedir.

[1337] Keçiboynuzu.

[1338] 1832-1833 yılı narh kayıtları için bkz IAM., 227. Gümrüğe yansıyan ürünler için bkz. Ocak 1840 gümrük kayıtları, BOA., ML.VRD.d., 98.

Mahalle aralarında bulunan bakkallar gibi değirmenci ve habbazan esnafına bağlı olan fırın, ekmekçi, börekçi gibi unlu mamüller üreten dükkanlar da çarşı ve mahallelerde bulunurdu. Ekmek haricinde poğaça, börek, nohutlu ve yağlı çörek, gevrek halkası, simit gibi ürünler satan fırınların mahalle aralarında bulunanları, evinde ekmek yapıp pişirtmek isteyen veya tatlı, yemek tepsilerini fırınlara yollayan evlere de hizmet ederdi. Bu uygulama o kadar yaygındı ki fırınlara yollanan tepsilerden alınacak ücretlere dahi narh konmuştu.[1339]

Çarşıların gıda alışverişi içerisinde büyük bir bölümü de et ve süt ürünleri oluşturmaktaydı. Et temini ve satışı ihtisab idaresinin denetimi ve kasabbaşının yönetiminde devam etmekteydi.[1340] Çobanlar, yoğurtçu, kaymakçı ve bakkalların kontrolünde olan süt ve süt ürünleri konusunda ise cemaatlerin sıkıntı yaşamamaları için bir sistem kurulmuştu. Bu çerçevede Selanik civarında bulunan çiftlik ve mandıralar ihtiva ettikleri hayvan sayısına bağlı olarak tasnif edilmekte ve esnaf arasında senelik olarak pay edilmekteydi. Örneğin 1843 yılında süt ve peynir temin etmeleri için 30 farklı mandıra Rum bakkallara tahsis edilmişti. Söz konusu otuz mandıranın tamamında toplam 23.830 baş ağnam bulunmaktaydı. 15.470 ağnamın bulunduğu toplam 18 mandıra ise Yahudi bakkallar için ayrılmıştı. Bunlar haricindeki 12 mandıra (9.950 ağnam) ise süt temin etmeleri için şehrin yoğurtçu esnafına tahsis edilmişti.[1341] Yoğurtçu esnafı sadece yoğurt değil halis süt (leben), kaynamış süt, kaymak gibi ürünler de satardı. Şehirde üretilen süt, taşradan gelen sütten pahalı olduğu gibi, çanak yoğurdu da normal yoğurttan pahalıydı.[1342] Temel tüketim maddeleri arasında bulunan peynir ise peynirciler başta olmak üzere çobanlar tarafından da satılmaktaydı. 19. yüzyılın ortasında bakkallara sadece "basdırma peyniri" denen kaşar satma izni verilmişken, peynirciler taze "*çendele peyniri*"[1343] ve taze tuzlu "*fetça peyniri*"[1344] satmaktaydı.[1345] Şehirde rağbet gören ithal bir peynir çeşidi ise Sofya'dan getirtilen kaşkaval peyniriydi.[1346]

19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'te dikkati çeken bir husus ise kahve tiryakiliğidir. Nitekim 1827 yılı için dükkan sayılarını sıraladığımız Tablo 4.2'de de görüldüğü üzere, şehirde 76 adet kahveci/duhancı dükkanı bulunmaktaydı. Selaniklilerin kahveye olan rağbetini gösteren

---

[1339] IAM., 227, sayfa 43, 51.
[1340] Örneğin 1847'de kasab dükkanı bulunan Mehmed isimli bir şahıs kasabbaşı sıfatını taşımaktaydı. IAM., 227, sayfa 55.
[1341] IAM., 227, sayfa 40-41.
[1342] 1844 Mayısında normal yoğurdun kıyyesi 13 paraya, çanak yoğurdu ise 18 paraya satılmaktaydı. IAM., 227, sayfa 49.
[1343] Hazırlandıktan sonra çendele isimli delikli beze sarılarak bastırılan bir peynirdir.
[1344] Narh kayıtlarına "fetça/fatça" olarak geçen bu peynir günümüzde Yunanistan'ın ünlü fetta peyniri olmalıdır.
[1345] IAM., 227, sayfa 8, 49.
[1346] 19. yüzyıl başlarına ait ihtisab emirleri arasında iskeleye gelen kaşkaval peyniri gümrüğü ile ilgili kayıtlar olduğu gibi, Eylül 1839 ayına ait gümrük kayıtlarında Sofya'dan kaşkaval peyniri getirtildiği de görülmektedir. BOA., D.İSM.d., 25558.

bu sayı, Tablo 4.6'da sıralanan meslekler arasında bulunan ayak kahvecisi ile de desteklenmektedir. Öyleki şehirde bulunan 14 kahvehane yanında çarşı ve pazarda dolaşan seyyar kahveciler de ahalinin kahve ihtiyacını gidermekteydi. Gümrük kayıtlarında, normal kahve yanında Frenk kahvesinin de sıklıkla ithal edildiği görülmekteyken[1347], kuru kahveci dükkanlarında toz kahve yanında, muhtemelen evlerde kavrulmak üzere çiğ kahvede satılmaktaydı.[1348]

4.2.3. Çarşıda Lojistik ve Yabancı İş Gücü

Çarşı esnafı arasında son olarak üzerinde durulmaya değer gruplar, şehrin lojistiğini temin eden hamal ve kayıkçılar ile şehre dışardan gelen yabancı işçiler olmalıdır. 19. yüzyıl ortasında Selanik'e gelen Lear, henüz vapurdan inmeden iskelede gördüğü siyah türbanlı kalabalık hammal grubunun iş kapmak için verdiği mücadeleyi tasvir etmekte, şehirdeki hamalların neredeyse tamamının Yahudi olduğundan bahsetmektedir.[1349] Gerçekten de Yahudi cemaati içerisinde hamalların sayısı çok fazlaydı. Gerek cemaaatin yaşadığı ekonomik zorluklar gerekse kalabalık olmaları, iskelesinde yolcu ve yükün eksik olmadığı Selanik'te hamallığı Yahudiler için önemli bir mesleğe dönüştürmüştü. Öyle ki şehrin Müslüman ve Hristiyanlarının hamallık işi ile ilgilenmemesi de sektörü Yahudilerin tekeline bırakmıştı. 1845 temettuat kayıtlarına göre şehir Yahudileri arasında 252 kişi hamal (bir kısmı bilhassa hattab hamalı) olarak kaydedilmişti. Buna karşılık olarak Hristiyanlar arasında sadece 2 hamal bulunmaktaydı.[1350] Müslümanlar arasında ise hiç hamal yoktu. Yahudi hamalları kendi cemaatleri içerisinde de anlamlı bir kalabalık oluşturmaktaydı. Öyle ki her Yahudi mahallesinde hamallar kayıtlıyken, kalabalık mahallelerde hamalların oranı %15-20'ye kadar çıkmaktaydı.[1351]

Şehir sakinleri haricinde de yabancı iş gücü olarak Selanik'e gelen hamal grupları bulunurdu. Nüfus defterlerinden takip edilebilen bu hamallar dikkat çekici bir şekilde tamamı İlbasan kazasına bağlı köylerden gelen Müslümanlardan oluşmaktaydı. Ancak Yahudi hamallar gibi bireysel veya bağımsız çalışmayan bu gruplar, şehrin yöneticilerinin kontrolünde olan

---

[1347] Örneğin Nisan 1839 gümrük kayıtları için bkz. BOA., ML.VRD.d., 4969.
[1348] IAM., 227, sayfa 5.
[1349] Lear, *Journals of a Landscape Painter Albania*, s. 17.
[1350] Bkz. Metrepolid mahallesi temettuat defteri sıra 16 ve sıra 45. BOA., ML.VRD.TMT.d., 11725.
[1351] Temettuat kayıtlarına göre Kaldırgöç mahallesinde 50, Baru'da 48, Ayasofya'da 40, Pulya'da 31, Leviye'de 30, Rogos'ta 18, Tophane'de 15, Aguda'da 6, Fındık ve Malta'da 4'er, Salhane ve Yenihavlu'da ise 3'er hamal kayıtlıydı. BOA., ML.VRD.TMT.d., 11466; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11470; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11537; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11546; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11577; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11587; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11620; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11679; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11699; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11719; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11726; BOA., ML.VRD.TMT.d., 11758; BOA., ML.VRD.TMT.d., 17652.

önemli merkezlerde vazifelendirilmişti. Nüfus kayıtlarına göre İlbasanlı Müslüman hamalların görevli olduğu yerler Emtia Gümrüğü, Duhan Gümrüğü, Kapan-ı Dakik ve keresteci dükkanlarıydı. Bağlı oldukları grupla vazifelendirildikleri yerde çalıştığı anlaşılan bu hamallar, şehrin yöneticileri nazarında güvenilir kimseler olmalıydı. Öyle ki Duhan Gümrüğü hamalları arasından bir isim gümrük gözcüsü olarak da görevlendirilmişti. Her grubun başında bir de hamal kethüdası bulunmakta ve hamallar belirli kurallar çerçevesinde hizmet etmekteydi.[1352] Şehir ticaretinin önemli merkezlerinde görevlendirilen yabancı Müslüman hamallar bir nevi yarı resmî statüye sahipti. Nitekim şehirde onlarca Yahudi hamal olduğu halde gümrük ve kapan gibi ticaretin merkez üstlerinde uzun yıllar Müslüman hamallar vazifelendirilmişti. 1830 yılında toplam 41 kişi olan yabancı hamallar on yıllık bir süre zarfında iki kat çoğalmış ve Yahudi hamalların 252 kişi olarak kaydedildiği 1845 tarihine yakın dönemde onların üçte biri kadar bir sayıya ulaşmıştı (Bkz Tablo 4.7).

Tablo 4.7. Selanik'e Şehir Dışından Gelen Müslüman Hamalların Sayısı ve Görev Yerleri

Yıl	Emtia Gümrüğü Hamalları	Duhan Gümrüğü Hamalları	Keresteciler Esnafı Hamalları	Kapan-ı Dakik Hamalları	Toplam
1830[1353]	16	11	10	4	41
1835[1354]	14	8	7	-	31
1839[1355]	27	15	18	28	88

Şehir sakini Müsülümanların hamallığa rağbet etmemesi, meselenin yabancı iş gücüyle çözülmesini gerektirmişti. Hamal esnafının kalabalıklığıyla ünlü başkent İstanbul'da hamal olabilmek için birinci şart güvenilir olmak ve kefile sahip olmaktı. Bu şartları sağlamış olsa dahi gümrük ve kapanlarda çalışacak hamallar belliydi ve diğer hamalların buradan iş alması yasaktı.[1356] Nitekim 1826 yılında İstanbul'da kayıtlı 2.919 hamalın %80'den fazlası Müslümanlardan oluşmaktaydı.[1357] Ülkenin birçok bölgesinde de gayrimüslimlerden ziyade Müslüman ve Türk hamallar bulunmaktaydı.[1358] Ancak Selanik'te kritik mevkiler haricinde çoğunluk olarak Yahudilerin sektördeki hakimiyeti aşikardı. Buna karşılık şehirde iş barışını temin eden narh sisteminde, hamalların tarifeleri de belirlenerek lojistik hizmeti belirli kurallara

[1352] İstanbul'da hamallar ve kayıkçıların çalıştığı yerlerde kethüda, yiğitbaşı gibi esnaf sorumlularıyla aynı statüde bulunan değnekçiler bulunurdu. Zeynel Özlü, "19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Değnekçilik Mesleği", *Vakıflar Dergisi*, S. 34, Aralık 2010, s. 100. Ancak incelediğimiz dönemde Selanik'te değnekçilere rastlanmamıştır.
[1353] BOA., NFS.d., 4956, s.71.
[1354] BOA., NFS.d., 4963, s.17-18.
[1355] BOA., NFS.d., 4967, s.22-23, 31.
[1356] Nejdet Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Hammalları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 48-49.
[1357] 1826 yılında 2.919 hamalın 2.449'u Müslüman 470'i gayrimüslimdi. Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Hammalları,* s. 244.
[1358] Güray Kırpık, "Osmanlı'da Hamallık Mesleği ve İlgili Arşiv Belgeleri", *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2/3, 2013, s. 222.

bağlanmıştı. Taşıdıkları yük ve hareket merkezi baz alınarak hamallar arasında yapılan tasnife göre hattab (odun) hamalları, kereste hamalları, dakik hamalları ve gümrük hamalları olarak sınıflandırılan hamallara, kereste ve odun taşınma hususunda yükün ağırlığına göre (çeki), gümrük ve hububat taşımada ise arka[1359] başına ücret belirlenmekte tarifeler mesafeye göre değişmekteydi. Bu minvalde Paşakapısı, Mahkeme ve Kule Hamamı mesafelerin belirlenmesinde İskele ile Yukarı Kale arasında sınır olarak seçilmekteydi. Örneğin odun hamalları yanık Paşakapısı'na kadar götürülen yükten 15 para, daha kuzeydeki Kule Hamamı'na kadar ise 20 para almaktaydı [1360]

Karada hamalların üstlendiği vazife denizde kayıkçılar tarafından icra edilmekteydi. 19. yüzyılın ilk yarısında sığ bir limana sahip olan Selanik'te büyük ve bilhassa ağır yüklü gemilerin iskeleye yanaşması mümkün değildi. Bu nedenle iskele açıklarında demirleyen gemilerde indirme ve yükleme işlemi kayıklar marifetiyle yapılırdı. 1841 yılında Selanik iskelesinde aktif olarak çalışan 42 kayık bulunmaktaydı. Bunlardan 10 büyük ve 10 küçük olmak üzere yarısının sahibi Yahudilerdi. Müslüman kayıkçıların ise 10 küçük ve 6 büyük kayığı bulunurdu. Rumlar ise 1'i büyük olmak üzere toplam 6 kayık işletmekteydi. Aynı tarihte kayıkçı esnafının kethüdalığını bir büyük ve bir küçük kayığa sahip tek kişi olan Elhac İbrahim yürütmekteydi.[1361] Kethüda İbrahim ve birkaç kayıkçının katıldığı Selanik muhassıllık meclisinde alınan kararla kayık ücretlerine de narh konmuştu. Buna göre İskele'den açıktaki vapura eşya getirip götüren kayıklarla Kelemeriye Kulesi yanından vapurlara eşya getirip götüren kayıkların ücreti arasında fark vardı. Eşya naklinde taşınan yükün ağırlığı, büyük veya küçük kayık kullanılması, kayıkta görevlendirilecek kayıkçı neferi sayısına göre alınan ücret de değişmekteydi.[1362] Kayık sahipleri yanında şehrin farklı cemaatlerine mensup kayıkçı neferleri de bulunmaktaydı. Bununla beraber hamallarda olduğu gibi bu sefer Prizren'den gelerek Selanik'te çalışan salcı esnafı da dikkat çekmekteydi.[1363]

Selanik'in ekonomik zenginliği ve Rumeli'de ilk sıraya yerleşen önemli bir iskele olması işçi göçünü beraberinde getirmekteydi. Yeri geldikçe temas edildiği gibi, hamal, salcı, tellak ve debbağ gibi farklı meslek sahibi olan Osmanlı tebaası sıklıkla şehre gelip gitmekte, kazançlarını Selanik ekonomisinden hisselerine düşen payla temin etmekteydi. Nüfus defterlerinde yer verilen yabancı işçiler şehrin mahallelerine dağılan ve uzun süreli ikamet eden

[1359] Arka, bir hamalın sırtına alabileceği yük anlamındadır. Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Hammalları*, s. 46.
[1360] IAM., 227, sayfa 4, 33.
[1361] IAM., 227, sayfa 41.
[1362] IAM., 227, sayfa 42.
[1363] 1835'te 8 kişi olan yabancı salcılar, 1839'da 15 kişiydi. BOA., NFS.d., 4963, sayfa 15; BOA., NFS.d., 4967, sayfa 34.

kimseler olmadıklarından, muhtemelen konakladıkları hanlarda kayda geçirilmişti.[1364] Bu sebeple bağlı olduğu esnaf grubuyla değil de bireysel olarak şehre gelen ve uzun süreli buraya yerleşen Osmanlı tebaası haricinde, mevsimlik[1365] olarak Selanik'e gelip giden esnafa ait bilgiler nüfus kayıtlarında ayrıca görülebilmektedir (Bkz. Tablo 4.8).

Tablo 4.8. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik'e Gelen Mevsimlik Esnaf Grupları ve Sayıları

Esnaf Grubu	1830[1366]	1835[1367]	1839[1368]
Aşçı ve Kadayıfçı (Müslim)	18	16	25
Bozacı (Müslim)	-	14	52
Debbağ Halifeleri (Müslim)	38	23	68
Dülger ve Duvarcı (Müslim)	115	317	323
Dülger, Taşçı ve Duvarcı (Reaya)	301	369	373
Hamal (Müslim)	41	29	88
Helvacı (Müslim)	27	18	22
Kaymakçı (Reaya)	46	27	47
Nalıncı (Müslim)	24	-	-
Pabuşçu (Reaya)	-	-	21
Salcı (Müslim)	-	8	15
Tellak (Müslim)	89	155	139
Terzi (Müslim)	20	-	-
Terzi (Reaya)	-	145	147
Tozlukçu (Müslim)	-	10	17
Tüfenkçi (Müslim)	-	24	30
Toplam	**719**	**1.155**	**1.367**

Tablo 4.8'de yer verilen esnaf gruplarının Manastır, Debre, Berat, Mat, Kalkandelen, Prizren, Tiran, İlbasan kazalarından Selanik'e geldiği görülmektedir. Bu anlamda mevsimlik işçilerin önemli bir kısmının Hristiyan ve Müslüman Arnavutlardan oluştuğunu iddia etmek mümkündür. Esnaf grubları içerisinde yer alan şahısların memleketleri incelendiğinde, daha önce tellaklar bahsinde de ifade edildiği gibi, güçlü sosyal ağlara sahip oldukları ve bireysel olarak yapılan geçici göçtense grup halinde hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Bununla beraber, bazı mesleklerde gelenekten gelen ustalık ve kültürel birikimle ilişkili olarak Selanik'e bir tecrübe aktarımının da olduğunu iddia etmek mümkündür. Nitekim, 1830'da Tiran'dan geldikleri kayıtlı olan 27 helvacı esnafının 25'inin Tiran Kazası'nın Pastar(?) Karyesi'nden olması tesadüf olmamalıdır. Bu ve benzeri örneklerin geldikleri kazalar ve sahip oldukları meslekleri arasında bir ilişki olup olmadığı yakından incelenmesi gereken bir husustur. Ancak

[1364] Örneğin 1839 yılı yoklamasında, yabancı debbağ halifeleri, hancılar kethüdasının hanında ikamet etmekte oldukları belirtilerek kaydedilmişti.
[1365] Örneğin "*Prizren, Manastır ve Mat taraflarından olup ruz-ı kasımda temettü ve menafii için gelür ruz-ı kasımda ekserisi vatanlarına gider*" aşçı ve kadayıfçı esnafı, yıllık periyotlarla Selanik'e gelmekteydi. BOA., NFS.d., 4956, sayfa 69.
[1366] BOA., NFS.d., 4956, sayfa 67-74; BOA., NFS.d., 4960, sayfa 59-66.
[1367] BOA., NFS.d., 4963.
[1368] BOA., NFS.d., 4967.

güçlü bir şekilde dikkat çekilebilecek konu, 19. yüzyılın ilk yarısında mevsimlik işçilerin Selanik çarşılarında önemli bir yere sahip olduğu ve sosyo-ekonomik hayatta şehirliler kadar aktif bir rol aldıklarıdır.

4.2.4. Çarşı'da Hayır ve Dayanışma: Para Vakıfları

Selanik esnaf örgütlerinin şehrin ekonomik hayatında olduğu gibi sosyal hayatında da yeri önemlidir. Osmanlı Devleti'nin hemen her köşesinde görüldüğü üzere kendi lonca teşkilatları içerisinde belirli bir miktar sermaye birikimiyle para vakıfları kuran esnaf grupları, lonca içindeki dayanışmayı artırdığı gibi, çarşıların, ibadet yerlerinin ve esnafın temel bazı ihtiyaçlarının karşılanmasına da vesile olmuştur. Bu vakıflarda, *asl-ı mal* denen vakfın nakit varlığı çeşitli kimselere borç verilir, toplanan faizlerin oluşturduğu ve murabaha denilen gelir yekünü vakfın kuruluş şartlarında sıralanan giderlere harcanırdı. Vakıf hangi esnaf grubuna aitse öncelikle o esnaftan sermayeye ihtiyaç duyanlara borç verildiği gibi, farklı esnaf gruplarına mensup olanlara veya kadınlara da borç verilirdi. Müslüman loncaların kurduğu vakıflar gayrimüslimlere borç verdiği gibi bunun tersi de mümkündü.[1369]

Rumeli şehirlerindeki para vakıflarını mukayeseli olarak ele alan bir araştırmaya göre 19. yüzyılda Selanik'te sekiz para vakfı mevcuttu.[1370] Fakat elimizde bulunan 336 numaralı şeriyye siciline göre yüzyılın ortasında sadece esnaf loncalarına ait dokuz farklı para vakfı tesbit edilmiştir. Bu sayıya çeşitli kurum, şahıs veya münferit vâkıflar tarafından kurulan para vakıfları da eklendiğinde sayının çok daha fazla olması beklenir.[1371] Burada, konumuz gereği sadece esnaf gruplarına ait para vakıfları ve bunların çarşıdaki sosyal-ekonomik tesirleri üzerinde durmakta fayda vardır.

Kayıtlara göre bu dönemde faal olarak borç veren ve elde edilen faiz geliriyle bir takım hizmetler sunan para vakıfları arasında Keresteciler, Helvacılar, Kazzazlar, Haffaflar, Muytablar, Oturakçılar, Belediciler, Hurdacılar ve Debbağlar'a ait vakıflar bulunmaktaydı.[1372]

[1369] Esnaf vakıflarının borç verdiği kişilerin çeşitliliği birçok şehirde olduğu gibi Bursa'da da görülmektedir. Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek,* s. 145-146.

[1370] Söz konusu araştırmada Selanik şehrinin şeriyye sicillerine ulaşılamamış olmasından dolayı elde edilen verilerin eksik olabileceği yazarlar tarafından da ifade edilmiştir. Mehmet Tuğrul-Mehmet Bulut, "Bir Mikrofinans Modeli Olarak Osmanlı Para Vakıflarının Karşılaştırmalı Analizi: Edirne, Filibe, Selanik, Tekirdağ ve Üsküp Para Vakıfları", *ADAM Akademi*, 7/2, 2017, s. 296-297.

[1371] Nitekim 18. yüzyıl için yapılan bir araştırmada, Selanik'te 233 farklı para vakfı tespit edilmiştir. Ancak bu vakıfların tamamının Selanik şehir sınırları dahilinde olup olmadığı belirtilmemiştir. H. Veli Aydın, "Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014, s. 89. 233 vakfın, Selanik kadılığının sorumluluk sahasına, yani taşraya da yayılmış olması muhtemeldir.

[1372] İsmi geçen vakıfların 1830'lu yıllara ait işletme muhasebeleri için Bkz. IAM., 336.

Evkaf-ı Hümayun'a bağlı olan söz konusu bu vakıflar[1373], genellikle esnaf loncası içerisinden tayin edilen bir mütevelli ile yönetilse de Selanik'te bulunan Muharrir ve Muaccelat Nazırı'nın denetimine tabi olurlardı.[1374] Ortalama 1.000-3.000 kuruş arasında nakit varlığa sahip olan bu vakıflar içerisinde debbağlara ait olan vakıf 12.195 kuruşluk malla açık ara en büyüğüydü.[1375] Topladıkları faizle lonca mensuplarına yaz aylarında soğuk su temin etmek[1376], mevlid-i şerif okutmak, Ramazan'da yoksul hanelerine yiyecek yardımı yapmak gibi hayır işleriyle uğraşan vakıflar arasında bazılarının daha spesifik masraf kalemleri bulunmaktaydı. Örneğin haffaflar vakfı, haffaf dükkanlarının hemen yanı başında sıralandığı Hamza Bey Camii'nin müezzinlik maaşı ve caminin mum masraflarına harcama yapardı.[1377] En büyük nakdî mala sahip debbağlar vakfı ise İştira'da bulunan büyük debbağhanenin başta su ve suyolu masrafları olmak üzere debbağhane camilerinin temel ihtiyaçlarını karşılamaktaydı.[1378]

19. yüzyılın ilk yarısında Selanik esnaf vakıflarından borç temin edenler arasında dikkat çeken grup Yahudi cemaati vekilleriydi. Daha önce yeniçeri ocağı orta mallarından temessük senetleriyle borçlandıklarından bahsedilen Yahudi vekilleri, cemaatin yönetim kadrosuydu ve aslında hahambaşı adına borçlanmaktaydı.[1379] Esas ilginç olan ise aynı para vakfından borçlanan esnaf için %10-13 arasında bir faiz uygulanırken[1380], Belediciler, Haffaflar ve Hurdacılar vakfından borçlanan Yahudi vekillerine %5,8 gibi düşük bir faiz uygulanmasıydı.[1381] Sıradan esnafa uygulanan faizin yarısı kadar faiz uygulayan vakıf

---

[1373] Esnaf sandığı olarak da bilinen bu vakıflar, 1869'da evkaf idaresinden ayrılarak belediyelerin denetimine bağlanmıştır. Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, S. 9, 1971, s. 49.

[1374] İncelediğimiz dönemde Selanik'te Muharrrir ve Muaccelat Nazırı olarak Mehmed Kamil Bey bulunmaktaydı. IAM., 336, sayfa 3.

[1375] IAM., 336, sayfa 33. Muytablar vakfı 300, Helvacılar ise 400 kuruşluk nakit mallarıyla ortalamadan çok düşük bir mala sahipti. IAM., 336, sayfa 5-6, 27. Bu durum esnaf grubunun kalabalıklığı veya vakıf şartlarının azlığıyla ilgili olmalıdır.

[1376] Bilhassa Keresteci esnafının vakıf kurmasındaki temel maksat, İştira'da toplanan ve ağır bir işle meşgul olan Kerestecilere soğuk su temin etmekti. IAM., 336, sayfa 3.

[1377] IAM., 336, sayfa 28.

[1378] IAM., 336, sayfa 33-34.

[1379] Osmanlı arşiv belgelerinde "Yahudi vekilleri" olarak anılan grup, Hahambaşı ile birlikte cemaatin yönetiminde sorumluydu. Cemaatin manevi lideri olan haham üçlüsü tarafından seçilen bu vekiller yedi kişiydi, bu nedenle de "Chivat ha Ir" (kentin yedi seçkini) olarak isimlendirilmekteydi. Bunların birlikteliğine "Halk Kurulu" da denirdi. Molho, *Selanik Yahudileri*, s. 60-61. 1859 yılında Sultan Abdülmecid Selanik'i ziyaret ettiği sırada, padişah tarafından kabul edilen Yahudi heyeti arasında Hahambaşı Asher Covo ile birlikte Yahudi vekillerinden bazıları da yer almıştı. Buna göre söz konusu tarihte, ünlü iş adamları Yishak Moshe Tiano ve Yishak Yeoshua Modiano Halk Kurulu üyesiydi. Çakılcı, "Unutulmuş Bir Seyâhat-i Hümâyûn", s. 79.

[1380] 19. yüzyılın ilk çeyreğine ait Bursa para vakıflarında faiz oranı %13'tü. Murat Çizakça, "Cash Waqfs of Bursa, 1555-1823", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 38/3, 1995, s. 331. Osmanlı Devleti'nde para vakıflarında uygulanan faiz oranı %10-15 arasında değişmekteydi. Uygulanacak faizin %15 sınırını geçmemesi konusunda çeşitli dönemlerde emirler yayınlanmıştı. Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu", s. 51.

[1381] Örneğin Haffaf esnafı vakfının Hicri 1249 yılı muhasebesinde 1.350 kuruş borçlandığı görülen Yahudi vekilleri, söz konusu yıl için ribh hisse olarak 81 kuruş ödemiş, dolayısıyla kendilerine %6 faiz uygulanmıştı. Hemen yanındaki kayıtta ise 250 kuruş borçlanan Hasan Ağa isimli şahıs %12 faize denk gelen yıllık 30 kuruş

yönetimleri "*Yahudi vekillerinin adamları*" olarak ifade edilen ve muhtemelen simsar olan aracılara ödedikleri 2-3 kuruşluk komisyonlarla da dikkat çekmekteydi. Derinlemesine bir araştırmanın gerekli olduğu bu hususta, halihazırdaki bilgilere dayanarak, Yahudi cemaati yönetiminin şehirdeki düşük faizli sermayeyi toplama gayretinde olduğu ifade edilebilir. Müslüman vakıflardan toplanan bu sermayenin, cemaat içerisindeki güçlü sarraf ve simsarlar marifetiyle, iki üç katı faizle işletilmiş olabileceği de akla gelmektedir. Bununla beraber esnaf vakfı mütevellileri tarafından Yahudi aracılara ödenen komisyonlar, vakıf yönetimlerinin de söz konusu menfaat ilişkilerinden nemalanmak gayretinde olabileceğini ve esnaf örgütleri ile Yahudi cemaati yönetimi arasındaki ilişkilerin tanımlanmaya muhtaç olduğunu ortaya koymaktadır.

Selanik esnaf vakıflarının mahiyeti ve işleyişinin açıklığa kavuşması için, tespit edilen en büyük para vakfı olan Debbağlar vakfının nakit varlığı, borçlular listesi, gelirleri ve masraflarını birarada göstermekte fayda vardır. (Bkz. Tablo 4.9)

Tablo 4.9. 1833/1834 (Hicri 1249) Yılı Debbağ Esnafı Para Vakfı Muhasebesi. (IAM., 336, sayfa 33-34)

	Borç Alan	Borç Alınan Nakit (Kuruş)	Tahsil Olunan Nema (Kuruş)	Faiz Oranı
Vakfın Nakit Varlığı ve Yıllık Geliri	1. Vükela-i Yahudiyan	500	60	%12
	2. Vükela-i Yahudiyan	520	62	%11,9
	3. Vükela-i Yahudiyan	2.200	250	%11,3
	4. Yahudi Kasablar	500	60	%12
	5. Elhac Hasan	500	60	%12
	6. Santo Yahudi	600	72	%12
	7. Usta Mehmed	50	6	%12
	8. Sabuncu Salomon Yahudi	1.000	110	%11
	9. Kasab Corci Oğulları	500	60	%12
	10. Topal Ağa	600	72	%12
	11. Eskici Behor Yahudi	200	24	%12
	12. Osman Efendi	250	30	%12
	13. Manol Zımmi	300	36	%12
	14. Usta İbrahim	200	24	%12
	15. Liyahi Yahudi	500	60	%12
	16. Yuda Bazargan Yahudi	400	48	%12
	17. Kabaklu Usta	100	12	%12
	18. Kazadar Usta İbrahim	150	18	%12
	19. Usta Ömer	125	15	%12
	20. Elhac Mehmed Ali Efendi	200	24	%12
	21. Kasab Kaber Oğlan	500	60	%12
	22. Abacı Petre Zımmi	500	60	%12
	23. Usta Hasan	400	48	%12
	24. Usta Yusuf	300	36	%12
	25. Halil Ağa	1.000	120	%12
	26. Usta Ali	300	36	%12
	27. Sarıkollu Hacı	100	12	%12
	28. Kasab Sanito Yahudi	150	18	%12
	29. Usta Motoş	50	6	%12
	30. Sarraf Liyahi Yahudi	1.000	120	%12
	31. Deveci Hüseyin Ağa	500	50	%10

ödeme yapmıştı. IAM., 336, sayfa 3, 9, 10, 27. Debbağlar vakfından üç ayrı senetle borçlanan Yahudi vekillerine ise bu sefer şehirdeki ortalama faize yakın olarak %11-12 aralığında faiz uygulanmıştı. IAM., 336, sayfa 33-34.

	Toplam	**12.195**	**1.666**	
Vakfın Yıllık Masrafı	**Ödeme Yapılan Yer**		**Miktar (Kuruş.Para)**	
	1. Mevlid-i Şerif Kıraati		350	
	2. İmamların Maaşı		240	
	3. Camilere Şiruğan ve Mum Parası		200	
	4. Bir Yıllık Suyolcu Maaşı		600	
	5. Serenli Pınar Çeşmesinin Tamiri		121,13	
	6. Beşçınar Suyollarının Tamiri		61,7	
	7. Debbağhane Çeşmelerinin Tamiri		131,12	
	8. Zeytinlik Bağları Suyolları Tamiri		50,20	
	9. Suyolcu ve Yiğitbaşı Marifetiyle Suyollarının Yeniden Tamiri		111,11	
	10. Zeytinlik Çeşmesinin Tamiri		126,15	
	11. Önceki Seneden Suyolcunun Alacağı		31	
	12. Sıcak Günlerde Soğuk Su Nakli Masrafı		180	
	13. Yeni Alınan Künk Parası		31,11	
	14. Lonca Camii Yakınındaki ve Debbağhanedeki Çeşmeler İçin		17,1	
	Maaş ve Masraf Toplamı		**2.251,10**	

Debbağ esnafı vakfının 1833/1834 yılı muhasebesine göre, toplamda 12.195 kuruş olan nakdî varlık, 31 ayrı senetle şehir sakinlerine borçlandırılmıştı. Vakıftan borç olanların yarısı Müslüman esnaf iken diğer yarısı başta Yahudiler olmak üzere gayrimüslim Selaniklilerdi. Yahudi cemaati yöneticilerinin üç ayrı senetle vakfın nakdî varlığının %25'ten fazlasını borçlandığı görülürken yukarıda verilen düşük faiz örneklerinin aksine ortalama faiz değeri olan %12'ye yakın değerlerde borçlandırılmışlardı. Toplu şekilde borçlanan diğer bir kesim ise Yahudi kasaplardı. Müslümanlar arasında borçlananların bir kısmının meslekleri belirtilmeden sadece "usta" unvanıyla ifade edilmeleri ise bu isimlerin debbağ olduğunu düşündürmektedir. Bu anlamda esnaf vakfı kendi mensuplarına borçlar verdiği gibi çeşitli esnaf gruplarına ve cemaat yöneticileri ile de borç ilişkisi kurmuştu. Kayıtlarda söz konusu senetlerin kaç yıllık olduğu belirtilmemiştir. Yani verilen paraların nemalanma süresi bilinmemektedir. Borçlulardan toplanan bir yıllık nema, yani vakfın elde ettiği gelir ise 1.666 kuruştur. Ancak tabloda ayrıntılarıyla belirtilen masraflar karşısında vakfın 1833/1834 yılı muhasebesi 585 kuruş açık vermiştir. Muhasebe kayıtlarında bu miktarın vakfın mütevellisi Mehmed Ağa tarafından karşılandığı ve gelecek yıl nemasından ödeneceği belirtilmiştir. Görüldüğü gibi debbağ esnafı vakfının en önemli giderleri debbağhane camilerinin masrafları ve maaşları, bununla beraber debbağhanenin en önemli ihtiyacı olan su teminine dairdi.

4.3. Gümrük ve Ticaret

"Rumeli'nin iskelesi" olan Selanik, şehirdeki ekonomik hayatın zenginliği ve ticaretin canlılığı, bununla beraber taşradaki tarımsal üretimin fazlalığı sebebiyle daima işleyen gümrüklere sahipti. Bu anlamda Rumeli'nin hem içeriye hem de dışarıya açılan ticaret kapısı olan Selanik gümrükleri, bölgenin sosyal ve ekonomik hayatını yansıtan bir

mahiyete sahipti. 19. yüzyılın ilk yarısında şehirde iki farklı gümrük işletmesi yer alırdı. Bunlardan ilki taşradaki tütün üretiminin kontrol ve ihracıyla ilgili olan duhan gümrüğüydü.[1382] Şehrin esas gümrüğü ise ülkeler arası ticaret ve Osmanlı Devleti'ndeki dahili ticareti ihtiva eden emtia gümrüğüydü. 1781 tarihli vakfiyeye göre, padişahın emri ile "*gümrük-i emtia-i Selanik der-deryâ ve kara…*" Sultan I. Abdülhamid Han vakfına dahil edilmiş, tüm gelirleri ilgili vakfa akar olarak tahsis edilmişti.[1383] Dolayısıyla 18. yüzyıl sonlarından itibaren gelirleri padişah vakfına bağlı olan Selanik gümrüğünün işletilmesi hususunda İstanbul'un ilgi ve dikkati artmıştı.

Selanik gümrükleri üzerinde yapılacak ayrıntılı değerlendirmelerle, başta şehirdeki gümrük idaresinin konum ve mahiyeti olmak üzere, gümrüklerin işletilmesi, bu işletmede Selanik önde gelenlerinin oynadığı rol tartışılacaktır. Gümrük kayıtlarına yansıyarak günümüze ulaşan, 19. yüzyılın ilk yarısına ait ticari hareketler ise Selaniklilerin ve yabancıların bu sahada hakim oldukları yerin saptanması, bilhassa şehirlilerin ticari hayatta oynadıkları rolün belirlenmesi hususunda önemli olacaktır. Bununla beraber ticarete konu olan mallar, bunların şehir ekonomisindeki yeri oldukça renkli bir manzarayı ortaya koyacaktır. Bu konudaki en önemli engel ise gümrük kayıtlarının periyodik bir şekilde günümüze ulaşamamasıdır. Dolayısıyla, daha çok gümrüklerin emaneten işletildiği dönemlere ait kayıtlar sayesinde yüzyılın ilk yarısı ile ilgili genel bir değerlendirme yapmak mümkündür.

4.3.1. Gümrük Yerleri

19. yüzyılın ilk yarısında Selanik emtia gümrüğünün idare merkezi Yalı Kapısı'nın hemen karşısında sur içinde bulunmaktaydı. 18. yüzyılın ikinci yarısına ait bazı evrak, gümrüğün mevcut konumunun aynı yerde köklü bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Şehirdeki diğer kamu binalarının konumunda da gözlenen tarihi süreklilik, vazgeçilmez bir alışkanlık olarak 19. yüzyıla taşınmıştır. Nitekim 1766 yılında gümrük eminin, gümrük idaresinin sur dışına iskele yakınlarına taşınması talebi bile bu sürekliliği değiştirememişti. Gümrüğün sur dahilinde olması sebebiyle geceleyin gemilerden iskeleye ve yıkık sur

[1382] Selanik taşrasının sınai mahsullerinden olan tütün, 19. yüzyıl boyunca artan üretim hacmiyle bölgede giderek gelişen bir sektör ve önemli bir geçim kaynağı olmuştur. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Selanik Vilayeti'nde tütün ziraati ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Filiz Dığıroğlu, "Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)", *Osmanlı Araştırmaları*, XLIII, 2014, s. 227-272.

[1383] Müjgan Cunbur, "I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 22/1-2, 1964, s. 44. Vakfiyenin tamamı için bkz. aynı makale sayfa 30-67.

duvarlarından şehir içine pek çok kaçakçılık hadisesi yaşandığını ifade eden gümrük eminin ısrarına rağmen[1384], 1839 yılına kadar gümrüğün yeri değiştirilmemişti.

10 Eylül 1839 yılında Bedesten köşesinde cereyan eden büyük yangın on dört saat devam etmiş ve çarşıyı yok ettiği gibi Yalı Kapısı'na kadar ulaşarak gümrük binasını da ortadan kaldırmıştı.[1385] Bu vesileyle gümrük idaresi geçici süreliğine sur dışında, İştira'da bir yere taşınmış, fakat söz konusu yer değişikliği sebebiyle, memleket meclisini de meşgul eden birçok hırsızlık vakası yaşandığından, eski yerinde yeni bir bina inşası gündeme gelmişti. 1839 yangınına kadar gümrük idaresinin bulunduğu arsa, Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan vakfına aitti.[1386] Nitekim aynı yerde yeni bir bina yapılmak istendiğinde söz konusu arsa kira usulüyle vakıftan devralınarak üzerine bina inşa etme işi Şubat 1840'da Selanik Muhassılı olarak görevlendirilen Evrenoszâde Yusuf Sıddık Bey'e verilmişti. İnşa edilen yeni binada Yusuf Sıddık Bey'e ödenen kira ile mevcudiyetini sürdüren gümrük idaresi, emaneten veya iltizam yoluyla gümrük işletmesini devralan müdür ve mültezimler tarafından kullanılmaya devam etmişti.[1387] 1855 yılına ait İştira bölgesi planında büyük iskele yanında gösterilen gümrük binası ise muhtemelen idarenin depo olarak kullandığı müştemilatındandı.[1388] 1861 yılında gümrüğü işleten Mültezim Osman Efendi'nin baskısıyla gümrük idaresi Yusuf Sıddık Bey'in binasından taşınarak Osman ve kerimesi Rabia Hatun mülkiyetindeki bir mahzene yerleşmiş, mesele Yusuf Sıddık Bey'in varisleri tarafından mahkemeye taşınarak şikayet edilmişti.[1389] Aynı yıl Vali Hüsnü Paşa'nın talebi, Sadaretin onayı ile gümrük vergilerinin toplanmasında kolaylık sağlanması ve karışıklığın önlenmesi maksadıyla gümrük binasının İştira sahilinde kiralanan mağazalara taşınması kesinleşmişti.[1390]

Denizden gelen malların gümrükleme işlemi 1861'e kadar Yalı Kapısı karşısındaki idare binasında yapıldığı gibi, gümrüğün memur ve gözcülerinin de şehrin tüm giriş kapılarında daima gümrük işlemlerini yürüttüğü unutulmamalıdır. Bununla beraber emtia gümrüğüne nazaran işlemleri daha sınırlı olan ve tek bir ürünün ticaretiyle mesul olan duhan gümrüğü ise daima İştira bölgesindeki merkezden yönetilmişti. 1855 yılına ait İştira planında gösterildiği

---

[1384] BOA., C.ML., 287/11790.
[1385] Yanan yerlere ait liste içerisinde gümrük ve ihtisab idaresi de yer almaktadır. BOA., İ.DH., 2/86, Belge 2.
[1386] 646 zira olan arsa, vakıf kayıtlarına yanmış gümrük arsası olarak geçmişti. Arzu Terzi, *Bezmiâlem Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 232.
[1387] BOA., A.MKT.UM., 476/36.
[1388] Bkz. Görsel 25.
[1389] Yusuf Sıddık Bey'in vefatı nedeniyle, varisi olan oğlu Faik öncülüğündeki diğer üç oğlu ve iki kızına gümrük idaresi tarafından kira ödenmekteydi. BOA., A.MKT.UM., 476/36. İstanbul'a kadar ulaşan şikayetler, meselenin mahkemede çözülmesi kararıyla sonuçlanmıştı. BOA., MVL., 1036/77.
[1390] BOA., A.MKT.UM., 475/11.

gibi bölgede yer alan birçok duhan mahzeninin yakınında konumlanan duhan gümrüğü idaresi[1391], 1856 yangınında tamamen yansa da aynı yerde yeniden inşa edilmişti.[1392]

4.3.2. Gümrüklerin İşletilmesi

4.3.2.1. Emtia Gümrüğü ve Tevabiatı

Sultan I. Abdülhamid Han vakfına bağlı bir mukataat olarak işletilen Selanik emtia gümrüğü, 19. yüzyılın başında zaman zaman emaneten, bazen de iltizam yoluyla yönetilmişti. 1801 yılında işletme, gümrük emini İsmal Efendi uhdesinde emaneten bulunurken[1393], 1810 yılında şehrin diğer varidat kalemleri ile beraber gümrük işletmesi de Mütesellim Yusuf Bey'e ihale edilmişti. Gümrük kapsamında toplansa da ilgili vakfiyede yer almayan bazı gelirler ise ayrıca iltizama verilerek hazineye aktarılmaktaydı. Örneğin müstemen tüccardan toplanan fazla-i tarife-i cedid rüsumu ile kahve rüsumu 1800 ile 1810 arasında uzun bir müddet için Tersâne-i Âmire Emini Hasan Efendi'ye iltizam olarak verilmiş, söz konusu gelirler Hasan Efendi'nin şehirdeki gümrükçüsü ve aynı zamanda ortağı olan muhtedî Sadık Efendi tarafından toplanmıştı.[1394]

Tevabiatıyla birlikte büyük bir mukataat olan Selanik emtia gümrüğü, beraberinde birçok küçük iskeledeki gümrük işletmesini de ihtiva etmekteydi. Buna göre, Selanik şehrinden güneybatıya doğru devam edildiğinde sahilde veya nehir ağzında konumlanan sırasıyla Gülge (Vardar Nehri'nin denize döküldüğü yerde), Lebanova (İnce Karasu Nehri'nin denize döküldüğü yerde), Leftehor, Çitroz ve Katrin mukataaları; şehrin doğusunda ise Halkidiki Yarımadası'nın diğer yanında, Struma nehrinin ağzında yer alan Çayağzı ve Orfan iskeleleri emtia gümrüğüne tabiydi (Bkz. Görsel 4.4).[1395] Bunlar içerisinde özellikle Siroz ovasının denize açıldığı yer olan Çayağzı iskelesi, yerli ve müstemen tüccarın ticaret yaptığı önemli bir iskeleydi.

[1391] Bkz. Görsel 4.1.
[1392] BOA., İ.MVL., 426/18699, Belge 2.
[1393] BOA., C.ML., 345/14206.
[1394] BOA., C.ML., 425/17202, Belge 2.
[1395] Selanik'in bacdariye ve kantariye rüsumları da emtia gümrüğünün mülhakatındandı. IAM., 223, sayfa 29.

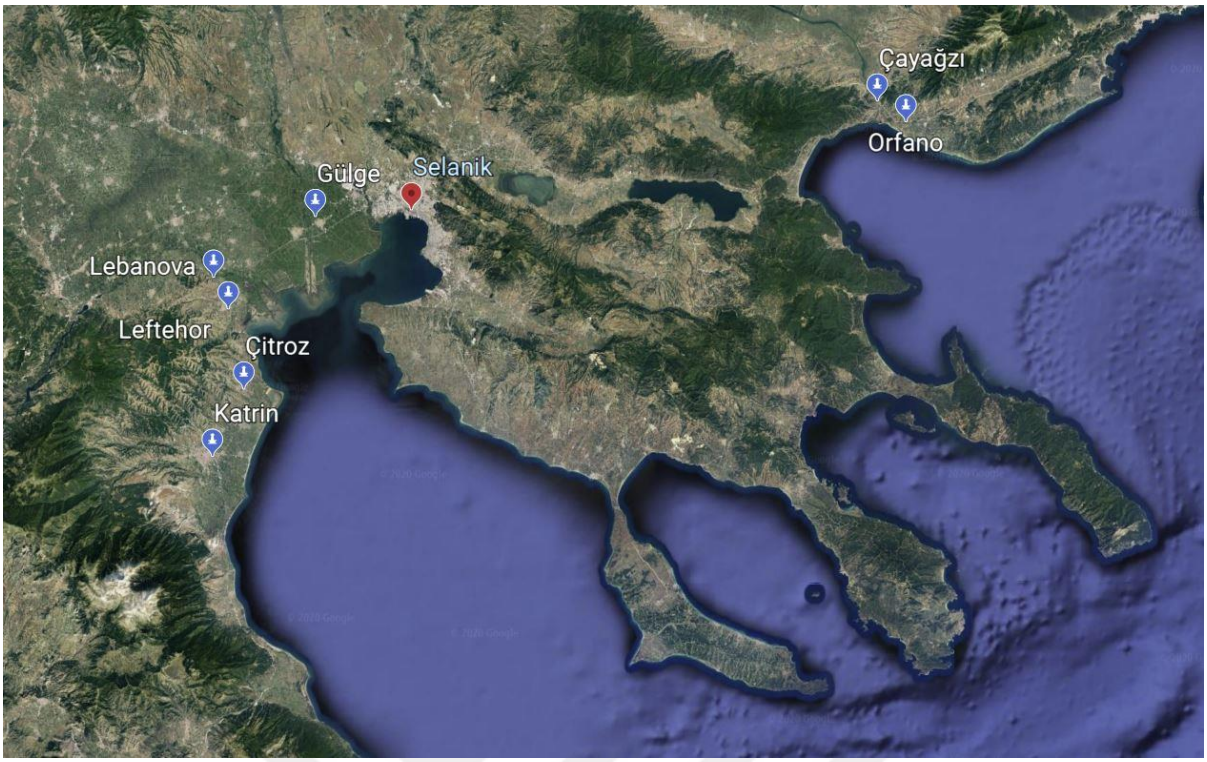

Görsel 4.4. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Emtia Gümrüğü ve Tevabiatından Olan İskeleler

18. yüzyıl sonunda Napolyon'un hem Avrupa hem de Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü siyaset, savaşları beraberinde getirirken, Akdeniz'deki kadim ticaret yollarına da tesir etmişti. Bu türden harici hadiseler ve Osmanlı Devleti'ndeki iç dinamikler, Selanik İskelesi'nin önceki yüzyıllarda gelişen ticaret hacmini zayıflatmıştı.[1396] 1821 Rum İsyanı sırasında Selanik sahillerindeki güvenliğin zaafiyete uğraması, akabinde ülkeler arasında cereyan eden savaşlar sebebiyle birçok donanmanın Akdeniz'de dolaşmaya başlaması, Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması gibi hadiseler ise önemli bir ticaret hacmine sahip olan Selanik iskelelerinde durgunluğa sebep olmuştu. Bu dönemde, İngiliz gemileri on iki yıldan fazla bir süre Selanik'e uğramamış, şehrin neredeyse tek ihraç kalemi sadece tütün olmuştu.[1397] 1821 öncesinde Selanik emtia gümrüğü 437.400 kuruş gelir bırakırken, isyan sırasında "*denizlerin mesdudiyeti*" sebebiyle bu miktar 350.000 kuruşa kadar düşmüştü. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası tekrar yükselen Selanik gümrüğü gelirleri, 1829 yılını 400.000'i aşkın bir meblağla kapatmıştı. 1830'da yıllık olarak ihale edilen emtia gümrüğü iltizamı Rauf Paşa'nın[1398] silahdarı olan kapucubaşı payesini haiz Mehmed Ağa'ya verilmişti. Mukataa için 500.000 kuruş teklif eden Mehmed Ağa aynı zamanda Tekfurdağı mübayaacısı olarak hizmet vermekteydi. II. Mahmud'un emriyle onaylanan bu devirle emtia gümrüğünün gerçek iltizam

[1396] Faroqhi, "Selanik", s. 125.
[1397] Leake, *Travels in Northern Greece*, s. 253.
[1398] Bahse konu Rauf Paşa, II. Mahmud döneminde uzun süre sadrazamlık yapan Mehmed Emin Rauf Paşa'dır. Bkz. Kemal Beydilli, "Mehmed Emin Rauf Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVIII, s. 465-467.

bedeli olan 437.400 kuruştan 62.500 kuruş fazla gelir elde edilmiş oluyordu. Sultan Abdülhamid Han vakfı mukataası olduğundan, ana para Evkâf-ı Hümayûn hazinesine gönderilirken fazla olarak ortaya çıkan 62.500 kuruş ise II. Mahmud'un emriyle yeni kurulan mansûre ordusu masrafları için Mukataat Hazinesi'ne tahsis edilmişti.[1399]

1830'lu yıllarda muhassıl unvanına sahip vezirler tarafından yönetilen Selanik Sancağı'nda emtia gümrüğünün de iltizama verilmektense muhassıllara emaneten işlettirildiği görülmektedir. 1836-1837 yıllarında muhassıl olarak şehirde bulunan İbrahim Paşa'ya[1400] emanet edilen emtia gümrüğü gelirlerinde yaşanan düşüşler nedeniyle, Sadrazam Rauf Paşa ve başdefterdar efendi tarafından dikkatle incelenen varidat defterlerinde bilhassa tarife-i cedid rüsumunun toplanmasındaki hatalar nedeniyle Evkâf-ı Hümayûn hazinesinin zarara uğradığı tespit edilmişti.[1401] Emaneten işletilen mukataaların ilgisizlik sebebiyle genel neticesi olan bu zararı ortadan kaldırılmak için, bir sonraki yıl gümrüğün iltizama verilmesi kararlaştırılmıştı. Fakat 1839 yılına gelindiğinde emtia gümrüğü ve tevabiatının yeniden emanet usulüyle işletildiği görülmektedir. Bunun sebebi Baltalimanı Antlaşması'nın yürürlüğe girecek olması ile uygulamada yaşanacak aksaklıkların giderilmesi telaşıydı. Mübahat Kütükoğlu'nun da temas ederek işaret ettiği mühimme kaydına göre[1402], Mart 1839 itibariyle yürürlüğe girecek olan İngiliz ve Fransızlara ait yeni gümrük tarifesi ile usullerinin uygulanması için Selanik gibi büyük iskelelere Mansûre Hazinesi'nden özel memurlar tayin edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu sebeple iltizam ile işletiliyor olsa dahi büyük gümrüklerin Mart 1839 itibariyle tayin edilecek özel memurlar tarafından hazine adına emaneten işletilmesi uygun bulunmuştu. Zira yeni tarife ve usuller sadece İngiliz ve Fransız tüccarı için geçerli olacak, diğer devletler ve Osmanlı tüccarı için eski gümrük kuralları ve vergileri işletilmeye devam edecekti.[1403] Bu da, Selanik gibi büyük iskelelerde birçok karışıklık ve şikayeti beraberinde getirecekti. II. Mahmud'un bu hususta ki onayıyla eski İslimye Voyvodası olan Mehmed Efendi, emaneten Selanik emtia gümrüğü ve tevabiatının başına geçmişti.[1404] Mehmed Efendi'nin hazine tarafından görevlendirilen özel bir memur olduğu, aldığı maaştan da anlaşılmaktaydı. Nitekim Mehmed

[1399] BOA., HAT., 547/27006. İşletmenin bir yıllık süreyle Mehmed Ağa uhdesinde olduğunu Selanik'e bildiren emir için bkz. IAM., 223, sayfa 29-30.
[1400] Bkz. Tablo 2.1.
[1401] BOA., HAT., 1303/50775.
[1402] Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri-I*, s. 118.
[1403] BOA., A.{DVNSMH.d., 253, sayfa 43-44, hüküm num. 225.
[1404] BOA., A.{DVNSMH.d., 253, sayfa 43-44, hüküm num. 225.

Efendi, dönemine ve vazifesine göre oldukça yüksek bir şekilde[1405], aylık 10.000 kuruş maaş almaktaydı.[1406]

1839 yılına ait gümrük icmalleri, gümrük emini olan Mehmed Efendi'nin işine verdiği önemi gösterecek surette düzenli tutulmuştu. Mehmed Efendi'ye ait kayıtlara göre gümrük varidatında da önemli bir artış yaşanmıştı. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Mart 1840 itibariyle devreye girecek olan yeni muhassıllık nizamı altında işletilmeye başlanacak olan Selanik emtia gümrüğünün bu dönüm noktasından önceki son yıl kayıtlarına göre; gümrüklenen malların bedelleri üzerinden %8 oranında tahsil edilen gümrük harcı, bacdariye resmi, Çayağzı İskelesi varidatı gibi gelir kalemlerinin yer aldığı toplam varidatı Nisan 1839'da 109.133[1407], Temmuz 1839'da 109.803[1408], Eylül 1839'da 113.275[1409], Aralık 1839'da 83.829[1410] ve Ocak 1840'da 78.054 kuruştu[1411]. Buna göre gümrüğün beş aylık varidatı yarım milyon kuruş olarak hesaplanırken, yıllık varidatının 1.000.000 kuruşa ulaşmış olması muhtemeldi. 1830'da 500.000 kuruşla iltizama verilen emtia gümrüğü işletmesinin on yıl sonunda iki katı bir ticaret potansiyeline ulaştığını gösteren bu rakamlar, hem 19. yüzyıl boyunca durmadan gelişen Selanik şehrinin doğal neticesi, hem de 1838 Baltalimanı Antlaşması ile sürat kazanan Avrupa ticaretinin yansıması olarak yorumlanabilmektedir. Diğer taraftan, bu durum Avrupa tüccarının Osmanlı pazarındaki artan etkisine de örnek teşkil etmektedir.

Mart 1840'da yürürlüğe giren muhassıllık idaresinde Selanik'in tüm gelir kalemlerinde olduğu gibi emtia gümrüğünün idaresi de muhassıllık bünyesine dahil edilmiş, bu çerçevede sair işletmeler gibi emtia gümrüğüne de bir müdür tayin edilmişti. Mart 1840 itibariyle aylık 2.500 kuruş maaşla Zekeriya Ağa[1412] isimli bir müdürün idaresine bırakılan emtia gümrüğü ve tevabiatı, Temmuz ayında yeni müdür Mehmed Bey'in idaresine geçmişti.[1413] Bir yıl sonra ise Ağustos 1841 itibariyle Ragıb Bey müdür olarak göreve başlamıştı.[1414] 1842 Şubatına kadar devam eden muhassıllık yönetiminde müdürlerce idare edilen ve çoğu kez ihtisab idaresiyle ortak yönetilen emtia gümrüğü, bu süreçte de gelirlerini artırmaya devam etmiştir. Yıllık geliri, muhassıllık meclisince tetkik edilen emtia gümrüğü, 1840 senesinde 1.144.429 kuruştan fazla

[1405] Örneğin bir yıl sonra Mart 1840'ta aynı vazifede bulunan gümrük emini Zekeriya Ağa, 2.500 kuruş maaş almaktaydı. BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 1.
[1406] Söz konusu maaş için bkz. BOA., ML.VRD.d., 139. Özel memurlara verilecek maaşların emsallerine göre farklı olacağı ve idare edecekleri gümrüğün hasılatına göre belirleneceği yeni tarife ve usulü Selanik'e bildiren hükümde de ifade edilmişti. BOA., A.{DVNSMH.d., 253, sayfa 43-44, hüküm num. 225.
[1407] BOA., ML.VRD.d., 4969.
[1408] BOA., ML.VRD.d, 139.
[1409] BOA., D.İSM.d., 25558.
[1410] BOA., ML.VRD.d., 95.
[1411] BOA., ML.VRD.d., 98.
[1412] BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 1.
[1413] BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 9.
[1414] BOA., ML.MSF.d., 3001.

hasılat bırakırken[1415], 1841 yılında bu rakam bir buçuk kattan fazla artış göstererek 1.837.473 kuruşa ulaşmıştı.[1416] Emaneten idare edildiği döneme nazaran muhassıllık bünyesinde bir müdürlük olarak yönetilen emtia gümrüğünde artış gösteren gelirler, Selanik'in ticaret potansiyelinin gelişmeye devam etmekle birlikte yönetimindeki otorite artışının da olumlu sonuçlandığını ortaya koymaktadır.

1842 yılı başında muhassıllık uygulamasına son verilmesiyle gümrük gibi büyük gelir kalemlerinin işletilmesinde yeniden iltizam usulü tercih edilmiştir. Bu sefer hem İstanbul'un güven ve saygı duyduğu hem de Selanik'in söz sahiplerinden birine ihale edilerek işletilmesi tercih edilen emtia gümrüğü, Evrenoszâde Yusuf Sıddık Bey'e devredilmişti. 1.210.000 kuruş bedelle Mayıs 1842 itibariyle bir yıl süreyle emtia gümrüğü ve tevabiatını devralan Yusuf Sıddık Bey, kara gümrüklerinin ve çarşılarda zahire satışından alınan vergilerin kaldırılması nedeniyle bir sonraki yıl iltizama talip olmamıştır.[1417] Yusuf Sıddık Bey haricinde böyle büyük bir iltizama talib bulunmaması ve devletin ekonomik menfaat yanında güvenilir mültezimleri tercih etme gayreti, 1843 yılında da gümrüğün aynı isme devredilmesini beraberinde getirmiştir. Tanzimat Fermanı ile iltizam sistemini kaldıran Osmanlı Devleti iki yılın ardından ilk fırsatta yine iltizama sarılmak zorunda kalmış, ancak bu sefer mültezimleri özenle belirlemeyi tebaasına karşı bir borç bilmişti. Zaten Yusuf Sıddık Bey'in 1843 iltizamına talip olmamasının ardında da kendi menfaatini artırmak gayesiyle ortaya koyduğu tutum bulunmaktaydı. Öyle ki 1843 yılına talip olması kendinden istenildiği zaman bazı vergilerin kaldırılmasını bahene ederek sadece 500.000 kuruş iltizam bedeli verebileceğini belirtmiş ve bunu da hazineye kabul ettirmişti.[1418] Sonuç olarak durmadan gelişen Selanik gümrüğü ve artan ticaret potansiyeline rağmen Yusuf Sıddık Bey, gümrüğün on üç yıl önceki (1830) bedeliyle işletmesini elde etmeyi başarmıştı. Arşiv evrakına göre zaman içerisinde Tırhala gümrüğü işletmesini de elde eden Yusuf Sıddık Bey, 1849 yılına kadar toplamda sekiz yıl boyunca Selanik emtia gümrüğündeki hakimiyetini korumuştu.[1419] Böylelikle 19. yüzyılın ikinci yarısında idareyi ele geçirip Selanik valisi olarak sahneye çıkmadan önce, bölgenin en önemli ekonomik kaynaklarının başına geçen Yusuf Sıddık Paşa, sahip olduğu şan ve itibara önemli bir malî gücü de ekleme fırsatı bulmuştu.

[1415] Bu rakam, Ragıb Bey'in müdürlükte bulunduğu dokuz aylık hasılatın toplamı olup gümrüğün Zekeriya Ağa tarafından idare edilen ilk dört aylık hasılatı buna dahil değildir. BOA., ML.VRD.d., 208.
[1416] BOA., C.ML., 108/4761.
[1417] BOA., İ.DH., 78/3868.
[1418] BOA., İ.DH., 78/3868.
[1419] BOA., İ.MVL., 184/5553.

Tablo 4.10. 1839'da Selanik Emtia Gümrüğü ve Tevabiatı Memur/Hademe/Masraf Listesi. (BOA., ML.VRD.d., 4969)

Görevli	Maaş (Krş.)	Görevli	Maaş (Krş.)
İdare Merkezi Memur ve Hademesi		**Vardar Kapısı Hademesi**	
Sandık Emini	1000	Kapı Memuru	115
Birinci Katip	700	Müslim Kolcu (2 Kişi)	104
İkinci Katip	450	Yahudi Kolcu (2 Kişi)	102
Yevmiye Katibi	100	İki Ek Kolcu	103
Anbarcı	75	**Yenikapı Hademesi**	
Gümrük Bekçisi	75	Kapı Memuru	75
Arayıcı	100	Yahudi Kolcu (2 Kişi)	103
Mühürcü	100	Müslim Kolcu	52
Gümrük Sakası	40	**Kelemeriye Kapısı Hademesi**	
Kantar Kolcusu (2 kişi)	80	Kapı Memuru	75
Birinci Mubassır[1420]	250	Müslim Kolcu (2 Kişi)	104
İkinci Mubassır	100	Yahudi Kolcu (2 Kişi)	102
Üçüncü Mubassır	75	**Parmak Kapısı Hademesi**	
Mizanî	100	Kapı Memuru	80
Zimmet Tahsildarı	75	Müslim Kolcu (2 Kişi)	104
Dideyan[1421] (5 kişi)	235	Yahudi Kolcu (2 Kişi)	102
Tahsildar	60	Pazubend[1422]	5
Yalı Kapısı Gözcüsü	30	**Kule Kapısı Hademesi**	
Kantarcı (3 nefer)	270	Kapı Memuru	65
Kantar Kolcusu	40	Müslim Kolcu	52
İskele Hademesi		Yahudi Kolcu	51
İskele Nazırı	300	**Diğer**	
İskele Katibi	200	Meşayih ve Dervişana Dağıtılan Sadaka[1423]	657
Kolcu (2 Kişi)	80	Yenikapı'da Oda Kirası	7
Kayıkçı (2 Kişi)	100	Kule Kapısı'nda Oda Kirası	7
Kantarcı	30	**Toplam Maaş ve Ödeme**	
Çayağzı İskelesi Hademesi			
İskele Memuru	250	**7.254 Kuruş**	
Yahudi Mubassır	100		

Selanik emtia gümrüğü ve tevabiatında oluşturulan sisteme göre, 1839 yılında gümrük emininin emri altında toplam altmış kişi görevliydi. Görev yeri ve görevleri Tablo 4.10'da gösterildiği üzere gümrük idare merkezi başta olmak üzere, şehrin kapılarında yer alan kara

[1420] Gümrük muhafaza memuru, bekçi.
[1421] Gözcü.
[1422] Pazvant da denen gece bekçisi. Diğer kapıların aksine suriçine açılmayan bu kapıda daimi güvenlik ihtiyacı sebebiyle gece bekçisi görevlendirilmiş olmalıdır.
[1423] Eski bir gelenek olarak padişah beratı ile Selanik gümrük gelirlerinden bazı şeyh ve dervişlere kaydıhayat şartıyla maaş bağlanmıştı. Sadakalar toplamı muhassıllık döneminde 958 kuruşa yükselmişti. Bkz. BOA., C.ML., 108/4761.

gümrükleri ile Selanik ve Çayağzı iskeleleri olan bu memurlar, gümrük idare binası ve sair gümrük odalarında hizmet vermekteydi. Selanik iskelesine nazaran Çayağzı daha mütevazi bir iskeleydi. Evrenoszâde Yusuf Sıddık Bey gümrük iltizamını yönettiği dönemde burada inşa ettirdiği mahzen ve hanlarla bölgeyi Selanik'ten sonra ikinci önemli iskeleye dönüştürmüştü.[1424] Selanik ve Kavala iskelelerinin ortasına tesadüf eden bir noktada bulunan Çayağzı, Struma Nehri'nin ikiye böldüğü Siroz Vadisi'nin de denize açıldığı bir yerdi.

Tablo 4.10'da dikkat çeken görevliler arasında, gerek iskele gerekse şehir kapılarında Müslüman kolcular yanında vazifelendirilen Yahudi kolcular bulunmaktadır.[1425] Yahudi cemaati mensuplarının ticaretteki aktif rollerine binaen, gümrük işlemlerinde iletişim ve idare bakımından kolaylık sağlayan bu görevlendirmeler Yahudi cemaati ile gümrük idaresi arasındaki güven ilişkisini de yansıtmaktaydı. Muhasssıllık idaresi döneminde müdürlüğe dönüşen emtia gümrüğü ve tevabiatında küçük değişiklikler olmakla birlikte gümrük teşkilatındaki mevkilerin devam ettiği görülmektedir. Bununla beraber gözlenen en önemli değişiklik ise Selanik ve Çayağzı iskelesi haricinde, Katrin ve tevabiatı olan iskelelerde de gümrük memuru tayin edilmesiydi. Yukarıda sayılan emtia gümrüğü tevabiatında yer alan köy ve iskelelerden farklı olarak, 1840 yılı sonunda Selanik emtia gümrüğüne dahil edilen[1426] ve daha çok Katrin'in güneyinde bulunan bazı iskelelere bu dönemde memurlar tayin edilmişti. Bunlar arasında Platimena[1427], Kornos[1428], Leftokarya[1429] ve Papazköprüsü[1430] bulunmaktaydı.[1431]

4.3.2.2. Duhan Gümrüğü

Osmanlı Devleti, ülkedeki tütün üretiminde kontrolü temin etmek ve bu alandaki vergi gelirlerini artırmak üzere 17. yüzyıl sonunda yeni bir düzenleme gerçekleştirmişti. Buna göre 1696 yılında başlatılan çalışmalar ile başta Rumeli iskeleleri olmak üzere birçok sahil şehrinde

---

[1424] Yusuf Sıddık Bey, kendi bütçesiyle Çayağzı'nda sekiz mahzen ve bir de han inşa ettirmişti. BOA., A.MKT.MHM., 6/30.
[1425] BOA., ML.VRD.d., 4969, sayfa 9.
[1426] BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 17.
[1427] Bugünkü Platamon.
[1428] Bugünkü Korinos.
[1429] Bugünkü Leptakaria.
[1430] Eski ismiyle Mavro Nehri ağzında bulunan Papazköprüsü İskelesi, bugünkü Litochorou Limanı yakınındaydı. Bkz. BOA., HRT.h, 223.
[1431] Bkz. Örnek kayıtlar için Muhassıllık dönemi masraf defterleri, BOA., ML.MSF.d., 3282; BOA., ML.MSF.d., 3389.

ve tütün üretimi yapılan iç bölgelerde duhan gümrükleri ihdas edilmişti. 1697 yılında birer mukataa işletmesi olarak ortaya çıkan duhan gümrükleri arasında Selanik de bulunmaktaydı.[1432]

Emtia gümrüğüne göre daha sınırlı bir ticaret hacmine sahip olan duhan gümrüğü, 1830 yılına kadar iltizam, malikane veya emanet usulüyle yönetilmiş, 1830 yılında yeni ordunun ihtiyaçlarına medar olmak üzere birçok gelir kalemi gibi Mukataat Hazinesi'ne bağlanmıştı. Mukataat Hazinesi'ne bağlandıktan sonra ilk iş, işletmesi emaneten Selanik gümrük eminine verilmiş ve duhandan toplanacak gelirler hakkında bir usul belirlenmişti. Buna göre tüccarların Selanik kazalarından toplayacağı duhanlar sınıflara ayrılmış, eski vergi oranlarında zamlar yapılmış ve gelirlerin artırılması öngörüsüyle yeni tarife yürürlüğe konmuştu. Mukataat Hazinesi'ndeki disiplinin bir gereği olarak her ay düzenlenecek gümrük defterlerinin de İstanbul'a sunulması istenmişti.[1433] 1840 sonrasında muhasıllık idaresinde, tıpkı emtia gümrüğü gibi müdürlüğe dönüşen duhan gümrüğünde 500 kuruş maaşla bir müdür, bir katip, bir berget(?) katibi ve hassaten vazifeli bir gümrük sarrafı bulunmaktaydı. Bunlar yanında taşradan getirilerek Parmak Kapı'dan İştira'daki gümrük mahzenlerine sevk edilen tütünlerin kaydı için söz konusu kapıda bir yevmiyeci ve bir yazıcı, gümrük binasında ise bekçi, tahsildar, kantarcı ve bir saka çalışmaktaydı.[1434] Selanik'e bağlı Usturumca Kazası duhan üretiminde önemli bir yer teşkil ettiğinden, diğer kazalardan farklı olarak burada duhan gümrüğünden sorumlu bir memur tayin edilmişti.[1435] Gümrüğün emaneten işletildiği dönemde, Eylül 1842 itibariyle Usturumca'da bir gümrük memuru yanında katip, kolcular ve kantarcı da bulunmaktaydı.[1436] Dolayısıyla gümrük memurları sadece Selanik'te değil duhan üretiminin yapıldığı kazalarda da rol oynamıştı.

1842 Martında tekrar iltizama verilen, ancak birkaç ay zarfında emaneten işletilmesi uygun görülen Selanik duhan gümrüğünün[1437], söz konusu bu dönemdeki kötü idaresinin neticesi olarak gelirlerinde kayıplar yaşanmıştı. Emtia gümrüğünde olduğu gibi duhan gümrüğünde de Haziran 1843 itibariyle, gelirlerde hedeflenen artışın sağlanabilmesi için yeniden iltizam usulü tercih edilmişti. İltizama talip olan Esad Ağa isimli zattan Selanik ve kazaları duhan gümrüğü için 260.000 kuruş talep edilmiş, bir yıl zarfında elde edeceği gelire hiçbir müdahalede bulunulmayacağı garantisi verilerek, yıl sonu hasılatına göre bir sonraki yılın iltizam bedelinin de belirlenmesi kararlaştırılmıştı. Devlet bu vesileyle gerçek gelirini

---

[1432] Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 152-153.
[1433] IAM., 223, sayfa 31.
[1434] BOA., ML.MSF.d., 3389.
[1435] Örnek için bkz. BOA., ML.MSF.d., 4102, sayfa 6; BOA., ML.MSF.d., 4163, sayfa 4; BOA., ML.MSF.d., 4216, sayfa 22.
[1436] BOA., ML.MSF.d., 4216, sayfa 48; BOA., ML.MSF.d., 4216, sayfa 57.
[1437] BOA., ML.MSF.d., 3730.

öngöremediği Selanik duhan gümrüğüne bir düzen getirmek istemiş, Manastır, Pirlepe, Serfiçe, Köprülü ve Florina kazaları duhan gümrüklerini de 60.000 kuruş bedelle aynı isme ihale etmişti.[1438]

Rumeli'nin iç bölgelerindeki duhan üretimine kıyasla Selanik ve kazalarındaki üretimin fazlalığı aşikardı ve Esad Ağa idaresindeki 1842 yılı gelirleri toplamda 316.322 kuruşa ulaşmıştı. Gümrük Sarrafı Sakiço Bazergan tarafından kaydı tutulan varidat defterine göre, toplam hasılat içerisinde en önemli pay, toptan olarak kazalardan Selanik'e gelen ve ihraç edilen duhandan alınan gümrük vergisiydi. 1842 yılı kayıtlarına göre bir yıl zarfında (daha çok ilkbahar ve yaz aylarında) 215.595 kıyye[1439] yani 277 ton duhan Selanik'te gümrüklenmişti. Taşradan gelen duhanın önemli bir kısmı, bugün Kuzey Makedonya, Bulgaristan ve Yunanistan sınırlarının birbiriyle kesiştiği coğrafyada, Doyran Gölü'nün kuzeyindeki Çengel ve Beleş Dağları[1440]'nın ardında bulunan Petriç ve Usturumca'dan gelmekteydi. Bunlara ek olarak yine aynı bölgedeki Koçina, Karacaköy, Eğribucak, Gölbaşı ve İstefanya'dan az miktarda duhan Selanik iskelesine ulaşmaktaydı.[1441] Selanik duhan gümrüğü gelirleri arasında Selanik nahiye ve kazalarından dönüm başına 40 kuruş olarak toplanan "resm-i dönüm hasılatı" da bulunurdu. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte kaldırılarak yerine duhan öşrü uygulamasının tercih edildiği bilinen resm-i dönüm toplanması[1442], Selanik duhan gümrüğünde istisnai olarak devam etmekteydi. Kelemeriye, Bazargah, Langaza ve Vardar nahiyelerinde toplam 496 dönüm 2 evlek olan duhan üretim sahasına, Nevrekop Kazası'nda yaklaşık 250 dönüm, Usturumca ve Siroz'da da ayrı ayrı 250şer dönüme yakın bir alan eklenmekteydi. Bu araziye Avrethisarı, Karaferiye, Doyran, Yenice-i Vardar ve Kılkış'daki araziler de eklendiğinde toplamda 1.350 dönümü aşkın bir arazide yapılan üretim Selanik duhan gümrüğünün mülhakatından sayılmaktaydı.[1443]

Yukarıda sayılan duhan gümrüğü memurlarına verilen aylık 1.500 kuruş civarındaki maaş ve gümrüğün sair masrafları yanında, emtia gümrüğünde olduğu gibi duhan gümrüğünden de Selanik'te sakin bazı kimselere aylık ve yiyecek yardımı yapılmaktaydı. Tanzimat'ın ilanından sonra duhan gümrüğünden ödenen, daha sonra mal sandığına havale edilen ve "sadaka" olarak sınıflandırılan bu masraf kalemine göre aralarında şeyh, imam, müezzin ve derviş gibi unvanlara sahip yardıma muhtaç kimselerin de olduğu toplam yirmi dokuz kişiye

[1438] BOA., İ.DH., 78/3910.
[1439] Okka olarak da bilinen kıyye 400 dirheme, yani 1,28 kilograma eşitti. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 404, 528.
[1440] Bugünkü Radomir Dağı.
[1441] BOA., ML.d., 320; BOA., ML.VRD.d., 874.
[1442] Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün*, s. 241.
[1443] BOA., ML.VRD.d., 874.

yardım yapılmaktaydı. Belirtilenlerin dışında büyük bir kısmı kadın olan bu kimseler, genellikle Eğriboz, Badra, Mora gibi yerlerden gelen göçmenlerdi.[1444]

4.3.3. Selanik Gümrüklerinde Ticarî Faaliyetler

Selanik İskelesi'nin 19. yüzyıl başlarına nazaran bir önceki yüzyıldaki ticaret hacmi daha büyüktü. Svoronos'un konsolos raporları ışığında ortaya koyduğu bilgilere göre, 18. yüzyıl sonlarında gerek Avrupa gerekse Osmanlı limanları ile Selanik iskelesi arasında yün, pamuk, ipek, balmumu, kırmız, çivit gibi hammaddeler, Selanik dokuma ürünlerinden aba ve çuha, son olarak da Yemen kahvesi[1445], tütün, tarçın, karanfil ve şeker gibi genel tüketim mallarının ticareti yapılmaktaydı.[1446]

19. yüzyılın ilk yarısına ait Selanik emtia gümrüğü ve tevabiatına ait hasılat defterleri gerek kara gerekse deniz yoluyla şehre gelen ve şehirden ihraç edilen ticaret malları, bunların miktarı ve ticaretini yapanlarla ilgili ayrıntılı verilerle doludur. 19. yüzyılın başlarına ait sınırlı sayıdaki kayda göre, muhtemelen Napolyon savaşlarının yarattığı durgunluğun neticesi olarak yabancı limanlardan gelen büyük ticaret gemileri yerine sınırlı sayıdaki Rum reislerine ait kayıklar Selanik İskelesi'ne mal getirmekteydi. Buna göre başta İstanbul, Sakız, Girit, Eşkeroz[1447] ve Saron Körfezi içerisinde bulunan Poroz Adası olmak üzere, Batı Anadolu sahillerindeki Erdek, İzmir ve Çeşme ile Selanik arasında ticaret kayıkları gidip gelmekteydi.[1448] Sınırlı sayıdaki bu ticari hareketler içerisinde tek tük müstemen sefineleri de mevcuttu ve bunlar Avrupa limanlarına ham pamuk taşımaktaydı. Bununla beraber, yüzyılın ortalarına doğru ticari mallar üzerinden ayrıntılı bir şekilde tertip edilen gümrük kayıtları yerine, yüzyıl başında bazı mesleklerden olan tüccar grupları üzerine ber-mutad vergi tarh edildiği görülmektedir. Mart 1801 ayına ait gümrük varidat defterine göre bu tüccar grupları arasında kebeci, abacı, havlucu, bezzaz, kürkçü, peştemalci ve islambolcu tüccarlar bulunmaktaydı.[1449]

İskele'deki ticari hareketin benzeri şehrin kapılarında bulunan kara gümrükleri için de geçerliydi. Yüzyılın başından itibaren, kadim ticaret yolları vasıtasıyla Belgrad üzerinden şehre gelen tüccarlar, beraberlerinde Avrupa mamulü ürün ve eşyalar getirdiği gibi geri döndüklerinde de Selanik'e özgü malları yanlarında götürmekteydi. Bununla beraber dâhilî

[1444] BOA., ML.MSF.d., 7906, sayfa 3-4.
[1445] Svoronos'un aktardığı bilgilerde Mocha (Moha) Kahvesi olarak kaydedilen ürün Yemen kahvesi olmalıdır. Avrupa kaynaklarında söz konusu kahvenin memleket değil şehir ismiyle anıldığı görülmektedir.
[1446] Svoronos, *Le Commerce de Salonique,* s. 78-79.
[1447] İskiroz, bugünkü İskiri Adası.
[1448] Örnek için bkz. Mart 1801 gümrük hasılat defteri, BOA., C.ML., 345/14206; Ocak 1802 gümrük hasılat defteri, BOA., C.ML., 114/5060.
[1449] BOA., C.ML., 345/14206.

gümrük kapsamına giren şehrin periferisinden, yani Makedonya içlerinden de Selanik'e, daha çok tarım mahsulleri olmak üzere, tütün, ipek, pamuk gibi sınai malları akmaktaydı. Gümrük kayıtlarına göre şehirde en çok ticari mal girişi Vardar Kapısı'ndan yapılmaktaydı. Nitekim Rumeli içlerinden gelen birçok anayolun şehre ulaştığı nokta bu kapıydı. Bununla beraber Kelemeriye Kapısı, Yenikapı, yukarı şehirdeki Kule Kapısı ve İştira'daki Parmak Kapı'dan da gümrüğe tabi pekçok mal şehre girmekteydi.[1450] Şehirden çıkan ve gümrüğe tabi olan malların miktarı ise gelenlere kıyasla daha azdı. Örneğin, 1839 yılı Temmuz ayında kara gümrüğünden elde edilen amediyye hasılatı 13.106 kuruş iken reftiyye hasılatı 7.688 idi.[1451]

Gümrüğün reftiyye ve amediyye hasılatları iskeledeki (deniz gümrüğü) ticari hareketin hangi yönde yoğunlaştığına da işaret etmektedir. Yukarıda temas edildiği üzere, Baltalimanı Antlaşması akabinde 1839 yılında hassaten tayin edilmiş bir gümrük emini marifetiyle tutulan kayıtlara göre, Selanik iskelesinden harice çıkan malların yoğunluğu gelenlerden daima yüksek olmuştu.[1452] Bu anlamda söz konusu farkı yaratan genellikle müstemen tüccar marifetiyle ihracı yapılan sınai mallarının toptan ticaretiydi.

1839 yılı kayıtları üzerine yapılan detaylı okumalar, 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik ticaretinde etkili olan tüccar grupları hakkında da bilgi vermektedir. Bu anlamda taşra ile şehir arasında mal taşıyan, bu nedenle de adeta bir toptancı vazifesi üstlenen Rum ve Müslüman "*kiracı*"lar, mal getirdikleri köy ve kasabanın öncülüğünü yapan ve genellikle Müslüman olan "*mela*" unvanlı kimseler ve özellikle birden çok çeşitli malın alım satımı ile uğraştığı açık olan Yahudi "*simsar*"lar dikkat çekicidir. (Bkz. Tablo 4.12) Ticarette etkin bir grup olan Selanikli müstemenlerin ise daha çok sınai hammaddelerine dönük toptan ticaretle meşgul oldukları görülmektedir. Selanik iskelesindeki ticari hareketliliğin baş aktörleri arasında şüphesiz Rum ve Yunan reisleri de vardır. Selanik bağlantılı Ege ve Akdeniz'deki ticarette önemli bir lojistik hizmeti sunan bu kimseler, aynı din ve milletten olsalar da Osmanlı tebaası olmak veyahut Yunan'a tabi olmakla birbirinden ayrışmaktaydı. Reisler arasında Avrupa ülkelerinden yabancı kapudanlar da bulunmaktaydı. Ege'nin karşı sahilinden, adalardan ve Avrupa limanlarından gelecek olan malları Selanik'e taşıyan reisler ve kapudanlar malları iskeleye indirip sipariş veren alıcılarına teslim etmekte, gümrük idaresiyle de bu alıcılar muhatap olmaktaydı. Örneğin Nisan 1839'da Şire Adası'ndan Selanik'e gelen Yunan Kapudan Yanni Bracano'nun gemisinde on sekiz farklı tüccarın Avrupa'dan getirttiği dokuma ürünleri bulunmaktaydı. Bu tüccarlar

[1450] Örneğin Nisan 1839'a ait gümrük kayıtlarına göre, söz konusu ayın ilk haftasında Vardar Kapısından 159 kuruş, Kelemeriye'den 84, Parmak Kapıdan 57, Yenikapıdan 47 ve Kule Kapısından 18 kuruş hasılat elde edilmişti. Bkz. BOA., ML.VRD.d., 4969.
[1451] BOA., ML.VRD.d., 139. Aynı yılın Nisan ayında da amediyye hasılatı reftiyye hasılatının nerdeyse iki katıydı. Bkz. BOA., ML.VRD.d., 4969.
[1452] BOA., ML.VRD.d., 4969; BOA., ML.VRD.d., 139.

arasında Hayriye ve Avrupa tüccarları ile müstemenler ve sıradan Selanikliler de vardı.[1453] Temmuz 1838'da Trieste'den Selanik'e gelen Nemçeli Kapudan Likoç'un gemisinde ise on iki farklı tüccara ait hırdavat, dokuma ve gıda ürünleri ile sair Avrupa eşyaları mevcuttu.[1454]

Tablo 4.11. 1839 Nisan Ayında Deniz Yoluyla ve Belgrad Yoluyla Selanik'e Gelen Malların Gümrük Kaydı. (BOA., ML.VRD.d., 4969)

Geldiği Yer	Vasıta	Mal Sahibi	Mal	Toplam Kıymet (Krş.)
Ceneviz	Kapudan Tozli	? Bazargan tabi-i nemçe	Siyah biber, kırmız, şeker-i gubar, kağıd hoşabı, kırmızı çanak	14.901
Girid	Kapudan Katsori	Giridî Musa Ağa	Sabun	97.320
Zante	İngiliz Kapudan Yani	Kapudan Yani	Zante Sabunu	24.915
		Rusyalı Nano Mavridi	Kahve	1.400
Zağre[1455]	Tüccar Reis	Bakkal Margret	Zeytun Danesi	46.500
Aşhapoli	Kostantin	İngilize Tabi Anastaş	Sumad Yaprağı	17.940
Girid	Yunan Lical	Simsar Yako Filoren	Sabun	79.650
Zağre	Kostantin	Simsar Liyahi	Zeytun danesi	11.250
Foça	Kapudan Astani	Gevgelili Nikola	Seng-i Lebab, Parça Seng, Bulgur Taşı	88.800
		İngilize Tabi Hacı Kostanti	Ali Kam, Mori Kam	28.380
		Hacı Poyroz	Siyah Üzüm	1.500
Asitane	Beliceli Nikola	Yakon Nesni Bazargan (Beratlı)	Alaca İsviçre, Şal İngiliz, Fermani Şal İngiliz, Ala Dülbend	50.670
		Çorabcılar Kahyası	?, ?	41.280
Zağre	Yorgi Reis	Simsar Liyahi	Zeytin Danesi	25.000
Zağre	Panolli Reis	Simsar liyahi	Zeytin Danesi	26.500
Marsilya	Fransız Kapudan Paralya	Rusyalu Nano Mavridi	Kahve-i Frenki	6.880
		Nemçeli Moşon Latin Bazargan	Sahtiyan-ı Frenki, Kavisle-i Fransız, Sırça	20.580
		Nemçeli Tobon Harş (Hirsch) Bazargan	Çiçekli Atlas	15.555
		Behor Yuda (Fermanlı)	Sahtiyan-ı Elvan, Şeker-i Gubar	32.793
		Simol (Fermanlı)	Orta Sofa Londra	6.510
Şire Adası	Yunan Kapudan Yanni Bracano	Nemçeli Daniel Franka	Elvan Baneste, Amerika Bezi, Rişte-i İngiliz, Bazbanan	57.180
		Hacı Adamaki	Seng-i Malta, ?	51.000
		Avram Bazargan (Fermanlı)	Şeker-i Ham, Çit-i İngiliz, Çiçekli Dülbend, Beyaz Kamrı	42.294
		Nemçeli Salamon Fernandez Bazargan	Rişte-i İngiliz, Beyaz Pazen	76.450
		Adger Barko	Rişte-i İngiliz	13.230

[1453] Bkz. Tablo 4.11.
[1454] BOA., ML.VRD.d., 139.
[1455] Golos bölgesinin açık denize bakan yakasında bulunan Zagora olmalıdır.

		Kostantin Konmo Bazargan (Beratlı)	Kağıd, Çit-i İngiliz, Kağıd Hoşabı, Merahi-i İngiliz	76.870
		Fransız Hacı Yorgi	?, Rişte-i İngiliz	34.680
		Behor Yuda (Fermanlı)	Şeker-i Gubar, Çit-i İngiliz, Merahi-i İngiliz, Şal İngiliz, Kabahsa, ?	59.802
		Salamon Fernandez Bazargan	Çiçekli Dülbend, Amerika Bezi, Beyaz Pazen, Merahi-i İngiliz, Rişte	79.700
		Nemçeli Laston Bazargan	Amerika Bezi, Şirtanaki, Beyaz Pazen	74.750
		Nemçeli Moşon Latin Bazargan	Kabahsa, Şirtanaki, Şal-ı İngiliz	43.550
		Uzun David Bazargan (Beratlı)	Çit-i İngiliz, Çiçekli Dülbend, Merahi-i İngiliz, ?	23.213
		Nemçeli Behor Fernaldez Bazargan	Elvan Pazen, Amerika Bezi, Çit-i İngiliz, Şal İngiliz, Rişte, İnce Hassa	99.450
		Doka Nikola (Beratlı)	Çit-i İngiliz, Elvan Pazen, Ham Bez, Rişte, Şirtanaki	81.082
		Simol İlhas (Fermanlı)	Kirbas Şirnik, Çit-i İngiliz, Şal İngiliz, Elvan Pazen, Çiçekli Dülbend	95.585
		Dimitri Palaci (Beratlı)	Penbe, Amerika Bezi, Çivid-i İngiliz, Şirtanaki, ?	139.250
		Dimitri Doka (Beratlı)	Elvan Pazen	10.500
		İsak Adreni Bazergan	Penbe Katif, Elvan Pazen, Beyaz Pazen, Kebir Olatre, Kaba Hassa, Şirtanaki, Rişte-i İngiliz, Çiçekli Dülbend, Kebir Başmak	109.885
Asitane	Vapur Sefinesi	David Hizali Yahudi	Kazib(?) Tel	23.400
		Yanyalı Tücccar (Beratlı)	Atlas Sade	22.500
		Simkeş İsmail	Bermucib-i Mazbata Mahlutundan	75.600
?[1456]	Yunan Kapudan Mihal	Fransız ?	?	?
		Nemçeli Salomon Fernandez	Cild-i Amerika	18.000
		İsak Benano (Beratlı)	Hırdavat, Çekiç	3.888
		Nemçeli Toban Harş (Hirsch)	Ahen Tahta, Rum Kitabı	12.520
		Dimitri Palaci (Beratlı)	Cild-i Amerika, Kağıd Hoşabı, Kağıd Yazo	23.226
		Nemçeli Laton Bazergan	Sac-ı Kıbrıs	1.397
		Nemçeli Moşon Fernandez	Beyaz Teneke	4.200
		Yako Benbenesti Bazargan (Beratlı)	Beyaz Tabak Trieste, Külçe Kosan, Sac-ı Kıbrıs, Kağıd Hoşabı, Karabiber	25.197
Foça	Arif Kapudan	Nikola Zimmi	Seng-i Amyab(?), Bulgur Taşı	65.280
		Saadi Bes Yahudi	Şeker-i Gubar, Harir	15.337
		Hacı Poliro Zimmi	Susam, Siyah Üzüm, Zift, Şıra-i Meşrub	29.850
		Kara İbrahim	Siyah Üzüm	2.597
Belgrad Üzerinden	Kara Yoluyla Efrenç Eşyası	Simol İlhi Bazargan (Fermanlı)	Çuka-i Nemçe, Kalbodan Mangal, Ekşiz Hare (Kumaş)	29.476
		Behor Bazergan (Beratlı)	Çuka-i Nemçe, Şiraze Mangal	31.522
		Yako Benbeneste (Beratlı)	Kırmız	26.400
		Avram Tamyaz (Fermanlı)	Kutu Nemçe, Fanilya	12.480

[1456] Evrakın bu bölümü yırtılmış ve eksiktir.

		İsak Adreti Bazergan (Beratlı)	Çuka-i Nemçe, Taklid Alaca	12.600
		Nemçeli Moşon Latin Bazergan	Taklid Alaca, Miskobetri(?), ?	31.980
		Nemçeli Moşon Fernaldez	İnce Hırdavat, Kağıd, Kazib İnce, ?	4.894
		Salomon Amar (Beratlı)	Sarı Tel, Dülbend, Taklid Alaca, Tartar Mangal, Şiraze Mangal	32.373
		Fransalı Paskalit Bazergan	İnce Hırdavat	3.600

Tablo 4.11'de görüldüğü üzere Selanik'e gelen gemilerin güzergahları oldukça farklıydı. İstanbul'dan gelen vapurlar yolcular yanında bazı mallar taşıdığı gibi, özellikle eşya ve yük taşıyan gemiler İzmir, Foça, Çeşme, Edremid, Zagora, Golos, Mısır, Sisam, Girit, Şire Adası, Marsilya, Trieste, Ceneviz, Zante gibi limanlara gidip gelmekteydi. Müstemen tüccarı Avrupa limanlarından Selanik'e getirdiği malları burada Osmanlı tüccarına sattığı gibi, şehir dahilinde veya periferisindeki geniş Rumeli coğrafyasında da bizzat pazarlayabilmekteydi. Örneğin Eylül 1839 gümrük defterinde söz konusu yabancı tüccarın ithal etmekle kalmayıp memleket dahilinde sattığı, bu nedenle de resm-i munzam denen ek vergiyi ödemekle yükümlü olduğu mallar şu şekildeydi: Maili İngiliz şalı, İngiliz makremesi, iki renk İngiliz çiti, beş renk İngiliz çiti, Nemçe çiti, elvan madebol, hassa-i İngiliz, Amerika bezi, sivaşbur edna makine, elvan pike, çifte kımrız, penbe kadife, rişte-i İngiliz, Londrine çukası, fes, kağıt, çelik, şeker-i gubar.[1457] Bu listeye diğer aylara ait şu ürünlerde eklenmekteydi: Avrupa sabunu, Frenk kahvesi, karanfil, zencefil, biber, müservit, Trieste iğnesi, Trieste çivisi, franca cam, demir tel, tülbentler ve şamdan.[1458]

Selanik'e Avrupa'dan gelen bunca mal ve eşya karşısında aynı tarihlerde Selanik'ten Avrupa'ya gönderilen ürünler arasında, bir kısmı Selanik'te üretilen, bir kısmı ise taşrasından gelen pirinç, fasulye, keten, kenevir, bakla, kırmızı biber, pastırma, don yağı, siyah erik, safran, kaba ipek, edna ipek, ham ipek, yapağı, manda gönü, bakar gönü, ham pamuk, meşe ağacı, varil kazanı ve varil tahtası gibi kalemler mevcuttu.[1459]

Selanik gümrüğü üzerinden kesintisiz olarak Avrupa'ya ihracı yapılan ürünler ise sınai malları kaleminden olan hammaddelerdi. Beratlı Avrupa tüccarları ve müstemen tüccarlar marifetiyle Selanik ve Çayağzı İskelesi'nden ihracı yapılan ürünlerin başında ham pamuk (penbe-i ham) gelirdi. Nitekim 19. yüzyıl başlarında Selanik pamuğu Kıbrıs ve İzmir pamuğu ile birlikte Doğu Akdeniz'de Avrupalı tüccarın rağbet ettiği üç pamuktan biriydi.[1460] Başta Siroz kazası olmak üzere Selanik sancağı kazalarında üretimi yapılan pamuk, köylüler

[1457] BOA., D.İSM.d., 25558, sayfa 15-16.
[1458] BOA., ML.VRD.d., 95, sayfa 16-17; BOA., ML.VRD.d., 98, sayfa 16-17.
[1459] BOA., ML.VRD.d., 98, sayfa 15.
[1460] Felix-Beaujour, *Tableau du Commerce de la Gréce*, s. 66.

tarafından üretilir, kasaba merkezlerindeki pamuk madrabazları marifetiyle köylüden toplanarak, ya taşradaki komisyonculara ya da Selanik'ten gelen tüccar temsilcilerine satılırdı.[1461] Bu şekilde iskeleye nakledilen pamuk, başta Trieste olmak üzere Avrupa iskelelerine gönderilirdi. Örneğin 1839 yılı Nisan ayı içerisinde beratlı Avrupa tüccarı ve müstemen tüccar marifetiyle Selanik iskelesinden 300 tona[1462] yakın ham pamuk Trieste'ye gönderilmişti.[1463]

Pamuk ihracatını ham ipek veya ipek kozası ticareti takip etmekteydi. Avrupalı ve müstemen tüccardan ziyade, ipek ticaretiyle Selanikli Yahudi bazerganlar meşgul olurdu. Pamuk gibi Selanik taşrasından toplanan ipek kozaları, daha önce de bahsedildiği üzere şehirdeki fabrikalarda işlenir veya işlenmeden ham olarak Avrupa'ya ihraç edilirdi. İpekten sonra ise yine dokuma sanayinde hammadde olarak kullanılan yapağı, gümrük kayıtlarında önemli bir yer tutmaktaydı. Selanik'teki dokuma sektörünün de önemli bir hammaddesi olan hayvan yünleri, şehirde rağbet gördüğü kadar tüccar tarafından da ihraç edilmekteydi. Ancak taşradan toplanarak Selanik'e getirilmesi işini de genellikle müstemen tüccarlar üstlenir, bu nedenle de yapağı amediyyesi adıyla yüklü miktarda vergiyi emtia gümrüğüne öderlerdi.[1464] Yapağıya nazaran daha az miktarda alım satımı yapılan bir ürünse şiyaftı.[1465] Söz konusu hammaddeler yanında daha önce yukarıda temas edildiği üzere Selanik iskelesinin en önemli ihraç kalemi hububat ve tahıldı.

Emtia gümrüğünün yabancı gümrükler yanında önemli bir meşguliyeti ise dâhilî gümrük örneklerinin yer aldığı yevmiye kayıtlarıydı. Selanik taşrasından, adalardan ve Anadolu sahillerinden gelen mal ve eşyanın listelendiği yevmiye kayıtları, Selanik gümrüğünden geçen ürünlerin çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Kayıtlar üzerindeki genel bir değerlendirmeye göre Siroz, Karaferiye, Usturumca, Yenice, Vodina, Doyran, Visoka, Midilli, Kılkış, Livadya, Gevgeli, Langaza, Mayadağı, Leftehor, Rumilya, Alasonya, Golos, Karaazmak, Yanya, Pirlepe, Petriç, Leskoviç, Aynaroz, Karacaabad, Kesendire, Vasilika, Praveşte, Viranye, Üsküp, Manastır, Ohri, Sisam, İstanbul, İzmir gibi yerlerden pek çok mal şehre gelmekte ve yine şehirden buralara gitmekteydi. Bazı durumlarda ise Selanik İskelesi bir vasıta olarak kullanılmakta, örneğin Selanik periferisindeki Rumilya[1466]'dan gelen ünlü kokarcık soğanı[1467] yine dahili bir iskele olan Golos'a Selanik üzerinden gitmekteydi. (Bkz. Tablo 4.12)

[1461] Felix-Beaujour, *Tableau du Commerce de la Gréce*, s. 68-70.
[1462] Kayıtlarda ham pamuk için hem kıyye hem de kantar miktarları verilmiş. 1 kantarın 44 kıyye olarak hesaplandığı gözlemlenmiştir.
[1463] Bkz. BOA., ML.VRD.d., 4969, sayfa 7-8.
[1464] Örnek kayıtlar için bkz. BOA., ML.VRD.d., 4969, sayfa 7.
[1465] Örnek kayıtlar için bkz. BOA., ML.VRD.d., 139, sayfa 6.
[1466] Halkidiki Yarımadasın'da bulunan bugünkü Ormylia.
[1467] Arpacık soğanı.

Tablo 4.12. Eylül 1839'ta Selanik Gümrüğü'nde Mal Hareketliliği (BOA., D.İSM.d., 25558)

Mal Sahibi	Nerden-Nereye	Mal	Mal Sahibi	Nerden-Nereye	Mal
5 Receb 1255			**22 Receb 1255**		
Mela Mehmed	Yenice	Meşin	Elhac İbrahim	Vodina'dan	Siyah Havyar, Ağaç Kav
Yuda Yahudi	Manastır	Fasulye	Nano Mavridioğlu Rusyalu	Mayadağı'na	Aba
Mela Ali	Vodina	Başmak Çubuğu	Yani Zımmi	Vodina'dan	Kırmızı Biber
Kiracı Durak	Berren Reft	Kökes Külçe	Abacı Mela İbrahim	-	Aba
Behor Numan Yahudi	Berren Reft	Mazu	Manastır Kiracıları	Reft	Zeytin Danesi
Manastırlı Dimo Zımmi	Berren Reft	Ahen-i Ham	Dorasa Reis	Zağora'dan	Sib, İncir
Memiş Ağa	Berren Reft	Bakar Gönü	Yani Zımmi	Selanik'ten Dersaadet'e	Kırmızı Biber
Perakende	Berren Reft	Üzüm ve sair	**23 Receb 1255**		
Tüccar-ı Devlet-i Aliyye'den Lazeri Zımmi	Selanik'ten İzmir'e Reft	Dikilmiş Aba, Aba	Abdülfettah	Üsküp'ten	Kenevir
Nikola Zımmi	Midilli'ye Reft	Elvan Harir, Kazib Tel	Osman	-	Aba
6 Receb 1255			Kantarî Kostantin	-	Müslim Malı Pirinç, Ceviz, Reaya Malı Şirugan, Pirinç, Revgan-ı Sade
Doyrani Hacı İsak Hasan Ağa	Doyran'dan	Yakam Meşin	Abdurrahman	-	Aba
Manol Zımmi	Visoka'ya Reft	Kavi Meşini	Mela İbrahim	Vodina'ya Reft	Kahve, Şeker ve Sair
Perakende Zımmi Kiracılar	-	Yemiş ve sair	Leftehordan Hattab Kayığyla	Leftehor'dan	Lac Kebesi
Kiryako Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Dikili Aba, Aba	Mehmed Kapudan	Leftehor'dan Dersaadet'e	Kömür
7 Receb 1255			**24 Receb 1255**		
Perakende	Amedi	Penbe Kozası, Penbe Bezi	Metre Zımmi	-	Şirugan
Perakende	Reft	Yemiş ve saire	Eşterbo Zımmi	-	Aba
Hristo Zımmi	Kılkış'a Reft	Lök Sahtiyan	Hananil Yahudi	-	Şirugan
Pandeli Zımmi	-	Meşin	Nano Maviridioğlu Rusyalı	-	Aba
İço Kiracı	Reft	Sabun	Ufakcı Usta Mehmed	-	Post-ı Keçi
Taraliko Zımmi	-	Morikam	Sarıgölden Ali	-	Sarıgöl Seccadesi
İslamboli Ömer	Dersaadet'ten	Çit-i İngiliz, Frenki Birincik	Sadeddin	Vodina'dan	Basman Çubuk, Tulgade Kebe
Perakende	Bahren Reft	-	Behor Yahudi	Reft	Eşya-ı Mahlut
8 Receb 1255			Ali	-	Beledi-i Selanik
Hüseyin Ağa	Üzüm, Harup	Cild-i Bakar	Kiracı Petre Zımmi	Reft	
Moşon Yahudi	Langaza'dan	Şirugan	Hacı Abbas	Pirlepe'ye Reft	Manda Gönü, Bakar Gönü
Moşon Yahudi	Gevgeli'den	Şirugan	Abacı Abdurrahman	-	Kırçıllı Yapağı
Hristo Zımmi	-	Kıbrıs Oda Takımı	Yani Zımmi	-	Lac Kebesi
Yorgancı Emin Ağa	Vodina'ya	Yorgan	Nikola Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Aba
Behor Yahudi	Vodina'ya	Eşya-ı Bezzaz	**25 Receb 1255**		
İço Zımmi	-	Lök Sahtiyan	Simol Yahudi	-	Şirugan
Petre Zımmi	-	Lök Sahtiyan	Anton Zımmi	-	Şirugan
Naço Zımmi	-	Lök Sahtiyan	Dermil Karyesinden Yorgi	-	Kaba Harir

Perakende	Reftiye	-	Dimo Zımmi	Reft	Lök Sahtiyan
Ligor Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Dikilmiş Aba, Aba	Anastaş Zımmi	-	-
Atnaş Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Aba	Anton Zımmi	Reft	Demir-i Ham, Harup
9 Receb 1255			Kiracı Petre Zımmi	Reft	Limon ve Harup
Meharın Malı	Üsküb'ten	Kenevir, Filo Badem	Alekşi Zımmi	Reft	Bakar Gönü
Langazalı Hacı Eşterbo Zımmi	Langaza'dan	Süpürge, Tuzlu Yılan Balığı	Zımmi Kiracılar	Reft	Yemiş
Eşterbo Zımmi	Siroz'a Reft	Selanik Sırçası	**26 Receb 1255**		
Mela Ali	Reft	Mazu	Merdahay Yahudi	Langaza'dan	Şirugan
Tebo Kiracı	Reft	Ahen-i Ham,	Kiracı Miço Zımmi	-	Şirugan
Mela ?	Petakoprin'e Reft	Selanik Beledisi	Sevfet Efendi	Petriç'ten Dersaadet'e	Sade,
Kiracı İbrahim	-	Hına, Harnıb, Tehi Şişe	Simsar Perile	-	Müslim Malı Aba
Abacı Mustafa	Reft	Kırçıllı Yapağı	Abdurrahman	-	Aba
Levi Kazzaz Yahudi	Selanik'ten İzmir'e	Pirinç	Simsar Behor Gatino Yahudi	-	Urgan, Şirugan
Panayot Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Dikilmiş Aba, Aba	Ayas Yahudi	Leskoviç'ten	Kenevir
Lazari	Selanik'ten İzmir'e	Aba, Çorab	Simsar Sabetay Yahudi	Usturumca ve Doyran'dan	Müslim Malı Pirinç, Ceviz, Reaya Malı Pirinç, Ceviz, Filo Badem, Fasulye ve Kestane
Deka Zımmi	-	Aba	Simsar Hananil Yahudi	Avrethisarı'ndan	Şirugan
Anastaş Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Dikilmiş Aba, Aba	Simsar Avram Yahudi	-	Asel, Revgan-ı Sade
Dimitri Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Dikilmiş Aba, Aba	Abacı Mela Ali	Mayadağı'na Reft	Kırçıllı Yapağı
Adger Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Aba	Dimo Kiracı	-	Sabun
Anastaş Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Aba	Mela Memiş	Reft	Seng-i Asiyab
Ligor Palo Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Aba	Kurca Anastaş Zımmi	Reft	Asel, Üzüm, Harup
Menahim Yahudi	İzmir'den	Sevb (Giysi)	Yani Reis	Aynaroz'dan	Karn (Boynuz)
10 Receb 1255			Yunan Kapudan Anastaş	Poroz'dan	Limon
Dimitri Zımmi	Langaza'dan	Şirugan	Hırdavatçı Eyüb	Asitane'den	Kağıd, Ağaç Tarak, Hırdavat, Yaş Mürekkeb, Mektup Mumu, Lal
Kiracı Mela İbrahim	Vodina'ya	Attariye	Dersaadet Vapuru Yolcularından	-	Eşya
Kiracı Mela Halil	Reft	Attariye	Musa	Asitane'den	Çit, Edna Şal İngiliz, Çiçekli Dülbend, Çit İngiliz, Mahlut, Haffaf
Mariyani Zımmi	Selanik'ten Zağre'ye	Aba	Sisamlı Dimitri Reis	Sisam Adasına Reft	Bakla
Kostantin	Selanik'ten İzmir'e	Pirinç, Aba	Yorgi Konmo Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Dikilmiş Aba, Aba
Ligor Malo Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Aba	**27 Receb 1255**		
Perakende Zımmiler	-	-	Zımmi Kiracılar	Reft	Üzüm, Harup, Kara Boya, Hına, Attariye, Sabun
11 Receb 1255			Yani Yunani	?	Erik
Miço Zımmi	Vodina'dan	Şirugan	Lazo Zımmi	Hattab Kayığından	Lac Kebesi
Mela Salih	Karaferiye'den	Şirugan	Elhac Yusuf Ağa	Selanik'ten Dersaadet'e	Pirinç
Dimo Zımmi	Vodina'dan	Revgan-ı Sade	Abacı Nikola Zımmi	Selanik'ten Dersaadet'e	Aba
Kotibe Yahudi	Gevgeli'den	Şirugan	**28 Receb 1255**		
Dimo Kiracı	Vodina'dan	Kırmızı Büber	Mela Lamar	Vodina'dan	Basman Çubuk
Mehmed Ali	Kılkış'a Reft	Lök Sahtiyan	Muytab Mela Ali	-	Keçi Kılı

Visokalı Mihal	Visoka Reft	Sahtiyan, Kura Meşin	Yeniceli Mehmed	Yenice'den	Meşin
Behor Yahudi	Vodina'ya Reft	Edna Kaba Harir	Hristo Zımmi	Reft-i Berr	Bakla
Simol Yahudi	Vodina'ya Reft	Bezzazlık	Dimitri Zımmi	-	Seng-i Asiyab
Mela Mehmed	-	Bakar Gönü	Simol Yahudi	-	Mazu
Elhac Osman	İzmir'den	Kaba Sagir Hassa	Sisamlı Dimitri	Sisam'dan	Harup
Yasef Yahudi	İzmir'den	Ala Harir	Avram Yahudi	Rumilya'dan	Kokarcık Soğanı
Kostantin Reis	Zağre'den	Revgan-ı Zeyt	Kapudan Yani Yunani		Halat
Perakende	Dersaadet Vapuru Yolcularından	-	**29 Receb 1255**		
Nikola Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Aba	Fotibes Yahudi	-	Şirugan
Yani Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Aba	Simsar Avram Yahudi	-	Revgan-ı Sade, Pekmez,
Mariyana Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Dikilmiş Aba	Muhtar Abnot	Üsküp'den	Ceviz
Dimitri	Selanik'ten İzmir'e	Aba	Şemseddin Ağa	Reft	Arab Cariye
Abacı Yani Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Dikilmiş Aba	Doğir Kiracı	Pirlepe'ye Reft	Üzüm
12 Receb 1255			Torifo Zımmi	-	Bakar Gönü
Moşon Yahudi	Langaza'dan	Şirugan	Kiracı Petre	-	Üzüm
Liho Yahudi	-	Şirugan	Dimo Kiracı	-	Mazu
Simsar Yuda Yahudi	Vodina'dan	Revgan-ı Bezir, Şirugan, Fasulye	Metre Kiracı	-	Hına
Ufakçı Ali Ağa	Kılkış'dan	Keçi Derisi	Sabetay Yahudi	İzmir'den	Mazu
Havlucu Yanaki Zımmi	Karaferiye'den	Harm-ı Asiyabi	Eşterbo Zımmi	Farşo'dan	Lac Kebesi
Mela Ali ve İbrahim	-	Aba	**Selh-i Receb 1255**		
Bakkal Simol Yahudi	-	Şirugan	Arnabut Bekir	Üsküp'den	Ceviz, Bakar, Leçe
Hananil Yahudi	Kılkış'dan	Şirugan	Yeniceli Mehmed	Yenice'den	Meşin
Behor Yahudi	Vodina'dan	Şirugan	Nano Zımmi	Alasonya'dan	Lac Kebesi
Simsar Hariti Yahudi	Ustrurumca'dan	Pirinç-i Müslim, Pirinç-i Reaya, Ceviz, Fasulye	Eşterbo Zımmi	Galaca'dan	Harir-i Ham
Simsar Behor Yahudi	Vodina'dan	Şirugan Müslim Malı, Şirugan Reaya Malı, Filo Badem	Pande Zımmi	-	Asel
Elhac Arif Ağa	Selanik'ten Siroz'a	Arab Cariye	Bekir Ağa	Reft	Arab Gulam
Pavlo Zımmi	Reft	Bakar Gönü	Duka Kiracı	Reft	Bakar Gönü, Üzüm
Nikola Zımmi	Selanik'ten Ohri'ye	Bakar Gönü	Kiracı Yorgi	-	Üzüm
Dimitri Zımmi	Selanik'ten Ohri'ye	Bakar Gönü	Yorgi Tanaş Zımmi	-	Asel, Üzüm, Harup
Perakende	Reft	Üzüm, Harub	Hristo Zımmi	-	-
Behor Numan Yahudi	Amed	Mazu	Hristo Zımmi	-	Bakar Gönü
Kostantin	Zağre'den	Sib (Elma)	Usturumcalı Musa	-	Bakar Gönü, Gön Kakas
Osman Kapudan	Selanik'ten Dersaadete	Pirinç	Hacı Ali	Reft	Attariye
Ligor Zımmi	İzmir'e	Dikilmiş Aba	Numan Ağa	Kesendire'den	Gönlek, Üzümî Limon, Çam Kabuğu
13 Receb 1255			Adger Bazargan	Reft	Pirinç
Havlucu Dimo Zımmi	Karaferiye'den	Harm-ı Asiyabi	**Gurre-i Şaban 1255**		
Ufakçı Usta Lamar	-	Post-ı Keçi	Liyader Yahudi	Rumilik'den	Fasulye
Priştineli Ahmed Ağa	-	?	Rüstem	Doyran'dan	Meşin
Atnaş Zımmi	Reft	Manda Gönü	Yorgi Konmo	Amed	Aba
Mela Ali	Reft	Sabun	Hristo Zımmi	Karacaabad'tan	Kırmızı Büber

Hristo Zımmi	Vodina'ya Reft	Selanikari Penbe Alaca	Haco Motoş	Doyran'dan	Meşin
Perakende	Reft	Yemiş	Hacı İbrahim	Doyran'dan	Meşin
Hırdavatcı İbrahim	-	Mahlut Hırdavat	Anastaş Zımmi	Siroz'dan	Çorap
Hristo Zımmi	-	Trieste Çanağı	Süleyman	Langaza'dan	Çorap
14 Receb 1255			Dimitri Zımmi		Pekmez
Kostantin Zımmi	-	Pirinç, Filo Badem, Pekmez	Ustoban	Kılkış'a Reft	Bakar Gönü
Yorgi Zımmi	-	Şirugan	Kiracı Ali	-	Ketre
İsak Yahudi	-	Pirinç	Mihal Zımmi	-	Çorap
Mela Abdurrahman	-	Aba	Perakende	-	-
Simol Yahudi	Vodina'ya	Mahlut Hırdavat	Dimitri Zımmi	Reft	Kura Meşini, Lök Sahtiyan
Mela Lamar	Reft	Manda Gönü	Molço Zımmi	-	Meşin
Mela Ali	Mayadağı'na Reft	Kırçıllı Yapağı	Hristo Zımmi	-	Meşin
Anastaş Zımmi	Reft	Attariye, Şeker Mamulü	İbrahim	Mayadağı'na	Kırçıllı Yapağı
Dimitri Reis	Sisam Adası	Hamr, Arak	Sabetay Yahudi	Vapurdan	Mazu
Behor Solom Yahudi	Dersaadet'ten	Mazu	Dimitri Zımmi	Vapurdan	Kıbrıs Yorganı
Kömürcü Merdahay Yahudi	Leftehor'dan İzmir'e	Kömür	Abacı Anastaş	Selanik'ten İzmir'e	Aba
Avram Yahudi	Rumilya'dan Golos'a	Kokarcık Soğanı	Hristo Zımmi	Karacaabad'tan Dersaadet'e	Kırmızı Büber
Kapudan Dimo Yunani	Selanik'ten Adalara	Pirinç, Yorgan	Nano Mavridioğlu Rusya	Mayadağı'ndan İzmir'e	Aba, Pirinç
15 Receb 1255			Sabetay Yahudi	Selanik'ten İzmir'e	Pirinç
Mela Lamar	Doyran'dan	Siyah Sahtiyan	Yorgi Konmo Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Aba
Arnavut Sadık	Üsküb'den	Kenevir, Filo Badem	Kapudan Yorgi Yunani	-	Halat
Ali ve Ahmed	Mayadağı'ndan	Aba	Mariyani	Zağora'ya Reft	Aba
Dimo Zımmi	Alasonya'dan	Lanc Kebesi	**2 Şaban 1255**		
Perakende	Reft	Sabun, Üzüm, Attariye	Nako Zımmi	-	Şirugan
Perakende	Manastır'a Reft	Üzüm, Harup	Liyazer Yahudi	Vasilika'dan	Bakla
Perakende	Reft	Üzüm, Şair	Petre	Vavdos'dan	Harir-i Ham
Abacı Atnaş	Selanik'ten İzmir'e	Dikilmiş Aba, Aba	Pietre Bakkal	-	Revgan-ı Sade
16 Receb 1255			Kesendire Reayalarından	-	Asel
Osman	Doyran'dan	Meşin, Siyah Sahtiyan	Çorabcı Mustafa	-	Çorap
Nikola Zımmi	Gevgeli'den	Kalye Taşı	Kalkandelenli Süleyman	-	Prizren Sadebeşto, Çakmak, Erik
Hasan Mustafa	Mayadağı'ndan	Aba	Papa Andreya	Reft	Rum Kitabı
Yeniceli Mehmed	Reft	Haffaf-ı Selanik	Arnabut Abdullah		Eşya-i Mahlut
Mitro Zımmi	Kılkış'a Reft	Bakar Gönü	Salih Ağa	Reft	Arab Cariye
Diğer Mitro Zımmi	-	Bakar Gönü	Perakende	Reft	Hına, Revgan-ı Bezir, Yapağı
Ustoban Zımmi	Reft	Şeker Mamul	Hacı Mustafa Ağa	Mısır'dan	Arab Cariye
Perakende Reft	-	-	Hacı Zeynel Ağa	Mısır'dan	Arab Gulam
Dimitri Reis	Zağora'dan	Zeytin Danesi, İncir	Hacı İbrahim Ağa	Mısır'dan	Arab Cariye
17 Receb 1255			Hacı Hatun ve Hacı Mustafa Ağa	Mısır'dan	Arab Cariye
Receb	Mayadağı'ndan	Şirugan	Hacı Yusuf Ağa	Mısır'dan	Eşya-i Mahluta
Memiş	Dersaadet'e Reft	Manda Gönü, Bakar Gönü	Hacı Abdullah Ağa	Mısır'dan	Eşya-i Mahluta

Pandeli Zımmi	-	Lök Sahtiyan	Alekşi Zımmi	Leftehor'dan	Post-ı Keçi
Kapudan Andreya	Reft	Halat	Süleyman	Selanik'ten İzmir'e	Çorap
Memiş	Dersaadet'e Reft	Çorap	Dimitri Zımmi	Golos'a Reft	Badem İçi
İzmirli Abbas	Selanik'ten İzmir'e	Pirinç	Yuda Yahudi	Selanik'ten İzmir'e	Çorap, Yapağı Gabtan
18 Receb 1255			Andreya Zımmi	Zağora'ya Reft	Daşlık Taş ?
Yado Yahudi	Sofya'dan	Kaşkaval Yağsız	**3 Şaban 1255**		
Dimo Zımmi	-	Alaca-i Yenişehir	Simol Yahudi	Usturumca'dan	Badem İçi
Elhac Abdurrahman	Reft	Arab Cariye	Simsar Behor Ganbo Yahudi	Vodina'dan	Şirugan, Kırmızı Biber, Filo Badem
Mihal Zımmi	Golos'a Reft	Şair	Simsar Merdahay Yahudi	-	Müslim Malı Aba
Yuda Yahudi	İzmir'e Reft	Çorab	Simsar Yuda Yahudi	Manastır'dan	Revgan-ı Bezir, Fasulye
Pande Zımmi	Reft	Pirinç	Hacı Mustafa	Kelebe'den	Yapağı-ı Ferfem
Perakende	Reft	Çorab	Simsar Hananil Yahudi	Avrethisarı	Şirugan
19 Receb 1255			Simsar Sabetay Yahudi	Berriye Amed	Müslim Malı Pirinç, Müslim Ceviz, Reaya Pirinç, Reaya Ceviz, Reaya Filo Badem, Kestane ve Fasulye
Metre Zımmi	Vodina'dan	Şirugan	Dimitri Zımmi	-	Asel
Kantarcı Kostantin	Usturumca'dan	Pirinç, Ceviz, Pirinç, Ceviz,	Mela Lamar	Reft	Seng-i Asiyab
Ulah Yani Zımmi	-	Revgan-ı Sade	Dimitri Zımmi	Reft	Bakar Gönü
Kiracı Dimo Zımmi	Reft	Üzüm, Peştamal, Eşya-i Perakende	Hacı Poliro Zımmi	Sisam Adası	Harup
Yanyalı Nako Zımmi	Reft	Haffaf ve Üzüm	Yorgi Konmo Zımmi Aba Memurundan Aldığı	Selanik'ten İzmir'e	Aba (Resm-i Amedi Müslim, Resm-i Refti Reaya Hesabıyla)
Tanaş Zımmi	-	Demir-i Ham	Abacı Atnaş Aba Memurundan Aldığı	Selanik'ten İzmir'e	Aba (Resm-i Amedi Müslim, Resm-i Refti Reaya Hesabıyla)
Vangel	-	Lac Kebesi	Hacı Poliro Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Aba, Dikilmiş Aba
Nikola Zımmi	İzmir'e Reft	Pirinç	Delo Zımmi	Selanik'ten İzmir'e	Aba, Dikilmiş Aba
Delo Zımmi	İzmir'e Reft	Aba	Hristo	Selanik'ten İzmir'e	Aba, Dikilmiş Aba
Nikola Zımmi	Karaazmak'tan Golos'a	Kalye Taşı	Hacı Poliro Zımmi	Sisam Adası	Harup
20 Receb 1255			**4 Şaban 1255**		
Ufakçı Usta	-	Keçi Derisi	Mela Abduş	Doyran'dan	Meşin
Kurcalı Kiracı Ustoban	Reft	Asel, Üzüm	Ufakçı Ali Ağa	Praveşte'den	Post-ı Keçi
Metre Zımmi	-	Asel, Üzüm	Şaban	Doyran'dan	Meşin
Debbağ Elhac Ali Ağa	Reft	Bakar Gönü	Hacı İsmail	Doyran'dan	Siyah Sahtiyan, Meşin
Manastırlı Hacı Pavli Zımmi	Reft	Bakar Gönü	Dimitri Abacı	Mayadağı'ndan	Aba
Elhac Yusuf Ağa	Mısır	Arab Cariye ve Gulam	Nano Mavridioğlu Rusyalı	Mayadağı'ndan	Aba
Devletli Mustafa Nuri Paşa Kethüdası	Yanya'dan Dersaadet'e	Eşya	Kantarî Kostanti	Kesendire'den	Asel
21 Receb 1255			Abbas	Viranye'den	Kenevir
Taco Zımmi	-	Şirugan	Mela Hüseyin	Reft	Üzüm, Selanik Beledisi
Dimyan Zımmi	-	Revgan-ı Sade	Yorgi Konmo	Selanik'ten İzmir'e	Aba
Mehmed Ağa	Panakor'dan	Çuka ve Kilim	Perakende	Reft	Pirinç

Eşterbo Zımmi	-	Şirugan	Zımmi Kiracılar	Reft	Üzüm, Harup, Kara Boya, Hına, Attariye, Sabun
Dimo Kiracı	Manastır'dan	Revgan-ı Bezir	Yani Yunani	?	Erik
Anastaş Zımmi	Reft	Lök Sahtiyan, Meşin	Lazo Zımmi	Hattab Kayığından	Lac Kebesi
Laskaro Zımmi	Reft	Bakar Gönü, Hariş, Şair	Elhac Yusuf Ağa	Selanik'ten Dersaadet'e	Pirinç
Mehmed Kapudan	Dersaadet'e Reft	Pirinç	Abacı Nikola Zımmi	Selanik'ten Dersaadet'e	Aba

Daha önce ele alınan meslek listesinden sonra, 19. yüzyılın ilk yarısında, Selanik'teki ekonomik ve sosyal hayata dair ikinci bir fotoğraf oluşturmamızı sağlayan Tablo 4.12, şehre gelip giden malları en küçük ayrıntısına kadar listelemektedir. Taşraya veyahut diğer büyük Osmanlı şehirlerine gönderilen mallar hakkında bilgi veren yevmiye kayıtlarından oluşturulan tabloda, bal, pekmez, yağ gibi gıda ürünlerinden, Mısır'dan getirilen cariye ve kölelere kadar pek çok bilgi yer almaktadır. Büyük Selanik debbağhanesinin ve şehirde deri işiyle meşgul olan esnaf kollarının üretimi olan bakar (öküz) gönü, manda gönü, çeşitli türden sahtiyan, meşin ve haffafiye ürünleri dikkat çekmektedir. Yine şehirde çokça bulunan Yahudi yemişçiler, Yahudi şekerciler ve Yahudi attarların işlediği ürünler şekerli mamuller, attariyelik ürünler ve her çeşit yemiş olarak taşraya satılmaktaydı. Gıda yanında, zanaat erbabının ürünleri olan hırdavat eşyaları, dokuma sanayinin vazgeçilmezi aba ve dikilmiş abalar da yine şehir dışına satılan ürünler arasında bulunurdu. Selanik sırçası ismi altında şehirde işlenen cam ürünler, yine şehrin adını alan Selanikârî ipek alaca kumaşlar ve Selanik beledisi gibi tekstil ürünleri de Selanik'in taşraya ihraç ettiği başlıca ürünlerdi.[1468] Bu anlamda Selanik çarşısı ve ekonomisi sadece şehrin ihtiyaçları değil, Rumeli içlerine ve hatta Anadolu sahiline kadar yayılan geniş bir sahaya hizmet etmekteydi. Ege Denizi'nde bulunan birçok adanın ihtiyaç duyduğu ticarî emtia da yine Selanik'ten karşılanmaktaydı.[1469] Bunun karşılığı olarak da söz konusu ekonomi, bu geniş sahadan istifade ederek güçlenmekteydi. Bu sayede, daha çok tahıl, hububat ve zirai ürünlerin temin edildiği Selanik taşrasına, şehirde bulunan zengin ve köklü üretim sektörüyle karşılık verilmekte, sadece dışarıdan beslenen bir sistem yerine çift yönlü bir ticaret ilişkisi kurulmaktaydı. Selanik şehrinin taşra ile olan ticari ve ekonomik ilişkilerini genel itibariyle yansıtmakla yetindiğimiz bu konu, hassaten üzerinde durulacak, kronolojik olarak daha geniş dönemi içine alan, detaylı bir çalışmayla enteresan sonuçları ortaya koyacak potansiyele sahiptir.

[1468] Emtia gümrüğü yevmiye kayıtları örnekleri için Bkz. Tablo 4.11 ve BOA., D.İSM.d., 25558, sayfa 2-10; BOA., ML.VRD.d., 95, sayfa 2-11, BOA., ML.VRD.d., 98, sayfa 2-11.

[1469] Örneğin Limni Adası'nın kahve ve tütün gibi genel tüketim ihtiyaçları Selanik'ten temin edilmekteydi. Sabri Can Sannav, *Yakındönem Tarihimizde Limni Adası*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 137.

BEŞİNCİ BÖLÜM
ŞEHİRDE GÜVENLİK VE BELEDÎ HİZMETLER

Tanzimat Fermanı, ihtiva ettiği maddeler nedeniyle Osmanlı kent tarihi yazımında bir milat olarak kabul edilmiştir. Özellikle şehir yaşamını düzenleyen, güvenlik, sağlık, asayiş gibi insan hayatına tesir eden meselelerde yapılan reform ve ortaya konulan yenilikler hususunda bu ferman önemli bir sebep olarak görülmüştür. Bunun nedeni fermanda "*can ve ırz ve nâmûs ve mal mâddelerinden hükm-i şer'î iktizâsınca kâffe-i Memâlîk-i Mahrûsamız âhâlîsine taraf-ı şâhânemizden emniyyet-i kâmile verilmiş…*"[1470] şeklindeki vurgudur. İlk etapta, daha önce mevcut olmayan ve bundan sonrası için devlet eliyle temin edilecek can ve mal güvenliği olarak yorumlanan bu vurgu, aslında daha önce hukukî olarak padişahın iradesine bağlı bulunan bu meselelerin, bundan böyle şeriatin, yani kanunların yargısına tabi olacağı anlamına gelmekteydi.[1471] Nitekim kuruluşundan itibaren Müslüman ahaliyi Allah'ın emaneti, gayrimüslimleri ise zimmî hukuku çerçevesinde korunması mecburi olan tebaası olarak kabul eden Osmanlı hükümdarları[1472], pratikte yaşanan istisnai hadiseler haricinde, teorikte can ve mal güvenliğini temin etmenin sorumluluğuna sahipti. Hatta geliştirilen millet sistemi dahilinde söz konusu teminat sadece can ve malın korunmasıyla kalmayıp, farklılıkların, kültürlerin, özellikle de etnik özelliklerin yaşatılarak 19. yüzyıla taşınmasını sağlamıştı.

Hukukî olarak 1839'da başlatılıp 1876 veya 1908 tarihlerinde sonlandırılsa da, etkileri günümüze kadar devam eden Tanzimat Dönemi'nde[1473], gerçekten de Osmanlı kentlerinde gözle görünür değişimler meydana gelmişti. Selanik'te de bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısında hızlı bir değişim yaşanmıştı. Ancak Osmanlı arşiv evrakı, Tanzimat Dönemi'ne ait kabul edilen birtakım uygulamaların, 1839 öncesine dayanan izleri olduğuna işaret etmektedir.[1474] Bununla beraber ahalinin can, mal, namus güvenliği ile refah ve sağlığını dert edinen yöntem ve icraatler, merkezî otorite, şehir idaresi veyahut şehir kamuoyu tarafından, zaman zaman da her üçünün işbirliğiyle ortaya konmaya çalışılmıştı. Nitekim bu hususta öncü kabul edebileceğimiz Sultan

---

[1470] Fermanın tam metni için bkz. *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 13-16.

[1471] Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Millet Sistemi' ve Tanzimat", *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 548.

[1472] M. Macit Kenanoğlu, "Zimmî (Osmanlılar'da)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXXIV, s. 438.

[1473] Ahmet Cevat Eren, *Tanzîmât Fermanı ve Dönemi*, haz. Alişan Akpınar, Derin Yayınları, İstanbul 2007, s.11.

[1474] Bu anlamda II. Mahmud'un bütünsel olmayan ancak yaşanan sorunlara çözümler üretmek sratejisiyle adım adım gerçekleştrdiği yenilikler ve başlattığı uygulamalar Osmanlı şehirlerinde belediye teşkilatının temellerini oluşturmuştu. Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatoluğu ve Modern Türkiye*, c. 2, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2010, s. 76-77.

II. Mahmud'un da zulüm ortadan kalkmadıkça, halkın refah ve mutluluğu temin olunmadıkça her işin başarısızlıkla sonuçlanacağını öngören bir felsefeyi şiar edindiği açıktı.[1475] Tanzimat Dönemi'nde, İstanbul'dan gelen kesin talimatlar neticesinde şehrin valilerinin de temel hedefi haline gelen "*bilcümle sunûf-ı tebaa-i Devlet-i Aliyye'nin nâil-i emnîyet ve adâlet olmaları murâdı*"[1476] çerçevesinde ortaya konan irade, Selanik şehrinin bu meselelere dair tarihi problemlerini çözmek gayreti göstermişti. Söz konusu bu gayretin başarılı veya başarısız olması şehirdeki yönetim erkinin hakimiyeti olarak yorumlanabilmektedir. Fakat şehrin fizikî, sosyal ve sair özelliklerinin yaratmış olduğu ve söz konusu hakimiyete sınırlar çizen faktörler de göz ardı edilmemelidir. İşte bu noktada ortaya konan iradeye rağmen kesin bir çözüm getirilemeyen hadiselerin ışığında, Tanzimat Fermanı bir son veya milat olarak görülmeden, 19. yüzyılın ilk yarısında (II. Mahmud ve varisi Sultan Abdülmecid zamanına tekabül eden sürede), şehrin güvenlik ve asayişi, sonu gelmeyen yangınları, salgın hastalıklarla mücadelesi, çevre temizliği ve düzeni gibi konular da ele alınmalıdır. Bu anlamda 19. yüzyılın ikinci yarısında şehirde yaşanan değişimin yüzyıl başından itibaren süregelen icraatlerin birikimi ve tamamen ithal edilen gelişmelerden ziyade, süreklilik arz eden iradenin sonucu olduğu tartışılmalıdır. Nitekim bu dönemde Selanik'teki idarecilerin güçlük yaşadığı esas nokta iktidarlarını kabul ettirmek[1477], şehri ve yönetim erkini saran öğrenilmiş çaresizliğin üstesinden gelmekti. Döneme ilişkin arşiv evrakı arasından okunacak ayrıntılar bu fikri pekiştirirken, "19. yüzyılın birinci yarısında Selanik valileri şehre hiç ilgi göstermeyen ihmalkar kimselerdi, hatta şehrin yerel yöneticileri de umursamaz ve elikolu bağlıydı"[1478] şeklindeki, tarih metodolojisi nazarında mesnetsiz olan iddiaları hakikatle sınamaktadır.

1869'da kurulan Selanik Belediyesi'nin ve dolayısıyla şehirdeki beledî icraatleri 19. yüzyılın ilk yarısından, hatta daha önceden başlayan bir bakışla değerlendirmeyi öneren Nora Lafi, "Osmanlı Şehir Barışı (Ottoman Pax Urban)"na dikkat çekmiştir. Bu anlamda Tanzimat reformlarının başlangıcından önceye ait olup, diğer çok kültürlü Osmanlı şehirlerindeki gibi, Selanik'te de cemaatler, şehir idarecileri, merkezî otorite arasında tesis edilen ilişkiler ağı ve yetki paylaşımının şehrin refah içerisinde yönetilmesinde önemli rol oynadığına vurgu yapmıştır.[1479] Lafi'nin ortaya koyduğu bu düşüncenin gözle görünür uygulama örnekleri

[1475] Eren, *Tanzîmât Fermanı ve Dönemi*, s. 28.
[1476] Selanik Valisi Ahmed Paşa'nın 1856 tarihli raporunda yer alan ifadeler için bkz. BOA., A.MKT.UM., 259/97.
[1477] Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 195.
[1478] Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 72-73.
[1479] Nora Lafi'nin değerlendirmeleri için bkz. Nora Lafi, "The Municipality of Salonica between Old Regime, the Ottoman Reforms and the Transition from Empire to Nation State", *Thessaloniki: A City in Transition (1912-2012)*, ed. Dimitris Keridis, John Brady Kiesling, Routledge 2020, s. 81-94.

arşivlerde saklıdır. Dolayısıyla yukarıda temas edilen metodolojik çerçeve içerisinde, "Osmanlı Şehir Barışı" nı ön plana çıkaran örneklere temas edilmeye çalışılacaktır.

5.1. Güvenlik ve Asayiş

5.1.1. Şehir Kapılarında Güvenlik

Osmanlı Devleti taşrasının birçok bölgesinde olduğu gibi Selanik Sancağı'nda ve sancağın merkezi olan şehirde, kadimden 19. yüzyıla ulaşan birçok güvenlik tertibatı mevcuttu. Bu anlamda şehirde bulunan düzenli ve düzensiz askerî birlikler güvenliğin temini ve asayişin korunması için belirli görevlere sahipti. II. Mahmud döneminde ise şehrin ve bölgenin güvenlik denetimini artırmaya yönelik bazı icraatler gerçekleştirilmişti. Bunların başında men-i mürur uygulaması ve şehirler hakkında ayrıntılı bilgilerin oluşturulmasını sağlayan nüfus sayımı ile jurnal kaydı uygulaması gelmekteydi.

1841 yılında yürürlüğe giren men-i mürur nizamnamesi ile hukukî çerçevesi çizilen mürur tezkiresi, yani yol izni uygulaması, Tanzimat'tan çok önce II. Mahmud tarafından başlatılmıştı. Uygulama ile şehirler arasında gidip gelme, yer değiştirme, işe girme gibi nüfus hareketleri sınırlandırılarak kontrol altında tutulmaya çalışılıyor, mürur tezkiresi olmayanların seyahati imkansız hale geliyordu. Uygulamanın en önemli nedeni Selanik gibi büyük şehirlerdeki güvenliği kontrol altına almak ve ekonomik değişimleri takip edebilmekti.[1480]

1827 yılı sonunda, II. Mahmud tarafından, diğer şehirler gibi Selanik'e de gönderilen fermanda mürur tezkiresi verilmesi ve tezkire kontrolü konusunda daha fazla dikkat gösterilmesi hususunda taşra idarecilerine sert uyarılar yapılmıştı. Nitekim men-i mürur meselesinde İstanbul'un arzu ettiği kadar dikkat edilmediği görülmekteydi. Söz konusu uyarıda, tezkire sahiplerinin ehl-i ırz ve ehl-i fesad olarak iki gruba ayrılması, ayrıca ehl-i fesad olanlar hakkındaki kesin hapis cezası gibi emirler, uygulamanın daha çok güvenlik amacıyla gerçekleştirildiğini ortaya koymaktaydı.[1481] II. Mahmud, gerçek bir işi olmadığı sürece tebaasının İstanbul'a gelmesini veya taşrada bir şehirden diğer bir şehre giderek oradaki düzene olumsuz tesirde bulunmasını istemiyordu. Aynı şekilde şehirde görevli olan askerler de başka bir şehre gideceklerinde mürur tezkiresi almalıydı. Bu suretle askerlerin birliklerini izinsiz terketmesi ve memleketlerine kaçmasına mani olunuyordu.[1482] Selanik'e gelenler men-i mürur uygulaması başladığından beri şehrin Vardar, Kule, Kelemeriye ve Parmak kapılarıyla Yenikapı'ya yerleştirilen mürur tezkiresi muayenesine memur yazıcılar marifetiyle kontrole

[1480] Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'-i Mürûr ve Pasaport Nizâmnâmeleri", *Belgeler*, XV/19, Ankara 1993, s. 171-172.
[1481] IAM., 220, sayfa 17-18.
[1482] IAM., 217, sayfa 65.

tabi tutulmaktaydı. 1840'ta başlayan muhassıllık idaresinde, iradesi olmayan hiçbir kaleme maaş ödemesi yapılmaması emrine rağmen, duyulan ihtiyaç sebebiyle görevlendirilmeye devam edilen mürur tezkiresi memurları[1483], şehirdeki kontrolün artırılması amacına yönelik olarak 1842 yılından itibaren Yalı Kapısı'nda da görev yapmaya başlamıştı.[1484] Tezkire kontrolü şehir kapıları ile sınırlı değildi. Selanik Sancağı'nın sahip olduğu geniş arazi sebebiyle kontrol ve önlemler şehre gelen yollara kadar yayılmak zorundaydı. 1846 yılında Selanik Müşiri Yakub Paşa, Rendine Boğazı, Vodina ve Karaferye'de bulunan derbentlere zaptiyeler haricinde birer yazıcı tayin edilmesini ve mürur tezkirelerinin sağlıklı bir şekilde denetlenmesini önermişti.[1485] Bu sayede Selanik'e varmak isteyen bir kimse sancak sınırlarına girdiğinde en az iki kez denetime tabi tutulmakta, işi olmayanın şehre ulaşması engellenmekteydi.

Selanik'te mürur tezkiresi alarak seyahat etmek isteyenler veya tezkiresini yenilemek zorunda olanlar Tanizmat öncesinde mahalle muhtarları ve mahkemede kadıya müracaat etmek zorundaydı.[1486] Muhassılık idaresinin ikinci yılında, Mart 1841 itibariyle muhassıllık meclisi tarafından yapılan görevlendirmeyle sandık emini olan Ahmed Ağa aynı zamanda mürur tezkiresi vermekle vazifelendirilmişti.[1487] Şehirler arasındaki dahili seyahatlerde âdî mürur tezkiresi dağıtılırken, yurtdışı seyahatlerinde ve özellikle ticaret amacıyla sıklıkla Yunanistan'a giden Selaniklilere şemsli mürur tezkiresi (üzerinde güneş sembolü bulunan) verilmekteydi.[1488] Zaman içerisinde mürur tezkiresi dağıtma işi nüfus mukayyidlerinin görevleri arasına dahil edilmiş, 1844 yılında kale kapılarındaki yazıcıların denetim ve maaş işlemleri de mukayyidlerin sorumluluğuna eklenmişti.[1489] 1845 yılında ise kapılardaki yazıcıların görevine son verilmesi ve tezkire dağıtmak yanında kontrolün yapılması da mukayyidlere tevdi edilmişti. Öyle ki başlangıçta men-i mürur nizamının uygulanması önemli bir güvenlik uygulamasıyken zaman içerisinde nüfus işlemleriyle birlikte yürütülen sıradan bir hal almıştı. Kapılardaki yazıcıların kaldırılmasının sebepleri arasında, maaşlarının yarısı Tanzimat'ın tasarruf tedbirleriyle kesilen mukayyidlerin gelirini artırmaktı. Zira mukayyidler, tezkire başına aldıkları 60 paralık hizmet

---

[1483] Bu hususta tartışma için bkz. 1842 yılı muhassıllık masrafının denetimine dair defter, BOA., ML.MSF.d., 3764.

[1484] 1842 yılı başlarında şehirdeki mürur tezkiresi yoklamacıları beş kişiydi: Bâb-ı Vardar'da Hasan Efendi, Bâb-ı Kelemeriye'de Seyyid Mehmed Efendi, Bâb-ı Parmak'da İsmail Ağa, Bâb-ı Cedid'de Arif Ağa ve Bâb-ı Kule'de İsmail Ağa. Bkz. BOA., ML.d., 266, sayfa 2. Aynı yılın toplam masraf yekünlerinin yer aldığı defterde Bâb-ı Yalı'da da bir memur olduğu kayıtlıdır. BOA., ML.MSF.d., 3730, sayfa 2.

[1485] BOA., A.MKT., 45/55.

[1486] Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'-i Mürûr", s. 171.

[1487] Bu iş için 500 kuruşluk sandık eminliği maaşına 750 kuruş daha eklenmişti. Bkz. BOA., ML.MSF.d., 2708.

[1488] BOA., A.MKT.NZD., 27/46. Yurtdışı seyahatlerde zamanla pasaport kullanımı da başlamıştı. 1859 yılında Selanik'te mevcut kullanılmayan pasaport, şemsli ve âdî mürur tezkiresi adeti için bkz. BOA., ML.VRD.d., 3105.

[1489] BOA., ML.MSF.d., 5468.

bedelini kapı görevlileriyle de paylaşmak zorundaydı.[1490] Uygulamadaki bu değişiklik Tanzimat'ın malî tasarruf politikaları kapsamında değerlendirilmişti.

Men-i mürur uygulaması şehirlerde kontrolü sağlamak için önemli bir vasıtaydı. Ancak II. Mahmud, kontrolü temin etmek için şehirler hakkında bilgi sahibi olmanın da elzem olduğunu düşünmüştü. Bu çerçevede yine Tanzimat öncesinde başlayıp Tanzimat Dönemi'nde devam eden bir uygulama da jurnal kayıtlarının tutulmasıydı. 1835'de başlayan ve şehirlerde meydana gelen nüfus değişim istatistikleri (doğum-ölüm oranları), şehre gelen ve gidenlere ait kayıtlar, hac için Hicaz'a gidenler, olağan ve olağanüstü hadiseler gibi durumları düzenli olarak İstanbul'a rapor etmeyi içeren bu uygulamayla bölgelere jurnal katipleri atanmıştı.[1491] Selanik'te jurnal teşkilatının lağv edildiği 1842 yılına kadar görevde kalan Ahmed Efendi teşkilatın kurulduğu ilk günden beri toplam yedi yıl aynı hizmette bulunmuştu. 1838'de kayıtların yoğunluğu sebebiyle ikinci bir jurnal katibi olarak Mehmed Necib Efendi Selanik'te görevlendirilmişti.[1492]

Jurnal raporlarının tüm ayrıntılarıyla incelenmesi sonucunda şehir tarihi ile ilgili önemli detaylara ulaşılabilecektir. Bu nedenle jurnal konusunda hassaten bir çalışma yapılması gerekirken, burada üzerinde durulmak istenen mesele, men-i mürur uygulamasında olduğu gibi jurnal teşkilatının da benzer bir sona sahip olmasıdır. Nitekim başlatıldıkları dönemde taşra ve merkez arasındaki iletişimin artırılması anlamında çok yönlü ve etkili bir uygulama olarak düşünülen iki yöntem de, Tanzimat Döneminin malî bunalımlarla geçen ilk yıllarında tasarruf tedbirlerine kurban edilmişti. Mürur tezkiresi memurlarında olduğu gibi, birçok görevi zamanla nüfus mukayyidlerine devredilen jurnal katiplerinin, karantina idaresi bulunan şehirlerde bazı sorumlulukları karantinalara, olağanüstü hadiselerin İstanbul'a bildirilmesi işi ise şehir idarecilerine devredilerek kaldırılmıştı. Bu minvalde 1842 yılı itibariyle Selanik'teki iki jurnal katibinin işine de son verilmişti.[1493]

5.1.2. Şehir ve Taşrasında Kolluk Kuvveti

19. yüzyıl başlarında taşrada güvenlik, eyalet askeri denen sekbanlar, vali ve mutasarrıfların kapıhalkı arasında bulunan askerler, özellikle de önemli merkezlerde yeniçeri cemaatleri tarafından sağlanmaktaydı.[1494] Askerî birlikleri ele aldığımız bölümde ayrıntılarıyla

---

[1490] BOA., C.ML., 330/5727.
[1491] Jurnal teşkilatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Zahit Yıldırım, *Osmanlı Devletinde Jurnal Teşkilatı (1835-1860)*, AKY Yayınları, Uşak 2012.
[1492] Ahmed Efendi'nin göreve başlama tarihi 7 Ekim 1835, Mehmed Necib Efendi'nin ise 21 Temmuz 1838 idi. Selanik şehri haricinde muhassıllığa bağlı olan Yenice-i Vardar, Vodina, Avrethisarı ve Karaferiye'de de birer jurnal katibi görevliydi. BOA., ML.MSF.d., 19226.
[1493] BOA., ML.MSF.d., 3656, sayfa 2-3.
[1494] Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri*, s. 317.

anlatıldığı üzere, 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'te yeniçeri askeri sayısının sınırlı olması ve bilhassa Selanik taşrasında ikamet eden Evlâd-ı Fâtihan gruplarının fazlalığı sebebiyle, hem şehirde hem de taşrasında güvenlik Evlâd-ı Fâtihan'dan müretteb sekban askerleri marifetiyle temin edilmekteydi. 1810 yılında mutasarrıfın emrinde 25 bölükbaşı altında toplam 500 sekban görevliydi. Söz konusu birliğin, maaş, tayinat ve taşraya gönderildiklerinde kendilerine verilen harcırahlar biraraya getirildiğinde bir aylık masrafları 11.000 kuruşa ulaşmaktaydı.[1495] Sayıları zamanla 1.000'e kadar yükselen bu birliğin mevcudu 1823 yılında tekrar 500'e düşürülmüştü.[1496] 1820'li yıllara ait masraf kayıtlarında maaş ödenen bazı bölükbaşıların görev yerleri hakkında bilgilere yer verilmişti. Buna göre, maiyetlerindeki sekbanlarla birlikte Selanik'te görev yapan bölükbaşıların merkezleri, askerî birimler olan Yedi Kule, Kuşaklı Kule (Ahmed Paşa Tabyası), Kelemeriye Kalesi, Vardar Kalesi ve Kala-i Bâlâ, şehrin Kelemeriye ve Vardar kapıları, şehir içinde Yahudi kocabaşısı ve Rum vladikası konağı, şehir dışında ise batıdaki Karaazmak, İnce Karasu nehirleri, Vardar Nehri üzerindeki büyük köprü ve Rendine Boğazı'ydı.[1497] Hakim olduğu şehrin ve periferisindeki kaza, nahiye, kasaba ve köylerin mesuliyetini taşıyan mutasarrıflar, başta asayişin temini olmak üzere birçok maslahatı söz konusu sekbanlar marifetiyle yürütmekteydi. Şehirdeki cemaat liderlerinin güvenliği de yine bunlar tarafından sağlanırdı. 1826 yılında ocaklarının lağvına kadar şehirdeki yeniçeri birlikleri de güvenlik işleriyle alakadar olmaktaydı. Bunun yanında şehrin topçu birlikleri ve sair askerî grupların da şehir asayişinin temininde zaman zaman üstlendiği vazifeler bulunurdu. Nitekim görev yerleri olan kale ve tabyaların varlık sebebi de buydu.

II. Mahmud dönemine ait güvenlik birimleri arasında dikkat çeken bir husus da şehir haricinde, bazı nahiye ve kasabalar ile özellikle derbent vazifesi gören boğazlarda konumlanan tabyaların varlığıydı. Şehirdeki askerî birimlerin mühimmat ve teçhizatına nazaran daha mütevazi birimler olan bu tabyalarda, daimi olarak asker bulunur, nitekim taşra gezen vilayet sekbanları da muhakkak bu tabyalarda görev yapardı.

[1495] IAM., 192, sayfa 133.
[1496] BOA., C.AS., 361/14946.
[1497] IAM., 208, sayfa 23.

Görsel 5.1. Tanzimat Öncesinde Selanik Dışında Bulunan Tabyalar[1498]

Yukarıdaki haritada görüldüğü üzere II. Mahmud zamanında, Selanik şehrinin güvenliğini temin eden kaleden başka, taşrada on tabya mevcuttu. Söz konusu tabyalara yerleştirilen teçhizat ve askerler vasıtasıyla daimi bir güvenlik önlemi alınan yerler, çoğunlukla yol güzergahlarında bulunan boğaz ve derbentlerdi. Dağlarla kuşatılmış olan Katrin bölgesinin Selanik'e bağlandığı Leftehor[1499] ve Kilindir[1500]'de bulunan tabyalar kuzey-güney yönündeki ulaşım ağı üzerinde bir kontrol noktası oluştururken, Beşik Gölü havzasını dolayısıyla Selanik Sancağı'nı Siroz'dan ayıran dağlık arazideki Rendine[1501] Boğazı tabyası ise doğu-batı güzergahında önemli bir karakoldu. Tarihi Egnatia yolu üzerinde bulunan Rendine Boğazı'nda Roma Dönemi'nden kalan ve bugün kalıntıları hala görülebilen kale, Osmanlı döneminde de boğaz karakolu olarak kullanılmıştı.[1502] Boğazın yanıbaşındaki Taşoluk geçiti, Langaza Ovası'nın önemli iki derbendi olan Suha[1503] ve Lahana[1504]'da da tabyalar olmasa dahi asker bulundurulmaktaydı.[1505]

[1498] Bu harita 1830-1831 yılı Selanik mühimmat yoklamasına dair defterde yer alan bilgiler kullanılarak oluşturulmuştur. Bkz. BOA., D.KKL.d., 33101.
[1499] Bugünkü Palaio Eleftherochori.
[1500] Bugünkü Kolindros.
[1501] Bugünkü Rentine.
[1502] Aynı zamanda bölgede bazı odalar kiralanmış ve askerin ikameti mümkün kılınmıştı.
[1503] Bugünkü Sochos.
[1504] Bugünkü Lachanas.
[1505] Bkz. Tanzimat öncesi son yıl masraf kayıtları, IAM., 242, sayfa 38.

Taşrada yer alan tabyaların çoğunluğu ise, o dönem Bazargah, Kelemeriye ve Kesendire nahiyelerini içine alan, günümüz Halkidiki bölgesinde bulunurdu. Selanik Körfezi ağzında bulunan Karaburun'daki tabya hem körfeze giren gemilerin kontrolünde hem de Kesendire bölgesini Selanik'e bağlayan kıyı şeridinde önemli bir güvenlik birimiydi. Kesendire'yi iç bölgelere bağlayan ve zorlu dağlık arazide doğal bir geçit imkanı sunan Poliroz[1506] ve Rumilya'da da birer tabya bulunurdu. Nitekim bu mevkiler Kesendire Kapısı olarak da adlandırılırdı. Rum nüfusun fazlalığı, kaçakçılık, eşkiyalık gibi meseleler nedeniyle sürekli gündemde olan bu bölgede, deniz içerisine üç kol halinde uzanan Kesendire[1507], Longoz[1508] ve Aynoroz[1509] yarımadalarının ana karaya bağlandıkları yerlerde de tabyalar bulunurdu. Longoz ağzında, yarımadayı ortadan ikiye ayıran sıra dağlar nedeniyle her iki sahilde, Ayanikola[1510] ve Nigrit[1511]'te birer tabya bulunurken, yarımadanın diğer ucundaki Şika[1512]'da da bir tabya mevcuttu. Ortodoks mezhebinin kutsal merkezi olan ve önemli manastırlara ev sahipliği yapan Aynoroz Yarımadası ağzındaki Arse[1513]'de de bir tabya bulunurdu. Burası Aynoroz kapıları olarak da bilinmekteydi. Özellikle Aynoroz ve Longoz yarımadaları arasında sıklıkla eşkıya görülür, kayıklarıyla korsanlık eden izbandud[1514] eşkıyası da genellikle bu bölgede saklanırdı. Örneğin, 1816 yılında donanmadan kaçan bazı izbandud bu bölgeden karaya çıkarak Kesendire köylerinde saklanmış[1515], 1838'de ise Şika önlerinde dolaştığı görülen hırsız izbandud kayıklarına muhafızlar tarafından müdahale edilince eşkıya taifesi karaya çıkarak Longoz köylerine savuşmuştu.[1516] Bu nedenle bölgedeki gözcü ve muhafaza birlikleri ile bilhassa tabyalar eşkıya hadiselerinin Selanik taşrasına ve sancak sahilinin tamamına yayılmasında önleyici bir rol oynamaktaydı.

II. Mahmud döneminde Selanik'teki güvenlik önlemlerinde öne çıkan sekban askerleri, şehir topçu birlikleri ve bilhassa taşra tabyaları, Tanzimat Dönemi'nde ilgili fermanın gereği olarak artırılmaya çalışılan güvenlik ve asayiş uygulamalarına temel teşkil etmişti. Bu anlamda güvenlik tedbirlerinin daha geniş bir alanda uygulandığı görülürken, aslında yapılmak istenen, taşra güvenlik birimlerinin merkezileştirilmesiydi. Buna rağmen 1840'ta kurulmaya başlanan ve kısa süreli aralıklarla çeşitli düzenlemelere tabi tutulan zaptiye teşkilatıyla kısa vadede

[1506] Bugünkü Poligiros.
[1507] Bugünkü Kassandra.
[1508] Bugünkü Sithonia.
[1509] Bugünkü Agios Oros.
[1510] Bugünkü Agios Nikolaos.
[1511] Bugünkü Nikiti.
[1512] Bugünkü Sykia.
[1513] Bugünkü Ierissos.
[1514] Deniz eşkıyası.
[1515] BOA., HAT., 1537/17.
[1516] BOA., HAT., 702/33738-C.

istenen etkililik sağlanamamıştı. Nitekim teşkilatı merkezî bir sisteme bağlamakta zorluk çekildiği gibi, 1846 yılında Zaptiye Müşiriyeti'nin kurulması ve Zaptiye Nizamnamesi'nin ilanına kadar istenen başarı ortaya konamamıştı.[1517] Bu durum yaygınlaştırılmaya ve etkili hale getirilmeye çalışılan güvenlik işinde kısmî başarısızlığı yansıtırken, Tanzimat Dönemi başındaki söz konusu faaliyetlerin, yenilikten çok, eski sistem ve uygulamaları birleştiren bir iyileştirme hareketi olarak kaldığını düşündürmektedir.

Mart 1840 itibariyle Tanzimat hükümlerinin uygulanmaya başladığı tüm şehirlerde olduğu gibi Selanik'te de zaptiye yazma işlemleri başlamıştı. Selanik muhassılı Yusuf Sıddık ve umur-ı zaptiye memuru Namık Paşa'ların kararlaştırdığı şekilde yeni zaptiye birliği kurulmuştu.[1518] Tayin edilen bir zaptiye katibi marifetiyle Selanik'te kayıt ve işlemleri yapılan yeni güvenlik biriminde, ilk etapta iki süvari yüzbaşısı yönetiminde toplamda 216 kişilik bir süvari piyade grubu göreve başlamıştı. Oluşturulan zaptiye birliklerine Tanzimat-ı Hayriye'ye atıf yapılarak Asâkir-i Hayriye-i Muntazamâ da denmekteydi. Zaptiye yazma ve Selanik taşrasındaki görevlendirme işlemleri tamamlanıncaya kadar, Tanzimat öncesinden beri yukarıda bahsedilen tabyalarda görevli askerler hizmetlerine devam etmişti. Bu kapsamda Langaza nahiyesinin önemli boğazlarından olan Suha'da 11, Rendine Boğazı'nda ise 60 kişilik bir grup görevini sürdürmüştü.[1519] Yeni sistemde, geçen her ay içerisinde göreve yazılan zaptiyelerin sayısı artmış, 1842 yılı başında Selanik şehri ve taşrasında görevli olan zaptiyelerin sayısı rütbeliler ile birlikte 354'e yükselmişti.[1520]

Muhassıllık uygulamasının başlamasıyla, artık Selanik'te vali, mutasarrıf gibi geniş yetkili amirler atanmıyor, bölgenin tüm malî işlemleri muhassıla devredilirken, güvenlik, asayiş gibi meseleler umur-ı zaptiye memuru unvanına sahip mirliva rütbesindeki Namık Paşa'nın sorumluluğuna bırakılıyordu.[1521] Bu uygulama zaptiye teşkilatında ortaya konmaya çalışılan merkezileştirme gayretinin de aslında sembolik olduğunu göstermektedir. Nitekim daha önce mutasarrıf veya valiler emrinde görev yapan güvenlik birimleri, yeni düzenlemede, elinden malî idare alınmış olsa da yönetim biriminin birinci dereceden amiri olan, bu anlamda da mutasarrıf/vali yerine geçen umur-ı zaptiye memuruna bırakılmıştı. Değişen tek şey unvan ve görev isimleriydi. Nitekim sembolik değişimi örnekleyen bu uygulama, bir yıl sonunda umur-ı

[1517] Zaptiye teşkilatının kuruluşu ve düzenlenmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali Sönmez, "Zaptiye Teşkilatının Düzenlenmesi (1840-1869)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/39, 2006, s. 199-219; Ali Sönmez, "Tanzimat Fermanı'nın İlanı Sonrasında Zaptiye Teşkilatının Düzenlenmesi ve 1846 Tarihli Asâkir-i Zaptiye Nizamnamesi", *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, ed. İsmail H. Demircioğlu, Ahmet Özcan, Yücel Yiğit, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s. 3-17.
[1518] BOA., BEOAYN.d., 249, sayfa 82.
[1519] Bkz. Mart 1840 tarihli Selanik Muhassıllığı masraf defteri, BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 1.
[1520] Bkz. Şubat 1842 tarihli Selanik Muhassıllığı masraf defteri, BOA., ML.MSF.d., 3688, sayfa 3.
[1521] BOA., İ.DH., 6/255.

zaptiye memurluğunun kaldırılarak yerlerine müşirlerin tayin edilmesiyle devam ettirilmişti. Şubat 1841'de umur-ı zaptiye memuru unvanıyla Selanik'i yöneten Kızılhisarlı Ömer Paşa[1522], Mart 1841 itibariyle Selanik müşiri olarak anılmaya başlanmış, sadece unvan değişikliğiyle görevine devam etmişti.[1523]

Tablo 5.1. Ocak 1841 Tarihli Muvazzaf Selanik Zaptiye Birliği ve Maaşları. (BOA., ML.MSF.d., 2180; BOA., C.AS., 1075/47381)[1524]

Birinci Bölük **Selanik Şehri, Kale Kapıları ve Kışla-i Hümâyûn Muhafazasında Görevli**		
Zaptiye	**Maaşı**	**Toplam Maaş**
Yüzbaşı Elhac Yusuf Ağa (Eğribozlu)	300 Kuruş	6.233 Kuruş
Mülâzım-ı Evvel Süleyman Bey (Moralı)	120 Kuruş	
Mülâzım-ı Sânî İbrahim Mehmed (Eğribozlu)	120 Kuruş	
Baş Çavuş Mehmed Raşid (Selanikli)	90 Kuruş	
2 Süvari Onbaşı	70'er Kuruş	
18 Süvari Neferi	60'ar Kuruş	
3 Piyade Çavuşu	60'ar Kuruş	
10 Piyade Onbaşı	50'şer Kuruş	
90 Piyade Neferi	40'ar Kuruş	
İkinci Bölük **Kelemeriye ve Bazargah Nahiyeleri Muhafazasında Görevli**		
Zaptiye	**Maaşı**	**Toplam Maaş**
Yüzbaşı İbrahim Süleyman (Selanikli)	300 Kuruş	5.410 Kuruş
Mülâzım Ömer Ağa (Bazargahlı)	120 Kuruş	
Çarşu Zabiti Ahmed Mustafa (Yeniceli)	250 Kuruş	
Baş Çavuş Süleyman Ahmed (Eğribozlu)	90 Kuruş	
Birinci Çavuş Salih Ali (Flona)	80 Kuruş	
3 Süvari Onbaşı	70'er Kuruş	
27 Süvari Neferi	60'ar Kuruş	
7 Piyade Onbaşı	50'şer Kuruş	
63 Piyade Neferi	40'ar Kuruş	
Üçüncü Bölük **Langaza, Boğdan ve Vardareyn Nahiyeleri Muhafazasında Görevli**		
Zaptiye	**Maaşı**	**Toplam Maaş**
Yüzbaşı Receb (Debre-i Bâlâlı)	300 Kuruş	5.930 Kuruş
Mülâzım Mazlum Maksud (?)	120 Kuruş	
Mülâzım Ahmed Yusuf (Karahisarlı)	120 Kuruş	
Çavuş Abdullah Kadri (Karabineli)	90 Kuruş	
Birinci Çavuş Mustafa Abdullah (Langazalı)	80 Kuruş	
Birinci Çavuş Malik Osman (?)	80 Kuruş	
4 Süvari Onbaşı	70'er Kuruş	
38 Süvari Neferi	60'ar Kuruş	
6 Piyade Onbaşı	50'şer Kuruş	
57 Piyade Neferi	40'ar Kuruş	
Toplam Maaş Masrafı		17.573 Kuruş
Toplam Tayinat Masrafı[1525]		16.373 Kuruş
Toplam Masraf		33.946 Kuruş

[1522] BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 19.
[1523] BOA., ML.MSF.d., 2440.
[1524] Ocak 1841 tarihinde görevde olan Selanik zaptiyelerinin sayısı 346'dır. Zaptiye sayıları aydan aya farklılık arz ettiği için masrafları da değişebilmektedir.
[1525] Zaptiye teşkilatı kurallarına göre her bir zaptiye neferine günlük 300 dirhem ekmek, süvarilere ise hayvanları için ekstra şair ve saman verilmekteydi. BOA., C.AS., 1075/47381.

Tablo 5.1'de görüldüğü üzere Selanik'te kurulan ilk zaptiye birlikleri, başta sur içi, şehir kapıları ve hemen yanındaki kışla olmak üzere, sancağın kuzeyini oluşturan Langaza, Boğdan, doğusundaki geniş araziyi ihtiva eden Vardareyn ve batı-güneybatısında olan Bazargah, Kelemeriye nahiyelerinin muhafazasından sorumluydu. Üç bölük olarak teşkil edilen birliklerin başına Selanik muhassıllık meclisi marifetiyle birer yüzbaşı tayin edilmişti.[1526] Bu sayede, II. Mahmud döneminde görev bölgesi tanımlı olmayan bir güvenlik birimi yerine, yetki ve sorumluluk sınırları belirlenmiş, rütbeli zabitlerin emir komuta zinciri altında bir teşkilat kurulmuştu. Zaptiye neferleri Selanik ve yakın yerleşim yerlerinden seçilen kimselerdi. Birliğin rütbelileri ise daha çok Selanik'te ikamet eden Eğriboz ve Mora muhacirleri arasından, bunun yanında ise görev sahaları olan nahiye merkezlerinden seçilmişti. Bu sayede askerî tecrübe ile bölgeyi bilen ve tanıyan kimseler biraraya getirilmişti.

Selanik şehri dahilinde görev yapan zaptiye birliklerinin çeşitli mevkilerde karakolları bulunurdu. Çarşının asayişine nezaret eden çarşı zabiti mahalli yanında, Vardar Kapısı, Yenikapı ve Yalı Kapısında birer karakol binası, süvari zaptiyelerin hayvanları için de bir zaptiye ahırı kiralanmıştı.[1527] Zamanla Parmak Kapı ve şehrin yukarısında Kala-i Bâlâ karakolları kurulmuştu.[1528] Isınma ve aydınlatma masraflarından anlaşıldığı kadarıyla bu karakollar geceli gündüzlü açıktı ve devriye gezen zaptiyelerin ikametine tahsis edilmişti. Taşrada ise, Kesendire bölgesinde II. Mahmud döneminin mirası olan tabyalar bu iş için kullanılmış, ek olarak Kelemeriye nahiyesinde yedi, Langaza ve Boğdan muhafazasında ise altı piyade karakolu kurulmuştu.[1529] Bu sayede söz konusu karakollar daimi güvenlik birimlerine dönüşmüştü. Vardareyn nahiyesinin düzlük ve geniş bir saha olması nedeniyle de buraya piyadeler ikame edilmemiş, süvari zaptiyeleri görevlendirilmişti.

1840'da teşkil edilerek yaklaşık iki yıl görev yapan zaptiye birlikleri, 1842 yılında büyük bir reforma tabi tutulmuştu. Nitekim öncesinde de muhasıllık idaresine son verilmiş, Tanzimat'ın ilanı akabinde gerçekleştirilen birçok uygulamadan adım adım vazgeçilmişti. Arşiv evrakında "*tanzîmât-ı cedîde-i tadîliye*" olarak karşımıza çıkan bu yeni dönemde, Mart 1842'de göreve başlamak üzere, Selanik ve taşrasında yeni zaptiye birlikleri kurulması kararı verilmişti. Ancak daha önce olduğu gibi bu birlikler sadece Selanik ve nahiyelerinin muhafazasından değil, ayrıca vergi tahsilinden de sorumlu olacaktı. Nitekim muhasıllık döneminde yüzlerce zaptiye askerine maaş ödenirken, devletin en önemli gelir kalemi olan aşar

[1526] BOA., C.ZB., 49/2446.
[1527] Örnek kira ödemeleri için bkz. BOA., ML.MSF.d., 3730.
[1528] İlgili karakolların 1844 yılına ait tamir masrafları için bkz. IAM., 245, sayfa 66-67.
[1529] Bu rakamlar nahiye karakollarına verilen şiruğan ve kömür tayinat miktarlarından hesap edilmiştir. BOA., C.AS., 1075/47381.

vergisinin toplanmasında, tayin edilen yazıcılar maiyetine gözcü, piyade ve süvariler verilerek ek bir külfet yaratılıyordu. Örneğin 1841 yılı aşarının toplanması için taşraya gönderilen bu memurlara sadece Selanik ve nahiyeleri için 103.160 kuruş ödenmiş, bazı mahsulatın aşarı için tekrar edilecek uygulamada yeni bir görevlendirme yapılmak zorunda kalınmıştı.[1530] Bu masraf mevcut zaptiye birliklerine ödenen maaşın adeta ikinci kez gereksiz yere ödenmesi manasına gelmekteydi. Bu sebeple Mart 1842'de göreve başlayan yeni birlikler "*asâkir-i zabtiye-i umûr-ı tahsîliye ve hıfziyye*" olarak anılmaktaydı. 1842 yılı itibariyle merkeze sunulan masraf defterlerinde zaptiye askeri bulunan mahallerde ayrıca vergi tahsilat memuru görevlendirilmesine izin verilmemekte, başta Selanik müşiri olmak üzere kaymakamlar, vergi toplamada maiyetlerindeki zaptiyeleri kullanmalıdır, uyarısı yapılmaktaydı.[1531]

1842 yılında yeniden zaptiye yazmaktaki esas maksatlardan biri ise zaptiyelere ödenen maaşların başlı başına hazineye büyük bir yük teşkil etmesiydi. Bu nedenle görev ve sorumlulukları genişletilen zaptiye birliklerinin teşkilat yapısı da değiştirilmişti. Buna göre Selanik şehrinde zaptiyelerin başı olarak, 500 kuruş maaşla yüzbaşı rütbesinde bir "tomruk müdürü/ağası" tayin edilecek, 300 kuruş maaşla bir mülazım ise "karakol reisi" olarak atanacaktı. Tomruk müdürü/ağası, adından da anlaşıldığı üzere II. Mahmud dönemindeki uygulamaların tesirini göstermekteydi. Nitekim hapishane anlamına gelen tomruk kelimesi, yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla şehrin asayişi ve suçluların tevkif ile cezalandırılmasından sorumlu muhzır ağanın yeni ismi olmuştu.[1532] Şehirdeki son rütbeli zaptiye ise 200 kuruş maaşa sahip bir çavuş olacak ve bu da zaptiye hapishanesine nezaret edecekti. Daha önce var olduğu gibi yeni teşkilatta piyadelere yer verilmeyecek ve Selanik şehrinde otuz üç zaptiye süvarisi görev alacaktı. Nahiyelerde ise birer çavuş maiyetinde dolaşarak muhafazayı temin edecek olan süvariler aynı zamanda vergi tahsiline nezaret edecekler, karakol ve derbentlerde bulunacak piyadeler ise muhafazadan mesul olacaktı. Bu çerçevede tayin edilerek Mart 1842'de Tomruk Müdürü Selanikli Mustafa Bey riyasetinde göreve başlayan Selanik Kazası zaptiye birlikleri 1 mülazım, 6 çavuş, 90 süvari ve 166 piyadeden müteşekkildi. (Bkz. Tablo 5.2) Selanik müşiriyeti bünyesinde bulunan diğer kazalarda ise, Karaferiye'de 1 çavuş, 10 süvari, 90 piyade; Vodina'da 6 süvari, 40 piyade; Yenice'de 11 süvari, 20 piyade; Avrethisarı'nda 11 süvari, 30 piyade; Usturumca'da 6 süvari, 40 piyade ve Doyran'da 6 süvari, 10 piyade görev yapmaktaydı. Tüm kazaların toplamı ise 1 tomruk müdürü, 1 mülazım, 7 çavuş, 140 süvari, 401

[1530] Selanik Livası'nda bulunan tüm mukataat, zeamet ve tımarların Hicri 1257 senesi aşarının tahsiline memur görevlilere dair masraf defteri için bkz. BOA., ML.MSF.d., 3944.
[1531] Örnek bir masraf kaydı uyarısı için bkz. Eylül-Kanun-ı evvel 1258 dört aylık masraf denetimi, BOA., ML.MSF.d., 4215, sayfa 3.
[1532] Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü,* s. 690.

piyade şeklindeydi.[1533] Yapılan bu düzenleme ile zaptiye birliklerine ödenen aylık maaşlarda %30 civarında bir tasarruf sağlanarak, esas gaye olan hazinenin yükünün hafifletilmesi meselesinde başarılı olunmuştu.[1534]

Tablo 5.2.Mart 1842'de Göreve Başlayan Selanik Kazası Zaptiye Birliği Sayı ve Maaşları. (BOA., 3950, sayfa 4-13)

Görev Yeri	Yüzbaşı	Mülazım	Çavuş	Süvari Neferi	Piyade Neferi	Maaş Toplamları (Krş.)
Nefs-i Selanik	1	1	1	33	-	5.620
Kelemeriye, Kesendire Ceziresi ve Has Kariyeleri[1535]	-	-	1	12	50	4.880
Bazargah ve Maadin Kariyeleri[1536]	-	-	1	8	30	3.120
Langaza, Boğdan ve Derbentler	-	-	1	15	46	5.060
Rendine Boğazı ve Civarı	-	-	1	7	40	3.580
Vardareyn	-	-	1	15	-	2.300
Selanik Kazası Toplamı	**1**	**1**	**6**	**90**	**166**	**24.560**

Daimi zaptiye görevlileri haricinde ihtiyaç hasıl olduğu zaman geçici süreyle ek zaptiyeler istihdam edilmekteydi. Özellikle yaz ayalarında, Selanik taşrasında pek çok yerli ve Yunan tebaasından reaya ile Arnavud'un yaşıyor olması ve Selanik'in geniş sınırlarının Yunanistan'a hudud olması nedeniyle artan eşkıya hadiselerinin bastırılması, suçluların yakalanması için kritik mevkilere geçici zaptiyeler tayin edilmekteydi.[1537] 1844 yazında, mevcut zaptiyeler yanında nizamiye askerlerinin de görevlendirilmesi yetersiz kalmış[1538], eşkıyanın kol gezdiği Kesendire, Longoz, Aynoroz yarımadaları ile periferisinde bulunan köylerde 53 süvari ve 270 piyade neferi geçici olarak tayin edilmişti.[1539] Asayişin temininde güçlük çekilmesi ilerleyen yıllarda zaptiye sayılarının kalıcı olarak artırılmasını da beraberinde getirmişti. Öyle ki nüfusu ve sosyal ağları hızla büyüyen Selanik şehir merkezinde sınırlı sayıda zaptiye ile arzu edilen güvenliğin sağlanması zordu. Bu anlamda 1842 reformunda malî

[1533] Bkz. 1842 yılı Selanik Müşiriyeti zaptiye eşkal defteri, BOA., ML.MSF.d., 3950.
[1534] Eski tertipte Selanik Müşiriyeti bünyesindeki tüm zaptiyeler için aylık 66.810 kuruş maaş ödenirken, yeni tertipte bu rakam 45.860 kuruşa inmiş ve 20.950 kuruş her ay hazineye kalmıştır. BOA., ML.MSF.d., 3950, sayfa 27.
[1535] Selanik'te özellikle Kelemeriye Nahiyesi'nde bulunan ve doğrudan padişah mülkü olan has statüsündeki köyler mevcuttu.
[1536] Bazargah Nahiyesi'nin güneydoğusu birçok maden yataklarının mevcut olduğu ve maadin köyleri olarak bilinen Sidrekapsi bölgesinden oluşurdu. Sidrekapsi madenleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Altunbay, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.
[1537] BOA., A.MKT., 45/55.
[1538] BOA., C.AS., 99/4488.
[1539] BOA., C.ZB., 52/2587.

kaygılarla sayıları 33'e kadar indirilen şehir zaptiye süvarileri, 19. yüzyılın ortasında, 1851 yılında 84'e yükseltilmişti. Bununla beraber kol gezmeleri ihtiyacına binaen aynı tarihte 97 piyadenin de şehirde görevli olduğu görülmektedir. Tomruk müdürü/ağası olarak isimlendirilen zaptiye sorumlusu ise bu dönemde zaptiye sergerdesi olarak adlandırılırken sadece Selanik şehir içinde toplam 181 zaptiyeyi idare etmekteydi.[1540]

Selanik zaptiye birlikleri II. Mahmud dönemine ait derbent ve tabyalar yanında yeni açılan karakol merkezlerinde de hizmet vermekteydi. Nitekim aşağıda yer alan haritada gösterilen 1842 yılı sonrasına ait zaptiye merkezleri, Görsel 5.1'de yer alan haritadaki merkezlerle benzerlik gösterirken, bu dönemde Selanik'teki güvenlik önleminin taşraya yayılan geniş bir halka oluşturduğu görülmektedir. Selanik'te ikamet eden tomruk müdürü, 1848 yılında inşa edilen yeni Paşakapısı bahçesinde kendisine tahsis edilen tomruk dairesinde[1541], şehir zaptiyeleri ise şehir karakollarında görev yapmaktaydı. Taşrada, güneydeki eşkıya hadiseleri haricinde, özellikle İstanbul ve Belgrad postalarının güzergahı olan Langaza Nahiyesi ile, Manastır, Yanya, Yenişehir yönüne giden postaların güzergahında bulunan Vardar Nahiyesi'nde süvari zaptiyelerin etkin varlığına önem verilmişti.[1542] Bununla birlikte Selanik şehrini Langaza Ovası'na bağlayan Derbent[1543] geçiti, Langaza Ovası'nı Siroz Sancağı'ndan ayıran Beşik Dağları'nın doğal geçitleri olan Lahana, Suha, Visoka[1544] mevkileri; yine Selanik bölgesini Çayağzı İskelesi'ne bağlayan ve bu anlamda önemli bir ticaret güzergahı da olan Rendine Boğazı'ndaki kuleler, boğaz ağzındaki Virasne[1545]; Bazargah Nahiyesi'ni Aynoroz ve Longoz yarımadalarından ayıran Kolomonda ve Kakaros Dağlarında geçit oluşturan İzodor[1546], Ladikova[1547], Poliroz, Gomat[1548] mevkileri süvari ve piyadelerle desteklenen önemli zaptiye karakolları olmuştu.[1549] (Bkz. Görsel 5.2)

[1540] Selanik zaptiye sergerdesi Osman Ağa ve maiyetine dair bilgi Eylül 1851'de yaşanan firar olayı sebebiyle İstanbul'da başlatılan tahkikat gereğince raporlara yansımıştı. BOA., İ.MVL., 222/7495, sayfa 2.
[1541] BOA., İ.MVL., 96/2013
[1542] BOA., C.ZB., 54/12654.
[1543] Bugünkü Anthoupoli yakınları.
[1544] Bugünkü Kryoneri yakınları.
[1545] Bugünkü Vrasna.
[1546] Bugünkü Marathoussa yakınları.
[1547] Bugünkü Stagira yakınları.
[1548] Bugünkü Gomati.
[1549] Söz konusu mevkilerde bulunan zaptiye askeri ayrıntıları için bkz. BOA., ML.MSF.d., 3950; BOA., ML.MSF.d., 3918; BOA., ML.MSF.d., 4059; BOA., ML.MSF.d., 5941. Bölgedeki dağlarla söz konusu mevkilerin konumunu gösteren bir harita için bkz. BOA., HRT.h., 325.

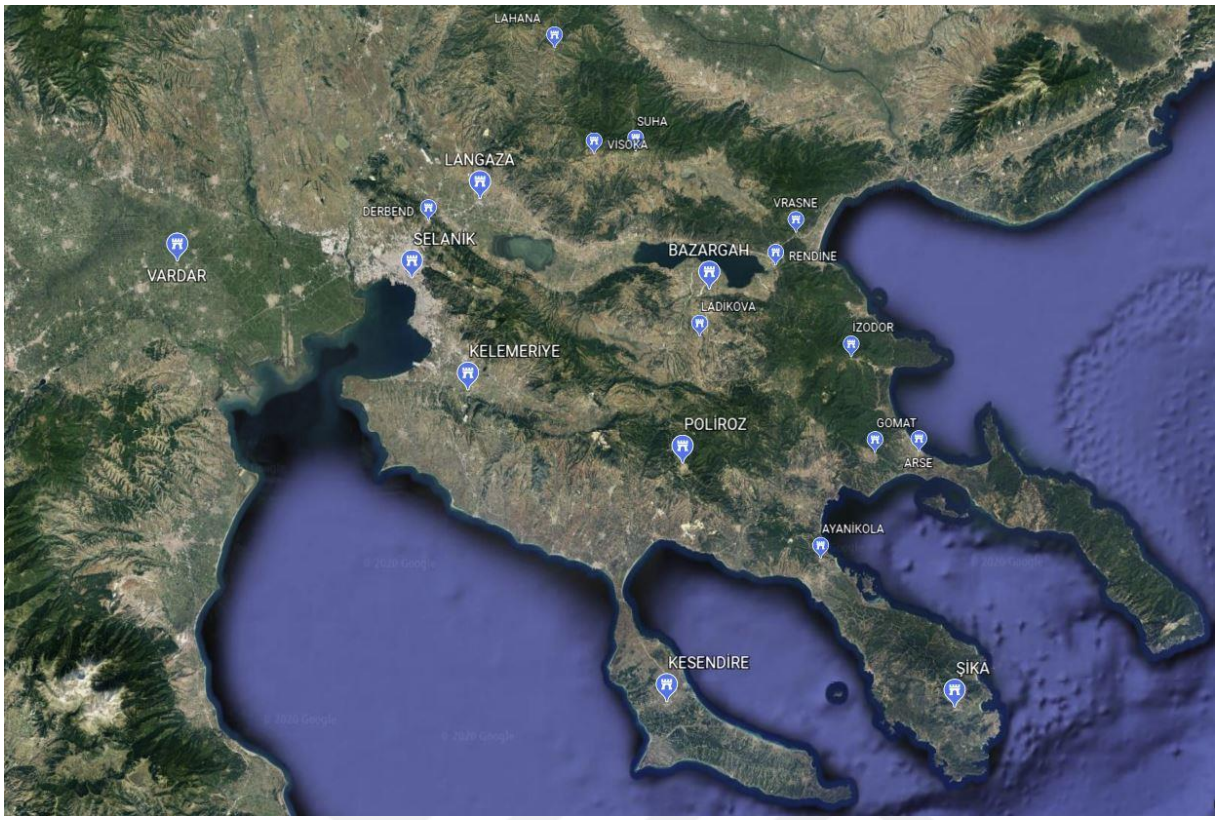

Görsel 5.2. 1842 Yılından Sonra Selanik Taşrasında Bulunan Zaptiye Görev Merkezleri

II. Mahmud döneminde ihtiyaç halinde asayişin temininde istifade edilen başıbozuk taifelerinden, Tanzimat Dönemi'nde kurulan yeni güvenlik birimlerinde de istifade edilmişti. Özellikle eşkıyanın çoğaldığı bahar ve yaz aylarında yetersiz kalan zaptiyeler nedeniyle yüz civarında başıbozuk askeri görevlendirilmekteydi.[1550] Ülkenin birçok yerinde zaptiyeler doğrudan başıbozuklar arasından da yazılabilmekteydi.[1551] Tanzimat öncesinde Selanik mutasarrıflarının kapı halkı arasında bulunan veya sekban askeri olan, ancak daha sonra görev verilmeyen bu askerler başıbozuk olarak tanımlanmakta[1552], ihtiyaç halinde tecrübeli, eli silah tutan askerler olduklarından istihdam edilmekteydiler. Selanik ve etrafının iskan özellikleri düşünüldüğünde, gelenek olduğu üzere Tanzimat Dönemi'nde de söz konusu başıbozuk askerlerinin Evlâd-ı Fâtihân arasından toplanmış olması muhtemeldi.

Başıbozuk askerinden istifade edilmesi yanında, II. Mahmud dönemini hatırlatan bir diğer uygulama, yeri geldiğinde şehrin topçu birliğinin de günlük asayişten mesul tutulmasıydı. Şehirli Müslümanlar arasından seçilen ve muvazzaf olmadıkları dönemde şehirdeki günlük hayatlarına devam eden topçular, zaten şehrin tamamına yayılan daimi bir güvenlik unsuruydu. Eylül 1851'de Paşakapısı hapishanesinden firar eden onlarca mahkumun takibatına zaptiyelerle

[1550] BOA., A.MKT., 45/55. 1844 yılında Vali Mehmed Vasıf Paşa tarafından göreve çağrılan başbozuklara ödenen maaşlar ile ilgili bkz. BOA., ML.MSF.d., 5492.
[1551] Sönmez, "Tanzimat Fermanı'nın İlanı Sonrasında Zaptiye Teşkilatının Düzenlenmesi", s. 7.
[1552] Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri*, s. 317-318.

birlikte şehir topçuları da katılmış, firar hadisesi hakkında detaylı bilgi almak isteyen İstanbul yönetimi şehir topçubaşısının raporu ışığında işin aslını öğrenmişti.[1553] Öyle ki topçubaşı Tophâne-i Âmire'ye doğrudan bağlı olan bir memur sıfatıyla güvenlik meselelerinde İstanbul'la doğrudan yazışabilen nadir kimselerdendi. Benzer bir takibat 1861 yılındaki firar hadisesinde de yaşanmış, firar eden mahkumlar topçular ve zaptiyelerin işbirliğiyle yakalanmıştı. Şehirde görevli az sayıda zaptiye süvarisinin yetersiz olduğu dönemlerde de topçulardan istifade edilmekteydi.

Selanik'te Yahudiler ve Hristiyanlar arasında tarihten gelen dini meselelerin yansıması olarak gündelik hadiseler yaşanabilmekteydi. Özellikle dini günlerde sayıca kalabalık olan Yahudilerin bazı taşkınlıkları görülür, Hristiyanlar ise Yahudilerle uğraşmaktan geri kalmazdı. 1839 yılında Yahudi bir çocuk, bir kilise yakınında kaçırılınca, çocuk ortaya çıkarılana kadar hahambaşı, Yahudilerin Hrisityanlardan alışveriş yapmasını yasaklamış, cemaat mensuplarını aforozla tehdit etmişti.[1554] 1846 yılında Yahudiler kutlama yaptıkları bir yortu esnasında dört tarafı Yahudi mahalleleri ile çevrili Selanik metropolidlik konağı önünde toplanmış ve 2.000'e yakın Yahudi gece yarısına kadar taşkınlık yaparak Metropolid Yeranimos'a ve makamına karşı bazı edebsizlikler yapmıştı.[1555] 1852 yılında ise iki sarhoşun Yahudilere hakaret etmesiyle başlayan kavga kısa sürede iki cemaatin büyük bir arbedeye girmesine sebep olmuş[1556], bir grup Yahudi pazar yeri yakınında saklanarak çarşıdan dönen kalabalık bir Hristiyan grubuna saldırmış, çıkan çatışmada ölen ve yaralananlar olmuştu.[1557] Böyle hallerde vali maiyetindeki kavaslar ve zaptiyeler olaylara müdahale etse de can ve mal kayıpları yaşanabilmekteydi. Bu sebeple şehir yöneticileri özel günlerde Selanik topçularının tüm şehirde kol gezmesini sağlayarak iki grup arasında yaşanması muhtemel olayların önünü almaya gayret göstermişti. Örneğin 1840 yılında Mayıs ayına tekabül eden paskalya günlerinde, şehir topçuları ek tayinatlar alarak üç gün boyunca şehirde daimi olarak devriye gezmişler, herhangi bir olayın patlak vermesine engel olmuşlardı.[1558]

Tanzimat Dönemin'de, eskiye ait olup güvenlik konusunda istifade edilen diğer bir grup tımarlılardı. Toprak sisteminden tımar uygulamasını tamamen ortadan kaldırmak isteyen devlet, güvenliğin artırılması için fazla masraf yapılmaması gayesine de uygun olarak eski düzenin tımar sahiplerinden istifade etmişti. 1844 yılında alınan kararla tüm tımarlara devlet tarafından el konulurken, tımar sahiplerinin yıllık gelirlerine karşılık olarak zaptiye piyadesi

[1553] BOA., İ.MVL., 222/7495, Belge 7.
[1554] Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 214-215.
[1555] BOA., A.DVN., 16/88.
[1556] Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 216.
[1557] BOA., HR.MKT., 55/84.
[1558] BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 5.

veya süvarisi olarak yazılmalarına karar verilmişti.[1559] Bu şekilde tımar sahipleri gelirlerini kaybetmemiş olacak, böylelikle tımar uygulamasına son verilecek ve güvenliğin sağlanmasında hazinenin yükü azaltılacaktı. 1844 yılında Selanik'te de uygulanmaya başlanan bu yöntem sonucunda Selanik merkezi, nahiyeler ve Rendine Boğazı'nda görevli zaptiyelerin neredeyse üçte biri tımarlılardan oluşmuştu. Ancak, gerek askerliğe uygun olmamaları gerekse gönülsüz olmaları sebebiyle tımarlı zaptiyelerden istenilen verim alınamamıştı. Bu nedenle Selanik valileri çeşitli zamanlarda tımarlı zaptiyelerin teşkilattan çıkarılması için çaba sarf etmiş, tekaüd edilmeleri gibi çözümler önermişlerdi.[1560]

Zaptiyeler, amirlerinin talimatı ve nizamnamenin koyduğu kurallar çerçevesinde görev yapmaktaydı. Selanik şehir merkezinde ise doğrudan İstanbul'dan gelen veya şehir idarecilerinin koyduğu bir takım kurallar tatbik edilirdi. Bu bağlamda, 19. yüzyıl ortasında Selaniklilerin uymak zorunda olduğu ve şehrin genel nizamı ile asayişin teminini beraberinde getiren bazı yasaklar mevcuttu. 1849 yılında mahalle muhtarları ve eşrafın mahkemede toplanmasıyla tebliğ edilen kuralların başında silah taşıma yasağı gelmekteydi. Şehir içerisinde ve bilhassa çarşı-pazar yerlerinde zaptiyeler ve memleket zabitleri haricinde kimsenin silah takmasına izin verilmemekteydi. Şehir dışında köy ve kazalara gidecek olan kimseler ise kendi güvenliği için silah taşımak isterse, yanında getireceği bir kefil ile birlikte silah tezkiresi memuruna müracaat ederek izin belgesi almalıydı. Bir diğer önemli husus geceleyin sokağa çıkma kurallarını belirleyen yasaklardı. Akşam ezanından gece saat bire kadar sokağa çıkanların fener taşıması zorunlu değildi, ama gece birden dörde kadar kimse fenersiz dolaşamazdı. Gece dörtten sonra ise fener taşısın veya taşımasın kimse sokağa çıkamaz, acil bir iş için çıkması gerekenler de mutlaka fener taşımak zorundaydı.[1561] Devriye gezen zaptiyelerin kontrollerini kolaylaştıran bu kurallar, kimlik tespiti konusunda önemli olmalıydı. Bu suretle kimliği belirsiz şahısların sokaklarda dolaşarak serserilik etmesi ve cürme bulaşması önlenmekteydi. 1856 sonbaharında bir gece zaptiyeden birisi fenersiz dolaşan bir şahsı durdurup karakola götürmek isteyince, şahıs Avusturya konsolosunun aşçısı olduğunu belirterek karşı çıkmış, ancak talimatlara uyan zaptiye memuru şahsı zorla karakola götürmüştü. Yaptığı uygulamada bir hata bulunmayan, hatta bu nedenle merkezî yönetim nazarında onay bile alan zaptiyenin ilgili şahsa "*değil Avusturya, Fransa konsolosu aşçısı dahi olsan seni götüreceğim*" şeklindeki hitabı nedeniyle diplomatik kriz çıkmasından endişe edilmişti.[1562]

[1559] Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri*, s. 318-319; Sönmez, "Tanzimat Fermanı'nın İlanı Sonrasında Zaptiye Teşkilatının Düzenlenmesi", s. 8.
[1560] BOA., A.MKT., 45/55.
[1561] IAM., 253, sayfa 180-181.
[1562] Bu olay Vali Ahmed Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmiş, konsolosluktan bu hususta gelebilecek şikayet nedeniyle işin aslı birinci ağızdan Hariciye'ye aktarılmıştı. BOA., HR.MKT., 165/59.

Şehirde güvenlik ve asayiş emeline hizmet eden, bu anlamda meskun mahallerdeki hadiselerin önünü almak için düşünülen dikkat çekici bir uygulama ise kira kontratı zorunluluğuydu. Yukarıda sayılan yasaklar yanında, Selanik'te kiralanacak her türlü emlak ve taşınmazın kiraya verildiği şahıs adına düzenlenmiş bir kontratı bulunması mecburiydi. Kiracı, istenildiği takdirde bu kontratı göstermekle mükellef olduğu gibi, kontrat düzenlenmeden bir taşınmazın kiraya verildiğinin tespit edilmesi halinde mal sahibi ve kiracı hakkında yaptırım uygulanmaktaydı.[1563]

5.1.3. Selanik Mapusaneleri

Şehir ve taşrasında alınan güvenlik tedbirleri, tutuklu bulunan veya mahkemede cezası kesilen mahkumların bir noktada hapsedilmesi sonucunu doğurmaktaydı. Osmanlı tarihi boyunca bazen eyalet, çoğu zaman da sancak merkezi olan Selanik, bu özelliği sebebiyle geniş bir sahada işlenen büyük suçların cezasının uygulandığı yer olarak dikkat çekmekteydi. Ayrıca Selanik merkezinde veya taşrasında suç işleyip başka bir yere kaçanların takibatı da yine Selanik'te bulunan kolluk kuvvetleri tarafından yerine getirilmekte, kaçan suçluların yakalanarak Selanik'e getirilmesi, Tanzimat öncesinde şehrin korunmasından sorumlu sekban askerlerine tevdi edildiği gibi, Tanzimat'tan sonra da şehir zaptiyeleri ve tatarlar bu iş için görevlendirilmekteydi. Nitekim her iki uygulamada da taşraya suçlu takibine giden kuvvetlere ek tayinat ve harcırahlar verilirdi.[1564] Bu anlamda bilhassa Yukarı Kale'de bulunan Yedikule ve şehrin aşağısındaki Vardar Kalesi suçluların hapsedilmesi için biçilmiş kaftandı. Mutasarrıf ve valilerin oturduğu Paşakapısı'nda da bu işe hizmet eden mahzen ve zindanlar bulunurdu. 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilecek reformlar ve kurulacak yeni hapishanelere kadar, büyük suçlular, özellikle de isyancı, izbandud ve eşkıya taifesi bu yerlerde pranga cezasına çarptırılırdı.[1565] Tanzimat Dönemi'nin ilk yıllarında da devam eden bu uygulama, masraf defterlerine yansıyan ayrıntılarda da görülmektedir. Nitekim, kimsesiz ve fakir olan mahkumlara daimi olarak yiyecek yardımı yapılması yanında, ihtiyaç halinde gerekli sağlık tedavileri de devlet tarafından üstlenilmekteydi.[1566] Devlet eliyle gerçekleştirilen bu yardımlar şehirdeki diğer mapusanelerde de uygulanmaktaydı.

[1563] IAM., 253, sayfa 180-181.
[1564] 1810 yılında taşraya gönderilen adamlara ödenen harcırah için bkz. IAM., 192, sayfa 133; Mayıs 1840'da Selanikli bir reayadan 40.000 kuruş gasp eden Arnavut'un yakalanması için Rumeli içlerine ve Üsküp'e gönderilen iki ayrı tatara ödenen yol parası hakkında bkz. BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 5.
[1565] Örnekler için bkz. IAM., 188, sayfa 82; BOA., HAT., 515/25165.
[1566] 1840 yılında Vardar Kalesi'nde prangaya bağlanan 14 mahkumun ekmek paraları için bkz. BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 5.

Mapusaneye mahkum gönderebilen diğer bir otorite şehrin hahambaşısıydı. Cemaat kurallarına aykırı hareket eden ve bilhassa hahamların emrine itaat etmeyen Yahudiler cemaat içerisinde cezalandırılmaktaydı. 1837 veba salgınında cemaat tarafından hasta evlerine gönderilen bir hademe, genç bir kızın ırzına geçmeye kalkışmış ve onu boğarak öldürmüştü. Olay delilleriyle birlikte hahambaşına ulaştırıldığında, söz konusu hademe Talmud Tora'da cemaat önderlerinin huzurunda sorgulanıp falakaya yatırılmış, bayılıncaya kadar beş yüz kırbaç atılmış ve sonra oradaki zindana yollanmıştı.[1567] Hahamlar böyle hallerde para cezası, cemat etkinliklerinden men cezası, hatta cemaatten aforoz etme anlamına gelen "herem" gibi yetkilerini kullanmaktaydı.[1568] Gerekli görüldüğünde ise ismini şehir kolluk birimlerine bildirdikleri Yahudilerin tevkif edilerek hapse atılmasını sağlayabilmekteydi. Şehrin genel mapusaneleri yanında cemaatin de bu anlamda bir mapusanesi bulunurdu.[1569]

Selanik'te mahkumların hapsedildiği yerlerden biri olan Paşakapısı, 1827'de yanmıştı. Bu nedenle söz konusu mahalde mapusane hizmeti gören yerin, kiralanan yeni konağa taşınması muhtemeldi. Nitekim, 1843 yılına kadar aynı kiralık konakta hizmet verdiğini daha önce ifade ettiğimiz Paşakapısı binasında da mahkumların hapsedildiğine dair kayıtlar mevcuttur. 1840 yılında muhassıllık idaresinin devreye girmesi ile umur-ı zaptiye memuru unvanını alan şehrin mülkî amirlerinin oturduğu bu konağa, Zaptiye Konağı denilmekteydi. Söz konusu döneme ait masraf defterlerinde "*zabtiye konağında mahbus olanlara nan-ı aziz bahası*"[1570] olarak kaydedilen ekmek masrafları bu dönemde de eski usulün devam ettiğine işarettir. Öyle ki mülkî amirlerin uğraştığı meselelerin başında gelen güvenlik konusu sebebiyle, kiralık dahi olsa söz konusu amirin oturduğu konakta bir mapusanenin bulunmasını elzem kılmıştı.

1848 yılında inşası tamamlanarak hizmete başlayan Selanik Paşakapısı bahçesinde ise bu işe mahsus olmak üzere ayrı bir bina yapılmıştı. Paşakapısının inşaat planına göre, konağın arka bahçesinde bulunan iki katlı bir binanın üst katı kavasların ikamet ettiği koğuş, alt katı ise mapusane olarak kullanılmaktaydı. Konağın ön bahçesinde yer alan tomruk dairesinde ise zaptiye birliğinin başı olan tomruk müdürünün oturduğu bilinirken, bu tarihte burada, eskiden beri paşakapılarında bulunan ve suçluların sorguya çekildiği bir tomruğun mevcut olup olmadığı bilinmemektedir.[1571] Ancak ağır suçlular ve katillerin hapsedildiği Paşakapısı

[1567] Rodrigue ve Abrevaya Stein, *A Jewish Voice from Ottoman Salonica,* s. 43.
[1568] Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique, Tomes VI et VII*, s. 121-122.
[1569] Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 214; Molho, *Selanik Yahudileri*, s. 66.
[1570] BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 9.
[1571] Paşakapılarının girişinde bulunarak sorgu ve ceza aleti olarak kullanılan ağaç kütüklerine tomruk denir, suçlu veya şüpheliler ayak, el veya başlarından tomruk üzerinde bulunan deliklere bağlanarak bekletilirdi. Gültekin Yıldız, *Mapusâne, Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 51-52.

mapusanesinde, mahkumlar çifte pranga ile bağlanmakta ve burada yüksek güvenlik tedbirleri uygulanmaktaydı. Buna rağmen bazen firar hadiseleri yaşanabilmekteydi. Ekim 1851'de 50 ağır suçlu , tuvalete gitmek bahanesi ile kapıyı açtırıp zaptiyeleri esir almışlar ve şehir dışında Vardar Ovası'na dağılmışlardı. Yapılan tahkikatta zaptiye sergerdesi başta olmak üzere birçok zabit suçlu bulunmuş ve görevden alınmıştı.[1572] 1855 yılında ise kolera illetine karşı temiz hava almak için Kelemeriye Kapısı'ndan şehir dışına çıkarılan mahkumlar yine zaptiyelerin ihmali sebebiyle firar ederek Kelemeriye Ovası'na dağılmıştı.[1573] Görüldüğü gibi firar hadiseleri genellikle görevlilerin ihmalinden kaynaklanmaktaydı.

Osmanlı Devleti'ndeki mapusanelerin iyileştirilmesi hususunda, başta İngiliz Büyükelçi Stratford Canning olmak üzere Avrupalıların önemli tesirleri olmuştu. Hatta taşra mapusanelerinin durumu hakkında ayrıntılı bilgiler elde etmek için bir komisyon teşkil eden Meclis-i Vâlâ ile hemen hemen eş zamanlı olarak Büyükelçi Canning de büyük şehirlerdeki konsoloslarından mapusaneler hakkında bilgiler talep ederek bir rapor hazırlamıştı.[1574] İngiltere'nin Selanik konsolosu tarafından Canning'e sunulan bilgilere göre 1851 yılında Selanik'te Paşakapısı'ndaki mapusane dışında mahkumların tutulduğu iki yer daha vardı. Bunlar eskiden beri kullanılan Vardar Kalesi[1575] içerisindeki mahzen ve -rapora göre- St. Nichola mahallesinde bulunan eski zindandı. Söz konusu zindan Hacı Hasan, Abdullah Kadı ve Aya Nikola mahallelerinin kesişiminde,[1576] Hükümet Konağı'nın güneyinde bulunmaktaydı. Konak içerisindeki mapusanenin zemini kısmen döşeli, birkaç küçük pencere ile havalandırılan, ancak içerisi gayet pis kokan, yaz ve kış nemli, kışın ise oldukça soğuk bir yerdi. Vardar Kalesi'ndeki mapusane yer altında oldukça pis, havasız ve rutubetli bir mahzenden ibaretti. Hafif suçlular ve borçluların tutulduğu eski zindan ise yine rutubetli ve havasızdı.[1577]

Canning'e sunulan raporda, Selanik'teki tüm mapusaneler sağlık açısından uygunsuz yerler olarak tanımlanmıştı. Bahse konu araştırma sonuçlarını takip eden yıllarda Selanik'teki mapusanelerin yenilenmesi için hem şehir idaresi hem de İstanbul'un girişim de bulunduğu görülmektedir. Öyle ki Selanik'ten gönderilen resmî yazılarda da İngiliz konsolosunun aktardığı bilgileri doğrulayan ifadeler mevcuttu. 1853 yılına ait yazışmalarda, ağır suçlular ve katillere mahsus olan Paşakapısı bahçesindeki mapusanenin sık ve uygunsuz olduğu, hatta bu sebeple bazı mahkumların öldüğü belirtilmişti. Şehirdeki diğer mapusane olan zindan ise, hafif

[1572] BOA., İ.MVL., 222/7495.
[1573] BOA., MVL., 290/28.
[1574] Yıldız, *Mapusâne*, s. 110-112.
[1575] Raporda Tophane olarak geçmiştir.
[1576] 19. yüzyıl sonunda bölgede Eski Zindan Sokağı isimli bir yol hala mevcuttu. Dimitriadis, *Topografia tis Thessalonikis,* s. 133.
[1577] Canning'in "Report on Prisons in Turkey" başlıklı raporundan aktaran: Yıldız, *Mapusâne,* s.115.

suçlular ve borçlulara tahsis edildiğinden güvenlik açısından zayıf bir mekandı ve ağır suçlulara tahsis edilememekteydi.[1578] Bu sebeple, Paşakapısı mapusanesi için yeni bir çözüm üretilerek zindan binasının satılması, eskiden yeniçeriler kontrolünde olan Paşakapısı yakınındaki Çuka Anbarı'nın yıkılması, buranın enkazı ve zindanın satışından elde edilecek para ile de Çuka Anbarı yerinde kârgir duvarlı, çifte demir pencereli yüksek güvenlikli bir mapusane inşa edilmesi önerilmişti. Yeni yapılacak mapusane iki bölüm olarak tasarlanmış ve bir bölümünde, o zamana kadar imam veya muhtar evlerinde tevkif edilen kadın mahkumların hapsedilmesi kararlaştırılmıştı.[1579] Merkezî yönetimin onayı ile yeni mapusanenin inşası için Selanik valisine emir verilirken[1580], Paşakapısı bahçesindeki mapusane hakkında bir karar alınmamış ve muhtemelen eski haliyle bırakılmıştı.

İnşaat emrine uygun olarak hazırlanan planlara göre, eski zindan, içerisinde bazı zabit odalarının yer aldığı, mahkumlara ait tek büyük koğuş ve geniş orta avluya sahip, yaklaşık 850 m^2'lik bir binaydı. Çuka Anbarı yerinde inşa edilecek yeni mapusane ise zaptiyelere tahsis edilmiş üç oda, iç bölmelerle ayrılmış dört koğuş ve kısmen daha büyük olup orta avlunun diğer cephesinde konumlanan muhtemel bir kadın koğuşundan oluşmaktaydı. Yeni binanın kapladığı alanın büyüklüğü ise eski zindandan çok farklı değildi. (Bkz. Görsel 5.3)

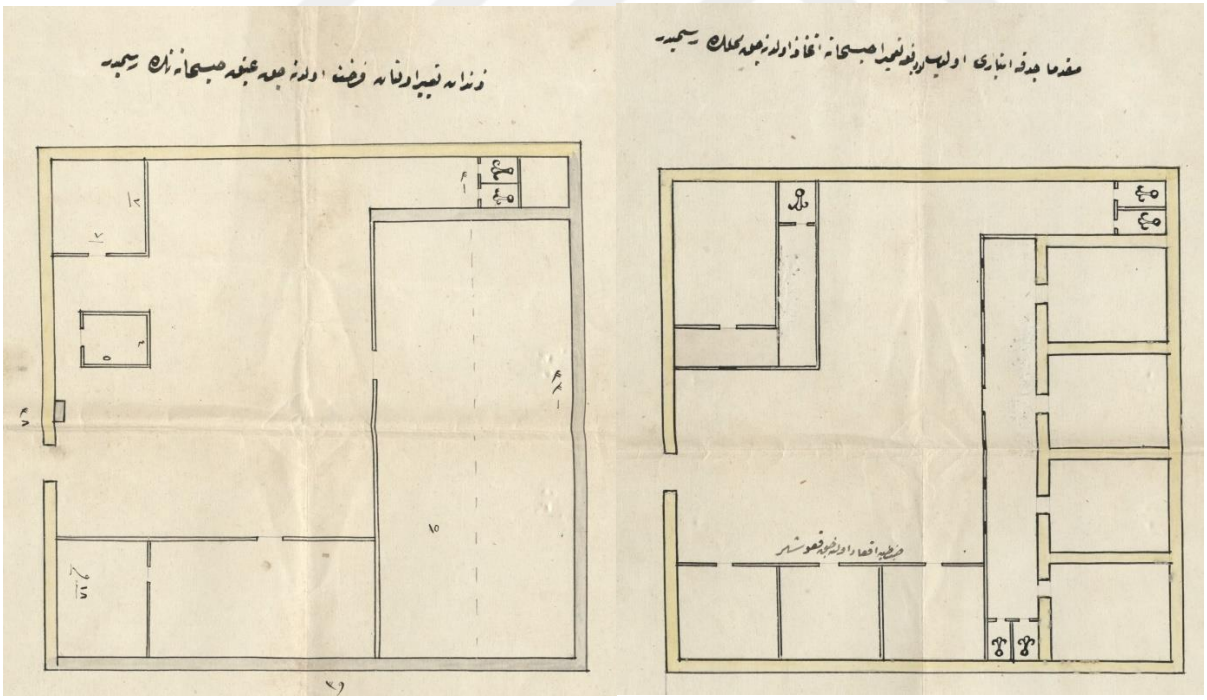

Görsel 5.3. Selanik Eski Zindanı (Solda) ve Çuka Anbarı Yerine İnşa Edilecek Mapusane (Sağda) Planı. (BOA., MVL., 253/78, Belge 1-2)

[1578] BOA., MVL., 253/78.
[1579] BOA., İ.MVL., 257/9568.
[1580] BOA., A.MKT.MVL., 59/34.

Paşakapısı bahçesindeki mapusanenin uygunsuzluğu 1860 yılında tekrar gündeme gelmişti. Eskiden beri İstanbul'daki Tersane mapusanesine gönderilen ağır taşra suçlularının 1860 itibariyle İstanbul'a gönderilmemesi ve belli başlı mevkilerde toplanması kararı verilince, Selanik, Vidin ve Dimetoka ile birlikte Rumeli'deki üçüncü ceza infaz bölgesi seçilmişti.[1581] Bu nedenle zaten sık ve uygunsuz olan Selanik mapusanelerinin yenilenmesi ihtiyacı hasıl olmuştu. Ağır suçlulara tahsis edilen Paşakapısı mapusanesinin arazisinin uygunsuzluğu sebebi ile büyütülme şansı yoktu. Nitekim Paşakapısı bahsinde de anlatıldığı üzere, konak ve bahçesi tarihi camiler ve şehrin ana caddeleri ile çevriliydi. Bu sebeple, eski mapusanenin (1853'de Çuka Anbarı'ndan tahvil edilen yer olmalıdır) daha güvenlikli ve yeni bir nizamla tadil edilerek ağır suçluların buraya nakledilmesi, konak mapusanesine ise hafif suçluların konmasına karar verilmişti. Yeni hapishanenin plan ve inşaat keşfine göre, binada dört koğuş ve içerisinde on iki ayrı polis odası ile zaptiyelere mahsus geniş bir koğuş bulunacaktı.[1582] Bu karar geniş çaplı inşaat faaliyetlerine müsait olmayan hazinenin de menfaatine olduğundan iradesi çıkartılmış ve inşasına başlanmıştı.[1583]

5.2. Yangınlarla Mücadele

19. yüzyıl boyunca Selanik'te ardı ardına pek çok yangın hadisesi yaşanmıştır. Şehrin coğrafî ve mekânsal özellikleri sebebiyle, kazayla başlayan yangınlar genellikle büyük hasarlara yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin merkezî yöneticileri başta olmak üzere, şehir idarecileri ve sakinlerinin söz konusu bu yangınlara karşı almış oldukları tedbirler, gerçekleştirdikleri önleyici faaliyetler, yangın esnasındaki tutumları ile yangınlardan sonra geriye kalan enkaz karşısındaki davranışları bazı araştırmalarda konu edilmiştir. Ancak bu araştırmaların genelinde hem merkezî idare hem de Selanik yöneticilerine ait politikalar eleştirilmiş, istisnalar olsa dahi yangınlar karşısında hiçbirşey yapmamakla suçlanmışlardır. Dönemin İngiliz Konsolosu tarafından hazırlanan raporlar ışığında değerlendirmeler yapan Mazower, şehre dair pek çok sorunda olduğu gibi yangın meselesinde de valilerin kayıtsızlığı ve güçsüzlüğünün aşikar olduğunu vurgulamış, 19. yüzyıl ortasında Selanik'te hâlâ valilerin mizacına göre değişen kişiselleştirilmiş bir yönetim zihniyetinin hakim olduğunu belirtmiştir.[1584] Bu vesileyle kuralsız ve sistemsiz bir kent yönetimine işaret etmiştir. Benzer değerlendirmelerle, bilhassa yangınlarla mücadele edecek birliklerin ve sistemin eksikliğine temas eden Anastassiadou ise 1869'ta belediye teşkilatının kurulmasına kadar şehrin ve

[1581] Yıldız, *Mapusâne,* s. 227-228, 230.
[1582] Plan ve inşaat keşfi için bkz. BOA., A.MKT.MHM., 383/43.
[1583] BOA., İ.MVL., 438/19430.
[1584] Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 192-193.

sakinlerinin, donanımsız bir şekilde kaderine terk edilerek kendi başlarının çaresine bakmak zorunda olduğunu ifade etmiştir.[1585]

Yukarıda bahsedilen ve farklı örneklerle çoğaltılabilecek bu eleştirilerin haklılığı, Selanik yangınlarının tüm yönleriyle, özellikle Selanik ve İstanbul arasında gerçekleşen yazışmalardan elde edilen verilerle tartışmaya açılmalıdır. Nitekim, maddi ve manevi büyük hasarlar yaratan yangınlar karşısında, kadim bir mirası temsil eden Selanik'te, şehir idarecileri, şehirliler ve İstanbul yönetiminin kayıtsız kalması pek de mümkün görünmemektedir. Arşiv kayıtlarında bu hususta 19. yüzyıl başlarına kadar takip edilebilen (belki de daha önceye ait olan) uygulama örnekleri bulunmaktadır.

5.2.1. Şehrin Yangın Kronolojisi

1788 yılında Selanik'te yaşanan büyük yangın şehrin dörtte birini yok etmişti.[1586] Daha çok 19. yüzyıla ait olanlardan haberdar olduğumuz ünlü Selanik yangınları, 18. yüzyılda ve öncesinde de şehrin olağan gündemiydi. Fakat bu gündem, başkent İstanbul'a taşınmıyor şehrin günlük hayatında saklı kalıyordu. II. Mahmud tarafından 1835'de kurulan jurnal teşkilatının esas konularından biri de şehirlerde yaşanan doğal ve doğal olmayan afetleri başkente rapor etmekti.[1587] Bu anlamda şehri ve tebaayı etkileyen, dolayısıyla da Osmanlı Devleti yönetiminin sorumluluğu dahilinde olan hadiselerin İstanbul'dan yakınen takip edilmesi geleneği oluşmaya başlamıştı. Bu gelenek çerçevesinde, arşiv evrakı arasında özellikle Sultan Abdülmecid dönemi itibariyle Selanik'te meydana gelen yangınlar hakkında ayrıntılı raporların İstanbul'a sunulduğu görülmektedir. Tarihi bilinmese de, bu dönemde taşrada meydana gelen "*vukuat-ı mülkiyenin derhal beyan ve inhası*"[1588] hakkında Sultan Abdülmecid'e ait bir irade olduğu da anlaşılmaktadır. 1840'ta meydana gelen yangını İstanbul'a ve tabii Sultan Abdülmecid'e bildiren Selanik umur-ı zaptiye memuru Ömer Paşa'nın raporunda yer alan ifadeler de merkez ve taşra arasında yangınlar konusundaki iletişimin mahiyetini açıklamaktadır. Ömer Paşa, Sultan'a kadar ulaşan raporunda, yangının kaza sonucu olduğunu birkaç kez hatırlatma ihtiyacı hissederken bu işte kendisi dahil kimsenin suçu olmadığını ifade etmiştir. Paşa, başka kanallardan İstanbul'a haber verilmeden önce, yangının gerçek sebep ve seyrini hemen İstanbul'a bildirme ihtiyacı hissettiğini belirtmiştir. Yangının rüzgar nedeniyle şiddetlendiğini, ancak büyük bir gayret ve dikkatle büyük çarşıya sıçramasını önleyerek, kimsenin malına zarar

[1585] Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 75, 80-81.
[1586] Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique, Tomes VI et VII*, s. 194.
[1587] Teşkilatın diğer görevlerine dair bir örnek için bkz. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 167.
[1588] Temmuz 1857 yangını hakkında İstanbul'a rapor sunan Selanik valisi, gerekçe olarak bu ifadeyi kullanmıştır. BOA., İ.DH., 383/25304, Belge 2.

gelmemesini sağladıklarını da ön plana çıkararak anlatmıştır.[1589] Görüldüğü gibi, Selanik mülkî amiri yangınlar konusunda, sorumluluk yanında İstanbul'a karşı büyük bir çekince de taşımaktaydı. Nitekim İstanbul yönetimi, yangın konusunda taşra yöneticilerine sert uyarılar yapmış olmalıdır.

1839 yılına ait ayrıntılı yangın raporuyla başlayan bu hususstaki arşiv malzemesinin 19. yüzyılın ortalarına devam eden yirmi yıl zarfında meydana gelen yangınlarla birlikte değerlendirildiği bu bölümde, 1839-1857 yılları arasında Selanik'te toplam 14 yangın tespit edilmiştir. (Bkz. Tablo 5.3) Neredeyse her iki yıla bir yangının denk geldiği ve bazı yıllarda birden çok yangının yaşandığı şehirde, 1800-1839 yılları arasında da benzer oranlarda yangınlar yaşanmış olabileceğini tahmin etmek zor değildir. Bu tespit, gerçekten de şehrin yangınlar konusunda büyük bir sınav verdiğine ve maddi-manevi hasarlar aldığına işaret etmektedir. Yüzyılın ilk dönemindeki bu talihsizlikler, alt yapı ve hizmetlerin "modernleştiği" yüzyılın sonunda ve hatta 20. yüzyılda da yaşanmıştır. 1890'da meydana gelen yangın şehrin merkezinde bilhassa Hristiyan mahallelerine büyük zarar vermişti. 18 Ağustos 1917'de başlayan ve şehrin yarısını yok eden yangının ise eşi benzeri görülmemişti. Öyle ki bu yangın, Osmanlı kentinin özünü ve Yahudi bölgelerini yok ederken Selanik'in bir Yunan kenti olarak yeniden inşa edilmesi noktasında bir fırsat olarak değerlendirilmişti.[1590]

[1589] BOA., İ.DH., 23/1138, Belge 1.
[1590] Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri,* s. 412-413, 418; Alexandra Yerolympo, "Yangının Rolü", *Selânik 1850-1918*, der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, 2014, s. 331.

Tablo 5.3. 1839-1857 Döneminde Selanik'te Meydana Gelen Yangınlar[1591]

Sıra	Tarihi	Başlangıç Zamanı	Başladığı Semt ve Yer	Sebebi	Süresi
1.	10 Eylül 1839	Gece 01:00	Bedesten-Berber Dükkanı	Kaza	14 saat
2.	27 Eylül 1840	Akşam 06:00	Çarşı-Ütühane	Kaza	Kısa süreli
3.	16 Kasım 1846	Öğlen 03:00	Ayasofya Mahallesi-Yahudi Hanesi	Kaza	14 saat
4.	9 Haziran 1848	Bilinmiyor	Katib Muslihiddin Mahallesi-Müslüman Hanesi	Kaza	Kısa süreli
5.	13 Aralık 1848	Akşam 09:00	Tahtakale-Ekmekçi Fırını	Kaza	6 saat
6.	12 Eylül 1849	Bilinmiyor	Malta Mahallesi-Müstemen Hanesi	Kaza	Kısa Süreli
7.	1 Kasım 1849	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Kaza	6 saat
8.	8 Mart 1854	Gece 03:00	Arablar Çarşısı-Mumcu Dükkanı	Kaza	Kısa Süreli
9.	7 Nisan 1854	Gece 09:00	Fındık Mahallesi- Aşçı Dükkanı	Kaza	Kısa Süreli
10.	30 Haziran 1854	Gece 05:00	Yalı Kapısı-Yapağı Mağazası	Kaza	Kısa Süreli
11.	13 Temmuz 1856	Gece 01:00	Frenk (Cedid) Mahallesi-Bazergan Hanı	Kaza-Patlama	Uzun Süreli
12.	21 Ocak 1857	Gece 02:00	Emtia Gümrüğü Karşısı-Lokanta	Kaza	Kısa Süreli
13.	12 Mart 1857	Akşam 06:30	Un Kapanı-Bakkal Dükkanı	Kaza	14 saat
14.	17 Temmuz 1857	Gece 02:00	Mezeciler Çarşısı-Lokanta	Kaza	Bilinmiyor

1839-1857 yılları arasında tespit ettiğimiz 14 yangının ortak özellikleri mevcuttu ve bu özellikler Selanik yangınlarının genel karakteristiğini ortaya koymaktaydı. Büyük 1856 yangını hariç tutulduğunda, diğer yangınların hepsi kaza sonucu meydana gelmiş, çeşitli sebeplerle etrafına sirayet ederek büyümüştü. Aslında 1856 yangınının başlangıç sebebi de diğerleriyle aynıydı, fakat tam yangın kontrol altına alınacağı sırada, ateşin, yüklü miktarda barutun gizlendiği müstemen Schilizz'in mahzenine ulaşması ile büyük bir patlama yaşanmış ve yangın zaptedilemez bir hal almıştı.[1592] Bununla beraber, yangınların çoğunluğu geceleyin herkes uykudayken başlamıştı. Bu sebeple de fark edilip müdahale edilmesi zaman aldığından etrafa yayılması olağan bir durumdu. Devriye gezen birlikler ve nöbetçi askerlerin tespit ettiği

[1591] Tablonun hazırlanmasında perakende arşiv evrakından istifade edilmiştir. Yangınlar için sırasıyla bkz. BOA., İ.DH., 2/86; BOA., İ.DH., 23/1138; BOA., İ.DH., 130/6690; BOA., İ.DH., 184/10173; BOA., A.MKT., 134/47; BOA., A.MKT., 214/31; BOA., A.AMD., 12/68; BOA., İ.DH., 297/18738; BOA., İ.DH., 297/18762; BOA., İ.DH., 304/19276; BOA., HR.MKT., 156/75; BOA., MVL., 315/42; BOA., İ.MVL., 374/16436; BOA., İ.DH., 383/25304.

[1592] 1856 Selanik yangını tüm ayrıntıları ile tarafımızdan hazırlanan bir çalışmada ayrıca değerlendirilecektir.

yangınlar, saat kaç olursa olsun kule ve tabyalardan atılan toplarla bir anda şehre duyurulur[1593], sorumlu birliklerin ve ahalinin önlem alması ve yardıma koşması beklenirdi. Yangınlar genellikle ateş bulunan iş yerlerinden zuhur etmekteydi. Bir ütühanede veya bir lokantada unutulan kömür parçasından başlayan ateş, tüm çarşıya sirayet edebilmekteydi. Görsel 5.4'de yer alan haritada da görüldüğü üzere listelediğimiz 14 yangının bir iki tanesi hariç tamamı çarşı ve pazar yerlerinde, Yalı Kapısı ile Tahtakale arasına tesadüf eden bir mevkide başlamıştı.

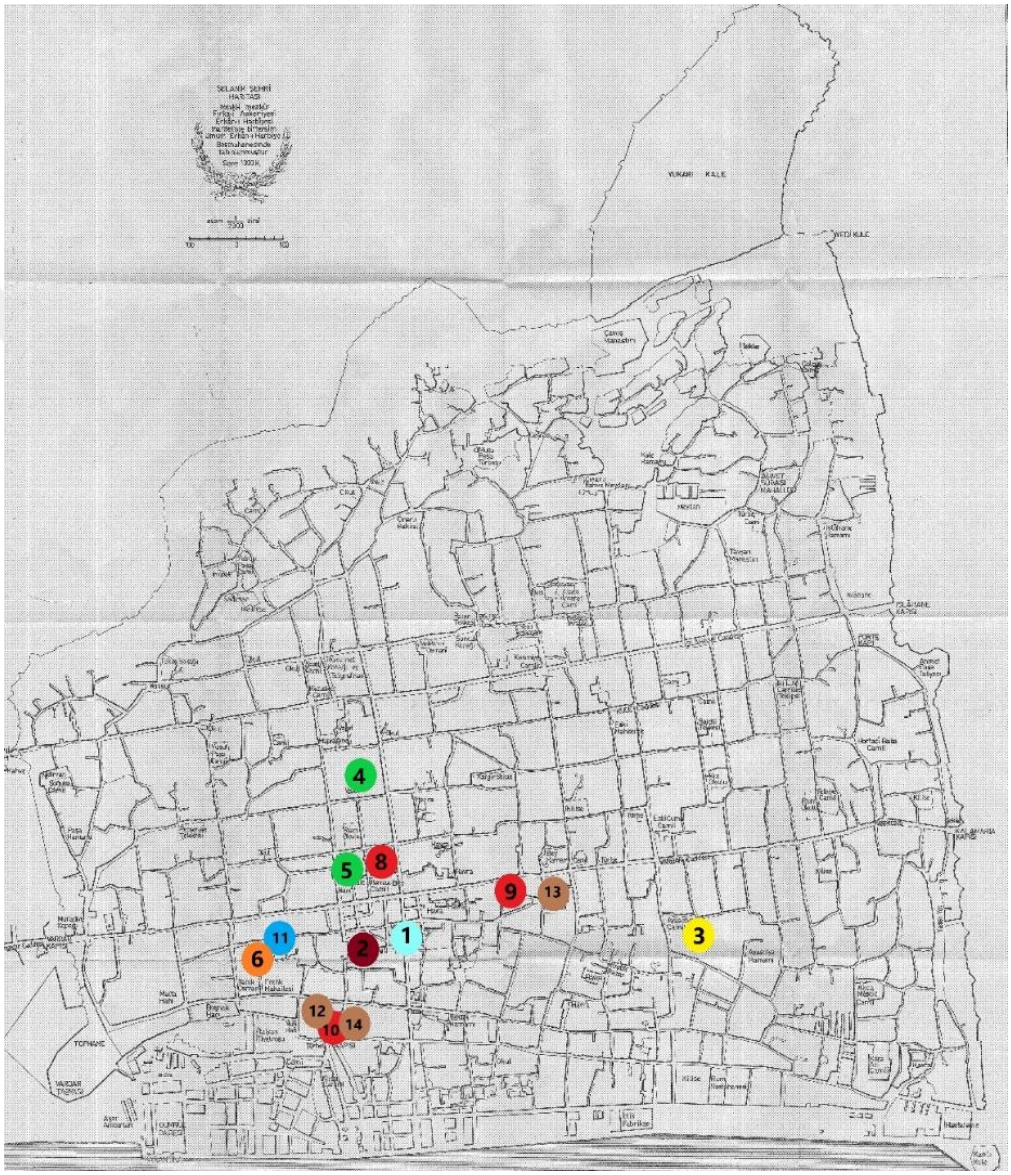

Görsel 5.4. 1839-1857 Döneminde Selanik'te Meydana Gelen Yangınların Başlangıç Mevkileri[1594]

Geceleyin buralarda kimsenin bulunmaması, çarşı sokaklarının dar, binaların ise ahşap olması küçük bir ateşin birkaç koldan yayılarak saatlerce süren bir yangına dönüşmesine sebep

[1593] Sa'adi Besalal a-Levi, 1839 yangını başladığında yangının iki top atışı ile şehre haber verildiğini anlatmaktadır. Rodrigue ve Abrevaya Stein, *A Jewish Voice from Ottoman Salonica*, s. 47.

[1594] Semavi Eyice tarafından (1981'de) yayımlanan bu harita üzerine, yangın başlangıç merkezleri tarafımızdan eklenmiştir. Haritadaki sayılar Tablo 36'da yer alan yangınların sıra numarasını göstermektedir. Aynı yıl içerisinde meydana gelen yangınlar aynı renkle gösterilmiştir.

olmaktaydı. Bu dönemde en uzun yangınlar yaklaşık 14 saat sürmüştü. Orta vadede söndürülenler 6 saat sürmüş, yangınların çoğu ise kollara ayrılmadan, başladığı noktanın etrafını tahrip ettiği sırada kısa sürede kontrol altına alınabilmişti. Uzun süreli yangınlar genellikle başlangıç merkezleri olan Büyük Çarşı'yı kasıp kavurmakta, çarşı ve yanı başındaki Yahudi mahallelerini çevreleyen sur duvarlarına kadar ulaşmaktaydı. Bu anlamda Selanik yangınlarından, daha çok Yahudi haneleri etkilenmekte ve bilhassa şehrin yukarısında bulunan Müslüman mahalleleri hasar görmemekteydi. Ancak hemen her yangında büyük yaralar alan çarşılar sebebiyle, yangının ekonomik hayatta yarattığı tahribat tüm Selaniklilere tesir etmekteydi.

5.2.2. Yangınların Sebepleri ve Şehrin Önlemleri

Ele aldığımız dönemde meydana gelen yangınların tamamı kaza sonucu çıkmıştı. Nitekim ısınma, aydınlatma ve ev işleri ile zanaatkarların üretiminde ateşten istifade edildiği bir dönemde, bu tür yangınların vuku bulması doğaldı. Ancak Selanik'te doğal olmayan şey kazayla ortaya çıkan bazı yangınların saatler sürerek felakete dönüşmesiydi. Bu anlamda ilk akla gelen husus, yangına müdahalede hem şehir idaresinin hem de cemaatlerin yetersiz kalması olsa da yangınların büyük bir alana yayılmasının farklı iki temel sebebi vardı.

Herşeyden önce yangınlara su ile etkili bir müdahale, dönemin şartları gereğince mümkün değildi. Şehir içerisinde baştan başa uzanan su yolları ve farklı mevkilerde çeşmeler olsa da buradan akan su, yangınlara müdahale edilebilecek miktarlarda değildi. Bu anlamda yangınların felakete dönüşmesindeki bu iki temel sebep ateşin söndürülememesi ile ilgili değil, ateşin hızlı yayılması ile ilgiliydi. Tespit edilen 9 büyük yangın içerisinde 7'sinin etrafına sirayet ederek kontrolden çıkmasında temel sebep olarak rüzgarın/fırtınanın şiddeti, yangının şiddetli rüzgara tesadüf etmesi gibi gerekçeler sıralanmıştı.[1595] Gerçekten de Büyük Olympos dağının eteklerinden ovayı süpürerek şehre doğru esen rüzgarıyla meşhur olan Selanik'te, rüzgarın etkisi çok önemliydi ve bu rüzgara şehirliler isim bile vermişti: Vardar.[1596] Şiddetli rüzgarla ateşin etkisi hızlanmakta, yangın nerede başlarsa başlasın kuzeydoğudan güneybatıya esen rüzgarla ateş şehrin güneyindeki Yahudi mahallelerine yönelmekteydi. Örneğin 1846 yılında Ayasofya mahallesinde Esper isimli bir Yahudi kadının evinde başlayan yangın,

[1595] Bu yangınlar Tablo 36'da da gösterilen, 1840, 1846, 1848, 1849, 1854, 1856 ve 1857'de yaşanmıştı. BOA., İ.DH., 23/1138; BOA., İ.DH., 130/6690; BOA., İ.DH., 184/10173; BOA., A.AMD., 12/68; BOA., İ.DH., 304/19276; BOA., HR.MKT., 156/75; BOA., İ.MVL., 374/16436.
[1596] Vacalopoulos, *History of Thessaloniki*, s. 105; Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 75.

rüzgarın etkisiyle altı farklı koldan etrafa dağılmış, nihayetinde tamamı Yahudilere ait 800-900 hane, 66 dükkan, 11 havra ve 8 meyhane küle dönmüştü.[1597]

Rüzgarla beraber söz konusu tesiri artıran ikinci temel sebep ise şehrin, özellikle de yangınların yaşandığı çarşı ve Yahudi mahallelerinin mimarî özellikleriydi. Yangınlara ilişkin raporlarda bu durum, çarşı ve mahalle sokaklarının darlığı, Yahudi hane ve dükkanlarının birbirine bitişik ve sık inşa edilmesi, bu binaların eski ve ahşap olması, çarşıların birbirinin ardı sıra devam etmesi ile aralarında boşluklar bulunmaması şeklinde sıralanmıştı. 1839 yılında Bedesten köşesindeki bir berber dükkanında kazayla çıkan yangının tüm çarşıyı ve Yahudi mahallerinini yakmasının sebebi buydu.[1598] Fakat, anlaşılan o ki yangınlarla yaşamaya alışan şehir sakinleri kısa süre içerisinde yanan yerleri benzer şekilde inşa ediyordu. Çünkü 1849, 1854, 1857'de meydana gelen yangınların sebepleri yine aynıydı ve benzer bölgeler tekrar tekrar yangın tarafından yok edilmişti. Şehrin bu bölgesinde arazi sorunları olduğu gibi toprak mülkiyetinin çoğu vakıflara ait olup, kalabalık Yahudi nüfusunun geniş bir sahada hem iş hem de yaşam alanlarını yeniden inşa etmesi mümkün değildi. Bu nedenle eski mekanlarda yeniden meskenler inşa ediliyordu. Nitekim Yahudilerin, yangına dayanıklı malzemeden, geniş ve korunaklı bir yaşam sahası oluşturabilecek düzeyde ekonomik güçleri de yoktu. Sonuç olarak, yangınlara maruz kalmak Yahudi mahallelerinin çaresizliğiydi.

Peki sık sık yangın çıkan ve çeşitli sebeplerle geniş alanlara yayılan Selanik'te bu hususta hiçbir önlem alınmamakta mıydı? Arşiv evrakına dayanmayan çalışmalarda, bu sorunun cevabı kolayca verilebilmekte ve şehir idaresi ile sakinleri itham edilmektedir. Ancak döneme ait kaynaklar, Selanik'te yangınlar karşısında bazı önlemler alındığını ve önemli bir gayret gösterildiğini ortaya koymaktadır. Söz konusu gayretler üç kategoride ele alınabilir: Birincisi yangın çıkmaması için alınan önlemler, ikincisi başlayan yangınların şehre yayılmasını önleyici tedbirler ve üçüncüsü yangınlara etkili müdahaleyi mümkün kılan hazırlıklar.

19. yüzyılın ilk yarısında, şehirde kaza eseri çıkan yangınlar hayatın doğal akışının sonuçlarındandı. Ancak bunlar haricinde yangına sebep olabilecek bazı faaliyet ve mallar hakkında şehir idaresinin yasakları bulunurdu. Ahali ve esnaf da yangınların önlenmesi hususunda irade gösterirdi. Örneğin şehir içinde ve çarşılarda mumhane kurmak serbestse de buralarda sadece mum satılabilir, mum imaline izin verilmezdi. 1850 yılında çarşıda mumhane açan bir Yahudi söz konusu yasağa uymadığı için çarşıda bulunan sorumlular ve hurdacılar

[1597] BOA., İ.DH., 130/6690.
[1598] BOA., İ.DH., 2/86.

tarafından İstanbul'a kadar şikayet edilmişti.[1599] Öyle ki yangınların önlenmesi hususunda zamanla şehir esnafı ve ahalisi nezdinde bir farkındalık gelişmişti. Benzer bir farkındalık şehrin müstemen taifesinde de mevcuttu. 1848 yılında müstemen taifesi, tebası oldukları konsolosların da desteği ile şehir içindeki hanlara ait olan otlakhanelerin sur dışına çıkarılmasını ve yangın ihtimalinin ortadan kaldırılmasını talep etmişti[1600]. Zira meydana gelen yangınlarda, şehrin Rum, Yahudi ve Müslüman sakinleri gibi daimi misafiri olan müstemenlerin de emlak ve malları zarar görmekte, onlar da ekonomik olarak etkilenmekteydi. Müstemen ve konsolosların ısrarı sonucunda Selanik hancı esnafı otlakhaneleri yanlarındaki binalardan ayırmayı ve bir yangın çıkacak olursa etrafa sirayetini önlemeyi taahhüt etmişlerdi.[1601] Şehir içerisinde yangın konusunda risk teşkil eden diğer bir husus ipek fabrikaları idi. Ham ipeğin işlendiği ve mahalle aralarına dağılmış olan bu küçük işletmelerde daima ateş yakılırdı. 1842 yılında birçok çevre problemi yanında yangınlara sebep olarak gösterilen bu fabrikaların sur dışına taşınması için emir çıkmış ve şehir içindeki fabrikalar (istisnalar olsa da) şehir dışına nakledilmişti.[1602] 1854 yılında Frenk mahallesindeki ipek fabrikasını sur dışına taşımak için izin isteyen Ester isimli bir Yahudi kadın da fabrikasının yangına sebep olabileceğini ifade ederek talebinin onaylanmasını istemiş, yangın konusunda şehirlinin sahip olduğu farkındalığa örnek teşkil etmişti.[1603]

Yangın önlemleri kapsamında değerlendirilecek bir başka husus ise barut ticaretine getirilen yasak ve sınırlamalardı. 1856 yılında yaşanan yangın tam kontrol altına alındığı sırada, Schilizz bazerganın mahzeninde bulunan yüklü miktarda barutun patlaması ile hem can hem de mal kayıpları yaşanmıştı. Yaşanan kötü örnek devlet otoritelerinin barut yasağı konusunda yeni önlemler almasını zorunlu kılmıştı. Alınan yeni kararla artık ne yabancılar ne de Osmanlı tebaasından kimse istediği gibi barut getirip şehir içinde bulunduramayacaktı. Tüm vilayetlere de tebliğ edilen emre göre, şehir içinde ve dükkanlarda sadece av gibi maksatlarla barut bulundurulabilecek, bu çerçevede bir dükkanda beş okkadan fazla barut bulundurulması suç sayılacaktı. Ticarete konu olan barut, devletin belirlediği bir depoda tutulacak, ihtiyaç halinde taliplerine buradan dağıtılacaktı.[1604] Söz konusu emri bir an önce uygulamaya koyan Osmanlı Devleti, Selanik'te de elinde barut bulunan herkese uyarılar yapmış ve bedelini ödeyerek

[1599] BOA., C.BLD., 114/6578.
[1600] BOA., MVL., 60/15.
[1601] BOA., MVL., 60/15.
[1602] BOA., İ.MVL., 39/733. Kararın uygulanması için Selanik'e gönderilen emir hakkında bkz. IAM., 242, sayfa 15.
[1603] BOA., MVL., 145/20.
[1604] BOA., HR.MKT., 157/76. Tüm vilayetlere bu konuda gönderilen emir için bkz. BOA., HR.MKT., 156/75, Belge 3.

şehirdeki barutları toplamaya başlamıştı.[1605] Nitekim Selanik'te yaşanan patlama ve özellikle can kayıpları yönetim erkini önemli derecede etkilemiş, bir daha benzer hadiselerin yaşanmaması için çaba sarfedilmişti.

Selanik yangınlarının yayılma sebeplerinin rüzgar ve şehrin mimarî dokusu olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bu sebepler, şehir idaresi ve Osmanlı merkezî yönetiminin de farkında olduğu, hatta çözüm üretmeye çalıştığı meselelerdi. Yangının şehre yayılmasını önleyici tedbir ve çalışmalar olarak sınıflandırabileceğimiz bu konuda, sokakların darlığı, yapıların birbirine bitişik ve sık inşa edilmesi gibi temel problemler dikkat çekmekteydi. Yılların birikimiyle üst üste inşa edilen ve kendi içerisinde ahenk olarak tanımladığımız Selanik mahalleleri, yerleşik düzenin devamlılığı esasına bağlı olarak büyük çaplı düzenlemelere tabi tutulamamaktaydı. Ancak yaşanan her yangın, bir felaket olduğu gibi şehri daha sonra meydana gelebilecek yangınlara hazırlamak isteyen yöneticiler için de bir fırsattı. Bu konuda şehrin mülkî amirlerinin verdiği bilgilerle yetinmeyen merkezî yönetim, farklı kanallardan Selanik yangınlarının esas sebeplerini öğrenmeye de gayret ederdi. Örneğin 1848 yangını hakkında bilgi veren Vali Yakub Paşa'nın raporuna rağmen, Padişaha sunulan sadaret arzında valinin ulaştırdığı bilgilerle yetinilmeyerek alınan farklı istihbaratlara göre yangının esas sebebinin sokakların sıklığı olduğu ifade edilmişti. Verilen emirle valinin bu konunun üzerine gitmesi istenmişti.[1606]

Selanik sokaklarının genişletilmesi ve yangınların etkisinin azaltılması konusundaki çalışmalar 1846 yangınından sonra başlamıştı. Yahudi mahallelerinin büyük bir tahribata uğradığı bu yangından sonra, konu Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş ve alınan kararla Selanik'e mühendishaneden bir memur gönderilmesi, yanan yerlerin inşaattan önce mühendis marifetiyle haritalandırılması istenmişti. İzmir ve Edirne'de uygulandığı gibi, yanan yerlerin ve bilhassa sokakların geniş yapılması, asla dar bırakılmaması emredilmişti.[1607] 1854 yangını sonrasında da özellikle büyük hasar alan İştira Bölgesi ve sur içinde söz konusu nizamnamenin tatbik edilmesine dikkat edilmişti. Nizamnameye göre büyük caddelerin 10, küçük caddelerin 8 ve sokakların 6 ziradan dar olmaması gerekmekteydi. Bizzat vali ve Selanik meclisi azalarının katıldığı uygulamalarda mühendislerin yönlendirilmesiyle yanan bölgelerde şeritler çekilmiş ve esnafa yeni dükkanların bu şeritleri asla aşmaması, sokağa taşmaması gerektiği belirtilmişti. Ancak devletin bu hususta ortaya koyduğu iradenin en büyük muhalifleri yine yangınzedelerdi. *"Vuku bulan harikde ashab-ı emlak ve ehl-i tüccarın cümlecek ne gune yanub yakıldığımız ve ne vechile girifdar-ı ızdırab olduğumuz bedihi bulunduğu halde…"* şeklinde başlayan

[1605] BOA., HR.MKT., 156/75, Belge 1.
[1606] BOA., İ.DH., 184/10173.
[1607] BOA., İ.MVL., 86/1740.

arzlarında, şimdi de dükkanlarından önemli miktardaki bir alanı sokağa terk etmek zorunda kaldıklarını belirten İştira sakinleri, mahallî yönetimi İstanbul'a şikayet etmişti.[1608] Gerçekten de yeni ebniye nizamnamesi yerleşik düzeni ortadan kaldıran, bu anlamda hem esnaf hem de sıradan insanların hayatına olumsuz tesirler bırakan kurallar içermekteydi. Selanik'te ebniye nizamnamesine bir de kale nizamına göre sur dibine bina inşa etme yasağı eklenmişti.[1609] Örneğin hemen Tophane tabyasının iç kısmında yer alan Tophane Yahudi mahallesinin önemli bir kısmının, söz konusu şartlara göre yeniden inşa edilmesi yasaklanmakta, yüzlerce insan evini terk etmek zorunda kalmaktaydı.[1610]

Karşılaşılan muhalefet ve tüm sorunlara rağmen devlet otoritesi şehrin bu eski haline çözüm bulmakta kararlıydı. 1856 yılında yaşanan büyük yangın sonrasında bu hususta daha önemli adımlar atılmıştı. Yeniden inşa edilecek yerlerin denetimi ve planlanması için geçici süreyle Selanik'e özel bir memur tayin edilmişti. Bazı evrakta "harik katibi" olarak ifade edilen bu yetkili, kendi imzasında "Selanik Harik Memuru" sıfatını kullanmayı tercih eden ve aylık 300 kuruş maaş alan Mehmed Said Efendi'ydi.[1611] Mehmed Said Efendi, hem yangın sonrasında gerçekleştirilecek işlemlerin takibinden sorumlu hem de yeni yangınların önlenmesi için tedbirler almakla görevliydi. Nitekim 1857 yılı başında yaşanan yangını da kendi mühür ve imzasıyla bizzat İstanbul'a rapor etmişti.[1612] Harik memurunun çalışmaları ile yanan yerlerin yeniden inşa edilmesinde daha kurallı bir yöntem izlenmeye başlanmıştı. Bu durum hem devlet otoritesini hem de şehir sakinlerini daimi bir çıkmaza sürüklemekteydi. Sur içinde bulunan mahallelerde birçok evden alınan arsalar ile 8-12 arşın genişliğinde yollar oluşturulmuş, bazı evlerin inşasına izin verilmese de bu önemli bir sorun yaratmamıştı. Şehrin bu bölgesindeki inşaatlar, arsaların vakıf mülkü olması ve ev sahiplerinin vakıflara kira bedeli ödedikleri gerekçesiyle olabildiğince hızlı gerçekleştirilmiş, vakıfların maddi kayıp yaşaması önlenmeye çalışılmıştı. Ancak sur duvarları ve sahil şeridiyle çevrili olup sınırlı bir alandan oluşan İştira bölgesinde, esnaf, tüccar ve mal sahipleri ile devletin menfaatleri büyük bir çatışma içerisindeydi.[1613] Bu durum inşaatları oldukça geciktirmişti. Kale nizamına kesinlikle aykırı bulunan bir iş yeri bloğunda mağazaları olan ünlü Yahudi tüccar Salomon Fernandez, binasına yeniden inşa izni alabilmek için Bâb-ı Âli'ye müracaatta bulunmuştu. [1614] Avusturya tebasından

[1608] BOA., MVL., 158/100.
[1609] Öyle ki yeni inşaatlar için hem mühendishaneden hem de Tophâne-i Âmire'den memurlar gönderilmekteydi. BOA., A.MKT.MHM., 9/41.
[1610] Hanelerin bulunduğu arsalar Gazi Hüseyin Bey vakfına ait olduğundan yaşanan mağduriyet bir kat daha artmaktaydı. BOA., C.AS., 1165/51853.
[1611] BOA., A.AMD., 86/25.
[1612] BOA., MVL., 315/42, Belge 4.
[1613] BOA., İ.MVL., 426/18699.
[1614] BOA., MVL., 315/42.

olan Fernandez gibi yabancı tabiyetine girmiş olan Selanikli tüccarlar, menfaatlerini koruyabilmek için konsoloslar marifetiyle İstanbul'daki yabancı devlet elçilerini de harekete geçirmiş[1615], Selanik'teki mülkiyet meselesi yeniden gündeme gelerek çözüm bulunmaya çalışılmıştı.[1616] Bu çerçevede binasını kârgir olarak inşa edenlere ve kale nizamına aykırı olmayan yerlere izin verilse de sur duvarlarına yakın yerlerde gerektiğinde yıkılabilecek ahşap yapılar zorunlu tutulmuş, esnafın kat çıkma talebine de olumsuz bakılmıştı. İnşası yasaklanan yerlerin kamulaştırılması da düşünülmüş, fakat hazineye büyük bir yük getireceğinden mümkün olamamıştı.[1617] Devlet, kuralları esnettiği takdirde askerî gerekçeler ve yangın konusundaki politikaya aykırı davranmış oluyor, kuralları sıkı sıkıya uyguladığı takdirde ise bölge sakinlerinin işine ket vurmuş, şehir ekonomisine zarar vermiş oluyordu. Bu nedenle sur içinde nizamamelere uygun davranılmışsa da ekonomik kaygıların ön plana çıktığı İştira bölgesinde kurallar esnetilmek zorunda kalmıştı.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki tarihlere ait örneklerle desteklediğimiz yangın önlemleri ve tedbirlerine nazaran, yangınlara müdahale edebilmek için Selanik'te yapılan hazırlıkları daha eski tarihlere götürmek mümkündür. Tanzimat öncesine ait olan şehrin altı aylık masraf kayıtları bu konuda bazı olguları ortaya koymaktadır. Burada, şehir idaresi ve sosyo-ekonomik düzeni içerisinde cemaatlerin üstlendiği, daha doğrusu Osmanlı Devleti'nin cemaatlere tevdi ettiği hak, sorumluluk ve izinler önemli bir araştırma sorusu olarak incelenmeyi beklemektedir. Fakat, ilerleyen sayfalarda çevre konusunda temas edileceği üzere, yangınlar hususunda da Osmanlı yönetiminin şehirdeki cemaatlere, millet sistemi içerisinde bazı yetkiler verdiği, cemaat mensupları ile cemaatin yaşadığı mahallelerin idaresinde, cemaat liderlerinin önemli görevler ifa ettiği görülmektedir. Farklı tarihlere ait birçok masraf defterinde, devletin Yahudi ve Rum cemaati liderlerine yangın kapsamında bazı ödemeler yaptığı görülmüştür. Yangınlarda kullanılan az sayıda teçhizattan birisi olan tulumbaların tamirine ilişkin bu ödeme kayıtları, cemaatlerin Selanik'te yangın için kullanılan tulumbaların tamirinden sorumlu olduğunu göstermektedir.[1618] Şehir yönetiminde cemaatlerin üstlendiği diğer bazı sorumluluklarla (çörçöp subaşısı ve saraydar tayin etme gibi) birlikte sıralanan tulumba tamiri için de ödeme yapılması cemaatlerin bu işle düzenli bir şekilde ilgilendiğini ortaya koymaktadır. Bu bilgi, cemaatlerin yangınlar için bir miktar tulumbayı hazır bulundurmakla mükellef olduğuna işaret etmektedir. Hem Yahudi hem de Rum cemaatine ayrı

[1615] Bkz. BOA., HR.MKT., 235/92; BOA., HR.MKT., 237/90; BOA., HR.MKT., 238/81.
[1616] BOA., MVL., 315/42.
[1617] BOA., İ.MVL., 426/18699.
[1618] Cemaatlere ödenen tulumba tamir masraflarının 1825-1837 tarihleri arasındaki farklı yıllara ait kayıtları için bkz. IAM., 216, sayfa 28, 133; IAM., 220, sayfa 37; IAM., 223, sayfa 10, 54; IAM., 233, sayfa 158.

ayrı, yeri geldiğinde yüklü miktarda yeri geldiğinde ise cüzî miktarlarda yapılan bu ödemeler, şehir idaresindeki yetki ve sorumluluğun cemaatlerle paylaşıldığını, ancak finansmanın devlet tarafından sağlandığını ortaya koymaktadır.

Cemaatlerin tulumbalar konusunda üstlendiği rol, akla bu tulumbaların idaresinden sorumlu birlikler oluşturulmuş olabileceğini de getirmektedir. Nitekim Tanzimat'ın ilk yılına ait bir şehir masraf defteri bu konuya netlik kazandırmıştır. Eski idarî düzeninin son masraf hesabı olduğu anlaşılan 1839 yılına ait bu kayıtlar arasında "*usul-ı cedid üzere müretteb tulumbacı neferatının saliyeleri*" bulunmaktadır. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz, cematlerin yangın konusunda bazı sorumlulukları bulunduğu bahsine açıklık getiren bu kayda göre, 1839 yılı içerisinde Selanik'te iki ayrı tulumbacı birliği tertip edilmişti. Belki de bu tarihten önce de cemaatlerin kendi içlerinde tulumbacı birlikleri bulunmaktaydı. 1839'da kurulan 100'er kişilik birliklerin birincisi Rumlardan, ikincisi ise Yahudilerden oluşmakta, yıllık maaşları 18.600 kuruşa tekabül etmekteydi. Yangın riskine karşı belirlenen karakollarda nöbet tuttukları belirtilen tulumbacı birlikleri için aydınlatma ve ısınma masrafları da karşılanmaktaydı. Aynı yıl, 2.400 kuruşa ulaşan tulumba masrafı da yapılmış, ya eski tulumbaların donanımlı bir hale getirilmesi için tamiri ya da yenilerinin imali sağlanmıştı.[1619] İlerleyen tarihlere ait masraf kayıtlarında ayrıntılarına ulaşabildiğimiz bu birliklerin maaşları yıllık olarak, senede bir kez cemaat yönetimlerine ödeniyor, birliklerin teşkili ve yangınlara müdahalesinden cemaatler sorumlu oluyordu. Her iki birlikte de 5 nefer usta tulumbacı başkanlığında 95'er nefer tulumbacı bulunmaktaydı ve 9.300 kuruşluk maaşları yıl sonlarında ödenmekteydi.[1620] Belkide şehrin ilk düzenli itfaiye birlikleri olan bu tulumbacılara büyük yangınlardan sonra bahşişlerde de dağıtılırdı.[1621] Selanik tarihçisi Vacalopoulos, bilhassa Yahudi tulumbacıların "*yangın var*" diye bağırarak şehir sokaklarında koşuşturmalarının şehir sakinlerinin hafızasına kazınmış bir anı olarak anlatmıştır.[1622]

Selanik yangınlarında Rum ve Yahudilerin teşkilatlı bir şekilde müdahaleye dahil olduğu açıktı. Peki bu durum şehrin Müslüman sakinleri için de geçerli miydi? Şehirde vali ve maiyeti tarafından temsil edilen Müslüman ahalinin böyle bir örgütlü yapıya sahip olmadığı açıktı. Ancak meydana gelen yangınlara müdahale de önemli bir rol oynayan topçu birlikleri ve sair askerî gruplar zaten Müslümanlardan müteşekkildi ve bu gruplar yangınlarla ortak mücadelede Müslümanları temsil etmekteydi.

[1619] IAM., 242, sayfa 38.
[1620] Örneğin 1842 yılı Rum tulumbacıları maaşları Kanun-ı Sani ayında, Yahudi maaşları ise Şubat ayında ödenmişti. Bkz. BOA., ML.MSF.d., 3489; BOA., ML.MSF.d., 3688.
[1621] 1857 yılı yangınından sonra tulumbacılara bahşiş dağıtılmıştı. BOA., İ.DH., 390/25810.
[1622] Vacalopoulos, *History of Thessaloniki,* s. 105.

Yangınlara müdahalede insan gücünü örgütlediği anlaşılan şehir yönetiminin teçhizat konusunda yapmış olduğu hazırlıklar, bu kapsamdaki tedbirlerin ikinci basamağını oluşturmaktaydı. Ancak herşeyden önce belirtilmesi gereken husus, Selanik'te yangınların bastırılması için su ile söndürmeden çok, ateşin etrafını kuşatmayı amaçlayan yıkma taktiğinin kullanıldığıydı. Bu nedenle şehirdeki tulumbaların sayısı, yönetimin yangına hazırlıklı olup olmadığının sınanması için yeterli bir unsur değildi. İleri de örneklerle temas edileceği üzere, söndürmekten ziyade yıkarak ateşin sirayetini önlemeye çalışan yangın birlikleri, tulumbalardan ziyade balta, kazma ve çengel gibi basit araçlar kullanmaktaydı. Örneğin Paşakapısı'nda daima beylik tulumbalar hazır bulunduğu gibi, giriş kapısının içerisinde de "harik baltaları" asılı bekletilmekteydi.[1623]

Yangına müdahalede tek araç olmayan tulumbalar yine de daima hazır bulundurulmaya çalışılır ve sürekli tamir ettirilirdi. Özelikle makarr-ı vilayet olan Paşakapısı'nın yangından muhafazası için beylik tulumbalar sık sık tamir edilir[1624], idareye ait binanın değişmesi halinde tulumbalar oraya nakledilirdi. 1842 yılında Ömer Paşa'nın oturduğu müşir konağında beylik tulumbalar bulunmaktaydı.[1625] Aynı yıl şehirdeki eski tulumbalar yenilenmiş, İstanbul'dan yeni hortumlar getirtildiği gibi, Selanik'te de birtakım tulumba parçaları imal edilmişti.[1626] Bununla beraber çarşının belirli yerlerinde de harik tulumbaları için kiralanan odada tulumbalar bekletilmekteydi.[1627] Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tahtakale'de bulunan Han-ı Kebir içerisinde de bir oda, tulumbaların bekletildiği, yanındaki oda ise tulumbacıların ikamet ettiği odaydı.[1628] Eskiden beri Vardar Kalesi içerisinde ve Kala-i Bâlâ'da da bir yangın tulumbası bulunurdu.[1629] 1847 yılında Kelemeriye Kulesi içerisine de bir tulumba konulmuştu.[1630]

İngiltere'nin Selanik Konsolosu, 1846 yangını sırasındaki davranışları nedeniyle, tulumbayı "Frenk makinesi" olarak küçümseyen Vali Yakub Paşa'yı yangını seyretmekle yetinen bir zalim olarak tanımlamıştı.[1631] Halbuki, konsolosun oryantalist zihninde yaşattığı Doğulu yönetici karakterinin bir yansıması olan Yakub Paşa, yangının hemen ertesinde özel bir komisyon kurarak açıkta kalan Yahudilerin han ve evlere yerleştirilmesiyle uğraşmış, binlerce

---

[1623] 1851'de Paşakapısı'ndaki mapusaneden firar eden mahkumlar dış kapıda asılı olan harik baltalarını alarak önlerine geleni yaralamışlardı. BOA., İ.MVL., 222/7495, Belge 5.
[1624] Örnekler için bkz. BOA., ML.MSF.d., 1206, sayfa 17; 21
[1625] BOA., ML.MSF.d., 1206, Sayfa 5.
[1626] BOA., ML.MSF.d., 4102, sayfa 3; BOA., ML.MSF.d., 4436, sayfa 5; BOA., ML.MSF.d., 4216, sayfa 39.
[1627] 1854 ve 1858 yıllarında harik tulumbaları odasına ödenen kiralar için bkz. BOA., ML.MSF.d., 10775; BOA., ML.MSF.d., 14228.
[1628] IAM. vakıf defteri num. 14, kapak iç sayfasında yer alan not.
[1629] Bkz. 1830 Yılı Mühimmat Listesi, BOA., D.KKL.d., 33101.
[1630] BOA., C.AS., 871/37359.
[1631] Konsolos raporlarından aktaran: Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 193.

yangınzedenin üç günlük kömür ve ekmek ihtiyacını bizzat karşılamıştı.[1632] Konsolosun burada göremediği şey, büyük Selanik yangınlarında tulumbanın etkisizliği ve farklı tekniklerin kullanılmasıydı. Ayrıca, Konsolos, cemaat yönetimleri ile birlikte tesis edilen işbirlikçi birlikte yaşama uygulamalarının da farkında değil gibiydi.

5.2.3. Yangına Müdahale

19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'te yangın konusunda ortaya konan gayret ve çabalar yukarıda izah edilmiştir. Söz konusu çabaların fiiliyatta da mümkün kılındığına örnek teşkil eden birkaç olayla ayrıntılandırılması önemlidir. Bu iş için 1839 büyük yangını erken bir tarih olarak anlamlı bir örnek teşkil etmektedir. 10 Eylül 1839'da gece 01.00 sularında Bedesten yakınlarında başlayan, çarşıların eski ve ahşap olması nedeniyle 10-12 koldan hızla yayılarak ertesi gün saat 03.00'a kadar 14 saat devam eden yangında şehir çok büyük yara almıştı. Yangının haber alınması ile dönemin mülkî amiri olan Kaymakam İzzet Paşa öncülüğünde geniş bir grup yangına müdahale etmişti. Müdahaleyi gerçekleştirenler içerisinde İzzet Paşa'nın kapı halkı yani maiyetindeki memurlar, şehrin önde gelenleri (vücuh-ı belde), şehirde bulunan Redif Alayı Miralayı Ali Bey ve redif askerleri, Topçu Binbaşısı Musa Ağa ve maiyetindeki şehir topçuları, Evlâd-ı Fâtihân Bölükbaşısı Mustafa Ağa ve maiyeti, İskele'de bulunan gemilerdeki 50-60 kişilik marangoz grubu, şehirde çalışan dülger, rençber ve hamallar, ahaliden güçlü kuvvetli olanlar bulunmaktaydı. Yangının bastırılması için tulumba, çengel ve baltalar kullanılmış topyekün bir mücadele sergilenmişti.[1633] Nihayetinde Yahudi mahalellerinin yarısı, Frenk mahallesi ve Büyük Çarşı'nın önemli bir bölümü tamamen yanmıştı. Buna göre çarşıda 295 mahzen ve 770 dükkan, 1 cami, 4 mescit, 3 türbe, 2 sebil ve 1 zaptiye karakolu yanmıştı. Yahudilerin Tophane, Yeniavlu, Külhan, Salhane, Ets Haim, Bedaron, Baru ve Frenk mahallelerinde toplam 1.684 oda ve 143 avlu ile 13 havrası yok olmuştu. Etrafta bulunan Rum yerleşmelerinden 31 hane ve 1 kilise yanarken, Frenk mahallesinde konsoloslar ve tebaalarına ait 22 konak, 18 mahzen ve 1 Katolik kilisesi küle dönmüştü.[1634]

Yangının şiddeti ve bunca büyük hasar karşısında yangına müdahale edenlerin tek yapabildiği ateşin etrafında bulunan binaları yıkarak ilerlemesini durdurmaktı ve bu işe yarıyordu. 13 adet havra yandığı sırada ünlü Aragon sinagogu, etrafındaki binaların yıkılması

[1632] BOA., İ.DH., 130/6690.
[1633] Yangına müdahale edenler Selanik Kadısı Ahmed Ragıb Efendi'nin ilamında zikredilmektedir. BOA., İ.DH., 2/86, Belge 3.
[1634] Yangında yok olan yerlerin listesi için bkz. BOA., İ.DH., 2/86, Belge 2. Bu listeden hareketle bütüncül bir çalışma tarafımızdan planlanmıştır.

ile kurtarılmıştı.[1635] Yangına müdahale edenler içerisinde kas gücü ve ahşap işiyle meşgul olanların fazlalığı da bu açıdan anlamlıydı.

1854 yılında meydana gelen ilk yangında da, ateş etrafının yıkılması ile kontrol altına alınmıştı. Yangın başlar başlamaz şehirdeki topçu birliğinin zabit ve neferleri yetişmiş ateşin başladığı mumcu dükkanının etrafındaki dükkanlar hızla yıkılarak, 4 dükkan haricinde bir yerin zarar görmesi önlenmişti.[1636] Yangına müdahale konusunda dikkat çeken bir husus tulumbacı birliklerinin varlığına rağmen, başta topçular olmak üzere şehirdeki askerî birliklerin sunduğu destekti. Aynı yıl Nisan ayında Fındık Mahallesindeki Kalkandelenli aşçı Pander'in dükkanında çıkan yangına yine hemen topçu birlikleri yetişmiş, etrafındaki 13 dükkan, 4 menzil ve 2 havra yıkılarak hasarın büyümesine mani olunmuştu.[1637] Buna benzer şekilde çoğaltılabilecek örneklere göre Selanik'teki yangınlarda su dolayısıyla tulumba kullanımı pek revaçta değildi. Bunları etkin bir şekilde kullanmaya yetecek su da şehrin her yerinde bulunmamaktaydı. Tulumbalar daha çok, korunması gereken yüksek güvenlikli binalar önünde bekletilmekte (Paşakapısı, Rum Metropolidi Konağı v.b.[1638]), su ile bastırılamayacak olan ateşin en azından buralara yaklaşması önlenmeye çalışılmaktaydı. Nitekim daha önceki bölümlerde anlatıldığı üzere şehrin tarihinde "Yanık Bâb-ı Âli", "Yanık Mahkeme" ile "Yanık Manastır"ın izleri ve hatırası hala canlıydı.

5.2.4. Yangından Sonra

Şehir idaresi ve Osmanlı Devleti yöneticilerinin sorumluluk ve görevi yangınların bastırılmasından sonra da devam etmekteydi. Bilhassa 1839, 1846, 1854 ve 1857 yılındaki büyük yangınlardan sonra yangınzedelerin acil ihtiyaçlarının giderilmesi, yeniden iskanları ve uzun vadeli ekonomik problemlerinin halledilmesi için girişimler yapılmıştı.

1839 yangını, Sultan Abdülmecid'in cülusunun ilk yılında karşı kaşıya kaldığı olağanüstü bir felaketti. Bu yüzden genç padişahın söz konusu yangın karşısındaki tutumu önemli olmakla birlikte ilerleyen yıllar için de bir örnek teşkil etmiştir. Yangında harap olan mahaller hakkında ayrıntılı bir defter Sultan Abdülmecid'e sunulmuş, yangınzedelerin ilk etapta uygun yerlere yerleştirilmesi ve mümkün olduğu kadar yardımın Selanik idarecilerince yapılması için Selanik'e emir gönderilmişti.[1639] Yangında yaşanan tahribatı İstanbul'daki yetkililere anlatmak için bizzat yola çıkan Gavril isimli Yahudi bazergan, gerekli birimlerle

---

[1635] Bu hadise Sa'adi Besalal a-Levi tarafından hatıratında anlatılmaktadır. Rodrigue ve Abrevaya Stein, *A Jewish Voice from Ottoman Salonica*, s. 47.
[1636] BOA., İ.DH., 297/18738, Belge 1.
[1637] BOA., İ.DH., 297/18762, Belge 1.
[1638] Konsolos raporundan aktaran: Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, s. 193.
[1639] BOA., BEOAYN.d., 247, sayfa 42.

görüşmüş, akabinde de kendisi ve onun gibi tüccarın yangından kayanaklanan sorunlarının çözümü için destek olunması hususunda Selanik'e ikinci bir emir verilmişti.[1640] 1839 yangınında maddi ve manevi kayıpları oldukça fazla olan Rum ve Yahudi cemaatleri, yardım talep eden arzuhalleri Selanik Kadısı'nın ilamı ile İstanbul'a arz ederken, İstanbul'da bulunan Rum Patriği ve Yahudi Hahambaşısı da benzer talepleri Bâb-ı Âli ve saraya bizzat iletmişti. Bilhassa, yangınlar nedeniyle ekonomik çöküntü içerisine giren Yahudi cemaati, ödemekle yükümlü oldukları bazı vergilerin belirli süre veya tamamen kaldırılmasını istemişlerdi. Yapılan değerlendirmelerde Yahudi cemaatinin kendi tüketimi için ürettikleri müskirattan alınan yıllık 20.000 kuruştan fazla zecriye resminin kaldırılabileceğine karar verilmiş ve yangından dolayı "*Padişahın merhametine nail olan*" Selanik Yahudilerinin 1839 itibariyle zecriye resminden muaf tutulmaları emredilmişti.[1641] Bu anlamda bir nebze de olsa, ekonomik olarak Yahudi cemaati rahatlatılmıştı. Cemaatin üzerinde bulunan diğer bazı malî mükellefiyetler de gerek Selanik valisi gerekse muhassıllık meclisinin aracılığıyla kaldırılmaya çalışılmıştı. Kasım 1839'da Vali Mehmed Hasib Paşa, yangında perişan olan Selaniklilerin tam bu sırada Tersane-i Âmire için toplanmakta olan kalyoncu bedeliyesini (ki nefs-i Selanik'e düşen hisse 84.000 kuruştu) ödeyecek durumda olmadıklarını beyan ederek bu meblağın İstanbul tarafından affını talep etmişti.[1642] 1840 yılı sonunda ise bu sefer Selanik muhassıllık meclisinin İstanbul'a bildirdiğine göre, şehirdeki Yahudilerin büyük kesiminin cizye türlerinde değişim olmuş, ala seviyesindekiler evsata, evsat olanlar ise edna seviyesindekilerle aynı ekonomik duruma gerilemişti. Bu nedenle ödenmesi gereken cizye vergisi, mükellefler tarafından bir türlü karşılanamamaktaydı. Meclis, bu hale bizzat çareler üretmeye çalışsa da ödenemeyen vergilerin merkezî yönetim tarafından affedilmesinden başka çare görünmemekteydi.[1643] Bahse konu iki ayrı vergi affının sonucunu bilmesek de 1840 itibariyle sıkı bir malî disiplin kurmaya çalışan Osmanlı merkezî otoritesinin vergi affına sıcak bakmadığı tahmin edilebilir. Nitekim 1839 yılında alacağı zecriye resminden vazgeçen devlet, yapılacak yardım ve vergi muafiyetlerinde "*mahl-i şirâze-i memleket*"[1644] yaratmamak, yani Selanik'te dengelerin bozulmamasını esas olarak tanımlamıştı.

Rumeli'nin iskelesi ve bu anlamda kapısı kabul edilen Selanik'in ve Selanik ekonomisinin atar damarı mahiyetindeki Yahudi cemaatinin bir an önce eski haline dönmesi şüphesiz komşu şehirlerin de menfaatineydi. Devlet merkezinden gönderilen yardımlar

[1640] BOA., BEOAYN.d., 247, sayfa 152.
[1641] BOA., BEOAYN.d., 249, sayfa 106-107.
[1642] BOA., C.DH., 242/12053.
[1643] BOA., C.ML., 57/2603.
[1644] BOA., BEOAYN.d., 249, sayfa 106.

yanında, yangınlar sebebiyle Selanik'e komşu şehirlerden de destek yapılmış, bu anlamda önemli bir dayanışma sergilenmişti. 1839 yangınından sonra Yanya Müşiri Nuri Paşa 100.000 kuruş ve Niş Müşiri Ahmed Paşa ise 50.000 kuruşu yangınzede Yahudiler için Selanik'e göndermişti. Söz konusu bu bağışlar hiç de azımsanacak meblağlar değildi.[1645]

1846 yangınından sonra elzem ihtiyaçlar Vali Yakub Paşa tarafından karşılanmış, kış mevsimi olduğu için çadırların uygun olmayacağına karar veren vali, açıkta kalan Yahudilerin boş han ve hanelere yerleştirilmisine gayret göstermişti. Uzun vadede ise İstanbul'un yardımlarının gerekli olduğunu Sultan Abdülmecid'e bildiren Yakub Paşa'nın girişimi ile 1846 yangını sonrasında Selanik'te yapılabilecekler padişahın emri ile Meclis-i Vâlâ'nın gündemine taşınmıştı.[1646] Burada dikkat çeken husus devletin yangın yardımları konusunu çok hızlı bir şekilde karara bağlamış olmasıydı. 17 Kasım 1846 tarihli Vali Yakub Paşa'nın yazısı İstanbul'a ulaşır ulaşmaz, 23 Kasım'da padişaha arz edilmiş hemen ertesi gün 24 Kasım'da konunun Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmesi için irade çıkmıştı.[1647] Müzakereler sonucunda 24 Aralık'ta da Selanik'e yapılacak yardımlar karara bağlanmıştı. Görüldüğü gibi, yavaşlığı ile meşhur merkezî bürokrasi, yangın meselesinde iki hafta gibi bir sürede soruna çözüm getirmeye çalışmıştı. Bu hız, Osmanlı Devleti'nin yangın gibi felaketlerde gösterdiği refleks ve duyarlılığın delili olarak kabul edilebildiği gibi, yapılacak yardımların içeriği de önemli başlıklardan oluşmaktaydı. Mecliste alınan kararlar gereğince, Selanik Yahudilerine Padişah ihsanı olarak 75.000 kuruş gönderilecek, inşa edilecek yeni binalar için sahipleri tarafından karşılanacak masraflara bu ianeden destek sağlanacaktı. Söz konusu meblağ Yahudiler arasında eşit şekilde dağıtılarak defterleri İstanbul'a bildirilecek, yeni inşaatlardan önce mühendislerin haritalar hazırlaması bekelenecekti. Sokaklar asla eski haliyle değil, İzmir ve Edirne'deki örneklere uygun olarak daha geniş planlanacak ve inşaatlar tamamlanıncaya kadar açıkta kalan Yahudiler uygun yerlere iskan edilecekti.[1648]

Yangın sonrası Selanik'te yapılan yardımların en önemli kısmı şüphesiz açıkta kalanların geçici veya daimi yerlere iskan edilmesiydi. 1839 yılına ait örnekler, 1854 ve 1857 yılında da tekrar edilmişti. 1854 yılında Vali Mehmed Paşa'ya gönderilen emirle yangınzedelerin derhal uygun binalara yerleştirilmesi istenirken[1649], 1857 yılında yangınzedelerin durumu daha zor bir hal almıştı. Selanik Hahambaşısı Acher Covo'nun aktardığı bilgiye göre yangında açıkta kalan 627 Yahudi ailesinin sadece 41'inin yeni bir yere

[1645] BOA., BEOAYN.d., 249, sayfa 106-107.
[1646] BOA., İ.DH., 130/6690.
[1647] BOA., İ.DH., 130/6690.
[1648] BOA., İ.MVL., 86/1740.
[1649] BOA., İ.DH., 297/18762.

yerleşecek ekonomik gücü vardı. Toplamda 3.000 civarında nüfusa ulaşan geriye kalan 622 ailenin ise gidecek hiçbir yeri yoktu ve yardıma ihtiyacı vardı. Bu zor durumlarda şüphesiz Yahudi cemaati liderleri ile Selanik valisinin ortak hareket etmesi ve birleştirilen güçler sayesinde kısa sürede evsiz kalan insanlara yer bulmak gerekmekteydi. Söz konusu işbirliği İstanbul'un da arzuladığı ve emrettiği hızın yakalanmasında önemliydi.[1650]

İzah edilen örnekler Selanik yangınlarında hem şehirde hem de İstanbul'da gösterilen gayret ve duyarlılığı ortaya koymaktadır. Devlet, hazinenin el verdiği şekilde gerekli yardımları yapmaktan çekinmezken, esas hedef olarak felaketin tekrar etmesini önleme çabası içinde olmuştur. Şüphesiz yaşanan kayıplara kesin çözümler sağlamayan tüm bu girişimler, en azından Selaniklileri içine düştüğü çaresizlikten çıkmakta yalnız bırakmamış, tebaasını himaye etmekle mükellef olan devletin onların üzerindeki hakimiyetini hissettirmiştir.

5.3. Çevre, Temizlik ve Hıfzıssıhha

Çevrenin düzenlenmesi, temizliğinin yapılması ve bu anlamda kamu sağlının korunması, yani hıfzıssıhhanın temini günümüzde belediye idarelerinin sorumluluğundadır. Selanik'te de 1869'da kurulan belediye teşkilatının görevleri arasına eklenen bu hususlarda, 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya konan gayretler nelerdi? Çevre, temizlik ve hıfzıssıhha kimin sorumluluğundaydı? İşte bu sorulara verilecek yanıtlar, yapılacak örneklendirmelerle birlikte hem literatürdeki eleştirel bakışa karşı duruş getirecek hem de Selanik cemaatleri ile idarecilerinin, "Osmanlı Şehir Barışı" düşüncesi çerçevesindeki tarihi rollerini bir kez daha ortaya koyacaktır.

Selanik'te 1869'a kadar kentin beledî işleriyle ilgilenen bir kurumun olmadığını vurgulayan Alexandra Yeralympos, bu anlamda kentin kimliğinin ve siyasi kamusal alanının temsil edilmediğini, Selanik'in bir ortaçağ kenti görünümünde olduğunu belirtmektedir.[1651] Fakat, yangınlar konusunda alınan tedbirlerde olduğu gibi, 19. yüzyılın ilk yarısında çevre-temizlik meselelerinde de yetki ve sorumluluk cemaat yönetimleriyle paylaşılmaktaydı. Osmanlı geleneksel sistemi, şehir idaresinde katılım ve söz sahibi olmayı, sorumluluk vererek temin etmekteydi. Bu düşüncenin temeli millet sistemi olmalıdır. Öyle ki şehir idaresine mekânsal bir bütünlükle yaklaşmaktansa, içerisinde bulunan her bir cemaatin hak ve yaşam sahalarını gözetecek özgürlükler sunmayı tercih eden Osmanlı Devleti, Müslüman mahallelerinde arzuladığı mahremiyet ve korumayı, Yahudi-Hristiyan mahallelerinde de

---

[1650] BOA., İ.MVL., 374/16436.

[1651] Alexandra Yerolympos, "Conscience Citadine et Intérét Municipal a Salonique a la fin du XIXe Siécle", *Vivre Dans L'Empire Ottoman, Sociabilités et Relations Intercommunautaires (XIIIe-XIXe siécles)*, ed. François Georgeon, Paul Dumont, Paris 1997, s. 123-124.

geçerli kılmıştı. Nitekim işin özü: her cemaatin kendi işlerini yürütmesine saygı duymaktı. Şehrin birçok beledî icraatine nezaret etmekle mükellef olan kadı ve onu temsil eden kethüda, muhzırbaşı, subaşı gibi beledî amirler gayrimüslim mahallelerine müdahaleden olabildiğince sakınırdı. Nitekim onlara eş yetkililer, cemaat yönetimleri tarafından kendi mensupları içerisinden seçilir, finansmanları ise devlet tarafından karşılanırdı. Bu uygulamaya en iyi örnek şüphesiz cemaat çörçöp subaşıları ve saraydarlarıydı. Bunlar yanında, cemaatlerin geçmişten beri kendi içlerinde sunmayı yeğledikleri, bazı özel hizmetler (bilhassa sağlık gibi) bulunur, devlet otoritesi bunların yönetim ve finansmanına müdahale etmezdi.

II. Mahmud'un oluşturduğu muhtarlık teşkilatında, cemaat liderleri bazı beledî sorumluluklarını, yine kendi içlerinden seçilen muhtarlara devretse de Selanik'te yolların düzenlenmesi, sokakların temizliğinin yapılması, şehrin genel nizamının ve asayişinin (mahallelerden başlayarak) temin edilmesi çok katılımlı kamusal bir birliktelikle sağlanmaktaydı. Osmanlı şehrinin bu anlamda bir özelliği de cemaat ve mahalle temsilcileri yanında esnaf temsilcilerinin de şehrin ekonomik varlığını temsilen bu birlikteliğe katılıyor olmasıydı. Birliktelik içerisinde, şehrin tarihi mirasının bir sonucu olarak yer alan ve hiç de sırıtmayan unsurları ise konsoloslar, müstemenler ve Avrupalı yerleşiklerdi. Aşağıda buna dair vereceğimiz örnekler, 19. yüzyılın ilk yarısında, olmadığı söylenen şehirlilik bilincinin, aslında, mekânsal, dinsel ve ekonomik temellerde gelişen aidiyetlerin şehir idarecileri liderliğinde birleşmesiyle meydana geldiğini gösterecektir.

"Selanikli olmak" bilinci, farklı aidiyetlere sahip bireylerin biraraya gelerek oluşturdukları resmî veya gayrıresmî kurullarda da izlenebilmekteydi. Bu kurullar ister merkezî otoritenin reformları ile meydana gelen muhassıllık meclisinde, isterse de şehir kamuoyunun kendi niyetiyle oluşturduğu 1861 yılındaki komisyon örneğindeki gibi olsun, şehrin çok kültürlü ve kozmopolit özlelliklerini barındıran birlikteliklerdi. Dolayısıyla pek çok yenilik ve reformun Tanzimat'ın ilanı veya belediyenin kuruluşundan başlatılması gibi, şehrin işlerinin yürütülmesinde bir kent konseyi oluşturulması meselesi de kronolojik sınırlandırmalara hapsedilmemelidir.[1652] Bu anlamda bilhassa muhassıllık meclisleri hakkında bu nazarla yapılacak yeni incelemeler önemli bir katkı sunma potansiyelini haizdir.

5.3.1. Sokakta Düzen ve Temizlik

Selanik'te sokakların temizliği ve yolların düzeni doğrudan hıfzıssıhha ile ilişkilendirilmekte ve bu çerçevede yapılan iyileştirmeler için hastalıkların önlenmesi gerekçe

[1652] Risal, 1869'da belediye kurulunca, ilk kez şehrin işlerine başkanlık eden bir konseyin meydana geldiğini belirtmiştir. Risal, *La Ville Convoitée Salonique*, s. 121.

olarak sunulmaktaydı. 19. yüzyılın ilk yarısı için yapılan incelemeye göre, söz konusu iyileştirmeler çöplerin temizlenmesi, kirli ve atık suların ortadan kaldırılması, hava kirliliğinin önlenmesi ve yolların tamiri şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönemde şehrin düzenli bir çöp toplama ve bu anlamda çevre kirliliğini önlemeye dair sistemi mevcut değildi. Ancak kadı nezaretinde görev yapan subaşılar ve bilhassa çörçöp subaşısı olarak tayin edilen yetkililer sokaklarda çöpün birikmesini önlemek, bu amaçla da temizlikten sorumluydu. Benzer şekilde şehir halkını temsil eden şehir kethüdalarının da çevre işleriyle alakadar olmaları muhtemeldi. 1810 ve 1820 yılına ait kayıtlarda, Selanik'te bir çörçöp subaşısının görevli olduğu, kendisine yıllık 50 kuruş gibi cüzî bir mutadiye ödendiği görülmektedir.[1653] Söz konusu meblağın azlığı, çörçöp subaşısının sokakları temizletecek bir insan gücünü ve teçhizatı örgütlemesinin mümkün olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla bu görevlinin, çöplerin temizlenmesindense belirlenen kurallar dışında sokağa çöp atılmamasını kontrol ettiği akla gelmektedir.

Farklı cemaatlere ait mahallelere idarî anlamda müdahaleden kaçındığını belirttiğimiz Osmanlı Devleti, bir dönemden sonra Selanik'te mahalle işleriyle ilgili cemaatlere yetkiler vermiş olmalıdır. Nitekim 1824-1826 yılları arasına ait kayıtlarda Rum ve Yahudi cemaatlerinin atadığı, ancak şehir yönetimi tarafından finanse edilen bazı görevliler bulunmaktadır. Paşakapısı'nın işlerinin yürütülmesi, belki de Selanik mutasarrıflarının cemaatlerle olan ilişkilerinde vasıta olması için tayin edilen saraydarlar yanında, her iki cemaatten birer subaşı tayin edilmekteydi.[1654] Tespit edildiği kadarıyla 1828 yılı itibariyle çörçöp subaşısı unvanıyla tayin edilen bu görevliler[1655], birçok hususta işbirlikçi şehir yönetimine dahil edilen cemaatlerin temizlik ve çevre işlerinde de benzer sorumlulukları olduğunu göstermiştir. Devlet, Rum ve Yahudi mahallelerindeki düzenin ve temizliğin sorumluluğunu cemaat yönetimlerine devretmiş, ancak şehirdeki bütüncül sorumluluğun neticesi olarak maaşlarını düzenli olarak cemaatlere ödemiştir. Buradan, gayrimüslim mahallelerindeki kirliliğin sorumluluğu cemaat yönetimlerinindir gibi bir sonuç elde etmek mümkün olmadığı gibi, esas vurgulanmak istenen, şehir idaresinin temizlik konusunda ortaya koyduğu tutum ve seçtiği yöntemdir. Şehrin idaresinde, yangın ve çevre konularında olduğu gibi sorumluluk ve yetki cemaat yönetimleriyle paylaşılmıştır.

Sokakların temizlenmesi meselesi cemaat yönetimleriyle paylaşılan bir sorumluluk olduğu gibi, esasında bu her bir Selaniklinin mükellefiyetiydi. Bu anlamda herkesin sakin

[1653] IAM., 192, sayfa 132; IAM., 205, sayfa 76.
[1654] IAM., 217, sayfa 28; IAM., 217, sayfa 153.
[1655] 1828 ve 1829 yılına ait cemaat çörçöp subaşıları için bkz. IAM., 223, sayfa 10, 54.

olduğu hane ve dükkanının önünü temizlemesi beklenirdi. Benzer uygulamalar 18. yüzyıldan itibaren İstanbul'da da yapılmıştı.[1656] 1846 yılında Selanik'ten İstanbul'a dönen bir memur, Selanik sokaklarındaki kirliliği resmî makamlara rapor etmişti. Raporda, çarşı-pazar yerlerinde, mahalle aralarında, bilhassa Yahudi haneleri önlerinde mezbelilik, süprüntü ve hayvan leşlerinin âtıl bırakıldığı, bunların kokuştuğu ve sağlıksız bir hal aldığı anlatılmıştı. Birçok hastalığın sebebi olarak görülen çevre kirliliğinin karantina (tahaffuziye) kurallarına aykırı olduğu belirtilerek, Selanik'e gönderilen emirle çevre kirliliğine son verilmesi istenmişti. Merkezî otorite, 1846 yılında bu konuda hala şehir kadısını amir, mahalle muhtarları, esnaf başları ve diğer şehir temsilcilerini de mesul olarak tanımlamaktaydı. Kadıya verilen emirde, tüm sorumluların mahkemeye çağrılarak herkesin hane ve dükkanlarının önünü temizlemesinin istenmesi, tekrar edilmesi halinde "tedib ve terbiye olunmaları" için gereken cezaların uygulanması hususunda yetki verilmişti.[1657] Ancak tüm emir ve uyarılara rağmen Selanik sokaklarının alışıldık vaziyeti sürekli tekrar etmekteydi. 1851 yılında yaklaşan kolera illetine karşı İstanbul'dan Vali Yakub Paşa'ya gönderilen emirde "*Sıhhat-ı umumiye maddesinin mevkufu..*" için "*…sokak ve mahalle aralarında terakim etmiş süpründünün defiyle nezafet ve taharet hususlarına itina ve dikkat olunması…"* istenmiş, Yakub Paşa, çöplerin ortadan kaldırılmasını tüm şehre emretmişti.[1658] Ancak anlaşılan o ki ne şehir sakinleri bu uyarılar karşısında bir farkındalık geliştirmiş, ne de şehir idaresi çöp toplama işini sistemli bir hale getirebilmişti.

1851 yılındaki kolera tehlikesinden on yıl sonra dahi Selanik sokaklarının kirliliği devam etmekteydi. Burada en önemli faktör, temizliğin her bir mülk ve işletme sahibinin sorumluluğuna devredip, çöp toplanması işini düzenli hale getirememekti. 1861 yılında, sokaklardaki çöp ve atıkların bozuk yollarda birikerek "s*iyah-ı müteaffüne*" (kokuşmuş çirkef) şeklinde akmasına bir çare bulmak, şehrin sağlık ve düzenini temin etmek için bir girişim başlatılmıştı. Yukarıda 19. yüzyılk ilk yarısı ve özellikle 1869 belediye teşkilatı öncesinde de varlığını iddia ettiğimiz "Selaniklilik" bilinci ile oluşan bu girişimde, yerli ve yabancı tüccarlar, ahaliden önde gelenler ve konsoloslar bulunmaktaydı. Şehrin önde gelenlerinden oluşan bu girişim, şehirde bir Tanzifat-ı Belediye Komisyonu kurulmasını, tüm şehrin altı bölgeye ayrılarak her gün bir bölgenin temziliğinin yapılmasını önermişti. Bu iş için gerekli para ise her bir han, hane ve dükkan sahibinden aylık 1-5 kuruş arasında belirlenecek bir yardım ödemesi

[1656] Gülden Sarıyıldız, "Hıfzıssıhha, Osmanlılar'da Hıfzıssıhha", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XVII, s. 320.
[1657] IAM., 244, sayfa 83.
[1658] BOA., A.MKT.UM., 86/55.

ile toplanacaktı.[1659] Şehir önde gelenlerinin bu önerisi Selanik vilayet meclisinden onaylanmış, ilgili komisyonunun vilayetin emlak komisyonu bünyesine dahil edilmesi uygun görülmüş ve özellikle ahaliden para toplanacak olması nedeniyle padişah onayını almak üzere konu İstanbul'a havale edilmişti.[1660] Meclis-i Vâlâ'da görüşülen bu öneri ahaliden kimsenin itiraz etmemesi ve para toplanması hususunda genel bir mahzar oluşturulması şartıyla uygun görülmüştü. Bunun üzerine valinin de desteği ile tüm Selanik'in topyekün bir birlikteliğine dönüşen bu girişim için, toplamda 222 imza ve mühürle onaylanan bir mahzar hazırlanmıştı. Mahzara imza atanlar şehir kamuoyununun bütününü temsil eder nitelikteydi. Öyleki başta şehir ileri gelenleri olmak üzere, Rum ve Yahudi cemaatlerinden söz sahipleri, mahalle muhtarları, bazı imamlar, esnaf kethüdaları, yerli ve müstemen tüccarlar mahzarı imzalayanlar arasında bulunmaktaydı.[1661] Oluşturulan bu komisyonun ön incelemelerine göre Selanik'te bir hanenin çıkarmış olduğu çöpün yıllık temizlik bedeli 40-50 kuruş civarındaydı. Ancak oluşturulacak bölge sistemi ve bir nevi çevre-temizlik vergisi olarak toplanacak olan yardım paraları sayesinde, bir hanenin ayda 2 kuruş, yılda 24 kuruş şeklinde bir masrafı olacaktı.[1662] Bu nedenle kurulacak sistem, temizlik ve hıfzıssıhha yanında ekonomik olarak da fayda sağlayacaktı. Uygulamanın detaylarını Selanik'ten soran İstanbul[1663], kısa sürede "hıfzıssıhha-i umumi" adına bu işe onay, sürecin başlatılması için de Selanik valisine yetki vermişti.[1664]

Elimizdeki belgeler Selanik Tanzifat-ı Belediye Komisyonu'nun akıbeti ve çalışma usulüne dair daha fazla bilgi vermektedir. 1861 itibariyle bir süre uygulandığını tahmin ettiğimiz bu sistem, 1869'da belediyenin kurulmasıyla değişmiş olmalıdır. Ancak o dönemde dahi Selanik'in temizlik işlerine yetecek insan gücünü ve maddi kaynağı toplamak kolay olmamıştı. Öyle ki sokak temizliği, belediyenin İstanbul'dan aldığı izinle, belirli günlerde prangalarıyla sokağa çıkarılan hapishane mahkumları tarafından süpürülerek yürütülmeye çalışılmıştı.[1665]

Selanik'te sokak temizliği sadece çöplerin toplanmasından ibaret değildi. Kanalizasyon altyapısı tüm şehri kapsamadığından atık sular ve yağmur sularının meydana getirdiği birikintiler de bilhassa sokaklarda kötü kokuların zuhur etmesine sebep olmaktaydı. Bu anlamda temel sorun birçok yolun kaldırımsız, yani döşenmemiş olması sebebiyle sokaklarda

---

[1659] 1719'da İstanbul'da yürürlüğe konan nizamnameye göre, her mahalleye süpürücüler tayin edilmesi, ücretlerinin ise hane ve dükkan sahiplerinden alınması kararlaştırılmış, sürece nezaret etmek mahalle imamlarına tevdi edilmişti. Sarıyıldız, "Hıfzıssıhha, Osmanlılar'da Hıfzıssıhha", c. XVII, s. 320.
[1660] BOA., MVL., 927/32.
[1661] İlgili mahzar için bkz. BOA., MVL., 937/77, Belge 1.
[1662] BOA., MVL., 937/77.
[1663] BOA., A.MKT.UM., 460/72.
[1664] BOA., A.MKT.UM., 511/33.
[1665] Risal, *La Ville Convoitée Salonique*, s. 121.

kirli su birikintilerinin olmasıydı. Ancak bu problemler şehrin genelinde böyle bir problem olduğunu kanıtlamaktan uzaktır. Nitekim, Roma döneminde şehirde yapılan alt yapı çalışmaları, Osmanlı Devleti'nde korunarak ve geliştirilerek sürdürülmeye çalışılmıştı. Bu anlamda yakın zamanda kaleme alınan bir araştırmaya göre, Osmanlı yöneticileri 15. yüzyıldan itibaren Selanik'in temel kanalizasyon alt yapısını geliştirerek muhafaza etmişti. Bilhassa erken dönemde şehirde gerçekleşen büyük çaplı imar çalışmaları sonucunda, inşa edilen hamam gibi kompleks yapılara kanalizasyon sistemleri de kurulmuştu. Bugünkü Selanik şehir zeminine yakın bir seviyede tespit edilen tarihi atık su kanalları bunun önemli delilleri arasındadır. Sabri Paşa Caddesi gibi, şehrin kuzeyden güneye uzanan ana caddeleri altında, 1.60 metre genişliğinde kanalizasyon tünelleri bulunmakta, şehrin farklı noktalarından bu tünellere yapılan bağlantılar ile atık su ve yağmur suları toplanmaktaydı. Şehrin eğimli arazisinin yarattığı imkan sayesinde şehirden toplanan sular bu tünellerden geçerek denize akmaktaydı.[1666]

19. yüzyılda söz konusu kanalizasyon tünelleri, "su karizi" olarak belgelerde görülmektedir. Şehir idaresi, atık su ve sel suyu karizi olarak tanımladığı bu tünelleri daimi olarak temiz tutmaya çalışmıştı. Herşeyden önce şehrin hamamlarının mutlaka bir karize bağlı olduğu düşünülmelidir. Örneğin birbirine yakın olan Kazasker ve Tahtakele hamamlarının karizi ortaktı ve 1848'de inşaatı tamamlanan yeni Paşakapısı binasının kanalizasyonu da bu karize bağlanmıştı. Karizler, buraya atık su salan işletme ve binalar tarafından finanse edilen ve su yolcular marifetiyle gerçekleştirilen düzenli bir temizliğe tabi tutulurdu. Örneğin adı geçen hamamların karizi iki üç senede bir kez temizlenirken, Paşakapısı'nın buraya bağlanması ile senede dört kez temizlenmek zorunda kalmıştı.[1667]

Şehrin batı yakasındaki tüneller Vardar Kapısı'nın hemen dışında bulunan yaklaşık 1.35 metre genişliğindeki karize bağlanmakta, burada toplanan atık su, sahile kadar devam eden kariz sayesinde denize akmaktaydı.[1668] Benzer bir uygulama çarşı bölgesindeki suyu toplayan Yalı Kapısı önündeki karizlerde de mevcuttu ve burada da düzenli bir temizlik yapılırdı.[1669] Şehrin güneyinde bulunan Yahudi mahalleleri ise sıkışık mimarinin bir sonucu olarak önemli bir atık su sorunu yaşıyor olmalıydı. Ancak Yahudi mahallelerinde de bilhassa denizle aralarında set oluşturan sur duvarlarında mazgallar bulunur ve suyun denize akışı mümkün

[1666] Söz konusu bilgiler ve kanalizasyon buluntularına ait görüntüler, bu konudaki bir çevre-mimarlık makalesinde yer almaktadır. S. Yannopoulos, A. Kaiafa-Saropoulou, E. Gala-Geaorgila, E. Eleftheriadou, A.N. Angelakis, "Wastewater and Stormwater Infrastructures of Thessaloniki City, Hellas, Through Centuries", *Water Utility Journal*, 16, 2017, s. 125, 128.
[1667] BOA., A.MKT.UM., 90/70.
[1668] Vardar Kapısı karizlerinin temizlik ve tamiri için bkz. IAM., 264, sayfa 94.
[1669] Yalı Kapısı karizlerinin tamiri hakkında bkz. IAM., 264, sayfa 94.

olurdu. Bu mazgallar da şehir idaresinin temiz tutmaya ve tıkanıklıkları gidermeye çalıştığı yerlerdendi.[1670]

Şehir içinde hava kirliliği atık suların beklemesinden kaynaklandığı gibi bazı işletmelerden salınan dumanlar da bu hususta etkiliydi. 1842 yılında sur içindeki ipek fabrikalarının sur dışına taşınmasının esas sebepleri arasında temiz havanın yok olması ve birçok hastalığın özellikle de koleranın ortaya çıkması olarak açıklanmıştı.[1671] Ancak fabrikaların sur dışına taşınmasında istenilen sonuç tam anlamıyla sağlanamamış, on yıl sonra bile bazı şehir sakinleri haneleri yakınındaki ipek fabrikasından çıkan dumandan şikayetçi olmuştu.[1672] Nitekim bunun gibi sonuç odaklı girişimler, uygulamadaki aksaklıklar sebebiyle tam anlamıyla başarılı olamamıştı.

Şehir içindeki yolların bozukluğu ve yer yer çukurlarla dolu olması hava ve çevre kirliliğinin diğer bir sebebiydi. Nitekim buralar çöp ve kirli suların birikmesine, kokuşmasına vesile olmaktaydı. Bu çerçevede yolların tanzimi meselesini de hıfzıssıhha kapsamında gören şehir idaresi, eskiden beri mevcut olan yolların bakımında bazı ihmaller göstermişti. Nitekim 1849 yılında başlatılan girişimde, şehir içindeki mevcut yolların uzun süredir bakımsız olduğu vurgulanmıştı.

1848 yangınları akabinde yapılan çevre düzenlemelerine yolların tanzimi de eklenmişti. 1849 yılı başında şehir sakinlerinin Vali Bekir Sami Paşa öncülüğünde giriştikleri kapsamlı yol tamiri için, eskiden beri süregelen sistemin uygulanması, buna göre yolları yenilenecek sokaklarda bulunan hane ve dükkan sahiplerinin inşaat masraflarını karşılaması kararlaştırılmıştı.[1673] Masrafın ahaliye ödettirilecek olması nedeniyle İstanbul'dan onay alma ihtiyacı hasıl olunca, kadı, şehir önde gelenleri, Selanik meclisi, şehir mimarı ve bizzat valinin katılımıyla bir ön çalışma yapılmıştı. Eskiden beri Arnavut kaldırımı tarzında döşendiği anlaşılan Selanik yollarının bir kısmının tamir edilmesi, bir kısmının da yeniden düzenlenmesi gerekmişti. Buna göre kum dökülmüş zemine dizilen kesme taşların, yine kum ile aralarının doldurulması gerekecek, mevcut taşları ile tamir edilecek güzergahlarda zira başına 27 para, yeni taşlar kullanılacak güzergahlar içinse zira başına 65 para masraf doğacaktı. Ön çalışmada, güzergahları ile birlikte yer verilen yolların toplam uzunluğu 41.664 zira yani 31.568 metreydi.[1674] (Bkz. Tablo 5.4)

[1670] Yahudi mahallesi mazgallarının tamiri için bkz. Mayıs 1841 muhassıllık masraf defteri, BOA., ML.MSF.d., 2708, sayfa 2.
[1671] "*Taaffün-i havaiyeyi tahvil ve alil-i muhtelife, bilhusus illet-i mahdudeyi tahaddüs ettiğinden*", BOA., İ.MVL., 39/733; IAM., 242, sayfa 15.
[1672] BOA., A.MKT.MHM., 43/9.
[1673] BOA., MVL., 65/9.
[1674] 1 zira 75,77 cm olarak hesaplanmıştır.

Tablo 5.4. 1849 Yılında Tamir Edilen Yolların Güzergah ve Uzunlukları (BOA., MVL., 65/49, Belge 1)

Yol Güzergahı	**Uzunluğu**
Vardar Kapısından Kelemeriye Kapısına kadar	12.280 zira
Yenikapı bakkalından Yenisu Meydanı ve Selim Paşa Camii önüne kadar	3.950 zira
Yanık Mahkeme bölgesinden Tahtakale'ye kadar	2.856 zira
Mustafa Paşa Camii yakınından Pinti Hasan Mescidi'ne kadar	1.550 zira
Pinti Hasan Mescidi'nden Mahkeme köşesine kadar	1.080 zira
Yeni Hamam'dan Belediciler köşesine kadar	2.030 zira
Naşo fırınından Frenk Mahallesi'ne kadar	397 zira
Tahtakale'den Gümrüğe kadar	1.612 zira
Frenk Mahallesinde bulunan Tuhafçılar önü	322 zira
Tuhafçılar önünden Jackie Abott bazarganın çeşmesine kadar	576 zira
Boşnak Hanı'ndan Kıbtiyan Çeşmesi'ne kadar	1.447 zira
Yangın bölgeleri, Bedesten civarı ve İstanbul Çarşısı	12.113 zira
Şekerci İstavil dükkanı yakınından Yeşil Direğe varıncaya kadar	396 zira
Sarraç Hacı Edhem Ağa dükkanından Çınar'a varıncaya kadar	1.050 zira
Toplam	**41.664 zira**[1675]
Yeniden taş ve kum dökülerek zirası 65 paraya imal olunacak yollar	**13.888 zira**
Mevcut taşlarla sadece kum dökülerek zirası 27 paraya imal olunacak yollar	**27.776 zira**

Bazı ana güzergahlar yolun genişliği sebebiyle mevcut uzunluğunun iki katı olarak hesaplanmıştı. Ara sokaklar ise kıvrımlı olmarı sebebiyle toplam mesafeyi artırmıştı. Tamamı 49.327 kuruşa mal olacak bu çalışmanın masrafı adaletli bir şekilde vali marifetiyle ev ve dükkan sahiplerinden toplanmıştı.[1676]

[1675] İlgili arşiv evrakında toplam hesaplarda, konunun mahiyetine etki etmeyecek bir kaç küçük hata yapılmıştır. Burada evraktaki toplam miktar gösterilmiştir.
[1676] BOA., MVL., 65/49.

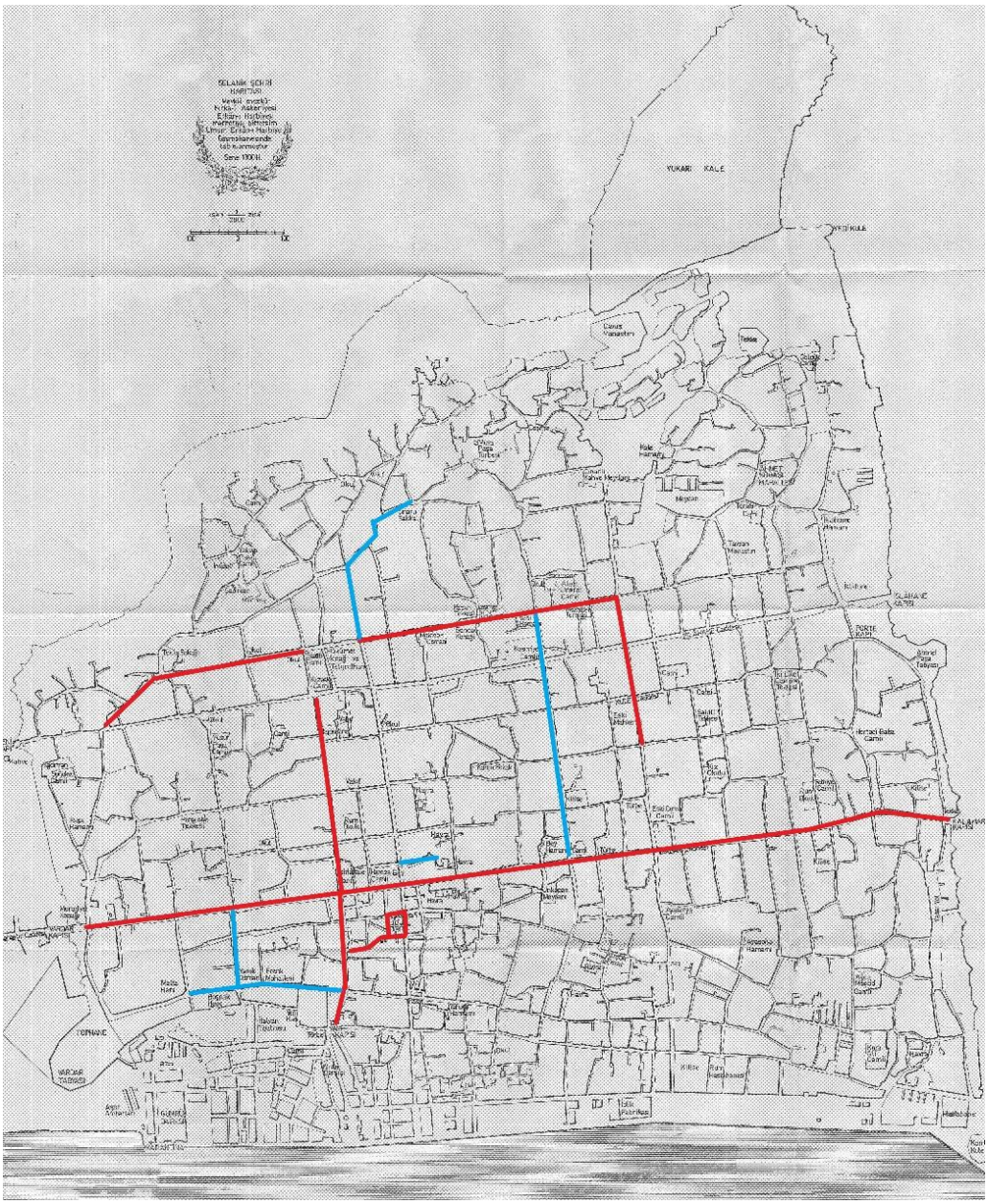

Görsel 5.5. Selanik'te 1849 Yılında Tamir Edilen Döşenmiş Yollar[1677]

1849 yılında sadece tamir edilen ve yeni oluşturulan yolları gösteren haritada, belirlenen kesin güzergahlar kırmızı, kesin yeri bilinmeyen bazı mevkilerinki ise mavi renk ile gösterilmiştir.[1678] Haritadan da anlaşılacağı üzere özellikle ana arterlere önem verilmişti. Ana arterler şehrin kapıları, Paşakapısı, Mahkeme, Tahtakale ve Gümrük gibi merkezleri birbirine bağlamaktaydı. Yangınlarda birçok kez tahrip olan çarşı bölgesinde ve Frenk Mahallesinde ise ara sokaklara kadar yol döşeme çalışması yapılmıştı. (Bkz. Görsel 5.5) Nitekim şehrin en işlek ve kalabalık yolları buralardı. Bilhassa çarşıda, daha çok atık su ve çöp çıkmakta hıfzıssıhha

[1677] Semavi Eyice tarafından (1981'de) yayımlanan bu harita üzerine, tamir edilen yolların güzergahı Tablo 37'de yer alan bilgiler ışığında tarafımızdan eklenmiştir.
[1678] 19. yüzyılın ilk yarısında şehrin döşenmiş tüm yolları bunlardan ibaret değildi. Haritada sadece 1849 yılında tamir gören yollar gösterilmiştir.

için buralarda düzenli yollara ihtiyaç bulunmaktaydı. Dikkat çeken bir yol düzenlemesi ise şehir merkezini Müslüman mahallelerinin ortasında bulunan Çınar'a bağlayan yolun da döşenmiş olmasaydı. Şehrin kuzeyindeki diğer yollar muhtemelen toprak zeminden ibaretti. Büyük tamir çalışmasının gerçekleştirildiği yıl, Bekir Sami Paşa marifetiyle birkaç yol düzenlemesi daha yapılmış, Paşakapısı'nın aşağısında bulunan Çuka Anbarı sokağı ile Yenikapı dışında muhtemelen Mevlevihane'ye ve taşra yoluna bağlantı kuran yollar yenilenmişti.[1679]

5.3.2. Salgın Hastalıklar ve Karantina

19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'te görülen salgın hastalıklar veba ve koleraydı. Şehirde 15. yüzyıldan beri şehri etkileyen veba, Selanik'in nemli iklimi sebebiyle 19. yüzyıla kadar şiddetlenerek görülmeye devam etmişti.[1680] Genellikle deniz yoluyla şehre gelen veba, 18. yüzyıl boyunca (1714-1805) toplam 24 kez görülmüştü.[1681] Bu salgınlar karşısında idarecilerin şehir kapılarını kapatmak, ticaret kervanlarını takibe almaktan başka yapabileceği çok bir şey yoktu.[1682] Risal'in aktardığına göre, veba taşıdığından şüphelenen veya bu yönde istihbarat alınan bir gemi körfezde görüldüğünde, kalabalık Sefarad Yahudileri sahilde toplanıp "*Non lo vogliamo!*" (Onu istemiyoruz!) diye haykırıp tepkilerini ortaya koyuyordu.[1683]

19. yüzyılda, bilhassa Yahudi ve Rumlar, kökleri Ortaçağ'a kadar dayanan reçeteleri hala etkili bir şekilde kullanmaya çalışmaktaydı.[1684] Şehirdeki cemaatlerin salgınlarla mücadele edebilecek birkaç mütevazi sağlık kuruluşundan başka imkanı yoktu. Evliya Çelebi'ye göre 18. yüzyılda Müslüman hastalara sahip çıkan Koca Kasım Paşa Camii ve Hortacı Camii yanında birkaç vakıf odası bulunurdu. Rum cemaatinin ise metropolid kilisesi yanında daha teşkilatlı bir hastahanesi mevcuttu.[1685] Bu hastahane 1815'te Rum işadamı Kaftancıoğlu tarafından ihya edilmiş ve etkin bir sağlık kuruluşuna dönüşmüştü.[1686] Yahudiler ise daha önce bahsedildiği üzere cemaat sandığı olan Kabele'de biriktirilen parayı, başta hastaların tedavisi olmak üzere ihtiyaç sahipleri için kullanmaktaydı. 1845 yılı temettuat sayımlarına göre şehirde 12 hekim, 4 hekim kalfası, 10 eczacı/ispençiyar kayda geçmişti. Müslümanlar içinde söz konusu mesleklere mensup kimse yokken, Yahudi cemaatinden 7 hekim, 4 kalfa ve 9 eczacı dikkat çekmekteydi. Rumlar arasında sadece 1 hekim bulunsa da kendisini müstemen olarak başka bir devletin

---

[1679] IAM., 253, sayfa 179.
[1680] Evangelia Varella, "Santé et Médicament Dans La Ville de Thessaloniki Byzantine et Ottomane", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* 6/2, 2005, s. 183.
[1681] Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 50-51.
[1682] Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba,* s. 198.
[1683] Risal, *La Ville Convoitée Salonique,* s. 116.
[1684] Asırlar süren bilgi ve tecrübe aktarımı hakkında detaylı bilgi için bkz. Varella, 2005: 183-199.
[1685] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 69
[1686] Varella, "Santé et Médicament Dans La Ville de Thessaloniki", s. 187.

tabiyetinde gösteren 4 hekim ve 1 eczacı da aslında Selanik Rumlarındandı.[1687] Görüldüğü gibi şehirde hastalıkla mücadele edecek tıbbi tecrübe ve bilgiye sahip kişilerin sayısı da oldukça azdı ve çoğunluğu Yahudiydi. Nitekim şehir idaresi de devlet işlerinde istihdam ettiği hekimleri gayrimüslimlerden seçerdi. 1826 yılında Mutasarrıf Ömer Paşa'nın maiyeti arasında bulunan ve kendisine bir de konak kiralanan Hekim Berdika Yahudi kökenliydi.[1688] Karantinahane de daima görevli olan hekimler de gayrimüslimlerden seçilmekteydi. Örneğin 1842 yılında Selanik karantinahanesinin hekimi Rum Yanko'ydu.[1689] 1845 yılı temettuat sayımlarında tek Rum hekim olarak kayıtlı olan Ayatanaş Mahallesi sakini Anastaş ise asâkir-i şâhâne hekimliği yapmıştı.[1690]

1792'deki büyük salgından sonra, 19. yüzyılın ilk yarısında önce 1814'te, daha sonrada 1837'de görülen veba, Selanik'te büyük bir tesir yaratmıştı. Panzac'a göre, bu salgınların birincisinde nüfusun %20'si, ikincisinde ise %8'i hayatını kaybetmişti.[1691] Ölümler sebebiyle mezarlıklar yetersiz kalmış, bilhassa Yahudiler toplu mezarlar açtırmıştı.[1692] Dönemin İngiliz Konsolosu Blunt, 1837 salgınında 9.500 kişinin öldüğünü ve bunların 4.200'ünün Yahudi olduğunu bildirmişti.[1693] Yahudilerle özdeşletirilen kirlilik ve hastalık algısının bir sonucu olarak şehirdeki salgınlar genelde Yahudi mahalleleri ve sakinleriyle ilişkili gösterilmekteydi. Tulasoğlu'nun hassaten yöneldiği bu konudaki araştırma sonuçlarına göre, Selanik'te veba tüm cemaatlari neredeyse aynı seviyede etkilemişti. Yahudilerin ölüm oranının fazlalığı nüfuslarının şehir nüfusu içerisinde fazla olması ve yoksullukla alakalıydı.[1694] Ayrıca, veba deniz yoluyla gelmekteydi ve iskeleye gelen virüsün hızla Yahudi mahallelerine yayılması, daha önce bahsedildiği üzere büyük bir kesimi hamal olan bu cemaatin çaresizliklerinden biriydi.

Kolera 1832'de ilk kez ölümcül yüzünü göstermiş[1695], 1848'de sokaklardaki kirli su nedeniyle tekrar patlak vermişti.[1696] 1850 yılında da büyük bir kolera endişesi şehri sarmış, günlük hayatı yavaşlatmıştı.[1697] Yüzyılın ikinci yarısı başlarında da birçok kez kolera tehditi ile

[1687] Bu hususta bkz. daha önce gösterilen temettuat defterleri.
[1688] IAM., 217, sayfa 216.
[1689] BOA., ML.d., 266, sayfa 2.
[1690] BOA., ML.VRD.TMT.d., 11682, sayfa 9.
[1691] Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba,* s. 183.
[1692] Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique, Tomes VI et VII* , s. 194-195.
[1693] Tulasoğlu, "Bir Ötekileştirme Aracı Olarak Hijyen", s. 315.
[1694] Bu hususta ayrıntı için bkz. Tulasoğlu, "Bir Ötekileştirme Aracı Olarak Hijyen", s. 315-327.
[1695] Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique, Tomes VI et VII,* s. 532.
[1696] BOA., MVL., 65/9.
[1697] Söz konusu salgın nedeniyle iflas eden ünlü sarraf Menahim'in mallarına el konulması işi dahi ertelenmişti. BOA., HR.SYS., 2926/89.

karşı karşıya kalan Selanik, yukarıda bahsedilen çevre ve temizlik tedbirleri sayesinde salgın karşısında daha dayanıklı hale gelmişti.

Selanik Müslümanlarının günlük hayatında dini inançlar egemendi ve daimi olarak ölümden sonraki hayata hazırlanma gayreti vardı. Bu anlamda ölüm, kabul edilen ve beklenen bir hadiseydi.[1698] Ancak salgınlar konusunda, başta şehir idaresi olmak üzere Müslüman ahali tedbir almanın ve temizliğin önemini biliyordu. Yöneticiler ise veba ve kolera hakkında önceden bilgi sahibi olduğu takdirde kendince bir takım tedbirler geliştirmekteydi.[1699] Ekonomik olarak görece iyi konumda bulunan şehir Hirsityanları da salgınlar konusunda daha hazırlıklı görünmekteydi. Yoksullukla mücadele eden Yahudiler ise, hem cemaat liderleri hem de mensupları, bireysel ve zümresel tedbirleri almak gayreti göstermişti. 1837 salgınını bizzat yaşayan Sa'adi Besalel Levi'ye göre dindar Yahudiler, günahlarının alınlarında yazılı olduğuna, bu yazıyı gören şeytanın onlara veba illetini bulaştırarak öldürdüğüne inanmaktaydı. Bu nedenle sokakta yürürken bir bezle alınlarını örterler, güneş batınca erkenden yemeklerini yiyip, pencerelerini siyah perdelerle sıkı sıkıya örterek akşam saat yedi de uyumak üzere yataklarına girerlerdi. Öyle ki dindar Yahudiler, gece pencereler önünde dolaşan şeytan tarafından farkedilip vebaya yakalanmaktan korkardı. Bu hurafeler haricinde daha akılcı tedbirler de alınırdı. 1837 salgını sırasında çarşı-pazar terkedilmiş, insanların çoğu şehir dışındaki küçük yerleşim yerlerine kaçmıştı. Cemaat liderliği ise oluşturduğu hastabakıcı grubuyla vebaya yakalananlara hizmet veriyordu. Bu sağlık grubunda 30-40 erkek ve 15-20 yaşlı kadın bulunur, hem hastalık için tahsis edilen odalarda hem de hasta olanların evlerinde düzenli olarak tedavi hizmeti verirlerdi. Ayrıca hasta bulunan eve gittiklerinde yakınlarını on günlük karantinaya alırlar, giysilerini yıkarlardı. Herhangi bir ölüm vakasında ise cenazeyi mezarlığa gönderir, evini kırk gün kapatırlardı.[1700] Görüldüğü üzere şehir sakinleri ve cemaatler salgınlar konusunda farkındalık geliştirmişti ve gerektiğinde ellerindeki tüm imkanları bu iş için seferber etmekteydi.

Salgın hastalıklar konusunda şüphesiz en etkili tedbir karantinaydı. 1831 yılındaki büyük kolera salgınından sonra ilk kez karantina uygulaması başlatan II. Mahmut[1701], daha çok başkentteki uygulamaları kontrol altına almaya çalışmış, taşradaki büyük şehirler kendi amirlerinin insiyatifine bırakılmıştı. Selanik şehrinin döneme ait masraf kayıtlarını inceleyen

---

[1698] 18. yüzyılda Selanik Müslümanlarının ölüm hakkındaki düşünceleri ve ahiret hayatı için gerçekleştirdikleri davranışlar hakkında, şehir mahkeme kayıtları ışığında hazırlanan bir çalışma için bkz. Eyal Ginio, "'Every Soul Shall Taste Death': Dealing with Death and the Afterlife in Eigteenth-Century Ottoman Salonica", *Studia Islamica*, No. 93, 2001, s. 113-132.

[1699] Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba*, s. 198.

[1700] Rodrigue ve Abrevaya Stein, *A Jewish Voice from Ottoman Salonica*, s. 39, 42-43.

[1701] Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, LVIII/222, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 332.

Tulasoğlu, Selanik'te erken tarihli ilk karantina uygulamalarının, kapsamlı bir şekilde olmasa dahi 1834'te başladığına işaret etmiştir.[1702] Bununla beraber İstanbul'dan taşraya gönderilen ilk sağlık emri de İzmir'den gelen gemilere karantina uygulanması konusunda Selanik'e gönderilmişti.[1703] Salgın hastalıklar konusunda şehir idaresini tedbirler almak ve bilhassa karantina uygulamak konusunda etki altına alan bir isim ise İngiliz Konsolosu Blunt idi. Blunt, 1835 yılında göreve başladığı Selanik'te dönemin mutasarrıfı İbrahim Paşa'yı muhtemel salgınlar konusunda daima uyararak önlemler almaya zorlamıştı. Bu anlamda şehirdeki gelişim ve değişim dinamiğinin farklı bir boyutunu temsil eden Blunt, 1836 yılındaki salgın tehlikesinde Paşa'nın sıkı tedbirlere başvurduğunu belirtmiş, 1838'de İstanbul'dan gelecek merkezî karantina emrine kadar yerel çabaların çoğalmasını zorlamıştı.[1704] 1835 yılında karantina uygulamasını genişleten II. Mahmud, 1838'de ise teşkilatlandırma yoluna gitmiş[1705], bu politikayla eş zamanlı bir uygulama Selanik'te de yaşanmıştı. Henüz Selanik'te bir karantina teşkilatı kurulması emri gelmeden, şehir idarecileri Mayıs 1838'de konsoloslar, gümrük emini ve bazı gayrimüslimlerin de yer aldığı bir komisyon kurmuş, Ağustos'ta ise şehir dışında el konulan bir kahvahane karantina yeri olarak faaliyete başlamıştı.[1706] Selanik'te karantina teşkilatının tesisi emri ise 26 Eylül 1838'de verilmişti.[1707]

1839 yılında, şehrin doğusunda sahilde bulunan İbrahim Paşa konağına taşınan karantina idaresinde[1708], bir karantina memuru, bir katip, bir hekim ve altı kişiden oluşan kapıcı, kayıkçı, nigehbân (gözcü) grubu göreve başlamıştı.[1709] Muhassıllık idaresi başladığında aynı memurlarla görevine devam eden karantina idaresine, 1841 yılı itibariyle bazı memurlar daha eklenmiş ve karantinanın kontrol sahası genişletilmişti. Nitekim bu memurlar Halkidiki Yarımadası kıyılarındaki Ayancı, Kesendire, Aynaroz ve Şika'da yazıcı olarak görevlendirilmişti. Karantina memuru ise muhassıllık döneminde müdür olarak anılmaya başlanmıştı. Karantinaya giren gemi ve yolculardan nizamnamelere göre alınacak aidatların toplanması için ise bir garametin tayin edilmişti.[1710]

[1702] Gülay Tulasoğlu, "'Humble Efforts in Search of Reform', Consuls, Pashas and Quarantine in Early-Tanzimat Salonica", *Well Connected Domains, Towards an Entangled Ottoman History*, ed. Pascal W. Firges, Tobias P. Graf, Christian Roth, Gülay Tulasoğlu, Brill 2014, s. 193.

[1703] Panzac bu bilgiyi Fransa'nın Larnaka konsolosuna ait raporlara dayandırmaktadır. Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba*, s. 218.

[1704] Konsolosun faaliyet ve girişimleri için bkz. Tulasoğlu, "'Humble Efforts in Search of Reform'", s. 194 v.d.

[1705] Gülden Sarıyıldız, "Karantina", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIV, s. 464.

[1706] Fransa'nın Selanik konsolosuna ait raporlardan aktaran, Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba*, s. 225.

[1707] 1714 numaralı karantina defterinde Selanik için 7 Receb 1254 tarihli emir kaydı bulunmaktadır. Bkz. Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", s. 346.

[1708] Yıllık olarak kiralanan İbrahim Paşa konağına 12.000 kuruş ödenmiştir. IAM., 242, sayfa 38.

[1709] 1839 yılı masraf kaydında yer alan karantina memurlarının yıllık maaşı, 1840'da ayrıntılarına ulaştığımız söz konusu memurların maaşlarıyla denktir. IAM., 242, sayfa 38.

[1710] Mart 1841 ayına ait masraf defteri için bkz. BOA., ML.MSF.d., 2440, sayfa 2.

Tablo 5.5. Kasım/Aralık 1841 (Teşrinisani 1257) Selanik Karantinası Kayıt Defteri. (BOA., ML.VRD.d., 469)

Gemi Sahibi/Gemi Türü	Nereye Gittiği	Gemi Sahibi/Gemi Türü	Nereye Gittiği	Gemi Sahibi/Gemi Türü	Nereye Gittiği
Reayadan Dimitri Beniko / Lata	Leftohor	Reayadan Yorgi Kontazi / Brik	Sakız	Reyadan Nikola Çerna / Lata	Katrin
Reayadan Yorga Vasil / Lata	Golos	Reayadan Todori Kalayıka / Lata	Ayancı	Yunan Tebaasından Kostandi / Brik	Malta
Reayadan Tarandafilo / Lata	Platimena	Reayadan Tirhar Koko / Lata	Karaazmak	Yunan Tebaasından Andon / ?	Sakız
Reayadan Vangel Kağla / Lata	Romiri	Reayadan Yorgi Tolokan / Lata	Karaazmak	Reayadan Nikola Bağleva / Lata	Katrin
Reayadan Yani Hridopulo / Lata	Karaburun	Reayadan Yorgi Macave / Lata	Karaazmak	Reayadan Dimitri / Lata	Romidi?
Reayadan Yani Tavri / Lata	Leftehor	Reayadan Eşterbo Kara Vasil / Lata	Karaazmak	Reayadan Todori / Lata	Romidi?
Reayadan Nikola Klonik / Lata	Katrin	Reayadan Nikola Bağlava / Lata	Katrin	Reayadan Kolo Arnito / Lata	Katrin
Reayadan Kostandi Kalayife / Lata	Papasköprüsü	Reayadan Dimitri Kostandi / Lata	Leftehor	Reayadan Misko / Lata	Karaazmak
Reayadan Gota / Lata	Karaburun	Reayadan Dimitri Paskal / Lata	Leftehor	Reayadan Akriboz / Lata	Karaazmak
Reayadan Hristo / Lata (Balık avı)	Karaburun	Reayadan Vangeli Kaflo / Lata	Katrin	Reayadan Polo Polizma / Lata	Karaazmak
Reayadan Tanaş Haya / Lata	Leftehor	Yunan Tebaasından Kostandi Hrisandi / Galle	İşkator	Reayadan Dimitri Paskal / Lata	Leftehor
Reayadan Dimitri Kostandi / Lata	Leftehor	Reayadan Tanaş Lasba / Lata	Katrin	Reayadan Kostandi / Lata	İşkatoz
Reayadan Nikola Bağlave / Lata	Katrin	Reayadan Lasba / Lata	Katrin	Yunan Tebaasında Eşterbo / Galle	Ayancı
Reayadan Todori Bağdino / Lata	Karaburun	Reayadan Dimitri Niko / Lata	Katrin	Reayadan Kolakoş / Lata	Karaazmak
Reayadan Nikola Çirdopulo / Lata	Fındıklı	Reayadan Kostandi Hacı Yako / Lata	Kesendire	Reayadan Tanaş / Lata	Karaazmak
Reayadan Mato / Lata	Karaazmak	Yunan Tebaasından Yorgi Kanazi / Galle	Girid	Reayadan Yani Yorgaki /Lata	Karaazmak
Reayadan Polo Poliro / Lata	Karaazmak	Reayadan Tano / Lata	Çayağzı	Reayadan Mita Kolakot / Lata	Karaazmak
Reayadan Karpodos / Lata	Karaazmak	Reayadan Dimitri Şişor / Lata	Leftehor	Reayadan Petro / Lata	Karaazmak
Reayadan Misko Lakos / Lata	Karaazmak	Reayadan Nikola Bağlava / Lata	Katrin	Reayadan Vangeli / Lata	Çenedoz
Reayadan Yako Vadeli / Lata	Leftehor	Reayadan Vangeli Yuvan / Lata	Katrin	Reayadan Dimitri Kostandi / Lata	Leftehor
Yunan Tebaasından Hacı Deftaki / Galle	Leftehor	Yunan Tebaasından Toma Yuvan / Koter?	İşkapolor	Reayadan Yani Kalokoda / Lata	Çenedoz
Reayadan Nikola Maltopolo / Lata	Çayağzı	Devlet-i Aliyye Tüccarından İsmail Kapudan / Brik	İzmir	Reayadan Limato / Lata	Karaazmak
Yunan Tebaasından Istavroz Kordoyani / Galle	İzmir	Yahudi Avram / Kayık (Balık avı)	Dalyanlar	Reayadan Yuvan Kostandi / Galle	Zağora
Reayadan Dimitri Mitoveze / Lata	Leftehor	Reayadan Ligor Angeli Martiko / Lata	İzmir	Yunan Tebaasından Tarandafilo Yuvan / Galle	Leftehor

Reayadan Yorgi Trimontana / Zahire	Çayağzı	Yunan Tebaasından Panayoti Kanos / Galle	?	Ahaliden Emin / Kayık (Balık avı)	Dalyanlar
Reayadan Andon Mağda / Lata	Kesendire	Reayadna Nikola Dimitri / Trahin	Zağora	Reayadan Todori Kalabka / Lata	Çenedoz
Yunan Tebaasından Vangeli Toya / Brik	İzmir	Devlet-i Aliyye Tüccarından Çeşmeli Hüseyin / Brik	İzmir	Reayadan Yani Miyaloda / Lata	Fındıklı
Reayadan Yorgi Paldam / Lata	Leftehor	Yunan Tebaasından İşkanboviye / ?	Aynaroz	Yunan Tebaasından Anastaş Galat / Trahin?	Çamlıca
Reayadan Tanaş Nikola / Lata	Fındıklı	Reayadan Yani Tavdi / Lata	Çenedoz	Reayadan Hrisan Bağlava / Lata	Çenedoz
Yunan Tebaasından Andon Boyacı / Galle	Leftehor	Reayadan Tanaş Lasba / Lata	Çenedoz	Reayadna Yani Mitako / Lata	Çayağzı
Reayadan Nikola Garbeda / Lata	Platimena	Yunan Tebaasından Lefter / Brik	İzmir	Reayadan Dimitri Niko / Lata	Katrin/Çayağzı
Reayadan Dizo Çare / Lata	Çayağzı	Reayadan Yani Kağlomano / Lata	Leftehor	Reayadan Yani Kağlamano / Lata	Leftehor
Reayadan Yorgi Haya / Lata	Kesendire	Yunan Tebaasından Andon / Çernik?	Çamlıca	Reayadan Yorgi Baldem / Lata	Leftehor
Rusya Tebaasından Kapudan Dimo Patrik / Galle	İzmir'den	Yunan Tebaasından Anastaş Papalodi / Galle	Leftehor	Yunan Tebaasından Yuvan Palaza / Çernik	Şire
Reayadan Nikola Bağleva / Lata	Leftehor	Reayadan Simorki Lozna / Lata	Çenedoz	Reayadan Dimitri Şiko / Lata	Leftehor
Ahaliden Mehmed / Kayık (Balık avı)	Dalyanlar	Reayadan Palora / Lata	Fındıklı	Reayadan Yorgi Micava / Lata	Leftehor
Reayadan Yani Paskal / Lata	Golos	Yunan Tebaasından Paraskevi / ?	Çamlıca	Reayadan Yani / Lata	Katrin
Reayadan Yorgi Limona / Lata	Kesendire	Reayadan Mihal Çareha / Lata	Fındıklı	Reayadan Dimtri / Lata	Leftehor
Reayadan Vangeli Kalo / Lata	Katrin	Reayadan Dimitri Lasba / Lata	Çenedoz	Yunan Tebaasından Kiryako / Çernik?	Yunan Taraflarına
Reayadan Yani Polo / Lata	Katrin	Reayadan Kostandi Kalayka / Lata	Katrin	Devlet-i Aliyye Tüccarından Mustafa Kapudan / Galle	Girid
Reayadan Dimitri Cimaro / Lata	Papasköprüsü	Behor Çavra / Kayık (Balık avı)	Dalyanlar	Reayadan Kostandi / Lata	Leftehor
Reayadan İstimat Nermeke / Lata	Karaazmak	Yunan Tebaasından Andreya / Galle	Deraliye	Reayadan İsmat / Lata	Çenedoz
Reayadan Yani Vardeli / Lata	Katrin	Reayadan Laskadi / Lata	Karaazmak	Reayadan Vangel Yuvan / Lata	Kesendire
Reayadan Yani Kalakkora / Lata	Katrin	Reyadan Yorgi Hrisopolo / Lata	Katrin	Devlet-i Aliyye Tüccarından Giridi Emin Kapudan / Galle	Girid
Reayadan Nikola Çona / Lata	Leftehor	Reayadan İrsael / Kayık (Balık avı)	Dalyanlar	Devlet-i Aliyye Tüccarından İsmail Kapudan / Brik	İzmir
Reayadan Dimitri Kostandi / Lata	Leftehor	Reayadan Yani Dadoli / Lata	Katrin	Yunan Tebaasından Hacı Manol / Brik	Girid
Reayadan Nikola Halonun / Lata	Papasköprüsü	Reayadan Yuban / Galle	Zağora	Yunan Tebaasından Hristo Taranfo / Trahin?	Şire
Reayadan Dimitri Panayot / Lata	Katrin	Reayadan Yorgi Karasihorgi / Koter?	Zağora	Nemçe Tebaasından Mato Pervil / Brik	Deraliye
Reayadan Dimo Koşkora / Lata	Karaazmak	Reayadan Hristo / Kayık (Balık avı)	Dalyanlar	Yunan Tebaasından Hristodulo Yuvan / Galle	İzmir

Reayadan Yani Tavrila/ Lata	?	Reayadan Manol Dimitri / Trahin?	Golos	Reayadan Yorgi Kolakot / Lata	Karaazmak
Reayadan Tarandafilo / Lata	Fındıklı	Reayadan Yorgi / Lata	Leftehor	Yunan Tebaasından Panayot Yani / Martiko	İşkipoloz
Reayadan Tolo Odisle / Lata	Leftehor	Reayadan Hrisan Bağleva / Lata	Katrin	Reayadan Dimitri Grayan / Lata	Kesendire
Reayadan Hristo / Lata	Karaazmak	Yunan Tebaasından Mike Papa / Galle	Katrin	**Toplam Kayıt Sayısı**	**202**
Yunan Tebaasından Yani Karica / Brik	Marsilya	Reayadan Dimo Koşkora / Lata	Karaazmak		

Karantina uygulamasının Selanik taşrasına yayılmasında istenen başarınınm elde edilemediği, 1845 yılında Karantina müdürü Ratıb Efendi'nin girişiminden anlaşılmaktadır. Ratıb Efendi, Vali Vasıf Paşa'nın da desteğiyle, Selanik taşrasındaki beş iskeleye karantina usulünden anlayan memurlar tayin edilmesini talep etmişti. Gerekçe olarak ise, fırtına veyahut başka bir sebeple Selanik'teki küçük iskelelere yanaşan gemilerde bir bulaşıklık olması halinde hiçbir kontrole tabi tutulmadan bulaşıklığın karaya nüfuz edebileceği riski üzerinde durulmuştu. Buna göre Aynaroz iskelesine üç, Kesendire'ye iki, Ayancı, Platimona ve Leftehor iskelelerine de birer memur görevlendirilmesi istenmiş, İstanbul'dan da onay alınmıştı.[1711] Aynı yıl karantinanın yazı ve muhasebe işlemleri için ek bir memur talep eden Ratıb Efendi'ye İstanbul'dan onay verilmemişti.[1712]

Gerçektende Selanik karantinasının yoğun bir faaliyeti bulunmaktaydı Örneğin. Kasım/Aralık 1841 tarihinde sadece bir ay zarfında 202 geminin işlemi yapılmıştı. Genellikle Selanik iskelesinden çıkarak yerli ve yabancı diğer iskelelere giden gemilerin kontrolü burada gerçekleştirilirdi. Ayrıca, bir limandan hareketle Selanik civarında karantina bulunmayan bir iskeleye gidecek gemilerin kontrolü de burada icra edilirdi. Örneğin söz konusu dönemde Zante'den mal yüklenen ve Sakız'a giden Yorgi Kontazi'nin gemisi Selanik'te kontrol edilmişti. Bu iş için iskele açıklarına gelen transit gemilerde karantina idaresinde bulunan kayıkçı memurlar vasıtasıyla inceleme gerçekleştiriliyor olmalıydı. Selanik Körfezi'ndeki hareketliliği de yansıtan bu verilere göre, Selanik'e gelip giden farklı türden gemilerin neredeyse tamamı Rumlara aitti. Rumlar yanında tek tük Müslüman ve Yahudi gemi sahibi yer alırken, Yunanistan tabiyetinde olanlar başta olmak üzere Nemçe, Fransa, Rusya gibi yabancı gemi sahipleri de bulunmaktaydı. (Bkz. Tablo 5.5) 1842 yılının ilk ayında da benzer şekilde Rum gemi sahipleri ön plana çıkarken, kontrol edilen 111 geminin 83'ü Rum, 19'u Yunan, 4'ü Müslüman, 3'ü Yahudi, 1'i Fransız ve 1'i Rus kaptanlara aitti.[1713] Karantina tarafından kontrolü

[1711] BOA., C.SH., 27/1307.
[1712] BOA., C.SH., 25/1222.
[1713] BOA., ML.VRD.d., 483.

yapılan gemiler içerisinde en fazla lata türünden gemiler yer alırdı. İnşa edildikleri lata çamından isim almış olmaları muhtemel bu gemileri, yük taşıma gemileri olan galle, 19. yüzyıl başlarında taşımacılıkta en çok kullanılan türlerden iki direkli ve yelkenli olan brik, yük taşıma kapasitesi fazla olan bir veya iki direkli yelkenlilerden martiko, trahin? (tirhandil), çernik? gemileri takip etmekteydi.[1714] Selanik yakınlarında bulunan dalyanlara balık avı için giden kayıkların bile karantina tarafından kontrol edildiği bu dönemde, sıkı bir karantina uygulaması yapıldığı anlaşılmaktadır. Karantina idaresi tarafından takip edilen her bir gemiden cüzî miktarda (gemi türü ve yük miktarına göre) bazı harçlar alınırken, dolaşım tezkiresi olmayanlara da yine belirli bir bedel karşılığında tezkire çıkartılmaktaydı. Bahse konu tarihte 202 kayıt içerisinde sadece bir gemi karantina altına alınmıştı. Buna göre Rusyalı kaptan Dimo Patrik'in galle gemisine, görülen lüzum üzerine pranga vurularak beş gün karantinada kalma zorunluluğu getirilmiş, gemideki beş yolcunun konakladığı oda kirası ve gemiye nezaret eden gözcüler için ek ücret alınmıştı.[1715]

1841 yılında, Selanik'te karantinaya tahsis edilen bina hakkında da girişimler yapılmış, Selanik'teki yükü taşıyabilecek, karantina usullerine uygun yeni bir bina inşa etmek istenmişti. Şehrin batısındaki Beşçınar bölgesinde, ön keşfi 167.981 kuruş olarak hesaplanan bir karantinahane yapılmak istense de merkezî hazineye getireceği yük sebebiyle İstanbul'dan onay alınamamış, geçici çözümlerle süreç devam ettirilmişti.[1716] Öyle ki ilk dönemden beri bulaş tespit edilen yolcuların gözetime alınıp bekletildiği İbrahim Paşa konağı, 1848 yılına gelindiğinde hala eski düzeninde hizmet vermekteydi. Konağın selamlık dairesinde yolcular ikamet ederken, bahçede kurulan bir ahşap anbar, bulaşık eşyanın bekletildiği parlatorya olarak kullanılmaktaydı. Kirasının ödenmediğinden şikayet eden İbrahim Paşa'nın oğlu tarafından yapılan bir teklif ise Selanik'teki karantinahane çalışmalarına yeni bir ivme kazandırmıştı. Konağı tamamen devlete satabileceğini bildiren İbrahim Paşa'nın oğlu, bunun için 60.000 kuruş talep etmişti.[1717] Selanik meclisi ve vali bu fikre sıcak bakmayarak Kelemeriye kulesi yakınında, devlete ait bir arazide yeni bir karantinahane inşa edilmesini istemişti. Karantina tedbirlerini İstanbul'da oluşturduğu meclisler vasıtasıyla yakından takip eden Osmanlı Devleti, Selanik gibi önemli bir şehirde kurulacak yeni karantinahane işini de yakından takip etmişti. Bu nedenle İstanbul'dan gönderilen karantina meclisi azası Mösyö Ohannes'e gerekli

[1714] Söz konusu gemiler ve özellikleri konusunda istifade edilen kaynaklar: Necmettin Akgün, "XIX. Yüzyıl Başlarında İstanbul Merkezli Osmanlı Deniz Taşımacılığı", *OTAM*, S. 23, 2008, s. 53-84; Evren Gökçe, "Kemer-Edremid (Burhaniye) Kazası ve Osmanlı Donanmasına Yaptığı Katkılar: Malzeme, Personel ve Gemi İnşâ Tezgâhı", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1, 2015, s. 60-85.
[1715] BOA., ML.VRD.d., 469.
[1716] BOA., C.SH., 11/522.
[1717] BOA., MVL., 61/9; BOA., A.MKT., 122/53.

incelemeler yaptırtılmış, bir rapor hazırlatılmıştı.[1718] Mösyö Ohannes, vali ve Selanik meclisinin uygun gördüğü yerin şehrin hemen yakını olup bunun risk arz ettiğini beyan etmişti. Şehre 20 dakika uzaklıkta olan İbrahim Paşa konağının ise denize uzanan bir iskele inşa edilmesi ve bazı düzenlemeler yapılması halinde fevkalade bir bimarhaneye dönüştürülebileceğini belirtmişti. Yerel yöneticilerin bu hususstaki karşıt taleplerini reddeden merkezî otorite, Mösyö Ohannes'in raporunda yer verdiği tüm önerileri onaylamış ve Selanik'e bildirmişti.[1719] Nitekim sadece Selanik'in değil tüm ülkenin hıfzıssıhhasının temininde uyulması gereken önemli kurallar bütününü ihtiva eden karantina işinde, bilgi ve tecrübeye önem verildiği bir kez daha ortaya konmuştu. Mösyö Ohannes'in önerisi ve inşaat keşifleri sonucunda İbrahim Paşa konağının harem bölümünün tamir edilmesi, selamlığın yıkılarak yerine sekiz odalı karantina gözlem merkezinin inşa edilmesi, bahçeye inşa edilecek beş odalı hastahane, mahzen ve gardiyan odaları ile yönetim biriminin gözlem odalarından ayrılması, sahile bir iskele inşa edilmesi, bahçe duvarlarının ise yükseltilerek korunaklı bir karantinahane oluşturulması kararlaştırılmıştı. Böylece konağın 60.000 kuruşluk satın alma bedeline 75.420 kuruşluk bir inşaat bedeli de eklenmişti.[1720] Çalışmaların tamamlanması ile öngörülen inşaat bedelinin neredeyse yarısına tamamlanan Selanik Karantinahanesi 1850 yılında bitirilmişti.[1721]

1856 yılına ait bazı kayıtlarda, Selanik Karantinahanesi'nin Yalı Kapısı dışında sahilde, yani İştira'da bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Öyle ki kayda göre bu binanın sancak mahalli ve parlatoryası bu tarihte tamir ettirilmişti.[1722] İlk etapta, İbrahim Paşa konağından tahvil edilen karantinahane binasının çok uzun bir süre kullanılmadığını akla getiren bu bilgi, donanımlı bir bina olan söz konusu konağın, gözlem evleri, hastahanesi ve parlatoryası ile hizmete devam ettiğini, İştira'daki binanın ise karantina idaresinin şehir dahilindeki idare binası olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Yıldız fotoğraf albümlerinde, şehrin eski kamu binaları ile aynı albümde bulunan Selanik karantinahanesi fotoğrafının, İştira sahilindeki bina olduğu açıkken, buranın iki katlı mütevazi bir idare binası olduğu ve tam donanımlı bir karantinahane olmadığı görülmektedir.

[1718] Rapor için bkz. BOA., İ.MVL., 135/3672, Belge 6.
[1719] BOA., C.SH., 9/445; BOA., C.SH., 17/837.
[1720] BOA., İ.MVL., 135/3672, Belge 1
[1721] Öngörülen inşaat bedelinin oldukça altında bir meblağ olan 44.195 kuruşa mal olan inşaat çalışmalarında, tasarrufa riayet edilerek bazı yerlerin tamirinden vazgeçilmişti. BOA., C.SH., 5/230.
[1722] IAM., 264, sayfa 93.

Görsel 5.6. Selanik Karantinahanesi (İştira Sahilinde). (İ.Ü. Nadir Eserler Ktp., Yıldız Ftğ. Albümleri, No.90423/11)

19. yüzyılın ortasında karantina idaresinin faaliyetleri sayesinde, ortaya çıkan salgınlarla daha etkili bir mücadele sergilenmişti. 19. yüzyıl başlarında mutasarrıfların ellerindeki imkanlarla kendilerince almaya çalıştıkları tedbirlere kıyasla artık daha sistemli ve etkili tedbirler alınmaktaydı. Bununla beraber salgınların önlenmesi hususunda valilerin üstlendiği rol ve sorumluluklar da devam etmekteydi. 1851 yılında Bağdat'ta görülen kolera illeti sebebiyle İstanbul'dan bir dizi emirname Vali Yakub Paşa'ya ulaştırılmış, Paşa derhal sokak ve mahalle aralarının temizlenerek şehirde genel hijyene dikkat edilmesi hususunda ilanlar gerçekleştirmişti. Hatta bu tedbirlerin kazalarda da alınmasına nezaret etmişti.[1723] 1855 yazında kolera görülen ve askeri statüsü sebebiyle bir kale şehir olan Selanik'te, etkili önlemler alınması için Tophâne-i Âmire Müşirliği'ne emir verilmişti.[1724] Karantina idaresi marifetiyle sürdürülen tedbirlere askerî yetkililer de dahil edilmiş, muhtemelen şehre giriş çıkışlar durdurulmuştu. Bu

[1723] BOA., A.MKT.UM., 86/55.
[1724] BOA., A.MKT.NZD., 151/67.

nedenle, salgında tedavi gören ve ölenlerin istatistikleri Tophâne-i Âmire müşiriyle de paylaşılmıştı.[1725]

Kolera bir yıl sonra yine ortaya çıkmış, bu sefer etkisi daha şiddetli olmuştu. 8 Ekim 1856 günü ortaya çıkan illet sebebiyle Vali Ahmed Paşa derhal şehirdeki hekimleri biraraya toplayarak durum değerlendirmesi yaptırmış ve hızla tedbirler alınmaya başlanmıştı. Hastalığa yakalananlara karantina idaresi marifetiyle tedavi süreci başlatılmıştı. İskeledeki gemilerin tamamına ise pranga vurularak deniz ulaşımı durdurulmuştu. Bu sayede illetin şehir dışına sirayet etmemesine de gayret gösterilmişti. Salgının başladığı ilk gün 29 kişi hayatını kaybetmiş, 3 kişi koleraya yakalanmış bir şekilde hasta olmuş ve 32 kişi de gözlem altına alınmıştı. Anlaşılan o ki ölenler ve hasta olanlarla teması bulunanlar takibe alınarak salgının yayılması önlenmeye çalışılmıştı. On iki gün sonra, 20 Ekim 1856'da salgın bastırılmış ve şehirdeki tüm karantina tedbirleri kaldırılmıştı.[1726] Oldukça şiddetli başlayan salgının kısa süre zarfında bastırılması ve özellikle az sayıda can kaybı ile etrafına yayılmasının önlenmesi sebebi ile Sultan Abdülmecid'e varıncaya kadar şehirdeki gayretten memnun olunmuş ve takdir görmüştü.[1727]

Selanik şehri, salgın hastalıklar konusunda, 19. yüzyılın ilk yarısında başlattığı ve adım adım geliştirdiği faaliyetler, yaşanan çaresizlikler ve elde edilen tecrübeler sayesinde yüzyılın ortasından itibaren daha hazırlıklı bir hal kazanmıştı. Bu halin yaratılmasında merkezî idarenin ve şehirde bulunan konsolosların yönlendirmesi, şehir idarecileri ile cemaatlerin gayretleri etkili olmuş, ortak bir başarı sergilenmişti. Salgın hastalıkların yönetimi konusunda ise 20. yüzyıl başlarına kadar ne Doğuda ne de Batıda hiçbir şehirde tam bir hakimiyet gösterilememişti.[1728]

[1725] BOA., A.MKT.MHM., 72/84.
[1726] BOA., İ.DH., 359/23732.
[1727] BOA., A.MKT.MHM., 102/4.
[1728] Risal, *La Ville Convoitée Salonique*, s. 121.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin beş asır boyunca hakim olduğu, Rumeli'nin güzide şehri Selanik'in, 19. yüzyılın ilk yarısında idarî, askerî, sosyal, ekonomik ve kültürel tarihini ele aldığımız bu çalışmada, şehre dair fotoğraflar çekmek temel amaç olmuştur. Bu konuda döneme ait arşiv evrakında yer alan ayrıntılı bilgilerden hareketle, çeşitli konularda tablolar ve görseller hazırlanmıştır. Şehrin mekânları, sosyo-ekonomik hayatın merkezleri ve topografik özellikleri günümüz Selanik'ine yapılan atıflarla ön plana çıkartılmıştır.

Selanik tarihine dair ortaya konan araştırma sonuçlarına, bu araştırmada tercih edilen yöntem ve kullanılan kaynakların kattığı önem de dikkate değerdir. Her şeyden önce, Osmanlı şehirlerinin tarihini yazarken Osmanlı arşivinin yok sayılmasının nasıl farklı anlatımlara sebep olduğu örneklerle ele alınmıştır. Bununla beraber şehir tarihi çalışan araştırmacıların, sadece arşivde yer alan belirli defter tasnifleri üzerine (genellikle de nüfus ve temettuat defterlerine) yoğunlaşmasının kısır bir anlatıma sebep olabileceğine vurgu yapılmak istenmiştir. Halbuki şehir tarihi çalışmalarında, birçok farklı defter tasnifinin satır aralarına odaklanılması ve buna perakende arşiv evrakının da eklenmesi halinde, şehirlerin bilinmeyen yönlerine dair fotoğraflar ortaya koymak kolaylaşabilmekte, daha kapsayıcı ve geçerli değerlendirmeler yapılabilmektedir.

Selanik şehrinin bu güne kadar ihmal edilen yönü, yani kale olma statüsü ve şehirde görevli askerlerin değerlendirildiği ilk bölümde, Selanik'in 19. yüzyıl ortasında hala etkili ve müstahkem bir kale olduğu ortaya konmuştur. Bu anlamda şehrin idarî, ekonomik ve sosyal hayatının bir parçası olan askerî grupların varlığına işaret edilirken, bunların Müslüman cemaati ile olan ilişkileri de vurgulanmıştır. Nitekim askerî gruplar şehrin mahalleleri ile daima etkileşim halinde olmuş, şehrin Müslüman sakinlerinin hayatında askerlik bir yaşam tarzı olarak ön plana çıkmıştır.

19. yüzyılın ilk yarısı için ortaya çıkan diğer bir fotoğraf şehrin nüfusuna ve onun yarattığı toplumsal yapıya dairdir. Şehrin topografyası ve çok kültürlü cemaatleri sebebi ile şehirde bir karmaşa varmış gibi görülse de aslında bu manzara, Osmanlı idarî geleneğinin ve millet sisteminin yarattığı tarihi birikimle inşa edilmiş bir ahenkti. Bu ahenk içerisinde Yahudilerin sayısı nüfusun önemli bir çoğunluğunu teşkil etse de söz konusu cemaatin bu özelliği şehrin idarî ve ekonomik hayatında üstünlüğü diğer cemaatlere kaptırmıştı. Müslümanlar hem idarî hayatın hem de ekonomik hayatın mülkiyet basamağında, Rumlar ise bilhassa şehrin ekonomisinde üstünlüklerini ilan etmiş durumdaydı. Bu çerçevede, şimdiye

kadar bazı araştırmacılar tarafından gündeme getirilmiş olan "Yahudi şehri Selanik" tanımının maksatlı bir kullanım olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde Yahudilerin, sığınmalarına müsaade edilen Selanik'in hakimi değil sakini, şehir kültürünün ise önemli bir paydaşı oldukları görülmüştür. Benzer şekilde parlatılmaya çalışılan, şehirde sakin dönmelerin nüfusuna dair yapılan gerçekçi hesaplamalar, 19. yüzyılın ilk yarısı için bu grubun şehirde ön plana çıkabilecek derecede varlık gösteremediğini ortaya koymuştur.

Şehir nüfusunun ana grupları olan Yahudiler, Müslümanlar ve Rumların hatta her birinin kendi içerisinde görünmez olan alt gruplarının tüm farklılıklarına rağmen, şehrin daimi sakinlerinin tamamı Osmanlıydı. Bu üst kimliğin şemsiyesi altında yaşamak, 19. yüzyılın ilk yarısında, henüz kimse için problem değildi. Nitekim bu şemsiye altında bulunanlarla ne şehir idaresi ne de merkezî otorite arasında önemli bir problem de yaşanmamıştı. Problemler genellikle şehrin taşrasında, özellikle de Rum nüfusunun yoğun olduğu yerlerde, Rum İsyanı'nın yansımaları şeklinde ortaya çıkmıştı.

Yüzyıl başından itibaren adım adım gelişen ve şehir merkezini alakadar eden en önemli mesele ise müstemenlik iddialarıydı. Ancak bu da bir kimlik ve aidiyet meselesinden çok, ekonomik kaygılarla ortaya çıkmış ve genellikle Rumların, bazen de Yahudilerin yabancı devlet himayesine girmek istemesinden kaynaklanmıştı. 19. yüzyıl ortasından itibaren çığırından çıkmaya başlayan müstemenlik meselesinde devletin de tahammülü tükenmişti. Frenk olarak bilinen ve şehrin çok kültürlü dokusunda önemli izleri bulunan yabancılar ise yüzyıl başında özgünlüklerini korurken, müstemen meselesiyle birlikte giderek yerel gruplarla karışmışlardı. Yüzyılın ortasında Selanik'te artık, aslında Frenk olanların sayısı oldukça azdı.

Şehrin tarihinde iz bırakan ve özellikle ekonomik atılımlar" ile Selanik'in gelişimine etki eden ünlü aileler, 19. yüzyılın ikinci yarısında daha çok Yahudiler arasında görülmekteydi. Yahudi ailelerin parlayarak ön plana çıkmasından önce, 19. yüzyılın ilk yarısında Rum Kaftancıoğluları, Yahudi Fernandezler ve Frenk Abbottlar daima gündemde olmuştu. Şehirde askerî, idarî, ekonomik ve sosyal hayatın her alanında etki ve yetki sahibi ise şüphesiz Müslüman cemaatini de temsil eden Evrenoszâdeler olmuştu. Ailenin askerî ve idarî kanattaki temsilcileri Ahmed Tevfik Bey ve kardeşi Selim Sırrı Paşa, hem idarî hem de sosyo-ekonomik hayatta ise yeğenleri Yusuf Sıddık Paşa ön plana çıkmıştı. Bu anlamda bilinenin aksine, Evrenoszâdeler sadece Yenice-i Vardar'da değil, Selanik'te de izleri ve etkileri önemli ölçüde görülen bir aileydi.

Selanik, sosyal ve ekonomik hayatı daima dinamik olan bir şehirdi. Sadece bizim teyit edebildiğimiz kadarıyla, 19. yüzyılın ortalarına doğru şehirde üç yüze yakın aktif meslek vardı. Değişen ve farklılaşan yerel/uluslararası ekonomik dinamiklere rağmen, bu dönemde

zanaatkarlar ayakta kalmaya devam etmişti. Çarşı, farklı kültürlerin kaynaştığı ve Selanik'in ününü yaratan yer olmuş, İştira Bölgesi ise, Osmanlı şehirlerinde örneğine arz rastlanan bir ticaret üssü olarak ön plana çıkmıştı. Burada yürütülen ticari faaliyetler, yerel olduğu kadar uluslararası bir mahiyet de taşımaktaydı. Bilhassa Balta Limanı Antlaşması'ndan sonra Avrupa mamulü olan çeşitli ürünler buraya akmaya başlamış, ancak buna rağmen Selanik'e özgü, marka değeri taşıyan bazı üretimler de devam etmişti.

Ticari alanda, Yahudiler genellikle taşra ile şehir arasındaki ilişkiyi sürdürürken, deniz ticaretinde Rumların hakimiyeti kesindi. Hem sahip oldukları gemi sayısı hem de tarihten gelen denizcilik tecrübeleri sayesinde Rumların bu üstünlüğü uzun yıllar sürmüştü. Şehirdeki para piyasası ise şüphesiz Yahudilerin tekelindeydi. Burada da yine cemaatin tarihi tecrübeleri ve kabiliyetleri etkili olmuştu. Şehir Müslümanları ise askerî ve idarî anlamdaki hakimiyetin verdiği rahatlık sayesinde, ticaret ve zanaatta diğer cemaatlerden gerideydi. Ancak bu geride kalış bir tercihti. Çünkü Selanik Müslümanlarının ekonomik gücünün temelini oluşturan husus, şehir dışında toprak ve çiftlik işletme mülkiyetine sahip olmaktı. Şehir dışındaki ziraî üretimden elde edilen önemli miktardaki gelir bu anlamda Müslüman hanelerin ekonomisine eklenmekteydi. Cemaatin, dışarda olduğu gibi şehir içinde de önemli gayrimenkulleri mevcuttu. Müslümanları mülkiyet konusunda ön plana çıkaran en önemli faktör ise, şüphesiz yönetimini kontrol ettikleri vakıflardı. Şehrin fethinden beri kurulan büyüklü küçüklü vakıflar, bilhassa da sultanlara ve paşalara ait büyük vakıfların şehirde önemli sayıda gayrimenkulü bulunmaktaydı. Bunların çoğu Yahudi mahalleleri ve çarşı bölgesindeydi. Rumların idaresinde bulunan, ancak şehrin ekonomisine önemli bir tesir edecek sayıya ulaşmayan bazı kilise ve manastır vakıfları da mevcuttu. Şehirdeki dini yapılar da vakıf mülkiyetine eklendiğinde Selanik'in tam bir vakıf şehri olduğunu vurgulamak gerekir.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve sonrasında meydana gelen reform hareketleri diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Selanik'te de önemli bir değişim ivmesi yaratmıştı. Ancak bu değişim, bilhassa 19. yüzyılın sonlarında, Batı kültürünün de etkisiyle başkalaşıma dönüşmüştü. Aslında Selanik'te kadim sorunların çözülmesi, daha refah ve daha düzenli bir hayatın mümkün kılınması için II. Mahmud iktidarında önemli yenilikler gerçekleştirilmişti. Bu yenilikler, şehrin eski ruhunu ve bilhassa Osmanlı ahengini gözeterek icra edildiğinden, şehir dokusunda gözle görünür bir değişim yaratmamıştı. II. Mahmud'un ortaya koyduğu iradenin neticesi olan bu yenilikler, Tanzimat döneminde icra edilenlerin temelini de hazırlamıştı. Bu sebep-sonuç ilişkisine önem atfetmeyen araştırmalarda, şehrin düzeni, asayişi, ahalinin can ve mal güvenliği için yapılan icraatlar yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir. Halbuki bu konuda yüzyılın ilk yarısına ait örnekler de mevcuttur. Merkezî otorite, şehir idaresi

ve cemaatler şehrin sorunları ve meydana gelen salgın, yangın gibi talihsizliklerle mücadele azmi göstermiş, bu konularda hakimiyet kurarak sosyal ve ekonomik düzeni muhafazaya etmeye çalışmıştı. Buna rağmen, şehrin sahip olduğu bazı dezavantajlar, yangın gibi olağanüstü afetlerde hiçbir şey yapılamamasına sebep olmuş, bu çaresizlik 20. yüzyıla kadar şehrin yakasını bırakmamıştır. Şehrin sorunları karşısında, kamuoyu oluşturma ve yabancı konsoloslardan cemaat önde gelenlerine kadar birlikte hareket etme, topyekün mücadele gibi kolektif davranışlar sergilenmişti. Bu örnekler 19. yüzyılın ilk yarısında varlığını iddia ettiğimiz "Selaniklilik" bilincinin de en önemli delilleri olmuş, daha fazla tartışılması gereken "Osmanlı Şehir Barışı" kavramının güçlü varlığına işaret etmiştir.

Millet sisteminin esası olan, cemaatlerin kendi yaşamlarına ve ibadetlerine müdahale edilmemesi, saygı gösterilmesi ilkesinden hareketle, şehir idaresinin ve merkezî otoritenin cemaat liderliklerine bazı yetkiler tanıdığı bilinmektedir. Ancak bu çalışmada ortaya konan bazı örnekler bu yetki ve izinlerin, cemaatlerin kendi mahallelerindeki idarede farklı salahiyetlere işaret eden bazı uygulamalar gerçekleştirildiğini ortaya koymuştur. Bu salahiyetler cemaat mensuplarının ekonomik hayatları üzerinden şehrin çarşı ve pazar yerlerine de yayılmış, cemaat yönetimlerini kendi mensuplarının birçok konuda yetkili amiri sınıfına dahil etmiştir. Devletin de şehir idaresinde cemaat örgütlenmelerindeki hiyerarşiden istifade ettiği açıktır. Burada müşahade edilen husus, *Osmanlı şehir barışı* düşüncesiyle birlikte değerlendirilebilecek olan bir yönetim modelinin varlığıdır. Bu model, şehir yöneticileri ile şehir sakinlerinin ortak iradelerini yansıtan ve çok kültürlü bir şehirde ahengi beraberinde getiren *işbirlikçi birlikte yaşama modeli* olarak isimlendirilebilir. Bilhassa Yahudi cemaati için geçerli olan bu durum hakkında, farklı şehirlerdeki örneklerin yeni araştırmalarla incelenmesi akılda kalan soru işaretlerine cevaplar getirebilecektir.

Selanik şehrine dair tespit ettiğimiz hususlar, Osmanlı Devleti içerisinde benzer dinamiklere sahip farklı şehirler için de geçerli olabileceği gibi, bu çalışmada Selanik'in büyük oranda özgünlüklere sahip olduğu görülmüştür. Bu nedenle yapılan tespitlerin diğer şehirlere teşmil edilebilecek yönleri olduğu gibi, tüm sonuçların her biri için geçerli olduğunu iddia etmek büyük bir hata olacaktır. Ancak, çalışma sonucunda Selanik şehri için akla gelen soruların diğer şehirler için de sorulması, yapılacak yeni çalışmalar için araştırma konusu olmalıdır. Bu bağlamda, 19. yüzyılda kadim kale kentlerinin statüsünde ne gibi değişimler olmuştur? Kalelerde bulunan yeniçerilerin 1826'ya giden süreçteki son durumları ve şehre etkileri nelerdir? Şehir nüfusunun değerlendirilmesinde nüfus sayımları haricinde hangi kaynaklar kullanılabilir, nerelerden farklı bilgilere ulaşılabilir? Hazırlanma sebebi nüfusu tespit etmek olmayan defterlerin, nüfus konusundaki güvenilirliği ne seviyededir? Şehir nüfusu

içerisinde yabancıların, kapı halklarının, muvazzaf askerlerin yeri ve nüfus temsillerine etkisi ne olmalıdır? Şehrin toplam nüfus hesaplamalarında kullanılan yöntemler sağlıklı mıdır? Her cemaat sosyal özellikleri bağlamında farklı hesaplamalara tabi olmalı mıdır? Şehir sakinlerinin sayısı mı, yoksa sosyo-ekonomik hayatta sahip oldukları güç ve hakimiyet mi önemlidir? Kuru kalabalıklar mı yoksa ekonomik gücü yüksek azınlıklar mı şehrin gelişiminde rol oynamıştır? Cemaatler içerisinde görünmez olan grupları görünür kılmak için hangi kaynaklar ve yöntemler kullanılabilir? Sosyal ve ekonomik hayatta toprak mülkiyetinin önemi ve etkisi nedir? Alışılagelmiş tarihsel genellemeler, üretim, pazar ve ticaret bağlamında neleri görünmez kılmaktadır? Değişim ve reform hareketleri kronolojik sınırlar içerisine hapsedilebilir mi? Tanzimat öncesinde şehirlerin yönetiminde farklı uygulamalar ve yöntemler olmuş mudur? Bu anlamda cemaatlerin yönetime katılımı hangi sınırlar ve yetkiler çervesinde olmuştur? Devlet, cemaat içerisindeki hiyerarşik örgütlenmelerden nasıl istifade etmiştir? Cemaat yönetimleri ile şehir idarecileri arasındaki iş birliği kanalları nelerdi? Bunlar gibi daha pek çok soruyu gündeme getirmek mümkündür. Biz burada bu soruların ancak bir kısmına çalışma kapsamında cevaplar bulmaya çalışsak da, bunların tamamının cevaplanması, kronolojik sınırları daha geniş bir çalışmayı gerektirmektedir.

Çalışmanın sonucunda elde edilen en önemli tespit, 19. yüzyılın ikinci yarısında değişip başkalaşmaya ve Osmanlı özünden uzaklaşmaya başlayan Selanik şehrinin yüzyılın ilk yarısındaki manzarasının tam bir Osmanlı şehri görünümünde olduğudur. Bu nedenle tüm yönleriyle kadim şehir kültürünü ve özelliklerini haiz olan Selanik, Osmanlı'yı anlayabilmek, onunla barışabilmek için de önemli bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim bu manzara içerisinde devlet otoritesinin gerekliliğini, şehirlilik bilinci ve aidiyetini, farklılıkların sorun değil zenginlik yarattığı algısını, yönetimde insana verilen değeri ve kucaklayıcı Osmanlı hoşgörüsünü görmek mümkündür.

19. yüzyılın sonlarında yetiştirdiği nesillerle Osmanlı Devleti tarihine yön veren bu şehir, bu yüzyıl boyunca atlattığı felaketler, bilhassa 20. yüzyılda el değiştiren idaresi ve yanıp yok olan tarihi dokusu sebebi ile artık eski manzarasına sahip değildir. Bugün Selanik'e gidenler çalışmada temas edilen tarihi mekân ve anlatıların az sayıda izini görebilmektedir. Şehrin tarihini ve zenginliğini bilenlerin, Selanik'in alelacele terk edilmek zorunda kalınan bir Osmanlı yurdu olduğu izlenimine kapılması olağandır. Yarım asır içerisinde bu kadar değişen ve özünden uzaklaşan başka bir Osmanlı şehri var mıdır? Tartışmak gerekir. Acaba meşhur türküde geçen, sevdiğini kendinden ayıran şehre ah eden Mehmed'in, "Selânik, Selânik! Virân olasın. Taşını toprağını seller alasın. Sen de benim gibi yârsız kalasın…" diyerek devam eden bedduası mı kabul olmuştur? Zira, Selanik, bu yarım asır sonunda sadece özünü ve eski

manzarasını değil, şehre anlam katan sakinlerini de kaybetmiştir. 20. yüzyılın başlarında önce Müslümanlar, devam eden süreçte de Yahudiler şehirden ayrılmak zorunda kalmış, hem şehir hem de eski sakinleri, günümüze kadar devam eden hasret dolu bir maziye sahip olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Evrakı

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

BOA., A.{DVNSMH.d., 253.

BOA., A.AMD., 12/68; 33/79; 71/24; 86/25.

BOA., A.d., 3247.

BOA., A.DVN., 16/88; 131/98.

BOA., A.M., 1/5; 16/25.

BOA., A.MKT., 10/85; 45/55; 66/43; 83/64; 91/63; 117/78; 122/53; 134/47; 185/8; 212/10; 214/31; 216/25.

BOA., A.MKT.MHM., 6/30; 9/41; 40/82; 43/9; 72/84; 102/4; 141/66; 156/40; 383/43.

BOA., A.MKT.MVL., 5/58; 59/34; 87/72.

BOA., A.MKT.NZD., 27/46; 44/24; 103/47; 151/67.

BOA., A.MKT.UM., 21/59; 86/55; 90/70; 110/76; 137/75; 259/97; 299/44; 299/62; 460/72; 475/11; 476/36; 511/33.

BOA., A.TŞF., 8/31.

BOA., AE.SMHD.II, 22/1368; 61/4284; 62/4337.

BOA., AE.SSLM.III., 105/6384; 149/8941; 186/11218; 256/14815.

BOA., BEOAYN.d., 247; 249.

BOA., C.ADL., 94/5659.

BOA., C.AS., 3/77; 6/231; 12/520; 13/521; 23/1036; 40/1808; 91/4191; 99/4488; 126/5613; 128/5708; 142/6289; 165/7257; 171/7480; 177/7706; 195/8387; 219/9316; 235/9939; 245/10925; 248/10402; 293/12149; 293/12152; 300/12419; 300/12453; 330/13664; 356/14753; 361/14946; 374/15465; 375/15507; 380/15728; 385/15926; 408/16859; 410/16942; 425/17633; 453/188879; 508/21235; 512/21400; 519/21687; 521/21765; 531/22214; 543/22761; 567/23850; 638/26890; 707/29661; 733/30726; 756/31847; 760/32096; 764/32287; 780/33003; 870/37294; 871/37359; 893/38439; 1043/45774; 1075/47381; 1165/51853; 1221/54811.

BOA., C.BLD., 58/2891; 66/3265; 77/3849; 114/6578; 135/6704.

BOA., C.DH., 37/1825; 95/4723; 143/7109; 209/10402; 241/12007; 242/12053; 263/13101; 276/13772.

BOA., C.EV., 9/418; 41/2044; 88/4360; 94/4698; 171/8503; 213/10619; 256/13090; 280/14289; 329/16718; 333/16924; 333/16924; 382/19365; 632/31854.

BOA., C.HR., 10/479; 71/3507; 73/3643; 170/8469.

BOA., C.İKT., 23/1137.

BOA., C.MF., 52/2586; 89/4433; 148/7368.

BOA., C.ML., 57/2603; 108/4761; 114/5060; 116/5151; 136/5826; 142/6049; 287/11790; 330/5727; 345/14206; 377/15494; 425/17202; 484/19748; 533/21874; 760/30988.

BOA., C.SH., 5/230; 9/445; 11/522; 17/837; 25/1222; 27/1307.

BOA., C.SM., 11/596.

BOA., C.ZB., 49/2446; 52/2587; 54/12654.

BOA., D.ASM.d., 37428; 37429; 38016.

BOA., D.BKL.d., 32211.

BOA., D.BŞM.BNE.d., 16477.

BOA., D.BŞM.d., 9896; 42063; 8429; 8990; 9244.

BOA., D.BŞM.TPH.d., 18737.

BOA., D.CRD.d., 39924.

BOA., D.İSM.d., 25558.

BOA., D.İSM.İSİ.d., 25568.

BOA., D.KKL.d., 33100; 33101; 33103.

BOA., D.PYM.d., 35943; 36023.

BOA., D.YNÇ.d., 34234; 34377.

BOA., DFE.RZ.d., 1874.

BOA., DH.MKT., 1819/952.

BOA., HAT., 118/4772; 118/4777; 292/17412; 301/17916-B; 301/17916-C; 301/17916-D; 302/17947; 308/18234-A; 308/18234-B; 308/18234-D; 316/18557; 316/18557-B; 318/18700-A; 341/19514; 469/22944; 469/22947; 480/23508; 494/24249; 497/24382; 515/25165; 517/25265; 520/25432; 533/26248; 547/27006; 592/29035; 593/29087; 595/29175; 595/29217; 596/29287; 597/2300; 597/29326; 651/31824; 652/31858-A; 659/32168; 702/33738-C; 719/34261; 736/34936-A; 736/34936-B; 748/35315; 749/35399; 754/35595; 755/35668; 774/36326-A; 775/36335-A, 775/36335-B; 837/37757; 856/38256-A; 860/38341; 892/39383-A; 892/39383-B; 944/40682; 952/40904; 1034/42917; 1263/48926; 1266/49033; 1269/49177-A; 1269/49177-B; 1269/49177-D; 1269/49177-E; 1303/50775; 1305/50929; 1306/50971-B; 1321/51576;

1387/55146; 1392/55609; 1502/2; 1504/55; 1515/49; 1527/5; 1537/17; 1551/53; 1583/38; 1599/8; 1600/56; 1611/31; 1621/31.

BOA., HR.MKT., 51/90; 5584; 129/8; 131/8; 131/15; 156/75; 157/76; 165/59; 235/92; 237/90; 238/81; 253/45; 306/9; 347/12.

BOA., HR.SYS., 2923/5; 2923/74; 2926/89.

BOA., HRT.h., 223; 325.

BOA., İ.DH., 2/86; 6/255; 7/304; 19/900; 23/1138; 46/2294; 48/2359; 77/3828; 78/3868; 78/3910; 83/4146; 109/5486; 121/6144; 130/6690; 139/7162; 144/7450; 148/7661; 165/8643; 17/806; 184/10173; 200/11423; 297/18738; 297/18762; 298/18819; 304/19276; 349/23050; 359/23732; 360/23800; 383/25304; 390/25810; 413/27342; 611/42571.

BOA., İ.HR., 73/3537; 127/6414; 128/6487; 172/9361.

BOA., İ.MMS., 37/1554.

BOA., İ.MSM., 79/2278.

BOA., İ.MVL., 39/733; 86/1740; 96/2013; 96/2035; 103/2278; 106/2361; 118/2909; 125/3207; 135/3672; 154/4409; 173/5129; 184/5553; 193/5885; 222/7495; 256/9502; 257/9568; 264/10000; 281/11026; 374/16436; 426/18699; 438/19430; 583/26229; 585/26293.

BOA., İ.ŞD., 4/199.

BOA., İE.EV., 21/2469.

BOA., ML.CRD.d., 435.

BOA., ML.d., 201; 266; 320.

BOA., ML.MSF.d., 122; 466; 847; 875; 951; 10775; 1134; 1206; 14228; 19226; 2244; 2440; 2708; 2730; 3001; 3100; 3197; 3282; 3389; 3421; 3473; 3489; 3586; 3656; 3688; 3730; 3764; 3892; 3918; 3944; 3950; 4003; 4059; 4102; 4163; 4215; 4216; 4422; 4436; 4631; 4661; 5174; 5254; 5462; 5468; 5492; 5941; 7906; 9672.

BOA., ML.VRD.d., 81; 95; 98; 139; 149; 166; 208; 462; 469; 482; 483; 874; 3105; 4969.

BOA., ML.VRD.TMT.d., 11464; 11466; 11470; 11487; 11536; 11537; 11546; 11566; 11577; 11587; 11604; 11609; 11620; 11621; 11635; 11654; 11655; 11671; 11679; 11682; 11699; 11719; 11725; 11726; 11758; 11761; 17652.

BOA., MVL., 41/18; 43/59; 60/15; 61/9; 65/9; 65/49; 101/12; 107/13; 145/20; 158/100; 227/29; 239/6; 253/78; 254/8; 255/50; 257/63; 278/1; 290/28; 315/42; 331/11; 350/92; 362/18; 927/32; 929/76; 937/77; 947/58; 975/76; 1036/68; 1036/77.

BOA., NFS.d., 4956; 4958; 4959; 4960; 4961; 4962; 4963; 4964; 4965; 4966; 4967; 4968; 4969; 4970; 4971; 4972; 4973; 4974; 6892; 6907; 7441.

BOA., PLK.p., 797; 799; 1339.

BOA., TS.MA.d., 2358/76.

BOA., Y.EE., 64/4.

Istorikó Archeío Makedonías (Makedonya Tarihi Arşivi-Selanik/Yunanistan) (IAM)

Şeriyye Sicilleri, Num: 188; 192; 202; 205; 208; 215; 216; 217; 219; 220; 223; 227; 233; 236; 238; 240; 242; 244; 245; 252; 253; 256; 257; 258; 262; 264; 336; 337.

Vakıf Defterleri, Num: 5; 6; 7; 14; 17; 26; 27; 30; 32; 34; 70; 74.

İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi

Yıldız Fotoğraf Albümleri, (Albüm/Fotoğraf): 90423/11; 90423/13; 90423/15; 90423/19; 90423/25; 91016/3.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.), (Defter Num./Sayfa Num./Sıra Num.): 632/363/173; 746/132/57; 179/238/1886; 179/270/2142; 179/276/2185; 179/340/2697.

Telif Eserler

Afyoncu, E., "Mevâcib", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIX, s. 418-420.

Agoston, G., "15. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Topçuluğu ve Avrupa Askeri Teknolojisi", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, haz. Kahraman Şakul, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 115-146.

Agoston, G., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayisi: 17. ve 18. Yüzyıllarda Selanik, Gelibolu ve İzmir Baruthaneleri", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, haz. Kahraman Şakul, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 233-251.

Ahbab, Y., "Laramanlar: Gizli Hristiyan Arnavutların Mihaliç'e Sürgünü (1846-1848)", Osmanlı Araştırmaları, c. LV, 2020, s. 207-242.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, 2-3, ed. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, 4-5, ed. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Akdağ, M., *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

Akgün, N., "XIX. Yüzyıl Başlarında İstanbul Merkezli Osmanlı Deniz Taşımacılığı", *OTAM*, S. 23, 2008, s. 53-84.

Akkuş, Y., "Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa'ya Geçiş", *Tarih Dergisi*, S. 65, İstanbul, 2017, s. 29-62.

Akyalçın Kaya, D., "'Living off others' aid': The Socioeconomic Structure of Salonica's Jews in the Mid-Nineteenth Century", *Jewish History*, 28, 2014, s. 313-336.

Akyalçın Kaya, D., "Formation of A "Salonican Lineage": Ahmed Hamdi and His Family in the Nineteenth Century", *İ Thessaloniki Paramones tou 1912*, der. Evanghelos Hekimoglou, Thessaloniki 2015, s. 37-56.

Akyalçın Kaya, D., "Les Conditions Economiques Et Les Caractéristiques Démographiques Des Juifs Saloniciens Au Milieu Du XIXe Siecle", *Salonique: Ville Juive, Ville Ottomane, Ville Grecque*, ed. Esther Benbassa, CNRS Editions, Paris 2014, s. 19-48.

Akyalçın Kaya, D., *Les Sabbatéens Saloniciens (1845-1912): Des Individus Pluriels*, (yayımlanmamış doktora tezi), Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 2013.

Akyıldız, A., "Sened-i İttifak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVI, s. 512-514.

Altunbay, M., *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

Anastassiadou, M., "Yörenin Batılıları", *Selânik 1850-1918*, der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, 2014, s. 183-196.

Anastassiadou, M., *Salonique au XIXe siécle. Regards sur les gens ordinaires*, Isis Press, İstanbul 2016.

Anastassiadou, M., *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, çev. I. Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

Âşık Mehmed, *Menâzirül-Avâlim*, haz. Mahmut Ak, c. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Aydın, H. V., "1821 Yunan İsyanı Sırasında Selanik Sancağı ve İsyana Karşı Alınan Önlemler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII/2, 2018, s. 303-334.

Aydın, H. V., "Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014, s. 87-106.

Aydın, M., *Vidin Kalesi, Tuna Boyu'ndaki İnci*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

Aydüz, S., *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Aynural, S., "Bursa İhtisâb Rüsûmu (1829-1830)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 129, 2000, s. 71-80.

Aynural, S., "Kapan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIV, s. 338-339.

Ayverdi, E. H., *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk, IV*, 2. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2000.

Baer, M. D., *Selanikli Dönmeler*, çev. S. Bayır, Doğan Kitap, 2016.

Baer, M., "Globalization, Cosmopolitanism, and the Dönme in Ottoman Salonica and Turkish Istanbul", *Journal of World History*, 18/2, 2007, s. 141-170.

Bakirtzis, C., "Pilgrimage to Thessalonike: The Tomb of St. Demetrios", *Dumbarton Oaks Papers*, 56, 2002, s. 175-192.

Bayrak Ferlibaş, M., "Selanik'teki XVI. Yüzyıla Ait Vakıflardan Biri: Yakub Paşa'nın Vakıf Eserleri ve Vakfettikleri", *Belleten*, 84/299, Ankara Nisan 2020, s. 135-207.

Bayram, S., *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı 1869-1912*, Türk Tarih Kurumu Yayınları 2017.

Beydilli, K., "Mehmed Emin Rauf Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVIII, s. 465-467.

Bodur, A., *XIX. Yüzyıl Başlarından Kaldırılışına Kadar Evlâd-ı Fâtihân Teşkilatı*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2016.

Bostan, İ., *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Bowen, G. F., *Mount Athos, Thessaly and Epirus: Diary of a Journey from Constantinople to Corfu*, 1852.

Bozkurt, G., *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Braude, B., "The Rise and Fall of Salonica Woollens, 1500-1650: Technology Transfer and Western Competition", *Mediterranean Historical Rewiev*, 6/2, 1991, s. 216-236.

Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sânî), Tahlîl ve Tenkîdli Metin*, I-II, haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Chatzikyriakidis, K., "(Palaio) Harmankioy Istoria, dimografia (teli 18. Ai- arhes dekastias 1930)", *Makedonika*, 37, 2008, s. 173-192.

Clarke, E. D., *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, 2(3), London 1816.

Colonas, V., "Nouveaux Elements sur l'histoire de la Banque Ottomane a Thessalonique", *Makedonika*, 23, 1983, s. 47-64.

Cousinéry, E. M., *Voyage dans La Macédoine*, I, 1831.

Cunbur, M., "I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 22/1-2, 1964, s. 17-68.

Çadırcı, M., "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'-i Mürûr ve Pasaport Nizâmnâmeleri", *Belgeler*, XV/19, Ankara 1993, s. 169-182.

Çadırcı, M., "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, XXXIV/135, Ankara Temmuz 1970, s. 409-420.

Çadırcı, M., *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Çağatay, N., "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, S.9, 1971, s. 39-66.

Çakılcı, D., "Selanik Şehrinden Bir Kesit: 19. Yüzyıl Ortasında Çavuş (Vlatadon) Manastırı Mahallesi", *Cedrus*, V, 2017, s. 447-462.

Çakılcı, D., "Unutulmuş Bir Seyâhat-i Hümâyûn: Sultan Abdülmecid'in Selanik Ziyareti", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 65 (2017/1), s. 63-98.

Çelik, Y., "II. Mahmud Devrinde İdari-Askeri Bir Üs: Rami Kışlası", *Osmanlı Araştırmaları*, c. LII, 2018, s. 227-266.

Çelik, Y., *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Çetin, B., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi, 1700-1900*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Çiftçi, C., "1837-1908 Sürecinde Bursa'da Koza Üreticiliği ve İpekli Dokumacılık Sektörü", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/24, 2013, s. 1-18.

Çizakça, M., "Cash Waqfs of Bursa, 1555-1823", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* ,38/3, 1995, s. 313-354.

Delilbaşı, M., "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", *Belleten*, LI/199, Ankara 1987, s. 75-106.

Delilbaşı, M., *Selânik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Demiryürek, M., "1826 Düzenlemesinden Sonra Kıbrıs İhtisâb Rüsûmu", *Belleten*, LXXVI/276, Ağustos 2012, s. 553-605.

Dığıroğlu, F., "Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)", *Osmanlı Araştırmaları*, XLIII, 2014, s. 227-272.

Dimitriadis, V., *I Tessaloníki Tis Parakmís. I Ellinikí Koinótita Tis Tessaloníkis Katá Ti Dekaetía Tou 1830 Ma Vasi Ena Otomanikó Katásticho Apografís Tou Plitismoú*, Girit Üniversitesi Yayınları, Iraklion 1997.

Dimitriadis, V., *Topografia tis Thessalonikis kata tin epochi tis Tourkokratias 1430-1912*, Makedonya Araştırmaları Derneği, 2008.

Dobreva, M., "Kŭm vŭprosa za Bŭlgarite v Solun prez 1834-1845 g.", *Solun i Bŭlgarite: Istoriya, Pamet, Sŭvremie*, ed. Yura Konstantinova, Nadia Danova, Yordan Zhelev, Sofia 2019, s. 62-87.

Droulez, A., *Histoire de la Mission Lazariste de Thessalonique, 1783-1945*, Istanbul 1945.

Dursun, H., *Osmanlı Coğrafyasında Yolculuk*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

Efe, A., "Mülkü Mülksüzleştirmek, Sıradan İnsanı Görünmez Kılmak: Temettuatlar Nasıl Okunamaz?", *2. Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi, Bildiriler*, c. 1, Ankara 2019, s. 173-180.

Efe, A., "Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanmanın Şafağında Üç Vergi Sayımı", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11/2, 2016, s. 23-46.

Efe, A., *Muhassıllık Teşkilatı*, (yayımlanmamış doktora tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2002.

Eldem, E. - Goffmann, D. - Masters, B., *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir, İstanbul,* çev. Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Eren, A. C., *Tanzîmât Fermanı ve Dönemi*, haz. Alişan Akpınar, Derin Yayınları, İstanbul 2007.

Erkal, M., "Arşın", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. III, s. 411-413.

Ertuğ, N., *Osmanlı Döneminde İstanbul Hammalları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

Erzincan, T., "Orta Cami", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXIII, s. 399-400.

Esiner Özen, M., "Türkçe'de Kumaş Adları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.33, 1982, s. 291-340.

Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VIII. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankof, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Eyice, S., "Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selanik", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s. 461-518.

Eyice, S., "Baruthâne", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. V, s. 94-96.

Eyice, S., "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", *İstanbul Ünversitesi Türkiyat Mecmuası*, S. XI, 1954, s. 157-182.

Faroqhi, S., "Merkezi Devletle Başetmek, Yerel Güçlerle Başetmek: 16. Yüzyıldan 19. Yüzyılın Başlarına Osmanlı Bölgeleri ve Ayan", *Osmanlı ve Balkanlar*, der. Fikret

Adanır, Suraiya Faroqhi, çev. Beril İdemen, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 403-436.

Faroqhi, S., "Selanik", *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, IX, Brill, Leiden 1997, s. 123-126.

Faroqhi, S., *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, çev. Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

Faroqhi, S., *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla)*, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

Faroqhi, S., *Osmanlı Zanaatkârları*, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

Fawcett A. G. – Fawcett, H. A., *Macedonia, A Plea for the Primitive*, London 1921.

Felix-Beaujour, *Tableau du Commerce de la Gréce, Formé d'aprés une annéee moyenne, depuis 1787 jusqu'en 1797*, I, Paris 1800.

Genç, M., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.

Gençer, C. İ., *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik'teki Kentsel ve Mimari Değişim*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul 2012.

Georgeon, F., "Müslüman ve Dönme Selanik", *Selânik 1850-1918*, der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, 2014, s. 133-150.

Georgiadou, K., "Selanik'in Yunanlıları", *Selânik 1850-1918*, der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, 2014, s. 151-162.

Gezer, Ö. - Yeşil, F., "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu I (1773-1788): Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma", *Osmanlı Araştırmaları,* LII, 2018, s. 135-180.

Ginio, E., "'Every Soul Shall Taste Death': Dealing with Death and the Afterlife in Eigteenth-Century Ottoman Salonica", *Studia Islamica,* No. 93, 2001, s. 113-132.

Ginio, E., "The Shaping of a Sacred Space: The Tekke of Zühuri Şeyh Ahmet Efendi in Eighteenth-century Salonica", *The Medieval History Journal,* 9/2 (2006), s. 271-296.

Gökaçtı, M. A., "1845 Yılında Selânik'teki Müstemin Tüccarlar", *Toplumsal Tarih,* S.224, 2002, s. 4-10.

Gökaçtı, M. A., "1845 Yılında Selânik", *Toplumsal Tarih,* S.168, 1997, s. 15-22.

Gökbilgin, M. T., "Selânik", *İslâm Ansiklopedisi (MEB),* c. X, s. 352-357.

Gökbilgin, M. T., *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1957.

Gökçe, E., "Kemer-Edremid (Burhaniye) Kazası ve Osmanlı Donanmasına Yaptığı Katkılar: Malzeme, Personel ve Gemi İnşâ Tezgâhı", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1, 2015, s. 60-85.

Gölen, Z., *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Hasluck, F. W., *Christianity and Islam Under The Sultans*, I-II, Oxford 1929.

Hekimoglou, E., "Ioannis Gouta Kaftandjoglou: To prosopo mesa stin epohi tou", *Grigorios Palamas*, 758, 1995, s. 407-464.

Hekimoglou, E., "Some Notes on the Muslim Vakfs in Ottoman Thessaloniki", *Journal of Turkish Studies*, 40, 2013, s. 151-168.

Hekimoglou, E., "To ktiriako sigkrotima Talmoud Tora tis Thessalonikis. Geografiki thesi, sinthesi kai simasia gia tin istoriki topografia tis poli", *XXXIV. Panhellenic History Conference. Proceedings*, Thessaloniki 2015, s. 33-59.

Hekimoglou, E., "To Tophane tis Thessalonikis. I Periohi tis Plateias Eleftherias Ladadikon", *Ta Mistiria tis Thessalonikis*, University Studio Press, Thessaloniki 2001.

Holland, H., *Travels in The Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia during the years 1812-1813*, II, 1819.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, c. XI-XIV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

İnalcık, H., "İpek, Osmanlı Devleti", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXII, s. 363-365.

İpek, N., *Selanik ve İstanbul'da Seçkin Yahudi Bankerler (1850-1908)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2011.

Kaçan Erdoğan, M., "Hüsrev Kethüda Vakfı ve Selanik'teki Gelir Kaynakları", *Vakıflar Dergisi*, 50/Aralık 2018, s. 65-84.

Karakuş, S. E., "XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne Mahkemesi ve Çalışma Düzeni", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, II/1, 2018, s.142-169.

Karakuş, S. E., *Osmanlı İdaresinde Edirne (1789-1839)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2018.

Karal, E. Z., *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1995.

Kaya, A. Y., "19. Yüzyıl İzmir'inde Tüccarlar ve Esnaflar veya "Hacıağalar, Beyler ve Frenkler"", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, der. Fatmagül Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 79-103.

Kayapınar, L. - Kılıç, A., "Selanik Şeriyye Sicilleri Kataloğu", *ABAD*, 1(1), 2018, s. 137-193.

Kayapınar, L. - Kılıç, A., "Selanik Şeriyye Sicilleri Kataloğu-2", *ABAD*, 1(2), 2018, s. 175-239.

Kayapınar, L., "Makedonya'da Osmanlı Dönemi Evlâd-ı Fâtihân Teşkilatı", *Yitik Hafızanın Peşinde, Üsküp Konuşmaları*, Pruva Yayınları, Ankara 2019, s. 17-34.

Kayapınar, L., "Malkoçoğlu Bali Bey Vakfı ve Beyazid Baba Âsitânesi", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, S.1, 2009, s.105-115.

Kayapınar, L., "Selanik Vilayeti ve Evlad-ı Fatihan", *Mübadil Kentler: Yunanistan*, ed. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 48-106.

Kazıcı, Z., "Bir Osmanlı İhtisab Defterine Göre Şam'daki Dükkanlar", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, İstanbul 1985, s. 243-255

Kenanoğlu, M. M., "Zimmî (Osmanlılar'da)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXXIV, s. 438-440.

Kırlı, C. - Başaran, B., "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, der. Fatmagül Demirel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 7-20.

Kırpık, G., "Osmanlı'da Hamallık Mesleği ve İlgili Arşiv Belgeleri", *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2/3, 2013, s. 220-233.

Kiel, M., "Selânik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVI, s. 352-357.

Koçu, R. E., *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969.

Kolçak, Ö., *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

Konuk Halaçoğlu, N., *Tanzimat Sonrası Rumeli Vilâyetleri Hükümet Konaklarında İdeoloji ve Erk'in Mimari Temsili*, (yayımlanmamış doktora tezi) Atılım Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.

Kotzageorgis, P. - Papastamatiou, D., "Wealth Accumulation in an Urban Context: The Profile of the Muslim Rich of Thessaloniki in the Eigteenth Century on the Basis of Probate Inventories", *Turkish Historical Review*, 5, 2014, s. 165-199.

Kotzageorgis, P., "A City on the Move. Non-Salonicans in Thessaloniki and Salonicans Abroad in the 18th Century According to the Ottoman Probate Inventories", *Archiv Orientální*, 84, 2016, s. 105-137.

Küçük, C., "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Millet Sistemi' ve Tanzimat", *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 543-555.

Kütükoğlu, M. S., "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezâreti", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.13, İstanbul 1987, s. 481-520.

Kütükoğlu, M. S., "İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Tebaa", *Belleten*, LXIII/238, Ankara Aralık 1999, s. 755-773.

Kütükoğlu, M. S., "Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Târifeleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.4-5, İstanbul 1974, s. 335-393.

Kütükoğlu, M. S., *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri-I (1580-1838)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1974.

Kütükoğlu, M. S., *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri-II (1580-1838)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

Kütükoğlu, M. S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.

Kütükoğlu, M., "Baruthâne-i Âmire", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. V, s. 96-98.

Lafi, N., "The Municipality of Salonica between Old Regime, the Ottoman Reforms and the Transition from Empire to Nation State", *Thessaloniki: A City in Transition (1912-2012)*, ed. Dimitris Keridis, John Brady Kiesling, Routledge 2020, s. 74-89.

Leake, W. M., *Travels in Northern Greece*, III, 1835.

Lear, E., *Journals of a Landscape Painter Albania*, 1852.

Lory, B., "Solun, Bir Slav Kenti mi?", *Selânik 1850-1918*, der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 163-174.

Lowry, H. W., *The Evrenos Family & the City of Selânik (Thessaloniki): Who Built the Hamza Beğ Câmi'i &Why?*, Bahçeşehir University Press, İstanbul 2010.

Maden, F., "Selanik Vilayetinde Bektaşilik", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 7/13, 2017, s. 137-183.

Mantopoulou Panagiotopoulou, T. S., "The Monastery of Aghios Menas in Thessaloniki", *Dumbarton Oaks Papers*, 50, 1996, s. 239-262.

Mazower, M., *Selanik Hayaletler Şehri (Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950)*, çev. G. Ç. Güven, Alfa Yayınları, 2013.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 1-5, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Molho, R., "Yenilenme", *Selânik 1850-1918*, der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, 2014, s. 79-98.

Molho, R., *Selanik Yahudileri 1856-1919*, Bağlam Yayınları, 2015.

Moutsopoulos, N. C., "İki Yüzyıl Arasında Kalan Bir Kent", *Selânik 1850-1918*, der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, 2014, s. 27-47.

Naar, D. E., *Jewish Salonica (Between The Ottoman Empire and Modern Greece)*, Stanford University Press, 2016.

Nehama, J., *Histoire des Israélites de Salonique*, Tomes V, Salonique 1959.

Nehama, J., *Histoire des Israélites de Salonique, Tomes VI et VII,* Thessalonique 1978.

Neumann, C. K., "Selânik'te Onsekizinci Yüzyılın Sonunda Masarif-i Vilâyet Defterleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.16, İstanbul 1998, s. 69-107.

Ortaylı, İ., *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

Ortaylı, İ., *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Örenç, A. F., "Kalyoncu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. Ek-2, s. 10-13.

Özcan, A., "Davûd Paşa Kışlası", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. IX, s. 40-42.

Özcoşar, İ., "Şehir ve Eşraf: Osmanlı Diyarbekir'inde Eşraf", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/53, 2015, s. 127-144.

Özdemir, B., *Ottoman Reforms and Social Life, Reflections from Salonica 1830-1850*, The ISIS Press, 2003.

Özdemir, R., *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

Özlü, Z., "19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Değnekçilik Mesleği", *Vakıflar Dergisi*, S. 34, Aralık 2010, s. 99-112.

Öztunç, H. B., *Tanzimat Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Manastır Şehri*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

Öztürk, M., "Doğu Avrupa Tarihinde Osmanlı Arşivlerinin Yeri", *Üçüncü Uluslararası Doğu Avrupa Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı (CIEES-2019)*, ed. Serkan Yazıcı vd., Sakarya 2019, s. 3-13.

Öztürk, M., "Osmanlı Devleti'nin İsveç ve Norveç'e Verdiği 1827 ve 1851 Tarihli Gümrük Tarife Defterleri", *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2/1, Yaz 2020, s. 157-216.

Pamuk, Ş., *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Panzac, D., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

Papazotos, T., "The Identification of the Church of "Profitis Elias" in Thessaloniki", *Dumbarton Oaks Paper*, 45, 2001, s. 121-127.

Parlak, C., "Selanik Mevlevîhânesi (Evkâfı ve Yönetim Sorunları), *Cihannüma*, V/2, Aralık 2019, s. 47-76.

Quataert, D., *Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1922*, çev. Ayşe Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Risal, P., *La Ville Convoitée Salonique*, ISIS, 2001.

Rodrigue, A.-Abrevaya Stein, S., *A Jewish Voice from Ottoman Salonica: The Ladino Memoir of Sa'adi Besalel a-Levi*, çev. Isaac Jerusalmi, Stanford University Press, California 2012.

Rozen, M., *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566)*, çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Sannav, S. C., *Yakındönem Tarihimizde Limni Adası*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

Sarıyıldız, G., "Hıfzıssıhha, Osmanlılar'da Hıfzıssıhha", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XVII, s. 319-321.

Sarıyıldız, G., "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, LVIII/222, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 329-376.

Sarıyıldız, G., "Karantina", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIV, s. 463-465.

Sciaky, L., *Elveda Selanik*, çev. Ünsal Eriş, Osman Çetin Deniztekin, Varlık Yayınları, İstanbul 2014.

Selanikli Hasan Âkif (Âkif el-Mevlevî), haz. İ. Güven Kaya, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2010.

Selanikli Meşhurî Ahmed Efendi, *Meşhurî Dîvânı*, haz. Yaşar Aydemir, Halil Çeltik, Ankara 2017.

Shaw, S. J. - Shaw, E. K., *Osmanlı İmparatoluğu ve Modern Türkiye*, c. 2, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2010.

Shaw, S. J., *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Macmillan Press, London 1991.

Slade, A., *Records of Travels in Turkey, Greece & c.*, II, 1833.

Sönmez, A., "Tanzimat Fermanı'nın İlanı Sonrasında Zaptiye Teşkilatının Düzenlenmesi ve 1846 Tarihli Asâkir-i Zaptiye Nizamnamesi", *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan*

Cumhuriyet'e Jandarma, ed. İsmail H. Demircioğlu, Ahmet Özcan, Yücel Yiğit, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s. 3-17.

Sönmez, A., "Zaptiye Teşkilatının Düzenlenmesi (1840-1869)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/39, 2006, s. 199-219.

Sunar, M. M., "Ulûfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXXII, s. 124-126.

Svoronos, N. G., *Le Commerce de Salonique Au XVIIIe Siécle*, Presses Universitaires de France, Paris 1956.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.

Şişman, C., *Suskunluğun Yükü (Sabetay Sevi ve Osmanlı-Türk Dönmelerinin Evrimi)*, çev. A. Demirhan, Doğan Kitap, 2016.

Tafrali, O., *Topographie de Thessalonique*, Paris 1913.

Tanaç Kiray, M., *Osmanlı Kentlerinde Sefarad Kültürünün Dönüşümünün Mimariye Yansımaları-"İzmir Örneği"*, (yayımlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir 2004.

Tanış, A., *Büyük İtalyanca-Türkçe Öğretici Sözlük*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2004.

Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Taş, H., "İhtisâb Mukâta'ası Verilerinin Şehir Ekonomisi Açısından Anlamı: Ankara Örneği", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/13, 2007, s. 409-436.

Tekin, Z., *Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İstanbulu'nda Dericilik*, (yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992.

Terzi, A., "Osmanlı Hazineleri", *Türkler*, c. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2020, s. 893-903.

Terzi, A., "Priştina Şehri'nde Meslekler", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, IRCICA, İstanbul, 2006, s. 281-290.

Terzi, A., "XIX. Yüzyıl Sonunda Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilâtı)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.16, İstanbul 1998, s. 109-119.

Terzi, A., *Bezmiâlem Valide Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.

Texier, C. - Pullan, P., *Byzantine Architecture*, London 1864.

Tızlak, F., "Antalya'da Bir Ayan Ailesi: Hacı Osman Hanedanı", *Antalya Kitabı I: Selçukludan Cumhuriyet'e Sosyal Bilimlerde Antalya*, Kutlu Avcı Ofset, Antalya 2018, s. 96-105.

Tuğrul, M. - Bulut, M., "Bir Mikrofinans Modeli Olarak Osmanlı Para Vakıflarının Karşılaştırmalı Analizi: Edirne, Filibe, Selanik, Tekirdağ ve Üsküp Para Vakıfları", *ADAM Akademi*, 7/2, 2017, s. 289-302.

Tulasoğlu, G., *"His Majesty's Consul" in Saloniki: Charles Blunt (1800-1864)*, Klaus Schwarz Verlag, 2015.

Tulasoğlu, G., "'Humble Efforts in Search of Reform', Consuls, Pashas and Quarantine in Early-Tanzimat Salonica", *Well Connected Domains, Towards an Entangled Ottoman History*, ed. Pascal W. Firges, Tobias P. Graf, Christian Roth, Gülay Tulasoğlu, Brill, 2014, s. 188-206.

Tulasoğlu, G., "Bir Ötekileştirme Aracı Olarak Hijyen: 1837 Salgınında 'Kirli Selanik'in 'Vebalı Yahudileri' Üzerine", *Bahaeddin Yediyıldız Armağanı*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, Ankara 2017, s. 315-327.

Tzortzaki Tzaridou, S., *To Nomiko Kathestos ton afieromaton–vakoufion sta plaisia tou Otomanikou embrasmatou dikaio (15-19ai),*(yayımlanmamış doktora tezi), Selanik Aristoteles Üniversitesi, Thessaloniki 1999.

Uğur, Y., "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 3/6, 2005, s. 9-26.

Uğur, Y., "Şehirler ve Şehirleşme", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çevre ve Şehir*, ed. Fehmi Yılmaz, İstanbul 2015, s. 293-328.

Urquhart, D., *The Spirit of the East, Illustrated in a Journal of Travels Through Roumeli During an Eventful Period*, II, 1838.

Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Ünal, M. A., *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul 2011.

Ünal, N., *İki Osmanlı Liman Kenti, İzmir ve Selanik*, İmge Kitabevi, Ankara 2015.

Ünver, A. S., "Selanik Mevlevîhânesi, 1913-1915", *Mevlana Yıllığı*, Konya 1963, s. 30-33.

Vacalopoulos, A. E., *History of Thessaloniki*, çev. T. F. Carney, Institute of Balkan Studies, 1972.

Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi, c. IX, yay. M. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.

Vakali, A., "Tanzimat'ta Yolsuzluk, Arzuhaller ve Elit İçi Kavgalar: Selanik'te Hacı Tayyib Vakası", *Toplumsal Tarih*, 310, Ekim 2019, s. 16-21.

Vakali, A., *Tanzimat in the Province: Nationalist Sedition (Fesat), Banditry (Eşkıya) and Local Councils in the Ottoman Southern Balkans (1840s to 1860s)*, (yayımlanmamış doktora tezi), University of Basel, 2017.

Vakalopoulos, C. A., "Contribution a l'Histoire de la Colonie Europeenne de Thessalonique vers la fin du XVIIIe Siecle", *Makedonika*, 12, 1972, s. 183-200.

Vakaloupoulos, A., "Istorika stoiheia gia tin oikogeneia Abbot tis Thessalonikis sto ergo "I Stratiotiki Zoi en Elladi"", *Makedonika*, 22, 1982, s. 214-220.

Varella, E., "Santé et Médicament Dans La Ville de Thessaloniki Byzantine et Ottomane", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 6/2, 2005, s. 183-199.

Veinstein, G., "Seküler Bir Paradoks", *Selânik 1850-1918*, der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, 2014, s. 51-78.

Vlami, D., "Entrepreneurship and Relational Capital in A Levantine Context: Bartholomew Edward Abbott, The "Father Of The Levant Company" in Thessaloniki (18th-19th Century)", *The Historical Rewiew*, VI (2009), s. 129-164.

Yannopoulos, S. – Kaiafa Saropoulou, A. – Gala Geaorgila, E. - Eleftheriadou, E. - Angelakis, A. N., "Wastewater and Stormwater Infrastructures of Thessaloniki City, Hellas, Through Centuries", *Water Utility Journal*, 16, 2017, s. 117-129.

Yaramış, A., *II. Mahmut Döneminde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye (1826-1839)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.

Yerasimos, S., "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, çev. Ali Berktay, ed. Paul Dumont, François Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 1-18.

Yerolympo, A., "Yangının Rolü", *Selânik 1850-1918*, der. Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 331-342.

Yerolympos, A., "Conscience Citadine et Intérét Municipal a Salonique a la fin du XIXe Siécle", *Vivre Dans L'Empire Ottoman, Sociabilités et Relations Intercommunautaires (XIIIe-XIXe siécles)*, ed. François Georgeon, Paul Dumont, Paris 1997, s. 123-144.

Yeşil, F. - Gezer, Ö., "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu II (1773-1807): Taktik, Talim, Muharebe Performansı ve Nizâm-ı Cedid ", *Osmanlı Araştırmaları*, LIII, 2019, s. 231-286.

Yıldırım, M. Z., *Osmanlı Devletinde Jurnal Teşkilatı (1835-1860)*, AKY Yayınları, Uşak 2012.

Yıldız, G., *Mapusâne, Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

Yıldız, G., *Neferin Adı Yok*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

Yılmaz, F., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

Yılmaz, G., "Küreselleşme Öncesi ve Sonrası Osmanlı Kent Tarihçiliği", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, c. 26, 2017, s. 105-131.

İnternet Kaynakları

Abbott's Tree, http://www.levantineheritage.com/pdf/Abbott_tree.pdf (02.05.2020).

Albert Kahn Müzesi Fotoğraf Koleksiyonu, *Envanter Num. 2032*, http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr (07.05.2020)

Duke University Library, Postcard Collection, Greece: Salonica, No:159, https://idn.duke.edu/ark:/87924/r44q7vv6n (10.05.2020)

Macaristan Ulusal Arşivi'nde bulunan Selanik deniz surlarına ait fotoğraf, https://mnl.gov.hu/sites/default/files/schmidt_7.jpg?fbclid=IwAR25OXd9zk9LQYa3zWnJikCqz2Uw7n5U-AJTYmKLAIsPoWITBaMgdAwUZgk (09.12.2020))

EKLER

Ek 1- 1839 Yılı Selanik Kalesi Mühimmat Yoklama Defteri, BOA., ML.MSF.d., 951.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

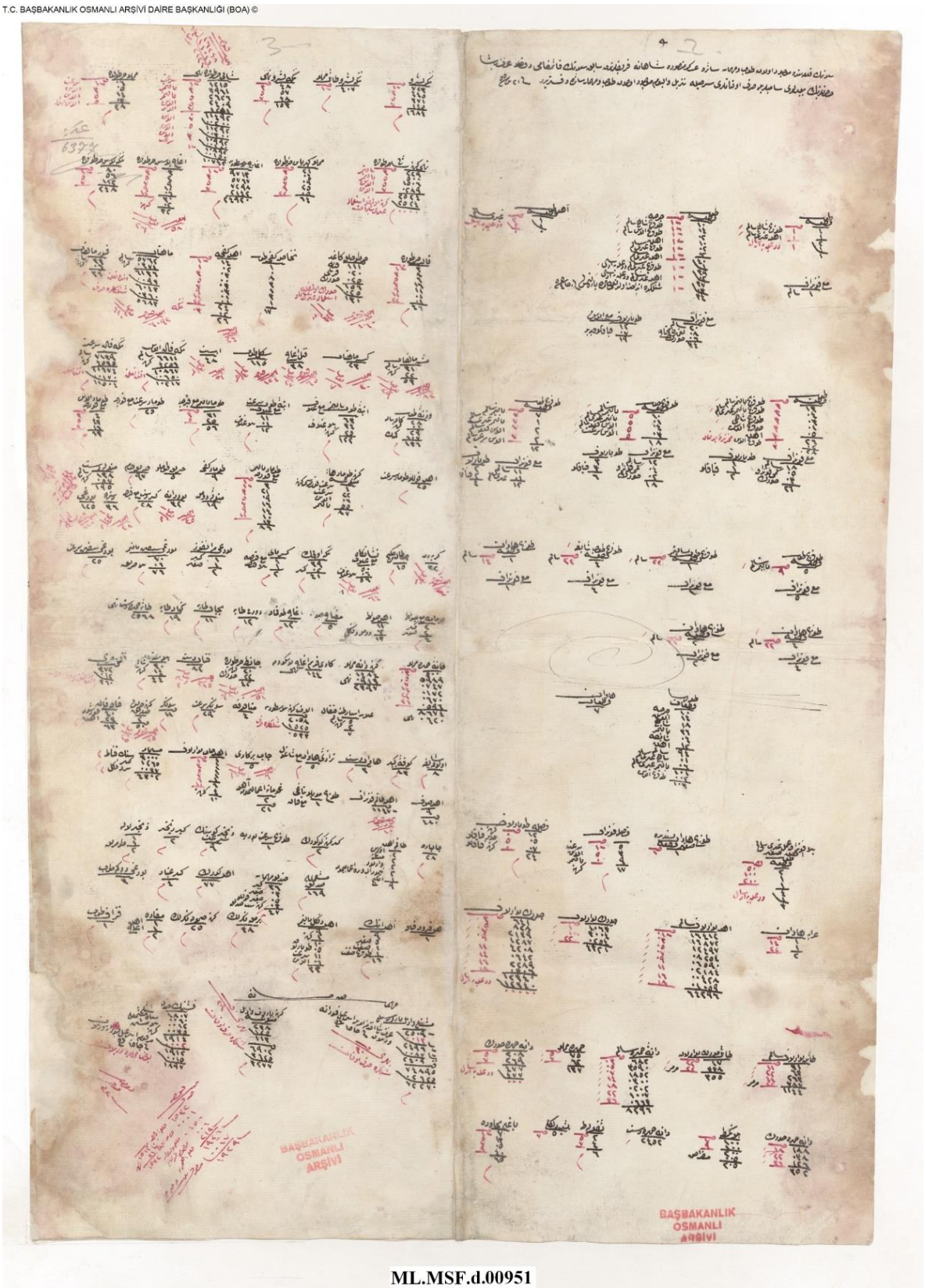

ML.MSF.d.00951

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

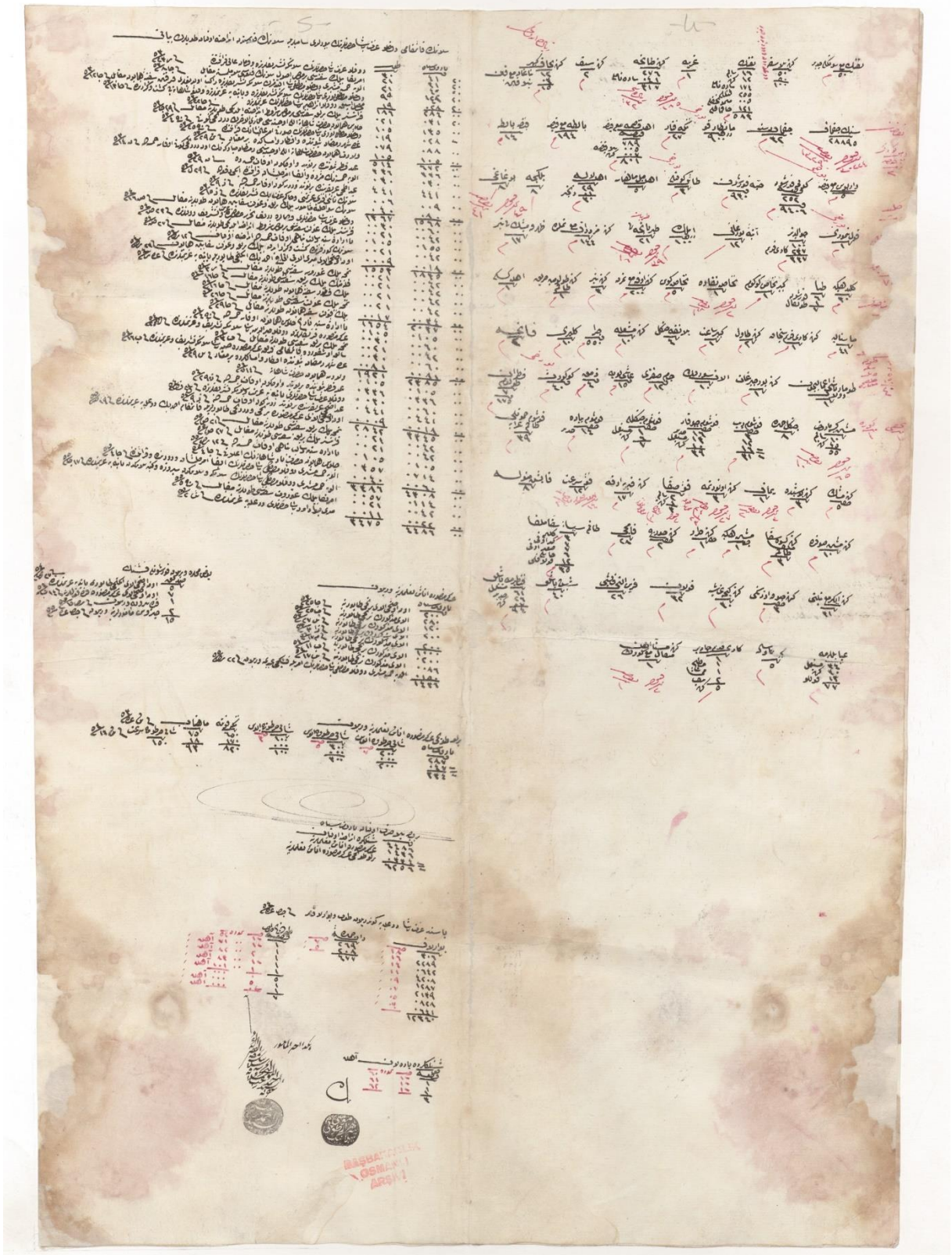

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

Ek 2-Evrenoszâde Yusuf Sıddık Bey Hakkında Bilgiler Sunan 1826 Tarihli İstibdal Hücceti, IAM., 216, sayfa 29.

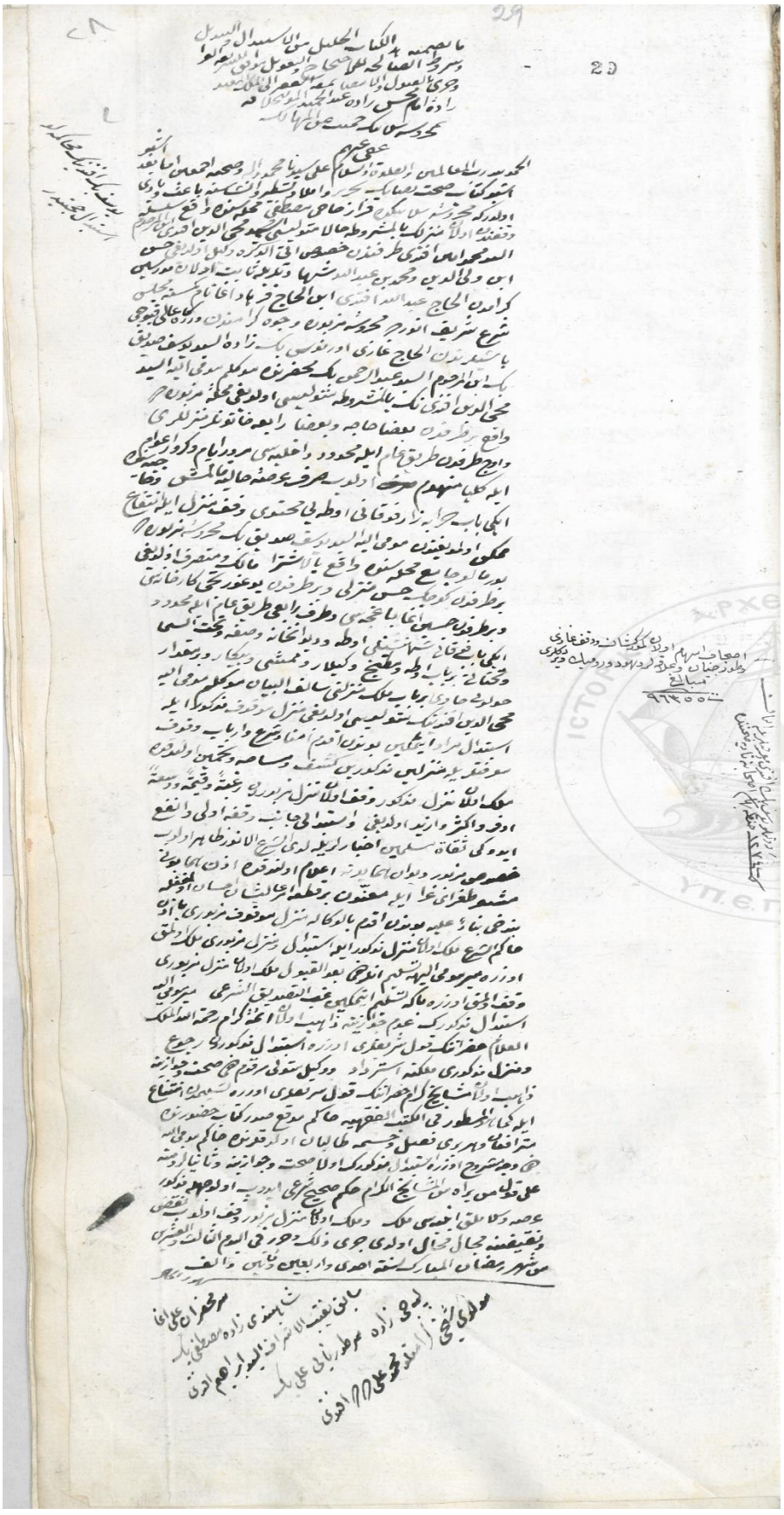

Ek 3-Selanik'te Yabancı Devlet Himayesi İddiasında Olanların 1811 Yılına Ait Kayıtları, IAM., 192, sayfa 141-42.

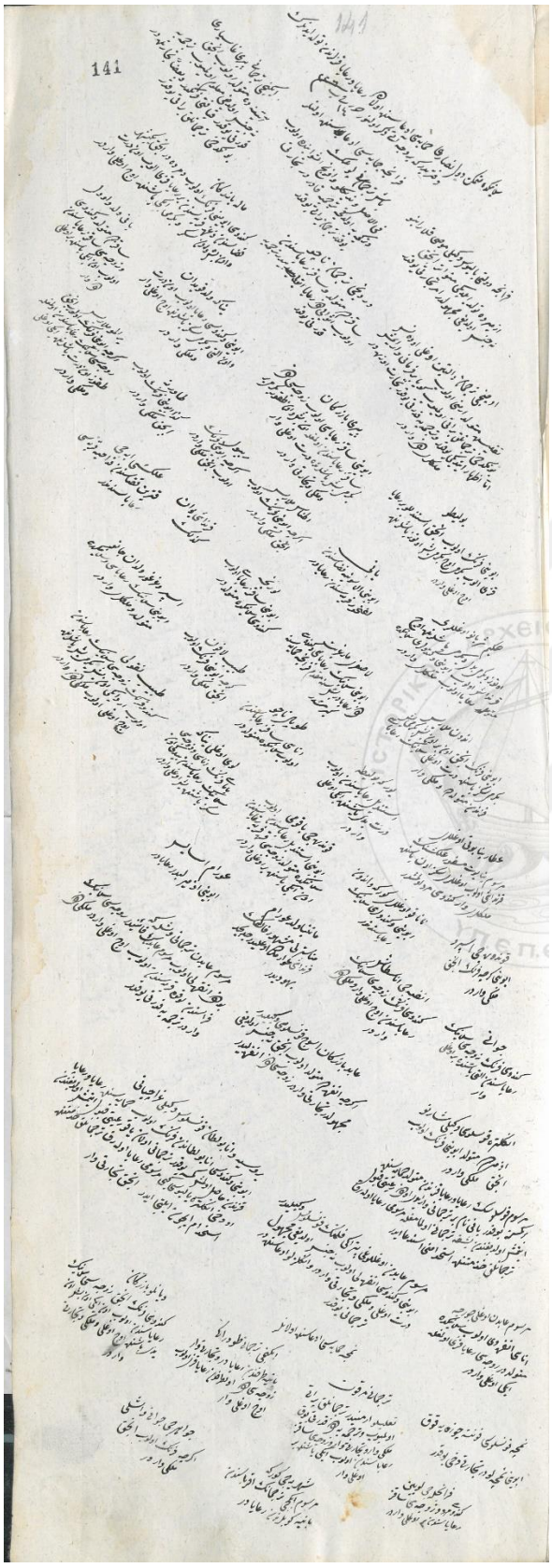

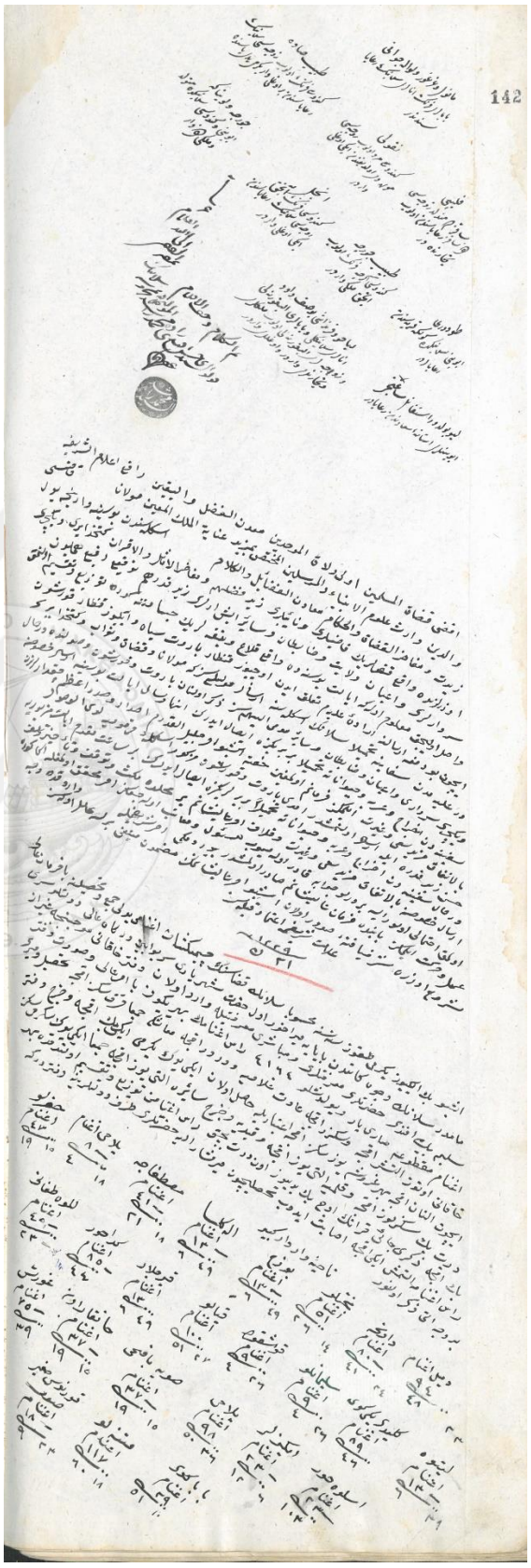

Ek 4-Sultan Beyazıd Han Vakfı'nın Selanik'teki Müsakkafatının Temessükat Defteri Örneği, IAM., vakıf defteri num. 14.

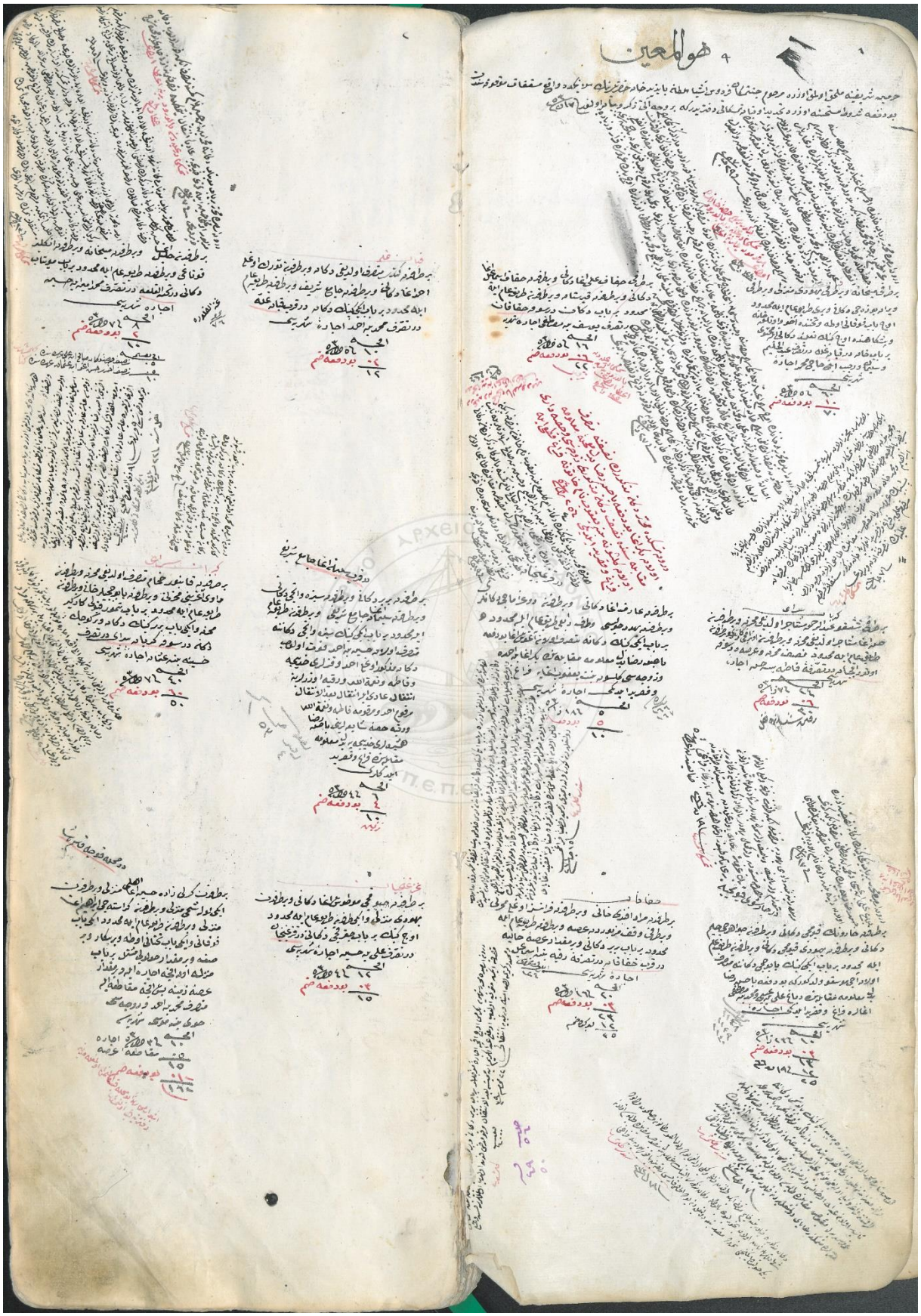

Ek 5-Muhassıllık Yönetimi Öncesine Ait Olan Selanik'in 1839 Yılına Ait Son Masraf Tevziat Kaydı, IAM., 242, sayfa 38-39.

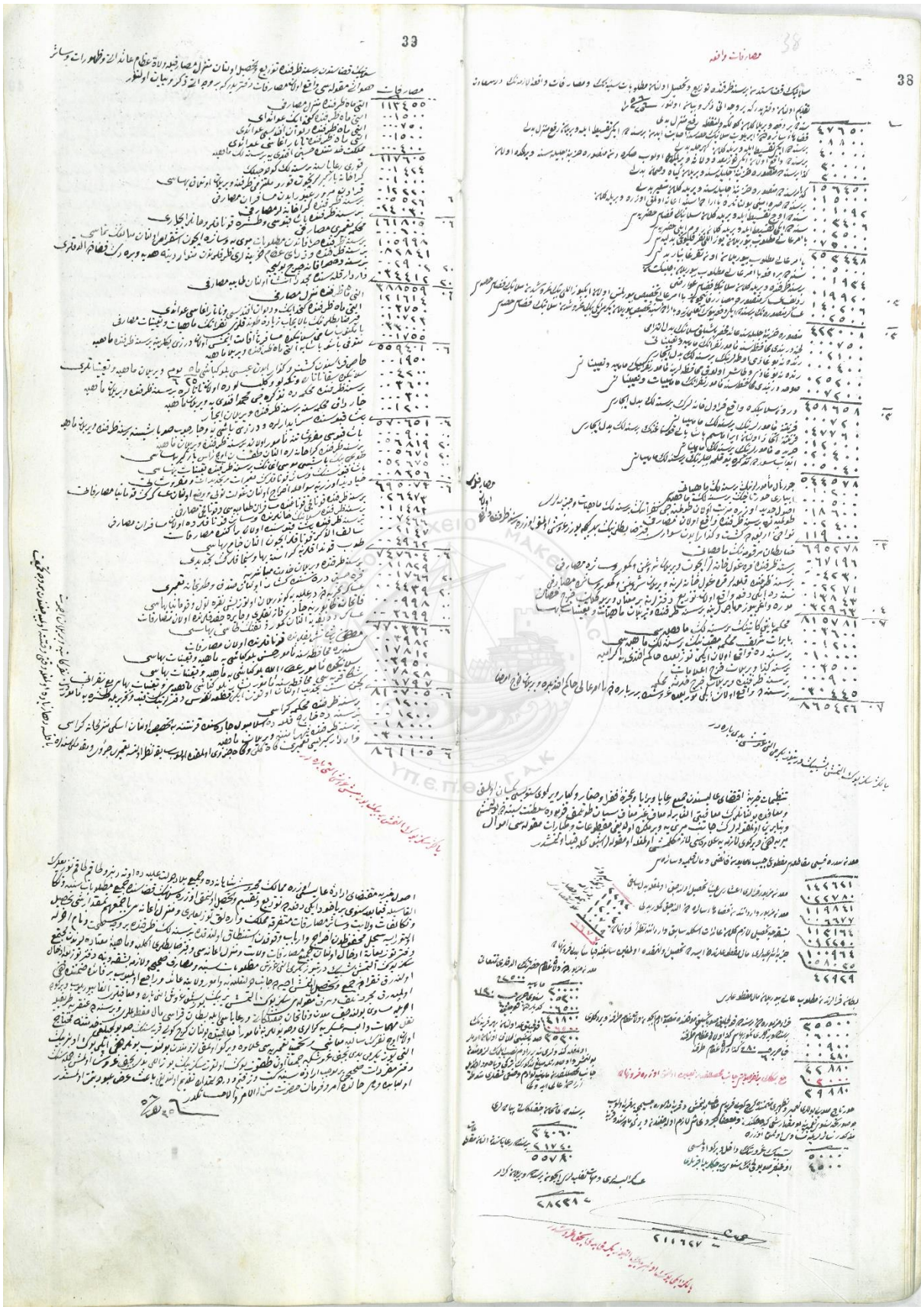

Ek 6-Mayıs 1842 Tarihli Selanik Masraf Defteri, ML.MSF.d., 4003.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

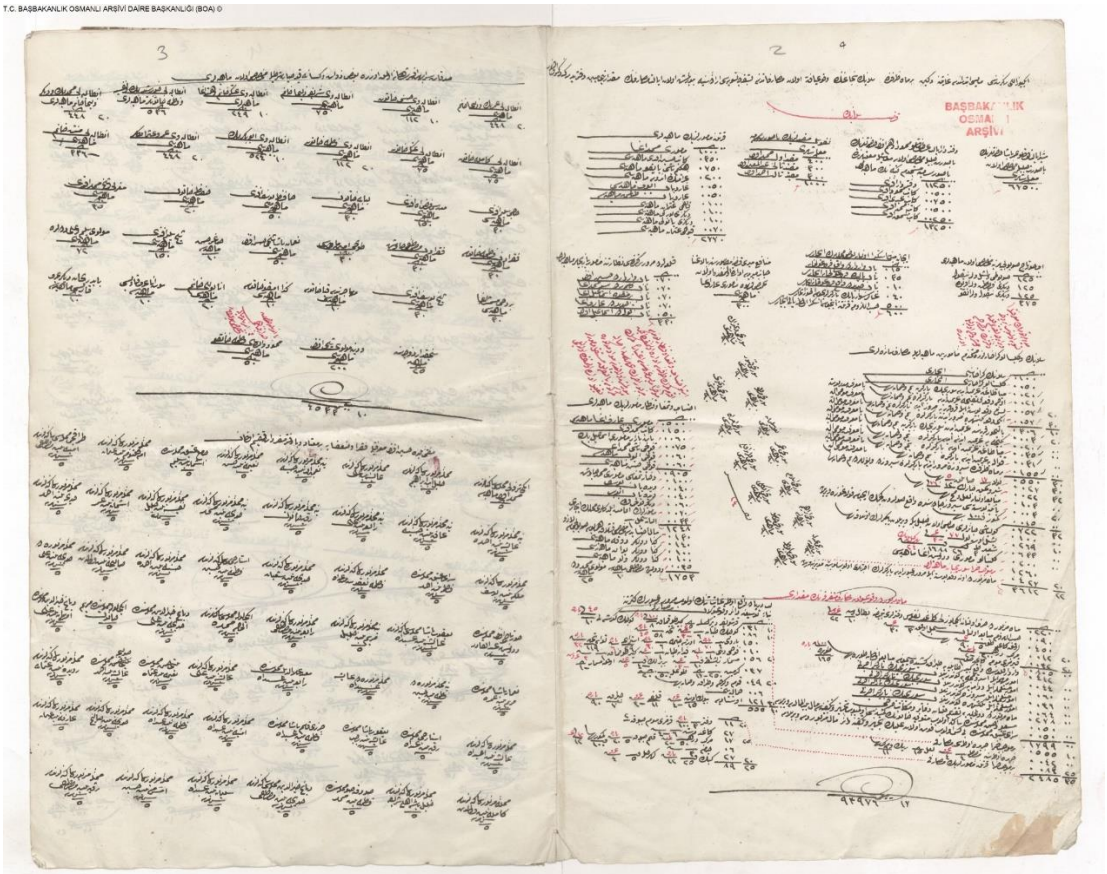

ML.MSF.d.04003

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

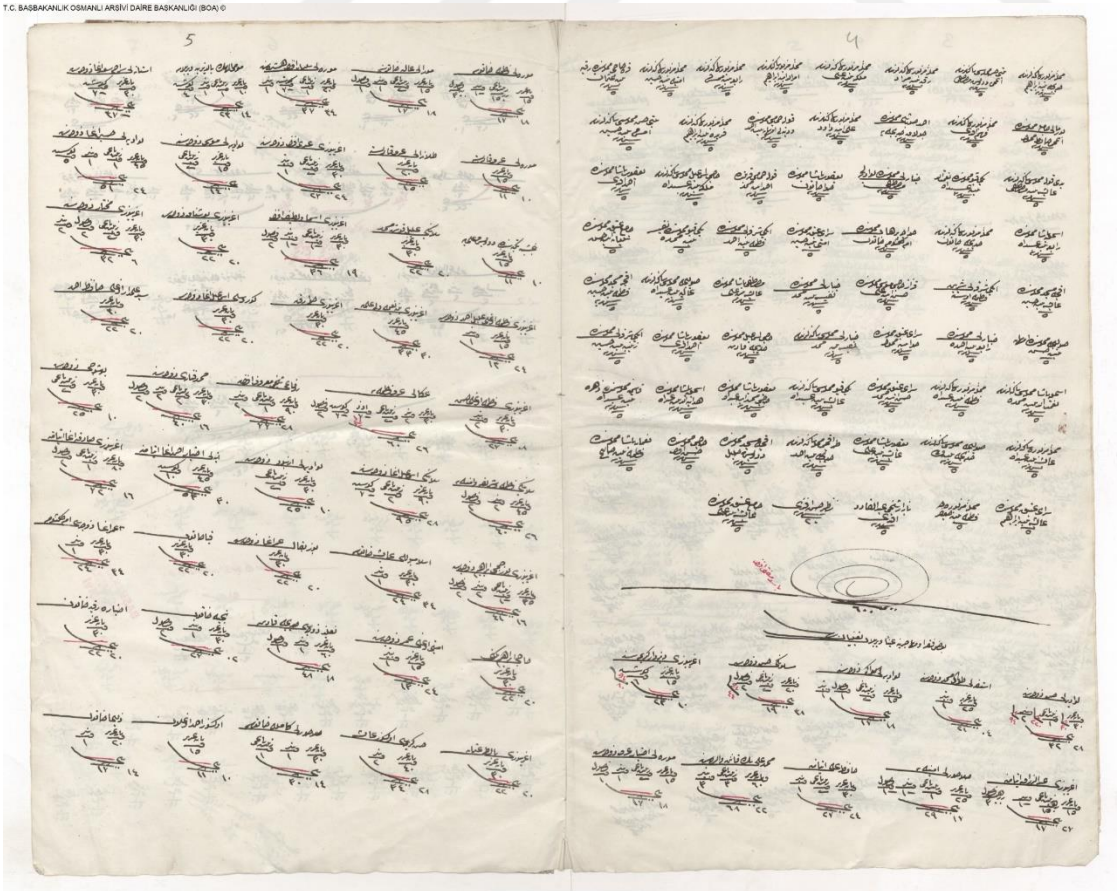

ML.MSF.d.04003

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

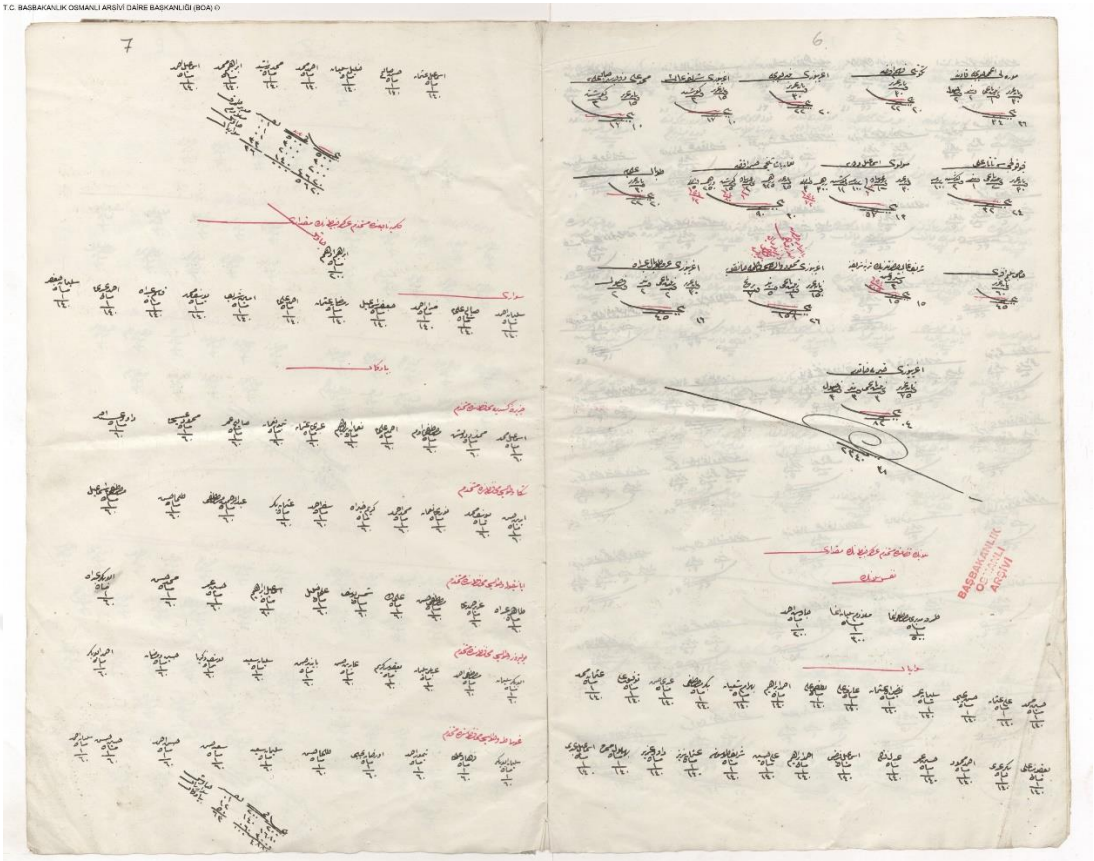

ML.MSF.d.04003

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

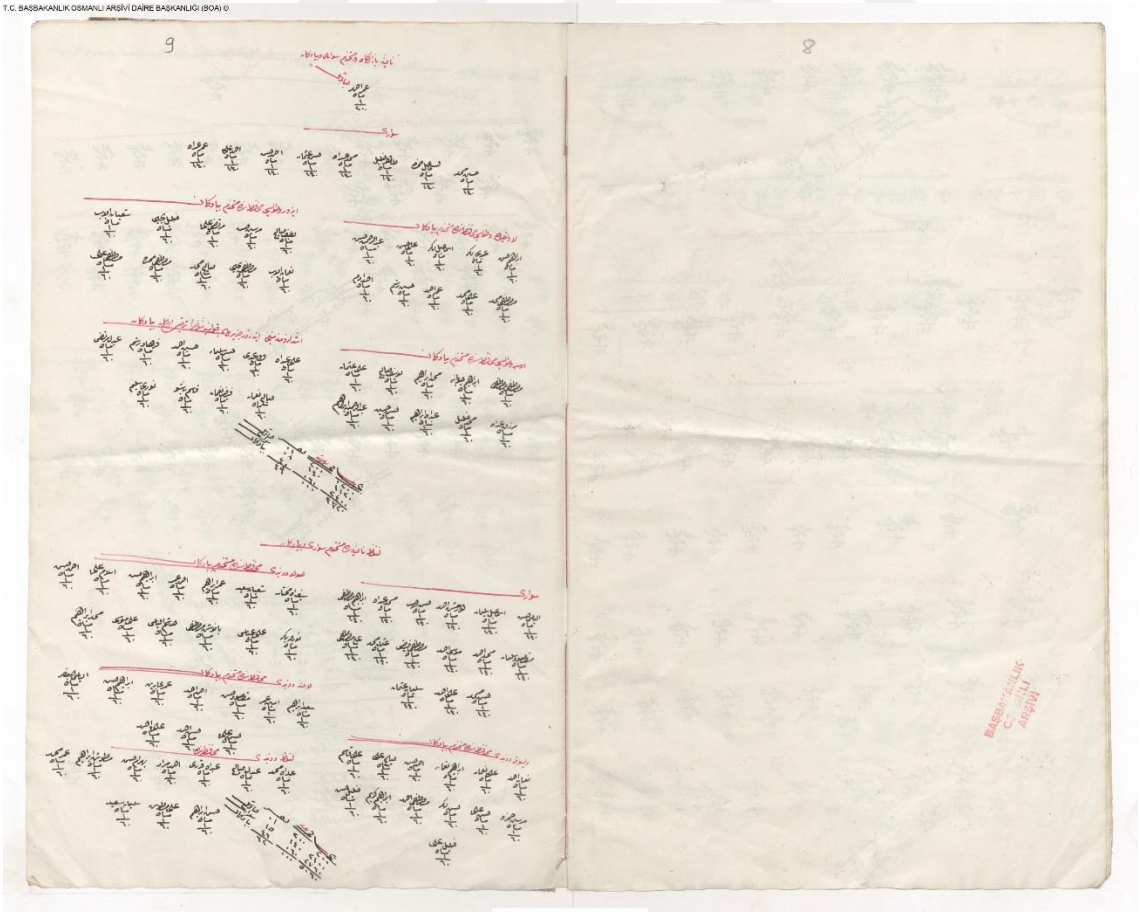

ML.MSF.d.04003

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

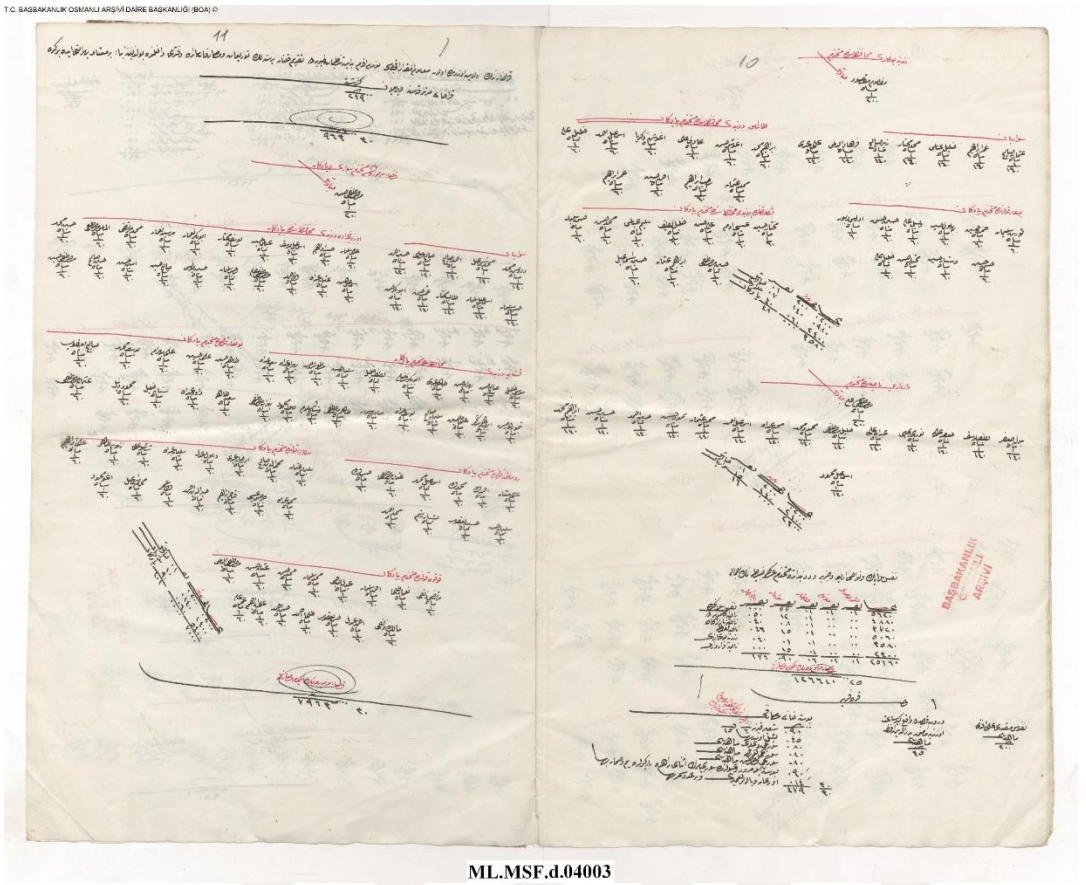

ML.MSF.d.04003

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

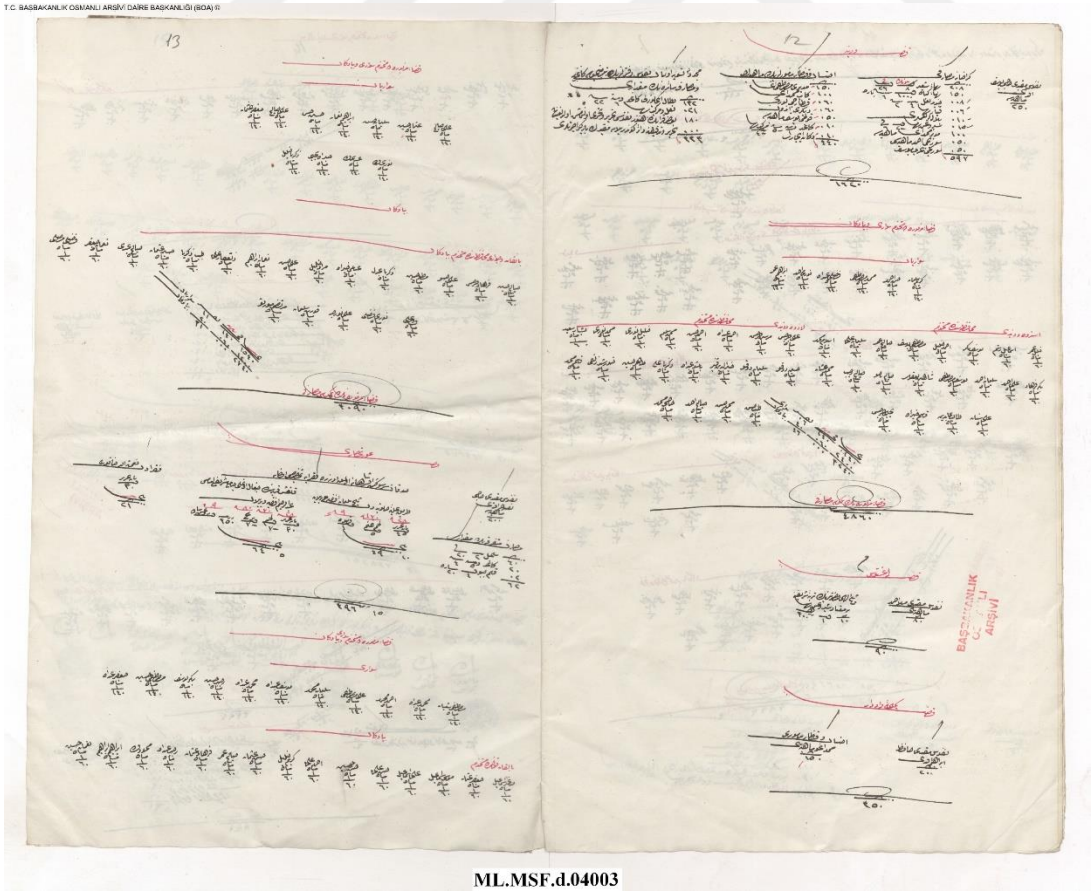

ML.MSF.d.04003

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

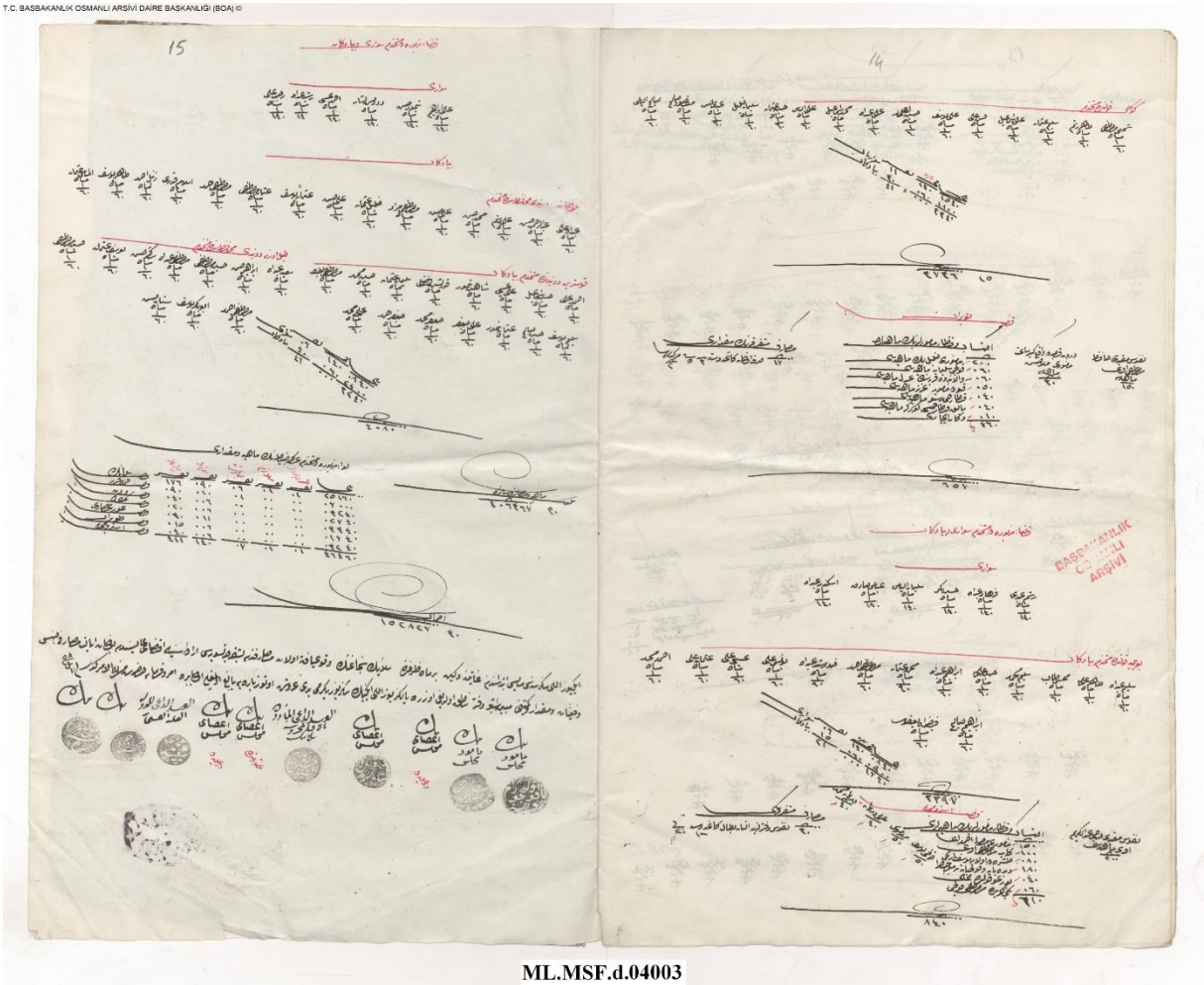

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

ML.MSF.d.04003

Ek 7-1846 Yangınının Yarattığı Tahribatı Gösteren Rapor, BOA.İ.DH., 2-86.

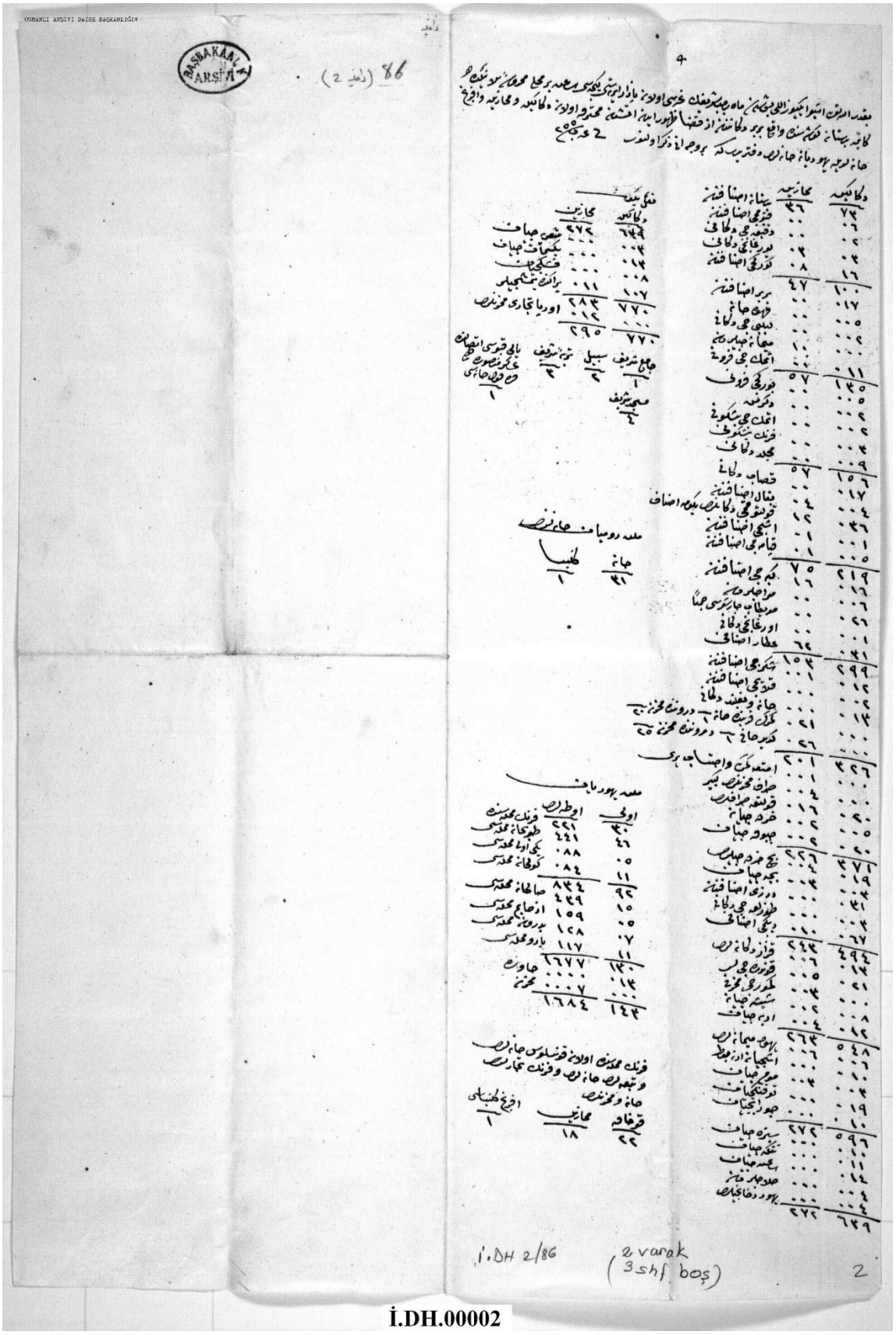

İ.DH.00002

Ek 8-Tanzifat-ı Belediye Komisyonu Kurulması ve Bu Kapsamda Ödeme Yapmayı Kabul Eden Şehir Temsilcilerinin Ortak İradesine Dair Mazbata, BOA., MVL., 937-77.

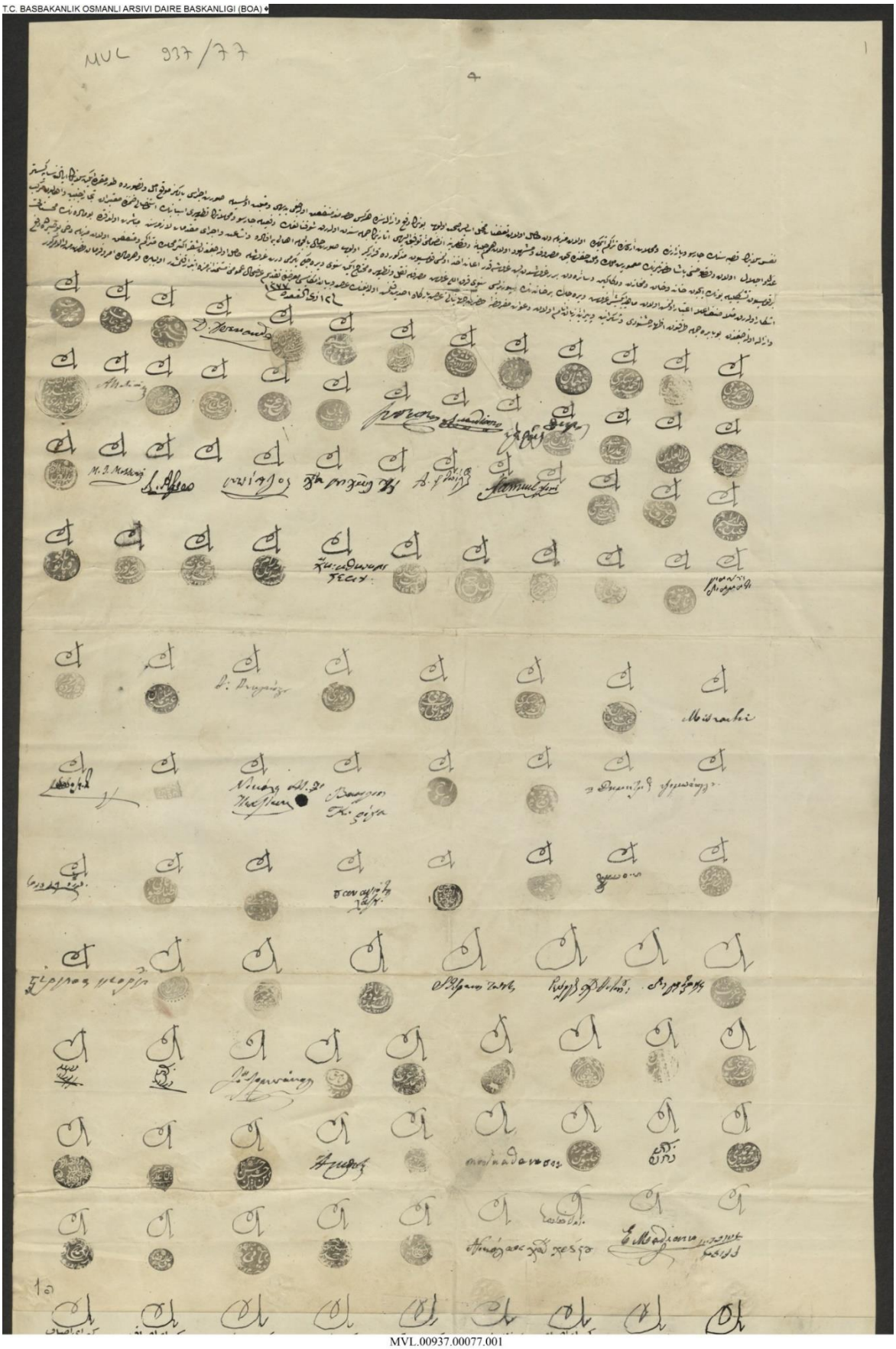

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

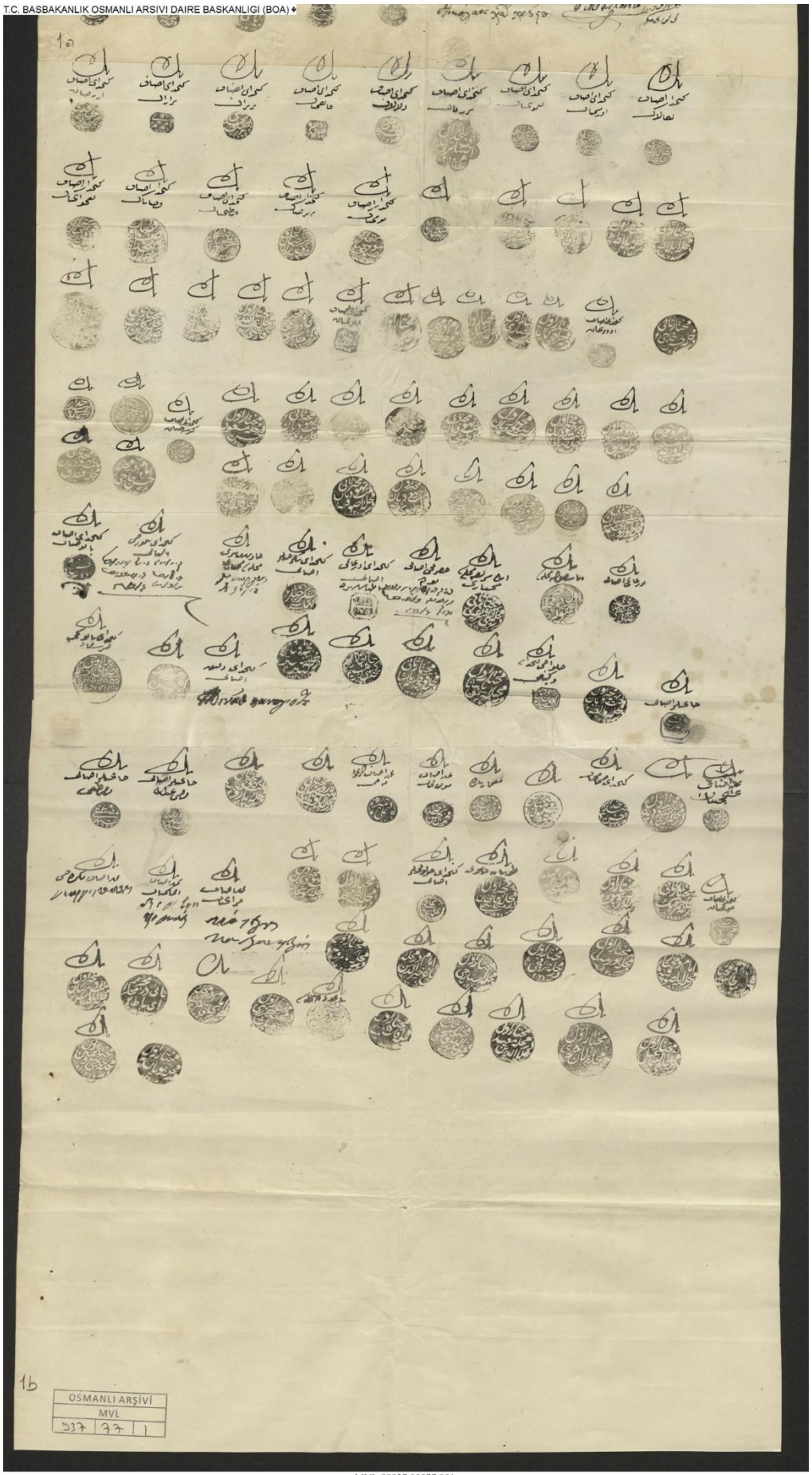

OSMANLI ARŞİVİ
MVL
937 | 77 | 1

MVL.00937.00077.001

Ek 9-1871 Tarihine Ait Selanik Rıhtım İnşaatı Planı (Eski ve Yeni Sahil Birlikte Görünmektedir (BOA., PLK.p., 797)

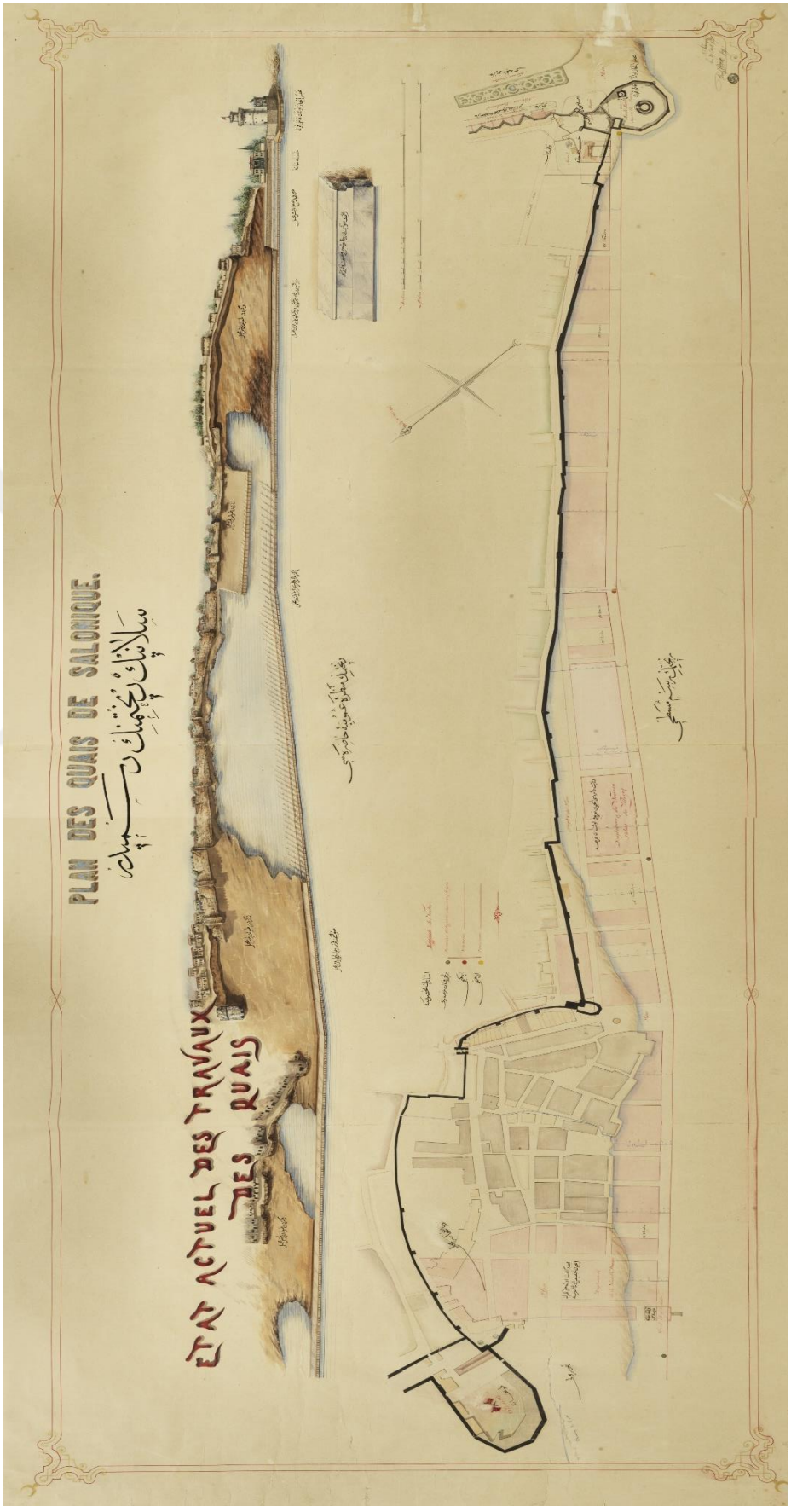

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Diren ÇAKILCI
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Güzelyurt Kurtuluş Lisesi/Kıbrıs
Lisans Diploması	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü. (ÇAP)
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı.
Tez Konusu	Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)
Doktora Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı.
Tez Konusu	19. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik Şehri
Yabancı Dil	İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	

Kitap ve Kitap Bölümleri:

- *Rumeli Telgraf Hatları (1854-1876)*, TTK Yayınları, Ankara 2019.
- "Osmanlı Devleti'nde "Öteki" Olmak: 19. Yüzyılda Antalya Abdalları", *Antalya Kitabı 2*, Palet Yay., Konya 2019.
- "Osmanlı Devleti'nin Telgraf Haberleşmesinde Güvenlik Birimleri ve Asayiş", *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma,* Berikan Yay., 2018.
- "Teke Sancağı Telgraf Şebekesinin Tesisi ve Antalya Telgrafhanesi", *Antalya Kitabı 1*, Palet Yay., Konya 2018.

Makaleler:

- "Sultan II. Abdülhamid'in Hayvan Merakı: Yıldız Sarayı'nda Kuşluk-ı Hümâyûn Teşkilatı", *İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 2018.
- **"**Doğu Akdeniz'de Denizaltı Telgraf Bağlantıları: Yunanistan'ın Uluslararası Şebekeye Dahil Edilmesi**",** *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2018.
- "Unutulmuş Bir Seyâhât-i Hümâyun:Sultan Abdülmecid'in Selanik Ziyareti", *İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 2017.
- "Selanik Şehrinden Bir Kesit: 19. Yüzyıl Ortasında Çavuş (Vlatadon) Manastırı Mahallesi", *CEDRUS*, 2017.
- "Osmanlı Devleti'nde Uluslararası Telgraf İşbirliği: Sicilyateyn İtalya Örneği", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2016.
- "Kıbrıs'ta Osmanlı Telgraf İşletmesi", *İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, 2016.
- "Hindistan'da Osmanlılar Bombay Osmanlı Şehbenderliği", *İ.Ü. Türkiyat Mecmuası*, 2015.
- "Osmanlı Avrupa Telgraf Hatlarında Sırbistan Emareti nin Rolü", *OTAM*, 2013.
- "Bir Hukuk Mektebi Medresetü'l Kuzât**",** *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 2013.

Katıldığı Bilimsel Kongre-Sempozyum:

- IV. Uluslararası Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu, Antalya, Ekim 2019.
- II. Uluslararası Antalya Kongresi (Antalya'da Türk-İslam Medeniyetinin İzleri), Antalya, Mart 2019.
- Türkiye'de İslamî Nümismatik Çalışmaları: Tartışmalar ve Öneriler Paneli, Antalya, Mart 2019.
- Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Uluslararası Kongresi, İstanbul, Ekim 2018.
- XVIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, Ekim 2018.
- Uluslararası Antalya Kongresi, Antalya, Mart 2018.
- Uluslararası Dünden Bugüne Türkiye'de Jandarma ve Sahil Güvenlik Sempozyumu, Ankara, Mayıs 2018.
- II. Uluslararası Osmanlı Döneminde Yemen Sempozyumu, İstanbul, Kasım 2017.
- International Congress of Eurosian Social Sciences, Antalya, Nisan 2017.
- ASEAD II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Antalya, Ekim 2017.
- III. Uluslararası Dil, Kültür ve Edebiyat Çalıştayı, Antalya, Haziran 2017.
- IX. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu, İstanbul, Kasım 2016.
- Uluslararası Akdeniz Dünyası Araştırmaları Sempozyumu, Lefkoşa, Ekim 2016.
- 22. CIEPO Sempozyumu, Trabzon, Ekim 2016.
- Uluslararası Dil, Kültür ve Edebiyat Çalıştayı, Antalya, Haziran 2016.
- Osmanlı Döneminde Kıbrıs Uluslararası Sempozyumu, Lefkoşa, Ekim 2015.
- IX. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, Gazimağusa, Temmuz 2014.

Etkinlik Organizasyonu:

- III. Uluslararası Antalya Kongresi (Antalya'da Doğa ve Medeniyet), Düzenleme Kurulu Üyesi, Mart 2020.
- IV. Uluslararası Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu, Sekreterya, Ekim 2019.
- II. Uluslararası Antalya Kongresi (Antalya'da Türk-İslam Medeniyetinin İzleri), Düzenleme Kurulu Üyesi, Mart 2019.
- Patara Telsiz Telgraf Buluşması, Düzenleme Kurulu Üyesi, Ağustos 2019.
- Ulusal Antalya Sosyal Bilimler Öğrenci Sempozyumu, Düzenleme Kurulu Üyesi, Ekim 2018.

İŞ DENEYİMİ

Stajlar	-
Projeler	Akdeniz Üniversitesi BAP-Doktora Tezi, SDK-2015-3634
Çalıştığı Kurumlar	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Araştırma Görevlisi, 2013 – Devam Ediyor.